

१९५१
 १९५२

श्री. मधुसूदन रेखा

श्री. मधुसूदन रेखा, ए. ए.

१२

१२

श्री. मधुसूदन रेखा
 श्री. मधुसूदन रेखा, ए. ए.

भाषा
 १९५१

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ ૫૦ વરસથી હિંદની મુક્તિ માટે શું શું કર્યું
તેના

સાક્ષાતથી અત્યાર સુધીના સાચા ઇતિહાસ રજુ કરતું અનોકું પુસ્તક

હિંદી રાષ્ટ્રીય

મહાસભાનો ઇતિહાસ

ભા. ૧-૨-૩ કિંમત રૂ. ૧૧

ત્રણે ભાગ સાથે લેનારને કિં. રૂ. ૧૦

દરેક મહાસભાના પ્રમુખના ફોટા સાથે

: આજે જ મંગાવો :-

૨ ૨ ૨

શિરોહીના ઇતિહાસના સાચા હૃદયલેદક બનાવો રજુ કરતી

પ્રેમ-શૌર્યથી ભરપૂર નવલકથા

બલહઠ બંકા દેવડા

યાને

મહારાજ સૂરતાણા

ભાગ ૧-૨

જેમાં

અંતઃપુરની સ્ત્રીઓની રાજરમત, રજવાડાના કાવાલાવા વગેરે
લેહભરમોથી ભરપૂર, પ્રજામાં ખુબ વખણાયેલી સુંદર નવલકથા

કિંમત રૂ. ૬-૮-૦ પોસ્ટેજ વધુ

લખો:- મેનેજર : હુડાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ, વડોદરા.

દરેક લાયબ્રેરીમાં ખાસ વસાવવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તકો

૧ હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો ઇતિહાસ ભા. ૧-૨-૩ ૧૧-૦-૦	
૨ રાજ્યોગી યાત્રે ૫૨માર ધારા વર્ષદેવ ભા. ૧-૨ ૮-૦-૦	
૩ બલહક બંકા દેવડા ભા. ૧-૨ ૧-૮-૦	
૪ મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન ૪-૦-૦	
૫ વિશ્વભારતી ૧-૦-૦	
૫ કૃષ્ણવાડી ૦-૪-૦	

શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા

૧ ઋગ્વેદ સંહિતા ભા. ૧ થી ૫ ૧૦-૪-૦	
૨ વેપારની ચાવી ૧-૧૨-૦	
૩ વિદ્યુત ૧-૧૨-૦	
૪ વિજ્ઞાનના વિધાપદો ૧-૧૨-૦	
૫ ગ્રાફ જીવન અને કાર્ય ક્ષેત્ર ૧-૧૨-૦	
૬ ઇલેક્ટ્રીસિટીના સમયનું કિંદ ૧-૧૦-૦	
૭ જીવાનીની ચાવી ૧-૮-૦	
૮ કેનેડાનું જવાબદાર રાજતંત્ર ૧-૮-૦	
૯ કેળવણી ૧-૮-૦	
૧૦ ભારતીય સમાજસાસ્ત્ર ૧-૬-૦	
૧૧ આપણું પ્રાચીન રાજતંત્ર ૧-૪-૦	
૧૨ ઉદ્યોગોની ઉત્ક્રાંતિ ૧-૪-૦	
૧૩ કળા ઝાડોનો બગીચો ૧-૨-૦	
૧૪ ભાષા વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા ૧-૧-૬	
૧૫ મહીપતરામ ૧-૧-૦	
૧૬ નેલ્સનનું જીવન ચરિત્ર ૧-૦-૦	
૧૭ વલ્લભ ૧-૦-૦	
૧૮ ઇંગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાન ૦-૧૫-૦	
૧૯ ખેતીના ઉપદ્રવો ૦-૧૪-૦	
૨૦ સરોવરના જીવો ૦-૧૩-૦	
૨૧ ગર્ભ વિદ્યા ૦-૧૨-૦	
૨૨ સૂર્ય ૦-૧૨-૦	

૨૩ મનુષ્ય ક્રમણ ૦-૧૨-૦	
૨૪ પ્રાચીન પૂર્વ ૦-૧૨-૦	
૨૫ હિંદુસ્તાનમાં જુદા જુદા શક ૦-૧૨-૦	
૨૬ નરસિંહ મહેતા ૦-૧૧-૦	
૨૭ સામાજિક સુખરૂપતા ૦-૧૧-૦	
૨૮ નીકાળળ ૦-૧૧-૦	
૨૯ ધન વિદ્યા ૦-૧૧-૦	
૩૦ હિંદની સરે નીકળેલા વહાણુવડીઓ ૦-૧૧-૦	

૩૧ પરિવર્તનવાદ ૦-૧૦-૦	
૩૨ હિંદુસ્તાનના લોકો ૦-૧૦-૦	
૩૩ પ્રાણીઓનાં શબ્દાશુભ લક્ષણો તથા વય વિજ્ઞાન ૦-૧૦-૦	
૩૪ રાજાનીક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ ૦-૮-૦	
૩૫ જગતની રાજનીતી અને હિંદ ૦-૮-૦	
૩૬ મેગેસ્થીનીસના સમયનું હિંદ ૦-૮-૦	
૩૭ રેડીઓ અને ટેલીવીઝન ૦-૮-૦	
૩૮ કળા વિષે પ્રવચન ૦-૭-૦	
૩૯ તરવાની કળા ૦-૭-૦	

શ્રી સયાજી ખાલિજાન માળા

૧ પંચતંત્ર વાતો ભા. ૧-૨ ૧-૦-૦	
૨ સૂર્ય નમસ્કાર ૦-૮-૦	
૩ સીતા ૦-૬-૦	
૪ જીવનના વાતો ૦-૬-૦	
૫ મહામહા ભેગડો ૦-૬-૦	
૬ વાધેલાઓનું મુજરાત ૦-૬-૦	
૭ આર્યોનું આદિ નિવાસ સ્થાન ૦-૬-૦	
૮ કરાણાઓનાં કાવત્રાં ૦-૬-૦	
૯ મીલની મુલાકાત ૦-૬-૦	
૧૦ પચાસ પ્રેરક પ્રસંગો ૦-૬-૦	
૧૧ છોડવાનું જીવન ૦-૪-૦	

આજેના લખો:-

વ્યવસ્થાપક : લુહાણામિત્ર પ્રેસ, શાવપુરા-વડોદરા

આલવિનોદનું આલસાહિત્ય

જાલિની સાથે સ્વચ્છતા છે

પાચથી પંદર વસ્ત્રનાં બાળકો માટે
આલવિનોદે ૧૪૫ પુસ્તકો તૈયાર કર્યા છે.

અ મ્મ ૨ મા બા

હવે જાતના કાગળો ઉપર પાંચ રંગમાં છાપેલી
પુષ્કળ ચિત્રો વાળી આ ગ્રંથોમાં બાળકોને
કે કહે શી ખવવો એ રમત વાત છે.

આલવિનોદ ગ્રંથાવલિ

બે રંગમાં સુંદર ચિત્રો સાથે મોટા અક્ષરે છાપેલાં
છ થી આઠ વસ્ત્રનાં બાળકો માટે તૈયાર કરેલાં
પ્રુખ મનોહર અને સુંદર પુસ્તકો

આલવિનોદ માળા

ભારેભાર ચિત્રોવાળાં, રસ ગળે ને કટકા પડે એવાં
સરસ, આકર્ષી બાર વસ્ત્રનાં બાળકો માટેનાં એક
એકથી ચંદ્રિયાતાં જેતાલીસ મનહર પુસ્તકો

અશોક આલપુસ્તકમાળા

ગુજરાતના જાણીતા લેખકોએ તૈયાર કરેલાં સુંદર
ચિત્રોવાળાં, વિવિધ પ્રકારનાં, દસથી પંદર વસ્ત્રનાં
બાળકો માટેનાં અત્યંત રસિક પંચાસી પુસ્તકો

નામ વિગત અને કિંમત માટે
અમારું સચિપત્ર મગાવો.

આલવિનોદ કાર્યાલય : મલાડ [મુંબઈ]

ગ્રામ . ૧૪૯, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ નં: ૨

જાન્યવાર ૧૯૫૧

ક આ પુસ્તકો તમારે વસાવવાં જોઈએ ક

અદ્ભુત પતિલક્ષિત અને નારી ધર્મનું યથાર્થ
પાલન કરનારે સીતાજીનું જીવનચરિત્ર

સીતા

લેખક : નાણુકલાલ નંદલાલ ચૌહાની

મૂલ્ય : ૦-૬-૦

પૌરોજ : ૦-૧-૬

શ્રી સયાજી જ્ઞાણજ્ઞાનમાળાનું પુષ્પ ૧૫૧ સુ

શ્રી સૂર્યનમસ્કાર

લેખક : કૃષ્ણાજી હરિ મનોહર, બી. એસ. સી.

મૂલ્ય : ૦-૮-૦

પૌરોજ : ૦-૧-૬

શ્રી સયાજી જ્ઞાણજ્ઞાનમાળાનું પુષ્પ ૧૦૬ સુ

૭ ભગવાનની વાર્તાઓ

લેખક :

અંકેશકર મ. ભટ્ટ તથા ડી. એન મૂર્તિ, બી. એ.

મૂલ્ય : ૦-૬-૦

પૌરોજ : ૦-૧-૬

ભારતીય મહિલા વિદ્યાપીઠમાં 'ગૃહીત આગમા'

(G. A.)ની પદવી માટે સમાજશાસ્ત્રના

અભ્યાસમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થયેલ

ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર

લેખક : ચિમનલાલ મગનલાલ રાઉટર

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૬-૦

પૌરોજ : ૦-૩-૦

આ પુસ્તકો તમારાં મગાં-સ્નેહીને ભેટ આપવા લાયક

હોવાથી તમારે વસાવવાં જ જોઈએ

માત્ર થોડી જ નકલો શીલકમાં છે માટે આજે જ લખો

ક હુ હાણામિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા ક

જાન્યવાર ૧૯૫૧

પુસ્તક ૪૦૩

માર્ગ : ૧૬૪૨

વસન્ત-પૂજા

આવી વસન્ત, વેલી ફૂલડે છવાઈ,
સૌરભર વાયુ રહ્યા વાઈઃ
વસન્તિકા ! આવો વસન્તદેવ પૂજવા !—૩૧

૧૨
૧૮૨

ઠાકિલા બળવે છે મધુરી શી મંજરી,
પૂજન-યાળ ભરી આમ્રતણી મંજરી,
આશા ને ઠાકભરી નીસરી હું સુન્દરી !
આવો વસન્તદેવ પૂજવા :
વસન્તિકા ! આવો વસન્તદેવ પૂજવા !

ઝીણાં ઝરણાંઓ કંઈ ગાતાં પ્રણયગાન,
તીરનાં હરણાંઓ નૃત્યે યાતાં મસ્તાન,
કુમળોની કુંજ માંય જમરો લેતા તાન :
આવો વસન્તદેવ પૂજવા :
વસન્તિકા ! આવો વસન્તદેવ પૂજવા !

ઉરઉરમાં નાગે છે પ્રેમતણી ભાવના,
વિધવિધ વસન્તવેષે સોહાતી યૌવના,
ચાલો લઈએ આજ વસન્ત વધામણાં !
આવો વસન્તદેવ પૂજવા :
વસન્તિકા ! આવો વસન્તદેવ પૂજવા !

રસમાલણને

આવો રસમાલણ હો, મહારે બગીચે;
 રેલાય રંગ રસરેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે જગના ચોકે રસમાલણ;
 મુઘા જળે સિંચેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે રોપલા રૂઠા રસમાલણ;
 વિલસે છે નાગરચેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે ફૂલડાં મહારે રખારણ;
 મીઠી મુગધિ ભરેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે કુંજ નિકુંજે રસમાલણ;
 પુષ્પોના પુન્ને લચેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે ડાળે માળે રસમાલણ;
 પંખીમાં ફરતાં ગેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે દૂધલી ચંદા રસમાલણ;
 રૂપેરી તેજે ઠરેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે ઉપાના ઉજાસ ઉમંગી;
 જલદાય હૈયાની હેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે ફૂટતા ફૂવારા રસમાલણ;
 અઠંગક મોતીકે મઠેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે લીલા હહેરો રસમાલણ;
 સંદેશા દેવના હીધેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—
 મહારે બગીચો હો કે મહેક મહેક મહેકે રસમાલણ;
 એક, અનેક, અલખેલ, રસમાલણ હો
 મહારે બગીચે—

સંસ્કાર અને ઉચ્ચ કેળવણી

લેખિકા : શ્રી. વનખાળા હ. દેસાઈ

યુગે યુગે સંસ્કૃતિઓ બદલાય છે. ને તેની છાપ-ઉંડી અસર વ્યક્તિનાં જીવન ઉપર રહી જાય છે. પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તેને વેગ મળે છે. જૂના કાળના લોકોમાં પણ ધર્મની, ઈશ્વર પ્રત્યેની, રૂઢિ પ્રત્યેની, એમ બધી બાવનાઓ હતી. પરંતુ તેમને સંસ્કાર ખોલવાની તકો મળી ન હતી, સામગ્રીઓ ન હતી. તેમ છતાં પ્રજાઓ ધીમે ધીમે સંસ્કારમાં આગળ વધી છે. અભ્યાસના મોટા ભાગના લોકો જ્ઞાન અને સંસ્કારને એક ગણે છે; વસ્તુતઃ તેમ નથી. જ્ઞાન તે સાધન છે; સંસ્કાર તે પરિણામ છે. જેવી રીતે બીજે માળ જવાને માટે નીસરણીની જરૂર પડે છે તેવી રીતે ઉત્તમ સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરવાને માટે જ્ઞાનરૂપી નીસરણીની જરૂર છે.

હવે આ જ્ઞાન કેને કહેવું ! એ એક પ્રશ્ન છે ! શિક્ષણ એટલે મનુષ્યની અંદર જે ગૂઢ શક્તિઓ છે તેનો વ્યવસ્થિત રીતે વિકાસ કરવો-તેને ખોલવવી તે શિક્ષણ. આજે એ ગૂઢ શક્તિઓ ખિલવા માટે શિક્ષણસંસ્થાઓ અનેક પદ્ધતિઓ અપાત્યાર કરે છે. ખરી રીતે આ પદ્ધતિઓથી જ 'શિક્ષણનું' હીર ચુસાઈ જાય છે. એમાં તો નરી આત્મવૃદ્ધિના જ છે. શિક્ષણની વ્યાખ્યા આપતાં એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે "કોઈ પણ પદ્ધતિ વિના જે પદ્ધતિ-સર બને છે, કોઈ પણ યુર જે આપી શકતો નથી છતાં જે અપાય છે તે શિક્ષણ." શિક્ષણ તો જીવવાની દિશામાં જ મળવું જોઈએ. અને એ ક્રિયામાત્રથી વ્યક્તિનું જીવન ફેરવાઈ જાય છે. ન ફેરવાઈ જાય તો શિક્ષણ નકામું છે. કર્મની કસરત ક્યો વગર

જ્ઞાનની જૂખ લાગતી નથી. જેવળ પુસ્તકો ગળામાં ઠાંસવાથી જો માણસ જ્ઞાની બનતો હોત તો પુસ્તકાલયનાં કચાટો જ્ઞાનીમાં ગણાયાં ના હોત ! શિક્ષકે જીવનની-Art of living આપવાની છે. વિચારને આચારમાં ઉતારવાની શક્તિ અર્પવી એ જ ઉત્તમ શિક્ષણ. શિક્ષણ બ્યારે તેની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચે છે, જીવનને તે બ્યારેયર સ્પર્શે છે, વ્યક્તિ તેમાં જોતજોત થઈ જાય છે ત્યારે તેમાંથી આપોઆપ સંસ્કારિતા ખીલે છે. આ સાચી સંસ્કારિતા છે.

આ સંસ્કારિતા એટલે સાહિત્ય, કળા, શિલ્પ વગેરેનું જ્ઞાનમાત્ર નહિ પણ તે બધામાં રહેલાં સૌન્દર્યને પ્રદર્શ કરવાની શક્તિ-ટેવ. એક મનુષ્ય બલે ચોસડે કળા હસ્તગત ન કરી શકે પણ તેને માટે પ્રેમ હોય, સરસ્વતી-દેવીની આરાધના કરતો હોય, સમાજ, ધર્મ, રાજકારણ, વગેરેનો વિચાર કરતો હોય; દેશ માટે પ્રેમ હોય તેને સંસ્કારી કહી શકાય. આ બધા માટે જીવનનું બહિદાન તે ઉત્તમ પુરુષનાં લક્ષણ. જેમ જ્ઞાન અને સંસ્કાર વધારે તેમ તેનું દર્શન પણ વધારે.

પ્રથમ માનવી તાજમદાલ જોઈ આશ્ચર્ય અનુભવશે, સુંદર છે એટલું જ ભાલશે, કદાચ સૌન્દર્ય નિદાણશે; પણ ઉચ્ચ કક્ષાનો માનવી તેને 'પ્રેમની ગીતા' કહેશે. કવિ ગાશે "ભણે છે પાપાણો એના પ્રેમ મંત્રો સનાતન"; જંગમી માણસને તેમાં પથ્થર સિવાય કંઈ જ બેવાનું નહિ મળે. જંદાવનમાં હજી આજે પણ મુશ્કેલી બંગી સાંભળનારાં કવિહૃદયો પડ્યાં છે. આ ઉપરથી એક વસ્તુ સ્પષ્ટ થશે કે જ્ઞાન અને સંસ્કારથી મનુષ્યનું મન અને

હૃદય બન્ને વિકસિત થાય છે, તેની સુવાસ મનુષ્ય અનુભવે છે.

પ્રત્યેકનાં જીવનની અંદર અનેક અનુભવો થાય છે. અને તેની આસપાસ અનેક પ્રસંગો પણ યોજાય છે. એ પ્રસંગોની છાપ તેના ઉપર પડે છે. તેમાંથી કેટલાકની અસર તીવ્ર થાય છે, જ્યારે કેટલાક હુલામળ પણ જાય છે. જે કાયમ રહે છે તેને આપણે સંસ્કાર પડ્યા તેમ કહી શકીએ. બાળક જન્મતા જ અમુક સંસ્કાર લઈને જ આવે છે. સૂર્યનો પ્રકાશ જુએ અને પછી વર્ષા કે રંગનો અનુભવ કરે ત્યારે શુદ્ધ સાચા સંસ્કાર પડ્યા કહેવાય. આ બતાવે છે કે સંસ્કાર આત્મવંશિક છે, સદૃશ છે; છતાં નિત્ય ને શુદ્ધ છે. જીવનનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં ને વાણીમાં તે આપોઆપ પ્રગટે છે. આ ઉપરથી એમ માની શકાય કે સંસ્કાર ગમે તેવા હોઈ શકે. કુદરતની અંદર અનેક જાતનાં ફૂલો ખીલે છે. પણ કેટલાંક વગડાઉ છે તો કેટલાંક સુંદર રીતે પાણી પાછને ઉછેરેલા છે. કેટલાંક પુષ્પો માત્ર સુવાસવાળાં છે. પણ જ્યાં સોન્દર્ય અને સુવાસનું મિશ્રણ હોય છે ત્યાં તે પુષ્પ વધુ આકર્ષક લાગે છે, ને ઉપયોગી પણ થાય છે. તે જ પ્રમાણે બાળકથી પુષ્પમાં પણ જ્ઞાન અને સંસ્કારનું સુભગ મિશ્રણ થાય છે ત્યારે તે પુષ્પનું જીવન અધિકતર સુંદર અને પુરોષયોગી નીવડે છે.

પરિસ્થિતિ, વાતાવરણ, ધર આ બધાં સંસ્કાર ધડવાનાં આવશ્યક તત્ત્વો છે. આ સાધનોને જીવવણી યોગ્ય છે. એટલે જીવવણી એ જીવનનાં શણગારરૂપ બની રહે છે. એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સંસ્કાર અને જીવવણી એ દૈનિક જીવનમાં એકબીજાનાં પૂરક છે. આમ છતાં ધણાનું એમ માનનું છે કે જીવવણી સાચા સંસ્કાર અર્પતી નથી ! અર્થાત્ શું જીવવણી જ સાચા સંસ્કાર અર્પે છે ? હા. એ વસ્તુ કંઈક અંશે ખરી છે. પણ સાથે

સાથે એ પણ કહેવું જોઈએ કે જ્ઞાન-જેમાં ગાઢપણ અને પ્રગા બન્નેનો સમાવેશ થાય છે ત્યાં સંસ્કાર જરૂર ખીલે છે. પણ આજે જીવવણીની પ્રથા, જે જ્ઞાનનું ધ્યેય ચૂકી ગઈ છે, જ્યાં જીવવણી પોતે જ તેનું ધ્યેય સુકે છે ત્યાં વ્યક્તિનું શું ? તેનો તો અધઃપાત જ થાય ને ? આમ હોવા છતાં સંસ્કાર માટે એકલી જીવવણી જવાબદાર નથી. ખીજાં ઉપર બતાવેલાં તત્ત્વો પણ છે. તે તો જીવનનાં શણગારરૂપ છે; તે શણગારનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે મનુષ્યનાં મન ઉપર અર્થાત્ તેની ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ઉપર અવલંબે છે. એટલે એક જ જીવવણી પામેલી બે વ્યક્તિના સંસ્કારમાં ઘણો ફેર પડશે. તેની ગ્રાહક શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારની હોય છે એટલે તે ઉત્તમ તત્ત્વો જ ગ્રહણ કરે છે. એનાં દષ્ટાન્તો આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. સાચા સંસ્કારીને મન જીવન એક બળીયારૂપ છે. તે હંમેશાં પોતાના જ જીવનમાં નહિ પરંતુ પારકાનાં જીવનમાં પણ સુવાસ ફેલાવે છે. તેને મન પરમાર્થ ને જીવન ધર્મ છે. પોતાના જીવને ભોગે પણ તે બીજાને સુખી કરવા તલસે છે. તેવા માનવીઓ વખત આવે બીજાની કસોટી કરે છે, પણ તેમાં વેર કે દોષની ભાવના નથી. તેમાં છે માત્ર અવિરક્ત દયાનું ઝરણું. તેને મન પ્રેમ એ વાસના નથી, પણ હૃદયનો રત્નખૂંટ કુવારો છે. ઈશ્વરની દૈવી બક્ષિસ છે. સાચા સંસ્કારીની દષ્ટિ વિશાળ હોય છે. તે હંમેશાં વસ્તુમાંથી ઉત્તમ જ ગ્રહણ કરે છે. દયા, પ્રેમ, ક્ષમા એ શબ્દોથી જ માત્ર નહિ, હૃદયથી અર્પે છે. તેની આંખ અને મોંનાં ભાવો હંમેશાં ઉચ્ચ શ્રુતિ જ સર્જે છે. ગમે તેવાં દુન્દો સામે તે ટકર ઝીંચે છે ને તેનાં રહસ્યો સમજીને કુદરતને અનુસરે છે. ટૂંકમાં સંહાર અને સર્જન બન્નેમાંથી તે શીખે છે ને જીવનનું નવીન તરનજાન સર્જે છે. તેને જીવન ઉપર કદી કંટાળો આવતો નથી. તેની પ્રત્યેક પળ

ખૂબ જ કિંમતી હોય છે. તેને જીવન પૂર્ણ-સમુ શાન્ત ગંભીર અને ભાવમયું લાગે છે.

આ પ્રમાણે ત્યાં ઉચ્ચ જ્ઞાન અને સંસ્કારનું સુભગ મિશ્રણ થયું ત્યાં જીવન પૂર્ણ સમુ બને છે. માત્ર કેળવણી જ હોય ને સંસ્કાર ન હોય ત્યાં શું ?

શિક્ષણનાં બે કર્તવ્યો છે: એક સંસ્કાર ખીલવવાનું ને બીજું તે વ્યવહારજ્ઞાન અર્પવાનું. આજની કેળવણીની એ જ ખુબી છે—અર્થાત્ એ ખુબી તેજ ખામી છે કે તે નથી સંસ્કાર અર્પતી કે નથી વ્યવહારનું જ્ઞાન અર્પતી. એ જ કારણે આધુનિક કેળવણી પામેલો મનુષ્ય જીવનમાં બેઠેલો તેવી ક્ષેત્ર પામી શકતો નથી. સંસારસાગરમાં તે કાં તો ડૂળી જાય છે; કા તો લપટાઇ જાય છે. આમ જીવને રીતે તેનું જીવન નકામું બને છે. જ્ઞાનવાળાં છતાં સંસ્કાર-વિહોણાં જીવનાં અધઃપાતનાં દષ્ટાન્તો આપણે પુરાણોમાંથી મેળવી શકીશું. દુર્યોધન એક રથને શ્રી કૃષ્ણને કહે છે કે “ પ્રભો ! સત્ય શું છે તે હું જાણું છું, છતાં તેનું પૂર્ણ આચરણ કરી શકતો નથી. ” એ શું બતાવે છે ! એજ ને ! કે જ્ઞાન છે પણ તે જીવનમાં બેઠેલો તેનું ઉતારેલું નથી. જગતે એજ યુરુ પાસે એ જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા યુધિષ્ઠિર આજે ‘ ધર્મરાજ ’ તરફ વિખ્યાત થયા છે. રાવણ પણ કંઈ બોલો જાની નહોતો ! તેનું જ્ઞાન તેને અવળે માર્ગે લઈ જતું હતું. આધુનિક યુગમાં સમાજમાં પણ આપણે એ પુરાણોના દુર્યોધન અને દુઃશાસન બેઠેલો. તેનું મુખ્ય કારણ એક જ. અને તે એ કે તેમની ઉચ્ચ આદર્શ તરફની બેદરકારી, જીવન સમજવા તરફની વૈરાગ્યવૃત્તિ. આજ વૃત્તિ તેમને મદગળતા માતંગ જેવી બતાવે છે. ને માનવીની માનવતા નહિ પણ પાશવતા ખોલવે છે. તેને મન જીવન તે યજ્ઞ નથી

પણ બજૂકતો જ્વાળામુખી છે. તેની જીવનરૂપી નીકા ભરદરિયે ઝોલા ખાય છે; ને કા કટોકટીના સમયે તેને સંસ્કારની બીખ માગવી પડે છે. અહંકાર, વહેમ ને ઉતાવળી-આપણું એ તેની હરિયાળી વાડીને ઉજળડ બનાવી દે છે. દુઃખથી તે વિઠ્ઠળ બને છે ને સુખમાં છકી જાય છે. તે પોતાનાં જીવનમાં દીવો પ્રગટાવી શકતો નથી; તો પછી બીજાનાં જીવનની વાત જ શી ? તે હંમેશાં પારકાના દોષ જ જુએ છે, કાંઈને પોતાની વિભૂતિ માની શકતો નથી. ધારો કે તે કાંઈને પોતાની વિભૂતિ માને તો તે વિભૂતિના આદર્શો જીવનમાં ઉતારવા તે અસહાય બને છે. કહેવાઈ જ્ઞાન તેને વેદિયો બનાવે છે. જે વાંચે છે, તેને વિચારી શકતો નથી; જે કળાની કૃતિ જુએ છે તેને પૂર્ણ પિણીની શકતો નથી. તેના તરફ તટસ્થ વૃત્તિ જ રાખે છે. એટલે તે જ્ઞાની હોવા છતાં મૂઢમાં ખપે છે. આવા માનવીને જીવનમાં આદર્શ નથી. સત્ય સૌન્દર્ય અને પ્રેમના ઉન્નત વિચારો તે કરી શકતો નથી. અરે ! તે ઉન્નત ભાવો તેને સ્પર્શી પણ શકતા નથી. તો પછી કા ભાવનાનો પૂજારી તો ક્યાંથી જ થઈ શકે ! શુદ્ધ પ્રેમનો તે આસ્વાદ લામ્ શકતો. નથી. એક ધમરની માફક એક ફૂલ ઉપરથી બીજા, અને બીજા ઉપરથી ત્રીજા તેમ પ્રત્યેક ફૂલનાં રસનું પાન કરે છે. પણ તેમાં જીવને શાતા વળતી નથી. વિશ્વમાં જે એક ભવ્ય મંગીત ચાલી રહ્યું છે તેમાં તેનો સર મિલાવતો નથી, તાલ મેળવતો નથી. જીવનમાં આનંદનું રહસ્ય તે ઉકેલતો નથી. તેને મન આનંદ એટલે રથૂલ આનંદ—ધન્વિન્દ્રોથી-પોષાતો આનંદ. અતે તે વિલાસી બને છે. એ જ વિલાસ તેને કા કાદવમાં નાખે છે. તે કેળવણી પામેલો હોવા છતાં તે પોતાનું જીવન કદરૂપું ને કર્તવ્યવિમુખ બનાવે છે.

આવા મનુષ્યોએ કેળવણી લીધી, જ્ઞાન

પ્રાપ્ત કર્યું, પણ તે કેવું જ્ઞાન ! ઉપર કહ્યું તેવું જ. બીજું સૂત્ર

જાનામો ધર્મે ન ચ મે પ્રવૃત્તિઃ ।

જનામ્યધમ્યં ન ચ મે નિવૃત્તિઃ ।

ધર્મ શું છે તે હું જાણ છું છતાં તે પ્રમાણે વર્તી શકતો નથી. અધર્મ શું છે તે જાણ છું છતાં તેમાંથી અટકી શકતો નથી ! આતું કારણ શું ? એક કારણ હૃદયદોષોત્પત્તિ. મનુષ્યમાં જેવી રીતે બુદ્ધિ છે તેવીજ રીતે હૃદય પણ છે. જડ બુદ્ધિ તેને સત્યનું આચરણ કરતો અટકાવે છે, પણ જ્યારે એ જ્ઞાન હૃદયના ભાવો સાથે જોતરી જાય છે ત્યારે તે અચરણમાં તરત જ આવે છે. મન, હૃદય, અને શરીર ત્રણેની એકતાએ જ જીવન ઉત્તમ પ્રકારની સંસ્કારિતાનાળું બને છે.

ઉપર ખતાવેલ જ્ઞાનવિહોળું છતાં સંસ્કાર પામેલાં મનુષ્યોને મન જીવન બંધે કવિતારૂપ ન લાગે, પણ જીવન એ કર્તવ્ય છે, એ તો જરૂર સમજે. સુખમાં તે છકી જતો નથી અને દુઃખમાં હિંમત હારતો નથી. પારકાના દોષો સમજતા છતાં તે તેની ખાનદાની ગુમાવતો નથી. તેને પોતાના વર્તનમાં શ્રદ્ધા છે; ને જીવનમાં આશા છે. કદાચ એમ બની શકે કે તેનું દષ્ટિબિન્દુ અતિ વિશાળ ન હોય; પણ જે સ્થિતિ હોય તેને માટે આનંદ અને સંતોષ અનુભવી શકે છે, પ્રેમને પિલાવી શકે છે, ભક્તિને સમજી શકે છે. કો વિશ્રૂતિ ન થઈ શકે ! પણ વિશ્રૂતિ તો પ્રશંસા તો જરૂર કરે છે. તે પોતે જાણે છે કે તેની પાસે વિદ્યારૂપી ધન નથી; પણ તે અમૂલ્ય ધનની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નો કરે છે ધણે બાજે તો જ્ઞાન માટે પ્રીતિ હોય છે. જ્ઞાની કરતાં અજ્ઞાની જ તેની કિંમત આંકી શકે છે. જ્ઞાનવિહોળું જીવન તેને સાથે છે ને કંઈક અપૂર્ણતા જણાય છે; અને તે અપૂર્ણતા પૂર્ણ કરવા મન તત્પર બને છે.

આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થશે કે સંસ્કાર અને કેળવણી બન્ને જીવનનાં ઘડતરમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. બન્ને એકબીજાનાં પૂરક છે છતાં ભિન્ન છે. કેળવણીવિહોળું જીવન જીવવા જેવું તો કદાચ બને, પણ સંસ્કાર, વિહોળું જીવન તે જીવન જ નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય જ્ઞાન મેળવવા બાંધ્યશાળા ન બની શકે, પણ સંસ્કાર તો જરૂર ખીલવી શકે; કારણ કે સંસ્કારિતા તો વ્યક્તિભાવમાં પ્રેમની પેઠે ગુપ્ત રહેલી છે. જેવી રીતે પુષ્પમાં પરિમલ તેવી રીતે મનુષ્યમાં સંસ્કારિતા. પુષ્પની સુવાસ તો ચારે દિશાએ આવ્યા જ કરે છે. ત્યારે મનુષ્ય તેની સંસ્કારિતાની સુવાસ કેમ ફેલાવતો નથી ? એ એક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે ! પણ સાચી સંસ્કારિતા અને જીવન કઠી છૂટા પાડી શકતા નથી. એ તો મનુષ્ય કષ્ટ પળે કેવી રીતે વર્તે તેના ઉપર જ તેની સંસ્કારિતાનું માપ આંકી શકાય છે તેનું દષ્ટાન્ત આપણે 'જોષ્ઠ' એ, યુક્તિપુરઃસર કેાષ મનુષ્ય દેવાળુ કાઢે તે પ્રમાણિકપણે ખણ્ય દેડનાર કરતાં વધારે હોંશિયાર અને બુદ્ધિશાળી કહેવાય; પણ સંસ્કારી ન કહેવાય. તેના કરતાં ખણ્ય દેડનાર જીવન-વિચરણે વધારે સચ્ચાઈથી સમજવા પ્રયત્ન કરે છે; માટે તે ખણ્ય સંસ્કારી કહેવાય. એટલે જે મનુષ્ય જીવનવિચરણી પળોને સાચવી શકે છે, ને પ્રમાણિકપણે ઉંડેલ લાવી શકે છે; તે રીતે તેના સંસ્કારનું માપ આંકી શકાય છે, તેજ સંસ્કારનાં બળનું સૂચક છે; માટે જ જીવનમાં કેટલીક પળો અમૂલ્ય ગણાય છે. જેવી રીતે રેડિયમનો જરથો ઓછો હોવા છતાં તેની કિંમત વિશેષ હોય છે, તેવીજ રીતે સાંસ્કારિક પળોનો જરથો ઓછો હોવા છતાં મનુષ્યનું જીવનમાપ તો એ તેજસ્વી પળોથી જ થાય છે. એક સંસ્કૃત શ્લોકમાં કહ્યું છે કે વર્ણુભાવમાં-આદ્યમાં પણ આદ્યનો વાસ છે, તેવીજ રીતે આદ્યમાં પણ આદ્ય

ગુપ્ત રહેયો છે. એનો અર્થ એ જ કે દરેક વ્યક્તિ સારા અને નરસા ગુણોવાળા છે. એ જ ગુણોના ઉપયોગ હિપર તેના જીવનની સંસ્કારિતાનો ખ્યાલ આવી જાય છે. આ ખતાવે છે કે સંસ્કારિતા બાહ્ય વર્ગભેદો માટે નથી; પરંતુ મનુષ્યમાં ગુપ્ત રહેયું ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ખમીર બહાર લાવવા માટે છે. કે પર્વતના શિખર ઉપરના છોડ્યાં બહે ખૂબ જોયા અને મનજૂત ન હોય પણ એની પથ્થર સાથેની પકડ એવી સખત હોય કે તેને લીધે ગમે તેવા વટોળ અને વાવાઝોડામાં તે અજુનમ રહી શકે છે. તેજ પ્રમાણે મનુ-

ષ્યના જીવનનું પણ છે. સમાજમાં ધણા માણસો બહુ પ્રતિષ્ઠિત ન હોય પણ તેમની જીવનની પકડ-જીવવાની કળા એવી સુંદર હોય કે ગમે તેવા તોફાનો સામે તે ટક્કર ઝીલી શકે તે જીવન માણી શકે.

આજ સંસ્કારિતા પારખવાની ચાવી. ટૂંકમાં “ જે જીવન જીવે જરાખર રીતે પણ જીવે સૌને માટે; જેમાંથી સૌને કંઈક મળે; જે પોતાના યુગનો ઋણે બને; પોતાના જીવનથી બીજાનું જીવન ધડે-મોહ વિના, અભિમાન વિના, લોભ વિના તે સાચો સંસ્કારી.”

ગાંધી-સન્દેશ !

ખાદીની સાડીઓ પહેરી હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
સાદાં જીવન તો ગુજરા હો જીવન ખાપુજી કહે છે.
તકલી ને રેંટિયો ધમાવો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
ધરધર ધંડીઓ ફિરાવો હો જીવન ખાપુજી કહે છે.
વિદેશી વસ્તુ જલાવો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
ભારતનાં ગુણ-ગાન ગાઓ હો જીવન ખાપુજી કહે છે.
શંકા ને બહેમ સૌ ત્યાગો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
અઘોર સિંકમાંથી જાગો હો જીવન ખાપુજી કહે છે.
જૂતા ઉઘોગો ચલાવો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
અંધ શ્રદ્ધાઓ મિટાવો હો જીવન ખાપુજી કહે છે.
ખાંડલિયો સંમિતું જાણો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
શરીર સુદહ બનાવો હો જીવન ખાપુજી કહે છે.
ભારતનું ધન ના લૂંટાવો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
ધરમાં આનંદને ફેલાવો હો જીવન ખાપુજી કહે છે.
ફેશનના પન્થે ના જાણો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
ફેશનના નામે લૂંટાણો હો જીવન ખાપુજી કહે છે.
જહેનોમાં સુ-સંપ રાખો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.
ખાપુની શિખ ફેર ધારો હો જીવન ગાંધીજી કહે છે.

હુતાશની

: રાસ :

ગ્રીષ્મને હિયે વસતી હુતાશની—
આ...વી સખી. (૨)

નીલવર્ણી આલલામાં જ્વાળા પ્રસરાવતી,
આંખાની ડાળે ઢાંચલકી ટહુકાવતી,
વિપ્રવેથી ઠંડી હઠાવતી—હુતાશની—
આ...વી સખી.
ગ્રીષ્મને૦

ગાળક વૃંદમાં આનંદ એ ફેલાવતી,
ફળફૂલથી બાગ રૂંડે મહેકે મહેકાવતી,
આકાશે જ્યોતિ જગાવતી—હુતાશની—
આ...વી સખી.
ગ્રીષ્મને૦

વૃક્ષોનાં ડાળ ફળફૂલથી ઝુલાવતી,
પુષ્પમહીં બ્રમરોનાં શુંબન શુંબવતી,
નરનારી સૌને નચાવતી—હુતાશની—
આ...વી સખી.
ગ્રીષ્મને૦

માનવજીવનમાં આનંદ રેલ લાવતી,
વિધવિધ રંગે એ તે સૌને રંગાવતી,
સુસ્વરમૂને એ હસાવતી—હુતાશની—
આ...વી સખી.
ગ્રીષ્મને હિયે૦

એક કદમ આગે

“ વહાલી બેન શું લખે છે ? ” પતિના હાથમાં પત્ર જોતાંજ સુરેખાએ ઉત્સુકતાથી કહ્યું.

“ લખે છે— ” કઠોર રવરે સનતે જવાળા આપ્યો.

‘પથુ તેના સ્વરની કઠોરતા પર સુરેખાનું ધ્યાન ગયું’ નહિ. પૂર્વવત્-ઉત્કંઠાથી તે બેલી, “ વહાલી બેન વીરને જોવા ક્યારે આવે છે ? એમનો વિનુ પણ સાથેજ આવશે કે ? ”

“ બસ, બસ, કેટલા સવારો સામટા પૂછી નાખીશ ? આમ જો, ઉપા એક તો અહીં આવવાનીજ નથી. જો કે વીરને ખતાવવા અમદાવાદ લઈ આવવાની હક હવે જરા એણે પાછી ધકેલી છે ખરી. આજના પત્રમાં એ જણાવે છે કે તમને સુરતથી અમદાવાદ આવવું જેવું દૂર લાગે છે તેવું અમને પણ લાગે ને ? માટે આપણે વચક્ષે રસ્તો લઈએ. વીરને તમે વડોદરે લઈ આવો—અમે ત્યાં આવીને જોઈ જઈશું. ”

“ વડોદરે ? એા બાપ, ત્યાં પાછા ઉતરીએ કેને ત્યાં ? ”

“ કેમ વળી, તારા, રનેહી પુષ્કરભાઈ વડોદર છે ને—તેમને ત્યાં ઉતરીશું. શું કરીએ, કન્યાનાં માખાપ થયાં એટલે જખ મારી— ”

“ હારતો, સાચી વાત. એા માતામાડી—મારી વીરવું આટલું લગ્ન સાંગિપાંગ ઉતરી જાય તો એક નાળીએર અને દીવાની બાધા હવે. ” સુરેખાએ આજે વનથી અંબાછની બાધા માની.

“ ત્યારે સત્યનારાયણે શું ગુનેહગારી કરી ? ” ચિંતામાં પણ સનતનો વિનોદી સ્વભાવ દેખાઈ આવ્યા વિના ન રહ્યો.

વાસ્તવિક રીતે સનત-

કુમાર અને ઉપા પાંચ સાત પેઢીએ મામા ફોદનાં થતાં હતાં; પણ તેની સાથે પણ વરપક્ષની ગોટાછ ઉપા ભૂલી

શકતી ન હતી. ભૂલવા છત્છતી પણ ન હતી. તેથી તેના લખવા મુજબ એક અઠવાડીઆની અંદર બાળગોપાલનું લાવલક્ષર લઈ ઉપડી જતાં સનતે પુષ્કરરાય વડોદરે ત્યાં મુકામ કર્યો.

જમી પરવાર્ષી બાદ સૌ ઉપાના મુકામે ગયાં. ઉપાનો પતિ વિજયરાય મોટી સાળી સરલા સાથે કોઈ દૂરના સંબંધીને ત્યાં ઉતર્યો હતો.

ત્યાં જઈ સનતે પુષ્કરરાયને ત્યાં કન્યાને ખીજે દિવસે જોવા આવવાની એ ત્રિપુટીને વિનંતિ કરી અને ત્રણ વાગ્યાને સમય નક્કી થતાં તેઓએ તે વિનંતિ સ્વીકારી.

બપોરે અઢી વાગ્યેથી સુરેખા અને પુષ્કરરાયની પત્ની વિજયાએ વીર-વીરમતીને શણગારવા માંડી. અને બરાબર ત્રણ વાગે વીરમતી તૈયાર થઈ ગઈ.

(૨)

સવાત્રણ થયા, સાડાત્રણ થયા, ચાર થયા પણ વરપક્ષનો પત્તો ન મળે. આખરે સવા ચાર વાગે મંડળ આવી પહોંચ્યું. વીરમતીને તેનો અભ્યાસ, સુરતની શાળા, તેનાં નાનાં બાઈએન વગેરે સંબંધી વિવિધ પ્રશ્નો પૂછાયા. તેની પાસે એક એ ગાયન પણ ગવડાવી જોયાં, અને ચઢા પાણી થયા પછી મંડળ જવાને ઉઠ્યું.

સનતે આરતેથી બહેનનો અભિપ્રાય જણવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તે માટે તો તેને

ખીને દિવસે સવારે આઠ વાગે આવવાની જ મુચના મળી.

બરાબર આઠના ટકોરે સનત વરપક્ષના મુકામે ગયો. એક બાજુ વિજયરાય, ઉપા અને સરસા એમાં હતાં અને બીજી બાજુ એકલો સનત. એમતાં જ ઉપાએ શરૂઆત કરી. “સનતભાઈ, તમને ખબર છે ને-કે અમારા અસહના લગ્નમાં અમને વેવાઈ પાસેથી દસ હજાર મળેલા—”

“પણ એન, તે વેવાઈ તો લક્ષાધિપતિ હતો, તેમની બરાબરી મારા જેવા ગરીબ માણસથી ક્યાંથી થાય.”

“વાહ, તમે ગરીબ-દીકરો. એકમાં ડિસ્ટ્રક્ટ જજ છે ને તે હાથુભાઈ તો તમારા સગા ભાઈને ? તે હું કાંઈ નથી બાણતો—” વિજયરાયે એક તીર દેખ્યું.

“તે બરાબર છે, પણ ભાઈને ચાર દીકરા છે તેમને બાણવદા વગેરેના કાંઈ ખર્ચ આજો છે ? ને નહિ તોયે એવી પૈસાની મદદ કાંઈ મંગાય ?”

“ઓહો, તેમને ચાર દીકરા છે ? ત્યારે તો બડા ભાગ્યશાળી કહેવાય !” પત્ની સામે જોતાં વિજયરાયે કહ્યું. “કેમ ખરું ને ?”

“તમારું કહેવું તટન બરાબર છે, જુઓ સનતભાઈ, છોકા ૧ માટે નેટલો વધારે ખર્ચ કરીએ તેટલો પહેરામણીના રૂપમાં બદલો વધારે મળે છેકરા એટલે તો ખાની-દાયક ઉત્પન્નું સાધન !”

“પણ એન, આપણા હાથુભાઈ પહેરા-મણીના સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે તે હું જુલો જાણુ છે.” સનતના આ શબ્દો માટે ઉપાને હિંમત ન જડ્યો.

પણ વિજયરાય તેની મદદે ધાયો. તેણે ખડખડાટ હસતાં હસતાં કહ્યું. “એમ ? તો પછી તમારા મનોમનમાં કાંઈ ને કાંઈ જોડખાંપણ હશે તેથી જ તમારા ભાઈ એવું

ગરીબુ જોલતા હોવા નેહ્યો. બાકી આપણો માવ સો ટચતો હોય તો પછી રોકડા ગણાવવામાં કેનો ડર છે.”

પોતાના વેપારી બેઝનના ખંતેથી આગળ ટૂટી ચાલ્યું કપરું હતું એમ લાગતાં સનતે ઉપા સાથું નોંધ દેયું. “એન ધારો કે ભાઈ, મદદ કરે-પણુ તમે મારી એન જ છે ને ? તો પછી તું મને નહિ મદદ કરે ?”

સનતની મીઠી મીઠી બોલીથી ઉપા પીગળી નહિ જાય એવી સરસાની ખાતરી હતી. તેમ છતાં એરની પરીક્ષા ન કરવામાં જ મન-એમે ધારી તેણે વાત ફેરવતાં પૂછ્યું. “વાહ, સનતભાઈ, કન્યાને દાગીના કેટલા પહેરાવશે.”

(૩)

સનત બીજા દરીઆઈ મોઝનમાં તણાયો “દાગીના ? તે તો એના કરાવેલા છે તે એનેજ આપી દેવાના છે ને ? સોનાની ચાર બંગડીઓ છે-મોહનમાળા, રાવણમાળા અને મોતીનાં એરિંગ—”

“વાહ, અને કાંઈ તો એના કાને હીરાનાં એરિંગ ચળકતાં હતાં.” ઉપાએ વચમાંજ પૂછ્યું.

“એ તો પુષ્કરભાઈના ઘરનાં હતાં-વિજયાએ તે ખાસ આગ્રહ કરી એને પહેરાવ્યાં હતાં.”

“સાખાસ-એવા માગી લાવેલા દાગીના પહેરાવી કન્યાનું રૂપ વધારવાની વેપારી રીત સુરતમાં ચાલે છે ખરું ?” વિજયરાયે ટુકડો માર્યો. પણ સનતે મૂંગે મૂંગે બહુ સાંભળ્યા જ કહ્યું.

એટલામાં ઉપાએ હંશારત કરી. બહેનને અને પતિને અંદરના ખંડમાં ખાનગીમાં જોલાવવાને અર્થો કલાકે એ મંડળ બહાર આન્યું. અને સનતના સામે એક કાગળની કાપલી મૂકી ઉપા બોલી. “સનતભાઈ, આ

અમારો નકકી આંકડો—એમાંથી એક પાઇ પણ ઓછી નહિ થાય. તમારી ખ્યાનમાં ન આવતું હોય તો આ કામ લેલ નહિ ગય એમ સમજી અમે પાછાં અમદાવાદ આવ્યાં જઈશું.”

ઉપાનો આવો ચોક્કસો વ્યવહાર જવાબ સાંભળી સનતની અજબખીનો પાર રલો નહિ; તેણે ભારે આશાથી કાપલી ઉપાડી—ને બાપ રે બાપ—સાત દંજર પૂરા રોકડા. “અજબઅ!” સનતની આખીય રથાવર જંગમ મીઠકત ગણતાં માંડ પાંચ દંજરની કાચ—વીરમતી તેની એકની એક દીકરી હતી—તો પણ તેની પાછળના ત્રણ ભાઇ હતા—અને છોકરીના લગ્નમાં સર્વસ્વ ફના કરી નાખતાં છોકરાઓને બચાવવા ગણાવવાની રી રીયા—

સ્વાભાવિક રીતે સૌની તે કાપલીના આંકડા પર નજર ગઇ. વિજયરાયને પાનીની હોશિયારી માટે ગૌરવ ઉપજ્યું; પણ સરલાએ સદંત્ર મોં મરડી કહ્યું. “ઉપા, તેં સનતભાઈની દયા જાણી કાપલો કરી આપ્યો પણ આ—હું તારી સગી બેનની નુકસાનીનો તેં કાંઈ વિચાર ન કર્યો; હું મારા ચારે દીકરાની દરેકની દસ દસ દંજર પહેરામણી લેવાની હતી—પણ હવે તેં ચાલ બગાડ્યો. દરેક છોકરાડીઠ ત્રણ ત્રણ દંજર એટલે ભારે તો ખારગી બાર દંજરની ઉડી—”

સાચીના મનનું સમાધાન કરવાની હજારો તોગજ વેપાઈને પોતાના વિનોદી સ્વભાવનો પરિચય આપવાને વિજયરાયે કહ્યું. “જવા દો ને સરલા બધી ભાંજગડ! એવા પહેરામણીના ભાવ કાંઈ ઓછાજ રિયર રહે છે! જાનરબાવની માફક એમાં પણ તેજ મંદી થયાજ કરે. અસાક્ષતા સગ્ન વખતે તેજ હતી અત્યારે વિનુ વખતે મંદી છે. તમારા બીજા છોકરાઓના ને અમારા ન્યેતીપલા વખતે પાછી તેજ થશે—એમ ગમરાઇ શું જાવ છો?”

સનત વેપારી હતો પણ પહેરામણી બાજત વરકન્યાના ભાવ સંબંધી તેજમંદીના આ તડાકા સાંભળી તેનું મન અટકાઇ ગયું. પણ શું કરે? ગરજ બિચારી બાપડી.

(૪)

મનમાં ઉછળતા વિચારો તેવાજ દાખી દઇ હંમેશની સૌમ્ય વૃત્તિથી સનત બોલ્યો, “અને વિનુ વીરને ક્યારે જોશે?”

“તેની કાંઈ ચિંતા રાખવાનું કારણ નથી. ગઇ સાત કાંઈ કાગસર તે સુરત આવ્યો હતો ત્યારે તમારે ત્યાં મળવા આવેલો તે વખતે તેણે એને જોઇ છે અને પસંદ છે.”

“અને, અને—બેન, તને ને વિનુબાઈને પણ પસંદ છે ને?”

“તમને અમારો આ આંકડો પસંદ હોય તો—” ઉપાએ ચોક્કસી મુણાવી દીધી.

હજારોએ કે અનિચ્છાએ સનતે સર્વ કષુદ્ર કરવાનું ધારતાં તત્કાળ તેણે પોતાનું રહેવાનું મકાન વેચી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સુરત જઇ સનતે ઉપાને પત્રદારા જણાવી દીધું કે તમારો શરતો અમને સોભેસોળા આના કબૂલ છે, અને વળતી ટપાસે જવાબ આવ્યો કે મુદત વગેરે નક્કી કરવા માટે સનતભાઈએ તુર્તજ અમદાવાદ આવી જવું.

બિચારો સનત? પાંછો તે અમદાવાદ ગયો. જે બાજત પત્રદારા થઇ શકત તેનેજ માટે તેને ખાસ ધકકો ખાંચો પડ્યો અને સદંત્ર પંદર વીસ રૂપીઆનું પાણી થઇ ગયું. વળી જાન લઇ આવવાનો ખર્ચ લગભગ ત્રણસો રૂપીઆ થાય તે કન્યાપદ તરફથી આપવો જોઇએ એવી આંટી નીકળી તે જુદી. પરિણામે ઘણી રકમક કરતાં સિમલદેર—એક વખતના દોઢસો રૂપોઆથી સમાધાન કરવું પડ્યું.

મુદત નક્કી થતાં સનતને ત્યાં ધામધૂમ

યધ રહી. અમદાવાદથી વિજયરાય ત્રીસ ચાળીસ માણસ જાનનું લઈ નીકળી ચૂક્યો હતો. અને ટ્રેન પકડાદરા સ્ટેશને થોભતાં વિનોદ સેકંડ ક્લાસમાંથી સહજ પગ છૂટા કરવા બહાર નીકળ્યો, ત્યાં સામેથી એનીજ હિમગ્નો એક સંપૂર્ણ આદીધારી યુવક હાથયેલી લઈ આવતો જણાયો.

“ઓ હો, ગૌતમ આવ્યો ખરો દોરત ! મને ખાતરી તો હતીજ.”

ગૌતમ પુષ્કરરાય વધીલનો નાનો બાપ હતો. ગુજરાત વિદ્યાપીઠનો રનાતક થયા પછી તેણે એક રાષ્ટ્રીય શાળા કાઢી હતી.

“મેં તો ધારું” હતું કે તું અગાઉથીજ સુરત ઉપડેલો હોમશ, સનતમામા તો મોટા-બાપના પરમમિત્ર છે ને ?” વિનોદે કહ્યું.

“હાર્તો-બધો સોદો અમારે ત્યાંજ ગરબી થયો હતો ને ? ખિચારાને ધરખાર વેચવાં પડ્યાં—”

“કોને, કોને-ગૌતમ ?”

“તારા મામાને-ને બાવિ સમ્રાને વળી, છોકરી પરણાવતી તે કાંઈ દારીખેલ વાત છે.”

(૫)

વિનોદના કપાળની કરચલીઓ વળી. ‘શી વાત કરે છે ? સનતમામા પાસે બેને પહેરામણી લીધી ?—”

“હા, હા, વળી. કુવ સાત હજાર રૂપીઆ. તને કાંઈ ખ્યાલ છે ? તું તારા વૈમાનિક વ્યવસાયની ધૂનમાં કરાચી પડ્યો—”

“અરે યાર. ગૌતમ, મને તો આ બધી કાંઈ ખબરજ નહિ હો-સાચ્યે. અરુણભાઈના લગ્ન વખતે પહેરામણી લીધેલી તે મને જોલકુલ ગરબું ન હતું-પણ તે વખતે બેને મને સમ-જાનવેલો કે કુસમબાબી ઓમંતની દીકરી છે ને એ લોકો રાજપુશાથી પહેરામણી આપે છે તો શા માટે ન લઈએ, ? આ વખતે બેને

વીર માટે મને પત્તી ગયા મહિને પૂછાવેલું ત્યારે મેં તુર્તજ મારી પમંદગી-અને સનત-મામા પાસેથી એક પાછ પણ પહેરામણી. લેવાની નહિ-એવી ચોકખી શરત લખી જણાવી હતી, અને તેથીજ હું નિશ્ચિત હતો ! પણ તેણે ઉલટુંજ કયું. અરરર ! આનો કાંઈ કાંઈ ઉપાય કરવો જોઈએ, ગૌતમ ? કાંઈ રસ્તો ખતાવને યાર ?”

એટલામાં ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારી થતાં માટે લીલો વાવડો ફરકાવ્યો અને ગૌતમ પણ વિનોદની સાથે સેકંડ ક્લાસમાંજ બેસી ગયો-ટ્રેન ઉપડી અને દ્રાવેચિંગ ટિકિટ તપાસનાર વચલા એક ડબાએ ચડતો જોતાં ગૌતમ બોલ્યો. “That's it-બાલુભાઈ છે-ચાંધો નથી—”

ઉભય મિત્રોએ ટ્રેનમાંજ એક યુક્તિ યોજી કાઢી. અને તેનો સંદેશ સનતને પહોં-ચાડવાની કામગીરી પણ વિનોદે ગૌતમનેજ માથે નાખી.

સુરત આવ્યું. રજાક બેન્ડવાળા સામૈયાના સત્કાર સહિત જાન હિતારે પહોંચી. ગૌતમ ત્યાંથી છૂટા પડી સીધો સનતને ત્યાં આવ્યો. અને અસલનો બાણો-ચાણુ જર્માધરાજનો સંદેશો સાબળતાં સનતના આશ્ચર્યની અનધિ ન રહી. અહા ? મારો જમાઈ, એટલે ઉકરડે ઉમેલું-નંદનવનનું પારિજાતક ! “બેદ્ધિકર રહેલું.” એ શબ્દો પર સનત આશ્ચર્યની બળી ગયો. લગ્નવિધિ ખલાસ થયો. ઉપા વેવાઈ પર સંપૂર્ણ પુરુષ હતી, સનતે સાત હજાર રૂપિયા રોકડા આગલા દિવસે જ આપી દીધા હોવાથી હવે આખા કાર્યક્રમમાં તેને વર પકડને એક પાછ પણ આપવાની જરૂર નહતી, છતાં જુદી જુદી વખતે-વર કન્યા કે સાર ખાતાં કન્યાને વળાવતા વગેરે પ્રસંગોએ ઉપાએ વળતો વખત જુદાં જુદાં દાપાની માગણી કરી-અને જરાપણ કચવાયા વિના સનતે તે બધી પૂરી.

તેને તો જમાઈ તરફથી અબાય વચન મળી ચૂક્યું હતું—પણ ઉપાને તેનો ખ્યાલ ન હોવાથી તે તો વેવાઈપર ખુશ ખુશ થઈ ગઈ.

(૬)

વરકન્યા વળાવવાની તૈયારી થઈ ગઈ, શુકલછાએ વીરમતીને તેનાં માથાપને વિદાયગીરી લેતાં નમસ્કાર કરવા કહ્યું. તેણે નીચાં નખી હાથ જોડી વંદન કર્યું; પછી શુકલછા ઉતાવળમાં બોલ્યા “આવો વિનુ-બાઈ, તમે સાસુ-સસરાને પ્રણામ કરો

વિનોદ આગળ આવ્યો પણ તેણે સાસુ સસરાને બદલે પોતાના માતા પિતાને જ વંદન કર્યું.

પુત્રને આશીર્વાદ આપવાનું પણ માન ન રહેતાં ઉપા બોલી. “આશું કરે છે વિનુ. સાસુ સસરાને પણ લાગવાનું મૂંઝી અમને ?”

કંઈક રિમત કરી, વિનોદે ખીસામાંથી એક કામળ કાઢતાં કહ્યું “જેન, ‘તે’ ને બાપાએ તો અને સાત દહાર રૂપીઆમાં સનત મામાને વેચ્યો છે ને ? તો પછી તમારી છેલ્લી વિદાય લઈ તેમની સાથે તેમને ત્યાં ગુલામ તરીકે રહેવા મારે ન જવું પડે ?”

વિનોદના આ શબ્દો સાંભળી ઉપા અને વિનુચરાયને માથાપર અચાનક વીગળા પડવા જેવું થયું. ક્ષણવારે ઉપા કંઈક બાનમાં આવતાં ચીસ પાડી ઉઠી “વિનુ, વિનુ, આ હું શું બોલે છે ? બાઈ, ન્યાત-નતમાં

તારું મદત રહે તે માટે એમે પહેરામણી લીધી ને ? બસ બસ આ બધું સનત બાઈનું જ કારરથાન છે ! વાહરે મારા બાઈ ? ઉપકારનો બદલો આવો જ વાળ્યો કે ?”

“નહિ બેન, એમાં સનત મામાનો જરા પણ હાથ નથી—એ બધી મારા મગજની જ કલ્પના છે—”

“અરે ગાંડા, પણ પહેરામણી લેવાનો તો વરપક્ષનો હક જ છે.” ધીરજ નહિ છોડતાં ઉપા બોલી

“એ...મં ? છો-

કરનો અખરબાવ નક્કી કરવાનો માથાપને હક છે કેમ ? બયે, તમે તો તમારો હક વાપર્યો—તમારું કર્તવ્ય (?) બન્યું—પણ હવે સનત મામાને ત્યાં સુરત રહેવા આવવા માટે મારે નોકરી છોડવી પડશે ! પણ એ કેમ બને ? આવી સારી-આરમો રૂપીઆની નોકરી કેમ કરીને છોડવી ? વળી બેકાર જમાઈ માથે વાગે તેમાં સનત મામાને પણ શું સુખ ? એટલે મારા ધારવા પ્રમાણે એજ સુરતનું

વસંત આવી

: અંજની :

દુમે નવચેતન પ્રગટાવી,
હર્ષ-નીર નયને ઊલટાવી,
મન-મ્માર મહોલે ઉભરાવી,
તવ વસંત આવી

ફૂલોમાં ફેરમ પસરાવી,
આંખે રૂડા મોર ખીલાવી,
અમીરસ છોળ બધે ફેલાવી,
તવ વસંત આવી.

હેલ-મથુર નર્તન દેખાડી,
કોયલ ટહુકા ચિત્ત જગાડી,
કંડી દિને દુર જગાડી,
તવ વસંત આવી.

શ્રી. બાલકૃષ્ણ મુગટરામ ઠાકર

બધું સમેટી લઈ મારો સાથે સહકુટુંબ કરાંચી આવી રહેશે—અર્ધોનું ધરગાર તો વેચાઈ ગયું છે એટલે તેમને અર્ધો ઝાંઝો બચસાય પણ નહિ હોય ? છતાં તેમને જ એ વાત પસંદ ન હોય તો મારા પગારમાંથી હું દર મહિને બસો રૂપીઆ અર્ધો મોકલી આપીશ એટલે ખલાસ—”

વિનોદ ખીલકલ ચંડા મિનનથી બોલ્યો

જતો હતો ! ઉધાને શું કરવું તેની કાંઈ જ સમજણ પડી નહિ. “ હાય, હાય ! આંટલા માણસ વચ્ચે ન્યાત જાતના આવો ફરેતો ? ” નીચું મો કરી થૂનમૂન ઉભેલી વીરમતી સામે તેની નજર ગઈ ને તે ફફડી ઊઠી. “ આ એલકાને ખાતર આજ આટલો ફરેતો થયો—પણ હવે ભેઈ લેજો—અમદાવાદમાં મારી સાથે કામ લેવાનું છે—જમાઈએ પ્રશ્ન કર્યો એટલે સનતભાઈ કુલાઈ જતા હશે,—પણ તેમની છોકરીની તો રેવડી દાણાદાર કરાવી નાખું—જેવા કરોને—છોકરીની સાસુને છ’છડવી સહેલી નથી—”

(૭)

ઉપાએ વીરમતી તરફ ફેંકેલા ખુનસ બર્ચા કટાક્ષથી અને તેની સાથેના આ જીવન સહવાસથી વિનોદ તેના બેજામાં ચાલતા વધુ બચકર વિચારો પણ કળી મર્યો. તે સ્વાભાવિક રીતે બોલ્યો. “ એન, અત્યારે મોંઘવારી પણ કેટલી છે ? ને લગ્નમાં માડીભાડની તમને ધણી ખર્ચ થઈ ગયો છે; ને મારે

અહીંથી સાંતાકૂઝ જવાનું છે—કેમકે જુહુના એરોડોમમાં આવતી કાલે મારે હાનરી આપવાની છે કદાચ કરાંચીથી ત્યાં મારી બદલી પણ થવાનો સંભવ છે—તો નાહક અમદાવાદ સુધી એક માણસનો ખર્ચ તમારે ચા માટે લેવો પડે ? ને હવે મારા પેગારમાંથી પણ તમને કાંઈ મદદ થવાની નથી—એટલે કાલે હું એને મારી સાથે જ સાંતાકૂઝ લેડી જઈશ. ”

બસ ખલાસ ? બધી બાબતોથી ઉપા હેબતાઈ ગઈ ! સનતભાઈ પાસેથી લીધેલા પૈસા વિનોદ પાછા પાછા ચૂકતા કરી આપશે ? તો શું કમાયો ? સનતભાઈને હુનીઆમાં વિના કારણ ખોટો જથ્થો આપવાનો કેની ?

પરંતુ વિજયરાય ગમે એમ પણ પુરુષ હતો—કેળવાયલો હતો—તેણે પુત્રની સાત્વિક વૃત્તિ આગળ પોતાની હાર કબુલ કરી ! સનતને ખાનગીમાં બોલાવી—છતાં પાંચ નિકટનાં મંબંધીઓની રૂબરૂમાં સાત હજાર રૂપિયા પાછા આપ્યા. અને વિનોદે એકદમ આગેકુચ કરતાં જાને પણ અમદાવાદ તરફ વરકેન્ધા સહ પ્રયાણ કર્યું.

ભારતની સંસ્કૃતિ એટલે તો માત્ર આર્યાવર્તની સન્નારીઓની પ્રકૃતિ જ.

બહેનો કે માતાઓ તો કુદરતી રીતે જ શિક્ષક જન્મે છે. અને એથી તો એક સારામાં સારા, જ્ઞાનથી સભર અને પદ્ધતિથી પરિપૂર્ણ બનેલા શિક્ષકભાઈ કરતાં ય વધુ સારપતા, સહજતા અને સુદૃઢતાના ત્રિવેણી સંગમ સરીખું; પાતિચ્ચ—અર્કસમું તથા સર્વત્ર સેવાની સુવાસ પ્રસરાવતું શિક્ષક તો એક સામાન્ય ગણાતી બહેન કે માતા પણ આવી ગઈ છે. અને આમ હોવાથી જ આપણે સીનદામથી અનેકાનેક સંસ્કૃતિક ડરણાનો હૃદયગમ રચ્ય નિદાણો સમીએ છીએ.

મને તો લાગે છે કે નેહ લગ્નના જડ દિમાવતીઓ આર્યાવર્તની ત્યાગ, સંયમ ને બલિદાનની ઉચ્ચતમ અધુતાડું પવિત્ર મ્થાન, પાધિમાત્ય પ્રજ્ઞની વિતાસીતામાથી અદમદત્તી દુર્ગંધથી અપાવી મૂકે.

એ તો મેં નજરે લેયું છે કે સંજીતની ધૂનમાં ને ધૂનમાં ધણી બહેનો અત્યંત શૃદ્ધકામ (પરિશ્રમ) કરતા છતાં પણ યાજની નથી ફળતા ફળતા જાવાની પ્રાચીન પ્રણાલિકા એ જ વ્યયને અનુસરી રચાઈ હોય એમ લાગે છે.

[કોઈની સંગ્રહિકામાંથી ઉપસી આવેલો આ પત્ર યથાતથા અહિં રજૂ કર્યો છે.]

મારા શરદ,

જવાબ માટે ખાસ રાહ નોતી જોઈ. એના કરતાં કંઈક વધારે જોઈતું હતું. મળી રહ્યું. ચીઠ્ઠવવાનો બહુ શોખ થતો લાગે છે. 'હું' તારાથી દૂર છું, તું મારાથી દૂર છે' એવું હું વિચારું? તમને એવું વિચારવાને શું કારણ મળ્યું, કહોની? તમે જ કહ્યું છે ને કે બંને અવગ છે એ ભાવના જ સદ-જીવન માટે ધાતક છે. અને ખરે જ, આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ આપણે એક જ છીએ.

સદજીવન માટે તમારા વિચારો વિશિષ્ટ નથી જ. બધા શિક્ષિત સ્ત્રી-પુરૂષ એવું માને છે. માન્યું એ એક વાત છે, અમલમાં મૂક્યું એ બીજી વાત છે. પણ એટલે કંઈ પ્રયત્નો છોડી દેવા એવું તો નથી જ. ન્યાં મુઠ્ઠી માણસમાં સંસ્કારનો છાંટોએ હોય ત્યાં મુઠ્ઠી તો બહુ શીકર ન રાખવી. પણ જ્યારે મનુષ્ય, ખાસ કરીને પુરુષવર્ગ Narrow-minded-(સંકુચિત મનનાં) થાય છે ત્યારે તેવું શું? શારીરિક શુભો-અવશુભો તરફ આંખગોંચામણાં કરે છે. ખરું છે? તેથી જ 'નહી' કહેવાય જતું હશે, ખરું ને? કંઈ નહિ! એ તો મને મમે છે, શિક્ષણ એટલે જો શાળા-શિક્ષણ જ મનાવું હોય તો એ ખાસ જરૂર નથી, એમ હું પણ માતું છું. હું તો તૂતન શિક્ષણ કહું છું જેનાથી માણસ સંસ્કારી થવા પ્રેરાય; જેનાથી માણસ જરા પકવ બની શકે. આપણી આજની ડેળવણી ભાવિની એ આદર્શ ધટના અસ્તિત્વમાં લાવવા માટે જરૂરના ગણ્યતા મૂળ સિદ્ધાંતો શીખવતી નથી. આજની ડેળવણી આત્મપરીક્ષા કરતાં નથી શીખવતી એ જ

મોટી ખામી છે. કલામય કુદરતપરિચય અને વિશ્વ-એકતાની ભાવના આપણા જીવનમાં વણાવી જોઈએ. મનની વૈજ્ઞાનિક ડેળવણીની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો આપણને વસ્તુ-જોનો લુપ્તો જ ખ્યાલ આવે છે. ભિંમિઓની પણ કલામય ડેળવણીની જરૂર ખરી જ. ભિંમિપ્રધાન મન જ વસ્તુના 'જીવન'નો રક્ષક કરી શકે છે. મારે કશું કરવું જોઈએ કે એ વસ્તુ પ્રત્યે મેં તમારા કરતાં ઓછું ધ્યાન આપ્યું છે.

હવે હું શિક્ષિત યુવતિ ઉપરની તમારી ટીકા ઉપર કહું. બહેલી છોકરીઓ માટે આ એક બારે prejudice છે કે હમારા એમાંથી છૂટવાના પ્રયત્નો પણ નિષ્ફળતા જ આપે છે. સ્ત્રીઓનું હિછાછળાપણા માટે જો આજની ડેળવણી પર આલેખ મૂકાતા હોય તો એ ખોટું છે; કોષ્ટક વખત ખરું છે. પણ એ જ શિક્ષણ-માથી જ ગાંધીજી અને જવાહરલાલ જેવા પાક્યા છે. પરંતુ એ બધું મનોબળ અને સંસ્કાર પર ખાસ આધાર રાખે છે. આજની યુવતિઓ સંઘજીવનથી વિમુખ થાય છે એ ટીકા થોડેઘણે અંશે ખરી છે. હું માતું તહું કે એવું ન જ થવું જોઈએ. કૌટુંબિક મર્યાદાઓ ઓળંગવી ઠકિન છે જ. એમાં આત્મ-ભોગ આપવો પડે છે પણ એ શિક્ષિત યુવતિ સારી રીતે સમજી શકે છે. શિક્ષિત યુવતિઓ સંયુક્તકુટુંબની પ્રથાને અવગણે છે એમ માનનારાને હું પૂછી શકું કે અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ જુદા રહેવા પ્રેરાય છે એવું કારણ શું? હમણાં વ્યક્તિગત વાત ન થઈ શકે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓનું હંવન ખર્ચાળ હોય છે એ દલીલનો હું પૂર્ણ વિરોધ કરું છું. એવું હોય જ

દેવી રીતે ? શિક્ષિત અને અશિક્ષિત યુવતિ-
ઓનાં જીવન સરખાવે. આગળની સ્ત્રીઓને
લુગડાં કે અસ્કંકાર એવા ખાલ સૌંદર્યને
પોષવાનાં સાધનોની પરવા નથી હોતી. જીલ્લું
એમ કહેવને કે તમારી માનસિક અને આર્થિક
સ્થિતિમા સુધારો કરે છે. આ તો ખાલી વાત
છે. સ્ત્રી નોકરી કરવા જાય એટલે એનો અર્થ
એમ જ થાય કે એના અધર્મથી એ વિમુખ
થાય છે. મને તો જરાયે સમજાતું નથી પડતી
કે જે શિક્ષિત યુવતિઓ છકી જાય એને માટે
એનું શિક્ષણ જવાબદાર હોય તો અશિક્ષિત
સ્ત્રીઓ માટે શું જવાબદાર હોઈ શકે ?
એઓની અમાનતા ? મારે કહી દેવું જેમણે
કે સ્ત્રીઓ પર જે કોઈ પણ જાતના આક્ષેપ
થકતા હોય તો એના કારણમાં પશ્ચિમનો
પવન, આર્ય સંસ્કારોનો અભાવ અને પુન્યેની
સ્વાધી પ્રકૃતિ છે આમાં સ્વગતિના પક્ષપાત
જેવું કાંઈ નથી. આ તો તમારી લુહી દલીલની
વાત છે. સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા માટે ફરી
કહું કે આપણે અમુક ભાવનાઓમાં સ્થૂળ
ખાણને જ પ્રાધાન્ય આપીએ છીએ. દરેકને
રીઝની શકે એવું એક પણ જગતમાં ન હોઈ
શકે. અને એવું જગત દલમ કે કાયદા વડે
ન ચલાય. એમાં વ્યક્તિને જાહેરાવાની જરૂર
છે. આખી માનવદષ્ટિ જાહેરાય તારે એવી
રિચિતિ આવી શકે. એ માટે આપણે જ
પકવ કાં ન થઈએ ? એને માટે તો દલાતમક
કેળવણી વડે emotions (ગિમિઓ) કેળવવી
પડે અને વળી વ્યક્તિમત્ત કે સમુદાયત્ત આંતર-

યોગ સાધવો પડે. છેવટ કહી દઉં કે લાગણી-
ઓને ચીમળાવી દેવી ન જોઈએ. સંયમવાળી
લાગણીઓ સૂઝનાત્મક બની શકે છે એ તો
તમે મારા કરતાં સારી રીતે જાણો છો.
દરેક પ્રકારની લાગણીને ઉચ્ચ દિશા તરફ
વાળી શકાય. ગુસ્સો કરતાં પણ કળામય રીતે
આવડતો જોઈએ. હાં, એ તો મારે જ તમારી
પાસે રીખવું છે. કાવ્ય પણ સૂઝનાત્મક
લાગણીઓનું સંતાન જ છે ને ? સમજાવશો ?

માફ કરજો. વિચારોનું વહેણ બદલે જલદી
દિશા બદલે છે. ગોળ ગોળ લખી નાંખ્યું.
વળી વચ્ચે કેટલા અંતરાયો આવે છે. અખર
છે ? મારે ક્યાં 'શુશ્રુષુન્દરી' માં આર્ટિકલ
મોકલાવવાનો હતો કે હું ખંડાના કાઠીને ઉપર
ચઢીને લખવા ભેરી જાઉં ? ધર્મસંકટ આવી
પડે છે. એમાંથી મારાથી મૂકું ન થવાય તો
એનો દોષ તમે વહેરી લેવા તૈયાર છો ?
એમને ય 'એક વ્યક્તિત્વ' ન કેળવાય.

તમે આડકતરી રીતે લણી સલાહ આપી.
કંઈ નહિ. આજે તો હું એને એક 'પારકા'
છોકરાની સલાહ તરીકે સ્વીકારી લઉં છું.
પછી તો—

લણી વાત પૂછવી છે, કહેવી છે. સમય
નથી મળતો. અમુક વસ્તુઓ તો નથી કહેવાતી,
નથી લખાતી. એમ ન કહું તો: "ભાવના
ખાખા કરે ત્યાં શબ્દનાં એધાણ શો ?"

બસ ત્યારે, તમે લખી શકો છો, જવાબની
રાહ જોયા સિવાય.

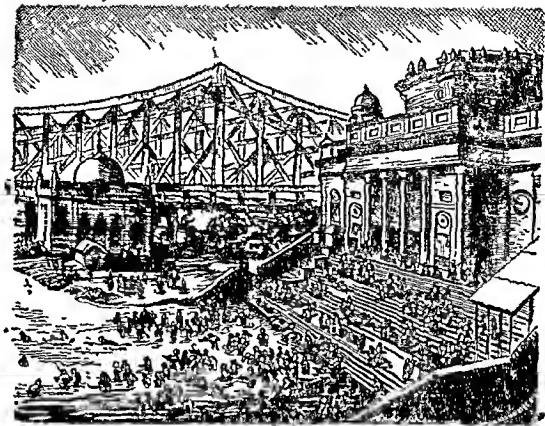
આમાર

તમારી જ કુસુમિકા

તૈયાર છે : આજેજ મંગાવો

વિજ્ઞાનના વિધાયકો કિ. ૧-૨૨-૦

લખો : લુહાણામિત્ર પ્રેસ-વડોદરા.

કલકત્તાનો મલીક ઘાટ

મલીકઘાટ તે હુગલીના કિનારે રાજ
સ્નાન કરતા હજારો માણસોનું માનીતું
સ્થળ છે.

હમામ સાબુ પણ હિન્દના લાખખો
માણસોનો માનીતો સાબુ છે અને તેઓ
રાજ તેનાથીજ સ્નાન કરે છે. તેના
ગોટગોટ શીજી સરસ તાજગી આપે છે.

હુ મા મ

દેવથી હમામ સાબુ નવા આકારનો
મળે છે તે ધ્યાન રાખજોજી.
ટામ્કો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ.

તમારે નહાવા માટે
મોટી ગોટી

પો. બો. ૫૨૮, મુંબઈ

ભિક્તના ભગવાન

મૂળ અંગલેખક :

શ્રી. અમરજી સુખેપાઠ્યાય

અનુવાદક :

ટોપણ દયાલજી ઘેલાણી

(ગયા અંકથી ચાલુ)

બીજે સોમવારે બપોરે એકાએક ગોવર્ધનનું ચારિત્ર્ય ખરાબ થઈ ગયું. ખાખત એમ બની કે સામા ઘરમાં રહેતો કાલીચરણ લાલચોળ આંખો કરી હાથની મુઠી ઉગામતો તેની સામે આવી ઉભો અને દાવે તેમ ખોલવા લાગ્યો, તેનો અર્થ એ કે, થોડી વાર પહેલાં ગોવર્ધન શા માટે તેની સ્ત્રી તરફ એકા નગરે ઘણી વાર મુઠી નેંધ રહ્યો હતો ?

કાલીચરણની સ્ત્રીની ઉમર હતી એકવીસ વર્ષની અને ઘણીયે વાર ધણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યો પછી હમણાં પહેલી જ વાર તેને પતિને ઘેર તેનું ઘર માંડવા આવવાને રાજ કરવામાં આવી હતી, પણ હજુયે તેનું મન પતિને ઘેર બરાબર ચોંટવું નહોતું.

ગોવર્ધન પ્રથમ તો આવો જ બની ગયો. થોડીવાર પછી તે કાંઈક ખોલવા જતો હતો તેને રોડીને કાલીચરણ બગડીને બોલી ઉઠ્યો “ છું તે એવડો કયો મોટા-શું તને કહું-હું નેંધ લઇશ. ખાખ માણસની સામે તારી તારીને નેંધ રહેવાનું હું તને જુનાવી દઇશ, સમજ્યો.”

ગોવર્ધનને કહ્યું-“ આપ શું કહે છે ? હું કાંઈ સમજી શકતો નથી. ઘણીવાર હું મનમાં ઉઠો ઉતરી, કાંઈક વિચારમાં પડી જઈ ખાલી શુન્ય આંખે એક તરફ નેંધ રહું છું ખરો પણ કોઈ અમુક વસ્તુ તરફ હું તારીને નેંતો છતાં મારી ખરી નજર તે તરફ હોતી જ નથી. બહારથી હું તે તરફ નેંતો છતાં

અંતરથી હું જુદી જ વસ્તુનો વિચાર કરીને તેને નેંતો હોઉં છું, કાલીચરણ આણુ.”

“ અંદરની દષ્ટિ ત્યારે કંઈ તરફ હોય છે ? ”

“ આંતર દષ્ટિમાં સદાય કાળ મારી આંખો સામે તરતાં હોય છે-મારા પ્રાણ સરખું-મારું શિશુલ ગામ-મારા પ્રાણથીયે અધિક-મારા ગોપાલ ! ગોપાલ ! ”

હાથની મુઠી ફરી એક વાર સખત કરી ગોવર્ધન સામે ઉગામી કાલીચરણ બોલ્યો- “ પ્રાણથી અધિક ગોપાલ ? હમણાં હું તને દેખાડી આપું છું તારો ગોપાલ ? તારો ટોંગ-તારા દંભની દોણી હમણાં જ હું ફોડી નાંખું છું ? રસા-પાછ, સુવર, રાસકલ ? ”

ખીજે દિવસે સવારે ગોવર્ધન હાથ મોં ઘોષ કપડાં બદલી કુકાનની ચાવી હાથમાં લઇ ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યો, પણ કુકાન પાસે આવતાં જ તે ચમકીને આવો જ બની ગયો. તેણે નેંધું કે, કુકાનનાં શ્વારણાં ખુદશાં હતાં અને પેલો કાલીચરણ નિરાંતે થડા ઉપર બેસીને માલની લે વેંચ કરતો હતો

ગોવર્ધન તો ખગાકાર થઇ ઉભો ઉભો નેંધ જ રહ્યો.

કાલીચરણ એક ધરાકને ચણા-અમળા દેતો દેતો ગોવર્ધન તરફ નેંધ બોલ્યો-“ તમને શું નેંધએ છીએ ? ”

વાત રીધી કે સાધારણ નહોતી. મતલબ કે ત્યાં માણસોની મેદની જગી. ગોવર્ધનને આ તરફ કોઈ બધું કાજું આજખતું નહોતું.

એથી ઉલટું કાલીચરણને ઘણાં જ ઓળખતા હતા. કાલીચરણે દુકાનના થાગ ઉપર બેઠે બેઠે જ કહ્યું—“ અરે ભાઈ, કોઈ મહેરબાની કરી પોલીસ ચોકીમાં ખચર આપી આવોને. મારી છવતી જગતી માલેફીની દુકાન આ ‘કાલીબંડાર’—મારા જ નામ ઉપરથી દુકાનનું નામ આપ્યું છે—તેના આ કોણ જાણે ક્યાંના એક ભાઈ ગોવર્ધન ધણી ધોરી યદ તેને પચાવી પાડવા માંગે છે. ”

મેદનીમાંના એક માણસે ગોવર્ધનને ધક્કો માર્યો. ખીજાએ વળી ખીજો ધક્કો માર્યો. ત્રીજો વળી તેના હાથનું ખાવડું પકડી ચોડે દુરે સુધી ગંગાના ઘાટ તરફ ધકેલી ચાલ્યો. એથી એક જણ બોલ્યો—“ મારો દિકરો પાકો હાથે છે ને ? આવી હાથ જાણ તો આ પહેલવેલી જ જોઈ ” વળી પાંચમો એક જણ બોલી ઉઠ્યો—“ અરે ગાંડો હશે ગાંડો ” કાલીચરણ બોલ્યો—“ એને જરા સારી રીતે ગંગાજના પાણીમાં બેસાડી રાખો અને માથા ઉપર પાણી છાંટ્યા કરો, માથામાં ચડેલી ગરમી એની જરા ઓછી થાય. ”

એટલે કે આ ખનાવ પછી ગોવર્ધન ચક્રવર્તીનો આ “ કાલીબંડાર ” તે દિવસથી શ્રીમુત કાલીચરણ પાલતી માલેફીનો ગણવા લાગ્યો અને તે દિવસથી બેકાર કાલીચરણ આ ખની ખનાવેલી આકાર દુકાનનો ધણીરણી ખની સવાર સાંજ દુકાને બેસી ઘરાક સમજવતો બેવામાં આવતો—“ આટો સવારે સાત આઠ પૈસા, તમને તેલ કેટલું આપું ભાઈ ? ભાઈ તમને ગોળ ખચરનો આપું કે શેગડીનો ? ”

આ તરફ ગોવર્ધન કાલીબંડારને રસ્તે રસ્તે, મલીએ મલીએ અરધા ઘેરા જેવો ખની સવાર—ખપોર—સાંજ બટકવા લાગ્યો. તેના ઘરમાં આવોને ધાન નહોતું, પહેરવાને કપડાં નહોતાં સચિત ધનમાં કુટી ખદામ પણ

નહોતી; છતાં આ ખાખતની તેને કાંઈ શીકર ચિંતા જ નહોતી. તેને ફક્ત એક જ વાતનું રટણ-શિમુલ ગામ-તેનું પ્રાણપ્રિય શિમુલ ગામ-તેનાથી પણ વધુ-પ્રાણપ્રિય પણ અધિક પ્રિય વસ્તુનું રટણ-ના, એ નામ તે હવે જીભ ઉપર લાવશે નહીં, એ નિષ્કૃંરનું નામ જ્યાં હશે તે જગ્યાનો પડછાયો સુધ્ધાં તે લેશે નહીં.

હા ? કેવો નિર્દય-કેવો અન્યાયી ? પેલા મિશનવાળા સાહેબની વાત જ સાચી લાગે છે. કદાચ ખરેખર એ જડવરતુ પથ્થરનું પુતળું જ—”

x   x   x

“ કયે ગામ રહેવું ભાઈ ? ”
 “ શિમુલ ગામ. તારકેશ્વર પાસે. ”
 “ એ તરફ મેલેરીયા તાવનું બહુ જોર ખરેને ! ”
 “ હા. થોડું ખરે જોર તો ખરે, ભાઈ. ”
 “ રસ્તા નદી ઘાટ વિગેરે કેવાં ? ”
 “ રસ્તા ખુલ્લો. ચોતરફ મેદાન ખેતર. ”
 “ ત્યારે એને જ એટલું બધું વખાણું છે ખરે ? ”

“ વખાણું ? અરે ભાઈ એનાં જેટલાં વખાણું કરો તેટલાં ઓછાં. એવું ગામ તો કોઈ ખતાવે મને. આ તમારાં કરોડ કલકતા એક સાથે બેળાં કરો તોયે અમારા એક શિમુલ ગામની તોયે ન આવે સમજ્યા ? ”

“ નદી છે ? ”
 “ નદી તો ઘણાં જ ગામને પાદર હોય છે. પણ અમારા શિમુલ ગામની નદી જેવી નદી ક્યાંય ન મળે. દક્ષિણ ડાંગાની નદીના ઘાટ ઉપર તમે જો કોઈ દિવસ નાહી આવો તો તમે જીવો ત્યાં સુધી એ નહારાના આનંદની મજા જુઓ નહીં આ કાંટાથી પેલે કાંઠે મું રમણીય શોભા વરસાદના દિવસોમાં—”
 “ ખપોર થયા—તમારે ઘેર જાઓ. ઘેર તમારું કોણ છે ? ”

“ જી, એક દીકરી, એક દીકરો અને સ્ત્રી.”

“ તમે તો કહો છો ને કે તમારી પાસે એક રાત્રી પાઈ પણ હેર પાવતો નથી. ત્યારે ચાર ચાર જીવો ગુમરો કેમ આવે છે ? ”

“ ગોપાલજી બધું ચલાવે છે-યૂ-યૂ-યૂ ! (જીમ કચરી) લેવાઈ ગયું-ખોલાઈ ગયું. એ...તુ નામ ! જે મેં હસણું કહ્યું તે નહીં-એમજ ચાલ્યું નય છે-ચાલ્યું નય છે ! ”

ગોવર્ધન ત્યાં હવે વધુ વાર ઉભો નહીં. ઉપરનાં વાક્યો વારંવાર બોલતો બોલતો પાગલની માફક તે મુઠીઓ વાળી ત્યાંથી દોડી ગયો.

દિવસ નખી જવા આવ્યો હતો. છતાં તે ઘેર ન જતાં ગંગાને કાંઈ એક એકાંત જગ્યાએ જમીને બેઠો. આખો દિવસ તેણે ત્યાં બેસી નેજ વીતાડ્યો. છેક સાંજ ટાણે તે ત્યારે ઘેર આવ્યો ત્યારે માયા તેના થકેવાં સરીર અને છુપ્પા મહેરા તરફ જોઈ બોલીઃ

“ આખો દિવસ ક્યાં રખડી આવ્યા કહો જોઈ ? ”

“ આ ચારેકાર આમતેમ ફરતો હતો અને બધું જોતો હતો. ”

“ શું જોતા હતા ? ”

“ એને ”

“ કેને ? ”

ગોવર્ધને ધીમે સુરે લયકાવું :—

રીઝત ગાવ રીઝવત રયામ

મુરલી બલવત સખનિ બુલાવત

સુખત સુદામા લલ લલ નામ

સોહી પ્રભુ મોર ચરાચર ગામી

વર્યો મમ હૃદય મોહાર

તું ગોપાલને જોઈ શકતી નથી, માયા ?—

આ રહ્યો જો. પેક્ષો પેલા મનુકાકાના ખેતરને પેપે છેડે, ગોપાલ માગે દોડે છે, રમે છે, એને પકડવા જતાં એ નાશી છુટે છે. પાછું ફરીને જોતો જાય છે અને અને વળી હસતો

હસતો દુર ભાગે છે. આ રહ્યો ગો-આ વેરાગી પાડાના કદમ અને બદામના ઝાડની નીચે બાલસખાઓ સાથે એન ઘેન ડાહીનેા ઘોડો રમે છે, જો, જો, એકવાર જો, માયા, કોની તાકાત છે કે એને ગોપાલ તરીકે જાળખી શકે ! જાણે કાંઈ એક સંસારી ગૃહસ્થનેા છોકરો !

વળી તે ગાવા લાગ્યો :

ચરણે ગુપ્ત વાગે રમ રમ

દોડ દોડ કર લાગે

હસંત સખા કર તાળી દે દે

ધરી શક્ત નાહીં ધરત ન દેત

ચાલ્યો નય આગે

માયા તેનો આ વિલક્ષણ બાવ જોઈને માયા ઉપર હાથ મુકી ક્યારનીયે જમીન ઉપર બેસી ગઈ હતી. તેનું આખું સરીર ચરચર કંપવા લાગ્યું. ગોવર્ધન સાચું જોઈ તેણે કહ્યું—“ અરે તમે આમ શું કરો છો ? આ બધું શું બકો છો તમે ? કાંઈ ભાંગ ભાંગ તો પીધી નથી ને ? માયામાં જરા તેજ નાંખી નાહી આવો જોઈ, આજ આખા દિવસમાં અનાજનો કણ સરખાયે તમારા પેટમાં ગયો નથી ! તમે શું સત્યાનાથ વાળશો, કાંઈ સમજ પડતી નથી.”

“ સત્યાનાથ તો વળવાનું ને. ગોપાલ મારો આજ એક પહીંના થપા-નથી નહાયો-નથી તેણે કાંઈ ખાધું-સત્યાનાથ ને વળે તો બીજું શું યાય ? પણ મેં કેટલાંયે વર્ષ સેવા કરી એક દિવસ પણ તેને છુપ્યો-ઉપવાસી રાખ્યો નથી. એ પાછો બદમાસને ત્રણ દિવસ ખારણું બંધ કરી તાળાં ચાવીમાં રાખ્યો હતો ખરો પણ, તેને ભોગ ધરવાનું હું ચૂક્યો નહોતો, બજારમાંથી પતાસા ખરીદી મારા સુવાના ઝોરડામાં એને ખાવા આપી (ભોગ ધગવી) ઝોરડાનું ખારણું બંધ કરી સાંકળ લગાવી હું બહાર આવી ઉભો. થોડી-

વારે પછી સાંજળ ખોલી અંદર આવી જોયું,
આઠ મનમાં બહુ દુઃખ થાય છે માયા, મારો
ગોપાલ એમાંથી બે ચાર પતાસાં ખાઈ ગયો
હતો. આજ દિવસ સુધી મેં આ વાત તારી
પાસે પશુ કરી નહોતી માયા. તે મારા સિવાય
બીજા કોઈની પાસે ખાતો નથી. મારા ૨૧
વર્ષનો સેવેલ ગોપાલ ! મારું ૪૦ વર્ષનું
શિશુલ મામ !-ગોપાલ-ગોપાલ-ગોપાલ !

વળી તે ગાવા લાગ્યો:-

સોઠ પ્રભુ માર ચરાચર સ્વામી
વરયો મમ હૃદય મોઝાર
હૃદય મોઝાર-હૃદય મોઝાર.

માયા તો આબી જ બની ગઈ, તેવું
આપું શરીર શિથિલ બની ગયું. તેની આંખો
સામે બહુ અંધારું જણાવા લાગ્યું. તેની જીભ
તાળવે જ ચોંટી ગઈ. બોલવાની તેની શક્તિ
જ દરાઈ ગઈ. તે આ ઉન્મત્ત પતિના મોં સામું
એકાદસે જોઈ રહી.

× × ×

બવાનીપુરના એક મોટા ધનવાન શેઠનું
ઘર. બહારના ભાગમાં આવેલા એક ચોર-
ડામાં બે ચાર જણા આ-પીતા પીતા વાતો
કરતા હતા. ગોવર્ધને ધીમે પગે ત્યાં આવીને
પ્રવચન:- " તમે ગોપાલને ક્યાં દીડો ? અમારા
શિશુલ ગામના ગોપાલને ? "

ત્યાં બેઠેલાઓમાંથી એકજણ બોલી ઉઠ્યો-
" વળી પાછો ઘું અહીં માંડપણ કરવા
આવ્યો કે ? "

" અરે બોલોને-ગોપાલને કોઈએ જોયો
છે ? શિશુલ ગામના ગોપાલને ? એ-રેલા
ચેટરજી કુટુંબના મંદિરમાં રહેતા તેને જ જોયો
છે એને ? "

બાણએ નોકરને સંબોધીને દાંડે મારી-
" અરે-એ આ પાગલને અહીંથી જાલો-"

" પાગલ નથી, બાપુ, પામલ નથી;
હું મારી મેને જ સાક્ષી જાઉં છું. મને એસ

નકામા ઉભા રહેવાની થોડી જ કુરસદ છે ?
આજ એક મહીનો થયાં મારો ગોપાલ નાહ્યો
નથી, ખાધું નથી, એની કાંઈ ખબર છે
તમને ? "

ગોવર્ધન જેવો ધીમે પગે આવ્યો હતો
તેવો જ ધીમે પગે આ ઘરનું આંગણું છોડી
રસ્તા ઉપર આવી ઉભો. આ થોડા દિવસોનાં
આચરણથી આ મોહોદ્વાનાં બધા માણસો
તેને પાગલ તરીકે ઓળખી ગયાં હતાં. એટલે
થોડીવારમાં જ માણસોનું ટોળું ત્યાં ભેગું
થઈ ગયું અને તેની ચોતરફ વિંટાળાઈ વળ્યું.
કોઈએ કહ્યું:- " અરે-એ-પાગલ, આ જો
તારો ગોપાલ રેલા ઝાડ ઉપર ચઢી બેઠો છે."
વળી બીજા કોઈએ કહ્યું:- " હુગલી જીવતાના
કોઈ એક ગામમાં કોઈ એક મંદિરના ગોપા-
લનું મોઢું વાકું થઈ ગયું છે, તે વાંદા મોઢા-
વાળો ગોપાલ તો તારો ગોપાલ નથીને ? "
વળી ત્રીજાએ કહ્યું:- " આ-જો તારો ગોપાલ

સંસ્કારલક્ષ્મી

માં શું છે ?

* ૭૫૦ ગૃહઉપયોગી વિષયો,

* ૧૨૫ અનેકરંગી ચિત્રો,

* ૬૫૦ પાનાં

— ઉપરાંત —

સેડ આપી શકાય તેવું સુંદર
ત્રિરંગી સોનેરી બોક્સ

આ સર્વે ફક્ત રૂ. ૫-૧૨-૦ માં મળે છે.

આજે જ મંગાવો:-

એન. એમ. ઠક્કરની કું.

બુક્સેલર્સ-પબ્લીશર્સ

- ૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

પેલી મોટર હાંકતો ભાગ્યે જાય છે; જા-જા-
દોડ-દોડ-પકડ-પકડ-એને. ”

ગોવર્ધને ગાવા માંડ્યું:—

“ ગોપાલ મારો ભાગી નય
ભાગીને પાછો આવો નય
પકડી એને કાણુ શકે
ગોપાલ મારો ભાગી નય
ને હું હવે નહીં પકડાય
ને હું હવે નહીં પકડાય—”

“ અરે-ઓ-પાગલ ”

હજુ ગોપાલ ગાયનનું આખરનું પદ
ગણગણ કરી ગાતો હતો, તે બોલ્યો—“ હું
પાગલ નથી મારા મહેરબાનો પાગલ નથી.
મને આ હાલતમાં મુકનાર, એ ગોપાલ જ
છે. એને તમે ઓળખતા નથી મારા મહેર-
બાનો-ઓળખતા નથી, ને ઓળખતા હોત,
તો તમે મારી હાલત સમજી શકત, કે એના
વગર રહેવાથી માથું ઠેકણે ન જ રહે. બાકી
હું પાગલ નથી; પણ એ યાદ આવતાં હું
પાગલ જેવો બની જાઉં છું ખરો. મારા ૨૧
વર્ષના ગોપાલને હું જે દિવસે પાછો પકડી શકીશ,
તે દિવસે હું પાછો ડાહ્યો થઈ જઈશ. પણ
તે નાસતો ભાગતો જ ફરે છે ” આમ કહીને
વળી પાછું ઉપરનું ગાયન ગાતો ગાતો તે
કાલીઘાટ તરફ દોડ્યો.

પેલી તરફ એ જ વખતે બીજો એક
માણસ આખો કાલીઘાટ ખુદી વાળ્યો. તે
હતો ચેટરજી કુટુંબનો નાનો ભાઈ. ઘણી શોધ,
ઘણા પરિશ્રમ પછી, તેને હળધર લેનમાં
ગોવર્ધનના ઘરની બાજુ લાગી. ગોવર્ધન ઘેર
નહોતો. ‘ નાના શેઠ માથાને ઓળખતા હતા.
માયા એની લાજ નહોતી કાઢતી. ઢાઈ ઢાઈ
વાર તેની સાથે વાત પણ કરતી હતી. માયાએ
શેઠને બેસવાનું આસન આપી પ્રણામ કરી
પૂછ્યું—“ શું ખબર છે બાપુજી ? ” શેઠ
બોલ્યો—“ પુત્રી મહારાજ ક્યાં ગયા બહેન ?

મારે તો સત્યાનાશ વળી ગયું. જે દિવસથી
પુત્રી મહારાજ ત્યાંથી આવ્યા આવ્યા છે,
તે દિવસથી ગોપાળ ભોગ આરોગતા નથી,
મોઢું ફેરવીને ઉભા છે. જલદી કહે બહેન
પુત્રી મહારાજ ક્યાં છે ? કેટકેટલી શોધ
પછી આજે તમારા ઘરનો પત્તો માંડ માંડ
મળ્યો છે ! ”

શેઠ તો ઠાંધરું કાંઈ બોલવા લાગ્યા.
એના આવ્યા આવ્યા પછી નવો પુત્રી ભોગ
ધરાવવા જતાં ગોપાળજી મોઢું ફેરવી ગયા.
તે ફેરવેલું મોઢું હજી એ ગોપાળજીએ સીધું
ક્યું નથી. કલકત્તે ખબર મળતાં શેઠ વગર
વિલંબે શિમુલ ગામ ગયા. કુટુંબના બીજા
જમાં માણસો પણ એકબે દિવસમાં ત્યાં
પહોંચી ગયાં. પણ ગોપાલનું સુખારવિંદ તો
ફેરવેલું જ રહ્યું, ત્યારે ગામના બધા માણ-
સોએ ક્યું—“ ગોપાલ ગોવર્ધનના જ છે.
એનો ગોપાલ એને પાછો સોંપો, નહીં તો
આમાં કોઈનું કલ્યાણ નથી. ચેટરજી કુટુંબનો
સર્વ નાશ થઈ જશે, શિમુલગામની હસ્તિ
નાશુદ થઈ જશે. ” તે જ દિવસે શેઠે યુંથુંડા
જીલ્લાની રજીસ્ટરી ઓફીસમાં જઈ ગોપાલ
અને ગોપાલની સેવાપૂજા સાથે ૧૦૮ વીધા
જમીન દેવસમર્પણ કરી. તેના લેખ છાપાં
ગોવર્ધનના નામનાં કરાવી લાવ્યા અને પછી
એ લેખ છાપાં સાથે લઈ ગોવર્ધનની શોધમાં
તે કલકત્તે આવ્યા. અને ગોવર્ધનની શોધમાં
રોજ કલકત્તામાં આણીગમ પેલીગમ તપાસ
કરતા ચેટરજી ક્યાં પણ ક્યાંય પત્તો લાગ્યો
નહીં. આખરે આજે સવારે તેના ઠેકાણાની
બાજુ લાગતાં તે લેખ છાપાં સાથે લઈ તે
પોતે કાલીઘાટ દોડતા આવ્યા છે—વિગેરે-વિગેરે

બધી હરીકત સાંભળી માયા ધ્રુજ ઉઠી.
તેના આખા ચે સરીરમાં જાણે કાંઠા ભોંકાવા
લાગ્યા. તે ચિત્રમાં ચિતરેલી ઢાઈ બીની જેમ
દિવાનને બેઠેલીને અચળ ઉભી રહી, તેવું

માયું ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગ્યું. પેલા લેખ
છાપાં માયાના હાથમાં સોંપી દઇ શેઠ બોલ્યા-
“ આ દયો બહેન. ગોપાલ અને ગોપાલની
મિત્રતાના વારસ-અધિકારી તમે જ છો. આ
વારસો-આ હક્ક તમને સોંપી દેવા હું અહીં
દોડતો આવ્યો છું. ”

“ હું પણ દોડતો દોડતો જ આવું છું.
મારો ગોપાલ ? ” ઉતાવળે પગે ઘરમાં દાખલ
થતાં જ ગોવર્ધને શેઠને એકદમ બાથમાં
જકડી લીધા અને બોલ્યો-“ મારો ગોપાલ !
હું એવી શોધમાં થયો થઇ ચોતરફ ફર્યો
હું છું. ”

“ તમારો જ ગોપાલ, પુઝારી મહારાજ
ગોપાલ તમારો જ. ગોપાલ બીજા કોઇનો
નહોં. ચાલો મારી સાથે, ચાલો હું તમને
ગોપાલ સોંપી દઉં. તમે ગામ છોડીને ચાલ્યા

આવ્યા ત્યારથી તમારો ગોપાલ અપવાસી-
બૂખ્યો છે. ”

શેઠને પોતાની બાથમાંથી મુક્ત કરી.
અપૂર્વ ભાવથી ભરેલો હિંમતી યાત્રી
શેઠ તરફ મીઠા માંડી નેઠી રહી ગોવર્ધને
પૂછ્યું “ હે ? અપવાસી-બૂખ્યો ? મારો
ગોપાલ ? હું ચાલ્યો આવ્યો ત્યારથી ?-
ચાલો-ચાલો-ચાલો-ચાલો-જલદી-ચાલો. ”

ગોવર્ધન દોડીને બહાર જતો હતો. શેઠ
તેને પકડી લીધો.

બીજા દિવસે ગોવર્ધન પાછો આવ્યો છે
એવું સાંભળતાં શિશુલ ગામના લોકોની
ગોપાલજીના મંદીરના ચોકમાં હાં જમી.

બધાઓએ મહાન અભયથી વચ્ચે જોયું-
ગોપાલજી ફરવેલું મોહું પાછું શીધું થઇ
ગયું હતું. (સંપૂર્ણ)

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, ઋતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ગિંઝા ફાર્મસી—

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, ગિંઝા,
ક્રાંતિ નં. ૨, પુના સીટી.

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો નેઠીએ છીએ—

દરેક જાતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

નહાનો દિયર

(રાગ : મહીરના દાન અમે નહીં દુઃખ રે લોલ)

નહાના દિયરનાં હેત ઉછળે રે લોલ
જાળે સાહેરના તરંગ રે : નહાના

મુખડું પ્રકુલ નિત્ય દીસતું રે લોલ
ઉમંગ કંઈ અંતરે અખડ રે : નહાના

વરસે વધાં મધુ વાણી તણી રે લોલ
મસરાવે અનેરો આનંદ રે : નહાના

નહાનો દિયર કહી જો ખીજવે રે લોલ
સહેજે સુરસો નહીં અડત રે : નહાના

જાયે એ હોંશથી શાળામઠી રે લોલ
વિધા બણવે અતિ ઉમંગ રે : નહાના

એલે એલો મિત્રો સંગાયમો રે લોલ
ત્યાં કે' વિધવિધ મચાવે રંગ રે : નહાના

રહેણી એવી અતિ આનંદમયી રે લોલ
નહાલો નહાલો અતિ લાગત રે : નહાના

એને શીઝવતાં ઈશ શીઝતો રે લોલ
પ્રેમીલાં લોચનો ધસત રે : નહાના

લાવી કેરી ઉર આશિષ છે રે લોલ
ધાયે જીવન જગે જવલત રે : નહાના

શ્રી. મોહનલાલ પ્રાગજી પટેલ

વસંત

[ઉપનતી]

નિસર્ગ જંગે સુરંગે નચાંતી,
વસંત ધસંત મુધા સરતી,
આનંતની દિવ્ય બચી બજાંતી,
ઉરે ઉરે નવ્ય જ્યોતી ધગતી.

સુઅંબરોમાં ચંદ્રિકા પ્રકાશી,
ઉધા સુરંગે જંગાંગે સુલાગી,
ને તારકોની રચી આશમાળા,
રસે અર્ચે રમ્ય વસંત ખાળા.

ચિહ્નયપારો દિગંત કમકે,
ચિહ્નકારો વીજ જ્યોતી ચંમકે,
સુવિચ્છની કોતર . કન્ઠ રામાં,
અમી ધરતાં ઝરણાં લંમકે.

મયૂર કોકિલના ગાન ગાળે,
મૃદંગ, ઘંગ, અગી આગ્ર ખાળે,
દિગંત આનંદ ઉત્કુલ રાળે,
પ્રકુલતી સૃષ્ટિ સોનેરિ સાળે.

વસંતનો ભવ્ય તંબુર લેલો !
ને ચળવો ગીત વિરાટ બોલો,
અગાધ અલોધિમાં દિવ્ય પુલો !
ફરી પ્રકુલો અમ યોતિ કુળો.

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મગનલાલ શાહ

“કા” લે સવારે દરિએ મળીશ ” ઉમંગે
ઉલ્લાસને કહ્યું.

“ જરૂર ”

શિયાળાની ઋતુમાં સવારે વહેલા ઉઠી
ફરવા જવું એ એક સાધારણ નિયમ છે.

ઉમંગ એના મામાને ત્યાં રહેતો અને
પોતાનો અભ્યાસ કરતો.

ઉલ્લાસ એની જ ન્યાતની અને થોડે
દૂર રહેતી.

ઉમંગ અને ઉલ્લાસ એક જ ન્યાતનાં
અને એક જ વર્ગમાં અભ્યાસ કરતાં હોવાથી
સહચાર સારો હતો. વડિલ વર્ગે સાથે બોલ-
વામાં અને ફરવામાં વાંધો નહિ લીધો.

ખન્ને સાથે ફરતાં અને વિદ્યાર્થી જીવનની
મોજ ઉડાવતા.

ઉલ્લાસની માતા સાથે ફરતાં જોઇ
આનંદ અનુભવતી.

ઉમંગનાં માગી મુખ મલકાવતા.

રોજના નિયમ અનુસાર ઉમંગ સવારે
વહેલો ઉઠ્યો, અને દરિઆ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

* * *

“ બા, હું દરિએ ફરવા જાઉં છું. ”
ઉલ્લાસની માતાએ અર્ધ નિદ્રિત અવ-
સ્થામાં રજા આપી.

ઉલ્લાસ દરિઆ કાંઠે સરી પડી.

શિયાળાની ઠંડીમાં-અધકારના પડદામાં
ઉમંગ અને ઉલ્લાસ દરિઆ કાંઠે ઉતરી પડ્યાં.

ઉમંગ દરિઆ કાંઠે આંટા મારતો.

ઉલ્લાસ એક ખડક પર બેઠી. બેઠી
દરિઆનું આગમ્ય સંગીત સુણતી.

ઉમંગ, ઉલ્લાસની પ્રતિમા જેવા અકળાયેલ.
ઉલ્લાસ, ઉમંગની રાહ જોતી ઉશ્કેરાઇ.

ખન્ને એક ખીજાને મળવાની ઉતાવળમાં
આમ તેમ નજર નાખતાં, પણ અધકારનાં
પડળ તેમને જોવા દેતાં નહિ.

ખન્ને હતાશ થયાં. એક ખીજાને દોષ
દેવા તત્પર થયાં.

સૂર્ય ઝગવાનને આછો પ્રકાશ પથરાવા
માંડ્યો. પક્ષીઓના પ્રિય અવાજ-અને માછી-
ઓના બાલકોના ફફટના મિશ્ર અવાજ ઉમંગ
અને ઉલ્લાસની ઇચ્છાને સતેજ બનાવતા.

ધીમે ધીમે પ્રકાશ વધવા માંડ્યો.

ઉમંગે આસપાસ નજર ફેરવવા માંડી.
દૂર સ્વચ્છ સફેદ વસ્ત્ર ઉડતું દીઠું.

ઉલ્લાસ, ઉલ્લાસમાં આવી. પવને પાંખ
દીધી.

ઉમંગે, ‘ઉમંગધી, સફેદ વસ્ત્ર તરફ
ચાલવા માંડ્યું’.

“ અરે ! તું ક્યાં હતી ? ” ઉમંગે
ઉશ્કેરાઇ કહ્યું.

“ આવી રીતે મસ્કરી કરો છો ખરે ? ”
ઉલ્લાસે મોઠો ટપકો આપ્યો.

“ હું તો અહિં કલાકથી આંટા મારું છું. ”
ઉમંગે પોતાનો બચાવ કર્યો.

“ એક કલાકથી તમારી રાહ જોઇને
કંટાળી ગઇ છું. ” ઉલ્લાસ ઉવાચ.

ખન્ને એકબીજા સામું જોઇ રહ્યા.

એકદમ ઉમંગ અને ઉલ્લાસના હાસ્યના
પડવા ચોમેર ફરી વળ્યા.

આ પાણી..... ખેડુત

લેખક : શ્રી. વીપીન ન. લાખીઆ

હિંદ એક દેશ એવરો મોગ છે કે તેને સાચે જ ખડ કહી શકાય. તેનો વિસ્તાર અને તેની વસ્તી ચીનદેશ બાદ કરતા કોઈ પણ દેશ કરતા વધારે છે. જગતની વસ્તીનો પાંચમો ભાગ હિંદની ધરતી ઉપર વાસ કરે છે હિંદમાતાને આજીવ કરોડ સંતાન છે આ માનવીઓનો મોટો ભાગ (લગભગ ૮૦ ટકા) ગામડામાં વાસ કરે છે. માટે જ હિંદુ બાળ્ય ગામડાના ભાગ જોડે સંકળા-એક છે ગામડા કુળી તો હિંદ કુળી, ગામડા સુખી તો હિંદ સુખી. ગામડાં હિંદમાતાનો આત્મા છે. માટે આપણે ગામડા તરફ લક્ષ્ય આપીએ

હિંદમા સેકડો ગામડાંઓ છે: ગામડાની વસ્તી હજારથી માંડીને વીશ હજાર સુધીની છે. ગામડામાં ત્રીશથી બત્રીશ કરોડ માનવીઓ વસવાટ કરે છે ગામડાનો મુખ્ય ધંધો ખેતી છે. ખેતી ઉપર ગામડાના લગભગ બધા લોકો નમે છે. તેથી ખેતીની આયાદી કે બરબાદી ઉપર ગ્રામ્યજનની સુખાકારી કે આપત્તિનો આધાર રહેલો છે. સરેરાશ જોતા માલુમ પડે છે કે દરેક ખેડુત કુ.ખી ગરીબ અને દેવાદાર હોય છે દીર્ઘનારાયણના દર્શન કરવા હોય તો ગામડાના ખેડુત તરફ નજર કરો. તેની જાહોજલાલી નષ્ટ પામી છે તે શરીરે, મને, અને વિચારે કરીને અધોગતીએ પહોંચ્યો હોય છે. આના કારણો શોધવા પડે તેમ નથી.

દરેક ખેડુતનો મુખ્ય ધંધો ખેતી હોય છે. ખેતીની આબાદીનો મુખ્ય આધાર વરસાદ છે. જો વરસાદ સારો હોય તો ખેતી સારી થાય,

જો વરસાદ ખરાબ હોય તો ખેતી ખરાબ થાય. વરસાદ જોઈએ તેવો જ પડવો જોઈએ. વધારે વરસાદ તેમ જ ઓછો વરસાદ ખેતીને હાની પહોંચાડે છે. માટે વરસાદનું પડવું પણ પ્રમાણસર અને વખતસરનું હોવું જ જોઈએ. તેથી ખેતીને કુદરત ઉપર અવલંબવું પડે છે.

ખેતીની બાગત લક્ષ્યમાં લેતા એ પણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે ખેડુત પાસે સારી જાતના ખી, સારા હથીઆર, અને સારાં ટોરદાખર જોઈએ. પણ તેની આર્થિક સ્થિતિ આવી વસ્તુને અરોધે છે. તેથી તેની પાસે પુરાણી વસ્તુઓ માત્રમ પડે છે તેથી પુષ્કળ મહેનત કરતા છતાં પણ સાફ પરીણામ આવી શકતું નથી. બ્યારે પશ્ચિમના દેશોમાં યાંત્રિક શોધથી-ચંત્રથી હજી ચલાવે છે. અને થોડી મહેનતે સારા પરીણામ ઉપજાવી શકે છે. આપણે ત્યાં વળી ટોરદાખર મોંઘા હોય તો તેટલો વખત કામકાજ બંધ રહે છે. કોરણ તેમની દવાદાર માટે કેટલીક જગ્યાએ તો દવાખાના નથી અને જ્યાં હોય છે ત્યાં દવાઓ નથી. વળી ખેડુત પાસે દના કરાવવા પૈસો નથી તેથી તે માદા ટોરને સોંપેભાવે વેચે છે, ખોટ ખાય છે, ખેતીનું કામ અટકાવે છે અને દેવાદાર ચાય છે. કેટલીક જગ્યાએ તો તેની ગરીબાઈને લાંબને ખેડુત પોતાની પણ દવા કરાવી શકતો નથી પુષ્કળ શ્રમને લાંબને તે માદગી અનુભવે છે. અને દવાના અભાવે તે માદગી જીવંત થાય છે અને તે ખેડુતનું કુટુંબ રચે છે.

વળી સરેરાશ ખેડુતવર્ગ ગરીબ છે, તેથી

તેને પૈસાની જરૂર પડે છે. તેના આપણાદો તરફથી તેને દેવું વારસામાં મળે છે. અને તેની આખર સાચવવા તે બ્યાન સાથે વધુ દેવાદાર અને છે-તેની ખેતીને માટે તેને પૈસાની શરૂઆતમાં જરૂર પડે છે. વળી તેને ધાર્મિક રીવાજ જેવા કે જન્મ, લગ્ન અને મરણ વખતે કરવા પડે છે. સમાજ તેને ફરજ પાડે છે વળી તેને જીંદગીમાં સુખ નથી હોતું તેથી જીંદગીમાં આનંદ મેળવવા માટે પણ આ રીવાજની જરૂર છે. પણ તે રીવાજ પાછળ અનહદ ખર્ચ થાય છે. તેથી તે વધુ દેવાદાર થાય છે. તેથી ન છુટકે તેને લેણદારનો આશરો શોધવો પડે છે. તે તેને પુષ્કળ બ્યાન ધારે છે. વળી ખેડુતની અજાનતાનો લાભ લઈ લેણદાર બીજો ખર્ચ લે છે. ખોટાં આંકડા પુરે છે. આવી રીતે ખેડુત પાસેથી થોડું ધણું રહેતું રૂબરૂ પણ લેણદાર ચુસી લે છે. તે ખતમાં ખેડુતની જમીનો અને જગીરો પચાવે છે. અને ખેડુત પૈસા આપવાનું સુકે તે જ લાગ જીવે છે અને તેની મીઠકત ચાલ કરે છે. આવી રીતે ખેડુતવર્ગ માંસ અને લોહી વીનાના મનુષ્ય જેવો-સુડુ થાય છે.

તદુપરાંત ખેડુતવર્ગ અજાન છે. તે શહેરથી વિખુટો પડેલો છે. ગામડામાં રહેલું અને તોરટપાલ પહોંચેલી નહિ હોવાથી તેનામાં ગામડાંનું જ જ્ઞાન છે. તેણે બહારની કુનીષામાં જોઈ જોઈ ક્યું નથી તેથી તે અજાનતામાં સળંગે છે. વળી તે કમંગા વહેમ અને રીવાજોમા માને છે અને પોતાની જાતને વધુ કમંગી બતાવે છે. ગામડામાં નીશાળની ખામી છે. અને એવાં જહુ જ જુન ગામડાંઓ છે કે ત્યાં આગળ નિશાળો સાથે છે. આપણો ખેડુત લખી વાંચી નાણુનો નથી. તે બીજાની કહેલી વાતો ઉપર બરેસો રાખે છે. આપણે ત્યાં આ દેશન બજાર છે. તેથી ખેડુતને ઘણી મુશ્કેલી વેલી પડે છે. વળી તે અજાન છે. તેની જુદી પણ તેના

ખેતર અને કુટુંબ પુરતી છે. આવી રીતે આપણો ખેડુત અભણ અને અજાન છે તેથી તેની મનોવૃત્તિ ઉંચા આવવાની થતી નથી. તે જે છે તેનાથી આનંદ માને છે અને દેવનું નીમીએલું થાય છે એમ માનીને ખેસે છે. તેથી તે વધુ યત્ન કરતો નથી અને તેથી સુખી થઈ શકતો નથી.

વળી આ કારણોને લીધે આપણો ખેડુત હીનતા અનુભવે છે. ખેતીનો પાક Seasonal છે તેથી અસુક ઋતુમાં ખેડુતને આજસાધમાં ભોગવવો પડે છે. ખાર માસમાંથી સાત માસ તે જહુ હિલોગી હોય છે અને બાકીનો વખત તદન આજસાધ અનુભવે છે. તેથી ખેડુતની કમાણી ફક્ત થોડો વખત જ રહે છે. વળી તેનો પાક થાય કે તરત તેને લેણદારને તેના પૈસા પેટે વેચવો પડે છે. તેને બહાર વેચવા નથી જવો પડતો અને તરત વેચાય એ આકષણે તે આપે છે. પરંતુ તેની કિંમત

સંસ્કારલક્ષ્મી

માં શું છે?

* ૭૫૦ શુદ્ધિપયોગી વિધિઓ,

* ૧૨૫ અનેકરંગી ચિત્રો,

* ૬૫૦ પાનાં

— ઉપરાંત:—

બેટ આપી શકાય તેવું સુંદર

વિરંગી સોનેરી ખેતસ.

આ સર્વ ફક્ત રૂ. ૫-૧૨-૦ માં મળે છે.

આજે જ મંગાવો:—

એન. એમ. ઠક્કરની કું.

બુક્કેલર્સ—પબ્લીશર્સ

૧૪૦, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબધ - ૨

ધણી થોડી ઉપજે છે. તેથી ખેડૂતવર્ગને કાંઈ કાયદો થતો નથી. વળી તે થોડોક વખત વર્ષમાં આજસાધમાં કાઢે છે. તેથી તેની આર્થિક સ્થિતિ બગડતી જાય છે. આજસાધના વખતમાં તે દારૂ અને અનીષ્ટ બાબતોમાં પડે છે મેઘી તે શારીરિક, માનસીક અને આર્થિક સ્થિતિ ક્ષીણ કરે છે.

આવી રીતે આપણો ખેડૂતવર્ગ—જે વર્ગ આપણા દેશનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે તે—આર્થિક, સામાજિક, નૈતિક, શારીરિક, અને માનસીક અધોગતીએ પહોંચ્યો છે અને જો તેને રુન્ધિત કરવા માટે પુરતાં પગલાં નહિ લેવામાં આવે તો આપણા દેશની સ્થિતિ વધુ

કષ્ટમય બનશે. અત્યારે તો આમોદાર તેજ આપણો કાર્યક્રમ જોઈએ. જો ગામડાઓ જાગશે અને સુખી થશે તો દેશ સુખી છે. તેમનું સુખ તે સર્વનું સુખ. તેમનું દુઃખ તે સર્વનું દુઃખ. માટે આમોદાર તેજ દેશોદાર નીવડશે. ગામડામાં જઈને દરેક યુવકે શિક્ષણનો પ્રચાર કરવો કારણ શિક્ષણનો અભાવ બરી-બાઈનું મુળ છે. તે ઉપરાંત તેમણે દવાખાનાં ખોલાવવાં, સહકારી યોજનાઓ ઉભી કરવી અથવા તેવી યોજનાઓને અભિવૃદ્ધ કરવી, તેમનામાં તેમનાં પૃથ્થુ લાવવું, રેંટીઆનો પ્રચાર કરવો, અને તેમને ‘આપણા ખેડૂત’ કે જેનું નામ સેતાં આપણને અભિમાન આવે તેવો બનાવવો.

એક કિરણની આશ

(પાંચ ઉતારો નાવ : એ ટાળ)

એક કિરણની આશ

હયાધન !

એક કિરણની આશ.

કંદડભરી આ વસંતી વાટે,
અ‘ધાઈ’ યોપાસઃ હયાધન !

પ્રતિકુળ પવન કુ‘કાયે જોને !
ગુજ વીણુ કેળી આશ ? હયાધન !

કશલ આંધી રહી છવાઈ,
રૂ‘ધાય આયડી આસઃ હયાધન !

અ‘પુ ટ જ્યોતિ રાશિ માંથી,
એકજ રક્તિ આસઃ હયાધન !

નથી કિનેશ ! પ્રભો, તિમિરારી,
ના કરશે નીરાશ. હયાધન !
એક કિરણની આશ.

શ્રી. પુષ્પા શુક્લ

વસંતે

વસંતે વેલ મહારી ખીલે હો સજની;
વસંત વધામણાં દેજે છરે.
લીલી છે વેલ ને ઘોળાં છે ફૂલડાં;
કળીઓની વાત શું કહીયે છરે.

હૈયાની વેલ એમ હસતી ને હાલતી;
આશાની વાત ક્યાં ભૂલીએ છરે.
પવનની દહર કંઈ હિંચોળે એહને;
છવનની મહેર એને ઝુલાવે છરે.

પંચમીનો દીન મહારે માણવો હેતે;
વસંતદેવી દીલ વસજો છરે.
ભ્રમર ના કોઈ પાસ આવો આવે;
શાંતિમાં રંગ હેતે પેખજો છરે.
અક્ષત કુંકુમના મહારે ના કોડ કાંઈ
લાલ રંગ ઉદર લામતો છરે.

શી. 'કુંકુમ'

૯૩

ગરબો

- વૃન્દાવનમાં રચ્યો રે અખાડો, નાચે ગોપી ને ગોવાળ,
તાલ પગાળ રણાળ વાંસળી, તાન મેલાવે નંદનો લાલ. ૧
- સુંદર રાત શરદ પુનમની, સુંદર ઉદિયો નલમે ચંદ,
સુંદર ગોપી કંચન માળા, વચ્ચે મરકત મણિ ગોવિંદ. ૨
- અળકે કુંડળ રાખડીયાં રે, લળકે ઉર મોતી માળા,
રમઝમ રમઝમ નેપૂર વાળે, મરકલડા ઢરતી ણાળા. ૩
- હરખ્યા ત્યાં સુરીનર સુનીજન, પુષ્પ વધાવે ભરી પરવરીયો,
જય જયદેવ જયોદાનંદન, નરસંયો ત્યાં દિવટીયો. ૪

સૌ. વસુમતી દિવેટીયા

‘હિસ્ટીરિયા’ રોગ અને તેની સારવાર

લેખક : ડૉ. મગનલાલ આર. આચારાણી

“હિસ્ટીરિયા” એ આ રોગનું અગ્રેષ્ઠ નામ છે. આયુર્વેદમાં તેને અપતંત્રક વાયુ તરીકે વર્ણવેલ છે. પણ આજકાલ સર્વત્ર હિસ્ટીરિયા નામથીજ જાણીતો થઈ ગયો છે. અને એનો ઉપદ્રવ પણ ઘણાજ મોટા પ્રમાણમાં વધી ગયો છે. જોવામાં આવે છે, અસંખ્ય સ્ત્રીઓ તેના પંજામાં ફસાઈને ઠરણ દાક્ષત ભોગવતી જોવામાં આવે છે. આ રોગ ખાસ કરીને પરિણીત યુવાન સ્ત્રીઓમાં વધારે પ્રમાણમાં નજરે ચડે છે. ઠોષ ઠોષ યુવાન કુમારીકાને પણ જોવામાં આવે છે. મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓમાં પણ ઠોષકને હોય છે. પુરૂષને આ રોગ કવચિતજ યતો જોવામાં આવે છે, ભાગ્યેજ ઠોષ નબળા મનના પુરૂષને લાગુ પડે છે. આ રોગ શારીરિક તથા માનસીક એમ બંને કારણોથી થાય છે. પણ વધારે પ્રમાણમાં માનસીક કારણજ મુખ્ય હોય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને આ રોગમાં મર્મ રતા પછી અને કેટલીકને સંતાન થયા પછી વગર દવા-એજ આરામ થઈ જાય છે. જ્યારે ઠોષકને લાંબો સમય સુધી ચાલુ રહે છે. આ રોગ ખાસ જોખમી નથી, પણ જનુજ ઉપાધિ રૂપ હોવાથી ઠોષ ઠોષ સ્ત્રી દંટાળીને આપધાન કરવા તરફ પણ પ્રેરણ છે. રોગની તરણ અવસ્થામાં દરરોજ એક જે વખત અને ઠોષ ઠોષને પાંચ સાત વખત પણ કુમતો યતો જોવામાં આવે છે. પછીથી ધીરે ધીરે ઓછું થઈને આરામથી એક વખત અથવા પંદર દિવસે કે મહિને એકજ વખત વેગ આવેલો ચાલુ રહે છે.

હિસ્ટીરિયા થવાનાં કારણો

મર્મોપલના આધિ, કવનો જગાડ, મગ-

જની નબળાઈ, ભય, શોક, કામવિકાર, અતિ વિધાસકિત, મનને ધ્રાસકો લાગે તેવાં કારણથી, બેઠાણ થઈ જવાથી, કામવાસનામાં નિરાશ થવાથી, શરિરને શ્રમે નહિ આપવાને લઈ મેદ વધી જવાથી, હૃદય નબળું પડવાથી, સંસારની ચિંતાનો બોજો વધી જવાથી, પોતે માની લીધેલ દુઃખ અસહ્ય જણાવાથી, સાસુ, નણંદ, જેઠાણી, વિગેરે તરફથી પારંવાર સત્તામણી થવાથી, પતિ સાથે અણબનાવ થવાથી, વિગેરે અનેક કારણોથી થાય છે. ઠોષ ઠોષ યુવાન કુમારીકાને શૃંગારિક વાર્તા વાંચવાથી, નાટક સિનેમાના શૃંગારિક દ્રશ્યો જોઈ મન વિધાસકિત થઈ તેની અતુષ્ટીથી મગજ ઉપર અલબો અસર થવાથી લાગુ પડે છે. વળી કેટલીક સ્ત્રીઓ અમુક કારણોસર હિસ્ટીરિયાનો ટોંગ પણ દરે છે.

હિસ્ટીરિયાનાં લક્ષણો

આ દરદનાં અસંખ્ય લક્ષણ છે. જેમ- તાણ, દસવું, રોડું, ધુણવું, ખૂંસો પાડવી, અવાચક થઈ જવું, મોટા ઓડકાર આવે, ગળું બંધ થઈ જાય, દાંત જડેલાં જાય, અવાજ ગેસી જાય, પેટમાં મોટો ચડે, શ્વાસ ધમખુની મારકે જોરથી ચાલે હાય પણ પછાડે, શરિર કમરમાંથી ધનુષ્યની માફક ઉચું થાય અને ઠોષ ઠોષ દરદીને કપોત પક્ષી જેવો અવાજ થાય છે.

હિસ્ટીરિયામાં રાખવી જોઈતી સલાહ

હિસ્ટીરિયાનો વેગ જ્યારે આવવાનો હોય છે ત્યારે આધારણ રીતે દરદીને આગળથી જ જાણ થઈને પોતે માવધાન થઈ જાય છે. પણ ઠોષ ઠોષ દરદીને આગળથી જાણ ન થતાં અચાનક જ દરદનો કુમતો થઈને જતાં ત્યાં

પડી જાય છે, અને તરતજ બેશુદ્ધ બની જાય છે. જોયો ક્યારેક અકસ્માત થઈ જવાનો ભય રહે છે. માટે જે દરદીને અચાનક જ વેગ આવતો હોય તેને બને ત્યાં સુધી અગ્ની, પાણી, તથા એવી ખીંચ જવ્યાએથી દૂર રહે તેવી વ્યવસ્થા રાખવી.

દરદીનો વેગ આવી દરદી જ્યારે બેશુદ્ધ થઈ જાય ત્યારે તેને ખીંચનામાં સુવરાવીને શુદ્ધિમાં લાવવા માટે માથા ઉપર તથા મોઢા ઉપર કંડું પાણી છાંટવું, ચુનો તથા નવસાર એક શીશીમાં ભેળાં કરી તેમાં પાણી છાંટી તે વરાળ સુધાડવી અથવા ડુંગળીનો રસ મુંઘાડવો કે જે ચાર ટીપાં નાકમાં નાંખવાં એટલે દરદી તરતજ શુદ્ધિમાં આવી જશે. દરદીનું મન હંમેશાં પ્રસન્ન રહે તે તરફ ખાસ ધ્યાન આપવું. સાંસારીક બાજતમાં કંઈ ચિંતા કે દુઃખ હોય, અથવા મોઢ પશુ જતની માનસીક ઉપાધિ હોય તો તે દૂર કરવી, માસીક ઋતુ અનિયમીત હોય તો તેના ઉપચાર કરવા. દરદીને જે ડોક્ટર અગર વૈદ્ય ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તેની પાસે ધ્રાવણ કરાવવો. આ દરદીમાં વિશ્વાસ એ ખાસ જરૂરી વિષય છે. માટે દરદીની ધ્રુષ્ટા પ્રમાણે ઉપાય કરવા. સવાર સાંજ ખુલ્લી હવામાં ફરવાથી બહુ જ ફાયદો થાય છે, માટે દરરોજ નિયમીત રીતે ફરવા, જવાનું ચાલુ કરવું. ખોરાક લલકો તથા જલ્દીથી પચી જાય તેવો આપવો. ખાટા, તીખા, ઘી તેલમાં તળેલા ઝાડો કળજ કરે તેવા તથા વાધુ કરે તેવા પદાર્થો બીજકુષ્ઠ ખાવા નહિ.

હિસ્ટરીયા ઉપર ઉપચાર

આયોડેમીક ઓપધી—આ દવાએ દક્ષા પારજ આવે છે અને તે જુદી જુદી જાતના ક્ષારમાંથી બનેલી હોય છે; અને તે સરીરના દરેક દરેક દરદીને લાગુ પડી શકે છે. દવા સુખ તથા વીકીડીના રૂપમાં આવે છે.

અને તે દરેક શહેરમાં મળી શકે છે. માત્રા દરદના પ્રમાણમાં તથા ઉમરના પ્રમાણમાં બેથી ચાર ઝેનના દિસાએ દિવસમાં ચાર છ વખત ગરમ પાણીમાં આપી શકાય છે. દરદના લક્ષણ પ્રમાણે નીચે મુજબ દવા આપવી.

કાલીફોસ—આ મુખ્ય ઓપધ છે, અને તે ગમે તે કારણે થએલી ખીમારીમાં અપાય છે અને આરામ થતાં સુધી બરાબર ચાલુ રાખવાનું છે.

નેટ્રમ મ્યુર—રજોદર્શનની અવ્યવસ્થાને લીધે થએલ ખીમારીમાં કાલીફોસની સાથે સાથે આપ્યા કરવું.

કલકેરીઆફોસ—દરદીને બહુ જ અશક્તિ જણાય તો દિવસમાં એકાદ વખત વચ્ચે વચ્ચે આપતા રહેવું.

મેગ્નેસીઆ ફોસ—વાધુનું જોર વધારે પ્રમાણમાં હોય અને પેટમાં ગડબડ રજા કરતી હોય તો કાલીફોસની સાથે વારાફરતી આપતા રહેવું.

સંસ્કારલક્ષ્મી

માં શું છે ?

* ૭૫૦ ગૃહઉપયોગી વિષયો,

* ૧૨૫ અનેકરંગી ચિત્રો,

* ૬૫૦ પાનાં

— ઉપરાંત —

જોર આપી શકાય તેવું સુંદર

ત્રિરંગી સોનેરી બોક્સ

આ સર્વ કક્કા રૂ. ૫-૧૨-૦ માં મળે છે.

આજે જ મંગાવો:—

એન. એમ. ટંકરની કું.

બુક્સેલર્સ—૫૭લીશર્સ

૧૪૦, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ—૨

કપ્લીમ્બુર—દરતની કળકળાત રહેતી હોય તો કાઢીફોસની સાથે વારાફરતી આપતા રહેવું.

પ્રાસંગિક નોંધ—ઉપરની દરેક દવાઓ મારી ખાસ અનુભવેલી છે. અને તે દરદના લક્ષણ પ્રમાણે વિશ્વાસ પૂર્વક ચાલુ રાખવાથી ત્રણથી ચાર માસની અંદર જ જરૂર આરામ થઈ જશે.

આયુર્વેદીક ઔષધી

(૧) તળેલી હાંગ તોલો ૧, ઘોડાવજ તોલો ૨, ઉપસેટ તોલો ૪, સંચળ તોલો ૮, તથા વાવડોંગ તોલો ૧૬, દરેકને સાથે મેળવી ખાંડીને કેપડ છાણ ચૂર્ણ કરવું. આ ચૂર્ણ બેથી ત્રણ માસાસુધી દિવસમાં ત્રણ વખત નવશેકા પાણી સાથે બે ત્રણ માસ સુધી આપવું.

(૨) કપુર તોલો ૧, ગાંજે તોલો ૧, ખુરાસાની અજમો તોલો ૪ લઈ સર્વને મેળવી ખારીક ચૂર્ણ કરી જરૂર પ્રમાણે પાણી મેળવી એક એક રતીની ગોળી કરવી. આ ગોળીખાંધી બળે ગોળી દિવસમાં બે વખત આપવી. અને તેના ઉપર નીચે લખેલ ઉકાળે પીવરાવવો. આસંધ તોલો ૧, ખુરાસાની અજમો તોલો ૧, તથા જટામાંસી તોલો ૪ લઈ ખાંડી મઝે જુકો કરવો. આ જુકો ૧ તોલો લઈ ૨૦ તોલા પાણીમાં નાખી ઉકાળવો. ૫ તોલા બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી સર્ધ ૨૫ તોલા સવારે તથા ૨૫ તોલા સાંજે

પીવરાવવું. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ કરવાથી આરામ થશે.

(૩) મકરધ્વજ રતી ૦૫, મોતી ભરમ રતી ૦૫, પ્રવાલ ભરમ રતી ૨ સોનાની ભરમ રતી ૦૧ એ દરેકને મીલાવીને કાળી દ્રાક્ષ, અથવા મોટી દ્રાક્ષમાં રાખીને રોગીને ખવરાવી દેવી તથા ઉપરથી ત્રીચે મુજબ તૈયાર કરેલું દુધ પીવરાવવું. આ દવાના કેટલાક દિવસોના પ્રયોગથી હંમેશને માટે હિસ્ટીરિયા આરામ થઈ જશે.

ગાયત્રી દુધ શેર ૦૧ (૨૦ તોલા) પાણી શેર ૦૧ (૨૦ તોલા) નાગોરી આસંધ માસા ૧ સતાવરી ચૂર્ણ માસા ૬ બધાંને સાથે મેળવી ધીમી આંચે પકાવવું. પાણી બળી કકત દુધ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળીને જરૂરત પ્રમાણે સાકર મેળવી પાક દેવું.

(૪) અજમો ૦૫ થી ૧ તોલા સુધી, ગાયત્રી થી એક થી બે તોલા સુધી, ખાંડ દેથી તોલા ૨ અજમાને કુટી ગરમ કરેલ ધીમાં અજમો તથા ખાંડ મેળવી ગરમ કરેલા દુધમાં સવારે સેવન કરાવવું. બેથી રજો-દર્શનની ખરાબીથી થએલ હિસ્ટીરિયા આરામ થાય.

આ સિવાય મહાયોગરાજ ગુબળ, અશ્વ-ગંધારિષ્ઠ, આહીધૃત, તથા મહાલક્ષ્મીવિલાસ રસ વિગેરે શાસ્ત્રાક્રત દવાઓ પણ સારો ફાયદો કરે છે.

જુદા જુદા
કવિઓનાં
મુંદર બાલગીતોના
સંગ્રહ

કૃતવાડી

પ્રકાશક :

લુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

મૂલ્ય : ચાર આના : પોસ્ટેજ જુદું.

આ પુસ્તક તમારે ત્યાં ન હોય તો આળેજ લખો:—

લુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

[૧] સારી ધર્મભાવના

મહાકવિ મેઘાનંદનું 'સુદામાચરિત' તો તમે સહજે વાંચ્યું જ હશે-કદાચ યજ્ઞીવાર વાંચ્યું હશે. ઉમણાં ઘોડા વખત ઉપર અમુક મારણસર મારે એ ફરી વાંચવાનો પ્રસંગ આવ્યો. વાંચતાં વાંચતાં સુદામાની પત્ની સુદામાને શ્રીકૃષ્ણ પાસે દારકા જવાની સૂચના કરે છે તે જ વચિતાં હું વિચારે ચઢ્યો. મને લાગ્યું કે પુરુષને યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવનારી, બધાં ફાંસી મારવાં રહેવા દઇ ભગવાનને સારણે જવાનો ધર્મમાર્ગ પુરુષને બતાવનારી સંસારમાં સ્ત્રી જ છે, એ સત્ય હકીકતનું સૂચન સુદામાની પત્નીના હાખલાથી થાય છે. કુટુંબજીવનની મુશ્કેલીઓ, સંસારની ઉપાધિઓ, ચિત્તની બધા અને અશાન્તિ એ બધું એક જ માર્ગે દૂર થઇ શકે છે: ભગવાનનું અનન્ય સરણ. આ માર્ગ સુદામાને પણ સૂચ્યો ન હતો, તે તેની પત્નીએ તેને સૂઝાડ્યો. પત્નીને આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં સહચારિણી કહી છે, પરંતુ એ સહધર્મચારિણી હોવા ઉપરાંત સન્માર્ગપ્રેરક પણ છે, એમ સુદામાની પત્નીના દશાન્ત ઉપરથી સાબિત થાય છે. પુરૂષો ધર્મોદારજ્ઞાર, વેપાર-વ્યોમ, નોકરી ચાકરી અને બીજા અનેક ઉપાધિઓમાં, તેમ જ ખાલુ'પીલુ', ઠંડુ'ફરુ', મોજ-સોખ વગેરેમાં પડેલા હોવાથી તેમને ધર્મ કે ધ્યાન કાંઈ સાંસરતું નથી. કુટુંબની સ્ત્રીઓ પોતાના આત્માના ગ્રેષ્મને ગ્રેષ્મ તેમ જ પોતાના કુટુંબના વિપયમાંથી પુરુષવર્તના કલ્યાણને ગ્રેષ્મ ધર્મધ્યાન, પાકપૂજ, દેવદર્શન, વ્રત, ઉપવાસ, તીર્થસ્નાન વગેરે કરે છે. એ રીતે સિન્દુસમાજનું ધર્મધારણ સ્ત્રીઓ ઉપર રહેલું છે, એમ જણાય છે. પુરૂષો તો માર્ગ ચૂક્યા છે, બાન બૂક્યા

છે. સ્ત્રીઓએ સમાજના ધર્મધારણને ટકાવી રાખ્યું છે.

આમ વિચાર કરતે કરતે મને એક બીજો વિચાર સૂઝ્યો: આપણી સ્ત્રીઓ જોને ધર્મ માને છે, ને દિયા અને આચારને ધર્મ સમજે છે, તે ખરેખર ધર્મમાર્ગ છે ખરો ?

આપણી સ્ત્રીઓને મોટા ભાગ જોને ધર્મ કહે છે અને માને છે તે વસ્તુતઃ શું છે ? દેવદર્શન, વ્રત, તીર્થસ્નાન, ઉપવાસ, બાધાઆખરી, શુકન-અપશુકન, નેપીઓએ બતાવેલાં હાથાહાથ મુદ્રતંત્ર અનુસરણ, ખાસણ, સાધુસંત, બાવા-જતિજોશીને દાનકોળનદક્ષિણા, પાકપૂજ, કયા-શ્રવણ વગેરે. આ બધા પોતે જ વાસ્તવિક રીતે ધર્મ છે કે ધાર્મિકતા માટિનાં માનેલાં ? ખરી રીતે ધર્મ તો જીવનને સર્વ રીતે ઉન્નત કરનાર અને પ્રેરક બળ છે. નિત્યબ્યવહારમાં સંસારનાં નાનાં મોટાં કાર્યમાં, સંકટ અને વિષત્તિને પ્રસંગે ને ઉન્નતાવરણ, સાચી શાંતિ, અધુબ્ધ ચિત્ત રખાવી શકે એ ધર્મ છે. ધર્મ એ તો ચેતનવંતી અને હૃદયની સૌથી ઉન્નત વૃત્તિ છે, આત્માનું અમરત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન છે, વિશ્વના આદિકારણને સાક્ષાત્કાર કરવાનો પ્રયાસ છે, માનવહૃદયની જડામાં જડા અને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સમયથી ચાલતી આવતી અંતરની તીવ્ર પિપાસા છે. ધર્મને કોઈ-કોઈ કે સંપ્રદાય, બાહ્યચાર કે વિધિનિયમ, ગ્રંથ કે શાસ્ત્ર, આચાર્ય કે મંદિર સાથે સંબંધ નથી. જોને કોઈ પ્રકારની ચિઠ્ઠી ('લેબલ') કે નામાભિધાનની આવશ્યકતા નથી, મનુષ્યહૃદયની હલજી મનોવૃત્તિને તો એમાં લેશમાત્ર પણ રથાન નથી.

ધર્મનું આ પ્રમાણેનું સત્ય સ્વરૂપ સ્વીકારવામાં આવે તો ઉપર જણાવેલા ને બાહ્યચારો-

માં આપણી સ્ત્રીજનતાનો મોટો ભાગ પડેલા જણાય છે તે વાસ્તવિક રીતે ધર્મ-ધાર્મિકતા-સંયત્ છે ? દેવદર્શન અને વ્રત-ઉપવાસ કરનારી આપણી આસપાસ સ્ત્રીઓની ચિત્તની શાંતિ, વ્યવહારમાં જાન્યતા, દુઃખાશીવતા, વિરાગ હૃદય અને સહિષ્ણુતા વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થયેલા જણાય છે ? દાનદક્ષિણા આપનાર, તીર્થસ્થાન વગેરે કરનાર સ્ત્રીઓ પોતાનાં કુટુંબીજન પ્રત્યે ઓછી ક્રોધાવેશવાળી પુત્રવધૂઓને ઓછા સંતાપ આપનારી, કૌટુંબિક અપરાધો ઓછી પડેલી, આરોગ્ય-પાકોરમાં વિશેષ સમજાવ દર્શાવનારી, બીજાની નિન્દા અને કુચક્ષીમાં ઓછો ભાગ લેનારી આપણા અનુભવમાં આવી છે ? ઉપર જણાવેલા બાહ્યચાર જેને ધર્મ ગણવામાં આવે છે અને જે પ્રાજન્યરૂપે ધાર્મિક ગણવામાં આવે છે તેને પરિણામે નિત્યજીવનમાં વ્યવહારમાં-કાંઈ પ્રકારની વિરોધ ઉન્નતવૃત્તિ, વિરોધ વિરાગ હૃદય, વિરોધ સહિષ્ણુતા, વિરોધ સેવાભાવ, હૃદયની વિરોધ ક્રમજતા એ જણાતી ન હોય તો એ બધા બાહ્યચારોનું પ્રયોજન છે ? ધાર્મિક જીવન પ્રાપ્તિને એનો શો ઉપયોગ છે ?

આથીરે આપણી આસપાસ નજર ફરતાં આપણને શું જણાય છે ?

મોટી વયની સ્ત્રીઓની આ જાતની ધર્મ વેલ્લખાનું એક અનિવાર્ય પરિણામ એ આવ્યું છે કે અત્યારના જીવરતાં યુવક-યુવતીઓ ધર્મ-સાચા ધર્મ-પ્રત્યે વિમુખ થઈ ગયા છે. કુટુંબમાં શાંત ગંભીર ધાર્મિક વાતાવરણને બદલે ઉપર જણાવેલી ધાર્મિક વેલ્લખાને પરિણામે તેના પ્રત્યાય તરફ-આજના યુવકયુવતીઓ ધર્મ પ્રત્યે બેરહકાર બન્યા છે.

વાસ્તવિક રીતે ધર્મ એ તો જીવન છે. એ કાંઈ માન્યતા, સિદ્ધાંત કે આચાર નથી. જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે, વ્યવહારના પ્રત્યેક નાના મોટા પ્રસંગે આપણને જે બળ-અંતરની જે પ્રેરણા-સત્ય માર્ગનું દર્શન કરાવી જનનિતિને પથે પ્રયાણ કરાવવામાં સહાયક થાય છે એ બળ અને એ પ્રેરણા એ સાચો ધર્મ છે. એવું બળ અને એવી પ્રેરણા ઉપર જણાવેલી ધર્મધિવાળી કાંઈને પ્રાપ્ત થયેલા જણવામાં નથી.

ધર્મવેલ્લખાને પરિણામે અનેક બોળી નિર્દોષ સ્ત્રીઓ દુઃખ, પાપી માણસોના કૃદામાં ફસાઈ ગયેલીના કાબજા તમારાની આનુષ્ઠા છે ? મદતો અને મદારાગતો, ભોગીઓ અને જતિઓની શોધમાં અથડાતા મૂખ, ધર્મવેલ્લખાણાં સ્ત્રીપુરુષોને પંબળ તરફના એક મુસલમાન હાકોળીરે વેધાવ આચાર્ય બની હયાં હતાં, એ થોડા માસ ઉપર ગુજરાતમાં બનેલો કિસ્સો તમે છાપાંમાં વાંચ્યો હશે. આવા તો અનેક કિસ્સા બને છે, પણ બધા બહેરમાં આવતા નથી.

આવી ધર્મવેલ્લખાણાં માણસોની એવી માન્યતા હોય છે કે એકાદ ક્રિયાથી, એકાદ વ્રત કે યજ્ઞયાગ અગર અનુષ્ઠાનથી, એકાદ આચાર્ય કે મદનંતની સેવા કરવાથી, જીવનની બધી મુશ્કેલી અને મત્રોત્પાદનાઓ દૂરિભૂત થઈ જશે ! આ લોકમાં મુખ-વેશવ અને પરસોઈમાં મોક્ષ બનને સાધી સફારો ! પરંતુ આ કેવળ ભ્રમ છે. ધાર્મિક જીવન-સાચી ધાર્મિકતા-જે આત્માની ઉત્તિ માટે આવશ્યક અંગ છે અને જેને પરિણામે જ આત્મા મોક્ષગતિને પામે છે, તે તો જીવનભરની સાધનાને અંતે પણ વિરલ છે એ કાંઈ પૈસા વડે ખરીદવાથી કે થોડાં વ્રત, તીર્થ, દાન, આન કરવાને પરિણામે સહેલાઈથી મળી જનારો પદાર્થ નથી. એ તો ચિત્તની કાયમની જનનવ સ્થિતિને પરિણામે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

ધર્મનાં બાહ્ય ચિન્હો, જે પ્રત્યેક ધર્મમાં વિધવિધ રીતે ગણાવવામાં આવેલાં છે, તે પોતે ધર્મ નથી-ધાર્મિકતા સાધ્ય થવા માટે પૂરતા સાધન પણ નથી એ ચિન્હોની પાછળ રહેલી બાવના, એ ચિન્હ પારખુ કરનારની મનોવૃત્તિ મુખ્ય અગત્યની છે. એવી મનોવૃત્તિ ન હોય, એની પાછળ રહેલી બાવના કુલ્લાઈ ગઈ હોય તો એ ચિન્હો તો ફળ જડ છે. એવી મનોવૃત્તિ અને બાવના શિવાય એ ચિન્હોનો ઉપયોગ તે તેનો દુરુપયોગ છે, એટલું જ નહિ પણ તે મહાવિનાશકારી પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે અપૂર્વ ક્ષમાશીલતા, આદ્યુત શાન્તિ અને સંપૂર્ણ સહિષ્ણુતાના અતીક સંગો ઇસુ ખ્રિસ્તનો કૌંસ હાથમાં લઈ, સફરને મોખરે એવો કૌંસ રાખી, યુરોપના ચોક્કાઓ મધ્યયુગમાં માનવસંહાર કરવા નીકળી-

ગતા હતા ! મહાત્મા ગાંધીજીની છબી અને રાષ્ટ્રીય ધ્વજ માખરે. રાખી તેમની ટોળાં એકબીજાને ઘેરા અને પથરા મારે, છતાં ચઢાવી દે તો અહિંસાના એ પરમ ઉપાસક ચિન્હોનો કેવો દુરપયોગ થયો ગણાય ? એ જ પ્રમાણે, ધાર્મિક ધેલછાને પરિણામે, ધર્મનાં ચિન્હોને ઝોચે, અનેક પ્રકારના અત્યાચાર આપણા જીવનમાં થઈ રહ્યા છે તે આપણું સમાજજીવન તેમાં જરૂર જણાયો.

આ પ્રકારની ધર્મધેલછા એ માત્ર અજ્ઞાનનું પરિણામ નથી. એ તો સ્વાર્થી, લોભી, મહંતે, શાસ્ત્રીઓ, પુરાણીઓ અને કર્મકાંડી બ્રાહ્મણોએ ધરાડાપૂર્વક પોતાના સ્વાર્થ ખાતર કરેલા પ્રચારનું સીધું પરિણામ છે. ચિત્તશુદ્ધિ, ઉત્તમ મનોવૃત્તિ, વિરાજ હૃદય અને નૈસર્ગિક સંસ્કારોનું વર્ધન કરવાની કદમચ સાધના કયાં સિવાય સદેહાદર્શી બ્રાહ્મચિન્હો અપનાવી લેવાથી ધાર્મિકતાનું ગિરજ મેળવી શકાય એવી ભ્રમજનક ઉત્તરધીડોનો એ પ્રચલ છે.

જીવનના બીજા અનેક વિષયોની માફક ધર્મની બાબતમાં પણ સમતોલપણું, સપ્રમાણતા, ધીર મંથાર વિચારપૂર્વક વર્તનની આવશ્યકતા છે. ધર્મધેલછા એ એક પ્રકારનો ઉન્માદ છે, અને હરેક પ્રકારનો ઉન્માદ હાનિકારક છે.

આપણી અસંખ્ય સ્ત્રીઓની આ નતની ધર્મધેલછા એકદમ જીરા ચિત્તમાં ચતી વ્યથા તમારી સમક્ષ મેં રજૂ કરી છે. કોઇને માફ કરાડવાનો કે કોઈ ઉપર આક્ષેપ કરવાનો મારો હરાદો નથી, પરંતુ સ્ત્રીઓ પોતે સત્યધર્મ મારણ કરનાર છે, એટલું જ નહિ પણ વિવશગામી પુરુષવર્ગને સદ્ધર્મગ્રેષ્ઠ બળ છે, તેની સક્રિય આ પ્રમાણે ધર્મધેલછાને માર્ગે વેડફાઈ જતી લેવાથી તેને ચેતવવાનો આ મારો નમ્ર પ્રયત્ન છે.

ગ. ગો. મુ.

[૨] અમલીક સ્ત્રી-છબીની બદી

છાપાંઓ, માસિકો, મહેર ખનદો, કપડાંના ધાન ઉપરની ડાપો, સિમારો, દીવાસજી, પાટર,

ટાઇલેટ-વગેરે અનેક ચીજોની દાબડીઓ, ડબ્બાઓ, બાઈલીઓ વગેરે અસંખ્ય રથળે સ્ત્રીઓની નતની છબીઓ પ્રકટ કરવામાં આવે છે તે ખરેખર અલગ્નત સરમાવા જેટલી હદ સુધીનું કલુષિત માનસ પ્રાટ કરે છે. સિનેમા તથા નાટકની નદીઓની છબીઓ ગુજરાતમાં કેટલાંક સિદ્ધ ગણતાં માસિકોના કવરપેજ ઉપર દર વખતે આવ્યા જ કરે છે. કેટલાંક માસિકો ઉપર તો અમુક કોઈ નક્ષીલી નદીની કે વ્યક્તિની નહિ પણ સામાન્ય હલકી બળદ સ્ત્રીઓની છબી પાકડર અને રંગતા લપેડાવાળી અને ચીતરી ચહે તેવાં આભૂષણ અને સજ્જાસવાળી ખાસ આકર્ષણ તરીકે પ્રકટ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકટ કરવાથી કદ નતની કહાને પોપણ મળે છે એ સમજાઈ નથી. કલકી મનોવૃત્તિવાળા અને વિકારી લપટ પુરુષો આ માસિકો તેના પૃક્ષા ઉપરનાં વિષયી નારીઓનાં ચિત્રોથી આકર્ષાઈ ખરીદ કરે-માસિક વાંચી પણ ન શકે તેવા માણસો પણ આવાં ચિત્રોની ખાતર તે માસિકો ખરીદે છે-એ હલકી વેપારી જતિ

સંસ્કારલક્ષ્મી

માં શું છે ?

- * ૭૫૦ ગૃહઉપયોગી વિષયો,
- * ૧૨૫ અનેકરંગી ચિત્રો,
- * ૬૫૦ પાનાં

— ઉપરાંત —

બેટ આપી શકાય તેવું મુંદર ત્રિરંગી સોનેરી બોક્સ

આ સર્વ ફક્ત રૂ. ૫-૧૨-૦ માં મળે છે.

આને જ મંગાવો:—

એન. એમ. ઠક્કરની કું.

બુકસેલર્સ—પબ્લીશર્સ

૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ—૨

એમાં મને કંઈ અતિશયોક્તિ નથી દેખાતી. આણુ કથન અભિમાનની નિગાની પણ નથી. કારણ તે પોતે જ એક દ્રષ્ટા બનીને પોતાની નતને જુએ છે. એટલે કોઈ પારકાના પારકાને વર્ણવતા હોય કે પોતાને એમાં કંઈ જ ભેદ રહેતો નથી.

“ યશોદામાં જ્યારે તેમણે ઉપવાસ કરવા માડયા ત્યારે મને લાગ્યું કે કદાચ તેઓ એમ વિચારતા હશે કે “હું” ધરડો યકને હવે જવાનો તો હું જ તો લડતો લડતો કેમ ન નહ’ ? મેં એમને કપકો આપતા કહ્યું “આપે જીવીને દેશનું લહુ કયું” છે. પણ હવે મરવાનું છે એટલે મૃત્યુથી પણ દેશને ફાયદો કરવા માગો છો ત્યારે પૂ. ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો: “એવી કલ્પના માત્ર પણ અભિમાન છે.” કેમકે કરવુઃ કરાવવું એ ઇશ્વરનું ક્ષેત્ર છે. એ બાબતમાં આપણે મનમાં કશી યોજના ફોરીએ તો તેમાં ઇશ્વરના અગ્નિત્રિવેણી અવહેલના થાય અને આપણું અભિમાન પૂરવાર યાય ” આ સંક્ષેપી ખીરસા કહે છે કે મને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું” અહંકારનો કેટલે સુધી નાશ કર્યો છે તેની મને સંપૂર્ણ ખબર પડી અહંકારથી પૂ. ગાંધીજી કેટલા બધા દૂર છે તેની ખાત્રી તો તેમના અંતરમાં ડોકીયું ફરીએ તો જ પડે ગાંધીજી કેટલી દૃઢ સુધા નત્રત છે તેનું દુશાન્ત આપતા તે કહે છે કે “મેં ગાંધીજીને પૂછ્યું તમે ઇશ્વરની ખીલ કરતા વધારે નજીક છે, અને ખીલ દૂર છે તેમ છું ન માનો ?-ત્યારે બાપુએ જવાબ આપ્યો કે એ કલ્પના માત્ર જ અહંકારથી ભરેલી છે. આ દલીલ સુંદર છે. સત્ત્વનો વેશ શેનાર કળાકાર પોતાના વેશથી મોહિત થતો નથી તેવી જ રીતે બાપુજી પણ પોતાની

મહત્તામાં મોહિત નથી. નત્રત માણસને મોહ કેવો, અભિમાન કેવો ? ગાંધીજી માટે તો એમ જ કહી શકાય કે ન્હાના તથા મોટાં કામો તે નત્રત રડીને કરે છે એને: અર્થ એ છે કે ત્યાગ, સત્ય, અદિ:સા વગેરે એમનો સ્વાભાવિક ધર્મ’ બની ગયો છે. ધર્મનું પાલન કરવામાં એમને પ્રયત્ન નથી કરવો પડતો.

આ કંઈ મનુષ્યની સાધારણ સ્થિતિ નથી. હજી તો તેમનાં જીવન વિષે કંઈ કંઈ છે. આ તો એક રસનો દ્રવ્યકો જ માત્ર અહીં મૂકી શકાયો છે.

[૬] વેશતાં પુખ્તો

(૧) વિધ્નો આપણા હૃદયની સર્વ શક્તિનો વિકાસ કરવા માટે જ આવે છે.

(૨) નિરાશા એ નવરાશમાંથી જન્મતી માનસિક નબળાઈ છે. જેમ પ્રયત્નનો છંદો નથી તેમ આશાનો પણ છંદો નથી.

(૩) અંતઃકરણની કેળવણી અભ્યાસ વિના કોઈ પણ મનુષ્ય મહાન બની શકતો નથી. મહાન બનવું અને મહાન દેખાવું એ બે વચ્ચે જન્મ અને મૃત્યુ જેટલો તફાવત છે.

(૪) દુ:ખના દિવસો જ ભુખના થવાનો સંભવ છે જે વૃદ્ધ છે તે ફરી સંધારો; જે પડ્યું છે તે ફરી ફેંકું થશે.

(૫) માયા પ્રતી જાય તો પછી આ સંસારમાં છું રહ્યું ! મૃતિનો રંગ કાઢી નાખવાથી માત્ર માટીને ભૂસું જ રહે છે.

વતખાળા ધ. દેસાઈ

શ્રીઓ તથા કન્યાઓને ખાસ વાંચવા લાયક અમૂલ્ય પુસ્તક

સીતા

કિંમત રૂ. ૦-૬-૦

આ પવિત્ર પુસ્તક દરેક ઘરમાં તથા લાયબ્રેરીમાં હોયું જ જોઈએ.

લખો:—શ્રુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

—ખીલીમેરાના જેન સમાજમાં એક યુવતી કે જેનું નામ વાસંતી કેસરીચંદ મોતીચંદ શાહ છે એ પતિસુખ લગ્ન પછી પાંચમે દિવસેજ ખોયું છે—સદર લગ્ન ગઈ વસંતપંચમીએજ થયેલ હતું.

—શ્રી. હંસા મહેતા ગિલ્ડના “ પેરેડાઈઝ લોસ્ટ ”નો અનુવાદ પ્રચાલી અનુબંધપમાં કરવાનો ઇરાદો રાખે છે.

—શ્રી. વીણેપારલેમાં આગ્રહચોકમાં સમા ભરાઈ ખજાનુંદન થઈ પ્રતિજ્ઞા વાચન કરાવતાં કુ. અરૂણા નાણુપટ્ટી, કુ. નરગીસ હવેવાળા, શ્રી. મંજુલા દેસાઈ, શ્રી. શુભાબહેન શાહ વગેરેની ધરપકડ થઈ છે.

—વેપારીઓને હડતાલ પાડવા સમજાવવા બદલ મહેમદાવાદમાં શ્રી. ચંચળબહેનની ધરપકડ થઈ છે.

—સુરતનાં શ્રી. વિમળા કાપડીઆ ગેરકાયદે લાપણુ કરવા માટે પકડાયાં છે.

—સુરતમાં સરપંચ માટે શ્રી વીણા વિધાનંદ પંડયા, શ્રી. લલીતા હનવાલ વરણી અને શ્રી. રાશીકલા વફ્તરામ પકડાયા છે.

—ગારડોક્ષીના યોગેતિ બાનુબહેન, શ્રી. ગંગાબહેન અને ખીલીમેરાનાં શ્રી મણિબહેનને ઔરપાડ ધાણુના ટ્રેઝરી ગાર્ડને પોતાની નોકરી છોડી

દેવાનું સમજાવવા બદલ દરેકને છ માસની કેદ થઈ છે.

—અમદાવાદ શ્રીમાળી સોસાયટીમાંથી વાધાભયું સાહિત્ય રાખવા બદલ પકડાયેલાં શ્રી. કુસુમબહેન વિઠ્ઠલરાસને છ માસની સાદી કેદ થઈ છે.

—અમદાવાદના મહાસમાના નેતાઓની ધરપકડના અર્થવાર્ષિક હતસવમાના ખીલ દિવસે સીઈન હજવાતા બહેનેના સરપંચને વિખેરવા પોલીસે ડીયરગેસ મંગાવેલા પણ તે આવે તે પહેલાં બહેનો શહીદની મૃત્યુભૂમિની પૂજાવિધિ પૂરી કરી ચાલી ગયાં હતાં.

—પ્રધાન મંદિરા વિદ્યાપીઠને શ્રી. શેઠ રામકૃષ્ણ દાસમીઆએ રૂ. ૪૦,૦૦૦ નું દાન કર્યું છે.

—હાલમાં આટકમાં રાખવામાં આવેલ શ્રી. વિજયાલક્ષ્મી પંડિત-સ્રીઓના છવનવિકાસને લગતા પુસ્તકો લખી રહ્યા છે.

—વડનગરના પ્રચુતિગૃહનાં મકાનો માટે શેઠ નરવરવાલ મોતીલાલ બાસે રૂ. ૧૦,૦૦૦ ની રકમ ભેટ આપી છે.

—મુંબાઈની જેન મહિલા સમાજ તરફથી મશીન કામ, ચાગડાનું કામ, ચિત્રકામ, શિવજી ભરત વગેરે કામના શિક્ષણવર્ગ શરૂ થયા છે.

ગ્રાહકોને વિનંતિ

દરેક ગ્રાહકે પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો. ગ્રાહક નંબર સિવાયના પત્રો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ. અને તેવાં પત્રોનો જવાબ આપવામાં દીલ થવા સંભવ રહેશે.

વ્યવસ્થાપક ‘ ગુણસુન્દરી ’

રાજનીતિમાં અદિ'સા

જગતવંદનીય પરમપૂજ્ય ગાંધીજી આજે એક ઐતિહાસિક મહાન અગ્નિપરીક્ષાગાથી પસાર થઈ રહ્યા છે. ચાળીસ કરોડના હેયાના તારો તેમની તપશ્વર્યાએ ઝલુઝળી રહ્યા છે. પણ ધણીને પ્રશ્ન થાય છે કે આ રાજનીતિમાં અદિ'સા શા સાદ ? સત્ય અને અદિ'સા જેવા મહાન સિદ્ધાન્તોની રાજનીતિમાં પુરોષોને ક્યા પડી છે ? આ પ્રશ્ન માટે એક જ જવાબ આપી શકાય કે આપણી સમગ્ર યુરોપની રાજનીતિ રમે છે. આપણા પોતાના દેશના કુદરતો જોયા નથી. આપણે સમ્રાટ અશોક અને અકબરના રાજ્યો અનુભવ્યા નથી તેથી જ આ પ્રશ્ન આપણને મૂઝવી રહ્યો છે, જે ગાંધીજી તેથી જ આત્મશુદ્ધિ ... ફરી ફરીને ભાર મૂકે છે, એ યોગ્ય જ છે. કારણ કે અદિ'સાસત્યનું સંચાલન બહારની વસ્તુઓ પર નહિ; પણ અંદરની વસ્તુઓ પર અવલંબિત છે કુટુંબી બંધુકર્મી ગણા ભરીને ચલાવો તો તે ફરી નિશાન ભારી રાકો ? એ જ રીતે જે માણસ શુદ્ધ હૃદયવાળો નથી, જેવી સંપદવાળો નથી તે અદિ'સાનું રાજ શું થકાવશે ?

આ રીતે જોતા શુદ્ધ માણસ પોતે જ રાજ છે અને પોતે જ તેનો ચલાવનાર છે. માણસમાં આત્મશુદ્ધિ ન હોય તો તે કુટુંબી બંધુક જેવો છે, અદિ'સા ધારણ કરતાં પહેલાં મનુષ્ય પોતે જ અદિ'સક બનવાનું છે. અદિ'સકનો સંકુચિત અર્થ કરીએ તો એ છે કે "ન્યાયપૂર્વક ચાલનારો નાગરિક." શું આખો સમાજ અદિ'સક થઈ શકે ? જો ન થઈ શકે તો પછી તેનું ન્યાયકારિક મહત્ત્વ શું ? જે ગાંધીજી ક્યાં જોવી આશા રાખે છે કે સમગ્ર દેશ અદિ'સાને ત્યાગ કરે. પણ એટલી આશા તો અવશ્યે રાખે કે સમાજનું એક અંગ કંઈ નહિ તોએ અદિ'સાની પૂજા કરવાનું તો છોડી જ દે પછી શબ્દ તે આચરણમાં પૂર્ણ અદિ'સાવાદી ન પણ થઈ શકે. જ્યાં રાજનિતના માહાત્મ્યોનાં પાયા અણવામાં આવે છે ત્યાંના લોકરેખાં પણ રોનાપતિ જેટલું નૈપુણ્ય દરેક સિપાઈમાં હોય તેવું ક્યાં મનાય છે ? છતાં સામાજ્યો રથપાય છે, આજે પૂજ્ય મહાત્માજીના નેતૃત્વ નીચે જ પ્રજા સત્ય અને અદિ'સાનું કડક પાલન કરે અને પ્રજા તેમને આ કસોટીમાંથી પાર વટારે તેવી અતઃકરણ-પૂર્વક પ્રાર્થના કરે.

તૈયાર છે : આજેજ મંગાવો....

સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ

કિં. રૂ. ૦-૬-૦

લખો : છુડાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

“ ગુણ સુન્દરી ”

બાલવિભાગ

તત્ત્વ : નાગરદાસ ઈ. પટેલ, મલાડ

વર્ષ ૧૩ : અંક ૩

પુસ્તક ૧૩

માર્ચ : ૧૯૪૩

કહેવત કુંજ

રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?

રાધના પાડ રાતે ગયા.

રાત થોડી ને વેશ ખાત્રા.

રાત દાને ને પ્રજા દનાને.

રોતો જાય તે સુઆના સમાચાર લાવે.

રોગ ને શત્રુ થતાજ દાળવા.

રંગનાં છાંટણાં હોય કુંડાં નહિં.

❀

લઈ બે ચાર કે દેને દસ ખાર.

લછડકા લાંડુ ખાય તે પસ્તાય ને ન ખાય

તે પણ પસ્તાય.

લખેશરીની લાખે વાત.

લાડી પાડીનાં નિવડે વખાણ.

લાલ વિના લાલો લોટે નહિં.

લીધો લાવ ને ખાધાં ખાસડાં.

લીધું લાકડું ને કીધું મેરાયું.

લેખમાં લેખ.

લે લાલો ને શરે હરદાસ.

વર મરો, કન્યા મરો, પણ ગોસ્તું
તરલાણું ભરો.

વરને પરણ્યાનો ને જાનને જમ્યાનો લાવ.

વગ તેનો પગ.

વઢકણી વહુએ દીકરો જણ્યો.

વાજતું ગાજતું માંડવે આવે.

વાટી દવા ને મુંડયો જતિ.

વાડ વિના વેલો નહિં.

વાળદનાં વાંકાં હોય તો કોથળીમાંથી ફરડે.

વાધરી માટે લેશ મારવી.

વાવે તેણું લણે ને કરે તેણું પામે.

વીતી હોય તે જણે.

વિનાશ કાળે વિપરીત છુદ્ધિ.

વિવાહતું ખારમું.

વેલો તે પેલો

વેવાઈવેલા ને ઢેલ ઢેલા.

શ્રી. મદીપત લેખી

મહાત્મા ગાંધી ઘણું જીવો.

“ અરે, રમણ ! તું બેઠો છે ? ” રમણને એના મિત્ર અરવિંદે પૂછ્યું.

“ શું ? ” રમણે સામો સવાલ કર્યો.

“ અરે, મહાત્મા ગાંધીજી જેલમાં ઉપવાસ કરે છે ! ” અરવિંદે કહ્યું.

“ શું કહે છે ? ” રમણે આશ્ચર્ય અનુભવ્યું.

“ હા. એમણે તો એકવીસ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવાનું નક્કી કર્યું છે. અને એને આજે તો પંદર દિવસો થઈ ગયા ! તેમની તળિયત બહુજ નરમ થઈ ગયેલી. પણ પાછળથી સુધારા પર છે ! ” અરવિંદે કહ્યું.

“ શું કહે છે ? બહુજ નરમ થઈ ગયેલા ? ” ચિંતાતુર અહેરે રમણે કહ્યું.

“ હા. પણ એમણે કશું જ ખાધા કે લીંબુના અધોળ રસ સિવાય કંઈજ પ્રવાહી પીધા વિના પણ ઈશ્વર કૃપાએ એમણે ઉપવાસના પંદરમે દિવસે બાળકોને ગોળ વહેંચી તેમને મોં ગળ્યાં કરાવ્યાં હતાં. ” અરવિંદે ઉપવાસની વિગત સમજાવી.

“ એમ ? ” રમણના મોંમાં પાણી આવ્યું.

“ હા. એટલા પથારીવશ છતાં તેમણે તો એમની મુખમુદ્રા પ્રસન્નજ રાખેલી. પણ એ બધાની પાછળ શું છે તે કહું ? ” અરવિંદે પૂછ્યું.

“ કહે જોઈએ. ” રમણે જિજ્ઞાસા જણાવી.

“ જો. સાંભળ. આખા દેશનાં નાનાં-મોટાં સૌએ પ્રભુને પ્રાર્થનાઓ કરી હતી. એમને ઈશ્વર બચાવે અને તેઓ આપણુ લહુ કરવા જીવતા રહે તે માટે કોઈએ પોતાના જીવનમાંથી થોડા દિવસો ગાંધીજીને આપવા ભગવાનને વિનંતિઓ કરી હતી; કેટલાય લોકોએ એમની સાથે એમના જેવાજ ઉપવાસ આદર્યો હતા; અને છાપાં-વાળાઓ તો દરરોજ ભગવાનની લક્ષિતનાં ભજનો છાપતા હતા. જ્યારે આખા દેશભરનાં માનવીઓ એમની તળિયતના મમાચારો બહુવા આતુર અને ચિંતાતુર રહેતા હતા. ખરેખર, ભગવાને એ બધાની પ્રાર્થનાઓ સાંભળી છે; વર્તમાનપત્રોમાં રોજ છપાતી પ્રભુ-પ્રાર્થનાઓને ઈશ્વરે અંગીકાર કરી છે. ” અરવિંદે પ્રભુપ્રાર્થનાનું રહસ્ય સમજાવ્યું.

“ ખરેખર ! દેશભરમાં ગામેગામ અને શેરીએ શેરીએ થયેલી એ પ્રાર્થનાઓને ભગવાને સ્વીકારી ! હે પ્રભુ ! તું કેવો દયાળુ છે ! હું પણ આજે ગાંધીજીની માફક ઉપવાસ કરીશ; ગાંધીજીની જેમ એક અધોળ લીંબુનો રમજ લઈશ; અને ભગવાન સાંભળે છે એ જાણીને હું પણ તેને સંભળાવવા પ્રાર્થના કરું છું કે ભલા ભગવાન ! મારા જીવનના પણ તું ઈશ્વરે તેટલા દિવસોનું જીવન ગાંધીજીને અર્પણ કર. ” રમણે પ્રભુપ્રાર્થના કરી.

“ અને હું પણ એજ પ્રાર્થના કરું છું. ” અરવિંદે રમણને સાથ આપ્યો.

અને બન્ને જણ બોલી બિઠ્યા:

“ મહાત્મા ગાંધી ઘણું જીવો. ”

શ્રી. “ પરશર ”

શિવાજીનું ખાલજીવન

એક હતો સરદાર, એનું નામ શાહજી.

એના બાપદાદાઓ વર્ષો થયાં મેવાડમાંથી મહારાષ્ટ્રમાં આવીને વસ્યા હતા.

એનું કુળ રજપૂતોમાં ગૌરવાળું સિસોદિયા કુળ હતું.

એ વખતે સારા ચે હિંદુસ્થાનમાં મુસલમાનોની સત્તા હતી. હિંદુ રાજ્ય

ગણ્યાંગાઠ્યાં હતાં, અને જે હતાં તે પણ હગમગતાં હતાં.

દિલ્લીમાં મોગલ શહેનશાહ શાહજહાં રાજ્ય કરતો હતો. એની આજુ
બારે તરફ ફરતી હતી.

દક્ષિણમાં બિજાપુર અને ગોવળકોંડાનાં રાજ્યો વિશાળ હતાં. સરદાર શાહજી
પહેલાં અહમદનગરના સુલતાનની મોકરીમાં હતા. મોગલોએ લેહનીતિથી વઝીરને
ફાંસીને ચડાઈ કરી, અને એ રાજ્ય ખાલસા કર્યું. શાહજીએ ત્રણ વર્ષ સુધી ખીજો
સુલતાન ગાઢી પર બેસાડી કારભાર ચલાવ્યો; પણ કમનસીબે તે પણ શહેનશાહ
શાહજહાંને તાબે થયો એટલે શાહજીએ અહમદનગર છોડ્યું.

એ બિજાપુર ગયા.

બિજાપુરનો સુલતાન અલી આદિલશાહ સરદાર શાહજીની વીરતાથી અત્યંત
ન હતો. શાહજીને એણે આપકાર આપ્યો અને એની સરદારી નીચે કણ્ઠાટક ઉપર
સવારી મોકલી. શાહજીએ કણ્ઠાટક છત્યું અને બિજાપુર રાજ્ય સાથે જોડ્યું, સુલતાન
અલી આદિલશાહ એને તાંબેવ અથવા પૂના પાસે સારી જગીર આપી, અને સરદાર
શાહજીને જગીરદાર બનાવ્યો.

એ સરદારને બે પત્નીઓ હતી.

એમની પહેલી સ્ત્રીનું નામ જીજ્ઞાબાઈ. જીજ્ઞાબાઈના બાપ લખુજી જાદવરાય
અને શાહજી વચ્ચે પહેલેથી જ સારો બનાવ નહોતો. સસરા-જમાઈ વચ્ચેની કડવાશ
એટલે સુધી વધી ગઈ હતી કે પોતાના પંતમાં જમાઈ આવે તો તેને કચરી નાખવાને
સસરા તૈયાર હોતો ! અહમદનગરની પડતીના વખતમાં શાહજી બિજાપુર જવા
નીકળ્યા હતા હતા તેવામાં લખુજી એમને પીછે લીધો હતો.

એ વખતે જીજ્ઞાબાઈ ગર્ભવતી હતી, છતાં ઘોડેસ્વાર થઈ શાહજી સાથે બિજા-
પુર જવા નીકળી હતી. એની તબિયત ઠીક ન હતી. રસ્તામાં જીન્નરનો કિલ્લો
આવ્યો. જીન્નરનો કિલ્લેદાર શ્રીનિવાસરાવ શાહજીનો મિત્ર હતો. શાહજીએ
જીજ્ઞાબાઈ તથા શંભાજી, જે તે વખતે ત્રણેક વર્ષનો હતો, તેને શ્રીનિવાસરાવને ત્યાં
રાખ્યાં, અને પોતે બિજાપુર ગયો. શ્રીનિવાસરાવે જીજ્ઞાબાઈને પોતાના શિવનેરીના
કિલ્લામાં મોકલી આપી.

એવામાં લખુણ આવી પહોંચ્યો. એને શ્રીનિવાસરાવે સમજાવ્યો. એટલે એ જીજ્ઞાસુને મળવા ગયો અને એને પોતાને ત્યાં આવવા સમજાવી. પણ એવી અપમાન-ભરી રીતે જવાની જીજ્ઞાસુએ ના પાડી.

લખુણએ શિવનેરીના કિલ્લા પર પાકો જાપ્તો રાખ્યો. એને આશા હતી કે વહેલો મોડો પણ શાહજી ત્યાં આવ્યા વિના નહિ રહે, અને જો આવશે તો એને સપડાવીશું.

શિવનેરીના કિલ્લામાં જીજ્ઞાસુએ ઈ. સ. ૧૬૨૭ ના એપ્રિલ માસમાં એક પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. કિલ્લાની દેવીનું નામ શિવાઈ હતું એટલે એના ઉપરથી એ જાણકનું નામ શિવાજી રાખ્યું.

જીજ્ઞાસુના આનંદનો પાર ન હતો. એ શિવાજીને રમાડતી જાય અને મહાકાતી જાય.

એવામાં એણે સાંભળ્યું કે શાહજીએ બિંતપુરમાં ફરી વાર લગ્ન કર્યાં ! એ સાંભળી એનો આનંદ ભડી જાય એ દેખીતી વાત છે.

કિલ્લા પર પાકો જાપ્તો હતો એટલે શાહજી શિવનેરીની મુલાકાતે આવે એમ ન હતું. જીજ્ઞાસુને એ વાતની ખબર હતી. એણે પોતાના બન્ને દીકરાઓને જોઈને મન વાળ્યું અને એમને ઉછેરવા તરફ પૂરતું લક્ષ આપ્યું.

શિવાજી ત્રણ વર્ષનો થયો ત્યારે શાહજીએ મોગલો સાથે સુલેહ કરી, અને એ શિવનેરી આવીને જીજ્ઞાસુ તથા શિવાજીને પૂના લઈ ગયો. એ ત્રણ વર્ષ દરમિયાન જીજ્ઞાસુએ શિવાજીને અને તેટલા સારા સંસ્કારો યાદયા.

શાહજીએ પૂનાની જગીર સંભાળવાનું કામ હાથાજી કોંડદેવ નામના એક વિદ્વાન પ્રમાણિક અને વિશ્વાસુ ઘરડા બ્રાહ્મણને સોંપ્યું હતું. એ ઘણો જ બાહોશ માણસ હતો અને એની વ્યવસ્થા બહુ સુંદર હતી.

શાહજી મોટે ભાગે પોતાની સરદારીને અંગે બિંતપુર રહેતો હતો, અને એણે બીજું લગ્ન કર્યું હતું, એટલે જીજ્ઞાસુ તથા શિવાજીની સંભાળ લેવાનું પણ એણે હાથાજી કોંડદેવને સોંપ્યું.

જીજ્ઞાસુએ શિવાજીને રામાયણ અને મહાભારત, તેમ જ સિંસોદિયા કુળના વીરત્વની કથાઓ કહીને એને હિંદુ ધર્મ માટે અભિમાન લેતો કયો. મુસલમાનોના રાજ્ય અમલમાં હિંદુઓની કેવી હુદ્દાશ થઈ હતી તે સમજાવ્યું.

હાથાજી કોંડદેવે શિવાજીને ક્ષત્રિધર્મનું શિક્ષણ આપ્યું, અને એને ઘોડેસ્વારી કરતાં, તીર મારતાં, તરવાર ચલાવતાં, લાલો ફેંકતાં, ફરતી કરતાં, તેમ જ પટાખાજીના હાથે ખેલતાં શિખવાડ્યું, અને પોતાની જગીરનો પ્રબંધ કરતાં શિખવ્યું. દરબાર

ભરતી વખતે એ શિવાજીને સાથે રાખીને ધ્યાન દઇને ગધું બતાવતો. થોડા વખતમાં એણે શિવાજીને યુદ્ધવિદ્યા, રાજનીતિ અને રાજ્યપ્રબંધ એ ત્રણેમાં પ્રવીણ કર્યો.

તેર વર્ષની ઉંમરે શિવાજીનાં લગ્ન થયાં. તે કાળે લગ્ન જલદી કરવાનો આપણા દેશમાં રિવાજ હતો.

શાહજીની ઇચ્છા શિવાજીનાં લગ્ન ભારે ધામધુમથી બિજાપુરમાં કરવાની હતી, પણ શિવાજીને એ વાત ગોઠી નહિ. તેથી શાહજીએ શિવાજીનાં લગ્ન તેની ઇચ્છા મુજબ પૂનામાં કર્યાં.

તે પછી શાહજી શિવાજીને બિજાપુર લઈ ગયો. શિવાજીની રીતભાત એટલી સારી હતી કે એણે તરત જ પોતાનો પ્રભાવ આબુખાબુનાં માણસો પર પાડવા માંડ્યો. સુલતાન આદિલશાહ પાસે પણ કોઈએ એની પ્રસંશા કરી એટલે સુલતાને એને દરબારમાં લઈ આવવાનું શાહજીને કહ્યું.

પહેલાં તો શિવાજીએ સુલતાન પાસે જવાની ના પાડી. પણ શાહજી તથા તેના મિત્ર મોરાર પંતના સમન્તવવાથી એ દરબારમાં ગયો. પણ એણે સુલતાનને દરબારી રીતે મુજરો કર્યો નહિ તે છતાં સુલતાને એની ખબર અંતર પૂછી અને પોશાક આપ્યો.

દરબારમાં જતાં રસ્તામાં કસાઈઓની ઢુકાનો આવતી ને ત્યાં ગોવધ થતો તેથી શિવાજીનું દિલ ડુભાતું હતું. એ ઉપરથી મોરારપંતે સુલતાનને સમજાવીને બિજાપુરમાં ગોવધની મનાઈનો હુકમ કઢાવ્યો.

એક વખતે એ દરબારમાં જતો હતો તેવામાં એક કસાઈ ગાયનો વધ કરતો હતો તે જોઈને એનો પિત્તો ઊછળ્યો. એણે તરત જ મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી અને એ કસાઈને ત્યાં ને ત્યાં એકે બાટકે ઠાર કર્યો ! સુલતાન પાસે ફરિયાદ ગઇ પણ તે એણે સાંભળી નહિ, ને કહ્યું : ' શિવાજીએ જે કયું તે ણરાગર હતું. '

શિવાજી બિજાપુરમાં વધારે વખત રહે તો એની સલામતી જળવાયે નહિ એમ શાહજીને લાગ્યું, કારણ કે એણે કસાઈને માર્યો છતાં સુલતાને એને કાંઈ ન કયું, તેમજ મુસલમાનોની ફરિયાદ પણ સાંભળી નહિ, તેથી એના ઉપર મુસલમાનોની કંરડી નજર હતી. આ ઉપરથી એણે શિવાજીને પૂના મોકલી આપ્યો.

શિવાજીને તો ભાવતું હતું ને વેધે કહ્યું એના જેવું થયું. બિજાપુરમાં રહેવાતું એને ગમતું જ ન હતું, એટલે પૂના જવાનું ચવાથી એને ઘણો આનંદ થયો.

પૂનામાં એના ખાલપણના મિત્રો પણ ઠીક હતા. તાનાજી માલુસરે, યેસાજી કંક, ખાજી ફણસતકર, વિગેરે સાથે એને ઠીક ગોઠી ગયું હતું, અને એ એના જીવનન મિત્રો હતા.

શિવાજી બિજાપુરમાં ત્રણેક વર્ષ રહ્યો તે દરમિયાન એણે હિંદુઓની હુકંશા નજરે જોઈ હતી. હિંદુઓનું હીણાઈ ગયેલું માણસ તથા દળાયતી પ્રજા જેવા આચાર-

વિચાર જોઈને એનું અંતર દુઃખી દુઃખી થઈ જતું હતું. હિંદુ ધર્મનું અપમાન થતું એનાથી સાંખી શકાતું નહતું. એના દિલમાં સાચો ચે વખત એક જ ગદમથલ આદ્યા કરતી હતી, અને એક જ વાતનું એ રટણ ક્યો કરતો હતો કે, ભારતભૂમિ પર હિંદુઓનું રાજ્ય શી રીતે થાય ?

પૂના ગયા પછી એણે પોતાના મિત્રો સાથે આ વાતની ચર્ચા કરી, અને એમણે શિવાજીને હિંદુ રાજ્ય સ્થાપવામાં સંપૂર્ણ સહાય કરવાનું વચન આપ્યું.

પૂનાની આજુબાજુ માવળા નામની પહાડી જાતિની પુષ્કળ વસ્તી હતી. આ લોકો શરીરે ખડતલ અને શૂરવીર હતા; તેમ જ લડાયક કૌશલ તરીકે જાણીતા હતા. શિવાજીના મિત્રો તાનાજી માલુસરે, ચેસાજી કંક, અને કૃષ્ણસલકર પણ માવળા જાતિના જ હતા.

પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ માટે એમણે માવળાઓને હાથ પર લેવાનો નિર્ધાર કર્યો, અને તેઓ એમનામાં ક્યો. એ લોકોમાં એકતા, વીરતા અને સ્વતંત્રતાના વિચારોનો પ્રચાર કર્યો, તેમ જ અવારનવાર એમને આર્થિક મદદ પણ આપી, અને પોતાને વશ કરી લીધા.

જોતજોતામાં શિવાજીએ માવળાઓની નાનીસરખી સેના તૈયાર કરી. એમને જરૂરી તાલીમ આપી અને જરૂરી લડાયક શિક્ષણ આપ્યું.

વખત આવ્યે કામ લાગે એટલી તૈયારી શિવાજીએ કરી લીધી. આ વખતે એની ઉંમર સોળ વર્ષની હતી. એ દેવી ભવાનીનો ભક્ત હતો અને દેવીએ પ્રસન્ન થઈને એને એક તરવાર આપી હતી. શિવાજીએ એનું નામ ભવાની પાડ્યું હતું.

સાથી પહેલો હલ્લો કયાં લઈ જવો અને કેવી રીતે કામ લેવું એ શિવાજીએ પોતાના મિત્રો સાથે મસલત કરીને નક્કી કર્યું. લાગ જોઈને શાહજીની જાગીરની દક્ષિણ દિશાએ આવેલો બિબાપુરની હકુમતનો તોરણનો કિલ્લો સર કરવાનું ઠરાવ્યું.

લોહીનું એક પણ ટીપું પાડ્યા સિવાય ભારે સીકતથી શિવાજીએ તોરણનો કિલ્લો હાથ કર્યો. કિલ્લેકારે શિવાજીથી ડરી જઈને એને શિવાજીને હવાલે કર્યો.

તોરણનો કિલ્લો એ વખતે ખડખડ પાંચમ જેવો થઈ ગયો હતો. એનો કેટલોક ભાગ પડી ગયો હતો, એટલે શિવાજીએ તરત જ એનું સમારકામ શરૂ કર્યું, અને એ જાનતી ઉતાવળે આટોપવાનો નિર્ધાર કર્યો.

એ સમારકામ કરાવતી વખતે એને અંગે ખોદકામ કરાવતાં, શિવાજીને એક વિપુલ ધનભંડાર મળ્યો. ખરે જાણીને વખતે એને એ મદદ મળી અને તેનો એણે પુરતો સંકુપયોગ કર્યો.

તોરણનો કિલ્લો જોઈએ તેટલો મજબૂત બનાવ્યો અને લડાઈનો સરંજામ તથા પુષ્કળ હાડગોળો શિવાજીએ એમાં શરૂ કર્યો, અને તેની રક્ષા માટે પુરતી સેના શરૂ કરી.

નવી નવાઈઓ

ભંડારી પ્રાણી

મોલ્સ ((Moles) જાતનું એક પ્રાણી થાય છે. એનો સ્વભાવ ભંડારી જેવો હોય છે. આ પ્રાણી જમીનની અંદર છેક ઉંડાણમાં ભોંયરાં ખોદી એમાં રહે છે. તે પોતાના આવાં ભોંયરાની અંદર અળસિયાંનો ગંભવર જથ્થો એકઠો કરી રાખે છે. અળસિયાં એનો આહાર હોય છે. એ અળસિયાં મળે એટલાં ખાઈ જતું નથી, પણ ખાતાં વધે એટલાં પોતાના છૂપા ભોંયરામાં એકઠાં કરી રાખે છે.

અળસિયાં જીવતાં પ્રાણી છે અને મોલ્સ એમને ભોંયરામાં ભંડારી રાખે તો એ ત્યાંથી નાસી જાય. આથી આ ચતુર પ્રાણી એ અળસિયાંનાં માથાં માત્ર છુદી નાખે છે, અને પછી એમને રાખી મૂકે છે. આ રીતે એ જ્યારે જોઈએ ત્યારે પોતાના આહાર માટે પોતાની સવડે તાણું માંસ મેળવી શકે છે.

ખનતા લગી પશુ અને પંખીની દુનિયામાં રોજ મેળવી રોજ ખાઈ જવાનો રિવાજ હોય છે. આવવી કાલની ફીકર કીડી અને એવાં પીંજાં થોડાંક પ્રાણીઓ જ કરે છે. આ મોલ્સને પણ એ કરકસરીઆં અને આપત્તિ વેળા સંઘરો કરેલી ચીજ ઉપર નિર્વાહ કરનારાં પ્રાણીઓમાં આપણે ગણી શકીએ.

અજબ માછલી

લમ્પ સ્મોકર (Lump sucker) નામની એક જાતની માછલી થાય છે. તે જ્યારે દરિયામાં તરતાં તરતાં થાકી જાય ત્યારે (પાણીમાં) ઠોષ ખડક કે એવી જગાએ પોતાનાં લીંગડાં (fins) નો ઉપયોગ કરી એવી મજબૂત રીતે ચોંટી જાય છે કે એને એવી વેળા એ જગાએથી ખસેડી લેવાનું કામ લગભગ અશક્ય થઈ પડે છે.

પંખીની પલાંડી

ફ્લેમિંગો નામનાં જંગલનાં જેવાં જળચર પક્ષી પોતાના માળા ઉપર એવી ખૂંખીથી બેસે છે કે જાણે તે પલાંડી વાળીને બેઠાં હોય એવાં લાગે છે. એમને પોતાના લાંબા લાકડી જેવા પગ ધુટણ આગળથી વાળીને માળા ઉપર બેસવાની ટેવ હોય છે, એટલે એ પલાંડી વાળીને બેઠું હોય એવું દેખાય છે.

વિચિત્ર માછલી

હોલબેન્ડર (Hollbender) નામની મીઠા જળની નદીઓમાં વસનારી એક જાતની સાલામાન્ડર જાતની માછલી થાય છે. એ બહુ જ મજબૂત અને સુખદુઃખની તકલી છાયડી સારી રીતે સહન કરે એવી હોય છે.

માછલી સાધારણ રીતે પાણીની બહાર નીકળે તો મરી જાય એ જાણીતી વાત છે. છતાં આ માછલી એવી વિચિત્ર હોય છે કે એ પાણીની બહાર ૨૪ કલાક લગી જીવતી રહી શકે છે.

વળી આટકોહોલ જેવા જંગલ તેલી પદાર્થમાં આ માછલીને બોળીએ તો પણ એની જિંદગીને કશી અડચણ આવેલી જણાઈ નથી, અને એ સાજાસમી ટકોહોલ-સ્નાન કરીને નીકળતી જણાઈ છે !

તારક મત્સ્યની નવાઈ

તારક મત્સ્ય (Star fish) નામની એક જાતની માછલી થાય છે. એ દેખાવમાં ખૂબ વિચિત્ર હોય છે. એને પાંચ પાંખિયાં હોય છે. એમાંના એકાદા પાંખિયાને તમે કાપી નાંખો તો પણ એ માછલી મરી જતી નથી, એ કપાયેલા પાંખિયાની જગાએ નવું પાંખિયું જાગે છે ! વળી વધારે નવાઈની વાત તો એ છે કે જો આ પાંચ પાંખિયાવાળી

માછલીને જરાજરા વચમાંથી કાપી એના બે કટકા કરો તો પણ એની કશી હરકત નહિ ! એ બે કટકામાંથી એકેકી આખી માછલી થઈ જાય છે !

આબુગઢ-ચંદ્રાવતીની અસલ ઐતિહાસિક વસ્તુ રજુ કરતી

વીર શૃંગાર અને કુશ્વરસથી ભરપુર

રજવાડાના કાવાદાવા, આંતરપુરની સ્ત્રીઓની રાજરમત
તથા અનેક લેલભરમોથી ભરપુર

ઐતિહાસિક નવલકથા

રાજયોગી

યાને

પરમાર ધારાવર્ષાદેવ

ભાગ ૧-૨

જેની ત્રણ ત્રણ આવૃત્તિઓમાંની હજારો નકલો ખલાસ થઈ ગઈ છે.

અને આ ચોથી આવૃત્તિની જુજ નકલો બાકી રહી છે.

એક વખત વાંચવી-શરૂ કર્યા પછી હાથમાંથી મુકવી નહીં ગમે.

૫૦૦ પાનાનો દળદાર પોથી પાકું પુસ્તક છતાં મૂલ્ય

દરેક ભાગના રૂ. ૪-૦-૦

લખો

લુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ, વડોદરા.

આ માસિક વરોદા-રાવપુરામાંથી લુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસમાં અખાલાત વિદ્યુતભાર્ય ઠક્કર
પોતાને મારી છાપી અને તેજ ઠેગલેથી પ્રસિદ્ધ. મુદ્ર. નંબર, ૨૮-૨-૪૩

યંગ ઇન્ડિયા રેકર્ડ્ઝ

કુખીઆને કે કુખીઆને
જીવતાને અને મરેલાને

માર્ચ ૧૯૪૩

લક્ષ્મી પ્રોડક્શન્સના
નવા ચિત્ર

ઈન્કાર

કેમાં

પદ્મી સન્યાસ
લીલા દેમાઈ વજીર
કામ કરે છે તેના
ગાયત્રીની રેકર્ડ્ઝ

યંગ ઇન્ડિયા

રેકર્ડ્ઝ પર સાબળના
તૈયાર મહે

આધિ વ્યાધિ અને કપાધિમા
વેમવ અને વિવાસમા
મરીબી કે શ્રીમતાકમા

માર્ગ એક જ રથાને
સરખુ આશાસન
મળે છે
અને તે

જન્મભૂમિના

ખોળે

ભાગ ૧-૨

ડી એ ૬૯૭૨

પર

કમલેશ પાર્થી

રજુ કરે છે

વિનોદચંદ્ર ભેશી

રોપશ્મીના પર પેટિના

ભગવાનને આમળાન

હોતો તે પશુ

ડી એ ૬૯૮૧ રેકર્ડ્ઝ પર

મજુ ભાઈ સાંભળવું પડશે

ભાગ ૧-૨

હાલ સભાગણે છે

શનલ સીરીઝ

નનની વાણી

એ. ૬૯૬૦ થી

૬૯૬૪

પાય રેકર્ડ્ઝનો સેલ હજી

નથી સાબળેન ?

આમારો આયોગાજનક ડીવર્સન મળે અથવા લખો—

ધી નેશનલ ગ્રામોફોન રેકર્ડ્ઝ

મેન્યુઅલ કંપની લિમિટેડ

૧૧૦, મેટાલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૧

આપે વસાવ્યું

કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર કું

વિશ્વભારતી

અથવા

હિન્દી સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર

(બીજી આવૃત્તિ)

મૂલ્ય રૂ. ૧

પોસ્ટલ ચક્ર

લખો—

વ્યવસ્થાપક-ગુણસુધર્સી

લુહાણામિત્ર પ્રેમ-વડોદરા

ગાળાગાળાઈ રી ગળે આહિતોપદેશ

૦૪૧૨૪/૫૬
નટવરલાલ ઠક્કર

તંત્રી :
શ્રી. જયવતી દેસાઈ

તંત્રી બાલવિભાગ :
ભાગરદાસ ઇ. પટેલ

વર્ષ ૨૦મું
પુસ્તક ૪૦મું

સંપાદક :
શ્રી. વનખાલા દેસાઈ, ઇ. એ.

એપ્રિલ ૧૯૨૩
અંક ૨ નો

* "છોટાસા સંસાર હમારા".....
 * "ચોરે દેવરા કી હાગી સગાઈ રે".....
 * "દુનીયામેં ગરીબોં કો, આરામ નહિ મિલતા"

ખજાનચી
 અને
 ખાનદાનને
 પચ્ચ રૂપી જતું અને
 ચાર ચાસણી
 અલિયાતું

પંચોલી
 આટ
 પિક્ચરસના
 કલામંદિર પર
 કળશ ચકાવતું
 મનારમ અને
 કાર્ણુમધુર તેમજ
 ગીત ગસ્મત-
 ચીં દશ્યોવાળું

ચિત્ર
 દયાવેળાઃ
 શ્રી.
 'તાજ'

જો કાર્ણુમધુર
 ગાયનો લખને
 આવે છે
 ટુંક સમયમાં

પ્ર
 ભા
 ત
 ટાંકીઝ

વડોદરા
 ટ. ફા.
 ૭૧૮

ભૂમિદા-શાંતા આપ્ટે (પ્રથમ વાર જ પંજાબી ફેસમાં)
 મનારમા, અખતરી, ઇસ્માઇલ, ગુજામજહંમદ, નારંગ,
 દુર્ગા-ચોલા, અજમલ વિગેરે જાણીતા તરો

દરેક લાયબ્રેરીમાં ખાસ વસાવવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તકો

૧ હિંદી ગાંધીય મહાસમાનો	
ઇતિહાસ ભા. ૧-૨-૩	૧૧-૦-૦
૨ રાજયોગી યાને	
પરમાર ધાગ વર્ષાદેવ ભા. ૧-૨	૮-૦-૦
૩ બપહા બંકો દેવડા ભા. ૧-૨	૬-૮-૦
૪ મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન	૪-૦-૦
૫ વિશ્વભારતી	૧-૦-૦
૫ કૃષ્ણવાડી	૦-૪-૦

શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા

૧ ઋગ્વેદ સંહિતા ભા. ૧ થી ૫	૧૦-૪-૦
૨ વેપાળની ચાવી	૧-૧૨-૦
૩ વિદ્યુત	૧-૧૨-૦
૪ વિજ્ઞાનના વિધાયકો	૧-૧૨-૦
૫ માર્ગ જીવન અને કાર્ય ક્ષેત્ર	૧-૧૨-૦
૬ ઇતિહાસના સમયનું હિંદ	૧-૧૦-૦
૭ જીવાતીની ચાવી	૧-૮-૦
૮ કેનેડાનું જવાબદાર રાજતંત્ર	૧-૮-૦
૯ કેળવણી	૧-૮-૦
૧૦ ભાગતીય સમાજવાચ	૧-૬-૦
૧૧ આપણું પ્રાચીન રાજતંત્ર	૧-૪-૦
૧૨ ઉદભીએની ઉત્ક્રાંતિ	૧-૪-૦
૧૩ કૃષિ જાડોની જગોઓ	૧-૨-૦
૧૪ ભાષા વિજ્ઞાન પ્રવેશીકા	૧-૧-૬
૧૫ મહાપતરામ	૧-૧-૦
૧૬ નેક્સનનું જીવન ચરિત્ર	૧-૦-૦
૧૭ વસ્ત્ર	૧-૦-૦
૧૮ ઇન્ડિયા અને હિંદુસ્તાન	૦-૧૫-૦
૧૯ ખેતીના ઉપદ્રવો	૦-૧૪-૦
૨૦ સરોવરના જીવો	૦-૧૩-૦
૨૧ ગર્ભ વિદ્યા	૦-૧૨-૦
૨૨ સૂર્ય	૦-૧૨-૦

૨૩ મનુષ્ય શ્રમણ	૦-૧૨-૦
૨૪ પ્રાચીન પૂર્વ	૦-૧૨-૦
૨૫ હિંદુસ્તાનમાં જુદા જુદા શક	૦-૧૨-૦
૨૬ નગસિંહ મહેતા	૦-૧૧-૦
૨૭ સામાજિક મુખરૂપના	૦-૧૧-૦
૨૮ નૌકાબળ	૦-૧૧-૦
૨૯ ધન વિદ્યા	૦-૧૧-૦
૩૦ હિંદની સફર નીકળેવા	
વહાણુપટ્ટીઓ	૦-૧૧-૦
૩૧ પરિવર્તનવાદ	૦-૧૦-૦
૩૨ હિંદુસ્તાનના લોકો	૦-૧૦-૦
૩૩ પ્રાણીઓનાં શુભાશુભ લક્ષણો	
તથા વય વિજ્ઞાન	૦-૧૦-૦
૩૪ સ્થાનીક જ્વગત્યની સંસ્થાઓ	૦-૯-૦
૩૫ જગતની રાજનીતી અને હિંદ	૦-૮-૦
૩૬ મેગેરોનીસના સમયનું હિંદ	૦-૮-૦
૩૭ રેડીઓ અને ટેલીવીઝન	૦-૮-૦
૩૮ કળા વિષે પ્રવચન	૦-૭-૦
૩૯ તરવાની કળા	૦-૭-૦

શ્રી સયાજી ખાલસાન માળા

૧ પંચતંત્ર વાતો ભા. ૧-૨	૧-૦-૦
૨ સૂર્ય નમસ્કાર	૦-૮-૦
૩ સીતા	૦-૬-૦
૪ જુદા ભગવાનની વાતો	૦-૬-૦
૫ મહામહા ભગવો	૦-૬-૦
૬ વાયેલાઓનું ગુજરાત	૦-૬-૦
૭ આયોનું આદિ નિવાસ સ્થાન	૦-૬-૦
૮ કરોળાઓનાં કાવત્રાં	૦-૬-૦
૯ ખીયની મુલાકાત	૦-૬-૦
૧૦ પચાસ પ્રેરક પ્રસંગો	૦-૬-૦
૧૧ છોડવાનું જીવન	૦-૪-૦

આજેજ લખો:-

વ્યવસ્થાપક : હુહાણામિત્ર પ્રેસ, રાવપુરા-વડોદરા

આલવિનોદનું આલમોહિત્ય

આલમો માટે સર્વોત્તમ છે

પાંચથી પંદર વરસના બાળકો માટે
આલવિનોદે ૧૪૫ પુસ્તકો તૈયાર કર્યા છે.

અ ક્ષ ર મા ળા

હંથી બતના કાગળો ઉપર પાંચ રંગમાં છાપેલી
પુષ્કળ ચિત્રો વાળી આ ચોપડીથી બાળકોને
ક કંકો શીખવે એ રમત વાત છે.

આલવિનોદ ગ્રંથાવલિ

એ રંગમાં સુંદર ચિત્રો સાથે મોટા અક્ષરે છાપેલાં
છ થી આઠ વરસનાં બાળકો માટે તૈયાર કરેલાં
પુખ્ત મનોહર અને સુંદર પુસ્તકો

આલવિનોદ માળા

વારંવાર ચિત્રોવાળાં, રસ ગળે ને કટકા પડે એવાં
સરસ, આકર્ષી બાર વરસનાં બાળકો માટેનાં એક
એકથી અઢિયાતાં પેંતાલીસ મનહર પુસ્તકો

અશોક આલપુસ્તકમાળા

ગુજરાતના બહુતા લેખકોએ તૈયાર કરેલાં સુંદર
ચિત્રોવાળાં, વિવિધ પ્રકારનાં, દસથી પંદર વરસનાં
બાળકો માટેનાં અત્યંત રસિક પંચાસી પુસ્તકો

નામ વિગત અને કિંમત માટે
અમારું સચિપત્ર મંગાવો.

આલાવિનોદ કાર્યાલય : મલાડ [મુંબઈ]

શાખા : ૧૪૬, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ નં : ૨

ગુણ સુન્દરી

વંત્રી :
શ્રી. જયવતી દેસાઈ

અવસ્થાપક :
નટવરલાલ ઠાકર
હુણવામિત્ર પ્રેસ. વડોદરા.

સહવંત્રી :
શ્રી. વનખાળા દેસાઈ છ. એ.

પુ. ૪૦ મું]

એપ્રિલ : ૧૯૪૩

[અંક ૨૦૦]

અનુક્રમણિકા

સોરી : શ્રી. મધુલતા આર. દેસાઈ ;	...	...	...	...	...	...	૪૧
વંચીલા : શ્રી. જયંત પંડ્યા	...	...	...	...	...	...	૪૨
છાંસીની ધીર રાણી લક્ષ્મીબાઈ : શ્રી. પ્રાણલાલ ઝોરપારામ દેસાઈ	...	...	...	...	...	...	૪૩
ઉપા : શ્રી. મણિલાલ કરેતુરચંદ્ર સાહ	...	...	...	...	...	...	૪૬
મૃત્યુનું માન : શ્રી. વનખાળા દ. દેસાઈ :...	...	...	...	...	...	...	૪૭
વારુણી : શ્રી. બાલકૃષ્ણ ભેળી	...	...	...	...	...	...	૫૧
કુમારિકાના કોઠ : શ્રી. પ્રભાસ	...	...	...	...	...	...	૫૬
પ્રાચીન સ્ત્રીત્વ : શ્રી. મુન્દરાય પંડ્યા	...	...	...	...	...	...	૫૭
રૂપેરી હીનર : શ્રી. ચંદ્રશંકર મંગળજી બોઝા	...	...	...	...	...	...	૫૮
અદ્વારપદ-ગાંધીજી : શ્રી. રસજ	...	...	...	...	...	...	૬૨
ગુર્જર-ગીત : શ્રી. જ્ઞાન અ. ઠાકર	...	...	...	...	...	...	૬૨
હોળી ઉત્સવ : શ્રી. જયંત પંડ્યા :...	...	...	...	...	...	...	૬૨
સૌંદર્ય અને સૌંદર્યનું એક દર્શન : શ્રી. અમૃતલાલ દ. પટેલ	...	...	...	...	...	...	૬૩
માયક્ષિત : શ્રી. સોનાબેન ચંદ્રમાઈ પટેલ	...	...	...	...	...	...	૬૫
આપણી ઠહેવાતી પતીત બહેને :	...	...	...	...	...	...	૭૦
આત્મવિશ્વાસ : શ્રી. વૃંદરાય નાનાલાલ	...	...	...	...	...	...	૭૩
કુલવેણી :	...	...	...	...	...	...	૭૫
સીમંત :	...	...	...	...	...	...	૭૬

— બાલવિભાગ —

ઠહેવાત કુળ : શ્રી. મદીપત ભેળી	...	...	...	...	...	...	૨૫
અંખી ને મોતિયો : શ્રી. નાગદાસ ઠ. પટેલ	...	...	...	...	...	...	૨૭
લાસ્ય તરંગ : શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ સાહ	...	...	...	...	...	...	૨૮
મેરાઈ : શ્રી. મિરીયા	...	...	...	...	...	...	૩૨

મહાત્મા ગાંધીજીના ઉપવાસ સમયની

ભવિષ્યવાણી

ખરી પડે છે

ગાંધીજીના ઉપવાસ સમયે ભવિષ્યવાણીના વિદ્વાન કર્તાએ પોતાના અગાધ જ્ઞાન દ્વારા વર્તમાનપત્રોમાં જણાવ્યું હતું કે “મહાત્મા ગાંધીજી આ અગ્નિપરીક્ષામાંથી પાર ઉતરશે. આવા વિદ્વાન કર્તાનું ‘ભવિષ્યવાણી’ પુસ્તક તૈયાર થઈ બહાર પડી ચૂક્યું છે. તમે તમારું ભવિષ્ય આ પુસ્તકની મદદથી આરસીમાં સુખ દેખાય તેટલી સ્પષ્ટતાથી જાણી શકો છો.

પુસ્તકની કિં. માત્ર રૂ. ૫-૧૨-૦
વી. પી. ખર્ચ દશ આના જુદું.
આને જ મંગાવવા માટે લખો:—

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની

૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

(આ પુસ્તકની વિશેષ વિગત માટે આ અંકની પાના ૬૦-૬૧ ઉપર વાંચો.)

આપે વસાવ્યું

કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત

વિશ્વભારતી

અથવા

હિન્દી સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર

(બીજી આવૃત્તિ)

મૂલ્ય રૂ. ૧

પોસ્ટેજ જુદું

લખો:—

વ્યવસ્થાપક—ગુણસુન્દરી

લુહાણામિત્ર પ્રેસ—વડોદરા

દરેક ઘરમાં તથા લાયબ્રેરીમાં રાખવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તક
માહિત્યની મુદ્દિમાં એક અમૂલ્ય પુસ્તકનો વધારો. જેની લાંબા વખતથી પ્રતિમાં જોઈ હતી તેજ

ઋગ્વેદ સંહિતા

નું ગુજરાતી ભાષાંતર

અનુવાદક રા. ચોતીલાલ રવશંકર ઘોડા, બી. એ. એલએલ. બી.

આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા માટે લખવાનું હોયજ નહીં. દરેક ઘરની લાયબ્રેરીમાં આ પુસ્તક હોવું જોઈએ. આવા પુસ્તકો જેની લાયબ્રેરીમાં ન હોય તે લાયબ્રેરી નહીં પણ આવી શોભાતું મંદિરસ્થાનજ કહેવાય.

આ ગ્રંથ મુદ્રણાદ્યાર્થે કરેલ લાઘ્યના આધારે તૈયાર કરેલો છે. તે કુલ આઠ અષ્ટક ૧૬ ભાગમાં વહે ચાલેલો છે.

૧ લા તથા બીજા અષ્ટકના બે ભાગ તૈયાર હોય તે દરેક ભાગના ૪૦૦ પૃષ્ઠ અને પાકું પૃષ્ઠ હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ. ૨. દરેકના.

લખો: લુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

પુસ્તક ૪૦મું

એપ્રિલ : ૧૯૪૩

અંક ૨જો

હોરી

આજ તો ફાગુન જીલે છે ડાળે ડાળે રે,
 સ્યામ હોરી ખેલે ગોપ સંગે,
 રે, સ્યામ હોરી ખેલે ગોપ સંગે.

પીઠું પીતાંબર પીળીશી પાઘ ને પીળો કસુમ્બલ રંગ રે
 સ્યામ થેઈ થેઈ વનમાં નાચે રે, સ્યામ રાધિકા ખેલે રંગે,
 રે, સ્યામ હોરી ખેલે ગોપ સંગે...આજ

અંબીલ, ગુલાલના ભરી દરોરા ગોપી ઉમંગે મહાલે,
 સ્યામ રંગે ભરી પીચકારી રે, લઈ મારે રાધિકા અંગે,
 રે, સ્યામ મારે ગોપીકા અંગે...આજ

ઠાકુર મોર ને બોલે બપૈયા, બોલે મધુર હો સરોદે,
 પેલો યનગન વનમાં નાચે રે, મોર દેવડ સાથ આજ રંગે
 રે, મોર દેવડ સાથ આજ રંગે...આજ

શ્રી. મધુલતા આર. દેસાઈ

રંગલીલા

[રાગ : હોલી કે દિન હોલી આઈ રે...]

- નણુંદઃ— આવો આવો રે ભાભી આજ રે,
એલો એલો રંગલીલા.
- ભાભીઃ— નહિં ! નણુદી આજ આવું રે,
નહિં એકું હોળી હું.
- નણુંદઃ— હોળી કુલાવે હૈયું હુલસે,
આને ના છોડું જરા વાર રે,
ભાભી એલો હોળી રે.
- ભાભીઃ— નણુદી શું લાણે રીત અમારી
હોળીની રીત ન હોય આવી રે,
નહિં એકું હોળી હું.
- નણુંદઃ— રંજ બ રેલી મારગર છલકે
છરરે રંજ હું છાંડું રે,
નહિં છોડું ભાભી હું.
- ભાભીઃ— હુર્યાં યો નણુદી ! મને કાં દૂભવો,
હૈયું અમારું ડયમ લાણે રે,
નહિં એકું હોળી હું.
- નણુંદઃ— હાંસ થરીને રંજ બ ના બધા,
લડીતાં રીદ બને આને રે,
નહિં છોડું ભાભી હું.
- ભાભીઃ— દેલ ની સાથે મધુર એલો,
ડયમ હું એકું અકેલી રે,
વાયે વાણાં વસંતનાં
- નણુંદઃ— રસીલાં ભાભી રીત તમારી,
આજ મેં તો ખૂબ જાણી રે,
ડયમ એલો ના હોળી રે.
- ભાભીઃ— ફાણુ કનૈયે રાધાની સંભે,
રંગ ઉડાવી હોળી એલી રે,
ડયમ એકું હોળી હું.
- નણુંદઃ— હુર્યાં યો ભાભી હુર્યાં યો રીતું,
ભાષને જલદી બોલાવું રે,
પછી એલો હોળી રે.
- ભાભીઃ— જાનેરા નણુદી વસંત ઠેરા,
વાયરા તમને વાયા રે,
આને છોડું ના જરી.
- બેન.— ભાઈ શું જુઓ બરો પિયકારી,
ભાભી જુએ છે તમ વાટ રે,
એલે હોળી ના મમ સાથ.

મી. જ્યંત પંડ્યા

:: ઝાંસીની વીર રાણી લક્ષ્મીબાઈ ::

લેખક : શ્રી. પ્રાણલાલ કિરપારામ દેસાઈ

જગતના ઇતિહાસમાં કેટલાંક પાત્રોએ જનતાનાં હૃદયો એટલાં બધાં જીતી લીધાં છે કે તેમના તરફ અનેક લેખકો આકર્ષાય છે. માત્ર ઇતિહાસકારોએ નહિ પણ કવિઓએ, નવલકથાકારોએ, નાટ્યકારોએ, છવનચરિત્રોના લેખકોએ વગેરે અનેક પ્રકારના લેખકોએ આવાં લોકપ્રિય પાત્રો આકર્ષે છે તેથી. તેમના જીવનોની નાનીમોટી, ખરીખોટી અનેક દૃષ્ટિકોણો વિધવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી, વિધવિધ ગૈથીમાં લખે જ જાય છે. લેખકો લખતાં યાકતા નથી તેમ વાંચકો વાંચતાં ધરાતાં નથી. ઝાંસીની વીર રાણી લક્ષ્મીબાઈ આવું એક લોકપ્રિય ઇતિહાસિક પાત્ર છે. ઝાંસીની સુપ્રસિદ્ધ વીરાંગના જોન ઓર્ડ આર્કની માફક આ વીરાંગનાએ પણ અનેક લેખકોને આકર્ષ્યા છે. ફ્રાન્સની વીરાંગના જોન ઓર્ડ આર્કનું નામ સાંભળતાં જ આપણા મોંમાંથી એકદમ ઉદ્ગાર નીકળી જાય છે કે જગતના ઇતિહાસમાં ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ સાથે સરખાવી શકાય એવું જો કોઈ પાત્ર હોય તો તે પાત્ર ઝાંસીની વીરાંગના જોન ઓર્ડ આર્ક છે. બંને વીરાંગનાઓ હતી. બંનેએ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતાં જ પોતાની માનુષ્યમિતા સ્વાતંત્ર્યની ખાતર પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપ્યું હતું. જોન ઓર્ડ આર્કને અંગ્રેજોએ જ્યારે જીવતી બાળી નાખી ત્યારે તેની હિમ્મત માત્ર એકવીસ વર્ષની હતી. અંગ્રેજ સૈન્ય સામે યુદ્ધ કરતાં ઝાંસીની વીર રાણી લક્ષ્મીબાઈ ત્યારે રણમાં પડી ત્યારે તેની હિમ્મત માત્ર તેવીસ વર્ષની હતી. તદ્દન પ્રતિકૂળ મંજોગામાં બંનેએ મહાજયવાન અંગ્રેજ લોકો સામે યુદ્ધમાં કંપવાળું હતું,

બંનેના શૌર્યની ગાથા તેમના પોતાના દેશજનો અત્યંત ઉત્સાહ અને પ્રેમથી વાંચે છે અને એ ગાથાજ એવી પ્રેરણાત્મક છે કે તે દરેક સ્ત્રીપુરુષના હૃદયમાં ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરે છે, નિર્બળને પણ હિંમત આપે છે, પવૈયાને પણ પાનો મઢાવે છે, નિરાશ થયેલાઓના હૃદયમાં પણ આશાનાં કિરણો પ્રગટાવે છે, મુશ્કેલીઓમાં પણ પ્રાણ રેડે છે, પોતાપોતાના દેશમાં તો આ બંને વીર રમણીઓ દેવીઓ તરીકે પૂજાય છે.

આ બંને વીરાંગનાઓએ તદ્દન પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં જે અદ્ભુત વીરતા બતાવી જેવાં મહાન કાર્યો કર્યાં છે તેવાં કાર્યો એવા સંજોગોમાં મોટા મોટા ધર્મવીરો અને કર્મવીરો પણ ભાગ્યે જ કરી શકે. જે પરિસ્થિતિમાં મોટા મોટા વીર પુરુષો પણ હિંમત હારી જાય તેવી પરિસ્થિતિમાં આ બે વીર મહારાણીઓએ પોતાની માનુષ્યમિત્ર પ્રત્યે પોતાનું કર્તવ્ય જન્યવવા સૈન્યની આગેવાની લઈ યુદ્ધમાં કંપવાળું હતું અને તેમના આવા વીર કાર્યથી જગતના ઇતિહાસમાં આ બંને કર્મયોગી વીરાંગનાઓએ પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. જગતના ઇતિહાસમાં આવી બે વીરાંગનાઓનો જોડો જડવો મુશ્કેલ છે. જગત ઓર્ડોએ અખળા, ખીકણ, નિમોહ્ય, અસ્થવ-હીન અને સાહસિક કાર્યો માટે તદ્દન નાલાયક માને છે. પરંતુ જગત જ્યારે આવી વીરાંગનાઓનાં પરાક્રમોની ગાથાઓ સાંભળે છે ત્યારે જગતને નમવું પડે છે અને પોતાની રૂઢ માન્યતાઓ બદલવી પડે છે. જોન ઓર્ડ આર્ક અને મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ માત્ર અમુક કાળની કે અમુક દેશની વીરાંગનાઓ નથી પરંતુ તેઓ તો સમસ્ત જગતની સદાશાળ

મોટેની પૂજ્ય વીરાંગનાઓ છે. મહારાણી લક્ષ્મીબાઇને રણમાં પડ્યે હજી સો વર્ષ પછી થયાં નથી. આ સો વર્ષમાં આપણે-ત્રીઓ તેમ પુરુષો પછી-કેટલાં બધાં નિર્બળ અને નિર્મોહ્ય થઇ ગયાં છીએ અને આપણી કેટલી બધી શારીરિક તેમ નૈતિક અધોગતિ થઇ ગઇ છે તેનો વિચાર કરતાં પછી આપણે દુઃખથી કંપી ઉડીએ છીએ. પરાધીનતા પ્રજાને કેટલી બધી નિર્બળ અને નિર્મોહ્ય બનાવી મૂકે છે તેનો સખળ પુરાવો આપણા દેશનો છેલ્લાં સો વર્ષનો ઇતિહાસ આપણને આપી રહ્યો છે. આ વીર રાણી લક્ષ્મીબાઇ, તારા જેવી વીરાંગનાઓ ભારતમેધા હવે ફરી ક્યારે ઉત્પન્ન કરશે ?

લાહોરના " ઝે " પત્રના તંત્રી શ્રીયુત જગન્નાથ પ્રભાકર શર્મા પોતાના પત્રના કર્મ-યોગ અંકમાં (માર્ચ ૧૯૩૮) મહારાણી લક્ષ્મીબાઇ સંબંધી કેટલીક રસિક હકીકતો આપે છે તે હું નીચે ઉતારું છું.

" વીસેક વર્ષ ઉપર એક વખતે હું લખનૌની એક હોટેલમાં જિતયો હતો. એજ હોટેલમાં એક વૃદ્ધ અંગ્રેજ પછી જિતરેલા. સામાન્ય રીતે અંગ્રેજો હિન્દીઓ સાથે અતડા રહે છે. આખા બ્રિટીશ સામ્રાજ્યનો ભારતે પોતાની ખાંધ ઉપર ઉપાડી રહ્યો છે એવું દરેક દરેક અંગ્રેજ બચ્ચો અભિમાન ધરાવે છે. પરંતુ આ વૃદ્ધ અંગ્રેજમાં એવું અતડા-પણું કે અભિમાન નહોતું, પણ તેનો રવભાવ ઉલટો મળતાવડો હતો. તે અત્યંત નિષ્વાસ-પણે મારી સાથે વાતચીત કરતો હતો. થોડા સમયમાં અમારો એકબીજા સાથેનો પરિચય અત્યંત ગાઢ થઇ ગયો. તેણે મને પોતાના જીવનની હકીકતો કહી સંભળાવી. તેણે મને કહ્યું કે " સને ૧૮૫૭ ના સિપાઇઓના બળવામાં મેં ભાગ લીધો હતો. શરૂઆતમાં તો હું પાંચઠગમાં માત્ર એક સામાન્ય સિનિક હતો. પણ હું નાનો અમલદાર નિભાવે.

દિલ્હીના મોટા યુદ્ધમાં મારી ટુકડીનો વાવટો હાથમાં ઝાલી હું ટુકડીને મોખરે રૂચ કરતો હતો. ત્યારપછી મારી નિમજૂંક કરનાર તરીકે થઇ. " એક રાત્રે વાણુ કરી પરવાથી પછી એ વૃદ્ધ અંગ્રેજ હોટેલની મારી ઓરડીમાં આવ્યો. એના હાથમાં એક નાની પેડી હતી. મારી પાસે ખુરસી ઉપર બેસી એ પેડી તેણે ઉધારી અને પેડીમાંથી કેટલાંક ચિત્રો બહાર કાઢી તેણે મને બતાવવા માંડ્યાં. એમાંનું એક ચિત્ર મારી સામે ધરીને તેણે મને અત્યંત લાગણીપૂર્વક કહ્યું : " બધાં ચિત્રોમાં આ ચિત્ર મને સૌથી વિશેષ પ્રિય છે. " ચિત્રના પહેરવેશ ઉપરથી જણાઇ આવતું હતું કે એ ચિત્ર મહારાણીની એક વીરાંગનાનું હતું. ચિત્રમાં એક સ્ત્રી થોડા ઉપર બેઠેલી હતી. અને તેના એક હાથમાં ચક્રચક્તી તરવાર હતી. તેની સામે તોપના ગોળામાંથી નીકળતા ધુમાડાનો દેખાવ પણ ચિત્રમાં સ્પષ્ટ જણાતો ચિત્ર જોતાં જ મેં તો એકદમ અતુ-માન કરી દીધું કે એ ચિત્ર ઝાંસીની વીર રાણી લક્ષ્મીબાઇનું હોયું જોઇએ; છતાં મેં એ અંગ્રેજને પૂછ્યું, " આ ચિત્રમાંની સ્ત્રી કાણ છે ? મને લાગે છે કે એ કાંઈ વીર રમણીનું ચિત્ર હોયું જોઇએ. " મારો પ્રશ્ન સાંભળતાં જ એ અંગ્રેજને જાણે વીજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ તે ચોંકી ઊઠ્યો. તેણે જવાબ દીધો, " હા, આ ચિત્ર એક વીર રમણીનું છે. પણ હું તો એ રમણીને એક વીર પુરુષ કરતાં પણ વધારે ધરવીર માતું છું. એ ચિત્ર ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઇનું છે. મેં એને મારી નજર આગળ યુદ્ધમાં એક વીરાંગનાની માફક શાંતિથી મરતાં જોઇ છે. અને એના મરણ પછી એના કાકાને મેં પોતે મારે હાથે જ મારી નાખ્યો હતો. " રાણી લક્ષ્મીબાઇ સંબંધી કાંઈક નવું જણવાતું મળશે એવી જિજ્ઞાસા.

સાધી મેં એ અંગ્રેજને કહ્યું, “ એ સ્ત્રીનો કાંઈક ઇતિહાસ આપ મને કહેશો તો હું આપનો ઉપકાર માનીશ. ” તેણે મને જવાબ દીધો, “ આ સ્ત્રીને હું હિન્દની જ્વેન એક આઈ કહું છું. તે એક વીરાંગના તો હતી જ, પણ તે ઉપરાંત તે દીર્ઘ દષ્ટિવાળી મુત્સદ્દી સ્ત્રી પણ હતી. અંગ્રેજ સરકારે એનું ઝાંસી ખાતસા કરી દીધું, એ તેમની મોટામાં મોટી રાજકીય ખૂલ હતી. ઝાંસી ખાતસા કરી દેવામાં આવ્યું છે એ ખરે સાંભળતાં જ તે બહુ ઉશ્કેરાઈ ગઈ હતી. ત્યાર પછી તો તે નિરંતર એવું જ રટણ કર્યા કરતી હતી કે, “ મેરા ઝાંસી કલ્સી ના દેઉંગી. ” સને ૧૮૫૭ ના બળવામાં અમારે અનેક હિન્દુમુસ્લીમ શત્રુઓની સામે યુદ્ધ કરવું પડ્યું હતું. પરંતુ અમારા હિન્દુમુસ્લીમ શત્રુઓમાં લક્ષ્મીબાઇ સમાન કોઈ વીર, નિડર તેજસ્વી અને ઉદાર શત્રુ અમારા જોવામાં આવ્યો નહોતો. તે જેટલી જ વીર હતી તેટલી જ દીર્ઘદષ્ટિવાળી પણ હતી. જેટલી ઉત્સાહી હતી તેટલી જ શાંત હતી. જેટલી પરાક્રમી હતી તેટલી જ દયાળુ હતી. જો હિન્દી બળવાખોરોમાં લક્ષ્મીબાઇ જેવા બીજા પાંચ જ સેનાધિપતિઓ હોત તો ૧૮૫૭ ના બળવાનો ઇતિહાસ કાંઈક જુદો જ રીતે લખાયો હોત. ” આટલું બોલી તેણે એકદમ બધાં જ ચિત્રો પોતાની પેટીમાં પાછાં મૂકી દીધાં. તે ખુરસી ઉપરથી ઊભો થઈ ગયો અને પાછા જતાં જતાં એટલું બોલી ગયો કે “ બસ, આટલો જ લક્ષ્મીબાઇનો ઇતિહાસ હું બોલું છું. ”

આ વૃદ્ધ અંગ્રેજે રાણી લક્ષ્મીબાઇનું જે ચિત્ર મને બતાવ્યું હતું તે ચિત્ર ઉપરથી જ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું કે તે યુવાન હતી, મુંદર હતી, પ્રભાવશાળી હતી, અને એના વ્યક્તિત્વમાં એટલી બધી આકર્ષણશક્તિ હતી કે મિત્ર જોનાર દરેકને એમ જ લાગે કે તેનામાં

સાક્ષાત ઇશ્વરી તેજ નગરે પડે છે. તે ધર્મ-વર્ણી હતી, તેની આંખો ભૂરી હતી, બ્રમર કાળી હતી, દાંત બરફ જેવા સફેદ અને ચળકતા હતા, હોઠ લાલ હતા. સામાન્ય રીતે મહારાષ્ટ્રની સ્ત્રીઓ હોય છે તેના કરતાં તે કાંઈક વધારે જાગ્રી હોય એમ લાગતું હતું. મને બતાવેલું તેનું ચિત્ર એટલું બધું તદ્દસ હતું કે જેની તે હતી તેવું આબેહૂબ જ તેનું એ ચિત્ર લાગતું હતું. જો કે તે પોતાનું રાજપાટ શુભાવી ખેંઠેલી હતી છતાં સૌ રાજકુંવરીઓ જેવું પ્રભાવશાળી અને તેજસ્વી તેનું વ્યક્તિત્વ હતું અને એ ચિત્રમાં પણ તે વ્યક્તિત્વ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું.

(૨)

મધ્ય હિંદમાં જુદેજુદાના સાડાચારસો માઈલના વિસ્તારની મધ્યમાં એક કુંગર ઉપર ઝાંસી નગર આવેલું છે. એ કુંગરની ટોચ ઉપર એક મજબૂત કિલ્લો બાંધેલો છે. એ કિલ્લામાં ઝાંસીનું રાજકુટુંબ રહેલું હતું. વર્ષો સુધી એ નગરમાં તેમ તેની આજુબાજુના પ્રદેશમાં મહારાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણનું રાજ હતું. ઝાંસીના રાજાઓ તેમની સલાહ ચાંતિની રાજનીતિ માટે જાણીતા હતા. બધા સાથે મૃપ અને મિત્રાચારી રાખી તેઓ પોતાનું રાજ શાંતિથી ચલાવે જતા હતા. પરંતુ ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં ઝાંસીનો મહારાજ ગંગાધરરાવ-લક્ષ્મીબાઇનો પતિ-મરણ પામ્યો. આ વખતે લક્ષ્મીબાઇની ઉંમર માત્ર અઢાર વર્ષની હતી. હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્ર તથા હિન્દુ રીત રિવાજ મુજબ લક્ષ્મીબાઇએ પોતાના પતિના કુટુંબમાંથી દામોદર નામના એક બાળકને દત્તક લીધો અને તેના વતી પોતે રાજકારભાર સંભાળવા માંડ્યો. પરંતુ સાર્વ-ભૌમ સત્તાધીશ અંગ્રેજ સરકારે એ દત્તક પુત્રનો હક્ક રવીકારવાની સાફ ના પાડી, અને ઝાંસીના મુલકને ખાલસા કરી દેવાનો હુકમ બહાર પાડ્યો. આ હુકમની ખરે સાંભળતાં

જ વીર બાળા લક્ષ્મીનાથ પુણ્ય પ્રોપથી
 બળગી હી અને એકદમ બેલી હી,
 " મેરા જાંસી કલી ના દેહીંગી. " આર
 આર વધો સુધી અંગ્રેજ ગવર્નર જનરલ
 લોર્ડ ડેલાહીએ રાણી લક્ષ્મીનાથએ પોતાના
 દત્તક પુત્ર દમોદરના હક્કનો સ્વીકાર કરાવવા
 માટે અરજીઓ અને આજીજીઓ કર્યા કરી;
 પણ તેનું કાંઈ પરિણામ આવ્યું નહિ.
 એવામાં ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં અંગ્રેજ સરકાર
 સામે ઉત્તર હિંદ તથા મધ્ય હિન્દમાં બળવો
 ફાટી નીકળ્યો અને હિન્દુસ્તાનમાં અંગ્રેજ
 રાજ્યના પાયા ડગમગી જવા લાગ્યા. હિન્દમાં
 વસતી લડાયક કોમો પૈકી મરાઠાઓએ એ
 બળવામાં અગ્રગણ્ય ભાગ લીધો હતો. હિન્દ-
 માંથી મરાઠા સામ્રાજ્યનો નાશ લગભગ તાળે
 થયેલો હતો. એ સામ્રાજ્યનો નાશ કરવા માટે
 અંગ્રેજોને ત્રણ વાર મરાઠાઓ સામે યુદ્ધ
 કરવું પડ્યું હતું. પહેલું યુદ્ધ સને ૧૭૭૫
 થી ૧૭૮૨ સુધી, બીજું યુદ્ધ ૧૮૦૨ થી ૧૮૦૫
 સુધી, અને છેલ્લું યુદ્ધ સને ૧૮૧૮ માં. આ
 છેલ્લા યુદ્ધમાં મગડી સામ્રાજ્યનો સંપૂર્ણ નાશ
 થઈ ગયો અને રણા સલામ મગડી રાજ્યોએ
 અંગ્રેજોની તાબેદારી સ્વીકારી દીધી હતી.
 એ સામ્રાજ્યનો અધિકારી હોયો પેશ્વા બાહ-
 રાન બીજો-રાજાદા હોડી અંગ્રેજોનું પેનશન

સ્વીકારી કાનપુર પાસે બીથુરમાં અંગ્રેજોના
 આશ્રિત તરીકે રહેવા લાગ્યો. આ બાહરાવ
 પેશ્વા ઈ. સ. ૧૮૫૧ માં મરણ પામ્યો. તેને
 પુત્ર નહોતો તેથી તેણે પોતાની હયાતીમાં જ
 પોતાના દૂરના બાણેજ ધાંદુપંત જે ઇતિહાસમાં
 નાનાસાહેબ પેશ્વાના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે તેને
 દત્તક લીધો હતો. પરંતુ બાહરાવ પેશ્વાના
 મરણ પછી અંગ્રેજ ગવર્નર જનરલ લોર્ડ
 ડેલાહીએ નાના સાહેબને બાહરાવના પુત્ર
 તરીકે સ્વીકાર્યો નહિ અને બાહરાવને અપાત્રું
 પેન્શન તેને આપ્યું નહિ આ ઉપરથી પ્રસંગ
 મળે નાનાસાહેબે દેશી સિપાઈઓને અંગ્રેજો
 વિરુદ્ધ ઉગ્રદેશી મૂક્યા અને ત્યારે બળવો ફાટી
 નીકળ્યો ત્યારે તેણે કાનપુરમાં બળવાખોરોની
 આગેવાની લીધી. બળવામાં મુખ્ય મંત્રી
 રાજ્યો-સિંધીઆ, દોલતકર અને ગાયકવાડે ભાગ
 લીધો નહિ, પણ તેઓ-અંગ્રેજોની પડખે ઊભા
 રહ્યા. આ બળવાનો લાખ લઈ રાણી લક્ષ્મી-
 નાથએ જાંસીમાંથી અંગ્રેજ લોર્ડોને હાંકી
 કાઢ્યા, જાંસીનો કબજો પોતાને હસ્તક લઈ
 લીધો અને પોતાના દત્તક પુત્ર બાળ દમોદર
 વતી પોતે રાજકારભાર સંભાળવા માંડ્યો.
 આમ લગભગ અગીઆર માસ સુધી કોઈ
 પણ ગતતી અડચણ વગર જાંસીનો રાજ-
 કારભાર તેણે ચલાવ્યો. (અપૂર્ણ)

ઉપા

તવરંગી તન સાડી ધરીને,
 ગાલ મહાં શુભાખ બરીને,
 પુષ્પ-પોરિયાં પત્ર રાવીને,
 એ ઉપા કબજી...

આલ જુહાંગજી આપાવીને,
 નવચેતન દિવા દિશ બરીને,
 માન્ય સકલ પંથે પાડીને,
 એ ઉપા કબજી...

દિલ દર્દ સૌ દર્દનાવીને,
 મધુર રવે મન મલકાવીને,
 જૂ વા સે ઉર હરખાવીને,
 એ ઉપા કબજી...

શ્રી. મણિલાલ દેવદરચંદ શાહ

મૃત્યુનું ગાન

દેખિકા :
શ્રી. વનવાળા ઇ. દેસાઈ

આત્મા, પરમાત્મા, જીવ જગત અને મૃત્યુ એ વિષેનું જ્ઞાન મનુષ્ય જાતિએ જે મેળવ્યું છે તેના આપણે વારસો છીએ. યુગે યુગે એ જ્ઞાનનું ફરીફરીને આપણે અધ્યયન કરવું પડે છે. કારણ વિશ્વનિયંતાની યોજના જ અકળ અને ગહન છે, કે તેથી જ તત્ત્વજ્ઞાનનાં, અભ્યાસીને એ એક યુગ કે સંપ્રદાય સ્થાપી રાખવો પાકવે તેમ નથી. પ્રત્યેક યુગે તેમાં કંઈ ને કંઈ નવીન જ્ઞાનનું આરોપણ કરવું પડે છે.

જન્મતની અંદર અનેક પ્રકારની કળાઓ છે. સાહિત્ય, સંગીત, નૃત્ય, ચિત્ર, શિલ્પ અને સ્થાપત્ય એ બધી આ દેહધારી મનુષ્યની કૃતિઓ છે. પણ એ બધા કળાકારોનો એક મહાન કળાકાર જેની કળાનો પાર પામવા અનેક સતો અને મહંતો અયાગ પરિશ્રમ કરે છે, તેવી જ રીતે આ એક વિશ્વનિયંતાની કળા છે જેને આપણે 'મૃત્યુનાં ગાન' તરીકે વર્ણવી શકીએ છીએ.

પરમાત્મા પરમકૃપાળુ છે તે શિવમ્ તે તેમનું જ રૂપ હોઈ આવી દુઃખદ અને ભયંકર કળાને તેમણે વિશ્વની રચનામાં કેમ રચાવે આપ્યું હશે; કવિઓએ અને કળાકારોએ તેના ઉપર કાળો ને ચિત્રો કેમ દોર્યાં હશે? આવા અનેક વિચારો અભ્યાસીને આવે એ ગહન સ્વાભાવિક છે.

'સંજન અને સંહાર' એ પરમાત્માની શીડનો પાર કોઈ પામી શકે તેમ નથી. મર્જન મૃત્યુ કરે છે; અને સંહાર પણ તેના પદ દરતે જ થાય છે. આ જગતની અંદર જીવમાત્ર નશ્વર છે. જે જન્મે છે તે જ મરે છે, જેનું સર્જન તેનો જ સંહાર.

મૃત્યુ એટલે દેખાતી નિર્લગ્નીતો અંત.

મરી ગયું એટલે ખસ તે વ્યક્તિને કદીએ આપણે જોવાની નહિ જ. ખરેખર, મૃત્યુના દિવસે અતિશય દુઃખદ હોય છે, જે કોઈનો પણ આ જગતની અદર સૌથી વધારે ભય હોય તો મૃત્યુનો. કારણ મૃત્યુ એ એક એવી અણુનમ ચીજ છે કે જે જોઈ શકાય છે; સમજી શકાય છે; પણ તેનો ઉપાય કોઈના જ હાથમાં નથી. વિદ્વાનમાં વિદ્વાન ડોક્ટરો પણ તેને અટકાવી શકતા નથી. મૃત્યુનો અનુભવ પ્રત્યેક વ્યક્તિને થાય છે, -પણ કમભાગ્યે એ મૃત્યુના અનુભવને કોઈ જ વર્ણવી શકે તેવી વિશ્વનિયંતાની યોજના જ નથી. પછી ભલે તે રાખ હો કે રંક દરેકને મૃત્યુને શરણ ધવું જ પડે છે. કોઈ જ તેનાથી બચી શકતું નથી. ગમે તેવો પુણ્યશ્લોકી પુરુષ હોય તો પણ તેને અંતે માટીમાંથી જન્મી માટીમાં જ મળવાનું. આ પંચમહાભૂતોનું બનેલું શરીર તેનો નાશ અવશ્ય થવાનો.

સારા એવા જગતમાં દરેકનો નાશ તો થાય છે જ, એમ આપણે બધા માનીએ છીએ. પરંતુ આ માન્યતા સંપૂર્ણ ખરી નથી, મોટા મોટા વૈજ્ઞાનિકો અને તત્ત્વચિંતકો આનો ખુલાસો આપશે. તેઓ કહે છે કે નહિ, -આ જગતમાં કોઈનો નાશ નથી થતો. જે નાશ થાય છે તે નાશ નહિ પણ તેનું રૂપાન્તર થાય છે. જડ કે ચેતન કશાનો નાશ નહિ થવાનો. જેવી રીતે પાણી બળે છે. તેની વરણ થાય છે, એ વાદળો યઈ વરસાદરૂપે વરસે છે. ધાતુઓનું પણ તેમજ સમજવું. એક માટીનો થડો ફૂટી જતાં, ધડાનો નાશ થાય છે પણ મૂળતત્ત્વ જે માટી છે તેનો નાશ નથી થતો. એટલે આ બધું શું બતાવે છે? બલે વસ્તુ વસ્તુ તરીકે તેજ ચિત્ર તરીકે નાશ પામે, પણ

વસ્તુતઃ તે નાચ નથી પામતી, પણ તેવું
રૂપાન્તર જ થાય છે. જો આજ રીતે માનવીના
મૃત્યુ વિષે વિચાર કરીએ તો સહેજે સમજ
શકાય કે જેવું મૃત્યુ બર્ધકર અને અસહ્ય
લાગે છે, તેવું તે બર્ધકર નથી. ઉત્કુંઠવ્ય છે.

મનુષ્ય બધાં જ દુઃખો ભૂલી શકે છે;
મૃત્યુના ધાથી ધવાયેલો માનવી કદી તેના
ધા ભૂલી શકતું નથી. એ વસ્તુ સાચી છે કે
આધાતો સહન કરવાને માટે પ્રભુ શક્તિ અર્પે
છે. હૃદયને કંઠણ કરે છે, પણ તે ધા વિસરી
શક્તો નથી. તે અમંગળ ધડીના વિચારો પણ
મનુષ્યને દુઃખી કરે છે. અને તેનાં નયનો
અશ્રુથી ભરણ છે. પ્રતાપી શિનાથ મહારાજ
માટે કહેવાય છે કે ત્યારે તેમની માતા
મરી ગયાં ત્યારે એક રાત્રી હોવા છતાં
બાળકની માફક તે રડવા હતા. આ ઉપરથી
એમ સમજાશે કે મૃત્યુ તરફની વૃત્તિ પ્રત્યેક
માણસની એકધારી જ હોય છે. કારણ એ
ઊર્મિમય પ્રસંગોનો અનુભવ છે. એટલે મૃત્યુ
જીવોમાં એકતા લાવે છે. ત્યારે જન્મ તે
તે મૃત્યુ જેવો માત્ર ઊર્મિમય પ્રસંગો જ
અનુભવ ન હોવાથી તે એકત્ર નહિ પણ
બિન્નતા લાવે છે. મૃત દેહ મલે તે રાવનો
હો કે રંકનો પણ મૃત્યુનાં દેવો તમને એક જ
રીતે છે. જગતમાં શું ? અતે આ સુવર્ણ-
સમી કાયાને રાખ સાથે જ બળવાનું ને ?
કેમ જાણે પ્રભુ પોતે જ એક્યના પાદો
પદાવતા ન હોય ? તેવું મૃત્યુ માટે કેટલેક
અંશે કહી શકાય.

મૃત્યુ વિષે અનેક વિચારો આપણામાં
પ્રવર્તે છે. તેને માટે કવિઓ અનેક કથનાઓ
કરે છે. અને આપણા હિન્દુ ધર્મમાં પણ
તેની બર્ધકરતા દૂર કરવાનો તથા તેના વિષે
હન્ય ખ્યાલો ધાંધવાનો પ્રયાસ કરાયેલા છે.
મૃત્યુ જેવી ગતે એક સાથે છે, તેવી જ રીતે
જ્ઞાન પણ અર્પે છે. અનુભવથી મનુષ્યનું

જીવન પૂર્ણ થાય છે. મૃત્યુ એ પણ માનવીનો
એક અનુભવ જ છે. દુઃખના અનુભવે કે
કૃતિઓ સર્જાય છે. મોટે ભાગે તે સુંદર જ
હોય છે, કારણ દુઃખનાં પરિણામે નીતરેલું તે
નવીનીત જ છે. મૃત્યુ વિષે જોયોને સાન છે
તેઓને દુઃખ નથી થતું તેમ નહિ, પરંતુ
જ્ઞાન તેની સમજણ તે દુઃખને હાળવું કરવા
માર્ગ શ્રેય છે.

પ્રત્યેકના દેહમાં આત્મા છે. આ આત્મા
તે જ પરમાત્મા. હૃદય તે મંદિર છે. અને તે
મંદિરમાં આત્માનો એટલે કે પ્રભુનો પોતાનો
જ વાસ છે. જેને વેદ " નેતિ નેતિ " કહી
પોકારે છે, જેને પાણી પકાળા શકતું નથી;
દષ્ટિ પડેલી શક્તી નથી, જે બાળક નથી;
જૂદ નથી સુવાન પણ નથી. આત્મા મહાન
સર્વોમ સુંદર અને પૂર્ણ આત્માનો વાસ
આપણા દેહરૂપી મંદિરમાં છે. આ આત્મા તે
પરમાત્મા પોતે જ છે. કારણ એક એવી
માન્યતા છે કે બ્રહ્મ પોતે જ " મારાં અનેક
રૂપો થાઓ " તેમ કહીને આ વિશ્વની
યોગના ધડી પ્રભુ એક મહાન નટરૂપે આ
બધા નાટકને નિદાળતાં આપણી પાસે કેા
જીવનનાં સંગીત ગાઇ ગવરાવી રહ્યા છે.
એ સંગીતની સાથે એક બધા રાસ પણ
રમાઇ રહ્યો છે. જેમાં સૂર્ય ચન્દ્ર અને તારા
તથા બીજા અનેક નક્ષત્રો ભાગ લઇ રહ્યા
છે તે રાસ અનંત છે, આ રાસમાં સર્જન
અને સંહાર એ પણ કેા બધા સૂરોની માફક
સંગીતનો તાલ મિલાવી રહ્યા છે. વળી એ
સંગીત બસંતુ ન બને તેને માટે પરમાત્મા
પોતે જ યોગ્ય સમયે જીવનું સર્જન કરે છે
અને તેને સંહારે છે. આ પ્રમાણે આ વિશ્વની
અંદર જન્મ અને મરણનો પણ એક એક
રમાઇ રહ્યો છે. તે એકમાં આપણે પ્રત્યેકને
સામેલ થવું પડે છે. માનવી પોતાની અંધ
શુદ્ધિ વડે આ બધા એક સમજવા પ્રયાત

કરે છે. ખરેખર એવા મહાન સંતો અને જ્ઞાનીઓને મૃત્યુની બીક જ હોતી નથી. જેવી રીતે રણસંગ્રામની અંદર શરવીરો આગળ ને આગળ ધપીને ઝડપે છે ને મોતને શરણ થાય છે તેવી જ રીતે જ્ઞાની પુરષો મૃત્યુને આવકારે છે એવા પુણ્યાત્માઓ પણ આ જગતમાં વસે છે કે જેમને મૃત્યુની ખબર પડે છે. પણ તેઓ મૃત્યુથી બીતા નથી. કારણ તેમણે જીવન જીવી જાણ્યું છે. “ જીવન એ પ્રજુની મોંઘી એવી ભેટ છે માટે તેનો ઉત્તમ રીતે સ્વીકાર કરાવાએકો હોય છે. તેમને કદીએ જીવવા મારે વજ્રખાં મારવાં પડતાં નથી. સાચો ભક્ત કે સાચો જ્ઞાની, મોક્ષ માગતો નથી પણ જીવન જ માગે છે. જેવી રીતે આપણે એક સુંદર દ્રવ્ય જેવા અર્થાત સુંદર કલાકૃતિ જેવા-તેને સમજવા વરંવાર તે કૃતિ તરફ જવાની હોંસ થાય છે અને ધણા જય છે પણ ખરા તેવી રીતે આ વિશાળ જગતને જેવા માટે-તેને સમજવા માટે એકવાર નહિ પણ અનેકવાર જન્મો ધાગ્યું કરવા પડે તેમ જ્ઞાની પુરષો માને છે. પ્રભુ પોને પણ યુગ પ્રમાણે જન્મો ધારણ કરે છે અને મૃત્યુએકની માફક જ દેહનો ત્યાગ કરી નિર્વાણ પામે છે. આવા દૈવી પુરષો અને સંતો ભલે મૃત્યુ પામે, ઐહિક લોકમાંથી અદ્રશ્ય થાય પણ તેઓ અમર છે. તેમનાં કૃતિનાં કોટડાં પાડ્યાં પડતાં નથી. તેમના ઉચ્ચ આદર્શો, બાવનાઓ, અને કાર્યો હંમેશા સમાજને બાવતાં ભોજન પોરમે છે, નવીન પ્રેરણાઓ અર્પે છે. એક શહીદનાં શોહીનાં ટીપે ટીપામાંથી અનેક શુરવીરો પેદા થાય છે; તેવી જ રીતે એક મહાન પુરુષનાં જીવનથી અને મૃત્યુથી રાષ્ટ્રોનાં રાષ્ટ્રો, પુનઃ પ્રગટ થાય છે. ને પ્રજુની યોજનામાં જે અનંતતત્વની સાંકળ છે તેનો પાર પામે છે.

મૃત્યુ એટલે શું તે સમજ્યા પછી તેની બખ્ખતાનો વિચાર કરીએ. જીવન એ પ્રજુની

ભેટ છે તેવી જ રીતે મૃત્યુ એ પણ એક અક્ષળ ભેટ છે મૃત્યુ છે તો જ જીવન છે જીવન છે તો મૃત્યુનો વિચાર આવે છે; ને મૃત્યુ છે તો જીવનની કિંમત છે.

“ જન્મ છે જીવનનું દાર એ એક તો મૃત્યુ છે જીવનનું દાર બીજું, ”

જન્મની મનુષ્ય રીતે છે તો પછી મૃત્યુ એ જન્મનું બીજું દાર હોઈ શા સાર માનવી ખિન્ન થાય છે ? જીવન એ તો મૃત્યુનાં ધાટ ઉપર જ ખેલી રહ્યું છે. જીવનનું સંગીત પૂર્ણ થયે મૃત્યુ તેનું સંગીત આરંભે છે. જીવન અને મૃત્યુનાં ક્રુવની વચ્ચે માનવી તેનાં દિવસો પસાર કરે છે, પછી ભલે તે અમરતાનાં ક્ષેત્રો ખેડવા મથે; પરંતુ જીવન તો મૃત્યુનાં જ ક્ષેત્રો ખેડે છે. આપણે મનુષ્યો તો આ જગતની અંદર એક મુમાદર જેવા છીએ. નદી કાનારે બાળકો રમવા ભેગા થાય છે ને ધડીક રમી હસી છૂટા પડે છે તેવી રીતે સંસારરૂપી સાગરમાં કાળને ધાટે માનવીરૂપી બાળકો જીવનની રમત માંડે છે; ને ધડીક રમી છૂટા પડે છે.

મૃત્યુ એ જ્ઞાન અર્પે છે એમ મેં પ્રથમ કહ્યું; કારણ સાહિત્યનાં ક્ષેત્રમાં વિધ વિધ વિષયો આવે છે તે પ્રમાણે મૃત્યુએ પણ પોતાનું રથાન લીધું છે. સુંદર નિર્બંધો; કશું પ્રશસ્તિઓ તથા કળાની મહાન કૃતિઓ એક સ્વજનનનાં મૃત્યુનાં દુઃખે જ ઉદ્ભવી હોય છે. ‘ દર્શનિકા ’ તથા ‘ રમરણ સંહિતા ’ આનાં સુંદર દષ્ટાન્તો છે. Teynson નું “ In Memoriam ” પણ કશું પ્રશસ્તી જ છે. સ્વ. નરસિંહરાવે તો પુત્રનાં વિયોગે સાર એવું ‘ મૃત્યુનું તત્વજ્ઞાન ધણું. ’ તે તો કહે છે કે ‘ મૃત્યુ મરી ગયું ’ રે લોલ. ” મૃત્યુ પોતે જ મરી ગયું છે-જીવન નહિ. કારણ જીવનનું અર્ક છે (આત્મા) તે તો પ્રજુનાં દિવ્ય ધામમાં તેનાં પ્રેમજન્યોત્તિનો પ્રકાશ

પામવા મથું છે. જે આત્મા છે તે તો અમર છે. તો પછી મૃત્યુ પામેલી વ્યક્તી તરફ દયાની નજરે શા માટે જોવું ? કે તે બીચારાં આ જગતની જાંબળોમાંથી શાન્તી પામ્યું ! ના તેની દયા ખાવાની નથી. ઉઠેા તેનો આનંદ લેવાનો છે કે એ તો કેા અમૃત રથાને હસતો હશે, જ્યાં આપણે બધાને એક વખત જવાવું છે. તો પછી શોક શેનો ? આપણે દિવસનાં ખૂબ કામ કરીને રાત્રે આરામ લેવા છીએ છીએ ને વળી જાગીએ છીએ શા માટે ? જીવનની તકનો લાભ લેવા માટે. તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ થોડોક સમય આરામ લે છે. ઉંઘ દિવસ અને રાત્રીને જોડે છે તેવી રીતે મૃત્યુ આ જન્મ અને પુનર્જન્મને જોડનારી એક બધ્ય સાંકળ છે. કવિવર ટાંગેરની મુમુની કથના તો અતીવ સુંદર છે. તે કહે છે કે જેની રીતે મેલાં યજ્ઞેલાં વસ્ત્રો આપણે બદલીએ છીએ તેવી રીતે આ જીર્ણ યજ્ઞેલાં દેહરૂપી વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી આત્મા નવાં વસ્ત્રો ધારણ કરે છે. અને તે વસ્ત્રો જદવતાં આત્માને કેટલી થોડી ક્ષણો લાગે છે તેનું માપ કવિવરે બહુ જ સાદુ છતાં ઉત્તમ આપ્યું છે. જેમ માતા પોતાનાં બાળકને એક બાજુનું સ્તનપાન કરાવીને બીજી બાજુ તેની ભૂખ પૂર્ણ કરવા લે છે તેટલી જ વારમાં આત્મા નવીન વસ્ત્રો ધારણ કરીને જીવને જગત સમક્ષ તેની બધ્ય ભાવનાઓ ભૂતિ-મંત કરવા મૂકે છે. ને જીવન વળી પાછું આ બધ્ય રાસ રમવા મંડી પડે છે. ડાણ કહેશે કે મૃત્યુ બધ્ય નથી ? હા તેની બધ્યતા જીવન જેટલી જ સુંદર અને સચોટ છે; પણ મૃત્યુની બધ્યતાનો તાત્ર આપણે સામાન્ય મનુષ્યો કાઢી ચકતા નથી. કારણ પરિણામે દુઃખ થાય છે. એ દુઃખનાં સાગરમાં માનવીને તેની બધ્યતાનો કે સૌન્દર્યતાનો ખ્યાલ કેવી રીતે આવી શકે ? એ સુંદર અને બધ્ય દર્શનનો અનુભવ તો કેા વિરલા જ કરી શકે !

છે જ સંઘ્યા સમા મૃત્યુનાં રંગ ઠી
છે મધુરતા વળી રાત્રી જેવી
જીવનનાં સ્વપ્નથી છે ફરી ભગવું
થઈ અનંત તત્વનાં અંશ રહેવું.”

સંઘ્યાનાં આદ્યાદીત રંગો જેવા મૃત્યુના રંગોને કવિઓ જ વર્ણવી શકે.

મૃત્યુ એ તો એક મહાકાવ્ય જેવું છે. સર્જન અને સંહાર એ બંને પ્રકૃતી જ યોગ્યતા છે તો પછી મૃત્યુની મહત્તામાં સૌન્દર્ય કેમ ન પિછાની શકાય ! કુલ ખરી પડતાં વસંતઋતુને આંખપ લાગતી નથી પરંતુ નવા પર્ણ અને પુષ્પો ખીલે છે. તેવી રીતે મૃત્યુ યતાં દેહને આંખપ લાગતી નથી પણ આત્મા નવીન સ્વરૂપે પ્રગટે છે. માટે જ કવિઓ મૃત્યુને બપોર નહિ પણ સુંદર દૃત્ય જેવું જ ગાય છે.

દૂંકમાં ક્ષણભંચુર દેહરૂપી સ્વરૂપો અનંત કે અમૃતનાં પ્રતિનિધિ બને એમાં કોઈને વાંધો હોય તો ભક્ત કવિ દાદુ જવાજ આપે છે કે દેહ નાશવાન છે તેથી તો ભગવાનની પ્રભામાં હરકતરૂપ નહિ પરંતુ મદદરૂપ નીવડે છે. પોતાનાં મૂળ સ્વરૂપ તરફ પાછા જતાં જતાં એ દેહો અને એ ક્ષણિક રૂપો મુસાફર જેવા હોવાથી તો આપણાં મનનું વિરેપ આકર્ષણ કરે છે. અને મનને પણ સામ્યત દેશ તરફ ખેંચે છે. અમરધામની તાલાવેલી યાય છે. તેનું કારણ એ છે કે આ દેહ તો થોડોક વખત ટકનાર છે. સૌન્દર્ય ધધારાભિ-મુખ રહેવું હોવાથી એ હંમેશા અર્થકય પ્રશ્ન મારે ઘોડાવ્યા કરે છે. મૃત્યુ ક્ષણે ક્ષણે આપણી પાસે વધને જાય છે ત્યારે જીવનમાં પરમસત્ય કેવા પ્રકારનું છે તેની ખાત્રી કરી આપણું જાય છે.”

અંતે મૃત્યુલોકમાં જીવન નિર્જામન કરતાં કરતાં જ અમરત્વ ક્યાં રહેવું છે તે આપણે શીધી યાને બજી સમીટું.

તે એક સુશિક્ષિત
શિક્ષિકા હતી.
એમ. એ સુધી અભ્યાસ
કર્તા પછી એક અગ્રેજી
કન્યાશાળામાં તેને મા-
સિક પોણેસો રૂપિયા
પગારની નોકરી મળી
હતી; વચમાં એણે
બી. ટી. કૉલેજમાં એક
વરસ બણી તે ઉપાધિ

વારુણી

+++++ લેખક : +++++
શ્રી. બાળકૃષ્ણ જોશી
+++++

પણ મેળવી હતી ! એટલે તેની ઇચ્છા
હોત તો કોઈપણ સંસ્કારી સુવક તેની સાથે
લગ્ન કરવા તૈયાર થાત; પરંતુ આગુઆગુ
જણાતા દરમિયાન તેનું મન ધરાઈ ગયું હતું !
ખુંદ તેના ઘરમાં જ તેનો મા પ્રયે તેના પિતા
કાળ સ્વરૂપે વર્તતા હતા ! વાસ્તવિક રીતે
તેની માને પરણે ચાળીસ વરસ પૂરાં થઈ
એકતાળીસમું વર્ષ ચાલતું હતું પણ ઘરમાં
બાપા આગળ બાએ સામે મોંએ કદિ કોઈ
પણ બાબતમાં વાતચીત કે વાદવિવાદ કર્યાનું
તેને સાંભળતું ન હતું ! તેને પણ અગ્રેજી
બણવવાની પિતાની ઇચ્છા નહોતી પણ
માની સહાનુભૂતિથી જ તે આટલો અભ્યાસ કરી
ચકી હતી ! તેની જે સખીઓ હતી તે પણ
એવાજ પતિઓની જોડકમી હેઠળ કચડાઈ
જવાનું તેણે ઠેઠેકે ઠેકાણે જોયું હતું ! તેની
એક સખીને તેના પતિએ કાઢી ચૂકી હતી.
બીજી એક સખીનો સુશિક્ષિત પતિ (?)
તેને દર ત્રીજે દરોડે મારઝૂડ કરતો હતો,
એમ તેણે ચોક્કસ સાંભળ્યું હતું.

આવી પરિસ્થિતિમાં લગ્નની ઝુંસરીમાં
જોડવામાં તેને જોખમજન લાગતું હતું !
પરંતુ ઓછોતે તેમના ચરણોની દાસી બનાવે
છે એવું કારણ તેમની આર્થિક પરવંચના
કે ગુલામગીરી ન છે એમ તેને લાગવાયો
તેણે અનાયાસે મહેલી પોણેસો રૂપિયાની

નોકરી સ્વીકારી હતી !
આજ સુધી સોગવો
પડેલો પિતાનો જીલમ,
અને દાદાદાદીના પ્રેમાળ
ધાકધુઆડામાંથી તે હવે
બીલકુલ મુક્ત થઈ હતી !
અત્યાર સુધી સાડી
પોલકાં ખરીદતાં બાનું
મન મનાવવા ઉપરાંત
દાદાની સંમતિ મેળવવી

પડતી હતી; પણ હવે તે સ્વતંત્ર હતી !
તે ચાળીસ રૂપિયાની સાડી લે તો પણ
તેને કોઈ અટકાવનાર નહતું અને ચાર
રૂપિયાની સાડી હલકી સાડી લે તો
બાઈના છત્રીસ રૂપિયા પાછા માગનાર પણ
કોઈ નહતું ! તેની તે પોતે જ સરમુખત્યાર
હતી. તેના ઘરનાં વડીલો તેને લગ્ન કરવાનો
આગ્રહ કરી ચકતાં હતાં પણ તે બાબત તેમ-
નાથી કાંઈપણ જાગરવતી થઈ ચકતી નહોતી !

આજ સુધી સ્ત્રીસ્વતંત્રતાનાં આંદોલ-
નોદર કલાનાં ચિત્રો તેને હવે પ્રત્યક્ષ દેખાવા
લાગ્યાં ! જે પ્યે માટે તે ઝૂંબી હતી, જેના
માટે અનેક વાદવિવાદમાં ઉતરી હતી, જેને
માટે તેણે સગાંસંબંધીઓની પણ પરવા મૂકી
દીધી હતી તે પ્યે તેના દાયમાં આવેલું
જોતાં તેને પારાવાર આનંદ થતો હતો ! પણ
આનંદની પગિસીમાં એટલે જ દુઃખનો
શરુઆત ! નોકરીમાં જોડાયે બે મહિના ન
થયા ત્યાં તો તેની આદાના મિનારા તેને
ડગમગતા જણાયા !

ચૂલામાંથી હોલામાં પડેલા પ્રમાણે
એક તાબેદારીમાંથી મુક્ત થઈ બીજી તાબે-
દારીમાં આવી પડવા જેવું તેને લાગ્યું. દાદા
દાદી, મા બાપની ધાક અને જે લોકમીથી તે
છૂટી ખરી, પણ ચાળાની દેડ મિટ્ટેયની
તાબેદારીમાં તેને હસાઈ પડવા જેવું થયું !

તે લેખિકા હતી. ભાવથી કરવામાં કુશળ હતી. પણ તેની બધી ઇચ્છા અનિચ્છા હેઠ મિરટ્રે-સની લહેર પર અવલંબતી હતી. એમ તેને અતુભવથી સમજાયું.

કોષ્ટક મુંઠર લેખ લખવાનો તેને વિચાર આવતો. પણ જે કદપના હેઠમિરટ્રેસને પસંદ ન હોય તેવું પ્રતિપાલન કરી કરવા ચત્તન ન કરવો એમ તેની સંખ્યાઓ તેને કહેતી. કોષ્ટક કોષ્ટકે વ્યાખ્યાન માટે તેને બહારગામથી કોષ્ટક જીઓ નિમંત્રણ આપતી પણ તે બાબતમાં પણ તેને હેઠ મિરટ્રેસની મરજી પર આધાર રાખવો પડતો હતો.

કુનીઆમાં સ્વતંત્રતા-સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા જીને મળવી શક્ય જ નથી એવો વિચાર મનમાં આવતાં જ વારુણીના સ્વામિમાનને ધક્કો લાગતો ! પિતાની ઇચ્છાને તેણે નેવે ચૂકી હતી. પણ હેઠમિરટ્રેસ તેના પર પૂરો અમન બળવતી હતી-તે અમન પણ વારુણીને અપતો ન હતો ! પણ તો પછી માસિક પોલિસો ફીઆ તેને કોણ આપે ? કુની-કોષ્ટકની પણ તાબેદારી સ્ત્રીકારવાની જ નહર જ પડે છે, એ કડવું સત્ય તને વારંવાર અતુભવથી સમજાવું હતું; અને તે જ તેને થતી નિરાશા, હૃદય અને દયા-જનક સ્થિતિનું કારણ થઈ પડ્યું હતું !

(૨)

શાળામાંથી પાછા ફરતાં કોષ્ટક કોષ્ટક વારુણી વિચાર એવે ચડી જતી. જી સ્વભાવ મુજબ પ્રેમભાવનાથી તેનો ચહેરો લાલ લાલ થઈ જતો ! કોષ્ટક નવયુવાન સાથે બેસી વાર્તાલાપ કરવાનું પણ કવચિત તેને મન થઈ જતું ! પરંતુ તેનું માનસમંદિર સ્વતંત્ર હતું. ત્યાં કોષ્ટકનો કોષ્ટક પર અમલ કે સત્તા ચાલતાં ન હતાં. કદી કદી કંટાળો આવતાં પોતાની મનોદશાને ખાલી એકાદ નોટ પર

ટાંકી લેતી. “ ખરેખર, મારી કેવી વિચિત્ર અવસ્થા થઈ છે ! મારે તો પ્રેમની જરૂર છે. પણ પતિની તાબેદારી ન જોઈએ ! પગાર જોઈએ છે પણ ઉપરની સત્તા ન જોઈએ ! માથાપની માથા મમતા જોઈએ છે પણ તેમની જોડકાની કે આજ્ઞાપાલન ન જોઈએ ! પતિની તાબેદારીમાંથી મુક્ત ગ્રેહવા ખાતર હું તેના પ્રેમનો ત્યાગ કરવા કબૂલ છું ! માથાપની જોડકાનીમાંથી છૂટવા માટે તેમનાં માથામમતાનો ભોગ આપવા હું તૈયાર છું. પણ હેઠમિરટ્રેસની સત્તા ટાળવાને ખાતર પગાર કે પૈસાનો મોહ મારાથી કેમ કરી છૂટે ? ”

મનની આવી વિચિત્ર અવસ્થામાં વારુણી મૂંઝાઈ જતી તો પણ શાળા યુવનના દરેક કાર્યક્રમમાં તે આગળ પડતો ભાગ લેતી. છોકરીઓએ શારદા મંડળ રથાપવાનું કરાવતાં તેણે જ તેમને પ્રથમ ઉત્તેજન આપ્યું ! વર્ષેતાસવ વખતે છોકરીઓએ માથા-મંદિર નાટક બજવવાનું નક્કી કર્યું ત્યાં અભિનય, સંગીત વગેરે શીખવવાનું તેણે જ માથે લીધું. બહારગામના કોષ્ટક પ્રવાસી મેમાન આવતાં તે જ તેમને ગામનાં બેવાલાયક મહત્વનાં રથો બતાવવા તેડી જતી ! શાળામાં તે જ પ્રથમ શિક્ષિકા હતી કે જેના લેખ, કાવ્ય અને નવલિકાઓ ઘણાં. સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ થતાં હોય ! છોકરીઓના નાના મોટા પ્રવાસ અને સફરો-તેમની રમતમમત એ બધામાં વારુણી જ તેમને મદદ કરતી; પણ તેમાં પણ તેને દરેક વખતે હેઠમિરટ્રેસની ઇચ્છા પર જ અવલંબન કરવું પડતું !

કોલેજમાં ભણતી હતી ત્યાં મુઠ્ઠી તો તેને ફરસદ જ ઓછો મળતી હતી. પણ હવે શાળામાંથી છૂટી ઘેર આવતાં શું કામ કરવું તેની જ તેને ભારે પંચાત પડવા લાગી ! તેથી તેણે હાઈસ્કૂલની શીખવાનો વિચાર કર્યો.

અંગ્રેજી ખીજી ત્રીજી ચોપડીમાં બહુતી ત્યારે સંગીત શિક્ષક શીખવાડેલી ‘ગુરુ બિન ડેસે-ગુન આ-વે!’ની સારીગમ હતી તે કોઈ વાર લગ્નકારી આનંદ પામતી. તે વખતે તેને હાર્મોનિયમ શીખવાની ધણી ઇચ્છા હતી, પણ દાદા દાદી આગળ તેનાથી કાંઈ કહેવાણું નહિ! પણ હવે તે સ્વતંત્ર બની હતી; હાથમાં પૈસાની છનાછની ઉડતી હતી ને તેના દિસાગ માગનાર કોઈ ન હતું તેથી તેણે એકવાર શાળાના સંગીત શિક્ષક સુભાષને એ બાબત પૂછ્યું, અને તેણે કબૂલ કરતાં વારુણીનો ધણો ખરો વખત હાર્મોનિયમ બજાવવામાં જ પીતવા લાગ્યો!

સુભાષની આંગળીઓ તરલગતિથી હાર્મોનિયમ પર ફરવા માંડતાં જ વારુણીના કાન સ્વર્ગીય સ્વરોથી ભરાઈ જતા! તે મંત્રમુગ્ધ બની તેની સામે જોતી અને ફાણુવાર તેનું મૂન સુભાષમય બની જતું! પરંતુ તેનું પરિણામ લગ્નમાં ઉદ્ભવશે એમ તો તેને કદિ સાગવું નહિ! ગમે તેમ તો યે સુભાષ એક સાદો મેટ્રીક હતો. તેનાથી અધી એટલે સાડી સાડત્રીસ રૂપીઆનો પગાર પણ તેને મળતો ન હતો! એટલે તેની સાથે લગ્ન કરવાનો વારુણીને કદિ પણ ખ્યાલ આવે એ સર્વથા અશક્ય હતું!

દરરોજ સુભાષ વારુણીને ઘેર હાર્મોનિયમ શીખવવા આવતો; પણ એક દિવસ તે કાંઈ કારણસર આવ્યો નહિ, તેમ તેના તરફથી કાંઈ સંદેશો પણ ન મળ્યા આથી વારુણી ચિંતાતુર થઈ; ફાણુવાર બજાવી: ‘જો પર્વત મદમદ પાસે ન આવે તો મહાંમદે પર્વત પામે જવું જ પડે.’ અને તેણે ત્યાં જતા તત્કાળ કંઈ બદલાયું.

(૩)

વારુણી સુભાષને ત્યાં આવી તે વખતે તે ખીજાનમાં માથે રમાલ બાંધી સૂતેલા

જણાવ્યો. એક ખૂણામાં તંબૂરો, બીજા ખૂણામાં તખ્તમાં, બાજુમાં એક સ્ટુલ પર ફોનોગ્રાફ, વચમાં એક સાદી અર્ધજીર્ણ શેત્રંગી પાથરેલી અને તેને અડીને ભીંતે ટેકાવેલો એક બેવડ વળા ગયેલો તકીઓ-એટલું જ ફરનિયર ખંડમાં જણાવું હતું! તેને આવેલી નેમ સુભાષ તેનો સત્કાર કરવા ઉઠવા માંડ્યો, તેને અટકાવતાં તે બોલી, “શું કામ ઉઠવાની તરફી લો છો? હું તો આવીજ છું, તમારું માથું હુ બે છે ખરું?”

“હા, સહજ!”

“તો પછી આજે શાળામાં શું કામ આવેલા? રજા લેવી હતી ને?”

“રજા, હે અ! એવી રજા લઉં તો નોકરીમાંથી ઘેરજ બેસવાનો વખત આવે.”

“એટલે?”

“એટલે શું? મારી કેન્યુઅન રજા ક્યારની ખજાસ થઈ ગઈ છે.”

“એમ? ત્યારે ખાનગી ટ્યુશન ઓછાં કરો.”

“બસ ખજાસ, ટ્યુશન ઓછાં કરે એટલે પેટનું શું થાય? નિશાળનો પગાર ત્રીસ રૂપીઆ આવે, અને ચાર ટ્યુશન બજાવું ત્યારે માંડ વીસ પચીસ રૂપીઆ બીજા મળે-તોજ આ મોંઘવારીમાં પૂરું થાય ને? તમે ક્યાં નથી જણાવતાં?”

“આજે ત્રિવેણીના કાંઈ જણાવતાં નથી!”

“તે બહારગામ ગયાં છે; મારાં મારી માંદાં છે તેમની ખજર જોવાને.”

“ત્યારે તમારું જમવાનું?”

“બનાવ્યું હતું.”

“એટલે? હાથે?”

“હાથેરો, પગે કાંઈ થાય?”

વારુણી હસી, “ને હમણાં ચડા પણ નહિ પીધી હોય?”

“પીધી—” રહી સુભાષે મોં ખીજી તરફ ફેરવ્યું.

‘વારુણીને ચોક્કસ લાગ્યું કે સુભાષ ખોટું બોલતો હતો ! તેથી તેણે ઉત્તરદાવીને પૂછ્યું— અને સુભાષે ફિક્કે મોંએ કહ્યું. પીધી તો નથી—’ ત્યારે હું ખત્રવી દઈ છું ! ” કહી તેણે ના ના કહેતાં પણ વારુણીએ પ્રાઇમસ સળગાવ્યો. અને તેની જવાબી સાથે પોતાના હૃદયમાં પણ પ્રેમની જ્વાળા બમકતી હોવાનો સુભાષને ખાસ થયો ! કાલુવાર તે પોતાની મસ્તક પીડા વીસરી ગયો; અને “ અમારું લગ્ન થાય તો ? ” એવા મનોગાન્યમાં તે લીન થઈ ગયો; પરંતુ ખાસ રક્ષાઓના ખડખડાટ ચતાંજ તે શુદ્ધિમાં આવ્યો અને તેના મનમાં એના માટે સાદી સદાનુભૂતિ છે કે પ્રેમ તેની ધડમાંગમાં પડી ગયો.

તે દિવસ વારુણી ઘેર આવી તો પણ સુભાષની લાચાર સ્થિતિ માટે તેને ધ્રુવ લાગી આવ્યું ! સુભાષ જેવો સુંદર સંગીત કલાકાર પચીસ ત્રીસ રૂપિયામાં સડ્યા કરે એ વાત જ તેને અસહ્ય થઈ પડી.

તે રેડીઓ પર ગાય, કોષ્ટક રાજદરબારમાં મુખ્ય ખાસક તરીકે રહે એટલી યોગ્યતા તેને એનામાં દેખાઈ. પણ તેનું આ બધું મનો-રાજ્ય હારફળનક જ હતું ?

કદી કદી કંટાળો આવતાં વારુણી પોતાની શાળાની અન્ય શિક્ષિકાઓ સાથે સુભાષને લાં જતી. તેની સખીઓનો ગૃહ-સંસાર જેમ તેને લાગતું કે આ બધી એમના પતિની તાબેદારી કેમ કરી ઉઠાવતી હશે ? સહન કરતી હશે ? પણ તેમને તો એમાં કાંઈ તાબેદારી જેવું લાગતું જ નથી એમ એક સખીના ઉચ્ચારેલા વાક્ય પરથી તેને મનમાં પોતાના હાથેલા અભિપ્રાય માટે શંકા ઉપજી ! “ જેને હું તાબેદારી કહું છું તેને આ મારી સહચરીઓ મરજીઆત-રવ-પ્રુદીની સખ્તાઈ ગણી લે છે ! ” એ જોઈને તેને ઝોર આશ્ચર્ય થયું અને એવી વિચિત્ર

મનોદશામાં તે એમ. એ. થવા છતાં તેને તેની હેડમિસ્ટ્રેસની તાબેદારી કેમ ચાહે છે તેની ધૂંચવણ તે ન ઉઠેલી શકી !

(૪)

દિવસે દિવસે વારુણીની નોકરીની તાબેદારી ઓછી ન થતાં વધતી જતી હોવાનો તેને અનુભવ થયો ? કોષ્ટક દિવસ હેડમિસ્ટ્રેસ “ આટલી નોટબૂકો કેમ ઓછી તપાસી ? ” એવો પ્રશ્ન પૂછતી. તો કદિ “ તમે શાળામાં પાંચ મિનિટ મોડાં કેમ આવ્યાં ? ” કહી ખુલાસો માગતી.

અને એની પરાકાષ્ટા ત્રિમાસિક પરીક્ષા વખતે આવી પહોંચી ! વારુણીને એકંદર ચારસો પેપરો તપાસવાના હતા. અને ચાર દિવસમાં તે તપાસી આપવાની હેડમિસ્ટ્રેસે તાકીદ કરી હતી.

તે દિવસે વારુણીને એટલો સંતાપ થયો કે લાં ને લાં જ તેને નોકરીનું રાજીનામું ધસડી આપવાનું મન થઈ ગયું. પણ મન કરવા જેટલું વર્તન કરવું સહેલું ન હતું ! સાંજે સુભાષ શીખવવા આવતાં તો તે પોતાના દુઃખનો ઉભરો ન જ દાખી શકી.

“ તમારે તો મગ્ન હોં. ” વારુણીએ કહ્યું.

“ શી બાબતની મગ્ન ? ”

“ એટલે એમ કે તમારે સંગીતમાં અમારી જેમ પેપરો તપાસવા પડતા નથી ! બાકી છોકરીઓને આ-આ-પ-પ કરી પરીક્ષા લઈ લીધી કે ખવાસ ? ”

“ ત્યારે તમારે સંગીત શિક્ષક બનવું છે ? ચાલો આપણે આપણા કામનો અદ્યો અદ્યો કરીએ ! હું તમારા અગ્રેજી, મણિત વગેરે વિષયોને શીખવું ” એમ કહેતાં સુભાષે તેના સાચું જેમ હસી દીધું; પરંતુ તેજ વખતે પોતાની સ્થિતિ માટે મનમાં તેને થોડાક ખેદ પણ થયો.

“ હું ડોળા જેવી સંગીતમાં શું શીખવી શકું ? મને હજી સારીગમ તો પૂરી પાંસરી ભોજતાં કે વગાડતાં આવડતી નથી. પણ આ પેપરોનો ગાંસડો તપાસવાનો આવે છે કે એમ થાય છે. ને પેપરો પણ કાંઈ થોડા-ચાર-સો પેપર અને કહે કે ચાર દિવસમાં તારાસી આપો. મિત્રકુલ અચકચ !—” તે ઉચ્ચેરાઈ ગઇ.

“ પણ તેમાં ચીડાવાથી શું થાય ? ” સુભાષ શાંતપણે બોલ્યો. “ તમારે નોકરી તો કરવી છે ને ? ”

“ નોકરી ? ” વારુણી એકદમ ખરાડી હતી. “ નોકરી કરવા જઈએ એટલે કાંઈ છવ ગીરો ચૂક્યો નથી ! આ શી સાલી તાબેદારી ? ” તે ઝોર ઉછળી.

“ તમને આ તાબેદારી લાગે છે એજ બૂલ છે ! ” સુભાષ બોલ્યો. “ આજે તમે નોકરી છોડી દો તો પણ તમે સ્વતંત્ર થઇ જશો કે ? હું તમને તે દિવસે જ કહેવાનો હતો પણ તમને તે મારી કડવી સૂચના મળે કે ન મળે એમ ધારો મેં ન કહ્યું. તમે ખીજી શિક્ષિકાઓ આગળ હેડમિસ્ટ્રેસનું જૂઠું બોલતાં હતાં તે એમાંના ઠોણએ તેમને એ વાત કહી દીધી હોત તો ? તમારી નોકરીની પછી કાંઈ સજામતી રહેત ખરી ? ”

“ તો પછી મારે શું કરવું ? તમારી શી સલાહ છે ? ” વારુણીએ નિરાશાથી પૂછ્યું.

“ મને લાગે છે તમારે ચારસો પેપર ચાર દિવસમાં તપાસી જ આપવા; અને તેમાં કાંઈ પણ બગાડ દફાડ કરવો નહિ ! પેપર તપાસવામાં હેડમિસ્ટ્રેસની તાબેદારી મળે છે તો પછી ફુનીઆમાં સ્વતંત્ર છે પણ ઠાણ ! ખુદ ગવર્નરને પણ વાઇસરોયનું સાંબળવું પડે છે; વાઇસરોય પાલામેન્ટને જવાબદાર છે ! ખુદ ઇશ્વર પણ બક્તોની તાબેદારી સ્વીકારે

છે ! બાળક ગડવા માંડે કે મા ઉઘમાંથી ઉઠી તેને ધરણે છે તેથી તે બાળકની તાબેદારી હોય છે એવો અર્થ કરવાનો ! તાબેદારીની બાબત તમે કાંઈક વિલક્ષણ જ કરી લાગે છે ! તમને લાગે છે કે તમે હેડમિસ્ટ્રેસની તાબેદારી હોયો છો પણ હું પુરુષ જેવો પુરુષ પણ તે બાબત લાપ નીચે જ નોકરી કરું છું ને ? મને તો એમાં કાંઈ તાબેદારી નથી લાગતી ! જ્યાં સુધી મારું કામ હું હોશિયારીથી બજાવું છું ત્યાં સુધી મારા પર કોઈની તાબેદારી છે જ નહિ ! ”

(૫)

વારુણી ઠંડીમાર બની ગઇ. તેના મનમાં એકદમ પ્રશ્ન ઉઠ્યો “ જેને હું તાબેદારી માત્ર છું તે ખરેખર તાબેદારી જ છે ? અને જે તે ન હોય તો પતિની તાબેદારી પત્નીને બજાવતી હોવાથી પડે છે એમ શી રીતે કહેવાય ? જ્યાં ઉભયનો એકમત હોય, જ્યાં પરસ્પર સુખને માટે પતિપત્ની ઝઝૂમતાં હોય ત્યાં તાબેદારીની વાતને સ્થાન જ ક્યાં રહ્યું ?

સુભાષે તેને એક નવીન જ દિશાનું બાન કરાવ્યું હતું એમ તેને લાગ્યું. તેણે તેના સાથે જોતાં સુભાષ બોલ્યો. “ તમારા એક દિવસિંતક તરીકે હું તમને આ વાત કહું છું. કાલે તો તેનો સ્વીકાર કરજો નહિ તો નહિ ! ”

“ તમારી વાતનો તો શું પણ ખુદ તમારા પ્રેમનો પણ સ્વીકાર કરવાનું મને મન થઇ જાય છે ? ” એમ કહેવાનું વારુણીના હોઠે આવી ગયું હતું પણ તે શબ્દો તેણે મોં બહાર ન જ કાઢ્યા. તેમ છતાં જેમ જેમ સુભાષના વર્તનમાં દીલદારપણું દેખાયું તેમ તેમ તે તેના તરફ ઝોર આકર્ષાવા લાગી—અને એકદમ માસ ખાદ

દૈનિક છાપામાં મોટા કાળા અક્ષરોએ
પ્રસિદ્ધ થયું :

અપૂર્વ લગ્ન

એમ. એ. થયેલા શિક્ષિકા બહેન વારણી
દેસાઇનાં મેટ્રીક થયેલા સંગીત શિક્ષક મુખાપ-
ચંદ્ર દાંડારે સાથે થયેના રનેહ લગ્ન—

ટીકાકારોએ ટીકા કરી, કેટલાકે ગાળો
પણ દીધી, પરંતુ વારુશીને તો લગ્નના
આનંદમાં નવજનન જ લાગ્યું ! પરાધીનતા
તાબેદારોનું ભૂત તેના ભેગમાથી સમૂળ્ય
નોકળી જ ગયું ? તેણે પોતાનું મુખ જાને
જ મેળવી લીધું ?

કુમારિકાના કોડ

• તુલસીપૂજા :

[ક્યાં રે ગાળ્યો તે ક્યાં જગડ્યો—એ રાહ]

એં તો વાળ્યાં રાતે તુલસી પ્રાતે પ્રગટયાં પણું ને પાન,
મધ્યાહ્ને મ્હોરિયાં માવડી એને પૂજ્યાં કરી સન્માન.
પૂરજો આશા મારી એટલી મારા મનડાના પરજોને કોડ,
હૈયાની છાની એ વાતડી મત મેળવજો સરખી હું નેડ.
સાંજે સિંધુ આંખે પાણીમાં પ્રાતે પ્રગટાવું ધૂપ ને દીપ,
માળા ખેરાવું માને મોતીની માથું સાથ રહેજો ને સમીપ.
નીર વહે છે નદી મહીં હૈયે ચડતા હીલોળ,
યૌવનપૂર ચડ્યાં પુરાં હું તો એકલી ને અણુબોલ.
આંખે ચડી પેલી માધવી એને વનમાં આનંદ ઓર,
કોયલ ટહુકે ને બાળે કાળજી કોણ થશે મારો ચિત્તજોર.
પાંખ દેજોને મને પંજીની જિડુ બ્યોમે હું કરત વિહાર,
તારાગણી ગણી રાતડી કાડુ કરતી હું પ્રિયના વિચાર.
કોણ હશે ને કેવો હશે કેવાં રૂપ ને દેવા એના વેશ,
નયનો કેવાં હશે નાયતાં દેવા હાથ ને દેવા શે કેશ.
ઘોટે ચડી આવે ધૂમતો શામળા નેને હરતો શુ બાળ,
આંખો નાચે ભરી અજને ભયો જીજ ને વાંકડીઆ વાળ.
તુલસી માન્યો એવો આપજો મારે આવો છે લવનો આ પંથ,
હાથે લીડી હાથ ચાલશું મને તારશે કોડીલો કંથ.

પ્રાચીન સ્ત્રીત્વ :: :: :: :: :: :: :: લેખક : શ્રી. સુકુન્દરરાય પંડ્યા

જે દલી ચર્ચા સ્ત્રીત્વ વિષે ચાલી છે, તેનો શતભાંધ પથ જગતમાં નિવસતી પ્રાણી સૃષ્ટિ, તેના નરમાદા વિભાગો, આદિમાંથી કાઢપથુ વિષે નથી ચાલી ! અરે. મતિયુક્ત માનવ સૃષ્ટિમાં જેટલી ચર્ચા અને જેટલા મતભેદો પુરુષ વિષે પ્રવર્તે છે તેના કરતાં અનેક ઘણા ઘણારે સ્ત્રી વિષે પ્રવર્તે છે ! તેનું શું કારણ ? કદાચ તેનું કારણ એ પણ હોય કે સ્ત્રીઓએ પોતે તે વિષે ચર્ચા નથી કરી પરંતુ પુરુષોએ પોતાની દૃષ્ટિએ ઓનું સુધ્યાંકન કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે; અને તેથી જ મતભેદ રહીત નિશ્ચયાત્મક સ્વરૂપ આપણને તે વિષે અપ્રાપ્ય જ રહ્યું છે.

પ્રથમથી જ જે જે બિન્ન પ્રકારના મતાંતરે સ્ત્રી વિષે પ્રવર્તે છે તેનું વર્ગીકરણ કરવું હોય તો અત્યંત વિસ્તૃત સ્વરૂપના તેના વિભાગો (૧) આદર્શ અને (૨) વાસ્તવ, એવા પડે. અલપત, એથી એમ નહિ સમજવાનું કે આદર્શ છે તે વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં કોઈ દિવસ નહોતું કે ન થઈ શકે, પરંતુ મુખ્યત્વે આદર્શ સ્વરૂપ વાસ્તવ કરતાં ઓછું પ્રચારમાં છે. તે તેનું જ વાસ્તવનું. હવે તે બન્નેનું અવલોકન કરીએ

આપણા ગૌરવાન્યત શ્રુતિરમૂર્તિના સમયથી જ સ્ત્રી વિષે મતભેદ તો છે જ. મનુરમૂર્તિ સ્ત્રીને માટે ' ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય મદતિ । ' એમ નોંધે છે અને સાથે સાથે ' યત્ર નાર્યાસ્તુ પુત્ર્યન્તે રમન્તે તત્ર લેયતા । ' એ પણ તેની જ પંક્તિઓ છે. ક્ષાયિત્ પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ બન્ને બિન્ન અભિપ્રાયો લાગે; પરંતુ જગ વિચારતાં તે અંતર્ગતમાત્ર મનક્રમમાં પરિણમે છે. કે સ્ત્રી ભણે સ્વાતંત્ર્ય માટે યોગ્ય ન હોય પરંતુ તેમાં

રહેલી મદત્તાથી તે પૂજ્યનીય-ગણનીય તો છે જ. આપણા પ્રાચીન લોકમિત્ર રાજનીઓ પોતાની પ્રજા પ્રત્યે અખૂટ વ્હાલ અને હિતકટ સ્વાર્પણની તમન્નાના રસબ્દોણાથી છલોછલ બરેલા અંતરવાળા હતા; અને તેના દૃષ્ટાંત તરીકે રામાદિ અનેક રાજનીઓ આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ તરવરી રહે છે, પરંતુ તે વખતે પણ પ્રજા સ્વાતંત્ર્ય તો નહોતી જ ભોગવતી. તેવી જ રીતે સ્ત્રી એ શુલામ, ઉપ-ભોગનું સાધન કે પ્રજોત્પાદક યંત્ર નહિ પણ પોતાની ઉન્નત ભાવનાથી મદત્તા યુક્ત માનનીય હતી.

નારીઅસ્તિત્વના જે મુખ્ય પાસા છે એક લગ્ન અને બીજું માતૃત્વ,

આપણી લગ્ન ભાવના તો તેને પુરુષની અધીંગિની તરીકે પ્રચાપિત કરે છે. પુરુષના મુખ્ય દુઃખ ' ત્વયા સદા વિમજ્જયતે ' અને લગ્ન એટલે કાંઈ સામાન્ય દાસીનો ગૃહપ્રવેશ નહિ; તે તો

“ આત્મના તે આત્માનં સંદધામિ ।

પ્રાણ સ્તે પ્રાણાન્ સંદધામિ ।

અસ્થિમિઃ અસ્થિનિ ।

ત્વચ્ચા ત્વચમ્ ॥ ” કે

“ સંતુષ્ટો માર્યયામર્તા મર્ત્તા માર્યાં તથેય ય ।

યસ્મિન્નેય કુલે નિરયં કલ્યાણં તત્ર યઃ ધ્રુવમ્ ॥ ” થી સુચિત થાય છે તેમ જે બિન્ન વ્યક્તિનું સમાનાધિકાર યુક્ત લગ્ન-સંયોગ. લગ્નની ભાવના એટલે

• “ સદમાયયતુ । મદ નો મુનક્તુ । સદ યોયં કરયાયદે । તેસસ્થિનાયજો-તમસ્તુ । મા યિદ્રિયાયદે ॥ ” કલ્યાદિ પરમ હિતકટ સિદ્ધાંતોની પ્રતિજ્ઞા પરંપરા હિપરાં આપણી ભાવના મુખ્યદુઃખ કે ઉપભોગ

આદિની સમાનતાથી જ તુલ્ય થતી નથી; તે તો “કાર્યેષુ મંત્રો, કરણેષુ દાસી, મોક્ષેષુ માતા, શયનેષુ રંભા ।” છે. રાજ્યકાર્યમાં મંત્રીત્વ પણ તે પ્રશંસિત કરે, કે દ્રોપદીની જેમ કચેરીમાં ‘શુદામો પોતાની સ્ત્રીને વેચી શકે કે નહિ ?’ તેવા કાયદાની ઝીણવટભર્યા પ્રશ્નો પણ પૂછી શકે, એ આપણી પરમઉદાર ભાવના.

પણ આ બધાં તો સંપૂર્ણતઃ નહિ તો અંશતઃ પણ અન્ય ધર્મ અને સંસ્કૃતિમાં રિવકૃત છે; પરંતુ આ બધા ભાવનાશીખરોમાં સર્વોન્નત ભારતીયશૃંગે કીર્તિધ્વજ ફરકાવી શકે તેવી વિશિષ્ટતા તો છે તેની આખ્યાનિકતામાં તે આત્મશ્રદ્ધામાં-અપારે અન્ય સર્વે સંસ્કૃતિ લગ્નની ભાવનાને આજની પુરતી જ ગણી સંકુચિતતા દર્શાવે છે, ત્યારે અનેકશઃ વિશાળતાથી અલંકૃત છે ભારતીય ભાવના તેના “મૃયો યથા મે જનનાન્તરેડવિ રથમેય મર્તા ન ચ વિપ્રયોગઃ ।” ના પરમ-પુનિત આદર્શથી ને તેથી પણ ભવ્યતા સૂચક તો છે આપણી દૈહિક સંબંધથી પર ચએલી આત્માના ઐક્યને અંખતી લગ્નદષ્ટિ. આપણે મન સમ્ર એટલે legalised prostitution નહિ, પણ જન્મજન્મંતરના આત્મસંયોગની સંબંધજ્ઞતા.

ને એ ભાવના જેમ જેમ સમય નતો તેમ તેમ વિકસતી-કુચિત ગાયે માર્ગે. તો કવચિત ખેરે માર્ગે પણ વિકસતી-ચાલી. સંસ્કૃત નાટકોના એટલે કે કાલિદાસ, ભવભૂતિ, ઝાંણુ વગેરેના સમયમાં સ્ત્રીની મહત્તા છેક ઓછી નહોતી “પ્રેયો મિત્ર વન્ધુતા વા સમગ્રા. સર્વે કામા રોચધિજીવિતં વા ।” તો સ્ત્રીપુરુષના અન્યોન્ય સંબંધની આદર્શ સ્ત્રીને પુરુષ કરતાં વેશ પણ નિકુટ મહારની ગણતો નથી.

આ તો યશ આદર્શની વાત. વારતવિક રીતે તો સ્ત્રી કદાચ હવડી દીર્ઘ સમયથી

મનાતી આવી હશે. “નારી પ્રત્યક્ષ રાજસી” માં સ્ત્રી પ્રત્યે અસલ અપમાનની જ્વાલા ઝળે છે. સંસ્કૃત નાટ્યસાહિત્યમાં પણ સ્ત્રીને ‘નીચ પાત્ર’ની દ્રષ્ટિમાં ગણી સંસ્કૃતમાં નહિ પણ પ્રાકૃતમાં જ ધોલવાની સખ્તાઈ હતી. આ ઉપરાંત પણ સમગ્ર સંસ્કૃત સાહિત્ય ઉપરથી સ્ત્રી પુરુષની અનુયાયિની હોય, તેની જ ધમ્મજાને આધીન હોય, તેવી માન્યતા પ્રચલિત હશે, એવો ખવન નીકળે છે. સ્ત્રીને તો ગણે સતતંત્ર વિચારશક્તિ કે ધમ્મજાશક્તિ સંભવી જ શકે નહીં તેવી મનોવૃત્તિ તત્કાલિન સાહિત્યના પ્રતિબિંબ પરથી નિષ્પાદ્ય છે રામના સમયમાં ધોળણ પર ધોળીને શંકા આસી એ હકીકત જ આ બાબત પર સાચો પ્રમાણ પાડે છે, કે સ્ત્રીને તો પતિની દાસી સિવાય અન્ય મહંતા હતી જ નહિ. આ ઉપરાંત, તે સમયમાં અનેક પત્નીવત પ્રચલિત હતું એ જ સૂચવે છે કે સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વની તે સમયે ગણના નહીં હોય. સ્ત્રી સ્વભાવે જ ધમ્મજુક હોય છે, તે છતાં પણ અનેક પત્નીઓ તેને સહન કરવી પડે એજ તેના સ્વભાવ પર કેવા દટકા પડતા તે સૂચવવા પૂરતું છે.

હવે આપણે બીજી પાસું લઈએ માતૃત્વનું. સ્ત્રી એ માતા પ્રથમ છે, પત્ની પછી. અત્યારે પણ ઢીંગળા ઢીંગલીની રમત રમતી કુમારિકાઓ, જન્મથી જ માતૃત્વની ભાવના સ્ત્રીમાં હોય છે, એજ પ્રતીત કરે છે ને ! પ્રાચીન-કાળમાં પણ તેનું મૂલ્ય એ રીતે જ અંકાણ “પ્રજાયે યદ્દ મેધિનામ્ ।” સ્ત્રી એ તે સમયમાં યથેચ્છ, નિરંકુશ વિદ્યાસિતાનું સૂચક વ્યક્તિત્વ નહીં, પરંતુ સ્વકૃત સંતતિની સ્થાપનામાં સહાયક અધીગિની હતી. વિદ્યાસને અવકાશ પણ માતૃત્વ પ્રાપ્તિ પૂરતો જ હતો; અને વિવેચતઃ તો સંયમની ભાવના જ પ્રબળ હતી.

પરંતુ આ હદાત આદર્શ વારતવિક જીવનમાં પહોંટા લે છે. અને એ આદર્શની

ઉદાત્તા ધસાતી ધસાતી, સ્ત્રી એટલે બાળકો ઉપજાવવાનું વિલાસપોષક યંત્ર, એ માન્યતાની નિકૃષ્ટ કોટીએ પહોંચે છે. સંયમનું તત્ત્વ અદ્રશ્ય થાય છે, અને આદર્શ સ્ત્રીત્વ ભાવનાશૂંઘથી વાસ્તવિકતા મલિન ખીણમાંથી સરી પડે છે.

આ ઉપરાંત પણ પુરુષના જીવનમાં ઇન્દ્રધનુ મનોહર રંગના સાથીઆ પુરતી, પ્રેરણાના અનેકવિધ ચમકારાથી જગતના વિકાસની સહાયક બનતી, ક્વચિત્ પોતાની ઉદાત્ત વ્યક્તિત્વથી જીવન ઉદ્ધાનને સુવાસિત કરતી, કે 'મન્વંતરોને સાંકળતી' માતૃત્વની અખંડ ધારી વહાવતી સ્ત્રીઓને નિકૃષ્ટ કે અવગણનીય તો કેમ જ ગણાય ?

'' છેવટે, આ પ્રકારના ભતાંતરો પ્રવર્તવાનું કારણ એજ છે કે આપણે સમગ્ર નારી સમાજનું નિરીક્ષણ ક્યાં વગર એક કે એ અનુભવ પરથી સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કરવા તત્પર થઈએ છીએ એજ એક અયોગ્ય માર્ગ છે. તેવી રીતે બદ્ધમત યુક્ત દષ્ટિ નિષ્પક્ષપોતી ન હોઈ તે રીતે પણ બાંધેલ અભિપ્રાયો સત્યથી વેગળા જ હોય.

અને એ રીતે આપણે બતૃંહરીની દષ્ટિને, તે મહાન હોવા છતાં, માન્ય ન રાખી શકીએ. કોઈપણ ચોગી કોઈ દિવસ સ્ત્રીને પ્રશંસાની દષ્ટિએ નિહાળી જ ન શકે. પરિણામે તેની દષ્ટિ આધારભૂત મનાય નહિ.

તેમજ દરેક સ્ત્રીઓ સારી છે કે ખરાબ છે તે જાતનું મંતવ્ય બાંધી પણ ન શકાય; કેમકે પુરુષો બધા એક સરખા નથી હોતા, -અરે, સર્વત્ર જ ત્યાં અસમાનતા વિસ્તરે છે-ત્યાં પ્રત્યેક સ્ત્રી સારી કે ખરાબ કેમ હોઈ શકે ? એટલે એ રીતે તો એ એક વ્યક્તિગત પ્રશ્ન થઈ પડે.

તો પણ સર્વ સામાન્ય લક્ષણો વિષે અટકળ તો જરૂર થઈ શકે. પરંતુ તેમાંયે સંયોગોનો અધાર વ્યક્તિના ધડતરમાં આછો નથી એટલે એ ન્યાયે સારી લાગતી વ્યક્તિ સદાકાળ સારી જ રહેશે તેમ કહેવાય નહીં. અને તેથી જ ઉપર અવલોક્યાં તેમ સૌ પોતપોતાની સ્વતંત્ર દષ્ટિ અનુસાર મંતવ્ય પ્રતિપાદિત કરે છે.

અને આ પણ એજ પ્રકારનો દષ્ટિ નિલેપ છે ને ?

❧

રૂપેરી કિનાર

મહારા બ્યોમની વાદળીને રૂપેરી કિનાર,
રૂપેરી કિનાર.

મહારી મહૂલિનો કલગીયો મલપે મિનાર;
મહારી હૈયાની વીણાના અણઅણુતા તાર.
બ્યોમની વાદળીને રૂપેરી કિનાર.

મહારી કુઝ્જે ગુઝ્જે છે ઝીણા ગુઝ્જાર;
વહે ધીરી પરંતુ પ્રિય રસધાર;
નહિ હીરાના છે પણ પુષ્પોના હાર.
મહારો ન્હાનકડો પાપુ છે મીઠો સંસ્કાર.
બ્યોમની વાદળીને રૂપેરી કિનાર.
બ્યોમની વાદળીને રૂપેરી કિનાર.

શ્રી. અંદ્રકાન્ત મંગળજી ઝોઝા

આદિની સમાનતાથી જ તૃપ્ત થતી નથી; તે તો “કાર્યેષુ મંત્રી, કરણેષુ દાસી, મોહ્યેષુ માતા, શયનેષુ રંભા ।” છે. રાજ્યકાર્યમાં મંત્રીત્વ પણ તે પ્રશંસિત કરે, કે દ્રોપદીની જેમ કચેરીમાં ‘શુભામે પોતાની સ્ત્રીને વેચી શકે કે નહિ ?’ તેવા કાપદાની ઓળખવટબર્યા પ્રશ્નો પણ પૂછી શકે, એ આપણી પરમઉદ્દાત ભાવના.

પણ આ બધાં તો સંપૂર્ણતઃ નહિ તો અંશતઃ પણ અન્ય ધર્મ અને સંસ્કૃતિમાં રિવકૃત છે; પરંતુ આ બધા ભાવનાશીખરમાં સર્વોન્નત ભારતીયશૃંગે કીર્તિધ્વજ ફરકાવી શકે તેવી વિશિષ્ટતા તો છે તેની આધ્યાત્મિકતામાં ને આત્મલગનમાં-જ્યારે અન્ય સર્વે સંસ્કૃતિ લગનની ભાવનાને આજના પુરતી જ ગણી સંકુચિતતા દર્શાવે છે, ત્યારે અનેકશઃ વિદ્યાજાળતાથી અલંકૃત છે ભારતીય ભાવના તેના “મૃયો યયા મે જનનાન્તરેડપિ રથમેથ મર્તા ન સ વિપ્રયોગઃ ।”ના પરમ-ધુનિત આદર્શથી. ને તેથી પણ બળ્યતા સૂચક તો છે આપણી દૈહિક સંબંધથી પર ચએલી આત્માના ઐક્યને અંખતી લગનદષ્ટિ. આપણે મન લગ એટલે legalised prostitution નહિ, પણ જન્મજન્માંતરના આ નિસંયોગની સંબંધશૃંખલા.

ને એ ભાવના જેમ જેમ સમય જતો તેમ તેમ વિકસતી-કવચિત્ત એવે માર્ગે, તે કવચિત્ત ખોટું માર્ગે પણ વિકસતી-ચાલી. સંસ્કૃત નાટકોના એટલે કે કાલિદાસ, ભવભૂતિ, ખાંણ વગેરેના સમયમાં સ્ત્રીઓની મહત્તા છેક ઝોછી નહોતી “ત્રેયો મિત્રો ઘન્યુતા વા સમગ્રા, સર્વે કામા રોવધિજ્ઞો વિત્તં વા ।” તો સ્ત્રીપુરુષના અન્યોન્ય સંબંધને, આદર્શ સ્ત્રીને પુરુષ કરતાં લેશ પણ નિકુટ પ્રકારની ગણતો નથી.

આ તો થેષ આદર્શની વાત. વાસ્તવિક રીતે તો સ્ત્રી કદાચ હવેથી દીર્ઘ સમયથી

મનાતી આવી હશે. “નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી ।” માં સ્ત્રી પ્રત્યે અસહ્ય અંપમાનની જવાલા ઝળે છે. સંસ્કૃત નાટ્યસાહિત્યમાં પણ સ્ત્રીને ‘નોંચ પાત્ર’ની કક્ષામાં ગણી સંસ્કૃતમાં નહિ પણ પ્રાકૃતમાં જ ખોલવાની સખ્તાઈ હતી. આ ઉપરાંત પણ સમગ્ર સંસ્કૃત સાહિત્ય ઉપરથી સ્ત્રી પુરુષની અનુયાયિની હોય, તેની જ ઇચ્છાને આધીન હોય, તેવી માન્યતા પ્રચલિત હશે, એવો ખવન નીકળે છે. સ્ત્રીને તો જાણે સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ કે ઇચ્છાશક્તિ સંભવી જ શકે નહીં તેવી મનોવૃત્તિ તત્કાલિન સુહિત્યના પ્રતિબિંબ પરથી જણાય છે. રામના સમયમાં ધોળાજી પર ધોળીને શંકા આપી એ હપ્તીકત જ આ બાબત પર સાચો પ્રકાશ પાડે છે, કે સ્ત્રીને તો પતિની દાસી સિવાય અન્ય મહત્તા હતી જ નહિ. આ ઉપરાંત તે સમયમાં અનેક પત્નીમત પ્રચલિત હતાં એ જ સૂચવે છે કે સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વની તે સમયે ગણના નહીં હોય. સ્ત્રી સ્વભાવે જ ઇચ્છાશુક્ત હોય છે, તે છતાં પણ અનેક પત્નીઓ તેને સહન કરવી પડે એજ તેના સ્વભાવ પર કેવા ફટકા પડતા તે સૂચવવા પૂરતું છે.

હવે આપણે બીજી પાસું લઇએ માતૃત્વનું. સ્ત્રી એ માતા પ્રથમ છે, પત્ની પછી, અત્યારે પણ ઢોંગલા ઢોંગલીની રમત રમતી કુમારિકાઓ, જન્મથી જ માતૃત્વની ભાવના સ્ત્રીમાં હોય છે, એજ પ્રતીત કરે છે ને કે પ્રાચીન-કાળમાં પણ તેનું મૂલ્ય એ રીતે જ અંકાવું “પ્રજ્ઞાયે ગૃહ મેધિનામ્ ।” સ્ત્રી એ તે સમયમાં યથેચ્છ, નિરંકુશ વિદ્યાસિતાનું સૂચક વ્યક્તિત્વ નહીં, પરંતુ સ્વકુલ સંતાતિની સ્થાપનામાં સદાયક અધીંગિની હતી. વિદ્યાસને અવકાશ પણ માતૃત્વ પ્રાપ્તિ પૂરતો જ હતો; અને વિષેયતઃ તો સંયમની ભાવના જ પ્રબળ હતી.

પરંતુ આ ઉદ્દાત આદર્શ વાસ્તવિક જીવનમાં પહોંચે છે. અને એ આદર્શની

ઉદાત્તા ધસાતી ધસાતી, સ્ત્રી એટલે
આળસી ઉપજવવાનું વિલાસપોષક યંત્ર, એ
માન્યતાની નિષ્કૃષ્ટ કોટીએ પહોંચે છે.
સંયમનું તત્વ અદ્રશ્ય થાય છે, અને આદર્શ
સ્ત્રીત્વ ભાવનાશૂંઘથી વાસ્તવિકતા મલિન
ખીણમાંથી સરી પડે છે.

આ ઉપરાંત પણ પુરુષના જીવનમાં
ધ્વંસધનુ મનોહર રંગના સાથીઆ પુરતી,
ગ્રેષ્ઠાના અનેકવિધ ચમકારાથી જગતના
વિકાસની સહાયક બનતી, ક્વચિત્ પોતાની
ઉદાત્ત વ્યક્તિત્વથી જીવન ઉદ્ધાનને સુવાસિત
કરતી, કે 'મનવંતરોને સાંકળતી' માતૃત્વની
અખંડધારી વહાવતી સ્ત્રીઓને નિષ્કૃષ્ટ કે
અવગણનીય તો કેમ જ ગણાય ?

• છેવટે, આ પ્રકારના ભૂતાંતરો પ્રવર્તવાનું
કારણ એજ છે કે આપણે સમગ્ર નારી
સમાજનું નિરીક્ષણ ક્યાં વગર એક કે એ
વ્યતુભવ પરથી સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતો
પ્રતિપાદિત કરવા તત્પર થઈએ છીએ એજ
એક અયોગ્ય માર્ગ છે. તેવી રીતે બહુસત
યુક્ત દષ્ટિ નિષ્પક્ષપાતી ન હોઈ તે રીતે પણ
બાંધેલ અભિપ્રાયો સત્યથી વેગળા જ હોય.

અને એ રીતે આપણે ભર્તૃહરીની દષ્ટિને, તે
મહાન હોવા છતાં, માન્ય ન રાખી શકીએ.
કોઈપણ યોગી કોઈ દિવસ સ્ત્રીને પ્રશંસાની
દષ્ટિએ નિહાળી જ ન શકે. પરિણામે તેની
દષ્ટિ આધારભૂત મનાય નહિ.

તેમજ દરેક સ્ત્રીઓ સારી છે કે ખરાબ
છે તે જાતનું મંતવ્ય બાંધી પણ ન શકાય;
કેમકે ધ્રુવો બધા એક સરખા નથી હોતા,
—અરે, સર્વત્ર જ ન્યાં અસમાનતા વિસ્તરે
છે—ત્યાં પ્રાયેક સ્ત્રી સારી કે ખરાબ કેમ
હોઈ શકે ? એટલે એ રીતે તો એ એક
વ્યક્તિગત પ્રશ્ન થઈ પડે.

તો પણ સર્વ સામાન્ય લક્ષણો વિશે
અટકળ તો જરૂર થઈ શકે. પરંતુ તેમણે
સંયોગોનો અધાર વ્યક્તિના ધરતરમાં એછો
નથી એટલે એ ન્યાયે સારી લાગતી વ્યક્તિ
સદાકાળ સારી જ રહેશે તેમ કહેવાય નહીં.
અને તેથી જ ઉપર અવલોક્યાં તેમ સૌ
પોતપોતાની સ્વતંત્ર દષ્ટિ અનુસાર મંતવ્ય
પ્રતિપાદિત કરે છે.

અને આ પણ એજ પ્રકારનો દષ્ટિ
નિક્ષેપ છે ને ?

卐

રૂપેરી કિનાર

મહારા બ્યોમની વાદળીને રૂપેરી કિનાર,
રૂપેરી કિનાર.

મહારી મહૂલિનો કલગીઓ મલપે મિનાર;
મહારી હૈયાની વીણાના ઝણઝણતા તાર.

બ્યોમની વાદળીને રૂપેરી કિનાર.

મહારી કુઝો ગુઝો છે ઝીણા ગુઝ-ગર; વહે ધીરી પરંતુ પ્રિય રસધાર;
નહિ હીરાના છે પણ પુષ્પોના હાર. મહારો ન્હાનકરો પણ છે મીઠો સંસ્કાર.
બ્યોમની વાદળીને રૂપેરી કિનાર. બ્યોમની વાદળીને રૂપેરી કિનાર.

શ્રી. અદ્રકાન્ત મંગળજી ઝોજા

ભવિષ્યના ભેદ જાણવા માટેનું એક અનાણું
અને કલ્યાણકારી પ્રકાશન

ભવિષ્યવાણી

(ભાગ ૧-૨-૩ સાથે)

કર્તા : આનંદકુમાર ભટ્ટ

પ્રકાશક : એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, બુકસેલર્સ

ગોવિંદ બિહારી, ૧૪૦, પ્રિન્સેસ રોડ, મુંબઈ ૨

પ્રકાશન ચિત્રો : મુંદર કવરજેકેટ સાથે કિંમત રૂ. ૫-૧૨-૦

વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૦-૦ જુદું

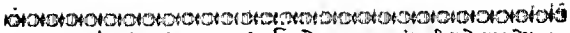
આફ્રિકા માટે ૧૧ શીર્ડીંગ મોકલનારને ઘેર બેઠાં મળશે.

દૈનિક માનવીને પોતાનું ભવિષ્ય જાણવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હોય છે. ગમે એવા સંસ્કારી, શિક્ષિત કે સુધરેલા માણસ હશે તો પણ તે પોતાનાં ભાવિમાં શું ઇપ્પણું છે તે જાણવાની તક જવા દેશે નહિ. ભવિષ્યદર્શન સૌને ગમે છે અને સૌ પોતાનું ભવિષ્ય ગમે તે પ્રકારે જાણવા પ્રયત્ન કરે છે.

ભવિષ્યદર્શન માટેનાં ગુજરાતી ભાષામાં જે પુસ્તકો આજ સુધીમાં પ્રકટ થયાં છે તેમાંનાં ઘણાખરાં શાસ્ત્રીય રીત મુજબનાં છે એટલે આ પુસ્તકો દ્વારા ભવિષ્ય જાણવાનું સામાન્ય તથા જેમને વધુ સમય ન મળતો હોય તેવાઓને માટે સુરક્ષિત થઈ પડે છે. આથી જનસમાજની ઉત્કટ ઇચ્છા હોવા છતાં પણ તેઓ પોતાની ભવિષ્યદર્શન વાપરી તે અચોતો ઉપલા કારણસર લાભ લઈ શકતા નથી.

પરંતુ તાજેતરમાં પ્રકટ થયેલું ભવિષ્યવાણી નામનું પુસ્તક આ ખોટા પૂરે છે. સાધારણ જનસમાજને પણ સમજી શકાય, જરાય અમ વગર માનવી ભાવિના ભેદને ઉઠેલી શકે, તથા જરા પણ વધુ પરિશ્રમ કરવો ન પડે તેવી રીતે એમાં માનવીનાં સમગ્ર જીવનને લગતી ભવિષ્યવાણી કહેવામાં આવી છે માનવી પોતાનું સંસારસુખ, પોતાની ઉન્નતિ, પોતાની ટેવો, પોતાનું ચારિત્ર્ય, ધર્માદારી લાભ વગેરે બધી બાબતોનો ઉઠેલ એમાંથી મરણ રીતે મેળવી શકે છે.

આ પુસ્તકને પણ ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે. પહેલા વિભાગમાં જન્મ-તારીખ ઉપરથી ભવિષ્ય કહેવામાં આવ્યું છે. માણસ માત્ર જન્મ તારીખ ઉપરથી જ પોતાનું સમગ્ર પ્રકારનું ભવિષ્ય સાદી અને સરળ રીતે મેળવી શકે તેવી રીતે આ વિભાગની રચના થયેલી છે. જન્મ તારીખ ઉપરથી ભવિષ્ય જોવાની રીત પશ્ચિમના દેશોમાં ખૂબ જ પ્રસિદ્ધિ પામેલી છે. આપણા દિલ્હા પણ તે હાલ પ્રચલિત થયેલી છે. ગુજરાતીમાં આ પ્રકારથી ભવિષ્ય જોવાનો કાષ્ઠ પણ સંપૂર્ણ અન્ય નથી એટલે આ પુસ્તકથી એ ખોટા પુરાવ છે. એમાં માણસ પોતાની જન્મતારીખ ઉપરથી પોતાના સ્વભાવ, ગુણ, કાર્મ-શક્તિ, પોતાનું લગજીવન, પોતાનું કૌટુંબિક સુખ, ધર્મો, ગુણ, અંગગુણ, ભાગ્યસાગી દિવસો,

ભાગ્યશાળી આંક, રંગ, નંગ, ભાગ્યશાળી મહિનાઓ તથા જીવન, તંદુરસ્તી અને સુખ તેમ જ પોતાને ક્યા ભાગીદારીથી લાભ થશે તે પણ જરાય શ્રમ વગર સાદી અને સરળ રીતે બહુ શકે છે. આ વિભાગથી માનવી પોતાનું જ નહિ પરંતુ પોતાનાં આપ્ત સગાંઓ, મિત્રો, કુટુંબીઓ, પુત્ર-પૌત્રા આદિઓનું પણ તેમની જન્મતારીખ ઉપરથી ભવિષ્ય બહુ શકે છે. આ પ્રકારનું ભવિષ્યદર્શન આપણને બાપિનું માર્ગ-સૂચન કરાવે છે અને આપણે કેવી રીતે ભવિષ્યમાં વર્તવું તેની સમજ પણ આપે છે.

ખીજે વિભાગ મસ્તકવિજ્ઞાનનો છે. એમાં માણસનાં મસ્તક ઉપરથી ભવિષ્ય જોવાની રીત આપવામાં આવી છે. મસ્તકમાં હુણયલી શક્તિઓ કંઈ છે અને તે કેવા પ્રકારનું કાર્ય આપી શકે છે તથા મસ્તકની ઉંચાઈ, તેનો આકાર, તેની લંબાઈ પહોળાઈ તથા તેના વિવિધ રીતે વિકસેલા ભાગો ઉપરથી કેવી રીતે માણસનો સ્વભાવ ગુણ વગેરે પારખી કાઢવાં તે જતાવવામાં આવ્યું છે.

ત્રીજે વિભાગ ‘ સુખ ઉપરથી માનવીને ધિછાનવાનો ’ છે. એમાં માણસના ચહેરા ઉપરથી તેની શક્તિઓ, તેના ગુણ-અવગુણ આદિ કેવી રીતે પારખી શકાય તેની સુંદર સમજ સાદી અને સરળ રીતે આપવામાં આવી છે. માનવીના સુખ ઉપરનાં જીદાં જીદાં અંગો-કષાણ, આંખ, નાક, ભવાં, કાન, રેખાઓ, જીભ, ગાત્ર, હડપચી, દાંત, દાંડી, મૂંછ, વગેરેનાં જીદાં જીદાં લક્ષણો, તેના આકાર આદિનાં ચિન્હો પરથી સ્વભાવ-ગુણ, ચારિત્ર, ભવિષ્ય કેવી રીતે જોઈ-જાણી શકાય તે એમાં જતાવવામાં આવ્યું છે. ચહેરા એ ઉધાડી કિતાબ છે. એ કિતાબ જે વાંચી શકે તે માણસનું આખું ભવિષ્ય એક ક્ષણમાં જાણી શકે છે. આ વિભાગનું અધ્યયન કરવામાં આવે, તેમાં જે સમજ છે તેને પૂરી સમજ લેવામાં આવે તો માણસ બીજાઓના ચહેરા ઉપરથી તેનું આખું ચારિત્ર્ય-તેનું ભવિષ્ય, વિના વિલંબે જાણી શકે છે. આ વિભાગને પૌરાણિક અને પાશ્ચિમાત્ય એમ બન્ને પ્રકારની રીતથી સમૃદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. વિવિધ રેખાઓ, લક્ષણો વગેરેની સમજ પડે તે માટે તેમાં અનેક માર્ગદર્શક ચિત્રો પણ મૂકવામાં આવ્યાં છે.

આમ આ પુસ્તક ત્રિવિધ રીતે માનવીનું આખું ભવિષ્ય જતાવી શકે એવું બન્યું છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ પ્રકારનાં અભ્યાસપૂર્ણ પ્રકાશનોની બારે જોડે દતી. મરાઠી, હિંદી કે બંગાળીમાં આને લગતાં પુસ્તકો ઠીક-ઠીક પ્રમાણમાં છે. ગુજરાતીમાં આવા પ્રકારનું-છેલ્લી દબજી મુજબનું અને આધુનિક મુદણુ ચિત્ર કળાધુક્ત આ એક જ પ્રકાશન છે એમ કહીએ તો તે તદ્દન યોગ્ય જ છે.

આ પુસ્તકથી સામાન્ય માણસ પણ ભવિષ્યવેત્તા બની પોતાનું જીવન ગુજારી શકે છે એમાં જરાય શંકા નથી. જ્યોતિષીઓને પણ એમાંથી ઘણું જાણવાનું મળે એમ છે.

ભવિષ્ય માણસને યોગ્ય માર્ગનું સૂચન કરાવે છે. માણસમાં હુદિ-અક્લ હોય તો તે માર્ગે ચાલે છે અને સુખી થાય છે. ભવિષ્યવાણી-એ જીવંતીનો ભોમો છે. એનાથી સદાય વાંકે રહેવું, એના જ રાહ ચાલવું એમાં જીવનનું શ્રેય છે, કલ્યાણ છે.

અમે આલું સુંદર અને એક ઉપયોગી પુસ્તક પ્રકટ કરવા બદલ મેન્સર્સ એન. એમ. ઠક્કરની કંપનીને અભિનંદન આપીએ છીએ અને અમારા વાંચકોને તે ખરીદવાની લલામણુ કરીએ છીએ. કિં. રૂ. ૫-૧૨-૦ છે, ને તેનું વી. પી. ખર્ચ દસ માના લુદું થાય છે, અને તે એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨. ત્યાંથી મળી શકશે.

શ્રદ્ધાસ્પદ-ગાંધીજી

ભારતમાતની આહાદી માટે,
સ્વરાજ્ય લેવા જાય રે ગાંધીજી,
સ્વરાજ્ય સાચું લાવશે રે...૧
મૂખ્યાં ગરીબોનાં ટોળાં દેખીને,
‘હેતુ’ એતુ’ દુઝાય રે ગાંધીજી,
દરિદ્રતા નિવારશે રે...૨
દેશની પક્ષાપક્ષી નિહાળી,
અનશનવૃત્ત આદરે ગાંધીજી,
ઐક્યતા સારી સ્થાપશે રે...૩
સત્તા ને સ્વાધીનતા પૂર્ણ સાહીવાદ,
સત્ય અભિપ્રાય ટાળે ગાંધીજી,
સ્વતંત્રતા વિદ્યાપરો રે...૪
ભારતમાતનાં બાલુડાં આલે,
વર્ષોથી આંસુડાં સાંઢે ગાંધીજી,
અંધુ એનાં હવે લૂછશે રે...૫
માતા વિગેળી બાળક આલે,
દબાવળીને ધાડયા ગાંધીજી,
માતાને સુકિત આપશે રે...૬

શ્રી. રસજા

જી

ગુર્જર-ગીત

બાપા ગુર્જર ગીત,
અમારે
બાપા ગુર્જર ગીત...
‘દબજ ત્રિવંગી’ ધારી હરતે
રેડીયે શસ્ત્રસંગીત...અમારે
ગિરિ ગુહામાં નાદ બજાવી
જગવી વીર અજીત...અમારે
સુકિત તણા મહા મંત્ર પઢીને
જુકવા જંગે અચીત...અમારે
બંધુ ઇંદન ને માતપિતાને
દરબંધી દેવી રીત...અમારે
બહિ મોંઘા આ “જીવન” કેરા
અર્થશુ’ પ્રણમી ખીત...અમારે
શ્રી. જીવન અ. ઠાકર

હોળી ઉત્સવ

[રાગ : હોળી કે દિન હોળી આંધ રે...]

આવી આવી રે હોળી આજ રે,
એલે એલે રંગ લઇ,
ખીલી ખીલી રે વસંત છહાર રે,
કેળે કેળે કાચલીયાં.
મધૂરી માલતી, ચંપે, ચંપેલી,
ફૂલે બરીને હૈયે ફાલ રે,
નાચે નાચે મધૂરીયાં.
રાધા દુહારી, રંગે પનિહારી,
જાય છે ચમૂના ધાત. રે,
એલે હોળી રંગ બરી.
ચમૂના તદ ચે કૃષ્ણ ગુરારિ,
વાયે છે વેલુ કેરા નાદ રે,
નાચે નાચે સૌ વૃજનાર.
બરી પિચકારી એલે ઠંઠેયો
રંગ છે રાધા કેરા ચીર રે,
એલે એલે રંગલીલા.

જુદા તે વનમાં ધૂન મચાવે,
એલે સૌ હોળી કેરા ફાલ રે,
વાગે વાગે ગુરલીયાં.

રંગે ગુહા લે, નૃપુર તાલે,
ખીલે અંતર કેરા હાસ રે,
જલ્લ જલ્લે જાં હરીયાં.

ગોપ ને ગોપી નાચે છે તાલે,
નાચે છે કૃષ્ણ ગોપાલ રે,
નાચે નાચે ગોપુળીયુ’.

આંચો ફાગળ કેદો ફાલ રે,
એલે એલે રંગલીલા.

શ્રી. જયંત પંડયા

ગી. ૩-૩-૪૨ ના રોજ હોળી ઉત્સવના
પ્રસંગે આજ ઇન્ડિયા રેડિયો સ્ટેશનથી
બોલવારત થયેલું.

શૌર્ય અને ઔદાર્યનું એક દશ્ય

શૌર્યને વીરતા માટે, પંકાતી મરૂ બૂમિ ને,
તેના એક કુર્ગની માંહી દેખાયે પશુ-કૂટી આ;
ઓ નાય ! નાય ! મમ પ્રાણ ! તમે ગયા ક્યાં ?
એવું કંઈ લવતી ને, દુઃખમાં રીખાતી;
આ કોઈ અળખા, પીત વસ્ત્ર ધારી,
તે શાંત શન્ય કુટીમાં, નજરે પડે છે.

પ્રગ્મને દેશના માટે, તજીને પ્રાણ - પ્યારીને,
પતિ તેના શુરો ક્ષત્રી, ગયો છે સંગ્રામમાં.
પત્નિ હતી પતિ સમી, વીરતા બરેલી,
સંગ્રામમાં ગઈ નથી, નીજ બાળ કાળે;
ને બાળ હા ! ઉદરમાં, કે માસથી છે,
તે દંપતિ - પ્રણયના પરિણામ રૂપે.

પ્રેમને શૌર્યની, મૂર્તિ, હતી દેવી મહા સતી,
પુત્ર - રત્ન કુળદીપદને, રાજાને રથુ શી રીતે ?
વીત્યા બહુ દીન અરે, નહિ નાય આવ્યા,
રોષ રહી વિરહ દુઃખ થકી સતી હા !
સ્વામી તણી પ્રતિ-કૃતિ રૂપ બાળ નાવું,
તે દેવીના ઉદરમાં, ઉછરી રહ્યું છે.

જપીને નાયની માળા, વિતાવ્યા નવ માસ ને,
સતિને આખરે પ્રસવ્યો, પુત્ર - રત્ન પરાક્રમી,
પ્યારા પતિવિરહના, દુઃખથી રીખાઈ,
રોતી સદા સતિ, અરે કુસદાં બરીને;
ચાતી પ્રસન્ન પશુ તે, નીજ પુત્ર દેખી,
ને નાયની સમ હતો રૂપ ને ગુણોમાં.

હૃત આવ્યો અરે અંતે, સમાચારો લઈ શુરા,
સુણાવ્યા સતિ ને તેણે વીત કા સંગ્રામના.

સંગ્રામમાં બહુ પરાક્રમ દાખવીને,
સંહારીને યવન સૈન્ય અરે અગાધ;
તે વીર ક્ષત્રી, કરતાં તદિ ધર્મ-મુદ્ધ,
કેદી બન્યો યવન હસ્ત મહિ અહા તે.

સુણીને હૃતની વાતો, પામી મૂર્છા અરે સતિ,
પતિના દુઃખની વાતો, સતિ ક્યેમે સુણી શકે ?
રોષ બહુ હૃદયને દલકું કરીને,
ચાંચું હરે બહુ બદાલ થકી જ બાળ;
અચાન તે શિશુ કહો ક્યમ જાણી લીધે,
માતા તથા હૃદયની દુઃખ વેદનાને.

પતિની પ્રેમ યાદી ને, બાળ રૂપે મળા હતી,
હાલરમાં શૌર્યનાં ગાંધ, સતિ તેને ઉછેરતી,

પ્રાચીન ભારત તણી વીર નારીયોતું,
 રાણા પ્રતાપ સમ હું, શૂર ક્ષત્રીયોતું;
 સ્વર્ગીય પિતૃભુમિના, વીર પૂર્વજોતું,
 હોતું હતું, રૂધિર બાળકની નસોમાં.
 યયો મોટો હવે બાળ, સાન આવી બધી અને,
 ન દેખી તાતને તેણે, પૂછ્યા પ્રશ્નો માતને.
 દીકા નથી મમ પિતા, કદી માત વહાલી,
 પ્યારા પિતા કહી ગયા, મુગ્ધને કહે હું;
 મારાં બધાં સહચરો, સહુ તાત વાળા,
 દુર્ભાગી શું જનની હું, નહિ બાપ વાળો ?
 યદ્ય મૂર્છિત અરે માતા, પુત્રનો પ્રશ્ન સૂણીને,
 પતિના દુઃખની વાર્તા, સ્વમુખે ના કહી શકે.
 માતા તણા પદનને, જલંથી ભીંજાવી,
 ને કેં હિપાય કરીને, કીધી સ્વરથ પાછી;
 પૂછે ફરી ફરી અરે, વળી પ્રશ્ન પૂત્ર,
 પ્યારા પિતા કહી ગયાં જનની કહે હું.
 આંખમાં અશ્રુઓ લાગી, ગળગળી યદ્યને અરે,
 સુણાવી પુત્રને તેણે, કથા કદી - પતિ તણી.
 પ્યારા પિતા તણી કથા, સૂણી માત મુખે,
 તે ક્ષત્રી લોહી ઉદ્ધમું પછી વેર લેવા;
 ને શસ્ત્ર અસ્ત્ર સજ્જને લઈ સૈન્ય મોટું,
 મ્હેચ્છો તણા નગરને પછી ઘેરી લીધું.
 આખરે યુદ્ધમાં જીતી, છોડાવ્યો નીજ તાતને,
 રાજ - પુત્રે કયો કદી, મ્હેચ્છ કરા રાયને.
 માતા તણા ચરણમાં, નમી પુત્ર બોલ્યો,
 આગ્યા પિતા મમ અરે, જનની જીઓ આ;
 બેટી પડી પ્રણયથી નીજ સ્વામિને તે,
 આનંદ-અશ્રુ યદ્ય હા ! નયનો ભીંજાવી.
 દેખીને મ્હેચ્છ રાગને, કદીના વેશમાં હોયો,
 પ્રશ્ન પૂછે તહિં માતા, બોલાવી નીજ પુત્રને.
 કદી કયો કયમ અરે, દુગ્ધ શત્રુને તેં,
 દુઃખે રીણાધ મરશે, પ્રિય પતિ તેની;
 બીજ તણું દુઃખ અરે, સહી ના શકું હું,
 રે, છોડ, છોડ, વિનવું, મુગ્ધ પુત્ર તેને,
 કરીને કદ્યો હુટો, મ્હેચ્છ કરા રાયને,
 ધરી આમાં શીરે પુત્રે, રીઝાવા નીજ માતને.
 ધન્ય ! ધન્ય ન તને માતા, ધન્ય તે પુત્રને વળી,
 યજ્ઞે આ હિંદમાં આવા, માતા, પુત્રો સદા પ્રશુ !

પ્રાચીન

લેખિકા : સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ

“.....? અરે ઓ.....?” મેં તેને બોલાવ્યો.

સદાનો વા જોડે વાતો કરતો આ માણસ આજે કેમ આમ નીચું ઢાળી ગયો છે? કેમ કંઈ ઉત્તર આપતો નથી? કુતુહલ વધતો હતું તેની નજર ગયો અને હંદોલ્યો પણ તે શાનો બોલે? યાદીને મેં તેની સાથે રહી આશ્વાસન આપવાને ધિરદે તેને પંપાલ્યો. તેનું માથું ધરતીમાના બોળે પડ્યું, છતાં તેનું રૂદન ચાલુંજ હતું. હવે તે વધારે રોવા માંડ્યો. કુસકે કુસકે છાતીફાટ રોયો. અત્રની રેલ નહિ ભરતી આવી, દિલ કુણુ ઉઘ્યું. ‘આણું’ ચરોત્ર કંપવા લાગ્યું. જેમ જેમ વધારે આશ્વાસન આપું તેમ તેમ તેનું રૂદન પણ વધતુંજ નય. હંમેશાં હાસ્ય પીરસવું તેનું મોં આજે કોઈ પત્યર હૃદયનો કંઠોર આદર્શ બુદ્ધે તો તેને પણ પીગળાવે એવું દયાદં દેખાતું હતું.

મારાથી અદસ્ય વધારે વખત ન બેવાયું અને મેં પણ શાન્ત મને, નયન બીડી, તેને મુંઝુ આશ્વાસન આપી પ્રશુ પ્રાર્થના કરવાનું ઉચિત માન્યું.

હું મૌન રહ્યો. મૌનનું બળ શું આણું છે? વાણીના બળ કરતાં મૌનનું બળ અનબ હોય છે. સર્વજ્ઞ સર્વેશ્વરના દરબારમાં મૌન-મુક પ્રાર્થના અવશ્ય મંજબાય છે.

બાળકોને રોતાં તમે જોયાં દરો, રોવાડાબ્યાં પણ દરો. પરંતુ કોઈ શાસ્ત્ર-સમજી આદર્શને આમ દયાદાટ રડતો જોયો છે? આવા જીવાનનેધને પેટ ભરીને રડતો જુઓ અને જો સદાનુશ્રુતિ-અનુકંપા ન પ્રગટે તો બચુને કે હૃદયની જગ્યાએ પત્યર દરો.

આ પ્રસંગે, મારી રમરણ શક્તિને સતેજ કરતાં મને એક ઘટના યાદ આવી.

પરોડીયું હતું. લોકો હજી જગ્યા નહોતા અને જગ્યા હતા તે કામે વળગ્યા નહોતા. આવા પ્રભાતે કોઈની દર્દભરી ચીસ સાંભળતાં જ સદાનો હું ઉઠ્યો ત્યારે જપ્પું કે કેટલીક ઝીઝો મારા આજ મિત્રના ઘરમાં બેમાં મળી રોકકળ કરે છે. બનાવ કરણ અને મંબીર હતો—તું એકતું એક બાળક જેણે માત્ર બે જ વસંતો જોઈ છે, જે હજી પૂરે બોલવા પણ શીખ્યું નથી, જેણે જગતમાં આવી હજી એક પણ સ્પર્શ કે દુષ્કર્મ કંપું નથી, જે જીવિને હંમેશાં પ્રધાના માત્ર આનંદનું જ સાધન બન્યું છે, જે હજી મધ કાલ સુધી તો સાચું તાજું હતું; તે આમ અચાનક, માત્ર એક જ રાતના, મંબીર પણ જીવલેણ માંદગી ભોગવી; જીવન ટકાવ માટેનાં અતિમ પણ અસાધારણ આયોડીઆં મારતું સદાને માટે પોતાનાં કર્મોનો દિસાચ આપવા પ્રજ્ઞના દરબારમાં ગયું છે. બધાંના હૃદયોને માત્ર આ એકજ બનાવે જુડા દુઃખમાં ગરકાવ કર્યો હતો. એની માતા તો દયાદાટ રોતી હતી, બધાં રોતાં હતાં અને આવા કરુણતિકરુણ પ્રસંગે પણ મારો આ મિત્ર, જણે એક યોગી હોય તેમ, એક બાળુએ રિધર મને બેડો હતો. એની આંખમાં એકપણ અશ્રુબિન્દુ મેં ન જોયું. જો કે તેનો દેખાવ તેની આંતરિક લાગણીનો દ્યોતક હતો. તે દિવસનો યોગી આજે એક નાના બાળકથી પણ નાદાન જણાયો. “દર્દીના દર્દની પીડા વિધાને ય દિસે ખરી.” તેમ છેવટે એ દયાળુને દયા આવી અને તેને શાન્તિ આપી. બીડી ઉધમાં

એ પડ્યો. મેં પણ તેને પેટભરીને-ઢાલવા દીધો અને કેટલીય વાર તેની સુખાકૃતિ નિહાળતો આજુબાજુ નિરીક્ષણ કરતો અને અનેક તર્કવિતર્કો કરતો ત્યાં જ બેસી રહ્યો.

વખત જતાં દુઃખ બૂધાય છે. વખત એ માનવીને માટે આશ્વાસન રૂપ છે. થોડીક વારે તે જાણે અને ક્ષેણની ઊંધ માટે મેં તેની મીઠી પણ વિવક્ષણ ટકોર કરી, છતાં તેના મુખભાવમાં ફેર ન પડ્યો. મેં તેનું ધ્યાન ખેંચવાના ધણા પ્રયત્નો કર્યા પણ બંધા વ્યર્થ. તેનું સમગ્ર ધ્યાન તેના એક જ વિષાદ-ઠીટ પ્રત્યે હતું કે જે તેના હૃદયને કોરતો હતો.

છેવટ હું તેને ત્યાંથી દૂર લાવ ગયો. રસ્તામાં પરખેથી પાણી પાણું અને આગળ માથા-ધણે દૂર નીકળી ગયા પછી આગળ આવતા એક છાંયું દેવળ પાસે ક્ષિતિજ અત્ત થતા સૂર્યપ્રતિ નિહાળતા અમો વિસામો ખાવા બેઠા. મેં તેને પાણું આશ્વાસન આપવાનું શરૂ કરી, રોગનું નિદાન જણાવવાનું શરૂ કરવાનો ઢોંગ કરી ધનવંતરી ચલા માંડ્યું.

“જો આ અસ્તાયજે જતો સૂર્ય અત્યારે એ કેટલો નિસ્તેજ અને શાન્ત જણાય છે. માનવજીવન કંઈ સદાકાળ ઉગતા સૂર્ય સમાં તેજસ્વી અને પરાક્રમી નથી રહેતો. તેમાં પણ અસ્તોદય-તડકો હોયો-આવે છે, આજે આય-મતો સૂર્ય કાંચે જેમ પાછો સોજે કળાએ પ્રકાશવાનો છે. તેમજ આજનો દુઃખી-દીન-નિસ્તેજ માનવી આવતી કાલે પાછો તેજસ્વો-પરાક્રમવંતો બની જગતભરમાં ચેતના બરવાનો છે. દર્દ એજ જીવનનો હેતુ છે. દર્દથીજ માનવજીવન ધડાય છે અને દર્દીઓજ હંમેશાં પગક્રમી બન્યા છે, દર્દ ખોટી વસ્તુ નથી. જગતના ઉદારકો, જગતના મહાપુરુષો બધા દર્દીઓજ હતા. દર્દ હોયું ખરાબ નથી. ખરાબ તો દર્દ સદન ન કરવું તે છે; દર્દથી ડરવું

તે છે. જીવનમાં સારા માઠા બધા અનુભવોની આવશ્યકતા છે. આડા અવળા વળાંકો ખાઈ; ખાડી, કોતરો અને જંગલો પસાર કરીને આવતી નદી જ મહાનંદ બની શકે છે. કેસાએકું જીવન જ ઉજ્જવળ નિવડે છે.

દુઃખથી ડરીશ નહિ, નકામા ખોટા વિચારોથી મગંગને ભરીશ નહિ. હિંમત રાખ, પ્રજા પર વિશ્વાસ રાખ. તે દયા ઝરણું સર્વદા સર્વત્રે માટે વહેતો જ હોય છે. આરો તો છુટકો ભરી લે અને તે પાને પાછો જીવન સફર ખેડવા તૈયાર થા.”

રૂદન એ હૃદયનો ઉભરો ઢાલવવાની અને દર્દ હલકું કરવાની સજનજૂની રીત છે, પ્રજા અર્પી બક્ષીસ છે. એથી મન હલકું થાય છે, હૈયું પ્રકુલિત થાય છે. એ એક જાતનું સ્વર્ગીય અમીઝરણ છે, એક જાતનું પ્રાપ્તિ છે. ધણું રોવાથી મારા આ મિત્રનું પણ કંઈક એવું જ થયું હતું. હવે તે સહેજ આનંદીત દેખાતો હતો.

હૃદયદુઃખ બહાર કાઢવાનો માર્ગ જેમ આંસુ છે તેવી જ રીતે મોંના બોલ પણ એક માર્ગ છે. હા એ બોલ આપણે ગમે ત્યાં ન કાઢી શકીએ; આંસુ પણ ગમે ત્યારે, ગમે ત્યાં, ગમે તેની પાસે અને ગમે તે રિયતિમાં નથી કાઢી શકતા તેમ રોવા માટે જેમ અમુક પ્રકારની જગા જોઈએ છે તેમ જ વાત મૂકવા માટે પણ અમુક પ્રકારનું માધ્યમ જોઈએ છે. રોવા પછી હૃદયને જેમ શાન્તિ મળે છે તેમ થોડા જગાએ વાન કર્યા પછી પણ હૃદય તેટલું જ હલકું અનુભવાય છે. જાતે ખારાશ અને સામાના દિલને દ્રવીને મીઠાશ બંને આપતો આંસુની પેઠે શબ્દો પણ કાષ્ટકના દિલને દુઃખ આપી ક્યારેક ખારાશ અને દયા વરસાવી ક્યારેક મીઠાશ બંને આપે છે.

અમો બંને બાળમિત્રો હતા એટલું જ

નહિ, જીવનસાથી હતા. અમે ઉભય એક ખીજની વાતોથી માહિતગાર હતા. માત્ર આજે જ એણે મારા પ્રત્યે, પોતાની અનિચ્છાએ જ, ઉપેક્ષાવૃત્તિ બતાવી હતી અને જે પ્રસંગ હું અનેકવિધ પ્રયત્ને બુધાવવા ઇચ્છતો હતો તે એ બૂધતો નહોતો.

કેટલાક પ્રસંગો સહેજે બૂલી જવાય છે, કેટલાક ઘણે વખત રહે છે, કેટલાક તો ક્યારેય બૂલાતાજ નથી. પ્રયત્નો કરો તો પણ દિલના ધા ઉંડા હોય છે. “છરા તણે છેલ્લે ઉપાખ સૂઝે, ફૂવાડખનો કાષ દહી ન રુઝે.” વાણી પ્રહારથી ચએલા દિલ-ધા રૂઝાવા મુશ્કેલ હોય છે. મેં ‘માન્યું’ કે આને પણ આવો જ કંઈક અનુભવ-દિલધાવ થયો હોવો જોઈએ.

ઘણી મહેનત પછી, કેટલીક વારે મેં તેને મારી સમગ્ર શ્રદ્ધાના બળથી અનેક રીતે સમજાવ્યો એટલે તેણે કહ્યું:

“હું કાલે...ને ત્યાં ગયો હતો. થોડીક વાર બેસીને આમ તેમ વાતો કરી. આ વખતે એના...કામસર બહાર ગયેલા. એકાંત જગ્યા, જે જીવાન હરથો, સ્ત્રી પુરુષનું રવામાવિક આકર્ષણ, ધણા વખતનો તલસાટ, એક ખીજ માટે આગ્રહતા રાખતાં માનવચત્રા, મેં તેને ખેંચી, બાથમાં લીધી અને એક...

તરત જ તેના...આબ્યા. મેં ધાયું તેમની નજરે પડ્યો. થઈ રહ્યું. લગ્નનું માયું મેં પડી ગયું. કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. હું સમજ્યો કે તેમણે જોયું નહિ હોય. મનને સહેજ નિરાંત વળી. વળી પાછું મન ચકાવે ચઢ્યું. સાથ્યા આવવાનો વિચાર. કયો પણ આમ ઓચિંતો ઉઠું તો વખતે વહેમ મજબૂત બને. શું કરવું તે સૂઝ્યું નહિ. જોયું હશે કે કેમ તે તો રામ જાણે પણ મને પોતાને ધણું માફું લાગ્યું.”

કાર્ય કરવું ગમતું હતું. નહોતું ગમતું

માત્ર કોઈ જુએ તે. બધાનો આ દશા હોય છે, અમારી પણ હતી. મરવાનું નહીં છે છતાં તે તરફ બેદરકારી બતાવતો માનવ; કોઈ પણ કામ ગમે ત્યારે-આજે નહિ તો કાલે-બહારનું જગત જાણવાનું જ છે, એમ જાણવા છતાં, કોઈ ન જાણે તેમ આશા રાખે છે ! કેવી છે એ માનવજાત ! ! કેટકેટલા ઢાંકપીછોડા અને શા શા ધમપગડા ! ! ! આયું રૂપાણું છતાં કેવું ગંદુ જીવન ! ! !

“ખીજે દિવસે, આ સંબંધે વિચાર કરવા મારે અને તેની મારફત તેના...નું મન જાણવા સારું” અમે બંનેએ સાજના એકાંતમાં ફરવા જવાનો વિચાર કર્યો. ગંદી માનવજાત સદા એકાંતજ શોધતી હોય છે. જે એકાંતે આ કટુ પ્રસંગ નિપજાવ્યો તેજ એકાંત પાછો તે શોધે છે. કરોળ્યાવાની પેઠે જાળાં વિદાળ-તોજ જાય છે. ફર માત્ર એટલેજ કે કરોળ્યાઓ, જાળમાં શિકારને પકડે છે; બ્યારે માનવી પોતાની જાળમાં પોતેજ ફસાય છે.

“સાંજના જખણું મને બોલાવજો.” આટલું કહી એ ઉઠી અને અમે છૂટાં પડ્યા.

ફરવા જવાના વખતની રાહ જોતો હું ક્યારનો, બધા કામ પડતાં મૂકીને, બેઠો હતો અને તેની રાહ જોતો હતો.

“તમે સવારમાં મળ્યા તેજ વખતે આ સંબંધી કંઈ પૂછી ન લીધું ?” વધુ ઉંડા ઉતરતાં, રાંકા થવાથી મેં મારા મિત્રને પૂછ્યું.

“ના.” એજ હીનવદને દૂંકો જવાબ આપ્યો.

“ફરવા જવાનો ધરિદો પ્રદર્શિત કેણે કર્યો ?” આગળ બોલે તે પહેલાં જ મેં આગ્રહતાથી પૂછ્યું.

“મેં.” પાછો એજ દૂંકો ને ટચ ઉત્તર. એની એજ હૃદયવ્યથા. એની એજ આંસુની ભરતી. એનું એજ કરણ આકંઠ.

મને પોતાને મારા એ કાંઈ પણ જાતના ધરાદા વગર માત્ર કૃતકલ્પતિથી પૂજાએલા પ્રત્નો માટે અત્યંત પરતાવો થયો. મને થયું કે મેં ક્યાં આ પૂજ્યું ? હું આ માટે આમ ઉડો ઉતરતો જાઉં છું ? ઉપલક્ષ હકીકત જાણીને હું મન સમાધાન ન કરી શકત ?

હું તેના રોમેરોમનો ભોમીયો હતો, તેના હૃદયને સારી રીતે ઓળખતો હતો. તે અત્યંત લાગણીવશ ધ્વજાન હતો એમ જાણ્યા છતાં મેં આ ધૃષ્ટતા કરી હતી અને તેની લાગણીને ઉશ્કેરી મૂકી હતી. મારું ક્યું મરેજ ભોગવવું પડ્યું. દેટલીકવાર પછી તે શાન્ત થયો અને મારા દુરાગ્રહને વશ થઈ આગળ ઠકેલા માંડ્યું.

“ વખત યતાં મેં તેને બોલાવી. તેને દૂરથી આવતી જોતાંજ હૃદયમાં કંઈક અવનવા ભાવો ઉપજ્યા. હું તો જાણે છે ને કે આમરે બેને ધણી વખતથી રહેલ છે, લામણી છે, એક ખીમ માટે મમતા છે. આજે મને તે દૂરથી કાંઈ નવીન સ્વરૂપે દેખાઈ. ધીમી પણ મહાપતી યાત્રે યાત્રી આવતી એ લાવણ્યમયી સૌન્દર્યમૂર્તિ અને દેવી સ્વરૂપે દેખાતી હતી. એ ગૌર અને પાટીલા સુખપરવું સૌન્દર્યતેજ અને મહાત કરવું લાગવું હતું. એનાં શ્વેતવર્ણાં સાડી કમળે એની હૃદયશુભ્રતા પ્રદર્શિત કરતાં હતાં. એના કામળ પાદદંસો જાણે ડગલે ડગલે પાવિત્ર્ય પાથરતા હતા.

એ આવી બેઠી કંઈ પણ લોભ્યા વગરજ. મારી આંખો તો એને દૂરથી યાત્રી આવતી જોઈ ત્યારથીજ તેના સુખદર્શનમાં લીન બની હતી. મન પણ તેના હૃદયદર્શન માટે આતુર હતું.

“ આજે મારે દરવા નથી આવવું. ” આવના બરોબરના તેના આ ભોંખકાકાએ મારો આશાઓનો મહેલ કડકમૂસ કરતોકને જાનીનદોસ્ત થાય તે પહેલાં તો તેણે આગળ કહ્યું: “ આજે ઘરીર બરાબ છે. કંઈ લાગે

છે. જો કે.....ની રજા લઇને તો આવી છું. પણ મારે આવવું નથી. ”

આ સાંભળી મને કંઈક વધાનિમિશ્રિત શ્લેષ થયો. અરર પ્રભુ ! હું ય નિષ્કુર છે કે શું ? સુખ આપતાં વર્ષોનાં વર્ષો સુધી રાહ જોવાનારો હું કુઃખ આપતાં પળવાર પણ વિચાર કરવા કેમ થોભતો નથી ?

આમ તો એ મારી જોડે દરવા આવતી નથી એ મને અનુભવ હતો. એક બે જગાઓ જોવા લઈ જવાની વાત એણે જ મને કેટલાક વખત પહેલાં કરી હતી. મેં હા પાડેલી પણ ત્યાર પછી એ વાત વિસારે પડેલી. મને એમ કે તે પૂછે છે ? તેના મનમાં શું હશે તે તો એ જાણે. બાળી, જવા હો એ વાત પણ એ બધા કરતાં આજની એની વલણ મને અતિ આશ્ચર્યજનક લાગી.

એણે “ના” કેમ પાડી ? શું મારામાં કંઈ વહેમ આવ્યો અગર .....એ તેને કંઈ કપકો આપ્યો હશે અને મને એ કહેતી નહિ હોય ? ત્યારે હું કેવો હલકટ કે ન એકાંતે એક કુઃખકર પ્રસંગ નિષ્પજ્યો તેજ એકાંતના મોંમાં ફરી ધસવાનો વિચાર કરું છું ! શું હું આ જાળ રચ્યે જતો હતો ? સદા તેનીજ ધ્વજા પ્રમાણે વર્તવાના નિશ્ચયવાળો હું, મારું વર્તન તેને જ અનુકૂળ રાખવા મથતો નહોતો ? તેની લાગણી, તેવું હૃદય, તેની મમતા એ બધું સમજતો હોવાનો ગર્વ ધરનાર હું, તેને ન દુઃખવાના વિચારોમાં શું થાયો હતો ત્યાં તો એણે “ કેમ આજે નવો નાટક છે ને ? જોવા જશો ને ? બેરાંતાં લુગડાં પહેરી મરહો નાચે એ તમને ગમે છે ખરું ને ? ” પૂછીને મારી વિચાર-માળા તોડી.

“ હા કહાય જઈ પણ ખરો. નહીં નથી. ઉજ્જડ રેતીના રણમાં ભ્યાં કયાનો છાંયો ન હોય ત્યાં એક તાડનોય ભ્યાં બોળવો પડે છે. ”

“પણ એ તો ફુંગર દૂરથી મરણીઆમણા.”

“હા. પણ ત્યાં સુધી એ ફરના ફુંગ-
રાઓ પ્રત્યે અણુગમે. કે અભાવ નથી ઉપજ્યો.
ત્યાં સુધી તો એ રણીઆમણાજ દેખાવાના ને!
મહેલના અભાવે હું પડી શું ખોટી ?”

આ નિર્દોષ, નિર્દોષ વાર્તાલાપમાંથી
એણે ગમે તેવાં અનુમાનો કર્યાં હોય. મેં તો
એના સ્વાભાવિક અને સરળ હિતરોજ માત્ર
આપ્યા હતા. તેને માફ કરવાનો કે વેધક
ટકોર કરવાનો અને સ્વપ્નેય ખ્યાલ નહોતો
પરંતુ તેને મેં વિચારમતમાં દૂબતી બેઠી.

થોડી વાર પછી. તેણે કહ્યું: “આરો
ફરવા જઈએ.” તેણે શરીર સાથે નથી એ
એણે મને પ્રથમથીજ કહ્યું હતું અને એણે
મને જુલું કહેવા કંઈ કારણ પણ નથી-
મારે કહેવું બેઠાએ કે મારા આગળ એ
ક્યારેય જુલું બોલતી પણ નથી કારણ કે હું
બોલતો નથી-અને એના વચનોમાં મને સદા
નિશ્વાસજ રહ્યો છે એટલે મેં ક્યારેય કે તે
આવા શરીરે પણ ફરવા આવવા “હા”
પાડે છે, તે પ્રકત મને ખરાબ ન લાગે મારેજ.
અને એની આવી સ્થિતિમાં તેને હેરાન કરવી
એ મારાથી તો નજ બને. એટલે મેં કહ્યું:
“મારે ખાતરજ તમારે ફરવા આવવાની
“હા” પાડવાની જરૂર નથી.”

આ એકજ વાક્યે તેની શુદ્ધિ સતેજ
કરી. તે હિસેરાઈ અને રોડકું પરખાવ્યું કે:
‘કોઈ કોઈને મારે નથી આવતું.’ અને આ
એના એકજ વાક્યે મારા મગજને હિસેરું
કે: ત્યારે શું જાતના આ સંજ્ઞાથી નહીં
જુલું ? નહીં કોઈ હિંસા ચિંતનમાં હું દુબી
મયો અને એની તેજસ્વી શુદ્ધિએ, વીજળીક
અડધે, કોણ બાણે શો નિશ્ચય કર્યો કે તરતજ
એ બોલી:

“બસ હું ઘેર નહીં છું.”

હું ‘હા’ પાડું તે પહેલાં, જ્વાળની પણ
રાહ જોવા વમગ, એ ત્યાંથી પસાર થઈ ગઈ.
હજી તો હું વિચારમાંજ હતો અને એ ફર ફર

નીકળી ગઈ. હું એટલો બધો વિચારવશ-
બેશુદ્ધ-હતો કે મેં તેને ‘હા’ પાડી છે કે
કેમ તેણે જાન નહોતું ત્યારેય અને નથી
આત્યારેય તે.

એ ગઈ. હું જોતો જ બેસી રહ્યો. એ
દેખાઈ ત્યાં સુધી. બાણે પાછળ દોડી જઈ
અને હાથ પકડીને પરાણે પાછી ખેંચી લાવું.
પણ ઉઠાડું નહોતું. દિશાઓ ચક્રર ચક્રર
ફરતી લાગી. આંખે અંધારાં આવ્યાં. છાતીમાં
હૂમો ભરાયો. હૃદય ક્રાંતવા લાગ્યું. મગજ
ઘેરાવા લાગ્યું. અને બે સાદગાર મોટાં અણુ
ટપક્યાં ! એજ સ્થિતિમાં ત્યાંથી નીકળ્યો છું.”

આ એની વાત પૂરી કરતાં કરતાં તો
પાછો હર્ષવત રાયો. ખૂબ રાયો. ખરે, રદન !
તુંજ એક દુઃખીને આસરા રપ છે. જગતમાં
રદન ન હોત તો દુઃખીઆં શું કરત ?
પોતાનો હૃદય ઉભરો. ક્યા મારે કાલવત ?
જેને કોઈ આત્માસન નથી આપી શક્યું તેને
એ રદન પોતામાં સમાવી લે છે પાપીને પણ
પવિત્ર કરે છે. અનેકોનાં દુઃખ જુલાવે છે.
રાક્ષસોને પણ માણસ બનાવે છે. રદન !
પાપાણેને પણ શ્રી પીગળાવે છે. નિર્દયમાં
પણ દયા જળાવે છે. અમર રહો એ મુલમ-
સુમમ પ્રાયશ્ચિત, રદન !

સુધા ક્યારેનાય આથમી ગયો હતો.
અંધાર ઘેરી રાત્રીએ પોતાંતો જમાવ ક્યો
હતો. ફર ફર શિયાળવાંના અવાજો તમસંના
અવાજોને દાખી દેવાનો નિરર્થક પ્રયત્ન કરતા
હતા. સધળે શાન્તિ છવાઈ હતી. નહોતી
શાન્તિ માત્ર આના હૃદયમાં. અમો બંને ઘેર
આવ્યા. સૂઈ ગયા. મેં એને મારી સાથેજ
રાખ્યો હતો. રોજ ક્યાકોનો વાંચનારો આજે
તરતજ પથારીવચ થયો, કારણ કે નિદ્રાવશ
થવું તેને હાથ નહોતું. સવારે એ ઉઠ્યો ત્યારે
પણ એની પથારી ભિન્નબેલી હતી. ઉઠે મેં
બીજો દિવસે મિત્રધર્મ બળવ્યો. “શું ?”
તે ફરી કોઈવાર.

“હું” કોણ ? બોળ્યો છો અને ?
તેણે “મન”.

આપણી કહેવાતી પતિત બહેનો

આ પણ સમાજમાં-ખાસ કરીને હિન્દુ સમાજમાં (જે કે ખ્રીસ્ત સમાજની તો મને ખબર નથી, છતાં એમ માનવામાં આવે છે કે બહુ ભેદ તો જુદા જુદા સમાજમાં નહીં જ હોય; કારણ સમાજ તો માનવીઓએ જ બનાવ્યો છે અને માનવી-સારીયે ફુનીઆબરના માનવી-અમુક નીતિ-અનીતિનાં બંધનોમાં તો ચોક્કસ મળતા થાય છે.) 'વેશ્યા' શબ્દ એક ભયંકર માળ તરીકે વપરાયે રહ્યો છે, આપણાં કહેવાતાં સુધરેલાં માણસો પણ 'વેશ્યા' શબ્દ માત્રથી ઘૂછી જીટે છે-અને કોઈ સ્ત્રી તેમના લયકર તિરસ્કારને પાત્ર હોય ત્યારે તેને એ શબ્દથી સંબોધવામાં આવે છે.

ત્યારે શિક્ષિત માણસો પણ આપણી કહેવાતી પતિત બહેનોનો તિરસ્કાર કરે છે, ત્યારે વધારે દુઃખ થાય છે અને મને લાગે છે કે મારે એમના અચાવ માટે કંઈક તો કહેવું જ જોઈએ,

કહેવાતી પતિત બહેનોની સરસાની પતિત આપણે જોવી જોઈએ. અને પછી પણે જોઈએ કે એ સંસ્થા પરેખર જ તિરસ્કરણીય છે કે કેમ:

આપણે હિન્દુ સમાજ સ્ત્રીઓની રિધતિ વિષે બહુ જેદરકાર રહ્યો છે, સ્ત્રીઓની કૌમત હિન્દુ પ્રકરને મન બિલકલ નથી એ તો બહુ ચચોએલી વાત છે અને બહુ જ જાણીતી વાત છે એટલે એ વિષે કશું જ કહેવાનું હોતું નથી.

હિન્દુ સમાજમાં લગ્ન એટલે લાકડે માંકડું વળગાડી દેવું સુધરેલા સિવાયના કુટુંબોમાં-અને આવાં સુધરેલાં કુટુંબો હિન્દુ સમાજમાં ધણાં જ ઓછા હોય છે-છોડરા છોડરીઓને ગમે તેમ પરણાવી દેવામાં આવે છે. છોડરા છોડરીઓને એમનાં કપડા, ધરણાં, અને ચંપકો ખરીદવામાં જેટલી સ્વતંત્રતા મળે છે. એટલીયે એમનાં લગ્ન પૂરતી મળતી નથી. હિન્દુ વડીલો બધી જાણ છે કે લગ્ન પછી બન્ને જણાને આખો અવતાર સાથે

રહેવાનું છે. એ વડીલો તો લગ્નના દિવસો પૂરતા પોતાના આનંદનો જ વિચાર કરે છે. પેમાદાર કુટુંબો સામસામી શલુગારાએલી મોટરો મોટવી આનંદ મેળવે છે. એ લોકો સમાજની આ બદીમાંથી મુક્ત હોતા નથી.

પરિણામ એ આવે છે કે પતિપત્નીનાં જીવનમાં અનેક જાતના વાંધા જીટે છે. એક-બીજાને જોયા વગર ત્યાં લગ્ન થતાં હોય, ત્યાં સફળતા કેમ સંભવી શકે? બન્નેને એક બીજાના વિચારો, દેખાવ કે વય અનુકૂળ આવતા નથી અને આનું વધારે ખરાબ પરિણામ સ્ત્રીઓ માટે નિર્માણ હોય છે. પુરુષ પોતાને નમમતી સ્ત્રી હોય તો એને તિષાંજિ આપે છે અને ખીજી જીતે-એની અનિમિષા હોવા છતાં પણ વડિલો અને સમાજનાં ભયંકર દળાણને લઇને પરણે છે અને એ ન ગમે તો ત્રીજું, એમ ચાલ્યા જ કરે છે. આ તમએલી સ્ત્રીઓ પોતાના આપનાં ઘરે જાય છે, ત્યાં તેમને ભાઇભાભીઓના પુણ્યે પોતાનો નિર્વાહ કરવાની ફરજ પડે છે.

નાની ઉંમરમાં જ લગ્ન થઇ મયાં હોવાના કારણે, અને હિન્દુ સમાજમાં છોકરીઓથી ભણાવ નહીં એ નિયમાનુસાર, નિર્વાહ માટે એ બીજો કશો ધંધો હાથમાં લઈ શકતી નથી. જો એને જીવનું જ હોય તો જો કે એનાં જીવન માટે હિન્દુ સમાજ બહુ જ જેદરકાર છે-પોતાના પગ ઉપર બિના રહી એક જ ધંધો તેને સ્વીકારવો રહ્યો અને તે દેહવિકવનો. ધણાં પુરો હલીય કરશે કે એ તમએલી સ્ત્રીઓ પછી કેમ ભણવાનું કે કંઈ ઉદ્યમ શીખતી નથી; પણ જવાબ તો એટલો જ દેવાનો છે કે કેટલીક તમએલી સ્ત્રીઓ પોતાથી બનવું કરી, ઉદ્યોગ અગર શિક્ષણ પાછળ જાય છે, જો એમને માટે ધણું જ અભિનંદન

સંસ્કાર લક્ષ્મી

ભણીતા લેખક અને નિષ્કામ સાહિત્યસેવક થીયુત કુન્ડરશી ધરમશી સંપટે પોતાની જીવનયાત્રાનાં ૬૦ વર્ષ પૂરા કર્યા છે એ પ્રસંગે તેમના સન્માનાર્થે કરાવીમાં એક બહેર સમારબ ટૂંક સમયમા યોગ્યનાર છે. થીયુત સંપટે લખેલાં "મસ્કારલક્ષ્મી" નામે પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિ ટૂંક સમયમા મદાર પડનાર છે. એ પ્રસંગે તેમને એ પુસ્તકના પ્રકાશક મેસર્સ એન. એમ. દક્ષિની કપની (મુંબઈ) તરફથી ઉપરોક્ત બહેર સમારબ પ્રસંગે "મસ્કારલક્ષ્મી" પુસ્તકની આદીની પ્રતિકૃતિ અર્પણ કરવામા આવનાર છે, તેવું આ પ્રતિક-ચિત્ર છે.

નીચ છે. પણ ને સ્ત્રીઓ એમાં પણ નિષ્ફળ નીવડે છે તે જ આ દેશવિકાસનો ધધો સ્વીકાર છે. નો બધી જ તબક્કેલી સ્ત્રીઓ આ ધધો સ્વીકારતી થઇ ગઇ હોત તો એમની સંખ્યા ઘણી જ ઓછી હોત; કાશ્યુ

પુરો સ્ત્રીઓ તબક્કામાં કુશળ તો હોય જ છે. અને એમના પ્રતાપે ઘણી સ્ત્રીઓ તબક્કેલી થઇ શન્યવત જીવન ગાળે છે. સ્ત્રીઓ વેરયા બને તો એમાં દોષ મોનો ? દિન્દુ સમાગનો અને દિન્દુ ફર પુરપોતો.

આ સંસ્થાની વૃદ્ધિ પણ હિન્દુ સમાજને આભારી છે. હિન્દુ સમાજમાં વિધવા એટલે શું કહેવું તે સૂઝ પડતી નથી. બાર વર્ષે વિધવા થયેલી એ વયમાં આવે ત્યારે સખત સંયમવાળું જીવન ગાળવું જોઈએ. ત્યારે પચાસ વર્ષે ત્રીજીવાર પુરુષ નિરાંતે પરણી શકે. એના લગ્નમાં ગીત ગાવાવાળાં બેનોનો પાર હોતો નથી. ધોલક-શરણાધ વગેરે વાદ્યોથી એવું લગ્ન શોભતું હોય. પણ જો હિન્દુ સમાજે એમ નક્કી કર્યું હોત કે ખીજીવાર પરણતા પુરુષ ખીજીવાર પરણતી સ્ત્રીને જ પરણી શકે તો કહેવાતી પતિત સ્ત્રીઓની સંસ્થાની વૃદ્ધિ ન થાત. કુદરતે સ્ત્રી અને પુરુષમાં લાગણીઓ સરખી જ મૂકી છે. બાર વર્ષની વિધવા છોકરી આપું જીવન કઠાય સંયમ રીતે ન ગાળી શકે તો એને શિક્ષામાં આખા સમાજ તરફથી તિરસ્કાર અને હઠધૂત કરવામાં આવે છે. એ છોકરી અને વેસ્થા બને છે અને ત્યાં પુરુષો-હિન્દુ સમાજના ધંધારાં-એનાં ચરણો ચૂમવા હરીદાષ કરે છે. આવા સમાજ હોય અને પુરુષો આવા હોય તો આ સંસ્થામાં વૃદ્ધિ થાય જ તો ?

પુરુષો વેસ્થાને તિરસ્કારે છે. એને માટે જુદા લતાઓ બંધાવી એવું બગડેર અપમાન કરે છે. પણ થોડાંએ વિચાર કરતા હોય તો ?-એ આખી સંસ્થા ચલાવે છે કણ ? જો એક પણ પુરુષ ત્યાં ન જતો હોય તો એ કહેવાતી પાતલ બેનો કોની રાહ જોઈને બેસશે ? કોને પોતાના દેહ વેચશે ? પુરુષો પોતાની સ્ત્રીથી સંતોષ ન પામે એટલે વેસ્થાશ્રમમાં જાય છે. વધારે અસંતોષ પામતાં એ સ્ત્રીને છોડી દે છે ! પરિણામે એ તનુએલી સ્ત્રી, બીજો કાષ્ઠધંધો ન મળે તો, ચાલી વેસ્થા બને છે અને નિર્વોદ ચલાવે છે. વેસ્થાઓનો તિરસ્કાર કરો છે, તો એની સંસ્થા કાં ચલાવે હો ? એ સંસ્થા નિર્મૂળ થઈ જાય તો કેટલા પુરુષો નાસીપાસ થાય ?

અને દુનિયામાં વેચાણ ક્યાં નથી ? ગમે તે ચીજ જોઈએ તે પૈસાથી મળી શકે છે.

ગ્રાઈસરો જીવિ વેચે છે, બાપારીઓ પ્રમાણિકતા, નીતિ વેચે છે; વક્રોલો પોતાની હોંશીઆરી વેચે છે; કારીગરો કલા વેચે છે; અરે લગ્ન બજારમાં તો હૃદય પણ વેચાતાં મળે છે ! છોકરાંને પરણાવતી વખતે સામા કુટુંબમાં કુલો પૈસા છે એની ગણતરી ક્યાં નથી થતી ? જો સામા કુટુંબ પૈસાદાર હોય તો છોકરો કે છોકરી પરણાવાય છે. આવી રીતે પૈસાથી પ્રેમ પણ વેચાતો મળે છે ! વરવિક્રય અને કન્યાવિક્રયમાં વરકન્યાનાં વેચાણ સિવાય બીજું હોય છે શું ? લેખકો લેખનકલા વેચે છે. ચારિત્ર્યમાં પ્રમાણિકતા અને નીતિનો સમાવેશ થાય છે અને એ પણ ખરીદી-શકાય છે. ભગવાન પણ ખરીદી શકાય છે; ભોક્ષા માનતા માને છે-હે ભગવાન ! માફ આટલું કામ તું કરીશ તો એક તારા નામનું મંદિર બનાવીશ. અહીં આ પણ વેચાણ છે ને ? પ્રાર્થના પણ વેચાતી મળે છે, મને ફલાણો મઠ નડે છે મહારાજ ! આટલા જ બાર વતી કરી લેજો. પૈસા ચાપ તેટલા હું આપી દઈશ. સૌંદર્ય પણ લગ્નબજારમાં ખરીદી શકાય છે. વધારે પૈસા આપે કે વધારે પૈસાદાર હોય તેને મુંદર સાથી મળે.

આ બધી વસ્તુઓ-કલા, ચારિત્ર્ય, પવિત્રતા નીતિ, જીવિ, સૌંદર્ય, ભગવાન, જપમળ વગેરે દેહથી તો ધણાં ઊંચા છે જ ને ? આ બધી તો સૂક્ષ્મ પવિત્ર વસ્તુઓ છે. એ પણ ખરીદી શકાય છે, તો સ્થૂલ વસ્તુ વેચી કે ખરીદી શકાય જ ને ? આપણું અર્થશાસ્ત્ર પોકારી પોકારી કહે છે: એક એક વસ્તુને 'કોમલ' હોય છે તો પછી વેસ્થાઓ કહેવાતી પતિત બેનો પોતાનો દેહ વેચે તેમાં આટલો તિરસ્કાર શાનો ? ગ્રાઈસરો ! લેખકો, વેપારીઓ, વક્રોલો વિ. ને આપણે તમે ધણી જ પવિત્ર વસ્તુઓ વેચતા છતાં, તેમની વાહવાહ કરશું તો સ્ત્રીઓ ધણા જ કપગ સંબોગમાં દેહનું વેચાણ કરશે તો એને 'પતિતા' કહીશું ?

(ન્યાયિધર્મમાંથી)

“ સૂર્યા ”

આત્મવિશ્વાસ

લેખક :
શ્રી. ઉપેન્દ્રરાય નાનાલાલ

સમય.—મધ્યાહ્ન, સ્થળ.—ગંગાતટ, પાત્રો:—કર્ણ અને બ્રાહ્મણવેપધારી ઇન્દ્ર.

[કર્ણ કમ્બરપૂર પાણીમાં મધ્યાહ્ન સંધ્યાપાસના કરી રહ્યો હોય છે.]

કર્ણ : ॐ વિશ્વાન્તિ દેવ સ્વિતરુ
દુરિતાન્તિ પરાસુવ ।

યદ્દદ્રં તદ્ગ આસુવ ॥

ચંડાશે ! અગર મારા રનેહીઓમાંથી
કેટલાંક મને સૂર્યપુત્ર એવું ઉપનામ આપે છે;
એમાં કેટલું સાચ છે તે હું સમજું છું,
પણ એટલું તો ખરું જ છે કે; આપના
દાસાનું દાસ હોવાનું ગૌરવ મને—આપના
મક્કતને—છે જ. વળી પુત્ર તો પિતા કરતાં
અધિક ઓળટવી હોવા જોઈએ તેવું મારામાં
તો કંઈ જ નથી. મારા હૃદયમાં તો હે
લોકસાક્ષે ! અત્યારે ખરે મધ્યાહ્ન સમયે ઘેર
અધિકાર પ્રવર્તી રહ્યો છે. દયાલો ! મારી એ
જ વિનંતી કે; આપનાં અનંત બલદાઓમાં
વિસ્તરાયલાં અસંખ્ય કિરણોમાંથી એક કિરણ
મારા અંતઃકરણમાં પ્રવેશો. એટલું કૃપાદાન
આપના દાસાનું દાસને આપો, ॥ ૐ અસ્તુ ॥

[ધ્યાતરય બેસી રહે છે, એટલામાં વેપધારી
બ્રાહ્મણ આવે છે]

બ્રાહ્મણ (ઈન્દ્ર) : જયતુ ! જયતુ ! મૂત-
ક્રુવ દેવાકર ! ઓમન !.....

કર્ણ : (ધ્યાનમોથી નમ્રત યધને)
દિન-ત્રેષ્ઠ ! આપ બસે પધાર્યા ! આપનું
આમ, અચાનક—આવવાનું કારણ ? આપનું
સ્વાગત ક્યાં સિવાય પૂજવાના અવિવેક અત્યારે
કરવો પડે છે; પણ મારી અત્યારની રિયતિ
જોઈ; આપ તે ક્ષમ્ય ગણશો જ.

બ્રાહ્મણ (ઈન્દ્ર) : રાધાપુત્ર ! સાંભળ્યું
તો કેટલાય સમયથી અને અહીં તારાં દર્શને
આવવાનું મન પણ કેટલાય વખતથી યથા
કરે ! પણ વળી મન ચંકા કરેલું ! કર્ણ !
સાગ્ધીનો—પુત્ર બસિરાગ સમાન દાનેશ્વરી
હોઈ ચકે ! વળી યાવ કંઈ નહીં. વળી યાવ
જ

એ અંગદેશના અધિપતિનાં દર્શને જાઉં !
એમ કરતાં કરતાં આજે તારાં દર્શન કરી
કૃતાર્થ થયો. વત્સ ! કર્ણ—કીર્તિમાન્ભવ !

કર્ણ : મહારાજ ! કોઈની પણ પ્રતીતિ
ખાત્રી બાધવી એ ઠીક નહિ; પરિચય વગર
પ્રતીતિ થતી નથી. બોલો, તમને ક્યું દાન
જોઈએ છીએ ?

બ્રાહ્મણ : ક્યું દાન ? (ચોડીવારે) તું
તે મને આપી રાકીશ ?

કર્ણ : એક વાર કહો તો ખરા પણ
આપવા ન આપવાની વાત કરીએ. કર્ણ
વાચાળ થવા કરતાં કતવ્યશીલ હોવાનું વધારે
પસંદ કરે છે.

બ્રાહ્મણ : એ બસે તેમ હો ! અને
એમાં જ આપનું જૂથણ છે, પણ દાન માગવું
તો જ વ્યાજબી ગણાય કે તે આપી રાકાય
તો જ. નહોતર બ્રહ્મભોલ મિથ્યા નય,
અધિરથ નંદન !

કર્ણ : એટલે આપ વચન આપવા કહો
હો ! એમ ને ?

બ્રાહ્મણ : હા... (હસીને) નહોતર તું
આપે કે ન...

કર્ણ : મહારાજ ! વત્સ ! કરો અને કહો
આપને શું જોઈએ ? જુઓ, સમય વીતતો
નય છે. આપ જાણતા જ હશો કે આ, મારો
ઉપાસનાનો સમય છે. આગળ કહ્યું તે પ્રમાણે
કર્ણ પર વાજેવીની કૃપા નથી જ.

બ્રાહ્મણ : એમ જ હોય બેટા, એમ જ
હોય ત્યારે તું મને...

કર્ણ : કહો, કહો, આપને શું જોઈએ ?
મને ખાત્રી છે કે આપ યોગ્ય જ માનશો.

બ્રાહ્મણ : ત્યારે કહું ? દાનેશ્વર !
કર્ણ ! (ગંભીર યધને)

કર્ણ : હા, હા, કહોને.
બ્રાહ્મણ : વત્સ ! મને આ તારાં કુંડલ
અને આ તારું કવચ આપ,

કર્ણ : આ શું આપે માગ્યું ?

બ્રાહ્મણ : ને સંકલ્પ કર્યો હતો તે માગ્યું. હવે અપાય તો આપ નહીંતર આ ચાલ્યો. તારું કલ્યાણ ચાલે.

કર્ણ : થોડી વારે (દુર ઉભેલા પરિ-
મારકને) જા, મારા શસ્ત્રાગારમાંથી પાળી લાવ.

બ્રાહ્મણ : ધન્ય ! કર્ણ ! ધન્ય ! (કર્ણ-
જન્મેની સાથેજ મહેલ કવચ છુવતી ચામડી
પરથી ઉતરેલી આપે છે. કાનના કુંડલ કાપી
આપે છે. થોડીની ધારથી સરિતા લાલ બને છે.)

કર્ણ : હ્યો ! મહારાજ ! (હસતા હસતો)

બ્રાહ્મણ : મેટા ! હમ્વર ! તારું કલ્યાણ
કરે. વધારે શું કરું ?

કર્ણ : મહારાજ આપની કૃપા થઇ.

[બ્રાહ્મણ ચાલ્યો જાય છે]

કર્ણ : (સ્વગત) સમગ્રયુગ તો છે જ;
કે, આ બધાં પ્રપચો કાના માટે છે ? બમ-
વાન સવિતા !-જ્યાં દેવરાજ હન્દ ઉઠીને
આમ વંચક બને ? ત્યાં—

પણ હરી; મે તો મારો ધર્મ બમ્બ્યો.
ધર્મીશો !

હજી પણ મારો તો એ જ પ્રાર્થના છે
કે વધારે કર્તવ્યશીલ થવા મને શક્તિ
આપો. (થોડી વારે)

જસ ! હવે કંઈ બાકી છે ? કે ને
નિઃશંક વિજય જ પ્રાપ્ત કરાવે, એક પણ
ઓછું છે ? નથી, ખેર, પણ કર્ણ !
(ગભીર થઈને)

આ તારી આત્મશક્તિ પર તો તારો જ
અધિકાર છે ને ? જસ ? ત્યાં સુધી મેનો
ભાર છે કે તને પરાજન કરી શકે ? અર્જુન
ન સમજતો કે-કર્ણ-અરે ! એ તો વખત
આવ્યે અજર પડે. પછી બસ;

શ્રી કૃષ્ણ ! હો કે પૃથાકંગ અર્જુન
અથવા સત્યાવતાર યુધિષ્ઠિર ગમે તે મારા
સામે સંભ્રામમાં હો-પણ હું તો અજીત જ
હું !-મહારો આત્મવિશ્વાસ-અને સૌકાત્મન !
આપ તો મારી સાથે જ છો. ગમે તે હો,
વિજય મારો છે.

ચાલો ! હવે-અપૂર્ણ ઉપાસના પૂર્ણ
કરું (જાય છે)

—સ્ત્રીઓના—

પ્રહર, લોહીવા, ઋતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨ ૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

બિ.આ.ફાર્મસી—

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, ઊંચા,
ચુનાઈ નં. ૨, પુના સીટી.

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો ભેઝવો છીએ—

દરેક જાતની દેશી દવાઓ માટે સુચિપત્ર મફત મંગાવો.

[૧] આજની સ્ત્રીઓનો પડકાર

આજની સ્ત્રીઓ સમાજને પડકાર કરી રહી છે, કે “જગો, હજી જગાય તો, નહિતર ખાશે તમે ખસા. હવે અમારી આંખ લપટી છે, અમારામાં ભયૂતિ આવી છે. તમે માનો છો તેવી દીંગલીઓ બનવા અમે નથી માગતાં, પણ અમે સ્વાવલંબી બનવા માગીએ છીએ, અને અમારો પોતાનો ભાર ખોળને શીરે લાદવાને બદલે અમે અમારે મસ્તક રાખ્યો છે. આજની સ્વચ્છતા શીખવી રહી છે બનમહેનતનો અભાવ. આ સ્વચ્છતા અમે તોડવા માગીએ છીએ. ભત્રી મહેનત કરનાર ઉપર તિરસ્કાર અને દયાની લાગણી ધૂંટી ધટે.

“અમારાં ઘરો આરોગ્યમય, સ્વચ્છ અને સુંદર રાખવામાં ભત્રીમહેનત કરતાં અમે અભિમાન લેવા માગીએ છીએ; અમે સાદાકથી જીવવા માગીએ છીએ. ખોળ્યોના ઉપર જીવન વિતાવનારાની, ખોળ્યોની મજૂરી વગર અપંગ બનનારાઓની અમે દયા ખાઈએ તેવું ઇચ્છીએ છીએ.

“અમે એકલવાયા જીવનમાં માનતાં નથી. અમેને અવિનિશ્ચિત કુટુંબ ઉપર કંટાળો નથી. પણ એ ભૂના વખતની કહેવાતી સાસુ, નણ્ણીઓ અને નેકાણીઓ અમારી પાસે તાબેદારી કરાવવા માગતી હોય તો અમારે એ નથી જોઈતું. અમે રહેવા માગીએ છીએ એક જ ઘરમાં, પણ ભલે જુદા વિચારો હોવા છતાં અમારી જુદી જુદી શક્તિઓનો સહકાર આપીને અમારું ઘર ઉન્નત બનાવવા માગીએ છીએ. અમે એ ઘરમાં રહેવા માગીએ છીએ પુત્રીઓની પેઠે, અવિધના જીવન માટે અમારામાં શક્તિ અને કાર્યક્ષમતા આવવા

માટેની તૈયારીઓ માટે. અમારું અવિધનું ઘર વ્યવસ્થિત, શાન્ત, છતાં મમતાથી ભરેલું બનાવવા માગીએ છીએ; કોઈ કોઈનો ડર ના રાખે, પણ સૌ કોઈને પોતાનાં ગણીને એ કુટુંબનો વિકાસ કરવા માગીએ છીએ.

(“પાટીદાર”માંથી)

[૨] રજોદર્શન

રજોદર્શન થતા પહેલાં સ્ત્રીને બેચેની બંધાય છે અને કાંઈક કંટાળો આવે છે. બેસણી (Pain)માં ભાર જેવું લાગે છે. કોઈક જોલડું ચાલડું ગમડું નથી, વગેરે ચિહ્નો યાચ છે. કોઈમાં આ બનાવ સાધારણ તો કોઈમાં દુઃખદાયક હોય છે. રજોદર્શનનું બધું લોહી ખર્ચાયમાંથી આવે છે. આ માસિક ક્રિયા ગર્ભાશયને સારું કરવા માટે જ થાય છે, દર મહિને અંદરથી વહી જતા લોહી વડે ગર્ભાશય બરાબર ધોવાઈને સારું થઈ જાય છે અને તેની અંદરની ચામડી પણ નવી આવે છે.

૧. સપ્તક અને નિરોગી યુવતીને રજોદર્શન વખતે કોઈ ભૂતવું દુઃખ થતું નથી. ઋતુસાવ આબ્યાની ખજાર પણ પડતી નથી. સહેજ બેચેની લાગે, આબસ થાય, કેટલાં સહેજ કળતર થાય, આ સૌ ઋતુસાવ આવવાનાં પૂર્વેનાં ચિહ્નો છે.

૨. ઋતુસાવ વખતે સામાન્ય હજીવું કામ-કાજ ભલે કરવામાં આવે, પણ મહેનતવું કામ ન જ કરવું. નળખા બાંધ્યાની કન્યાએ તો તે વખતે સંપૂર્ણ આરામ લેવો.

૩. રજોદર્શનના દિવસોમાં કસરત ન કરવી. હરફર ન કરવું, તેમ લાંબો વખત બેસી પણ ન રહેવું. વધુ વખત સૂતેલા રહેવું.

૪. યદુ' ખાતુ' નહિ તેમ ખાદી સીમ ખાતી નહિ.

૫. શરીરના કોષ ભાગને ઠંડુ પાણી આડ-કાડતું નહિ, ઠંડી હવા પણ લાગવા ન દેવી. શરીર ઉપરનાં કપડાં પણ સીનાં ચએલાં ન રાખવાં. હાથપગ તથા ચેત્રે ઠંડુ પાણી લાગી જાય તો બહુ વાંધો નહિ, પેદાના કોષ ભાગને તો ઠંડુ પાણી જરા પણ ન લાગવા દેવું.

૬. રોગદર્શનના દિવસોમાં પણ નાહવું તો ખરું જ અને પહેરેલાં કપડાં પણ ઘોવાં, પણ ગરમ પાણીથી નાહવું. શરીર લાગી જાય એવી રીતે ઠંડા પાણીમાં પગ રાખીને વધુ વખત ન બેસવું.

૭. રોગદર્શન વખતે વાપરવાનાં કપડાં વહેન સ્વચ્છ રાખવાં અને હરેક પ્રકારની સ્વચ્છતાની કાળજી રાખવી.

૮. રોગદર્શનના દિવસોમાં ભારે ખોરાક ન ખાવો, તેમ ઉપવાસ પણ ન કરવો. સાદો, દળવો, પર્ય ખોરાક ખાવો.

(" પાટીસાર " માંથી)

[૩] શુદ્ધકાર્યનું વેતન

શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિની જેમ જેમ પ્રગતિ થતી જાય છે તેમ તેમ સ્ત્રીઓનું કાર્યક્ષેત્ર પણ વિસ્તરતું જાય ને સ્વાતંત્ર્યનો વધુ ને વધુ અનુભવ તેમને થતો જાય છે. આગળ વધેલા દેશોએ સ્ત્રીઓનું કાર્યક્ષેત્ર આ ચુક્રને અંગે ખૂબ વિસ્તારી દીધું છે અને પુરેષો કરતાં સ્ત્રીઓની કાર્યક્ષમતા અને ફક્તાતું પ્રમાણ કોઈ રીતે નિરાશાજનક ન હોવાની પ્રતીતિ તે પરથી મળી રહે છે.

પરંતુ શૈક્ષણિક કે ઔદ્યોગિક પ્રગતિમાં આપણો દેશ હજી પહોંત્ય છે કેલિબિયા કે શિકાગો યુનિવર્સિટીનાં સ્ત્રી વિદ્યાર્થીઓની અરથો અરથ સંખ્યા અથવા ક્વૉર્ટામાં રજાઓ આપરેલ્સથી માંડીને સામાન્ય મિકેનિક સુધીના જુદા જુદા ૫૧ વ્યવસાયોમાં સ્ત્રીઓએ મેળવેલા હિસ્સો હજી આપણે ત્યાં આશ્ચર્યની જ

વાત મળ્યા. બેતર કે કારખાનાતી હલકી મનુષી સિવાય આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓ માટે આજીવિકાનું ક્ષેત્ર હજી ખીલવા પામ્યું નથી. સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓએ પણ પોતાના વર્ગના હિતમાં તે માટેનાં સબળ આંદોલનો કે પ્રયાસો હજી આદર્યા નથી. બહેલી સ્ત્રીઓમાંથી કોઈ સ્વતંત્ર મિલનની હોય તો, બહુ બહુ તો પોતાને માટે બેકાઈ શિક્ષકનો (કવચિત્ કાકતરીનો) વ્યવસાય હાથ કરી બેસી રહે છે અને પોતાના યોગ્યેશ્વર સાથે સમન્વિત સ્ત્રી વર્ગનો પ્રશ્ન ઉકેલાઈ ગયો હોવાની આત્મતૃપ્તિ અનુભવીને તેમાં જ શિક્ષણની ફલિદાર્થતા જુએ છે.

જો સ્ત્રીઓ અને ખાસ કરીને સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓ જ સ્ત્રીવર્ગનો આવો ફોહ કરી રહી હોય, તો પછી પુરુષને કોય આપ્યા કરવાનો કરો અર્થ નથી. સ્ત્રીઓએ વર્ગસંગઠન સાધીને પુરુષના સ્થાપિત હિતો સાથે માથું માંડવાનું રહે જ છે. એ, કે, બાલ ક્ષેત્રોમાં પુરુષના સ્થાપિત હિતો સામેની લડત ગેરવાળખી નથી. સ્ત્રીઓના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે એ અનિવાર્ય પણ છે. પરંતુ એ માટે જે સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વની અપેક્ષા રહે છે એ ખીલવા માટે સૌ પહેલાં તો શુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પુરુષનાં સ્થાપિત હિતો દુર કરવાં જોઈએ છે. જગતના ૭૫ ટકા સ્ત્રીઓ ધરતી ચાર દિવાલો વચ્ચે પોતાના વ્યક્તિત્વનો દોષ આજે કરી રહી છે. ગમે-તેવો કળવાએલી સ્ત્રી પણ પ્રુખ્ત વિચાર પૂર્વક જોરો તો તેને જણાયા વિના નહિ રહે કે પ્રયત્ન પૂર્વક એણે જમાવી રાખેલા 'પ્રેમ' પાછળ એનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ કેટલેક અંશે દુષ્પ્રત યદ જવા પામ્યું છે.

પતિ અને સંતાતિ પ્રત્યેના પ્રેમ અને વાતસલ્યની સ્ત્રીની સ્વાભાવિક લાગણીને પુરેષ સ્ત્રીની મર્યાદા જ બનાવી દીધી છે. સ્ત્રીએ પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ખીલવનું હોય તો એ સ્વાભાવિક લાગણીને કાયમ રાખીને એને બંધાએલી અસ્વાભાવિક મર્યાદા દુર કરવી જોઈએ છે. ગૃહસ્થવન એ સ્ત્રી અને પુરુષ બંધનની સમાન જ્યામદારીનું ક્ષેત્ર છે. ' જે કર ક્રુવાવે પારણું ' તે જગત પર શાસન કરે ' વગેરે જેવાં સુભાવિતો યોગ્ય કાઠીને પુરુષ-વર્ગ સ્ત્રીઓના સમાદરને

ચાહે તેટલો દંશ કેળવે, પરંતુ ફરેક સ્ત્રી સમજતી હોય છે કે શાસ્ત્રોએ અને કાયદાઓએ આપેલું સ્થાન જગતનું તો થું પણ ધરનું શાસન પણ તેને કરવા દે તેમ નથી

નવાઈની વાત એ છે કે પુરૂષ સ્ત્રીની સમાન જવાબદારીનો કવચિત સ્વીકાર કરે છે, પણ સમાન અધિકારનો સ્વીકાર હજી તે નિઃસંકાય-પણે નથી કરેતા. 'સમાન જવાબદારી' માં તે પોતે જ કાર્યની વહેંચણી કરે છે, પોતાના કાર્યનું મૂલ્ય એ પૈસામાં આંકે છે અને તે પ્રાપ્ત પણ કરે છે, પરંતુ ગૃહકાર્યની પોતાને અણગમતી જવાબદારી સ્ત્રી પર નાખ્યા છતાં સ્ત્રીના કાર્યનું મૂલ્ય એ પૈસામાં નથી આકતો અને સ્ત્રીને તેઓ અધિકાર હોવાનું પણ તે નથી માનતો.

સ્ત્રીને એ અધિકાર પ્રાપ્ત થવા વિના તેનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ખીલવવાનો બહુ સંભવ નથી રહેતો. નોર્વે અને સ્વીડન જેવા દેશોએ તો પોતાને ત્યાં એવો કાયદો જ પસાર કર્યો છે કે પુરૂષે પોતાની આવકમાંથી સ્ત્રીને તેના ગૃહકાર્ય બદલ હિસ્સો આપવો. આપણે ત્યાં પણ સર વિશ્વેશ્વરથા કે શ્રીમતી માર્ગરેટ ક્લીન્સ જેવા પણ એવી પ્રથા આવકારદાયક માની રહ્યા છે, અને મહિલા પરિષદના એક અધિવેશનમાં પણ એવો કસન આવેલો. હિંદુ ધર્મે સ્ત્રીઓને જંગમમાં જંગમ સ્થાન આપ્યું હોવાના બહુમા ફેંકનારાઓ શાસ્ત્રોના વધુ હવાલાઓ બોળવા જોવાને બદલે સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની આ પ્રત્યક્ષ ફરજ બળવશે તો પણ બહુ છે.

સ્ત્રીઓમાં માત્ર સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ જ એથી સુધારામાન નહિ બને અને સ્ત્રી પુરૂષના સંયુક્ત સ્વાવર્ચન એકે એક અંગ એથી સમૃદ્ધ બનશે. ગૃહનું શાસન એ માત્ર પૈરક કે માલક શાસન નહિ બની રહે પરંતુ સમશાસન બનશે, અને

સંયુક્ત સ્વાતંત્ર્ય આપણા સામાજિક ઐશ્વર્ય એક પ્રબળ એકમ બની રહેશે. અવગત, સ્ત્રીને ગૃહકાર્યના બદલામાં વેતન આપવાના પ્રયત્નની પાછળ જે આશય રહેલો છે તે આશયને જ પાર પાડે એવી એ પ્રયત્નની મર્યાદા પણ હોવી જોઈએ. સામાન્ય આર્થિક-બળદ-પ્રયત્નની દૃષ્ટિ તેમાં દાખલ થવી ન જોઈએ.

[પ્રતબંધ]

[૪] વેરાતાં પુષ્પો .

(૧) જે પ્રદેશમાં મનુષ્યો પ્રેમની ધૃષ્ટિ કરે છે; જોયું યુગલને ધૃષ્ટિથી જુએ છે ત્યાં નરકની ગંધ પ્રગટ થાય છે. ત્યાં યૌવનમાં રસને બદલે વિકાર પ્રગટ છે.

(૨) એક વખત ફેવાએલા જોડા વિવાહના કાંઈ પૃથ્વી પરથી નાણું કરવા માટે સ્વાર્પણનાં ઢગા ઢગા હોડીનું ખમીર જોડશે.

(૩) સ્ત્રીનું જીવન મૈત્રી છે. એટલે એને મન એ પહેલેથી જ ગંભીર નહિ પણ પવિત્ર બાબત છે.

(૪) મદાન બનનારનું સ્વાર્પણ પણ મદાન જ હોય.

(૫) આત્મા સારીરમાં નથી રહેતો વિચારમાં રહે છે.

(૬) જ્યાં કામ મપાય ત્યાંથી કળા જાય, વરદ મપાય ત્યાંથી વૈભવ જાય; પણ જ્યાં મનુષ્ય મપાય ત્યાંથી સ્વર્ગ જાય.

વનખાળો

મહાત્માજીએ કહ્યું છે કે સ્ત્રી એ જગન્નિયંતાની સર્વોત્તમ કૃતિ છે, એ માતા છે, એ માનવીની જનની છે. એના સંસ્કાર જોડલા હૃદય, તેટલી માનવજાત હૃદય.

સ્ત્રીની સંસ્કારિતામાં માનવજાતની સંસ્કારિતાનું પ્રતિબિંબ છે.

તૈયાર છે : આજેજ મંગાવો

વિજ્ઞાનના વિધાયકો દિ. ૧-૧૨-૦

લખો : લુહાણામિત્ર પ્રેસ-વડોદરા.

—દાકામાં કાયદા હેઠળ અંગુઠાની છાપ આપવાનો ઇન્કોર કરવા માટે મહાસમાવાદી રાષ્ટ્રીય પક્ષના મહામંત્રી અને દાકા જિલ્લા સમિતિના ઉપપ્રમુખ શ્રીમતિ આશાવતા સેનને પાંચ અઢવાડિયાની કેદની દીક્ષા ફરમાવવામાં આવી છે.

—મુંબઈ ધારાસભાના મહાસમાવાદી સ્ત્રી સભ્ય શ્રી. નંદુબેન કાનુભાઈ બાસની સભા પુરી થતાં તેમને સાબરમતી જેલમાંથી છોડી મૂકવામાં આવ્યાં છે.

—પૂન્ય કર્ણુરમાં ગાંધી હૃદયના રોજની બીમારી ભોગવી રહ્યાં છે એવા સમાચાર સરકારે બહાર પાડ્યા છે.

—જેતપુરમાં એક આઠેક વર્ષની બાળા દોલ-બે દેવરના દાગળના પહેરીને લગ્નમાં ગઈ હતી અને પાછળથી એક માણસ, તારી બા પહેલું મંગાવે છે, હું તારો મામે છે એમ કહીને બાળાના ડોળા સાથે પલાયન થઈ ગયો હતો.

—સુર નરેસાનાં બેન રાજકુમારી સુન્યાદેવીનાં શુભ લગ્ન ગઈ તા. ૨૫ મી માર્ચે થયાં છે.

—અમદાવાદની મ્યુ. શાળાઓ વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીનીઓની અસાધારણ એકાદી હાજરીને પરિણામે સ્કુલઓડ કમીટી ઓફ મેનેજમેન્ટે કરાવે પસારી કરી લગભગ ૧૧૦૦ જેટલા કાયમી શિક્ષક-શિક્ષિકાઓને એપ્રિલની શરૂઆત સુધીની ત્રણ માસની નોકરી આપી છે, આ મુદત સુધીમાં ૭૫ ટકા હાજરી નહોતી થાય તે પહેલાં એપ્રિલથી તમામ શિક્ષક-શિક્ષિકાઓને નોકરીમાં ફરજ કરવામાં આવશે.

—શ્રીમતિ વિનયાલક્ષ્મી પંડિત તામીલના ધર કોમને અંગે નેની જેલમાંથી તા. ૬ મીએ એક અઢવાડિયા માટે પેરોલ પર છૂટ્યાં હતાં તેની મુદત તા. ૬ મી એપ્રિલ સુધી લંબાઈ છે.

—હાઈ સરક્ષણ ધારા હેઠળ અમદાવાદ સહેરમાંથી પકડાયેલાં શ્રી. મુલ્લા કનૈયાલાલ દેસાઈને

સાબરમતી જેલમાંથી બીન શરતે છોડી મુકવામાં આવ્યાં છે.

—ગઈ તા. ૬ મીએ નેતાઓની ધરપકડને આઠમો માસ દોવાથી અમદાવાદમાં સરવસ નીલેન્દુ હતું તેમાં ભાગ લેવા બદલ શ્રી. રેણુકાબેન રમણીકલાલ ફોનદાર, શ્રી. નિર્મળાબેન વેણીલાલ વઘીલ, શ્રી. રમાબેન રમણીકલાલ ફોનદાર, શ્રી. કલાબેન ભોગીલાલ શાહ, શ્રી. દયાબેન દેવજીશાહ અને શ્રી. ગુલાબબેન પારસોત્તમદાસ સામે પોલીસે કેસ કર્યો છે.

—લાહોરનાં લક્ષ્મી મહાવિદ્યાલયનાં આચાર્ય શ્રીમતી સાવિત્રીદેવીને રાવળપીંડી જિલ્લા બહાર ન જવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો છે.

—પંચમહાલના જાણીતા કાર્યકર શ્રીમતિ ગુલાબબેન દેસાઈને પરિવાર સાથેના બદલ વડોદરામાં એક માસની સભા થયેલી તે સભાની મુદત પુરી થતા બ્રિટીશ ગૌરવ મુળ્ય ૧૨૬ મી લક્ષમ પ્રમાણે એપ્રિલે પુનઃ ગયા માસમાં અઠકમાં લીધાં છે.

—નવસારીમાં કન્યા વિદ્યાલય ક્ષાપવા માટે શ્રી. રાજ્યરત્ન દીનરાઈ ડાહ્યાએ રૂ. એક લાખનું દાન કર્યું છે.

—ગઈ મહાશીવરાત્રીના લગ્નબંધીને શ્રી. નાનજી લક્ષ્મીદાસ અને તેમના ધર્મપત્ની શ્રી સંતાલબેન કાઠીયાવાડમાં કન્યા ગુરુકૃષ્ણની રથાપના કરવા માટે રૂ. પાંચ લાખનું નવું દાન કર્યું છે.

—વડોદરા રાજ્યના જુદાં જુદાં ગામોમાં શ્રી. ચીમનાબાઈ સ્ત્રી વલોભાલય જેવી સંસ્થાઓ શરૂ થઈ તે માટે તાલીમ પામેલી સ્ત્રીઓ ઉપલબ્ધ થાય તે માટે રાજ્યના બીજા ભાગોમાંથી થોડી લગભગ છોકરીઓ તથા સ્ત્રીઓને ગૃહવિજ્ઞાન અને ગૃહવિજ્ઞાન વગેરેની તાલિમ આપવા સંબંધે રાજ્યે એક યોજના નક્કી કરી છે. તાલીમની મુદત એક વર્ષની રખાઈ છે. તાલીમ લેનાર

બેનને માસિક રૂ. ૧૦ શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આવશે. તેમને માટે વસતિગૃહ બાંધવામાં આવ્યું છે તેમાં બોબન સિવાય બીજા કરોડ ખર્ચ લેવામાં આવશે નહીં. સોજન્ય' ઉપરની નિદાન શુભરાત્રી ચાર ધોરણ પાસ કર્યા હોય તેવી રાજ્યની રહીશ બહેનોને તાલીમ માટે ફરક પ્રાપ્તિ થી. હીરક મહોત્સવ પ્રબલ્લીપ આમોદ્ધાર ભંડોળ સમિતિની પ્રાંતિક સમિતિઓ પસંદ કરશે પરંતુ, અરજીઓ પ્રાંતના સુબા અને પ્રાંતિક સમિતિના પ્રમુખ પર તા. ૧૦ મી એપ્રિલ મુદ્દીમાં મોકલવાની છે. વર્ગ જીનથી શરૂ થનાર છે.

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ

અમદાવાદ રાજાની કાર્યવાહક સમિતિની ચુંટણીનું પરિણામ નીચે મુજબ આવ્યું છે:

શ્રી. શારદાબહેન મહેતાએ પોતાનું પ્રમુખ તરીકે નોંધાયેલું નામ પાછું ખેંચી લેવાથી ડૉ. મીસ મેડારા પ્રમુખ તરીકે ચુંટાયેલાં જાહેર થયા હતાં. ઉપ-પ્રમુખ તરીકે શ્રી શારદાબહેન મહેતા ચુંટાયેલાં હતાં, શ્રી ગીડવાની તથા મીસ શીરીન કાવીનાએ પોતાનાં સેક્રેટરી તરીકે નોંધાયેલા નામે પાછાં ખેંચી લેવાથી શ્રી. લીલાબહેન દેસાઈ સેક્રેટરી તરીકે ચુંટાયેલાં હતાં, કોષાધ્યક્ષ તરીકે મીસીસ વખારીયા બીનકરીફ ચુંટાયેલાં હતાં તથા જ્ઞાન્ય રીપ્રીઝેન્ટેટીવ તરીકે ભરૂચના ડૉ. મીસ ડન ચુંટાયા હતાં.

લેડી નીલકંઠ, મીસ મનસુરી, મીસ શીરીન કાવીના, મીસીસ જિજ્ઞાસા, શ્રી ગીડવાની, શ્રી હલાબહેન મહેતા, શ્રી વીનોદીની બહેન, મીસ શીરીન હમાવાલા, શ્રી. જયવતીબહેન, શ્રી. ગ' ૧-બહેન ઝવેરી, શ્રી. પુષ્પાબહેન મહેતા, મીસ મેરી ભાવલીયા, મીસીસ અંકલેશરીયા, મીસીસ દગ્ગર અને શ્રી. જયબહેન ઠાકોર કાશીબાઈનાં ચુંટાયા હતા.

મહિલા સમાજનો સમારંભ

સુંબમાં દાદરના મહિલા શિક્ષણ મંડળ તરફથી આલ્લી કન્યાશાળાના, વેલિંગ્ટન સીનેમામાં આ અઠવાડિયાએ કન્યાવૃક્ષ વાર્ષિક સમારંભ વેળાએ પ્રમુખસ્થાનેથી ભાષણ આપતાં શ્રી. રતનચંદ હીરાચંદે જણાવ્યું હતું કે: આપણા દેશમાં આવી

શિક્ષણ સંસ્થાઓ, દેશની જરૂરોને સંતોષવા માટે, સેક્ટોરની મંજૂરિમાં વધવી જોઈએ. સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિબિંદુથી અને અભ્યાસની પરદેશી સરકાર સાથે આપણા સંસ્કાર અને પરંપરાનો મેળ બેસાડીને શિક્ષણવ્યવસ્થા હલકી કરવાની મુશ્કેલી આપણે સૌ સમજી શકીએ છીએ.

પરંતુ મહાભાજના પ્રયત્નોના પરિણામે જીવાન છોકરા-છોકરીઓનાં હૃદયમાં રાષ્ટ્રભાવના આક્રિત થવા પામી છે. ઉપવાસની અગ્નિપરીક્ષામાંથી મહાભાજ હેમકુશળ બહાર આવ્યા છે તે આપણા સદ્ભાવ્યની વાત છે. શાળામાં બૌદ્ધિક શિક્ષણ મેળવ્યા વિના સ્ત્રીઓએ જીવનમાં પુરોગામી પાછળ પાછળ ચાલવું જોઈએ તે વાત પૂરતી નથી. ભારતભૂવણ માલવિયાજી અને મહર્ષી દેવેએ હલકી કરેલી વિદ્યાપીઠોએ નવી સંસ્થાઓ શરૂ કરવા માટે આપણા શિક્ષિત વર્ગમાં નવે જ ઉત્સાહ દેડ્યો છે. પુરોગામી જ ધોરણે પણ કન્યાઓને જરૂરી એવી શિક્ષણ વ્યવસ્થાની નીતિના બધા મુદ્દા પરત્વે રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિબિંદુ સ્વીકારવામાં આવે તે જરૂરી છે. વળી વિજ્ઞાનનું કામ પૂરું થતાં ધર્મનું કર્તવ્ય શરૂ કરવાનું છે, એ પણ વ્યાનમાં રાખવું.

ધાર્મિક અને સંસારી સ્ત્રીઓ

પંતબની સ્ત્રીઓ માટેની ઇસ્લામીયા કેલેન્ડરના વાર્ષિક કોન્વેન્શનમાં બોલનાં મહર્ષિ સર સિકંદર દયાતખાનના પુત્રી બેદી મિસિસ મહમુદ સલામિ જણાવ્યું હતું કે, "પુરોગામી તૈયાર કરેલા અસ્થાસક્રમને આંખો મીચીને વળગી રહેવામાં કરો લાજ નથી એ અસ્થાસે યોગ્ય તાલીમવાળી બાનુઓ કમત કરી નથી. બેરાંઓનાં અભ્યાસ ક્રમમાં ધર્મની તાલીમ અને ઘરસંસારી તાલીમ ફરજિયાત હોવી જોઈએ. હું એવા દિવસની રાહ જોઉં છું, જ્યારે કુટુંબના મુસ્લીમ યુનિવર્સિટી હસ્તિમાં આવે."

વડી ધારાસભામાં હિંદુ સ્ત્રીઓના વારસા હક્કને લગતું રજુ થયેલું ખીલ

હિંદુ સ્ત્રીઓને વારસા હક્ક મળવાની બાબતમાં હિંદુ કાયદામાં સુધારા કરી તેને કાયદાનું રૂપ આપવા બંને સભાઓની સંયુક્ત સમિતિ નીમવાની દરખાસ્ત રજુ કરતાં હિંદી સરકારના

કાયદા સભ્ય સુસ્તાન અહમદે પ્રાચીન હિંદુ મહર્ષિઓને અંજલિ આપતા જણાવ્યું હતું કે તેમણે ધરેલા કાયદાઓએ જ સદીઓ સુધી હિંદુઓને સુસંગઠિત રાખ્યા છે તેમણે જણાવ્યું કે આ બીલનો આશય બીન ખેતીવાડી વિષયક તમામ મિલકત સંબંધમાં હિંદુ સ્ત્રીઓ માટે આખાય બ્રિટિશ હિંદમાં વારસા હકનો એકધારા કાયદો ધડવાનો અને હિંદુ સ્ત્રીઓને વારસામાં મળતી મિલકત પરની મર્યાદાઓ રદ કરવાનો છે.

આ બીલનો તા ૧-૧-૪૬ થી અમલ કરવાનો છે કારણ કે બેટી વિષયક મિલકત સંબંધમાં હિંદી સરકારને ધારા ધડવાની સત્તા નહિ હોવાથી તે માટેના યોગ્ય ધારા ધડવાનો પ્રાંતિક સરકારને સમય મળે.

બાકી પરમાનંદ અને પં નીલકંઠદાસે બીલનો વિરોધ કરતાં જણાવ્યું હતું કે તેથી હિંદુ કુટુંબ વિખરાઈ જશે, તેમણે બીલને માટે કુટુંબીઓ દ્વારા પ્રબલ નજીવાની માંગણી કરી હતી.

આ બીલ પરની ચર્ચામાં ભાગ લેવા ખાસ નિમાયવા સ્ત્રી સભ્ય શ્રીમતી રેણુકાએ નેરદાર વાણીમાં બીલને ટેકા આપ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે હાલ કેયિસ સભ્યો અહીં હાજર હોત તો તેમણે સ્ત્રીઓને ન્યાયબી હક્કો આપતા આ બીલને પોતાનો ટેકા આપ્યો હોત. આજીવીની લડતમાં મેળાજ રહેનારાઓ સ્ત્રીઓના હક્કોની

લડતનો વિરોધ ન કરે નેશનલ ધોર્નાંગ કમિટિમાં એ લોકોએ તો સ્ત્રીઓને આથીયે વધુ હક્કો આપવાની હિમાયત કરી છે, તેઓ અહીં હાજર હોત તો મારે અહીં હાજર રહેવાનીયે જરૂર ન હોત.

તેઓ એમ કહે છે કે આ બીલથી કુટુંબ વિખાઈ જશે તેમની આ મનોદશાને શું કહેવું ? છાકરાઓ વચ્ચે ભાગ પડતાં કુટુંબ વિખાઈ ન જાય પણ એકપણ છાકરીને ભાગ મળતાં કુટુંબ વિખાઈ જાય.

રોડનું નવું અવસાન

અત્રેની શ્રી. લાલશંકર મહિલા પાઠશાળાનાં એક વખતનાં પ્રિન્સિપાલ શ્રી. ઇન્દિરાબાઈ ભાગવત બી. એ. (એલસકુડ)ના અઘાલ અવસાન માટે બેઠે દર્શાવવા શુજરાતી સ્ત્રી કેળવણી મંડળના વ્યવસ્થાપક મંડળની સભા તા. ૨૬-૨-૧૯૪૩ શુક્રવારે મળી હતી. રવ. ઇન્દિરાબાઈ ભાગવતે મહિલા પાઠશાળાના પ્રિન્સિપાલ તરીકે ત્રણ વર્ષ સુધી કામ રીતે કામ કરવા ઉપરાંત અત્રેના કન્યા છાત્રાલયની રાજ્યાત વખતે અંગત મથાળ દારીથી તે ચલાવ્યું હતું શ્રી. ઇન્દિરાબાઈ ઇન્દોરના રાજકુટુંબના હતાં. તેઓ ખુબ સાદાં હતાં અને તેમની સાદાઈ તથા સંસ્કારિતાની છાપ વિદ્યાર્થીઓ પર સારી પડી હતી. ઇન્દોર રાજ્યના કેળવણી ખાતામાં અવસાન સમયે તેઓ ડિરેક્ટર એફ એન્યુકેરાનનો હોદ્દો ધરાવતાં હતાં.

— તમારા બાલકોને આ પુસ્તક જરૂર વસાવી આપો —

જુદા જુદા
કવિઓનાં
સુંદર બાલગીતોનો
સંગ્રહ

કૂલવાડી

પ્રકાશક :
હુલાશામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા
મૂલ્ય : ચાર આના : પોસ્ટેજ ભુલું.

આ પુસ્તક તમારે ત્યાં ન હોય તો આજેજ લખો:—

હુલાશામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

“ ગુણ સુન્દરી ”

બાલવિભાગ

તત્ત્વ : નાગરદાસ ઇ. પટેલ, મલાઈ

વર્ષ ૧૩ : અંક ૪

પુસ્તક ૧૩

એપ્રિલ : ૧૯૪૩

કહેવત કુંજ

શિશ માટે શ્રાવક
શીદરી બળે પણ વળ ન જાય
ચેરને માથે સવાચેર
શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ લૂલું.

સખ્યો દાણો દબ્યો સારો
સત્તા આગળ શાણપણ નકાસું
સહની ડાશી છવે ત્યાં સુધી શીવે.
સઈ, સોની, ને શાળવી તેને જમ ન શકે
બાળવી.

સર્પ ગયા ને લીટા રહ્યા
સાચ ને આંચ નહિં.
સાઠે છુદ્ધિ નાસે.
સીદી ભાઈને સીદકાં વાલાં
સીદી ભાઈનો ડાણો કાન,
સુકાં લેશું લીકું બળે.
સો જોશી ને એક ડાશી.
સોના કરતાં ઘડામણ મોંઘું.
સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ.
સંપ ત્યાં જંપ
સંતોષી નર સદા સુખી.
સંભારીને નાસું લળે, ઉટે ચઢીને ઉઘે.
સંતને તંત શા ?

હજારને આંઠીએ ગાંધી
હજારું લોહી હવાલદારનું
હસવામાંથી ખસતું થાય,
હસ્યાં તેનાં વસ્યાં
હાજર તે હથિયાર
હાડ હશે તો હેડો આવશે,
હાથો રે' પણ વાથો ન રે'
હુવા તો વિવાહ
હ'કારેથી હરિ વેગળા,
હીરની ગાંઠને તેલતું દીપું

❦

અક્ષલ બહી કે ભેંસ,
અજવાળી પણ રાત
અન્ન તેવો આડકાર
અવસર ચૂક્યા મેહુલા
અળી ભોલ્યા અળી ફેાક
અકર્મીનો પડીઓ કાળો
અભણ્યો ને આંધળો ખરાખર
અડખોયનો ઉધારો ચો ?
અતિ સર્વત્ર વળંચેતુ

❦

આગ લાગે ત્યારે ફૂવો ખોદે
આપ ભલા તો જગ લલા
આલ ફાટયો ત્યાં થીગડું ક્યાં દેવું ?
આહુ ખાઈને મંડયો છે
આવ્યા મળવા ને બેઠા દળવા
આજ રાજ તો કાલ રંક
આપ સુઆ વિષુ સ્વર્ગે ન જવાય
આપ સુઆ પછી ફૂળ ગઈ હુનિયા
આપ સમાન બળ નહિ
મેઘ સમાન જળ નહિ

ઈતિબાર વિના આશય નહિ
ઈશ્વર ઇચ્છા બળવાન

❦

ઉજળે લૂગડે કાઢ
ઉના પાણીએ ઘર બળે નહિ
ઉલમાંથી ચૂલમાં
ઉંટનાં અઠારે પાંકાં
ઉંટ ગાંગરતાં પલાણુ
ઉજળડ ગામમાં એરંડો પ્રધાન
ઉતાવળા સો ખાવરા ધીરા સો ગંભીર
ઉગે તે આથમે
ઉચે ચઢે તે નીચે પડે,

❦

એક પંથ ને દો કાજ
એક મ્યાનમાં બે તલવાર
એકમાંથી બીજું જાગે
એકથી બલા બે
એક નન્નો સો રોગ હથે
એકના વાટે અનેક રીખાય

❦

એણું પાત્ર ને અદકું લણ્યો
એળખ્યા પછી ઝીણી વાત
એડતું ચોડ
એશીકે સ્તન ને અવનિ આથડે,

❦

આંધળે બહેરૂ ફૂટાય
આંખમાં કમળો તે પીજું દેખાય,
અતે લલાતું લલું
અધા આગળ આરસી ને બેરા આગળ ગાન

શ્રી. મહીપત્ર જીવી

ચંપી ને મોતિયો

માફ' નામ મોતિયો ને મારી ગહેતલું નામ ચંપી. અમે બેઉ તોફાની ગલુડિયાં છીએ. બટુકલાઈએ અમને પાળ્યાં છે.

બટુકલાઈ ભણવા બંધ એટલે અમાફ' તોફાન શરૂ થાય. અહીં તહીં ને સઘળે અમારી હડીયાદોટી ને રખડપટ્ટી ખરી જ.

બાગમાં જઈને આમતેમ રમત કરાવી કે દોડાદોડી કરી મૂકવી, એ તો અમારે રોજનું થયું.

લીલી ચાહના રોપા અમને બહુ ગમે. હું અને ચંપી એનાં પાન રોજ ચાવીએ. ચંપીને તો એ બહુ જ લાવે. તમે બધા ચાહ પીએ ને અમે કેમ ન પીઈએ ? તમે તો ચાહ પીએ છો ને અમે તો ચાહ ખાઈએ છીએ !

— શુભાળના ક્યારામાં જોદવાનું અમને ઠીક ફાવે છે. એમ કરતાં દોઢવાર એકાદ રોપો નીકળી બંધ પણ ખરે. અમારા નામની માળીને ટાઢક છે. માળીને એકલાને જ નહિ પણ બધાંને. માળીને, ઘાટણને, રસોઈયણને, મેનામાસીને, દૂધવાળા લેયાને, અને સાથે સાથે મોટા શેકને પણ. મેનામાસી અમારા બટુકલાઈનાં માસી થાય, એ તમને-મારે કહેવું જોઈએ.

અમારા તીણા પંજા વડે આમતેમ અનેક જગાએ અમે ખાડા કરીએ છીએ, અને દોણુ ઊડું ખોદે છે તેની હરીફાઈ ચલાવીએ છીએ. ચંપી અને હું બેઉ સમોવડીયાં છીએ; પણ રમતગમત અને તોફાનમાં મારો નંખર પહેલો આવે છે.

કાશી ઘાટણને અમારા નામની સૂગ છે. એક વખત એ દળવા બેઠેલી અને અડધું દળીને કે' કારણસર બેઠેલી ત્યાં તો અમે બેઉ તોફાની ખારકસ ત્યાં જઈ પહોંચ્યાં. ઘંટીના થાળામાંથી આબુખાબુ મુષ્કળ લોટ વેચે અને ખર્ચાઈ એટલો ખાધો ને ખીએ બગાડ્યો. ચારે દિશા રમણભમણ અને વેશવિજેર કરી મૂક્યું. તે વખતની એને અમારા નામની સૂગ છે.

અમે બાગમાં ફૂદાફૂદ કરીને થાક્યા એટલે એ કપડાં ધોતી હતી તે તરફ ગયાં. એની નજર અમારા તરફ ન હતી તેનો લાલ લઈને એણે પોતાને ખાવા સાફ લાડવા ઢાંક્યા હતા તે અમે ઉપાડી લાવ્યાં. ચંપીને મેં કહ્યું કે તું આ લાડુ ચાખી જો. પાકી ખાતરી થયા વિના દોઢ પણ ચીજ ન ખાવી એવો મારો નિયમ છે, એટલે ચંપીને આ મળના લાડુ ચાખવા હીધા સિવાય છૂટકો ન હતો.

ચંપીએ તો ઝટ દઈને બચકું ભર્યું, અને લપાક લપાક ખાખા ગઈ, પણ એનું મોહું જોવા જેવું થઈ ગયું.

એણે કંટાળીને યૂંકી નાખ્યું, અને આહ! હ્હાહહહહહ! કરીને રોવા માંડ્યું, એ લાડુ નહિ પણ સાબુના ગોળા હતા !

મેં એને છાની રાખી અને મોઢું જગડ્યું હોય તો કેંક ખાવા આપવાનો વિચાર કર્યો.

અમારા ખાગમાં એક જકરીબાઈ હતો. એમનાં ધન્ય ધાવતાં હતાં તે મેં જોયું હતું, એટલે મને વિચાર આવ્યો કે અમે પણ એમ કરીએ તો શું મોઢું ?

હું ચંપીને એની પાસે લઇ ગયો અને અમે બેઠે ભાઈબહેને એનો એકકેકો આંચળ મોઢામાં લઇને ધાવવા માંડ્યું.

પણ જકરીબાઈ એમ ડાહ્યાંડમરાં થઇને અમને ધાવવા દે ખરાં કે ! એમણે તો બેંચે ! બેંચે બેંચે ! કરીને સંગીત છોડી મૂક્યું, અને બેઠે પગે ફૂદાફૂદ કરવા માંડી.

એમના પાછલા પગની એકેક બળે લાત અમને પડી પણ ખરી. હોય એમાં શું ? એમ તો એમ, પણ એટલું કરતાં ચે મારું મોઢું જગડ્યું થયું અને ચંપીની જીભ સ્વરવતી મટી.

વખતે માળી આવી લાગશે તો કમળજીતી થશે એમ માનીને અમે નાહ્યાં.

એક બાબુ લપાઇને જોયું તો અમારી ખીક ખરી પડી. માળીદાદાએ આવીને જકરીબાઈની જાગર પૂછી, અને કેં નથી એવી એમની ખાતરી થઇ, એટલે એ ચાલ્યા ગયા.

કાશી ઘાટણ ધોતી બીજ તેમ એ લુગડાં ખાગમાં દોરડાં બાંધેલાં તે પર સૂકવતી હતી, તે તરફ અમારું ધ્યાન ગયું. અમે બેઠે ભાઈબહેને લુગડાં પકડવા ફૂદાફૂદ કરી મૂકી. મારા મોઢામાં ચાદરનો એક છેડો આવી ગયો, હું એના પર ટીંગાણો અમે ચાદર નીચે ખેંચી પાડી.

મેં અને ચંપીએ એમાં બેસીને ફૂદાફૂદ કરવા માંડ્યું. એનો એક બાબુનો છેડો મેં આવી બાંધ્યો. એવી રીતે કપડાં ચાવવામાં મને મજા આવે છે. મારી માફક કોઇ કોઇ છોકરાં પણ લુગડાં ચાવે છે એ તો તમે પણ ક્યાં નથી જોયેલા ?

ચાદરની જોડે મેનામાસીતું પોલકું પડેલું. એ જોઇને અમને નવી રમત કરવાનું મન થયું. એની એક બાંધ મેં પકડી ને બીજી બાંધ ચંપીએ મોઢામાં લીધી. બેઠે જણે સામસામું ખેંચવા માંડ્યું. આમ ખેંચાય ને તેમ ખેંચાય ! ખેંચાખેંચમાં અમને ખૂબ મજા પડી.

અરરર ! અરે તારીની ! પોલકાના ચીરાડા પડ્યા અને અમે બેઠે ફૂદાક ફૂદાક પડી ગયાં.

ચંપી રડી ઊઠીઃ બહાઉઉઉ !

એ સાંભળીને હાથમાં ઘોકો લઇને કાશી ઘાટણ આવી લાગી.

કાશી ઘાટણે એટલે બીજી જોગમાયા જોઇ લેવી ! એના હાથમાંથી છૂટવા માટે અમે બેઠે ભાઈબહેને દૂમ દબાવીને નાહ્યાં.

હાસ્ય તરંગ

હાલો છેકરે!

ખા : નહિં બાબા, હું તને વાળું વગાડવા નહિં આપું. તું જોરથી વગાડી અવાજ કરીશ; અને તારા બાપા જોડેના ખંડમાં કામ કરે છે એમને અડચણ કરીશ.

ખાખો : ના. બા, હું વાળું હમણાં નહિં વગાડું. તુ તારે મને વાળું આપ ને. બાપા સૂઈ જશે પછી જ જોરથી વગાડીશ !

* * *

- પરહેજ

શિક્ષક : બાપ વિનોદકાન્ત, ઘણા દિવસે નિરાળે આવ્યો. આટલા દિવસ કેમ નહેતો આવતો ?

વિનોદકાન્ત : શું કહું, ગુરજ ! બહુ જ બિમાર પડી ગયો હતો. પેલા માંડવીની પોળના દાકતરની આજ દોઢ મહિનાથી દવા કરતો હતો. બહુ સરસ દાકતર છે, અને અમારે એમની સાથે ઘર જેવો સંબંધ છે. એમની દવાથી જ અને ઇન્જેક્શનોથી જ મને આરામ થયો, સાહેબ.

શિક્ષક : એ બધી હું ખૂબ ખુશી થયો. તારે દવા સાથે પરહેજ પાળવી પડતી હતી કે ?

વિનોદકાન્ત : હા, સાહેબ.

શિક્ષક : બસો તું પરહેજ પાળી ચક્ર્યો ? શું શું પરહેજ પાળી ?

વિનોદકાન્ત : અરે સાહેબ ! પરહેજ ન પાળું તો પછી દરદ મટે ખરું કે ? મેં તો લખવા ને વાંચવા ઉપરથી બિલકુલ હાથ ઊઠાવી લીધો હતો. આજ લગી એ પરહેજ ચાલુ છે !

* * *

વાતચીત

એ માણસો આગાડીમાં મુસાફરી કરતા હતા. થોડી વાર પછી એમાંના એકે ખીસામાંથી સિગરેટની ડબ્બી કાઢી અને જરા બારીકાઈથી અંદર જોઈ વિચારમાં મૂકી ગયો. ખીસાં ફરીથી તપાસ્યાં. જરા આમ તેમ જોયું, ને પોતાના સાથીદારને પૂછ્યું : ' મહાશય, આપ સિગરેટ પીઓ છો ? '

ખીજો પ્રવાસી : ' હ ના; ધન્યવાદ. હું સિગરેટ પીતો નથી. '

પહેલો પ્રવાસી : આપ પીતા હો તો મહેરબાની કરી ચોકખી જ વાત કરો ને !

ખીજો પ્રવાસી સમજ્યો કે પહેલો પ્રવાસી પોતાને એની સિગરેટ પીવા આપવા માગે છે. એ ખુશનિબળથી બોલ્યો : ' આપને ખાતરી આપું છું કે હું કદી ખીડી કે સિગરેટ પીતો નથી. '

પહેલો પ્રવાસી : ત્યારે તો આ કામ મારા નોકરનું હશે એમ લાગે છે.

ખીજો પ્રવાસી : કેમ સાહેબ, શું વાત છે ?

પહેલો પ્રવાસી : મારી સિગરેટ પેટીમાં મેં આજે જ ૧૨ અનફુલ્ડ સિગરેટ

જૂઠાની જમાત

શિક્ષક : છોકરાઓ, આજે હું તમને જૂઠા છોકરાઓ વિશે વાત કરવા માગું છું. પહેલાં એક સવાલ પૂછું. દરેક હિંદુ છોકરાએ ગીતાજી વાંચવાની ફરજ છે. ઠંડો, તમારા માંના કેટલા છોકરાઓ રોજ ગીતાજી વાંચે છે ?

સગમગ બધા છોકરાઓએ હાથ ઊંચા કર્યા.

શિક્ષક : સાબાચ; ગીતાજીના ચોવીસમા અધ્યાય લગી ઠંડ પૂરી ગીતા કેટલા છોકરાઓએ વાંચી છે ? જેમણે બધા ચોવીસે અધ્યાય વાંચ્યા હોય તે હાથ ઊંચા કરો.

આ વખતે પણ સગમગ બધા જ છોકરાઓએ હાથ ઊંચા કર્યા.

માસ્તર : તમે બધા જૂઠાઓની જમાત છો તેનો આ પ્રત્યક્ષ દાખલો છે. ગીતાજીને ૨૪ અધ્યાય છે જ નહિ ! છેલ્લો અધ્યાય ૧૮ માં અધ્યાય છે. તમે કેટલા જૂઠા છો તેની તમે પોતે જ સાબીતી આપો ! હવે હું તમારી જ વાત કરવા માગું છું.

* * *
શું જોઈએ છે ?

મીઠાઇવાળો : છોકરા, શું ક્યારેતો ભોજો ભોજો શું જુએ છે ? તારે શું જોઈએ છે ?

ગુણવંત : કંઈ નહિ. મારા નાયાકાકાએ મને એક આતો આપ્યો. હવે તે અહીં આવતાં પડી ગયો. જો એ આતો પડી ન ગયો હોત તો હું અહીંથી શી શી ચીજો ખરીદી શકતો તેનો હું વિચાર કરું છું.

રમજીલાલ નાનાલાલ શાહ

卐

મેરાઈ

વાંકી કેઠ, નીચું માથું,
સોય દોરે સીવે હાથે,
વાતો કરે, તો ય ધ્યાન,
કામમાં સદા ય રાખે.

માથે મોઢું આજ એને,
હુ ગ હા નો ચોરનાર,
લગવાન જાણે સાચું,
કે છે એહ ચોરનાર.

કપડાં ન ઘાઘરા કે,
બચકા બચકી સીવે,
કહિયાં કે આંગળાં ને,
સીવે બેસી હેઠ જીવે.

વાંકી કેઠ નીચું માથું,
સોય દોરે સીવે હાથે,
વાતો કરે તોય ધ્યાન,
કામમાં સદા ય રાખે.

શ્રી. ગિરીશ

આબુગઢ-ચંદ્રાવતીની અસલ ઐતિહાસિક વસ્તુ રજુ કરતી

વીર શૃંગાર અને કરણારસથી ભરપુર

રજવાડાના કાવાદાવા, અંતઃપુરની સ્ત્રીઓની રાજરમત
તથા અનેક લેલસરમોથી ભરપુર

ઐતિહાસિક નવલકથા

રાજયોગી

યાને

પરમાર ધારાવર્ષાદેવ

ભાગ ૧-૨

જેની ત્રણ ત્રણ આવૃત્તિઓમાંની હજારો નકલો ખલાસ થઈ ગઈ છે.

અને આ ચોથી આવૃત્તિની જુજ નકલો બાકી રહી છે.

એક વખત વાંચવી શરૂ કર્યા પછી હાથમાંથી મુકવી નહીં ગમે.

૫૦૦ પાનાનો દળદાર પોથી પાકું પુસ્તક છતાં મૂલ્ય

દરેક ભાગના રૂ. ૪-૦-૦

લખો.

લુહાણામિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, વડોદરા.

યંગ ઇન્ડિયા રેકર્ડ્ઝ

પ્રભુતામા પગલા

પાડતા

નવદંપતિને

લેટ આપવા

રાષ્ટ્રીય મંગલાષ્ટક

ડી એ ૬૬૬૬-૬૭

એ રેકર્ડ્ઝ ખરીદો

એક તાલે

એક સૂરે

આફે હિન્દુસ્તાન

જ ખી રહુ છે કે ...

જુગ જુગ જીવો-

મોહન ગાંધી

ડી એ ૧૧૨૨૪

હરેન્દ્રસિંગ દસોદી

૧૭૭ કી છે.

કમલેશ પાર્ટી

ડી એ ૬૬૬૫

મહુમિના

ખોળે

ભાગ ૧-૨

વિનોદચંદ્ર જોશી

ડી એ ૬૬૮૩

મહુ તારે સાંભળજું

૫૬૭૦

ભાગ ૧-૨

માર્ચ-એપ્રિલ

૧૯૪૩

ગરીબ કન્યા

અને

સૌભાગ્યવતી

તાલના ગાયનોની રેકર્ડ્ઝ

ડી એ ૧૧૧૧૬-૧૧૧૧૮

ઓર્ડર તારીફે નોંધાવો -

ધી નેશનલ ગ્રામોફોન રેકર્ડ્ઝ

મેન્યુ ૦ કંપની લિમિટેડ

૧૧૦, મેટાજ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧

તૈયાર થાય છે

છપાય છે

પહેલો ભાગ ચાલુ માસમાં પ્રકાશ થઈ જશે

ગુજરાતના ગરવા નરેશ.

જેમણે પોતાની પ્રજાની માર્ગદર્શિકા

પ્રગટિ બચે કરેલા અધ્યાત્મ પ્રયત્નો

ભરી જીવનગરમર જણાવતું બેરક,

ખોધક અને આદર્શ જીવનચરિત્ર

શ્રી. મહારાજ

સયાજીરાવ ગાયકવાડનું

જીવનચરિત્ર

(સચિત્ર) ભાગ ૧-૨

□ કૈ. શ્રીમત સયાજીરાવ મહારાજના આ કાળથી લઈને અવમાન સુધીના જીવનપ્રસંગો આ પુસ્તકે પુરા પાડે છે. આ આદર્શ રાજવીનું જીવનદર્શન, જોગવા માટે એન ગ્રાહક થવા આજથી જ નામ નોંધાવો ...

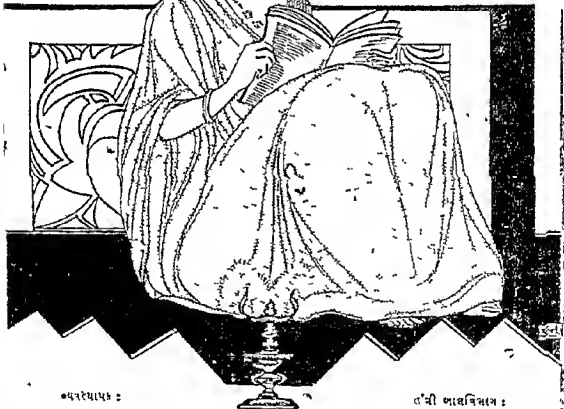
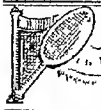
□ સંખ્યાબંધ તસ્વીરો સાથેનું અલગ પુસ્તક તૈયાર થાય છે.

તમારું નામ આજે જ નોંધાવો

લખો -

હુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ, વડોદરા

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

●ਧਰਮਪੁਤ੍ਰ :
ਮਟਪਰਗਣਾ ਠੰਡਾ

તંત્રી જાણવિભાગ :
નામરદાન ઇ. પટેલ

ਦਾਤਾ :
ਸ਼੍ਰੀ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

સદસ્યો :
શ્રી. વનખાતા દેમાઈ, જ. ભ.

મે ૧૪૩
અંદ ૨ જો

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ ૫૦ વરસથી હિંદની સુક્તિ માટે શું શું કર્યું
તેના

શરૂઆતથી અત્યાર સુધીના સાચા ઇતિહાસ રજુ કરતું અનોદ પુસ્તક

હિંદી રાષ્ટ્રીય

મહાસભાનો ઇતિહાસ

ભા. ૧-૨-૩ કિંમત રૂ. ૧૧

ત્રણે ભાગ સાથે લેનારને કિં. રૂ. ૧૦

દરેક મહાસભાના પ્રમુખના ફોટા સાથે

. આજે જ મંગાવો .

***

શિરોહીના ઇતિહાસના સાચા હૃદયભેદક બનાવો રજુ કરતી

પ્રેમ-શૌર્યથી ભરપૂર નવલકથા

બલદેવ બંકા દેવડા

યાને

મહારાય સૂરતાણા

ભાગ ૧-૨

જેમા

અવાપુરની ઓએની રાજરમત, રજવાડાના કાવાલાવા વગેરે

લેદબરમોથી ભરપૂર, પ્રગતિમા પ્રુથ વખણાયત્રી સુદર નવલકથા

કિંમત રૂ. ૬-૮-૦ પાસેજ છુટું

લખો - મેનેજર : હુડાણામિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, વડોદરા.

દરેક લાયબ્રેરીમાં ખાસ વસાવવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તકો

૧ હિંદી ગાંધીય મહાસમાજો	૦-૧૨-૦
ઇતિહાસ ભા. ૧-૨-૩ ૧૧-૦-૦	
૨ રાજ્યોગી યોને	૦-૧૨-૦
પગમાર ધાગ વર્ષાદેવ ભા. ૧-૨ ૮-૦-૦	
૩ બલદક બંકા દેવડા ભા. ૧-૨ ૬-૮-૦	
૪ મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન	૪-૦-૦
૫ વિશ્વભારતી	૧-૦-૦
૫ કૃષ્ણવાડી	૦-૪-૦

શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા

૧ સુસંગેદ સંહિતા ભા. ૧ થી ૫ ૧૦-૪-૦	
૨ વેપારની ચાવી	૧-૧૨-૦
૩ વિદ્યુત	૧-૧૨-૦
૪ વિજ્ઞાનતા વિધાયકો	૧-૧૨-૦
૫ માર્ગ જીવન અને કાર્ય ક્ષેત્ર	૧-૧૨-૦
૬ ઇતિહાસના સમયનું હિંદ	૧-૧૦-૦
૭ જીવાનીની ચાવી	૧-૮-૦
૮ કેનેડાનું જવાબદાર રાજતંત્ર	૧-૮-૦
૯ કેળવણી	૧-૮-૦
૧૦ ભાગીય સમાજશાસ્ત્ર	૧-૬-૦
૧૧ આપણું પ્રાચીન રાજતંત્ર	૧-૪-૦
૧૨ ઉદ્યોગોની ઉત્ક્રાંતિ	૧-૪-૦
૧૩ કળા જાડોનો જગીરો	૧-૨-૦
૧૪ ભાષા વિજ્ઞાન પ્રવેશીકા	૧-૧-૬
૧૫ મહીપતરામ	૧-૧-૦
૧૬ નેદસનનું જીવન ચરિત્ર	૧-૦-૦
૧૭ વલ્લભ	૧-૦-૦
૧૮ છાંયડા અને હિંદુસ્તાન	૦-૧૫-૦
૧૯ ખેતીના ઉપદ્રવો	૦-૧૪-૦
૨૦ સંગવરના જીવો	૦-૧૩-૦
૨૧ ગર્ભ વિદ્યા	૦-૧૨-૦
૨૨ સૂર્ય	૦-૧૨-૦

૨૩ મનુષ્ય શ્રમણ	૦-૧૨-૦
૨૪ પ્રાચીન પૂર્વ	૦-૧૨-૦
૨૫ હિંદુસ્તાનમાં જુદા જુદા શક	૦-૧૨-૦
૨૬ નગસિંહ મહેતા	૦-૧૧-૦
૨૭ સામાજિક સુખરૂપતા	૦-૧૧-૦
૨૮ નૌકાખળ	૦-૧૧-૦
૨૯ ધન વિદ્યા	૦-૧૧-૦
૩૦ હિંદની સફર નીકળેલા	૦-૧૧-૦
વહાણુવટીઓ	૦-૧૧-૦

૩૧ પરિવર્તનવાદ	૦-૧૦-૦
૩૨ હિંદુસ્તાનના લોકો	૦-૧૦-૦
૩૩ પ્રાણીઓનાં શબ્દાશુભ લક્ષણો	૦-૧૦-૦
તથા વય વિજ્ઞાન	૦-૧૦-૦
૩૪ સ્થાનીક સ્વગત્યની સંસ્થાઓ	૦-૬-૦
૩૫ જગતની મનનીતી અને હિંદ	૦-૬-૦
૩૬ મેગેરોનીસના સમયનું હિંદ	૦-૬-૦
૩૭ રેડીઓ અને ટેલીવીઝન	૦-૬-૦
૩૮ કળા વિશે પ્રવચન	૦-૭-૦
૩૯ તગવાની કળા	૦-૭-૦

શ્રી સયાજી ખાલજ્ઞાન માળા

૧ પંચતંત્ર વાતો ભા. ૧-૨	૧-૦-૦
૨ સૂર્ય નમસ્કાર	૦-૮-૦
૩ સીતા	૦-૬-૦
૪ જુદા ભગવાનની વાતો	૦-૬-૦
૫ મહમદ બેગડો	૦-૬-૦
૬ વાધેવાઓનું શુભરાત	૦-૬-૦
૭ આંખોનું આદિ નિવાસ સ્થાન	૦-૬-૦
૮ કરોળાઓનાં કાવત્રાં	૦-૬-૦
૯ મીલની મુવાકાત	૦-૬-૦
૧૦ પચાસ ત્રેસક પ્રસંગો	૦-૬-૦
૧૧ છાંયડાનું જીવન	૦-૪-૦

આજેજ લખો:-

ન્યવસ્થાપક : લુહાણામિત્ર પ્રેસ, રાવપુરા-વડોદરા

આલવિનોદનું આલમોહિત્ય

જાલમો માટે સર્વોત્તમ છે

પાંચથી પંદર વરસના બાળકો માટે
આલવિનોદે ૧૩૫ પુસ્તકો તૈયાર કર્યા છે.

અ ક્ષે ૨ મા ળા

હંથી જાતના કાગળો ઉપર પાંચ રંગમાં છાપેલી
પ્રુષ્કળ ચિત્રો વાળી આ ચોપડીયો બાળકોને
ક કહો શો ખ વ વો એ ર મ ત વા ત છે.

આ લ વિ નો દ ગ્રં થા વ લિ

બે રંગમાં સુંદર ચિત્રો સાથે મોટા અક્ષરે છાપેલાં
છ થી આઠ વરસનાં બાળકો માટે તૈયાર કરેલાં
ખુબ મનોહર અને સુંદર પુસ્તકો

આ લ વિ નો દ મા ળા

ભારેભાર ચિત્રોવાળાં, રસ ગળે ને કટકા પડે એવાં
સરસ, આઠથી બાર વરસનાં બાળકો માટેનાં એક
એકથી ચઢિયાતાં મેંતાલીસ મનહર પુસ્તકો

અશોક આલપુસ્તકમાળા

ગુજરાતના બહુતા લેખકોએ તૈયાર કરેલાં સુંદર
ચિત્રોવાળાં, વિવિધ પ્રકારનાં, દસથી પંદર વરસનાં
બાળકો માટેનાં અત્યંત રસિક પંચાસી પુસ્તકો

નામ વિગત અને કિંમત માટે
અમારું સચિપત્ર મંગાવો.

આલાવિનોદ કાર્યાલય : મલાડ [મુંબઈ]

શાખા : ૧૪૯, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ નં : ૨

ગુણસુન્દરી

તંત્રી :
શ્રી. જયવતી દેસાઈ

અવસ્થાપક :
નટવરદાસ ઠક્કર
હુણવામિત્ર પ્રેસ. વડોદરા.

સહતંત્રી :
શ્રી. વનખાળા દેસાઈ જી. એ.

પુ. ૪૦ મું]

મે : ૧૯૪૩

[અંક ૩૭૦]

અનુક્રમણિકા

કલ્પના પાંખે ઉડતી કન્યાને : " ન. કવિ "	...	...	...	...	...	૮૧
આરોપી : શ્રી. કુમદાકુમારી ચૌહાણ	...	...	...	...	...	૮૩
ખાપુછ : શ્રી. લખાનીપ્રસાદ શુક્લ	...	...	...	...	...	૮૬
કવિતા : શ્રી. વનખાળા હ. દેસાઈ	...	...	...	...	...	૮૭
ક્યાં છે પૂછું વિરામ : શ્રી. વિપુલ મહેતા	...	...	...	...	...	૯૦
મોક્ષાંબી : શ્રી. બાળકૃષ્ણ જોશી	...	...	...	...	...	૯૧
કમનસીબ મજુર : શ્રી. રસમ	...	...	...	...	...	૯૪
ખુલ્લું ગુજરાતની ગુજરાતી સ્ત્રીઓ : શ્રી. કુંજરશી ધરમશી સંપદ	...	...	...	...	...	૯૫
હાંસીની વીર રાણી હરમીબાઈ : શ્રી. પ્રાણુલાલ કીરપારામ દેસાઈ	...	...	...	...	...	૯૭
મોઠડો કલશીર : શ્રી. હસમતી ધીરજલાલ દેસાઈ	...	...	...	...	...	૧૦૨
રજની રાણી : શ્રી. બાલકૃષ્ણ મુવરામ ઠાકર	...	...	...	...	...	૧૦૨
વિશ્વસાંતિ : શ્રી. નીલપ્રભા વિજયરાય વેલ	...	...	...	...	...	૧૦૩
મોહનજી ખેલી રહ્યા : શ્રી. કાન્તિલાલ પુરષોત્તમદાસ શેઠ	...	...	...	...	...	૧૦૪
અકળામણ : શ્રી. ભાનુકુમારી ભટ્ટ	...	...	...	...	...	૧૦૪
ખલિદાન : શ્રી. નરહરિપ્રસાદ ભટ્ટ	...	...	...	...	...	૧૦૬
સ્ત્રીવના મધ્યકાલેન મવાહો : શ્રી. મુન્દરાય પંડયા	...	...	...	...	...	૧૦૮
રમરણીજાલી : સુહા દેસાઈ	...	...	...	...	...	૧૧૨
ઠહેનો માટે કળા કારીગરીનું એક નવું પુસ્તક—ભાતભાતપુ' ભરતચુધ્રણ :	...	...	...	...	...	૧૧૪
કુલવેણી :	...	...	...	...	...	૧૧૫
પુસ્તક પરિચય :	...	...	...	...	...	૧૧૮
સ્ત્રીજગત :	...	...	...	...	...	૧૧૯

— બાલવિભાગ —

બાલે ઝીલ્યા મોર : મીરાબાઈ	...	...	...	...	...	૩૩
શિવાજીનો વાઘનખ : શ્રી. નાગરદાસ ઇ. પટેલ	...	...	...	...	...	૩૪
દેશ દેશનાં હરજો : શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ	...	...	...	...	...	૩૬

વાર્ષિક લવાજમ : દિનંદ માટે રૂ. ૪-૮-૦ : વિદેશ માટે શીલીંગ દર : છુટક નકલ દર આના

ક આ પુસ્તકો તમારે વસાવવાં જોઈએ ક

અદ્ભુત પતિભક્તિ અને નારી ધર્મનું યથાર્થ
ખાસન કરનાર સીતાજીનું જીવનચરિત્ર

સીતા

લેખક : નાથુકલાલ નંદલાલ ચોકસી

મૂલ્ય : ૦-૬-૦

પોસ્ટેજ : ૦-૧-૯

શ્રી સયાજી ખાલરાનમાળાનું પુષ્પ ૧૫૧ મું

શ્રી સૂર્યનમસ્કાર

લેખક : કૃષ્ણજી હરિ મનોહર, બી. એસ. સી.

મૂલ્ય : ૦-૮-૦

પોસ્ટેજ : ૦-૧-૯

શ્રી સયાજી ખાલરાનમાળાનું પુષ્પ ૧૦૬ મું

પુદ્ધ ભગવાનની વાર્તાઓ

લેખક :

અંકુશકર મ. લાદ તથા ડી. એન મૂર્તિ, બી. એ.

મૂલ્ય : ૦-૬-૦

પોસ્ટેજ : ૦-૧-૯

ભારતીય મહિલા વિદ્યાપીઠમાં 'ગૃહીત આગમ'
(G. A) ની પદવી માટે સમાજશાસ્ત્રના
અભ્યાસમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થયેલ

ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર

લેખક : ચિમનલાલ મગનલાલ ડાહડર

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૬-૦

પોસ્ટેજ : ૦-૩-૦

આ પુસ્તકો તમારાં સગાં-સ્નેહીને ભેટ આપવા લાયક

હોવાથી તમારે વસાવવાં જ જોઈએ

માત્ર થોડી જ નકલો શીલકમાં છે મારે આજે જ લખો

ક લુહાણા મિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા ક

પ્રસ્તક ૪૦મું

મે : ૧૬૪૩

અંક ૩૦

✓ કલ્પનાપાંખે ઊડતી કન્યાને—

આનંદું છું, હર્ષ પામું છું,
મારા આ લગ્નોત્સવને દિવસે !
કલ્પું છું, સ્વપ્નો સેવું છું,
મારા ભાવિ જીવનનાં:

કોડીલા કંચને મળીશ,
પ્રેમવાતી કરીશ,
એના પ્રેમમૂલે મૂલીશ;
પતિના પ્રાંગણમાં જન્મને.
પથ હા !

શી રીતે ?

ત્યાં તો સાસુ હશે, નણ્ણદી હશે,
નાનો દિયરીઓ હશે, પ્રતિભાશાળી સસરા હશે:
આડે આવશે એ સૌની મર્યાદાની મોટી હીવાશે.

પથ મને એની શું પરવા ?
હું તો નવા યુગની નારી
સમાજસુખલાના બંધનોને
તોડી-ફોડી ફગાવી દેનારી,
કાન્તિની કરાળ અંધારારી.

શદ્ધિસ્તોને નહિ ગણુકારું;
પરદાપ્રથાનો વિધ્વંસ કરી
ખેસીશ હિંદાડે માથે ને ટટાર સીનાથો,
સાસુ-સસરાની સામે:
મારા પતિદેવની સંગાથે !

કુચલીઓરને કુચલી મારે તક આપીય,
થકવી દષ્ટ્ય નિંદોનાં મોદાને,
યંબાવી દષ્ટ્ય હું અગ્નિનિર્દેશ કરનારાંઓનો અગ્નિઓને;
ક્રાન્તિના પંથે પળાને.

* *

પણ યોબી જા,
એ માર્ગ છે કાંટાળો,
અનેક વિટંબણાઓ અને મુશ્કેલીઓથી બરપૂર.
પ્રથમ પૂછજે તારા પતિને,

“ જીવનમિત્ર ! સંમત હો,
ક્રાન્તિના આ માર્ગે સહગામી થવામાં ?
તેવાર હો માતાપિતાને ત્યજવામાં ?
ગુમાવસો સ્નેહ નાના બાપ-બગિનીના ? ”

રતિ કહેયે :

“ હજી હું ધંધે લાગ્યો નથી,
નથી ઠેગવી મેં કમાવાની મારી લાવકાત,
ત્યાં તારી સાથેના આત્મા વિકટ પંથે
પાપ માડું શી રીતે, સ્નેહરાણી !
છાડી દે આ વધી
તારી વાહિયાત વાતો;
આદર્શ ધારણ કર તારી માતાનો !
ક્રાન્તિકાળે પણ કો' વિરલ જ
અંપલાવે છે, એ અગ્નિજાળમાં ! !
હૃતમ છે, માર્ગે આપણા આર્થ, પૂર્વજોનો. ”

* *

પતિને રીઝવજે
નમન કરજે સાષ્ટાંગ સાસુને;
હૃદયારજો બહાલભર્યા શરૂદો
દિવર ને નણુદી પાસે;
આશીર્વાદ માગજે
સો કુટુંબીજનનાં !
અને અંતે-
યશે હું પતિની સહચારિણી !

આરોપી

..... લેખિકા : શ્રી. સુભદ્રાકુમારી ચૌહાણ

મે મેજસ્ટ્રેટ મિ. મિશ્રાની અદાલતમાં આજ-
કાલ એક સનસનાદીભર્યો કેસ ચાલે છે.
કોર્ટમાં ધણીજ બીડ જામે છે. એમાં આરોપી
એકવીસ વર્ષની યુવતી છે, જેના પર બેરિસ્ટર
ગુપ્તના દિકરાના ગળામાંથી સોનાની કંઠી
હાદી લેવાનો આરોપ છે. એક તો એમને એમ
પણ કાંઈક સ્ત્રી અદાલતમાં આવે કે કાણ
જાણે ક્યાંથીય માણસોની બીડ ત્યાં એકઠી
થઈ જાય છે. અને જો સ્ત્રી સુંદર હોય, તો
તો પછી પૂછવું જ શું ? માણસો કાઢીઓ
જેમ ઉભરાય છે જાણે એમણે કાંઈ દિવસ
કાંઈ સ્ત્રી જોઈ ન હોય ! એ કરતાંય મજાની
વાત તો એ હતી કે બેરિસ્ટર ગુપ્ત પોતે જ
કોર્ટમાં સાક્ષી દેવા આવ્યા હતા.

બેરિસ્ટર ગુપ્ત શહેરના એક વિખ્યાત
બેરિસ્ટર છે. શહેરનું નાનામાં નાનું છોકરું
પણ એમને ઓળખે. સરકારી અમલદારો તો
એમને ત્યાં જુગાર રમવા આવતા. અને
શહેરમાં નાચ કે ગાયનનો જલસો હોય તો
એની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ બેરિસ્ટર સાહેબ-
ને જ સોંપાય. દારૂના શોખીન હોવા છતાં એ
કદી કલાકને ત્યાં જતા નહિ, કલાલ એમને
ત્યાં જ આવે. સરકારી ખાતામાં અને પ્રજામાં
એમનું બહુ માન છે, એટલા વાસ્તેજ કે
સરકારી અમલદારોનું કામ તો સૌ કાંઈને
પડે જ છે. જ્યાં કાંઈક કામ પડ્યું, કે આ
દોડ્યા બેરિસ્ટર સાહેબને ત્યાં. અને વળી
બેરિસ્ટર સાહેબ ઘણા જ મળતાવડા હતા.
પ્રજાનું કામ બહુ જ ઉત્સાહથી કરતા હતા.
આ પ્રદારના કામોમાં પોતે બહુ જ રચ્યા-
પચ્યા રહેતા, ખીજા કામ માટે એમને કુરસદ
પણ મળતી નહિ.

કેસ ધર થયો. આરોપી તરફથી કાંઈ
વકીલ નહોતો. એ ગરીબ અને અસહાય
હતી. સરકાર તરફથી ૩૦૦) માસિક મેળવતા
કોર્ટના વકીલ સાહેબ પેરવી કરવા ઊભા હતા.

બેરિસ્ટર ગુપ્તે પોતાના બ્યાનમાં કહ્યું—
“ હું આરોપીને એક રીતે ઓળખું છું. એ
આ શહેરના રસ્તા પર બીજા માગતી હતી.
લગભગ એકાદ મહિના પહેલાં કેટલાક યુગ્મો
એને સતાવતા હતા. મેં એ જોયું અને મને
દયા આવી તેથી એ યુગ્મોને નસાડીને હું
એને મારે ત્યાં લાવ્યો, અને જ્યારે મને
ખબર પડી કે એનું કાંઈ નથી, ત્યારે મેં
એને ખાવા પીવા ને છોકરાં રમાડવા રાખી.
પંદરેક દિવસ કામ કર્યો પછી એક દિવસ
રાત્રે તે એકાએક ગુમ થઈ ગઈ. ખીજે
દિવસે મેં જોયું તો છોકરાના ગળાની
કંઠી સાથે પકડી, અને મને ખબર કરી.
મેં એવી જ પાંચ કંઠીઓમાંથી મારી કંઠી
ઓળખી કાઢી. (અદાલતના ટેબલ પર
મૂકેલી કંઠીને હાથમાં લઈ બેરિસ્ટર ગુપ્તે
કહ્યું) આ કંઠી મારી છે. મેં જાતે એ
બનાવરાવી હતી.

બેરિસ્ટર ગુપ્તનું બ્યાન ખતમ થયું.
મેજસ્ટ્રેટે અંબીર સ્વરે આરોપી તરફ બોલ્યું
પૂછ્યું—“ તારે બેરિસ્ટર સાહેબને કાંઈ સવાલ
પૂછવો છે ? ”

આરોપીનું મોં લાલધુમ થઈ ગયું. એ
તિરસ્કાર કરતાં સ્વરે બોલી—“ નાજી, સવાલ તો
શું, હું એમનું મોં પણ જોવા માગતી નથી. ”

આરોપીની આ નિર્ભયતાથી પ્રેક્ષકોમાં
જાણે આશ્ચર્યની તરંગ લહેરાઈ ગઈ. બધાએ
એ ખાજી જોયું, અને બેરિસ્ટર ગુપ્ત તરફ

લોહા ખાસ કરીને જોવા લાગ્યા. એમના મોંમાંથી એક પ્રકારનો ધીરો બહાનું નીકળ્યો.

કેસમાં એર રંગ જામ્યો. હવે તો લોહા વધુ રસથી કેસ સાંભળવા લાગ્યા.

બેરિસ્ટર ગુપ્તની વાતોનું સમર્થન ચોક્કસના બીજા સાક્ષીઓએ પણ કર્યું. સરકારે કહ્યું—“મારી કુખનેથી સોનું લઈ જઈને બેરિસ્ટર સાહેબે સોનીને કંઠી બનાવવા આપેલું.”

એક સોનીએ સાક્ષી આપતાં કહ્યું—“આ કંઠી બેરિસ્ટર સાહેબને મેં મારા હાથે જ કરી આપી હતી.”

ચાલુદારે જુઓની આપતાં કહ્યું કે કેવી રીતે એમણે આરોપીને પકડી પાડી અને કેવી રીતે કંઠી માગતાં જ એણે આ કંઠી કેસમાંથી કાઢી આપી. ચાલુદારે પણ કહ્યું કે એ કંઠી પોતાને પોતાની ની આપેલી કહે છે, એટલે સાબિત થાય છે કે આરોપી બહુ જ ચાલાક છે.

સરકારી સાક્ષીઓનાં બ્યાન પૂરા થઈ ગયાં, એટલે હવે મેજસ્ટ્રેટ આરોપીને પૂછવા માંડ્યું—“તારું નામ શું છે?”

“નિર્મળા.”

“પતિનું નામ?”

“હું કુંવારી જ છું.”

“સાડું ત્યારે, તારા આપનું નામ?”

“મને ખબર નથી. હું ત્યારે બહુ જ નાની હતી ત્યારે મારા પિતાજી મરી ગયા હતા કે ક્યાંક ચાલ્યા ગયા હતા મેં એમને જોવા જ નથી. મારી માએ કદી મને એમનું નામ નથી કહ્યું, અને અમારે તો મારી માને પણ મરે કેટલાંય વર્ષો થઈ ગયાં છે, કહેતાં કહેતાં આરોપીની આંખો બરાબ આવી. એ જાને હાથે જોઈ ઠાંડી દબને ફૂરકાં લેવા લાગી. ફરકાંએ સહાનુભૂતિપૂર્વક આરોપી તરફ જોયું, પણ મોટું ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું સ્વરે

કહ્યું—“આ નાટક હવે રહેવા દે, સાક્ષીને પૂછે તેનો જવાબ આપ.”

આરોપીએ પોતાના મનને સંભાળી લઈ આંખો લૂછી એ મેજસ્ટ્રેટ સામે જોવા લાગી.

મેજસ્ટ્રેટ ફરી પૂછ્યું—“તમારો ધંધો શું છે?”

“હું મજૂરી કરું છું અને ત્યારે મને કામ નથી મળતું ત્યારે બીજા માથું છું.”

“ક્યાં રહે છે?”

“ત્યાં જ્યાં મળે લાં.”

“તેં બેરિસ્ટર ગુપ્તને ત્યાં ભેટી કરી હતી?”

“હાજી.”

“આ કંઠી તેં બાળખના મળામાંથી ચોરી છે?”

આરોપીએ બેરિસ્ટર ગુપ્ત તરફ જોયું. એના મોં પર વ્રુણા અને કાંધના ખાવ સ્પષ્ટ જણાતા હતા. પછી એણે મેજસ્ટ્રેટ તરફ જોઈને દબતાવી કહ્યું “મેં કંઠી ચોરી નથી; એ મારી છે.”

આ સાંભળતાં જ બેરિસ્ટર ગુપ્તના મોંમાંથી બહાનું હાસ્ય આવી ગયું. આ બહાનું આરોપીનું મોં ક્ષોભથી વધુ આરક્ત બન્યું, એણે કાંઈક રોષભરે સ્વરે કહ્યું—“હું ફરીથી કહું છું કે એ કંઠી મારી છે. મારી માએ મરતી વખતે એ મને આપી હતી અને કહ્યું હતું કે આ તારા પિતાની યાદગીરી છે, એને સંભાળીને રાખજો.”

મેજસ્ટ્રેટે પૂછ્યું—“તું બેરિસ્ટર સાહેબને ત્યાંથી રાત્રે બાગી ગઈ હતી.”

થોડીવાર આરોપી ચૂપ રહી ગઈ. આહત અપમાન એના મોં પર છવાઈ ગયું. ત્યાર-પછી કાંઈક વિચાર કરીને એણે ગંભીર સ્વરે કહ્યું—“હાજી હું બેરિસ્ટર સાહેબને ત્યાંથી નાસી ગઈ હતી. પહેલા ત્યારે એમણે મને ચંડાઓથી જવાબી અને મને પોતાના ઘરમાં

આશ્રય આપ્યો, ત્યારે મને એમને માટે માન હતું. શ્રદ્ધા અને કૃતમતા હતી. પણ એ પાછળથી ધૂણા અને તિરસ્કારમાં ફેરવાઈ ગયા. મેં જોયું કે બેરિસ્ટર સાહેબની પોતાની જ નિપત સારી નથી અને એ મને પોતાની વાસનાનો શીકાર બનાવવા માગે છે. એ મને દરેક પ્રકારની લાલચ આપવા લાગ્યા. એક દિવસ આ જ પ્રકારની ખેંચતાણમાં એ મારી સોનાની કંઠી જોઈ ગયા હતા. એટલે આ રીતે આજે એ ચોરીનો આરોપ મૂકી શક્યા છે. હું ચોરીની બીકે કંઠી કદી ગળામાં પહેરતી નહોતી. હું હંમેશાં એ કેડમાં જ ખોસી રાખતી. "

આરોપીનું બ્યાન સાંભળતાં જ અદાલતમાં શાંતિ પથરાઈ ગઈ. કોઇને એના બ્યાનમાં કોઈ જ બનાવટી ન લાગ્યું. બેરિસ્ટર સાહેબ પ્રતિ તિરસ્કાર અને આરોપી તરફ સંકાનુ-ભૂતિના ભાવથી દર્શક સમાજનું હૃદય ઓતપ્રોત થઈ ગયું. બધાના મનમાં થયું કે છૂટી જાય તો સારું. પણ કાયદાની મુશ્કેલીઓનો વિચાર કરી બધા નિરાશ થયા. કંઠી એની કોવા છતાં, એ બિચારી કેવી રીતે સાબિત કરી આપે કે એ એની જ છે !

(૨)

બચાવ રજુ કરવાનો દિવસ આવ્યો. આજ તો અદાલતમાં પ્રેક્ષકોની ભીડનો પાર નહોતો. પ્રત્યેકના મોં પર ઉત્સુકતા છવાયેલી હતી. કોણ જાણે શું થશે ? બિચારીની કંઠીય જાય અને જેલમાં જવું પડે તો તો ખરાબ કહેવાય. " " ન્યાયને નામે એકલો અન્યાય જ થાય છે. " અદાલત તો ધનવાનો માટે છે, મરીખો માટે નથી. " આવા ઉદ્દગારો દર્શકોની વાતચીતના મર્મસ્વરૂપ હતા. છેવટે મેજસ્ટ્રેટના અવાજે લોકોમાં શાંતિ સ્થાપન કરી. એમણે આરોપીને પૂછ્યું- " તું એમ સાબિત કરી શકું કે આ કંઠી તારી જ છે ? "

" હાહ. "

" શી રીતે ? તારો કોઈ સાક્ષી છે ? "

" મારી સાબિતી અને સાક્ષી એ કંઠી જ છે. " આરોપીએ કંઠી તરફ ધસારો કરી કહ્યું.

બધાએ અવિશ્વાસપૂર્વક માથું હલાવ્યું. કેટલાકે વિચાર્યું કે કદાચ આ છોકરી માંડી થઈ ગઈ છે.

મેજસ્ટ્રેટ પૂછ્યું- " કેવી રીતે ? " -હવે એમની જિજ્ઞાસા ખૂબ વધી ગઈ હતી.

" કંઠી મારા હાથમાં આપો, હું એ આપને બતાવી દઈશ. "

મેજસ્ટ્રેટ ધસારો કર્યો એટલે કોર્ટ સાહેબે કંઠી આરોપીના હાથમાં આપી. કંઠી બે સેરની હતી અને વચ્ચે એક હૃદયાકાર લોકેટ હતું, જે ઉપરથી નક્કર જ જણાતું હતું; પણ આરોપીએ કોણ જાણે કેવી રીતે દબાવ્યું કે એ ઉઘડી ગયું, એણે ઉઘાડી મેજસ્ટ્રેટ સાહેબને બતાવ્યું અને બોલી- " આજ મારી સાબિતી છે, આ જ મારા પિતાજીની છબી છે. "

મેજસ્ટ્રેટ ઉત્સુકતાથી લોકેટ પોતાનો હાથમાં લઈને જોયું- જોયું અને જોતા જ રહી ગયા. લોકેટમાં એક વીસ વર્ષના યુવાનનો ફોટો છે. મેજસ્ટ્રેટ એ જોયો. એમની નજર સામે અતીતનું એક ધૈર્ય ચિત્રપટ આવી ગયું.

વીસ વર્ષ પહેલાં એ કોલેજમાં બી. એ. શાખનલમાં બણતા હતા. એમની રસોપણ ધરડી હતી, એટલે કોઈક કોઈક વાર એની એક સગી છોકરી પણ એને મદદ કરવા આવતી. એના હાથનું ખાવાનું બહુ જ સરસ થતું હતું. અને એ હતી પણ એટલી જ હસમુખ અને બોળી. ધીરે ધીરે એ એને સારી સારી વસ્તુઓ આપવા લાગ્યા. સંતાતાં સંતાતાં મળવું પણ શરૂ થયું. એ રાત્રે માછીને અને આને ઘેર મૂકવા પણ જતા. એક રાત્રે એ છોકરી એકલી હતી. ચાંદની રાત હતી

અને વસંતનો ખવન વાતો હતો. ધાડાં ઝાડ નીચે અંધકાર અને આંદનીના ટુકડા સંતા-
કૂકડી રમતા હતા. ત્યાં ક્યાંક એકાંતમાં એ
પોતાને બૂલી ગએલા.

કાસેજ ખંધ થઇ અને વિદાયવેળા આવી.
ત્યારે એ રોતી પ્રિયાને એમણે એક સોનાની
કંઠી-લોકેટવાળી-પોતાની યાદદારત માટે આપી.
હૂરકા અને હૃદયસ્પર્શન સાથે ધણી જ સુસ્કે-
લીએ-એ વિદાય થયા. ત્યાગપછી એ ફરીથી
એ કાસેજમાં બસવા ન ગયા. કારણ કે ત્યા
હો કલાસ નહોતા. એ ધીરે ધીરે બધી જ વાત

ઉન્મત સ્વપ્ન જેમ બૂલી ગયા. પરંતુ આજે
આ લોકેટ એમના એ પ્રણયના પરિણામને
એમની સામે પ્રત્યક્ષ ખડું કપું. એમણે
વિચાર્યું કું આ મારી જ.....એટલામાં
લોકેટ હાથમાંથી છૂટીને ટેબલ પર ખટ દબી
પડી ગયું. એમના અવાજથી એ ચોંક્યા
દર્શક પણ ચોક્યા. મેજરૂટે માથું નીચું
કરીને કહ્યું-“ આરોપી નિર્દોષ છે. એને છોડી
દો. ” આમ કહેતાં જ એ તરત જ ભા
થઇ ગયા, બધું ન્યાયાધીશની ખુરશી એમને
બચકાં ન બરતી હોય.

બાપુજી.

: : સોનેટ : :

માનવ અને મુક્તિ જગતની જ્યેષ્ઠ ઉન્નત શેરની,
નામી મુકમ્મીલ, ભવ્ય ગૌરવ, ઇન્કિલાબ પ્રશાંત એ,
જન્મત જહાં સ્વર્ગીય દુનિયાં સત્ય સ્વાધીનતા મહીં,
- લીલા વિમુગ્ધ સુરમ્ય મૂર્તિ મુક્ત ભારત માતની.—૧

છવન તણી શેશન મનોહર રમ્ય મંદિર મુક્તિનું,
ના વેદના, ના આંસુઓ, ના શોક ને ઉદ્વેગ ત્યાં,
ભારત તણી એ અંખના મુક્તિ તણી એ એવના,
ઇન્જલ અને ઇન્સાફ આઝાદી તણી એ આત્મીયા.—૨

એમે ભરી ઇચ્છી તમન્ના ભારતી માતા તણી,
શીતળ હળે, સાયુત્ય હો, અંકાર મુક્તિ માતનો,
નેપથ્યમાં કંઈ કોઠ માનવ હિંદના ન્યાળી રહ્યા,
સન્માનતા તારક વિભૂતિ આરઝૂ અર્પા રહ્યા.—૩

પ્રેરાઇ ઉન્નત ત્યાગ અહિંસા સત્ય કેરા સ્વાર્પણે;
મધુપક અર્પું અંજલિ સ્નેહે સ્વીકારો બાપુજી!

શ્રી શાંતીપ્રસાદ સુકલ

કવિતા એ સાહિત્યનું અર્ક છે. Poetry is the essence of literature. કવિતા એ માત્ર સાહિત્યનું જ અર્ક છે તેટલું જ નહિ પણ એ સર્વ કળાઓમાં પણ ઉત્તમ છે. આવી ઉત્તમ કળાનો ઉદ્ભવ પણ કેવિની ધન્ય પળો એ જ થાય છે. જેવી રીતે આપણા દેહને રોગ લાગુ પડે છે તેવી રીતે મન અને આત્માને પણ રોગો હોય છે. કવિતા ઘણી વખત આ રોગને દૂર કરવા શક્તિશાળી નીવડે છે. આનંદસમાધિની સ્થિતિમાંથી તેનો ઉદ્ભવ થાય છે. તેથી જ જેટલે અંશે કવિતા આનંદ આપે છે તેટલે અંશે તે ઉત્તમ મણાય છે. ગદ્ય કે પદ્ય ઉત્પન્ન થતી વખતે આનંદથી પ્રેરાએલી ન હોય અને જેનાં દર્શન કે ધ્યાનથી આનંદ ન થાય તે કૃતિ કવિત્વપૂર્ણ નથી. આ આનંદ તે દરેક વખતે સુખના જ પ્રસંગોમાંથી ઉદ્ભવતો નથી. દુઃખના પ્રસંગોમાં પણ તે શુભપણે છુપાએલો હોય છે. ન્યારે અનુભવો પરિપક્વ થાય છે ત્યારે તે નવનીતરૂપે બહાર આવે છે. જીવનમાં અલેકને અનેક અનુભવો થાય છે. પણ મોટા ભાગનાં લોકો તે તરફ બેદરકારી રાખે છે. ન્યારે કે કળાકાર કે કવિ તેના અનુભવોનો વિચાર કરે છે. તેની આ શક્તિ વધુ વિચારવંતી થતાં કદબના અને જામિનાં ભાવો જન્મી શકે છે. કવિના ચોક્કસ નિર્ણયો બંધાય છે. અને નિશ્ચયોનું પરિણામ તેને કે અનેરા આનંદમાં ગરકાવ કરે છે; ત્યારે કવિ સામાન્ય કવિ તરીકે નહિ પણ સદા તરીકે સમાજ સમક્ષ જાણે રહે છે. જગતના અનુભવો જેવા કે-પ્રેમ, શોક, ભય, દોષ વગેરેમાં હૃદયની રસિકતા સુખ્ય ભાગ બળવે છે, એ રસિકતા માનવીને કે કાવ્ય

કરવા તરફ પ્રેરે છે. આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થશે કે હૃદયની રસિકતા વગર કવિતાનો ઉદ્ભવ અશક્ય બને છે. ગંગા અને યમુનાના સુંદર સંગમ ઉપર રહેનારા તથા કેા હિમાલયના સુંદર ગિરિપ્રદેશમાં રહેનારું ઘણાને આપણે તેમનાં નશીબને માટે બળકડાં સાંભળ્યા છે. સૃષ્ટિસૌન્દર્ય એ કવિતાને પ્રેરક છે, એમ આપણે બધા માનીએ છીએ તે સાચું છે ખરું. પણ કેાને માટે ? રસિકો માટે, જેને પ્રભુએ નેત્ર અને હૃદય બન્નેમાં સૌન્દર્ય જેવાની શક્તિ આપી છે તેમને માટે. કવિઓ હંમેશાં આ જ રીતે પ્રેમ, સૌન્દર્ય, આશા, શ્રદ્ધા વગેરેનો અનુભવ કરે છે તેથી જ તેમના અનુભવોનું દર્શન પણ સુંદર અને પ્રેરણાદાયક નીવડે છે.

કવિતા એ બોધનું ચિત્ર છે, ને ચિત્ર તે નીરવ કવિતા છે. બધી કળાઓમાં કવિતાને પ્રથમ સ્થાન આપી શકાય છે; કારણ દરેક કળા કંઈક ને કંઈક રીતે જીવનથી છૂટી પાડી શકાય છે, પણ કવિતા એ તો જીવનની સાથે એવી ઐતર્રીયતા યદ્ય જાય છે કે માનવી ધડીબર પોતાના જીવનને બૂલી જાય છે. કવિતાની છાપ પણ જીવન ઉપર બહુ જ જોડી અને સચોટ પડે છે. કવિતા એ દરેક કળાઓનો સમન્વય કરે છે. તેમાં માધુર્ય છે, સંગીત છે, સૌન્દર્ય છે ને ચિત્ર છે. સામાન્ય માણસની નજર ન્યાં પહોંચતી નથી ત્યાં કવિની નજર પહોંચે છે.

“ન્યાં ન પહોંચે નિ ત્યાં પહોંચે કવિ.” આ કથન સાચું છે. તે દ્રષ્ટા અને સ્રષ્ટા બન્ને છે. કવિ તેનાં દિવ્ય લેખનથી સૃષ્ટિને નિહાળે છે, તેની કવિત્વશક્તિથી નવી સૃષ્ટિ સર્જી સમાજ આગળ ધરે છે. જુરસો દેશ-

ભક્તિ વગેરે અનેક ગતતા સંસ્કારો કવિ રેડી શકે છે. તત્ત્વજ્ઞાન જેવા ગહન વિષયને કાવ્ય જ તેની સરળતાએ સમજાવી શકે છે. એ પ્રમાણે જીવનના ગહન પ્રશ્નો પણ તે અતિશય ઝીણવટથી છતાં સરળતાથી ગાય છે. સૃષ્ટિસૌન્દર્યનો સાચો ખ્યાલ કવિ જ કરાવે છે.

કવિતાનું સ્થાન જેમ સાહિત્યમાં અનેકાનું છે, તેમ જીવનમાં પણ અનેકાનું છે. કવિતા જીવનમાં આનંદ આપે છે. તેટલું જ નહિ પણ બોધ પણ આપે છે કે “ પ્રતિભાવાન યવાને મારે ધન કે સંપત્તિની જરૂર નથી; જ્ઞાન એ જ મનુષ્યનું સાચું ધન છે. ” શેલી કહે છે કે કવિના મનુષ્યતા મનને જાગ્રત કરે છે. અને એનો વિકાસ એટલે સુધી કે હઝારો વિચારોના ઢાઢા ઉત્તેજવાને માનવી ક્રિતશાળી થાય છે. સૃષ્ટિનું સૌન્દર્ય જે પડદા પાછળ દંકાઈ રહ્યું છે તેને કવિતા જીવ્યકી શે છે. વિચાર કે ક્રિયાનાં પ્રદેશથી પર જે પરમતત્ત્વ વિલસે છે; અને તર્કથી જે સત્ય ધરોળ પર સાધ્ય થઈ નથી તેનો સાક્ષાત્કાર કવિતા કરાવે છે. બીજામાં જેમ દક્ષ રહેલું છે તેમ કવિતામાં પણ ધણી ખૂબીઓ મુખપણે મહેલી હોય છે. કવિતાના અંતરમાં અનેકગણ સૌન્દર્ય છુપાઈ રહેલું છે. મહાકાવ્ય એણે એક એવો કુવારો છે કે જેમાંથી જ્ઞાન અને આનંદરૂપી જળ સગ્રાકાળ લીધરાયા જ કરે છે. કોઈ રમ્ય સરોવરતીરે સાયંકાળે; અર્ધાત પૂર્ણિમાની રાત્રિએ કાવ્ય મન ઉપર ખૂબ અસર કરે છે: યુવક યુવતીને તો તે ધણી ઉન્માદક નીવડે છે. પ્રેમ જે આપણા જીવનમાં સામાન્ય ભાગવે છે તેનું સાચું દર્શન કવિતા દ્વારા જ થાય છે. તેની સરકારિતા, મુક્તતા અને વિશાળતાનું જ્ઞાન કાવ્ય જ કરાવે છે. દેવી પ્રેમની ઝાંખી કવિ-ઓ જ કરાવશે સામગ્રી ભવ્યતા, પર્વતની

ગહનતા અને ચાંદનીના સૌન્દર્યનું પાન કાવ્યો પરથી જ સમજાશે. ટૂંકમાં કાવ્યો ને રાહૂ રાહૂ વચ્ચે કામ કામ વચ્ચે, ધર્મ ધર્મ વચ્ચે, સમાનતા અને બંધુતાનાં પાઠ સિખવે છે. વિભૂતિની ભવ્યતા કાવ્યો જ ખતાવે છે. ખાલ રીતે દેખાતી વિભૂતિ ખલે સુંદર ન હોય, પણ તેની ભવ્યતા કાવ્ય ખતાવશે જેમકે હઝારે મટે પૂ. ગાંધીજીની ભવ્યતા ને તેમના જીવનનું સૌન્દર્ય, આદેશ ને આદેશો કાવ્યો દ્વારા જ ખતાવ્યા છે. જીવન અને સૃષ્ટિની કિંમત્સૂઝી કાવ્યો દ્વારા જ સરળ અને સુલભ બને છે. કવિતા એ જીવ અને શિવને એક કરે છે. જીવનની ભૂખ-ખાત્રામાંની ભૂખ, પરમાત્માનું સાનિધ્ય સાધવાની તમજાને તે પૂર્ણ કરે છે. આમ કવિતા એ જીવનને અદ-બલક ધન જે કદીએ ખૂટ્યું ખુટ્યું નથી અને વાપર્યું વપરાઈ નથી, તે જ્ઞાન અને સંસ્કાર-રૂપી ધન અર્પે છે. આપણે કવિતાની અસર સમગ્ર જીવન ઉપર જોઈએ. તેની અસર જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગો, દર્પ, શોક, ક્રોધ, ભય, વેર, જેવી પ્રત્યેક પળોએ તેની અસર કંઈ અને રીતે હોય છે. અસંત દુઃખના પ્રસંગે ક્રોધના એક સાચી અને પ્રેમાળ શાખ બનીને વ્યક્તિને અપૂર્વ આત્માસન અર્પે છે. કશું પ્રશસ્તિઓ દુઃખને હાળવું, કરી નવો માર્ગ ખતાવે છે કવિતા માત્ર દુઃખના જ પ્રસંગોમાં આત્માસન અર્પાને બેસી રહે તેવી નથી. એનો આદર્શ તો આનંદ આપવાનો છે. સુખદ પ્રસંગોમાં પણ તેનાં માધુર્ય અને કવિતાથી અધિકતર આનંદ અર્પે છે.

જનનાં માર્ગલિક ગીતો આનું સચોટ દર્શન છે. એ મોંઝલિક ગીતો જ સાંગએ વાતાવરણને, અરે ! આસપાસની સૃષ્ટિને પણ આનંદ સમાધિમાં મગ્ન કરે છે.

કવિતાની અસર જીવન ઉપર આટલી બધી થાય છે ત્યારે કવિઓ પણ ખૂબ મરકારી

આશાવાદી ને માની હોવા જોઈએ. આ ઉપરાંત કવિમાં પ્રેમ, શુદ્ધિ અને સંકલ્પ જોઈએ. દરેક માનવીમાં કે નૈસર્ગિક શક્તિઓ હોય છે, પણ તેનો પૂર્ણપણે વિકાસ થએલો હોતો નથી. જ્યારે કવિઓમાં અમુક નૈસર્ગિક શક્તિઓ ખીસેલી જ હોય છે; કવિ અને પ્રેમી એ બે તો કલ્પનાનાં જ બનેલાં છે. કવિની કલ્પના આપણને કા ઉચ્ચ ભૂમિકા તરફ લાઇ જાય છે. એ કવિઓજ તેમની દિવ્ય દષ્ટિથી સર્વત્ર પ્રેમ અને સૌન્દર્ય જુએ છે. કથે તે કવિ નહિ પરંતુ કવિતા તો તેની સાચી ઉર્મિમાંથી પ્રગટ થતી કળા છે. તે નૈસર્ગિક છે; પણ તેમાં ભાવ, ગેયતા, સૌન્દર્ય અને માધુર્ય હોવાં જ જોઈએ, મહાન કવિ હૃદયસ્પર્શીત હોવા જોઈએ. એનામાં મૌન્દર્યનું સર્વોત્તમ દર્શન હોવું જોઈએ. એની લાગણીઓ પણ વધારે ઊંડી અને તીવ્ર હોવી જોઈએ.

દરેકના જીવનમાં અનેક સંસ્કારો પડે છે તેમ કવિના જીવનમાં પણ અનેક પ્રસંગો આવે છે; અને તેની છાપ તેના ઉપર પડે છે. પણ એ બધા જ સંસ્કારો કવિને તેની સર્જનકળામાં ઉપયોગી થતા નથી. એ તો એ સંસ્કારોનું રહસ્ય જ કેવિતા દ્વારા ગાય છે. આત્મ પરિણામ એ જ આવે કે કવિએ જગતના તમામ સંસ્કારોને ઉત્તાન હૃદયે ઝીલ્યાં જોઈએ, ને તેનું રહસ્ય તટસ્થ રહીને સમજવું જોઈએ. સાચા કલાસ્વરૂપો એના કર્તાઓનાં ઉંડા હૃદયક્ષેત્રમાંથી જન્મે છે. તે વાંચનાર, જોનાર, કે સાંભળનારની લાગણી-ઓને હલાવી નાખી એમનાં જીવનમાં ઉંડા સંસ્કાર પાડે છે, પણ એ સંસ્કાર પડતાં પહેલાં જે લાગણીઓ ઉશ્કેરાય છે, અને ભાવનાઓ ખીસે છે તે જ વખતે કવિતા હૃદયનાં ઘા રૂઝવી શકે છે ને આત્માનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. કાવ્યો કરવાં એ જીવનની એક પુર્યે પ્રવૃત્તિ છે. વર્તમાન કાળમાં ધર્મ-

નેતા કે પયગંબરનું સ્થાન કવિ લે છે. આપણાં વ્યવહાર જીવનને ઉન્નત કરવા તે આવે છે. વર્તમાન સમાજ આગળ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સત્ય અને અહિંસાના આદર્શો જીવન્તરૂપમાં ખડા થયા છે. વળી આજનો યુગ અનેક પ્રકારનાં આંદોલનોમાંથી પસાર થઇ રહ્યો છે, ત્યારે ઘણાને પ્રશ્ન થાય છે કે, શું આ આંદોલનોની અસર કવિઓ પર થઇ નથી ? શું તેમની કાવ્યસંસ્થિતિઓ સુકાઇ ગઇ છે. આપણે એવા અધિરા થઇએ તેટલો સમય વીતી ગયો નથી. કારણ કવિનાં અનુભવ-વ્યાપાર ને સર્જનવ્યાપાર બીજા છે. હજી પ્રભુ અનુભવનાં વહનમાં છે. આ અનુભવોનાં વહન પછી તેનાં સર્જનો થશે. તે સર્જનો કંઈક નવીન અને રહસ્યવાળાં હશે. જેવી રીતે વરસાદ આવે ત્યારે વહેળા નદીઓ વગેરેમાં એકદમ પુર આવે છે; પણ કુવાનાં ઝરણો કુદતાં તો વાર લાગે. તેવી રીતે આવી મોટી હિલચાલોમાં પણ કેટલુંક સાહિત્ય એ પુરની માફક આવે તો કેટલુંક કુવાનાં ઝરણોની માફક ધીમે ધીમે કુટે, બાકી આ વિચારલાગણીનાં આંદોલનો આપણી પ્રભુ ઉપર નીરથક ગયા નથી. સાથે સાથે પ્રભુનાં હૃદયરૂપ કવિ ઉપર પણ નિરથક નહિ જ નાય તેની ખાત્રી છે.

આ બધા ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થશે કે કવિતા એટલે ઉચ્ચ પ્રકારની હંદરચનાજ માત્ર નથી. દરેક લલિતકલામાં, નૃત્યમાં, નાટકમાં, સંગીતમાં, ગીતમાં, શિલ્પમાં, ચિત્રમાં, અને ગદ્યમાં પણ રમી રહેલું એક તત્વ છે. સૃષ્ટિસૌન્દર્ય એનું પ્રેરક છે. વળી વિશ્વનિયંતાની યોજનામાં નેને પ્રથમ સ્થાન અપાવું છે. પ્રત્યેક જીવ અને સૃષ્ટિ તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં કવિતાનાં જેવીજ ગેયતા અને માધુર્ય જણાશે. જેમ કવિ કવિતાની અંદર વળાંક લે છે, અને છંદ તથા લયને ગોઠવે છે તેમ પ્રમાણે પરમાત્મા યોતે પણ દરેક જીવને તેનાં યોગ્ય

સ્થળે મુકે છે અને તેનાં વિદ્યાસ ક્રમાણે તે મુષ્ટિ સમરસધી ભરેલી છે. એ કાવ્યનો જીવ વળાંક લે છે. ત્રણ ઋતુઓની યોજના, વૃક્ષ અને ફુલોતું ઊગવું, વધવું અને ખરી પડવું એ શું ! કાવ્યનાં જેવી વૃત્તરચના નથી ખતાવતું ! સુયોદય અને સૂર્યાસ્તનાં સૌન્દર્ય; આંદનીની શિતળતા, અને ગાત્રીની ખીડી રમેદભરી ગોટો ! શું એ બધું કાવ્યમય નથી લાગતું ! માનવીનાં જીવનનાં ભાગો-જેવા કે બાલ્યકાળ; યુવાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થા એ પણ બધું કાવ્યનાં વળાંકની આકૃષ્ટ વળાંકો ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે જીવ; પ્રકૃતિ અને પ્રેમ બધામાં એકજ તત્વ વિસરી રહ્યું છે. સારીએ કવિ નથી ?

ક્યાં છે પૂર્ણવિરામ ?

ક્યાં છે પૂર્ણવિરામ જગમાં

ક્યાં છે પૂર્ણવિરામ ?

સુખ શાન્તિના ધામ જગમાં

ક્યાં છે પૂર્ણવિરામ ?

કેાઈ સરિતા તટ પર વસતા,

કેાઈ ધનમસ્તીમાં હસતા

રોયે સહુ આરાગ જગમાં

ક્યાં છે પૂર્ણવિરામ ?

કેાઈ કુદરત સાથે રમતા,

કવિતાની ધૂન જગવતા;

મનના એ વિદ્યામ જગમાં

ક્યાં છે પૂર્ણવિરામ ?

કેાઈ બન્યા પ્રિયના જોગી

કેાઈ ચહે અનન્ત વિલોગી

એજ પ્રણયના કામ જગમાં

ક્યાં છે પૂર્ણવિરામ ?

કેાઈ સ્વપ્નવત્તાને દારે,

ભારતની મુક્તિ પૂકારે;

અમર વિદ્યામાં નામ જગમાં

ક્યાં છે પૂર્ણવિરામ ?

શ્રી. વિપુલ મહેતા

દિ

વસ ખૂબ જ ચડી ગયો હતો
પણ શના માળીના ઝો-
ડામાં હજી અંધારું હતું; તેને
એક જ ખારી હતી અને તે પણ
એની પત્ની પૂરીએ બંધ કરી હતી;
કેમકે શનો આજ ચાર પાંચ દિવ-
સથી તાવે તરફડતો હતો તે વખતે
ખારીના પવનથી તેનો મંદપાડ વધી
ગયો એવો પૂરીને ડર લાગતો હતો !

“શનો સહેજ પણ સાળો હોય
તો આ વખતે ઘરમાં હોય ખરા કે !
ક્યારનોયે કેળાં, મોસંબી કે કૂચની
છાંયડી લઈ ઉતાવળે પગને ચાત્રતાં
માખની લાગેજો નવા બંધા-

વેલા બંગલાઓ તરફ જતો
જોવામાં આવે ! પણ આજ
તે હજી ઉઠ્યો પણ ન હતો !
પૂરી પાસે બેસી તેની હીલ-

ચાલ જોવા કરતી હતી; એટલામાં શનાએ
આંખ ખોલી તેના સામું જોયું.

“કેટલા વાગ્યા ?” શનાએ પૂછ્યું.

“આઠ તો ક્યારના વાગી ગયલાં હોય.”
પૂરીએ જવાબ આપ્યો. “હવે હરીરે કેમ
લાગે છે ? તાવ તો ઉતરી ગયો કેની ?”

“તાવ તો ગીઓ, પણ છકિત ની મરે
ઉઠવાની. થોડીક ચા હરી આપે મરમગરમ ?”

પૂરીએ કરાંડાં મૂકી ચૂકેા સળગાવ્યો
અને તેના પર આધણ ચૂક્યું ને બોલી
“ખાંડ તો ની મરે-ગોર નાખું-ચાલડે ને ?”

“હું-ખૂંચ ચાલડે, હઠરીના ખાંડ
જ ની આપેને ? ખાંડનું ને ગાદનેલું જ
દેવારનું આવી ગીલ્લ ફુતીઆ મેં—”

શનાએ કાના બાગલા હોરામાંથી તરડ
પડેલી રકાળીમાં ચઢા રેડી પીવા માંડ્યાં
પૂરી બોલી “ને આજ લુઆર- પણ યદ્ય
રહેલી છે-છાંયડી લેઈ જઈ આવો તો ચાર

મો
સં
બી

આઠ આનાનો માલ વેચતાં ચાર
પાંચ પૈસા આજના ઝોગા નીકરે—”

“હોવે-જઈ આવું તિયારે—”
ચઢાની પાંદડી ઉઠાળેલું મોળથી
રંગાવલું દૂધ પિનાનું પાણી ગળે
ઉતારી જઈ શનો બોલ્યો. “આજ
આ તો તેં અછલ બનાવેલો દેહું,
પૂરી !”

શનો ખુશ મિઝગ્યાં હતો !
ધીમે ધીમે તે ઉઠ્યો. જૂનો ખાખી
કાટ શરીરે ચઢાવ્યો અને ખોટી
પરથી અર્ધો કાપેલી મેક્ષી ખાદીની
ટોપી માથે મૂકી હાથમાં ફળ મેવાની
ખાખી છાંયડી લીધી. પૂરીએ

કાકાદિયામાંથી નાની કાળી
ચીથરી કાઢી લોમપર કાઢવી
અને તેમાંથી પાછો પૈસા,
આની બે આની ગણતારી આઠ

આનાનું પરચુરણ તે ચનાના હાથમાં મૂક્યું.

“આજ જરા ઘેર વહેલા આવજો-અહીં
તડકામાં રખડશે નદિ-તાવવાળા શરીરે !”
પૂરી બોલી.

“પારલવિક રીતે આજ બહાર જઈ
માલ વેચો આવવા જેટલી ચનામાં શકિત
નહતી ! પણ ઘેરી છોકરાંનું પેટ બરવાને
જવાબદાર યદ્ય ચૂકેલા તેના જેવા માણસને
બેચાર દિવસ તાવ આવવાથી ઘરમાં સુઈ
રહે કેમ પાસવે ? ઘરમાં હાથેા ફૂળી ખલાસ
યદ્ય ગયાં હતા-જલકે ખીસામાં જે બે ચાર
પૈસા રલા હશે તે પણ આ ચાર પાંચ દિવ-
સમાં ક્યારના વપરાઈ ગયા હતા. અને તેજ
એના બંધાની મૂડી, ગરીબાઈનું નયો કરતી ?

(૨)

પૂરીએ આપેલા હેટલા સંઘરી રાખેલા
આઠ આનાનો ખુન્દો કર્વા વિના આજે
છટકો ન હતી !

શનાએ વેપારીને ત્યાંથી થોડીક મોસંખી ખરીદી. જરા મોડું થઈ જવાથી સારો માલ તેની નજરે પડ્યો નહિ. અને ઝાઝી તપાસ કરવાનો તેને વખત પણ ન હતો ! રસ્તાની ધાર પર આવતાંજ તે સીધો ન જતાં અંદરની બાજુના રસ્તે વળ્યો કેમ કે તેનાં હમેશનાં ધરાક લગભગ ઠરેલાં જ હતાં !

પહેલાં સકાનમાં જતાં તેમાંથી એક ઓ બોલી, “ હમણાંજ બીજા એકજણ પાસેથી મોસંખી લીધી. તું કેમ આજે મોડો પડ્યો ? ” કહી તે પાછી ધરમાં જતી રહી.

શનાએ કપાળે હાથ ઠોક્યો. તેણે ધાયું કે આ રસ્તે મારી આગળ એકજણ ગયેલો છે એટલે આ તરફ ધરાક મળવાની ઝાઝી આશા નથી, તેથી તેણે પાછા સીધાજ રસ્તે ચાલતાં માંડયું. તેનાથી આજળજરાજર ચલાવું પણ ન હતું. હાડમાં તાવ હોવા છતાં માત્ર નાકલાગેજ તે બહાર નીકળ્યો હતો.

સરીઆમ રસ્તાપર આવતાં તેને એકાદ ધરાક મળી જવાની તો ખાતરી જ હતી.

કેટલીક વારે તે એક સુંદર બગીચાથી શોભાવમાન બંગલા આગળ આવી પહોંચ્યો. અને સખુ નોકરે તેને જરા થોભવા કહેતાં જણાવ્યું, “ બા સાહેબ જરા કામમાં છે. ”

પાંચેક મિનિટ થઈ ગઈ પણ કાંઈ દાદ મળી નહિ. આથી શનાએ સખુને પાછો હાંકે મારી “ એલા બાઈ, મને મોડું થાય-મોહંખી સેવાની કે ની-પૂછી આવ તો તારી છતાની ને ! ”

તે પાસે આવતાં શનાએ તેને એક બીડી આપીને કહ્યું. “ લે આ તાજુતો જ ને-પૂછી આવ તો—”

સખુએ આસ્તેથી બંગલામાં જઈ ડાકીલ ક્યું તો સુમિત્રા અને તેની પુત્રી ચારદા કોઈક નવીન ભાતની સાડીઓ વેચાવા આવી હતી તે જોતામાં અને તેની કીંમત દર્શાવતાં ચૂંચાઈ હતી.

સખુએ કહ્યું, “ બાઈ, મોસંખીવાલા આવ્યા છે. ”

તે સાંભળી સુમિત્રા ચીઝાઈ જઈ બોલી. “ આ શી કટકટ અત્યારે ? કહે કે મોસંખી નથી જોઈતી. અમે કાલે બજારમાંથી મંગાવી છે. ”

સખુના હાથમાં હજી શનાની આપેલી બીડી મળગતી જ હતી-તે આસ્તેથી બોલ્યો “ પણ બાઈ આજે સાહેબ માટે રસ કાઢવાને એકકે મોસંખી કંડીઆમાં નથી હો—”

સુમિત્રાના કપાળે આંટીઓ ચડી. “ ત્યારે અને કહે કે ધડીવાર હોશે રહે, હમણાં આવું છું. ”

તે પછી બીજી પંદર મિનિટ સખુ બીજા કામથી પરવારી પાછો આવ્યો અને શનાને થોડીક વાર વધારે રોકાવા ધીરજ આપી પાછો “ મોસંખીવાળાને હોશે રાખ્યો છે. ” એવી વરદી આપવા તે અંદર જતો રહ્યો.

“ અરરર, હજી હોશે જ છે ? હું તો એ વાત જ તદ્દન ભૂલી ગઈ હતી ! ” કહેતાં સુમિત્રા હસીને હસી થઈ. સાડીવાળાને થોડીકવાર થોભવાતું કહી તે મોસંખી ખરીદવા બહાર આવી.

(૩)

“ કેમ આપી અત્યા આંજો મોસંખી ? કેમ ડાકન ? ” સુમિત્રાએ કપાળે હાથ ફેરવતાં જણે ઘણી જ થાકી ગઈ હોય એમ પરસેવો લૂંછતાં કહ્યું—

“ આજ તો મહુ વાસી દેખાય છે ? આવી ક્યાંથી લાવ્યો ? ”

“ ચાર આને ડાકન બા—”

“ અરે ! એમ ગરબા ન મારીશ મારી આગળ-બજારમાંથી કાલે અમે ત્રણ આને મંગાવી હતી અને તે આના કરતાં તો મોટી અને કેટલી રસદાર...”

“ હું ક્યાં ના કહું છું બા. હસી, પણ

હું જે બળદમાંથી જ લઇને આવ્યો છું ને ?
—ને મારા પેટને ખાવા પણ બે પૈસા
જોઇએ ને ?”

“ વાર તો સાડાત્રણ આને આપ ”
સુમિત્રાએ ઉદારતા બતાવી.

“ નહિ બા, મને નહિ પરવડે. મારી
બોણી કરેા, બે પૈસા સાચુ ન જોશે બા. ”

“ ત્યારે લઇ જા પાછી—મારે નથી લેતી. ”
સુમિત્રા કંઈક ચીડાઇ જઈ મોઢી.

ગિયારા શનાએ છાજડી માથે લીધી
અને આવવા માંડ્યું. તે દષ્ટિ બહાર ચતાં
સુમિત્રાએ આરતેથી સખુને કહ્યું “ એ
સાડા ત્રણ આને નહિ જ આપે; જ એને
બોલાવ અને બે આનાની અધું ડઝન
મોસંબી લઇ લે. ”

“ સખુએ પાછળ દોડી શનાને ઉભો
રાખ્યો અને સારો સારો જોઇ છ મોસંબી
લીધી. શનાએ બે આના ખીસામાં નાખ્યા
અને ખીજા ધરાકની શાધમાં પડ્યો. તાપ
પુષ્કળ પડતો હતો અને અશક્તિથી તેના
હાથ પગ ધ્રુજતા હતા. કંઈક ચક્કર આવવા
લેવું થયું !

ધર આગળ પૂરી રસ્તાપર આંખો વિકાસી
બેઠી હતી. તેનો ચૂસો ચંડો પડી જતો હતો !
ધરમાં અનાજનો દાણો જ ન મળે ત્યાં
ચૂસો સળગાવીને પણ ગિયારી શું કરે ?

આખરે શનાને દૂરથી આવતો જોઇ તેના
મોં પર તેજ આવ્યું પણ તત્કાળ તેના
હાથમાં મોસંબીની છાજડી લગભગ બરેલી
જોઈ તેવું મોં પાછું ઉતરો ગયું !

શના ધરમાં આવ્યો. છાજડી નીચે મૂકી
જેમાંની એક સુકી મોસંબી બહાર કાઢી.
પછી ખીસામાંથી બે પૈસા કાઢી પૂરીના
હાથમાં મૂકી કહ્યું, “ આ બે પૈસાના
ચણા મમરા લઈ આવ અને આ મોસંબીની
ચીરીઓ કર. મારું ગળું છેક જ ફુકાઈ

ગયેલું છે. છ મોસંબી વેચી જેમાં બે પૈસા
મળ્યા. આજ તો એટલા પર જ ચલાવવું
પડવાનું પૂરી—રવિયા ને થોડા ચણા વધારે
આપજે—તો તો ભેંક્યા કરશે. ”

અહીં શના આ પ્રમાણે કુટુંબના પોપ-
ણની ગોઠવણ કરતો હતો તેજ વખતે
સુમિત્રા જગી પરવારી થોતાના ઉપરના
ખંડમાં બેસી સોપારી કાતરતી હતી અને
હાથમાં ડાયરી લઇ થોડીવારે તેમણે તેમાં
સવારે કરેલા ખર્ચનો હિસાબ લખવા માંડ્યો.

મોસંબી ૦-૨-૦

બે સાડીઓ ૩૦-૨-૦

હિસાબ લખી રહેતાં તેણે તેની પુત્રી
સારદાને કહ્યું “ સાચું કહેવડાવે તો આ
સાડીઓ આપણને જરા મોંઘી પડી નહિ !
જીવણલાલની દુકાને પરમદિવસે એવીજ
સાડીઓ તેર તેર રૂપીએ મેં જોઈ હતી. પણ
આજની સાડીઓનો રંગ બહુ સરસ છે ! ને
કાને માલમ, આજે ન લીધી હોત તો—ને
જીવણલાલને ત્યાં આવો રંગજ ન મળ્યો હોત
તો નાહક જીવ બન્યા હરત ને ? તેના કરતાં
બહે બે ચાર રૂપીઆ વધારે પડ્યા. પણ
મનગમતો માત્ર ફરીફરીને ન મળે—તે તો ધાટ
આવે લઇ લેવો જ જોઈએ !

બપોરના શાત વાતાવરણમાં થતો મા
દીકરી વચ્ચેનો વાર્તાવાપ નીચે બાંકડા પર
બીડી પીતો પીતો સખુ સાંભળતો હતો—તેને
હસવું આવ્યું—એક સાડીના દેખીતા બે
રૂપીઆ વધારે આપતાં બાઈસાહેબને કાંઈ
લાગતું નથી—ને ગિયારા શનાને બે પૈસા
મોસંબીના વધારે આપતાં એમનો જીવ કચ-
વાયો—શું આ તે મોટા લોક ?

ગોટા એટલા ખોટા—ગરીબની કાને પડી
છે !—રામ, રામ ! અને બહાર પિંજરામાં
બોલતા પોપટે સાક્ષી પૂરી ‘ રામ રામ ! ’

કમનસીબ મજૂર

મજૂરોની એક ટાળી નિતનિત બહેલી સવારે આવે,
તીકમ, પાનડો, ખાથુ, ટાપણાં સૌ સૌનું સી લાવે,
હાથમાં તીકમ ઉપાડે
પછી એ પૃથ્વી પર છોડે. ૧

સૂકી ધરતી જોરે કરાવે તનમાં કળતર થાયે,
ઉનાળાની બળતી લૂમાં જરા ન વાધુ વાયે,
તનનાં અંગ બધાં દુઃખે
છતાં તે તીકમ નવ મૂકે. ૨

દુર્બળ-કાય કમરથી વાંકા ધમધમ માટી ખોદે,
જેમ માટી ખોદાય તેમ હુંડવાથી ઉપાડે,
ઘડી ના વિસામે ખાતા
છતાં તે અર્ધનગન ફરતા. ૩

લક્ષ્મી લાડીલા હોરે કરે ને મિષ્ટાનો ઉડાવે,
માગીયા આ હાડ નિચોવે છતાં ન કાડી પામે,
કાળા મજૂરી નિત કરતા
બિચારા અધમૂખ્યા રે'તા. ૪

શ્રીમંતનાં સન્તાનો બ્યારે સુવે ઝરખા માળે,
મજદૂરોનાં બાળક ત્યારે સુવે સરવર પાળે,
જુએ ઝાડ તણી ડાળે-
રમે તે ધરતીના ખોળે. ૫

ખોદકામનું માપજ સેવા મહેતાટ્ટ કે' આવે,
આડું અથણું સમજાવે ને એણું માપજ આવે,
ધોળે દિ તેઓ લૂંટતા
છતાં તે સજ્જન કહેવાના. ૬

મજૂરોની રોટી કે' જૂટે અન્નામે ખુશ સે'તા,
મીતમ ટાંકણે ટંકાયેલા તનમાં ખુશ સુંઝતા,
દીનતા ક્યાં સુધી ધરશે ?
ફરતા ક્યાં સુધી સહેશે ? ૭

ધનવાનોની ધન જવાલાએ એની નસનસ ઝગળે,
એનાં અધમૂખ્યાં બાલુડાં છલ્હું ચીંથરે રગળે,
મુકી ધાન નહિ પામે.
તાંડવ નૃત્ય ત્યાં થાયે. ૮

લોહી ચૂસાએનાં પિતર ને જેમ વિનાંના બટકે,
મૂડીવાદની ગૂંદમ-ગાડીમાં છાનાં દેવાં સળગે,
હલ્લે હોળા જમતી ત્યાં
ગરીબી રગરમ વ્યાપી જ્યાં. ૯

સઘળી મુખી દુનિયા તેને અહર્નિશ સતાવે,
દિનબરનાં દુઃખો ભૂલવાને પીઠામાં સિંધાવે,
જાહે શરણ એ પીતા
તા, મેન, ધન્યથી લૂંટાતા. ૧૦

એવો એક મજૂર નિશામા અન્ધારે અથડાતો,
અણે દુનિયાથી કંટાળી અચળ નિંદર્માં સૂતો,
સૂતો અપાર નિદ્રામાં
મર્યો તે પ્રજુની દુનિયામાં. ૧૧

અમણીએની દુનિયા ઉપર શ્રીમંતો સૌ નાચે,
લાડી, વાડી, ને મોટરગાડી, મહેલાઓમાં રાચે,
લોહીની લક્ષ્મી મેળવતા
ગરીબનાં શોણિત સૌ પીતા. ૧૨

બૃહદ્ગુજરાતની ગુજરાતી સ્ત્રીઓ

વેળા : ધા કુબરસી ધરમસી ગંપદ

(ફેબ્રુઆરી અંક ૫૪ ૨૮૫ થી ચાલુ)

સિંધી ગુજરાતી મહિલાઓ

સિંધ એ ગુજરાત મારેનું અંતરનો બંધાર છે. પદ્મઓ માટે પાસ ચગવાની કાળદુખાળે જૂમિ છે. ગુજરાતી મનુષ્યો માટે નિભાનનું રશન છે. ગુજરાતી કારીગરોને માટે કમાનાનું ગયક છે. ગુજરાતીઓને માટે સંસ્કૃતિ વિમાસનું આધુનિક દોર છે. ગુજરાતી વદાણા માટે બંદરોની જૂમિ છે. ગુજરાતી વેપાર માટે વિકાસજૂમિ છે. સિંધ ગુજરાતી સાવમ, શક્તિ અને ધીરમનું સુંદર ફળ છે.

સિંધ રાણી સુધી જૂમિ રેતીથી બરેલી છે. પરંતુ દિલની સનેથી મોટી સિંધુ નદી દિમાલયથી તે આરબી સમુદ્ર સુધી ૧૮૭૫ માઇલ લાંબી વહે છે તેમા ૫૪૩ માઇલ માત્ર સિંધમા જ વહે છે. દિમાલયમાથી ખાતુનો કસ સિંધમાં હાલની સિંધને અનાજ તથા કપાસની ફળદ્રુપ જૂમિ બનાવી દીધી છે. દેહથી પોણા બે, લાખ - ગુજરાતીઓ આ પ્રદેશમાં વસે છે

કુરાંચી એ દિલનું મદાન ઝ્રૅક નગર અને બંદર છે. કુરાંચી એટને પહેલો રસ્તાઓ, અચ્છ વાતાવરણ, વિશાળ પાકાં મકાનો અને મદાન બંદર ગણાય. ગુજરાતીઓનો એ અડો ગણાય સાકારણુ લાખની વસ્તિમાં ૩ ભાગ ગુજરાતીઓનો મળાય. કચ્છ, કાઠિયાવાડના રહેવાસીઓનું તો આ ધરનું આંગણું થઇ રહ્યું છે. ૩ ૨૦ થી તે ૩ ૧૫૦૦ સુધીના માસિક પગારદારો પણ ગુજરાતીઓ છે.

અહીંની ગુજરાતી નારીઓએ પોતાની સંસ્કૃતિ પોતાની સિંધી બહેનોમા પ્રસારી છે.

સિંધી સુન્દરીઓ શ્વેત વસ્ત્રો સેકડો વગેરે થયા પંધિાન કરતી હતી. પરંતુ હમણાં નના યુગની સિંધી સુન્દરીઓએ પોતાની વિશિષ્ટ વસ્તો પંધિાનની રીત મુકી દીધી છે. એઓ ગુજરાતી માડીઓ અને પોશાકોએ વધાવી લે છે એમા એમનું સેક્ષ દીધી નીકળે છે. સિંધી બહેનોના અનકારોની ઉપર પણ ગુજરાતી હમની છાપ દેખાય છે.

ગુજરાતી સાહિત્યે પણ સિંધી બહેનોની મનુષ્યતા ઉપર સારી અસર કરી છે. ગુજરાતી બાપાના સુસંસ્કૃત સાહિત્યનો ધણી સિંધી બહેનોએ અભ્યાસ કર્યો છે એવું આસ્વાદન ધણી બહેનોએ પ્રેમથી ચાખ્યું છે. ગુજરાતી નાટકો તેના ધણી સિંધી બહેનો છે.

અહીં ગુજરાતીઓ ધીરે ધીરે સિંધી તરફ ઝાંકેલતા થાય છે ધણી ભાગે તેઓ સિંધી ભાષા મમજી રાકે છે. જુના ગુજરાતીઓ સિંધી ભાષા બોલી પણ રાકે છે સિંધી અને ગુજરાતીઓ બંને વેપારી કેળો છે. બંને શરીરે અતિ મજબુત નથી. બંનેની સ્ત્રીઓ ઉપર નાણુકતાની છાપ છે. બંને દેશની સ્ત્રીઓને રેગમી વસ્ત્રો, સોનાના અનકારો, ભરત-ચુથાચુ કસગ અને ઠંકારાનો શોખ છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓ સુન્દર વસ્ત્રાવકારોનો ભારે ઠંકારો કરે છે પણ પગમા ચંપવ નહિ હોય. જ્યારે સિંધી બહેનો પગમાં ચંપવો જરૂર પડે તો બંનેએ છુટોનો બાંધકાંટ કરે છે.

ગુજરાતી અને સિંધી સ્ત્રીઓ ખાવાપીનાના સાધનો વસાવવાની અને ખવરાવવાની શોખીન છે. પરંતુ ગુજરાતી સ્ત્રીઓને રમોહનો હુન્નર -

ઠીક સાધ્યો છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓ પેઠે સિંધી સ્ત્રીઓ પકવાન્નો, મિઠાઈઓ અને ગાંડીઆ બજાયા વગેરે એટલા સામાન્ય ભાવથી ખનાવતી નથી. એઓ ઘીની શોખીન છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓ તેજનો વપરાશ વધારે કરે છે. ઘણી ગુજરાતી સ્ત્રીઓ બખરની મીઠાઈઓ અને રાંધેલા પદાર્થો વાપરવામાં સંકેચ રાખે છે. પણ સિંધી બહેનોમાં બખરની રાંધેલી વસ્તુઓ ખાવામાં વિશેષ પ્રચાર છે.

ગુજરાતીઓમાં ગાંધી બંધારણની ભાવના વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રચલિત છે. ગાંધીઓના વાડાઓની દિવાલો મગજુત છે. સિંધી બહેનો પણ ગાંધીબંધનો પાળે છે. પરંતુ એની દિવાલો નખળા છે. રૂપશૌર્યપરનો ભેદ વિશેષ નથી. હરિજનો પ્રત્યેની આબડાઉટ પણ હળવી છે. સામાન્ય રીતે ગુજરાતીઓ માંસ બહાણુ કરતા નથી. મદ્યપાનનો પણ નિષેધ એમને ઠીક ઠીક લાગુ પડે છે. સિંધીઓને માટે માછલીઓનું બહાણુ વધારે સામાન્ય છે. મદ્યપાન પણ એઓ ઠીક પ્રમાણમાં સામાન્ય રીતે કરે છે. સિંધમાં સરકારને દારૂની જગાતી પેદાશ વધારે થાય છે.

સિંધની સ્ત્રીઓ વિવાદાદિ પ્રસંગો સારો ખર્ચ કરીને ઉગ્રવે છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓની પેઠે વિવાદ સીમંતાદિક પ્રસંગોએ સારો ખર્ચ કરે છે. સિંધી સ્ત્રીઓ વાલો ઢોલક લઈ ગીતો ગાય છે. એઓને ગુજરાતી ગીતો ગાતાં પણ સાંભળી છે. ગુજરાતી બહેનો સંગીતના વાલો કે ઢોલક સાથે ગીતો ગાતી નથી.

ગાંધીઓનાં બોજનો બંને સ્ત્રીઓ ઉલ્લાસ સાથે કરાવે છે. વૃદ્ધોની પાછળ પ્રેતભોજનો પણ થાય છે. છતાં એ સર્વે સામાજિક કાયો ફરજપાત નથી. મરજપાત છે.

સિંધી સ્ત્રીઓ જુના જમાનાની બહુ થોડે અંશે બહુલી છે. પણ એને ધરકામની આવડત છે. ગુજરાતી જુની સ્ત્રીઓને પણ એ જ પ્રણાલીથી કામ લેતાં આવડે છે. નવીન યુવતિઓ તો ઘણો ખરી શિક્ષણ લે છે. ગુજરાતી બાળાઓ કરતાં સિંધી બાળાઓનો ઝોંક બહુવા તરફ વધારે રહે છે. સિંધીઓમાં આમીલ જેવી સુધરેલી કામમાં ઘણી સ્ત્રીઓ વિશ્વવિદ્યાલયની રનાતો તરીકેની પરિક્ષા ઉત્તિષ્ઠ કરી આવી છે. એમનામાં વરવિકલની રીત પણ છે. સુધારાના બધા પ્રયોગો થાય છે. ગુજરાતીઓ કરતાં સિંધીઓ પુનર્જનના મારે વધારે પક્ષપાત રાખી શકે છે.

સિંધી સાહિત્ય ગુજરાતી સાહિત્ય જેટલું વિશાળ કે સુસંસ્કૃત નથી. સ્વચ્છતામાં ગુજરાતીઓ કાંઈક ચડે. બંને દેશવાસીઓ પૈસા કમાવા માટે દૂર દૂરના દેશો તરફ જાય છે. બંને દેશવાસીઓના દિમત અને ચૌધાદિ ગુણો ખાસી પ્રકાર પામ્યા નથી. ગુજરાતી કરતાં સિંધીઓ ખાટા ઉમરે લગ્ન કરે છે. પરંતુ હવે તો ગુજરાતીઓમાં પણ બાળ વિવાહનો અસ્ત દેખાતો આવે છે. ગુજરાતમાં ધુમટો તાણવાનો ચાલ ઓઢો થતો જાય છે. સિંધી સ્ત્રીઓમાં ઓછો જ છે.

તૈયાર છે : આજેજ મંગાવો....

સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ

ક્રિ. રૂ. ૦૮-૦

લેખો : હુદાબામિત્ર ગ્રેસ, વડોદરા

:: ઝાંસીની વીર રાણી લક્ષ્મીબાઈ ::

લેખક : પ્રાણલાલ દિરપાશમ દેસાઈ

[એપ્રીલના અંકના પાના ૪૬ થી ચાલુ]

આ સમયની રાણી લક્ષ્મીબાઈની દિન-ચર્યાતું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે:-

“ રાણી રાજ પ્રાતઃકાળે પાંચ વાગે ઉઠતી હતી અને દાતણ પાણી વગેરેથી પરવારી મુગંધાદાર અતરથી મિશ્રિત પાણીથી સ્નાન કરતી હતી. સ્નાન કરી રહ્યા પછી સફેત રંગની સ્વચ્છ ચંદેરી સાડી પહેરી તે પોતાના ખાનગી મંદિરમાં પૂજન કરવા બેસતી હતી. પૂજન શરૂ કરતાં પહેલાં પ્રથમ તો તે પોતાના પતિનું મસ્થુ થયેલું હોવા છતાં તેણે કેશમુંડન કરાવેલું નહિ હોવાથી તેને માટે પ્રાયશ્ચિત કરતી. પૂજન કરી રહ્યા પછી દુધરાઈ કથારામાં જઈ તે દુધસીની પૂજા કરતી.

ત્યાર પછી તે મહેલના બહેર પ્રાર્થના મંદિરમાં આવતી. ત્યાં રીતસરની બહેર પ્રાર્થના થતી હતી. દરબારી ગવૈયાઓ સતાર અને નરમાં સાથે ત્યાં હાજર રહેતા અને પ્રશુ ભક્તિનાં બળને ગવાતાં હતાં. અને ત્યારબાદ ભાગવતમાંથી શ્રી કૃષ્ણ જીવનના કેટલાક પ્રસંગોનું વાચન થતું હતું. પૂજના કાર્યની સમાપ્તિ થયા પછી સવારનો દરબાર ભરાતો હતો. એ દરબારમાં રાજ્યના મોટા અમલદારો તથા સરદારો હાજરી આપતા હતા અને રાણીને વિધિપૂર્વક નમન કરી નજરાણો કરતા હતા. રાણી પણ તેમનું નમન સ્વીકારી તેમને રીતસર પોષાકો આપતી હતી. દરબારનું કામ સમાપ્ત થયા પછી રાણી બોજનગૃહમાં જઈ બોજન કરતી હતી. ખાસ અગત્યનું કામકાજ ના હોય તો જમ્યા પછી રાણી એકાદ કઝાક આરામ

લેતી હતી. ત્યાર પછી પોતાના ખાનગી મંત્રીને બોલાવી રાજવહીવટને સગતા કાગળો વાંચતી અને તે સંબંધી પોતાની આગાઓ બહાર પાડતી હતી. એ કામ પુરું થયાં પછી સવારમાં દરબારીઓ તરફથી આવેલી નજરાણાની વસ્તુઓ તેની સમક્ષ લાવવામાં આવતી હતી. તેમાંથી પોતાને જે વસ્તુઓ પસંદ પડે તે પોતે રાખી લેતી અને બાકીની વસ્તુઓ તેના ખાનગી અંગત નોકરોને બહીસ તરીકે આપી દેતી. ત્રણ વાગે તે બપોરના દરબારમાં હાજરી આપતી હતી. આ વખતે તે પુરુષનો પહેરવેશ ધારણ કરતી હતી. તે પાંચળમે પહેરતી, ભુરા રંગનો કામો અંગરખો પહેરતી, માથે મરેહીલાહી નાની પાથડી પહેરતી અથવા તો કસબી મંદીલ બાંધતી. કમરે કસબી ડુપટ્ટો બાંધતી અને હાથમાં રતનજડીત તરવાર રાખતી. આ પોશાકમાં તે સાક્ષાત ગૌરી જેવી દેખાતી હતી. કોઈ કોઈ વખતે બપોરના દરબારમાં તે સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરીને પણ જતી હતી. પતિના મરણ પછી હાથ હિપર તે બીલકુલ અંગડીઓ કે ચુડીઓ પહેરતી નહિ. આશુપણમાં તે માત્ર ગળામાં મોતીની માળા અને આંગળીએ એક હીરાની વીંટી એટલુંજ પહેરતી. બપોરના દરબારમાં તે દરબારીઓને પોતાનું મુખ ખતાવતી નહિ. મુખ્ય દરબારગૃહની સામે નાની ઓરડીમાં સિંહાસન હિપર તે બેસતી અને એ ઓરડી અને દરબારગૃહના વિશાળ ઓરડાની વચ્ચે થક નાખવામાં આવતો હતો. ચકની બહાર રાણીને મુખ્ય દિવાન અગત્યના કાગળો લખી ઉભો રહેતો હતો અને તે કાગળોની મતલબ રાણીને

સમજાવતો હતો અને પછી જદાર ઉભા રહેલા છઠ્ઠીદારને કે દાસીને એ કામજો આપતો અને એ છઠ્ઠીદાર કે દાસી પાછલે રરતે એ કામજો રાણીને આપતાં. રાણી પોતે એ કામજોની નીચેજ પોતાની આજ્ઞાઓ કે નિહુચે લખતી. આ દરબારમાં હાજર રહી રાણી સમક્ષ પોતાની ફરીઆદો રજૂ કરવાની પ્રજ્ઞાનોને હુટ હતી. રાણી પોતે બધાની ફરીઆદો સંતિથી સાંભળતી હતી, અને જરૂરજોગી તબવીજ કરી બધાને ચોગ્ય ન્યાય આપતી હતી. આ દરબારનું કામ રોજ એ ત્રણ કેટલાક સુધી ચાલતું હતું. દરબાર પુરો થયા પછી રાણી પોતાના માનીતા ઘોળા ઘોડા ઉપર બેસીને કે પાશખીમાં બેસીને નગરજહાર આવેલા મહાલક્ષ્મી માતાને મંદિરે દર્શન કરવા જતી હતી. એ મંદિર એક સુંદર સરોવરના કાંઠા ઉપર આવેલું હતું. એ સરોવર સુંદર કમળોથી ખરપુર હતું. એક દિવસ સાંજે રાણી મહાલક્ષ્મી માતાના મંદિરેથી દર્શન કરી પાછી આવતી હતી ત્યારે નગરના દક્ષિણ દરવાજા બહાર ટોટા શ્રીસાદ કરતું અને ધાંધલ મચાવતું લોકોનું એક રોણું તેના જોવામાં આવ્યું. આ વખતે તેનો મુખ્ય દિવાન લક્ષ્મણરાવ તેની પાસે હતો. રાણીએ તેને પૂછ્યું, “ આ લોકો શણ છે ? અને નગરને દરવાજો તેઓ આટલી બધી ધાંધલ કેમ મચાવી રહ્યા છે ? ” દિવાન તરતજ એ રોજાની મધ્યમાં ગયો અને તબવીજ કરી રાણી પાસે પાછો આવ્યો અને જવાબ દીધો, “ મહારાણી બા, આજુબાજુના પ્રદેશમાં સિયાઇઓના બળવાને લીધે હુટકાટ અને તોફાનો ચાલી રહેલાં છે. લોકો એ પ્રદેશમાં સહીસલામત રહી શકતાં નથી તેથી તેઓ નિરાધાર થઇ આ તરફ નાસી આવેલાં છે. તેમની પાસે ખાવા પીવાનું કે પહેરવાં જોડવાનું કંઇ નથી. ” દિવાનનું કહેવું સાંભળીને આ દયાળુ રાણીના હૃદયને સખત

આઘાત થયો. તેણે એકદમ આજ્ઞા કરી દીધી કે આ નિરાધાર લોકોને તેમ એમના જેવા ખીજ એવા નિરાધાર લોકોને ચાર દિવસ પછી દરબારગઠના ચોગાનમાં એકઠા કરો અને રાત્રી તરફથી તેમને અનાજ તથા કપડાં લઈ આપવાની વ્યવસ્થા કરો. રાણીએ પોતાના આજુબજો વેચીને આ લોકોને આપવાને માટે દાણા તથા કપડાં ખરીદ કર્યાં, ચોથે દિવસે દરબારગઠના ચોગાનમાં અસંખ્ય નિરાધાર લોકો એકઠા થયા. રાણીએ જાતે ત્યાં હાજર રહી બધાને એક મસિ ચાથે એટલા દાણા તથા કપડાં અપાવ્યાં.

(૪)

તા. ૨૩ મી માર્ચ ૧૮૫૮ ને દિવસે અંગ્રેજ સૈન્યે જાંસી ઉપર હુમલો કર્યો. રાણી વીરતાથી અંગ્રેજ સૈન્ય સામે લડવા તૈયાર થઇ ગઇ. તેની પાસે દસ હજાર સૈનિકો હતા. તેમને માટે હથિયાર તેમ ખાવા પીવાની વગેરે તૈયારીઓ કરવાની હતી. એ બધી વ્યવસ્થા જાંસીની પ્રજાએ હોંસથી કરવા માંડી; કાનણ કે જાંસીના દરેકે દરેક નાગરિક-ઓ તેમ પુરુષ-બધામાં રાણીને જુરસો બાપી રહેલો હતો. તાત્કાલિકજ ટોપે આ વખતે જાંસીથી ૮૦ માઇલ દુર હતો. તેની પાસે વીસ હજાર સૈનિકો હતા. એ આવી પહોંચે ત્યાં સુધી લક્ષ્મીબાઈને એકલે હાથે જાંસીનું રક્ષણ કરવાનું હતું. રાણી પાસે ૪૫ તોપો હતી અને દસ હજાર સૈનિકો રાણી અને જાંસી ખાતર પોતાના પ્રાણ આપવા તૈયાર હતા. રાણીના સૈન્યમાં શૌર્ષ હતું, જુરસો હતો પણ અંગ્રેજ સૈન્યની ગાંધ તેમણે તાલીમ લીધેલી નહોતી વળી તેમનામાં ચિંતિત પાલનનો તફાવત અભાવ હતો. તેમ છતાં બાર દિવસ સુધી રાણીએ વીરતાથી જાંસીનું રક્ષણ કર્યું. અનેક પ્રયત્નો છતાં અંગ્રેજ સેનાધિપતિ

પણ બહાદુરોથી લડવા લાગ્યા. એ રથગતું
 હસ્ય ખરેખર બચાનક હતું. રાજમહેલની
 અંદર પણ બે કલાક સુધી દાણુ યુદ્ધ
 ચાલ્યું. રાણીના માત્ર ગણ્યા ગાંઠ્યા અંગ-
 રક્ષકો જીવતા રહી શક્યા હતા. સૈન્યનો
 મોટો ભાગ કાં તો યુદ્ધમાં માર્યો ગયો હતો
 અથવા તો નાશી ગયો હતો. રાણીને માટે
 કોઠાકરીનો પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો હતો. રાત્રી-
 ઝોતે હાથે કેદ પકડાવું અથવા તો
 વીરાંગનાને શોભે એવું મરણ-એ બેમાંથી
 એક તેને માટે નક્કી હતું. પણ તેણે સમય
 સૂચકતા વાપરી અસાધારણ હિંમત ધરી
 રાત્રીના સૈન્યની મધ્યમાં ચઢને નાસવા માંડ્યું.
 અંગ્રેજ સૈન્યે તેને જીવતી પકડી લેવાને
 બહુ બહુ પ્રયત્નો કર્યા પણ તેણે અતુલ
 પરાક્રમ બતાવી અનેક અંગ્રેજ સૈનિકોને
 કાપી નાખી પોતાનો રસ્તો કાઢ્યો અને
 માત્ર ૭૦ નિમકકલાક સૈનિકો સાથે અંગ્રે-
 જોના સૈન્યની વચમાં ચઢને ૧૦૦ માઇલની
 ઝડપી કુચ કરીને કાઠ્થી મુકામે તાત્કાલિક
 ટોપેની ડાવણીમાં તે પહોંચી ગઇ. રાણીના ૭૦
 નિમકકલાક સૈનિકોમાંથી ૬૧ સૈનિકોએ આ
 ૧૦૦ માઇલની મુસાફરીમાં રાણીનો ખ્યાલ
 કરવામાં પોતાના પ્રાણની આફતિ આપી.
 માત્ર ચાર નિમકકલાક સૈનિકો સાથે તે
 તાત્કાલિક ટોપેને મળી. તાત્કાલિક ટોપે
 દીગણે અને રંગે કાંઈક શ્યામ વર્ણનો હતો;
 અને તેનું યુદ્ધકોશલ અસાધારણ હતું.
 નાસવાની કળામાં તો તેને કોઇ પહોંચી શકે
 એમ નહોતું. જોત જોતામાં તો તે સેંકડો
 માઇલ પહોંચી જતો હતો. તેણે અત્યંત
 પ્રેમથી મહારાણી લક્ષ્મીબાઇને આવકાર
 આપ્યો. રાણીને હિંમત આપતાં તેણે કહ્યું:
 “તમે બીવકુલ ગભરાશો નહિ. બંગાળી
 બ્રજવાળોરોનો કેટલોક ભાગ મને જેવાર
 દિવસમાં આવી મળવાનો છે એટલે આપણે
 ઝાંસી પાછું જતી લઈશું.” પરંતુ સર શુ

રાજ એક દિવસ પણ થોભી શકે એમ
 નહોતું. તાત્કાલિક તેને રાણી - લક્ષ્મીબાઇ
 બન્ને એકઠાં થાય તો શું ને શું કરી
 નાખે એવી તેને બીક હતી. બીવકુલ
 પણ વિસામો લીધા વગર તેણે કાઠ્થી
 તરફ ધસારો કર્યો. રાણી લક્ષ્મીબાઇ અને
 તાત્કાલિક તેને નહિ જવા સૈન્ય સાથે તેની
 સાથે યુદ્ધમાં જંપલાવ્યું. પણ તેમની હાર થઇ.
 રાણી લક્ષ્મીબાઇ અને તાત્કાલિક તેને
 ગાદીએ તરફ નાહા. ગાદીએરમાં સિંધીઆનું
 રાજ હતું. સિંધીઆ પાસે તેમણે
 આશા રાખી હતી કે રાણી લક્ષ્મીબાઇ અને
 નાનાસાહેબ પેશવાનો મોટો ભાઈ અને
 પ્રતિનિધિ શ્રીમંત રાવસાહેબ પેશવા તથા
 બાહોણ સરદાર તાત્કાલિક તેની હાજરીથી અને
 તેમની વિનંતીથી સિંધીઆનો હુકમપટ્ટો
 શરૂ અને તે તેમને મદદ કરશે. પણ તેમની
 એ આશા ફળી નહિ. અંગ્રેજોને પ્રત્યેની તેની
 વધારાની સિંધીઆ અડમ રણી. તેણે લક્ષ્મી-
 બાઇ તથા તાત્કાલિક તેને ગાદીએરમાં પેસવા
 દીધાં નહિ. પણ સિંધીઆના સૈન્યનો કેટલોક
 ભાગ ગાદીએરથી ત્રણ માઇલ દુર મુરાર
 નામના ગામે રાણી લક્ષ્મીબાઇને આવી
 મળ્યો. રાણીએ એ સૈન્યની સરદારી લીધી.
 સર શુ રાજ પણ પોતાના સૈન્ય સાથે એકદમ
 મુરાર ગામની નજદીકમાં આવી પહોંચ્યો.
 મુરાર ગામની નજદીકમાં તા. ૧૮ મી જુનને
 દિવસે ફરી પાછું યુદ્ધ થયું. એ યુદ્ધમાં
 પણ લક્ષ્મીબાઇની હાર થઇ. તાત્કાલિક તે
 તેના હંમેશના રિવાજ મુજબ યુદ્ધના મેદાન-
 માંથી નાહો. રાણી લક્ષ્મીબાઇ હવે તદ્દન
 એકલી પડી ગઇ. પણ તે હિંમત હારી નહિ
 એક કર્મચોરોની માફક પરિણામની બીવકુલ
 પણ પરવા કર્યા વગર પોતાના શરીરની
 પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવા એકલાં એકલાં પણ
 તેણે અતુલ પરાક્રમ બતાવ્યું. પોતાના સૈનિ-
 કોને નાસતા અટકાવવા તેણે ઘણા પ્રયત્નો

કપો. સિંદની માફક ગર્જના કરી તેણે કહ્યું,
“ આ બાપલાઓ, તમે તો તમારી વનતને
વીર મરાઠા યોદ્ધાઓ તરીકે ઓળખાવો છો.
પણ ખરી કસોટીની વખતે તો યુદ્ધભર
સૈનિકોથી બીજી જાણ તમે નામદની
માફક નાસવા માંડો છો, સરમ છે તમને.
એટલામાં તો સૈનિકોની એક ટુકડી
રાણીની છેક જ નજીક આવી પહોંચી.
રાણીએ પોતાના યોદ્ધાને મારી મુક્યો. પણ
તોપના ભયંકર અવાજથી એ ધોડો ખડક્યો.
અને એક નાણુ કુદતાં તે પડી ગયો. હાથમાં
તરવાર લઈ રાણી તરત જ ઉભી થઈ મદદ.
દસ પંદર સૈનિકો તેની આસપાસ ફરી
વળ્યા અને તેને ઘેરી લીધી. દસ પંદર
સૈનિકોની તરવારો સામે રાણી પોતાની એક
તરવાર કુશળતાથી વીંઝી રહી હતી. તેને ઠેકાણે
ઠેકાણે ધા વાળ્યા હતા. મરતાં મરતાં પણ
તેણે એ ચાર સિપાઈઓને સ્વધામ પહોંચાડી
દીધા. એટલામાં તો તેના નિમકદલાવ નોકર
રામચંદ્રરાવ દેશમુખ ઠેકાઠ સૈનિકોને લઈ
રાણીની મદદ આવી પહોંચ્યો. હાથ લઈ
પડેલી રાણીને તેમણે એકદમ ઉપાડી લીધી
અને નજીક આવેલા એક મંદિરમાં લઈ ગયા.
ત્યાં તેને એક ખાટલા ઉપર સુવાડી અને
તેના મોંમાં મંદિરના પૂજારી બાવા ગંગાદાસે
‘પવિત્ર ગંગાજળ રેડ્યું’. પળવારમાં જ તેનું

પ્રાણ ‘ખંખેર’ ઉડી ગયું. રામચંદ્રરાવ દેશમુખ
તથા ગંગાદાસે મંદિરના એમાનમાં રાણીના
મૃત દેહને અગ્નિમંદકાર પણ કરી દીધો.
આ રીતે આ વીરંગના જીવતાં તેમ મરણ
પામીને પણ ઠેકી તરીકે પકડાઈ નહિ પણ
છેલ્લી ઘડી સુધી સ્વતંત્ર જ રહી.

મદારાણી લક્ષ્મીબાઈ, વીરતાની મૂર્તિ,
શૌર્ય અને પવિત્રતાની સાક્ષાત પ્રતિમા, તું
આજે આ પૃથ્વી ઉપર નથી. પરંતુ આજે
પણ માત્ર તારા પવિત્ર નામના સ્મરણથી
અનેક દિન-રોજી પુરોના મનમાં અભિમાન
ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમના હૃદયમાં દેશ-
ભક્તિ, વીરતા અને ટેકની જાળા પ્રગટે છે.
તારી વીર કથા ગુજરાતમાં પણ પ્રાણ રેડે છે.
તારો આત્મા ધર્મ અને સ્વાતંત્ર્યની ખાતર
પોતાના પ્રાણની પણ આહુતિ આપવાની અનેક
દિન-રોજી પુરોના પ્રેરણા આપે છે. મદારાણી
લક્ષ્મીબાઈ, ધન્ય છે તારી જીનેતાને કે જેણે
તારા જેવી વીર સ્ત્રીને જન્મ આપ્યો. તે
તો ધર્મ, સ્વાતંત્ર્ય અને ટેકના યજ્ઞમાં તારા
પવિત્ર પ્રાણનું બલિદાન આપી દિન-રોજી ઓળોને
એક આદર્શમય દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. જ્યાં
સુધી દિન-રોજી જાતિનું અસ્તિત્વ રહેશે ત્યાં સુધી
દિન-રોજી ઇતિહાસમાં તારું ઉજ્જવલ નામ
અમર રહેશે અને તારી કીર્તિ જારતના
ઇતિહાસમાં યાવત્યંદ્ર દિવાં કરી પ્રકાશિત રહેશે.

— તમારા બાલકોને આ પુસ્તક જરૂર વસાવી આપો —

જુહા જુહા
કવિઓનાં
સુંદર બાલગીતોના
સંગ્રહ

જુહાવાડી

પ્રકાશક :
જુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા
મૂલ્ય : ચાર આના : ચોરોજ જુહા.

આ પુસ્તક તમારે ત્યાં ન હોય તો આજે જ લખો:—

જુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

મીઠડો કલશોર

રાગ—મીઠા કાફી તાલ : : દાદરા

[લય—બંસી બાજવે કહાને ચમુનાને કાંઠે]

ઉંચી અદારીયે ને મોટીની ખારીએ,
રસીયાને શોરબકોર, લાગે કેવો મીઠડો કલશોર.
લલકારે ગીતહાં એ ચઢીને અગાડીએ,
મસ્તાનો કો'નો એ ચોર, લાગે કેવો મીઠડો કલશોર.
શ્યામ કીકી લલુલરી અણીયાળી તાકીને,
નયણાંની લાગે રસ જકોર, લાગે કેવો મીઠડો કલશોર.
ચતુરાઈ ધારી ચતુરીને રીજાખીને
ચિત્તકું ચળાવે ચકોર, લાગે કેવો મીઠડો કલશોર.
વસમા એ ઉર ધાટે વસીયો છે રહેત એ,
દીલ દ્રારે હેતો ટકોર, લાગે કેવો મીઠડો કલશોર.
બહાલમનાં વેળુ વાંસળીમાં વહાવીએ,
રસરસે ભીંજવે ચકોર, લાગે કેવો મીઠડો કલશોર.
વાટે ને ધાટે એ હાસ્યે હસાખીને,
હીલોએ હૈયાંની દોર, લાગે કેવો મીઠડો કલશોર.
પ્રેમ પીંજરે પુરાયો પ'ખી એ ખ'ધને,
તો'ય એનો મા'તો ના તોર
લાગે કેવો મીઠડો કલશોર.

સૌ. હંસુમતિ ધીરજલાલ દેસાઈ

૪

રજની રાણી

(૧)

શ્યામ મુંદર રજની રાણી,
હું ઉરવી ઉઠરે ઉલરાણી,
નિરવ પગલે છું પથરાણી,
શરી-તારક ચાકરને આણી-
હું રજની રાણી.

(૨)

નિદ્રા બહેનપણી મુગ રાણી,
મેં તેને અવની પર આણી,
નયન નયન રમતી પ્રસરાણી,
લાગતલો લાંડાર કમાણી-
હું રજની રાણી.

(૩)

પ્રભાત મારી રમત પીછાણી,
ધસ્યું વહાવી લલુ-વાણી,
તે વાણી સહુ ઉર લોંકાણી,
ભાગ્યાં હું ને નિદ્રા રાણી-
હું રજની રાણી.

શ્રી. બાલકૃષ્ણ મુગટરામ ઠાકર

વિશ્વશાંતિ

હાલ સમયમાં વિશ્વશાંતિની ઘણી જ જરૂર છે. એવો ક્યો કમનસીબ હશે કે જે વિશ્વશાંતિ ન આહતો હોય ? ખરે જ શાંતિ તો સૌને ગમે.

વિશ્વમાં કેટલું અધિર ચાલી રહ્યું છે ? કોઇને કંઈ દુઃખ ને કોઇને કંઈ. જેમકે અત્યારે તો લોકોને ખાવાપીવાની વિટંબણા પડે છે. આવી કાળી મોંઘવારીમાં મનુષ્ય શું શી રીતે ? તેઓને રાહત ક્યારે મળશે ? ડાહ્યામાં ડાહ્યા માણસો પણ તેનો જવાબ આપી શકતા નથી. પરંતુ એટલો તો ખ્યાલ આવે કે જ્યારે આખું વિશ્વ આ તાંડવનૃત્ય પૂરું કરશે ત્યારે કારમી મોંઘવારી ઝાઝી થશે. હમણાં તો આખું વિશ્વ ચક્કર ચક્કર ફરે છે અને વચ્ચે વચ્ચે આપ-ણને એક જાતનો આંચકો લાગે છે. જ્યારે બીજા સ્વરૂપ ધારણ કરેલું વિશ્વ તેની સ્વાભાવિક જગ્યાએ આવશે ત્યારે જગતમાં શાંતિ ફેલાશે. તેને લીધે કેટલાનાં હૃદયો હર્ષોન્માદથી હલકી રહેશે ?

એક બાબત ‘હું બળવાન, હું બળવાન’ કરતું જર્મની ઇંગ્લંડને કચડી નાખતા તૈયારી કરી રહ્યું છે, તેને દુનિયામાં એક મહાન સામ્રાજ્ય બનવું છે. જ્યારે બીજી બાબત ઈંગ્લેન્ડ જાપાન મલાયા, સીંગાપોરને ગળી ગયેલું, કલકત્તા પર અવારનવાર આક્રમણ કરી રહ્યું છે. અને...? પરમપૂજ્ય ગાંધીજી સ્વતંત્રતાની લડાઈ માટે જોડના સળિયા પાછળ ગયા છે. શા માટે ? જર્મનીના જબરદસ્ત આક્રમણથી હુંધવાએલું ઇંગ્લેન્ડ દિલ્હી શુક્લામીની શૂંખલા તોડવાની મનાઈ કરી રહ્યું છે. આ બધાં કારણોને લીધે જગતનું એક ઉગ્ર સ્વરૂપ યથા ગયું છે.

કેટલા સૈનિકોના લોહીની નદીઓ અને આંસુની ધારાઓ વહી જતી હશે ? માનવ જાત ઝોછી બચકર ખીણમાં ઉતરી પડી છે ? શા માટે ? પૈસા માટે. અરે ! કેટલીએ માતાના પુત્રો માટે, બેનના ભાઈ માટે, પત્નીના પતિ માટે અને બાળકનું દેના પિતા માટે નિસાસા ચાલુ છે. ખરેખર, ઘણી વખત નિર્દોષ જ મરી જાય છે.

પૂ. ગાંધીજી કહે છે કે અહિંસા અને સત્યના માર્ગે જશો તો જ તમે જગતમાં ખરા મનુષ્ય કહેવાશો અને દેશને ઉપયોગી બનશો. ખરેખર અહિંસા વગર શાંતિ માટે બીજો માર્ગ જ નથી. ગાંધીજીના જેવી તપશ્ચર્યાનો ખરો મર્મ લોકો સમજતા થશે ત્યારે જ જગત શાંતિને માટે લાયક બનશે. અને અનેકના પ્રાણોપી કમળની પાંખડીઓ ઉઘડશે.

તમે ગમે તે હો, હિંદુ હો કે મુસલમાન, પાસ્તી હો કે ખ્રિસ્તી, પરંતુ સત્ય, શાંતિ અને પ્રેમનો અધિકાર તો આખા વિશ્વ માટે છે.

ખરેખર હવે તો એક જ ઇચ્છાએ કે દ્વેષદૈયાં પ્રેમ ગાને જગાવી, પ્રજાપ્રજા હાથમાં હાથ મીલાવી જગતખરને ગળાવી દે. અને કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:-યત્રૈવ વિશ્વં મયત્યેક-નોડકમ્ એવી જાતની વિશ્વશાંતિ થાય. જ્યારે ‘વસુધૈવ કુટુમ્બકં’ બનશે ત્યારે જ જગત-ખંડમાં શાંતિનું સામાન્ય સ્થપાશે.

—નીલપ્રભા વિજયરાય વૈદ્ય

મોહનજી ખેલી રહ્યા

(ઘણ : નિંદર ભરી રે જુલાલે ભરી)

ખેલી રહ્યા રે હો ! ખેલી રહ્યા;

મોહનજી ખેલ નવા ખેલી રહ્યા.

જગના જનોની મતિ જ'ગે જુલાપી;

જુલાપી વેરઝેરે સૌને સખી !

મોહનજી ખેલ...

ફરસીને બાણુ જુદા જુદા કે' રૂપમાં,

લઈને રાવણુ, દુષ્ટ મારી સખી !

મોહનજી ખેલ...

કુરુમેદાનમાં મોરલીના નાદથી;

મગટાપી સત્ય દીપ એણે સખી !

મોહનજી ખેલ...

મીઠી રી મોરલીને મૂકી બાણુમાં;

લઈને આ યુગમાં તકલી મખી !

મોહનજી ખેલ...

આધાર કરી એના ભો તારને,

મૂકિતે મારાં હાં દોરી સખી !

મોહનજી ખેલ...

શા શા તે ખેલ હશે ખેલતાં યુગદેવ;

ક્યાંથી ભૂલોક એ જાણુયે સખી !

મોહનજી ખેલ નવા ખેલી રહ્યા.

શ્રી. કાન્તિલાલ પુરુષોત્તમદાસ શેઠ

અકળામણુ

મારી દઈએલી આજ રે

વિસરાવે અને સહુ કાળ

મારી કાળજીપેરી આજ રે

વિસરાવે અને સહુ કાળ

ઘાર તિમિરે આજ ભરી મારી

શૂન્ય દિશાઓ જળાય

અંખેથી ટપકી નીર જુલાતાં

પૂરથી હીણી થાય રે

વિસરાવે અને

યૌવન માફ' આજ છતાયે

ગાત્રે પૂક' પૂક' થાય

કાળ નહિં તોય વૃદ્ધ બન્યાં તે

હેયુ' તેથી અકળાય રે

વિસરાવે અને

પાંખ નથી મારે તોય બિચાર'

મનડું ઊડું ઊડું થાય

ક્યારે આવે મારી કાલ જુલાળી

તેજ કુવારે ફરાય રે

વિસરાવે અને

શ્રી. ભાનુકમારી ભટ્ટ

લાવો, જોઈ તમારો હાથ

ઓહો ! આટલી સરસ હાથની રેખાઓ છે !
પછી તમે નાહકના મુંઝાવ છો શા માટે ?

....મારી માફક તમે પણ....

હાથ ની ભાષા

—ની એક નકલ મંગાવો—

—ને હાથેશની મુંઝવણ દાખો—

તમારા નસીબમાં શું છે ? આવતી કાલે તમારું શું થશે ? તમારા હીલની છુપી ઉત્કંઠાઓ ઉઠેલ તમારી હાથની રેખાઓમાં છુપાયેલી છે. એ રેખાઓ તમારા ભાગ્યના લેલ ખુલા કરે છે.

એ હસ્ત-રેખાઓ જાતે સહેલાઈથી જોતાં શીખી જાવ.

(૨૫૦ ઉપરાંત ચિત્રો * ૩૭૫ વિષયો—મનોહર કવર જોડે)

મૂલ્ય રૂપીઆ પાંચ (વી. પી. ખર્ચ આઠ આના જુદા.)

સંત મહાત્માઓની ચમત્કારી વિદ્યા

શરીર પરનાં જુદાં જુદાં ચિન્હો ઉપરથી ભવિષ્ય

—જાણવા માટેનું સચિત્ર ને સુંદર પુસ્તક—

શરીર સા મુદ્રિક

મૂલ્ય : રૂપીઆ ત્રણ (વી. પી. ખર્ચ આઠ આના વધુ)

સાહિત્યનો નવો ફાલ

* ઇતિહાસમાં—યાદગીરીમાં—લગ્નપ્રસંગમાં ખાસ લેટ આપવા લાયક ! *

વારસદાર ૩. ૩-૦-૦

(શરદ્વાણુ પ્રસિદ્ધિ)

પેતિમંદિર ૧-૨૨-૦

(શરદ્વાણુ પ્રસિદ્ધિ)

ખાતાસી ૨-૮-૦

(શ્રેષ્ઠ અંગ નવલિકાઓ)

મોક્ષદા ૩-૦-૦

(અંગ એખિકા નિરૂપમાદેવી કૃત)

શરદ્વાણી ૨-૦-૦

(શરદ્વાણુ કૃત)

માધવી ૧-૪-૦

(રવિન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત)

આ સિવાય અન્ય લેખકોનાં પણ પુસ્તકો મળી શકે છે:—

શ્રી હારહર પુસ્તકાલય—ટાવર રોડ, સુરત.

સુ ઠામળ પુષ્પ જેવી સરીતાને પંદરમું વર્ષ એકું હતું. એના દેહનો ખાંધો અત્યંત નાનુક હતો. પ્રભાતના ખીસેલા કુલ જેવી એ સુંદર હતી. એના મુખ ઉપર રમતિયાળ સ્મીત નિત્ય ફરકતું જ રહેતું અને સ્વભાવમાં પણ ખાળપણનાં તોફાન અને સરળતા હજી મયાં નહોતાં. એટલી જ વયની ખીજી છોકરીઓની જેમ સરીતામાં નિતિય રસિકતા નહોતી. સંસારનું એને જ્ઞાન નહોતું, ફુનિયાનો એને અનુભવ નહોતો.

દરવાજા આગળથી પસાર થતાં બિહારી-લાલને એણે ધણીવાર જોયા હતા. દાદાના ઉપનામથી એને એ જોળખતી હતી.

*

ચાર ચાર પત્નીઓને રમવાને સીધાવી હવે બિહારીલાલ ધરડા થવા આવ્યા હતા. એમની વય હવે પંચાવનથી સાઠ વર્ષની કહી શકાય. ભગવાને એમને ખુબ પૈસો આપ્યો હતો. જીવનની સુખાવસ્થામાં સરીતાની તંદુરસ્તી એમણે કીક ટકાવી રાખી હતી. એમના ધરમાં ખીજી પત્નીનો એમનો છોકરો, તેની વહુ અને બાળખચ્યાઓ હતાં.

પણ દીકરા સાથે ફાવે નહિ. નોકરચોકર ધરના માણસ જેવી ચાકરી કરે ? છતે પૈસે શું કામ દુઃખ ભોગવવું ? ઇલાદિ કારણોને લીધે એમણે પોતાના તવા લગ્નની ચર્ચા ઉપાડી. ઘણી વેળા આંગળામાંથી પસાર થયેલી સરીતા ઉપર એમની દષ્ટિ ચોંટી હતી.

*

એક દિવસે કાંઈ દોષના મામાના કાકાના સાળાના ઇલાદી સંબંધીઓમાંથી એકની જોળખાણવાળા કુટુંબી-સુઝર્મ સરીતાના લગ્નની વાત લઈ આવ્યા. સરીતાના મામા

ગરીબ હતાં. એમની જીવન અભિલાષા વધારે સોષ સરીતાને સુખી જોવાની હતી. પૈસામાં જ સર્વસ્વ સુખ સમાયાં છે એવી માન્યતાવાળા ધણી મનુષ્યોમાંના સરીતાનાં મામાપ પણ હતાં. બિહારીલાલને ઘેર કશે દુઃખનો સંભવ જ નથી, સરીતા ધરણાં ગાંઠાયો લદાઈ જશે એમને ધરખારે બાઈચાહી છે. ઉપરાંત કાંઈને અંગે સરીતાનાં લગ્ન બિહારીલાલ સાથે જ નહીં થયાં. લગ્નનો દિવસ પણ મુકર કરવામાં આવ્યો.

લગ્નની પહેલી રાતે પીયુષિલનની પ્રતિક્ષા 'કરતો કો' મુખાની જેમ મુખ ઉપર ધુંધ નાખી સરીતા જામતી બેઠી ન હતી. અબજા ઝોરડામાં એ તો એકલી અટુલી વિરમપતાથી મુંઝાતી કપારની ભરનિંદ્રામાં પોતી ગઈ હતી. થોડીવારમાં ત્યાં બિહારીલાલે પ્રવેશ કર્યો. એમનો ઉંમર વધવા છતાં રસિકતા બંધી નહોતી. સુતેલી સરીતાનો હાથ એમણે પ્રેમથી એમના હાથમાં લીધો.

બિહારીલાલના અડપલાથી અર્ધે મજા અવસ્થામાં આવી સરીતા ઉં...ઉં...ઉં કરત પડખું ફેરવીને સૂઈ ગઈ. સરીતાને સમજાવવા માટે સાથે આણેલું મીઠાઈનું પડીકું બોલ સરીતાને ટાંકાળીને બિહારીલાલે ઉઠાડી.

મીઠાઈ જોતાં સરીતા રાજી રાજી થ ગઈ અને "દાદા આ કોને માટે લાવ્યા કહેતી આનંદથી બિહારીલાલના મુખ તર જોઈ રહી.

"તારે માટે જ" દાદા શબ્દ મગમ ન હોવા છતાં ય બિહારીલાલે મિઠાઈ જવાળા અપ્પે.

બિહારીલાલનો જવાબ સાંભળી સરી મીઠાઈનું પડીકું બોળામાં લઈને આવા થાપ

મોઢાણ ખાવામાં નિમગ્ન અનેલી સરી-
તાના બાહુમાં બિહારીલાલે હળવેથી પોતાનો
હાથ સેરવ્યો. એટલે “ દાદા એવું ન કરોને,
મને ગલગલીમાં થાય છે ” કહેતી સરીતા
નિર્દોષતાથી ખડખડ હસતી દૂર ખસી ગઈ.
સરીતાના આળક જેવા વર્તનથી બિહારીલાલ
શેઠ નિરાશ બની ગયા. પણ એ સહેજમાં
પોતાની હામ દારી જાય એવા નહોતા.

દાદા દાદા કહીને કાંકાધેલા બોલોથી
વાતો કરતી સરીતાને એમણે બળપૂર્વક
બેચેની બાહુમાં જકડી લીધી.

“ દાદા મને છોડી દો, મને જાંઘ આવે
છે. એવું ના કરો. ” બિહારીલાલની ખાચ-
માંથી છુટવાને માટે તરફડિયાં મારતી સરીતા
આજીજ કરવા લાગી.

બિહારીલાલનાં અમાનુષી વર્તનથી સરીતા
હેતુતાઈ ગઈ. એનું મુખ શીકકું પડી ગયું.
બાપથી એનું શરીર ચરચર થઈ રહ્યું.

“ કેમ દાકતર સાહેબ, સરીતાને કેમ છે ? ”
“ એને ઓપરેશન કરવું પડશે. ” દાકતરે
પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો.

“ હે ” બિહારીલાલ શેઠ આ સાંભળતાં
જ મોઢી જોડ્યા. “ હા, એક તો વય નાની
અને નાજુક શરીર એટલે પ્રસવ નથી થવો.
ઓપરેશન વિના છુટકો નથી. ” સ્વાખ્યથી
અને ગંભીરતાથી દાકતરે ઓપરેશનની અગ-
ત્યતા સમજાવી.

બીજે દિવસે સરીતાના મૃત્યુ સમાચાર
આખા ગામમાં પ્રસરી ગયા.
કુમેળા કળી જેવી નિર્દોષ અને અણસ-
મિશ્ર આવી કેટલી બાળાઓ કુમેડા લગ્નના
ખરખરમાં હોમાતી હશે ?

શાંતિ—શાંતિ—શાંતિ

ધંધાની સફળતા

તું રહસ્ય જાણવું હોય, તમારા પ્રેમનું
સાચું તાત્પર્ય પીછાનવું હોય તથા
તમારી ઉન્નતિનો સાચો માર્ગ તમારે
જાણવો હોય તો

ભવિષ્યવાણી

(વિભાગ ૧-૨-૩માં પ્રુક્ત થિત)

પુસ્તક વસાવો અને તમારા જીવનને
ઉત્તમ બનાવી સફળ જીવન જવો.
ભવિષ્યવાણીને વસાવીને અનેકાએ
પોતાની સફળતાની આવી મેળવી
લીધી છે, અનેકો પોતાનાં ગુપ્ત રહસ્યોને
પામી ગયા છે. તમે પણ એ પામી જાવ.

કીંમત : રૂ. ૫-૧૨-૦

(વી. પી. ખર્ચ ૦-૮-૦ અલગ)

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની

પુસ્તકલેસ

૧૪૦, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ,

મુંબઈ-૨.

સ્ત્રીત્વના મધ્યકાલિન પ્રવાહો

લેખક : ધી. સુકુન્દરાય પંડ્યા

કોઈ પણ સમયની નિશ્ચિત ભાવના વિશે વિચાર કરવાનું જ્યારે આવી પડે છે, ત્યારે તત્કાલિન કાળના સાહિત્ય, ઇતિહાસ આદિ ઉપલબ્ધ સાધનો પરજ વિષેષતઃ આધાર રાખવો પડે છે. અને તેમાં પણ મુશ્કેલી તો એ આવે છે કે ઇતિહાસમાં તત્કાલિન પ્રજાજીવનનો આધારભૂત પરિચય આપી શકતો નથી; મુખ્યત્વે તો તે સમયના રાજકીય આંદોલનોજ તેમાં જીલાયાં હોય છે. જ્યારે બીજું—સાહિત્ય—એ જરૂર મદદગાર થઈ શકે; કારણ કે સાહિત્ય જીવનનું પ્રતિબિંબ છે; તેની પ્રત્યેક ભાવનાઓ, તેના અંતરગત તત્વો, તેમાં થતા નાના મોટા આરોહ અવરોહ, સમકાલિન સાહિત્યમાં અચૂક આલેખાયાં હોય છે; અને તેથી તે ઘણે અંશે આધારભૂત માહિતી આપવામાં મદદગાર નીવડી શકે.

તો પછી હવે તે પરથી મધ્યકાલિન સમયમાં સ્ત્રીત્વની કેવી ભાવના હતી તે વિચારીએ. પરંતુ તે શરૂ કરતા પહેલાં પ્રથમ નિશ્ચય એ કરવાનો છે કે મધ્યકાલિન સમય કોને ગણવો ? સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રાયશઃ અંતકાલથી જો આપણે મધ્યકાલ ગણીએ તો ત્યારપછી છેક નરસિંહ યુગ સુધી તેજ કાલ ગણાય. એટલુંજ નહીં, પણ વધુ મોટા પ્રશ્ન તો એ થઈ પડે છે કે તે ગણતરી પ્રમાણે તો નરસિંહના સમય પછી આપણે અર્વાચીન કાલ ગણવો જોઈએ; જ્યારે નરસિંહ પછી બહુજ ઓછા પરિવર્તનો—પ્રજાજીવનમાં, તેની ભાવના અને સંસ્કૃતિમાં—અંગ્રેજોના આગમન સુધીમાં આવેલ છે ! એટલે તેનો તો એજ ઉપાય કે, બીજા ગમે તેમ ગણે, પરંતુ અત્યાર પૂરતી આપણી સમગ્ર ખાતર છેક અંગ્રેજી

સંસ્કૃતિના પરિચયમાં આવ્યા ત્યાં સુધી મધ્યકાલિન સમય લેખવો, એટલે અહીં તેજ રીતે વિચાર કરીએ તો તેનો ઉદ્દેશ અન્ય રીતિઓની વિરૂદ્ધ જવાનો નહીં, પરંતુ પ્રશ્નને સાતુકૂળતાપૂર્વક આલેખવાનોજ છે; એટલું સૌ ધ્યાનમાં રાખે.

સામાન્યતઃ તો મધ્યકાલ સમગ્ર પ્રકૃતિમાં અને જીવનમાં સંપૂર્ણ તેજસ્વી અને ઔરવ-યુક્ત, સુવિકસિત અને સચકતજ હોય છે; પછી તે ઋતુઓનો મધ્યકાલ મિશ્રમ હોય કે માસનો મધ્યકાલ પૂર્ણિમા હોય, દિવસનો મધ્યકાલ મધ્યાહ્ન હોય કે જીવનનો મધ્યકાલ યૌવન હોય. પરંતુ એક ઇતિહાસજ—પ્રજા જીવનજ તેનાથી વિખૂટું પડે છે ! લગભગ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રનો મધ્યકાલ અસ્પષ્ટ અને અંધાર ઘેર્યો જ હોય છે ! આપણો મધ્યકાલ મહંમુદ ગિઝનીથી શરૂ થયો ગણી શકાય. અને ત્યાર પછી જે અંધાધુંધી પ્રસરી તેમાં સાહિત્ય આદિ કળાઓ સંપૂર્ણપણે તે કાળગતમાં વિલિન થઈ, જીવનની ઉદાત્ત આદર્શયુક્ત ભાવનાઓ ઓસરી ગઈ.

સાથે આપણું બીજું સન્માન્ય અંગ—સાહિત્ય પણ તે વખતે પરિવર્તન પામતું હતું. તે સમયે પ્રચલિત ભાષા પ્રાકૃતિ અપભ્રંશ સ્વરૂપ ધરતી હતી, અને અપભ્રંશનું પણ ધીમે ધીમે જૂની જીજ્ઞાસામાં રૂપાંતર થતું હતું, અને નરસિંહના સમયથી વળી આધુનિક યુગરાતીનું પણ પ્રથમ સ્વરૂપ પ્રગટતું હતું. તેથી સ્વાભાવિકજ તે સમયનું સાહિત્ય બહુજ ઓછું વિકસ્યું હોય; અને એમ જ મને છે તે કાંઈ બહુ સ્વતંત્ર ભાવના પ્રદર્શિત કરતું હોય તેમ લાગતું નથી.

પરંતુ આપણો વિષય અન્ય ભાવનાઓનું અવલોકન નહીં, પણ મુખ્યત્વે શ્રીત્વ કદ કદાચે હવું તેનું આલેખવાનો છે અને તે માટે કદપના કરવા જેટલી સાધનસમૃદ્ધિ તો આપણી પાસે છે જ. કેમકે હરેક સાહિત્યનો અર્થ કરતાં વધુ ભાગ નારી વ્યક્તિત્વના રંગે રંગાયો છે, તેનાજ મધુરતમ અસ્તિત્વથી અંકિત છે ? જો કે તત્કાલિન સાહિત્ય આજની જેમ વાસ્તવ પ્રધાન નહિ પણ કદપના પ્રધાન જ હવું; ઉપરાંત ઉપર કહ્યું તેમ ઇતિહાસ આધારભૂત માહિતી આપવા અસમર્થ છે; છતાં માનવશુદ્ધિ તેમાંથી રસ્તો કાઢી શકે તેટલી શક્તિશાળી તો છેજ ! તે વખતના રાજકીય આંદોલનોની પ્રજા ઉપર માનસ-શાસ્ત્રીય શી અસર થાય તે તો જાણીજ શકાય; અને સાહિત્ય કદપના પ્રધાન હોય આદર્શો તો ઝીલીજ શકે. અને જેટલે અંશે વાસ્તવિક જીવન ઉન્નત તેટલાજ ઉદાત્ત તેના આદર્શો હોય. એટલે તે રીતે આપણે છેક નિરાશ થવા જેવું નથી.

સાચું પૂછો તો આ મધ્યકાળજ શ્રીઓનો અધઃપતન કાળ લેખી શકાય. આ મધ્યકાળમાં જ આત્મલગનની ઉત્કૃષ્ટ ભાવના 'અટલ ચર્પા મહેતુ ગૌરી' ની નિરુદ્ધતમ કાઠીએ પહોંચી હતી. અને આના કારણભૂત મુખ્યત્વે રાજ-કીય પરિસ્થિતિ ગણી શકાય. મુસલમાનો આવ્યા, અને તેમણે જુલમ પ્રવર્તીવવા માંડ્યો. હિન્દુઓનું પરાણે મુસલમાનોના ધર્મમાં પરિવર્તન કરવામાં આવ્યું. અને એ પરિવર્તન સાધવામાં શ્રીઓનાં અપહરણો પણ સાધનરૂપ ગણાયાં, અને તેમ થવાનું પ્રધાન કારણ કદાચ એ પણ હોય કે તેઓ વિદેશથી અંદો આવેલ હોય, અથવા તો પોતાના ગૃહને ત્યજીને યોજાનો અંતરે આવેલ રણમેદાનમાં યુદ્ધે ચડેલ હોય, મદનજી તેમનાં શ્રી બાળકો સાથે 'ન દોષ' તેમણે વિનયોન્મત્ત થઈ તેઓ

હાંટ ચલાવે એટલે રવાનાવિક્રમ શ્રીઓના અપહરણો સંભવે; તેમાં વળી ધર્મદંષ્ટિ વળે, એટલે તેની તો પરિમીમાજ આવી રહેતે ? અને આ પ્રકારના વાતાવરણથી શ્રીઓને જલદી પરણાવી દેવાની પ્રયા પ્રચારમાં આવી. 'અટલ ચર્પા મહેતુ ગૌરી' એ સૂત્ર અત્યારે આપણને અતિશયોક્તિક લાગે, પરંતુ તે વખતે તે અક્ષરશઃ વિસ્તર્યું હોય તો નવાઈ નહિ અને તે રીતે આઠ વરસની કોઈ બાલિકાને રવતંત્ર વિચારશક્તિ કેમજ હોઈ શકે ? એટલે તેના માતાપિતાઓ તેનું આધિપત્ય ધારણ કરી અન્ય અપરિણિત યુવકોને અભાવે વૃદ્ધ વિધુરોને પોતાની કન્યા આપી, પોતાનો ધર્મ બચાવ્યાની કૃતકૃત્યતામાં રાચતા હતા. અને આ પ્રમાણે થતાં શ્રીને તો તેના પતિની દલા પરજ જીવવાનું હવું અને જીવન જીવી ચૂકેલ વૃદ્ધ કેવી રીતે યૌવનમાં પ્રવેશતી મુશ્કાતા કોડ પુરી શકે ? કે તેની ભાવના સમજ શકે ? તેથી વસ્તુતઃ તે એક ઉપભોગનું સાધનજ લેખાવા લાગી.

આ ઉપરાંત રાજકીય દમનને પરિણામે એક રથળેથી બીજે રથળે આવતું જવું, વજેરે વ્યવહાર સદંતર અટકી પડ્યો. પરિણામે કુમારિકાઓ માટે પતિ શોધવાનું ક્ષેત્ર સંકુચિત થયું અને બાળકોનો પ્રમાણ વધ્યું. વળી આ અધાધુધીના સમયમાં વિદ્યા અને સંસ્કૃતિનો પ્રચાર ઘટ્યો. કોઈ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવું નહીં; શુકલ કે ગોર તેનો ને અર્થ કરે તે સૌ અધશ્રદ્ધાથી માન્ય રાખવા લાગ્યા; અને તેઓ પણ કવચિત્ શાસ્ત્રગાન-વિહીન જ હોય હિર નિર્વાહ માટે સાચા ખોટા રિવાજો અને પ્રણાલિકાઓ સમાજમાં પેસાડતા; પરિણામે પ્રજા નિઃસત્ત્વ હોવા છતાં પ્રાચીન ગૌરવની મિત્તિબિમાની ચક્ર, અને તેથી રડી પૂજા એ સમાજનું મહત્વનું તત્ત્વ બન્યું. ને આ રુડીપૂજામાં તો શ્રીમાં વ્યક્તિ-

ત્વના અભાવે, સ્ત્રી એ વાસના સંતોષવાનું ઇચ્છાશક્તિ રહિત શરીર-દેહો કે યંત્ર, એ ભાવના અસ્તિત્વમાં આવી અને જે ગુલામીની જડ હજી પણ નારીજીવનને ઘણે અંશે ઝકડી રહી છે તેનાં મૂળ આ હુબોગી કાળમાં નંખાયાં.

પરંતુ આમાં સ્ત્રી પ્રત્યેની નિકૃષ્ટ ભાવના-આ દશોવી તે તો પ્રધાનતઃ સમાજના કર્તા હતી જુદોની જ હતી. ઈશ્વરના પ્રાકૃતિક આકર્ષણને કારણે હજી પણ સ્ત્રી પ્રત્યે પ્રેમની દૃષ્ટિથી, સંપૂર્ણ રીતે આત્મલગ્ન નહિ તો પણ માત્ર દૈહિક ઉપરાંત સ્ત્રીની લાગણીની અને તેના હૃદયની ખેંચના રાખનાર ભાવનાની ઉચ્ચ ભૂમિકા તે સમયના યુવાન માનસમાં પ્રવર્તતી દશે તેમ લાગે છે. અને તેની પ્રતીતિ તરિકે આપણે બે તરવા સૂચવી શકીએ-જે

... પ્રગ્નજીવનના મહત્વના અંગેનું
... પાડતા હોય તેવા સંભવ છે, -તે
... (૨) કાચ.

રાસના આદિ નિર્માતા મગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને આ સમયમાં પ્રગ્નજીવન પર અત્યંત પ્રખળ અસર ઉપજાવવા સમયે 'માગવત' ઠેર ઠેર પોતાના અસ્તિત્વથી એ જૂની પ્રયાતે અંકુશિત કરી રહ્યું હતું. આ રાસમાં રાધા કૃષ્ણના એમાં નીચે પ્રગ્નજીવનનું શૃંગારી માનસ આલેખતું કાવ્ય સાહિત્ય છે, અને તેમાં શૃંગાર અમર્યાદ વિદ્યસે છે; જે પરથી તે દૈહિક સ્નેહના સ્વરૂપે વારતવિક રીતે પ્રચલિત હોય તેમ માનતાં ઝાઝો વધો નથી.

જ્યારે કાચ તો તેનું નામ જ સૂચવે છે તેમ કાચી માસમાં વસંતાગમનના ઉત્સવનું પાણું કરતાં કાચેનો પ્રકાર છે. તેમાં જીવનનો ઉન્માદ, સ્ત્રી પુરુષ પર તેની અસર જોરે તેમાં નિરૂપાયું છે. પરંતુ તે પરથી સ્ત્રીત્વ વિશે કંઈ કાચું દર્શાવતું થતું નથી. વસંત, એ વર્ગ સ્ત્રીને હસી, શુભાગ, કે

એવી કંઈ ગણતો નહિ; પરંતુ સાથે સાથે સન્માનની છોળા ઉછળી રહી હોય, કે તેની ભાવના અને આદર્શોનું 'યોગ્ય મુલ્યાંકન થતું' હોય તેવું જે નહોતું. પણ એથી ઊંધું સ્ત્રી પુરુષ કરતાં ઉચ્ચ નહીં, સમાન પણ નહિ, પણ થોડીક નીચી જ મનાતી હોય તેમ લાગે છે. તે ઉપરાંત આ વસંતના સમયે સ્ત્રી પુરુષ પર તેની અસર વર્ણવતાં A man is more passionate than a woman, એ તત્વને સ્થાને સ્ત્રીને જ જાણે વધુ વાસના હોય તેમ તે કાળની માન્યતા હતી. કદાચ 'છોળાં ઝણગુણો કામઃ' ની માન્યતા પણ તે સમયે જ પ્રચારમાં આવી હોય તેમ લાગે છે. કેમકે પુરુષ કરતાં સ્ત્રીની ઝંખના, તલસાટ, કાવલ આદિને કપડો, પતિના મિશનની ઉત્કટ તમન્ના, અને તે માટે ઈષ્ટદેવની પ્રાર્થના છતાંહિ તત્વો કાચ સાહિત્યમાં આલેખાયાં છે. આ રીતે અહીં પણ સ્ત્રીત્વની ભાવના ઉત્કૃષ્ટ તો નહોતી જ, પરંતુ એકા સમાજના જુદો કરતાં જરૂર આશાસ્પદ લેખી શકાય.

હેતુ તે વખતના 'પૃથ્વીચંદ્ર' અસ્તિ 'માં રત્નમંજરીના સ્વયંવરનું આલેખન છે, એટલે તે પરથી પોતાની મેળે સ્વતંત્ર રીતે પતિ પ્રસન્ન કરવાની પ્રયાસ હોય તેમ લાગે; તે જે વસ્તુતઃ પુરુષ સ્ત્રી કરતાં વધુ ઉચ્ચ મનાતો હોય તેમ જ ખવનિ નીકળે છે.

પરંતુ આ બંધી તો ધારણીઓ છે. તે સંપૂર્ણપણે આધારભૂત પરિચય ન પણ આપી શકે. કેમકે તેનું આલેખન બહુ વિસ્તારપાત્ર માહિતીના અભાવમાં થતું છે. પરંતુ સર્વ-લેખની જેમ સ્ત્રીત્વની ભાવનામાં અંધારાંધેયો આ સમય હોવા છતાં, તેનું નિકૃષ્ટ દોરીએ પતન પણ આ યુગમાં જ થતું દર્શો કે આરંભાયું દર્શો તે વિશે ચંચળ નથી.

અને આ પ્રકારની વસ્તુચિતિ સાહિત્ય

એક માનવીના રાષેલા અને અતિશય પરિશ્રમે ઉછરેલા છોડ ઉપર અનેક સુંદર કુસુમકલિકાઓ ખીલી નીકળી સારાથે બાગને પમરાટથી મહેક મહેક કરી રહી હોય, તેવા સમયમાં જો કોઈ એ કુસુમને તે છોડ ઉપરથી અકાળે તોડી અથવા ચુંટી લે તો છોડને ઉછેરનાર માણીના હૃદયમાં તેથી કેવો અને કેટલો આઘાત થાય ? તેવી જ રીતે પત્નારૂપી કુસુમને આ મંસારૂપી ઉદ્ધાનમાંથી આસારૂપી તરૂંવર ઉપરથી ફૂર કાળે આશિંતી અકાળ ઝપટ મારીને હાંચરી લીધી ને સમસ્ત કુટુંબીજનોના હૃદયોમાં વિષમ અને અસલા વેદના પ્રસારાવી.

સૌ પત્નાનો જન્મ તા. ૧૮ મી માર્ચ ૧૯૦૮ માં થયો. દેવાંગનાને ઝાંખ પાડે તેવું અદ્ભૂત સૌંદર્ય હતું, એ સૌંદર્યદર્શને સર્વ કુટુંબીજનોનાં હૃદય પ્રફુલ્લીત થતાં. બાલ્યકાળ પિતાની સમૃદ્ધિમાં ખૂબ આનંદ અને સુખમાં ગાળ્યો. પોતાની વિદ્યા અને વિનયથી માતાપિતાની આદર્શ પુત્રી બની.

એનો સ્વભાવ સરિતા જેવો શાંતિ યાંત હતો. ઝરાના જળ જેવું હૃદય શુદ્ધ હતું-તેમાંથી સતત રનેદનો પ્રવાહ વહેતો. મુખમંડળ ઉપર હંમેશા આનંદ તેમ જ હર્ષની હાથા હવાઈ રહેતી. પોતાના આનંદી સ્વભાવથી તેમ જ હસમુખા ચહેરાથી કુટુંબીજનોની ત્રેરણારૂપ હતી.

જગતમાં ધનવાન મનુષ્યો તો અનેક છે પરંતુ ખરેખર ધનવાન તો તેજ છે કે, જેના આચાર અને વિચાર શુદ્ધ હોય, જેની વાણીમાં અને વર્તનમાં કદાપિ પરસ્પર વિરોધ જોવામાં નથી આવતો. પન્નાના રમરણ સાથે આ વાક્યનું રમરણ થાય છે. તેના આચાર તથા વિચાર પરમશુદ્ધ હોવાથી તેમ જ વાણી અને

વર્તનની તીરંતર એક વાક્યતા હોવાથી તે ખરેખર ધનવાન આપો. નારીરત્ન હતી.

વિધાતાએ પન્નાને આ દુનીયામાં જન્મ આપી આખા મુજરાતને આંગણે સૌંદર્ય વેરી સૌંદર્યનું બાન કરાવ્યું. સૌંદર્ય સાથે વિદ્યા વિનય અને લક્ષ્મી એ સર્વ એને બદ્ધનું. ખરેખર એ દેવકૃપા હોય તો જ મળે. આટલું બધું સૌંદર્ય હતું છતાં કોઈ દિવસ મર્વ એ શુ છે એ બાલ્ય નથી. અલગત પ્રશ્ન આપેલું સૌંદર્ય સારી રીતે સાચવી બાલ્યું.

શીલોમોડીના વિષય સાથે એ બહેને ૧૯૨૬ માં બી. એ. ની પદવી પ્રાપ્ત કરી માતાપિતા સાથે વિદ્યાવતની મુસાફરીએ ગયાં. મૂર્ચ્છાપદે ઢાંક્યો ઢાંક્યો છે ? તેમ, એ સૌંદર્યમુર્તિએ ત્યારે પોતાની સૌંદર્યતાની સુવાસ દેવાવી, અને હિંદુસ્તાનની લાવણ્યમયી ને સુંદર સ્ત્રી તરીકેની કિર્તી મેળવી. ત્યાંના મારાઠીમાં પણ એ બહેનની છબી આવી. એવી રીતે પોતાના રૂપ અને શુશ્રુષી માતા પિતાના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું. ૧૯૩૨ માં એ બહેન મુંબઈના જાણીતા દર્શતરી કુટુંબના શ્રી. બાલક્રિસન દર્શતરી સાથે લગ્નચરોઈ જોડાયાં. ઘણીયે વખત વિચાર આવતો કે આ આરસ શી પ્રતિમા માટે બાળવિધાતાએ કેવોક જીવન સાચો નિમ્નો દશે ? પણ એ બાળ્યશાળી હતી એટલે એમાંયે પ્રશ્ન શા માટે ક્યાર રાખે. વિદ્યા, લક્ષ્મી અને વિનય એ દરેક રીતે એને યોગ્ય જીવનસાથી સાંપડ્યા. ખરેખર એક આદર્શ જોડું હતું. દુનીયામાં સંપૂર્ણ સુખ કોઈને હોતું જ નથી પરંતુ દરેક નિયમને અપવાદ હોય છે તેવી રીતે પન્ના માટે હતું. એ બહેનને એક પુત્ર અને પુત્રી છે, એ બંને બાળકો બાળ્યશાળી કે આવાં માતાપિતા ત્યાં

જન્મ લીધો. પોતાના સાસરીયાંમાં પણ સર્વને પ્રિય થઇ હતી. અને ત્યાં પોતાના ગુણથી સર્વને પોતાના કરી એક આદર્શ ગૃહિણી બની. મુંબાઇમાં પોતાનાથી બને તેટલી કુટુંબ સેવા કરી સાથે સાથે સમાજ સેવા પણ કરી. એ બહેન ભગિની કલ્યાણનાં પ્રમુખ હતાં. આખી ભગિની સમાજની બહેનો એની પ્રત્યે પ્રેમ અને માન દર્શાવતી. દરેકની પ્રેરણારૂપ હતી. જ્યાં જ્યાં એ જાય ત્યાં પ્રભાવ પાડી શકતી. દુઃખ એ સ્વપ્નમાં પણ અનુભવ્યું નહોતું. અદળક લક્ષ્મીની ગોદમાં જન્મ લીધો અને અદળક લક્ષ્મીની ગોદમાં જીવન પૂર્ણ કર્યું.

પ્રભુએ આટલું સૌંદર્ય, લક્ષ્મી, વિદ્યા એના સમોવડીઓ જીવનસાથી સાથે બહાલ-સોપાં પુત્ર અને પુત્રી એવું દેવને જે દુર્લભ એવું સુખ આપ્યું. તારે પ્રભુ આપુધ્ધ આપવામાં ક્યાં કંજુસ બન્યો ? શા માટે આવી સારસ શી જોડલી વિધુડી પાડી ? પ્રભુના ઉદ્દેશને સમજી શકવા કોણ સમર્થ બન્યું છે ! ખરેખર પ્રભુના માર્ગ ગહન છે-અકળ છે. પન્નાતું સંસારરૂપી નાવ આશા હિંગોલે હિંચતું હતું. એ પોતાના કુટુંબ સાથે કિંદોલ કરતી હતી ત્યાં પ્રભુએ પોતાની માયા બતાવી. એ વર્ષ માંદગી ભોગવી. તા. ૩-૧૦-૧૯૪૨ ને દિવસે સર્વ કુટુંબી-જનોની બહાલી માનીતીનો દીપકજ્યોત જુઝાઇ પ્રભુની મહાજ્યોતમાં મળી ગયો. અમારા આગારની એક જ્યોતિ આવી રીતે અકાળ ઓચિંતી જુઝાઇ કુટુંબરૂપ આકાશનો એક દિવ્ય પ્રકાશ વિસ્તારીથી તારો ખરી પડ્યો.

તૈયાર છે : આજેજ મંગાવો

વિજ્ઞાનના વિધાયકો કિ. ૧-૧૨-૦

લખો : હાહાણામિત્ર પ્રેસ-વડોદરા.

દરેકને પોતાના વિના પ્રાણુહીન બહાવરાં મૂક્યાં. ધૃત્વરેચ્છા બલિયસી એ પ્રમાણે આશ્વાસન લેવાતું રહ્યું. રહી ગયાં એનાં મીઠાં સ્મરણો, પન્ના ખરેખર એક પન્તુ જ હતી. પન્નાના જીવન જેવું એવું સારું જે જીવન ઝગમગાટ હતું. ગૌરવમાં જન્મી ગૌરવમાં વિધીન થઇ. જન્મ સમયે તે જોટલી દીવ્ય, તેજસ્વી અને સૌમ્ય હતી, લગન સમયે તે જોટલી આશા-ભરી, ઉત્સાહી અને મહત્વાકાંક્ષી હતી તેટલી જ મૃત્યુ સમયે તે ગૌરવવંતી તેજસ્વી રહી. મૃત્યુ સમયે પણ તેની મુખમુદ્રા મોહક, આકર્ષક, સુંદર, ભવ્ય અને પ્રેરણારૂપ હતી.

પુષ્પોના ઉદાનમાં અગણીત પુષ્પોને સમુદ્ધ ઉછરેલો હોય છે. સુવાસીત અને અસુવાસીત, પુષ્પોમાં અગ્રચાન ભોગવદ્ એ ગુલાબ ! સુંદર ગુલાબ ! એનો સુંદર રંગ ! લીલાછમ નાનાં પાનથી મુખાવિત ચયેશું ગુલાબ ખીલે છે ને વળી અત્ય સમયમાં કરમાય છે. પરંતુ કરમાતાં પહેલાં, અન્ય પુષ્પ કુટુંબમાં સુવાસ-જીવનની સુવાસ ફેલાવીને કરમાય છે. માનવજીવનમાં પણ પોતાનો સુવાસ ફેલાવીને કરમાય છે. તેવી જ રીતે પન્નારૂપી ગુલાબ સારણે ગુન્દાતમાં, પોતાના કુટુંબમાં જીવનની સુવાસ ફેલાવી અકાળ કરમાઇ ગયું. પાછળ રહી ગયાં એના ઝીરંજીવ સંસ્મરણો.

એક આદર્શ પુત્રી અને માતા તરીકે જીવન પૂર્ણ કરી અમરપંથે પરવરી. એની આરાધના સ્વસ્તીક અણુપૂર્ણ અધૂરા રહી ગયા. એનો આત્મા ગયો. સુવાસ રહી ગઇ. ધન્ય હો એના જીવનને ! અખંડ શાંતિ હો એના અમર આત્માને !!

બહેનો માટે કળા-કારીગરીનું એક નવું પુસ્તક ::: ભાત ભાતનું ભરતકામ :::

આપણે ત્યાં વિવિધ કલાનો વિકાસ જૂના જમાનાથી આવ્યો આવે છે. એમાં અંતરે અંતરે થોડા થોડા સુધારાઓ પણ થતા રહે છે. અને આજના યુગમાં તો આવી વિવિધ લલિતકળાઓનો સારા પ્રમાણમાં વિકાસ થઈ રહ્યો છે.

બાળાઓના શિક્ષણક્રમમાં પણ એવું ખાસ રચાત હોય છે. ત્યાં એને રંગોળી, ભરતગૂંથણ, વેનરણ, સીવણ તેમજ તોરણોના વિવિધ નમૂનાઓ તૈયાર કરવાનું શિક્ષણ આપાય છે. અને એ શીખનાર કન્યામાં આવી કલારસિકતા વિશેષ હોય તો મોટપણે એ કલાનો સારો વિકાસ પણ સાધી શકે છે. અને આ કલાપ્રિયતા તો સૌમાં-ખાસ કરીને બહેનોમાં એક યા બીજા સ્વરૂપે હોય જ છે. આ કલારસિકતા કમે કમે વિકાસ માગે છે. અને એ પ્રયત્નશીલતા હોય તો સારી સિદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

એવું જ આ પુસ્તક બાળક સહેજે કહી શકાય.

લેખિકા બહેને પોતાના ભગ્ત-ગૂંથણની કલાપ્રિયતાને વિકસાવતાં અને તેનો પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ કરી આ કલાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. તેનો બીજો બહેનો પણ લાભ લે તે મટે પુસ્તકાકારે તૈયાર કર્યું છે.

“ગુણસુન્દરી”ના સંચાલક તરફથી એ બહેનને આ વિષય પર લખવા આમંત્રણ મળતાં તેમણે એ લખેલું અને ક્રમશઃ “ગુણસુન્દરી”માં પ્રકટ પણ કરવામાં આવેલું.

એ સંપૂર્ણ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા પછી વાંચક બહેનો તરફથી એને પુસ્તકાકારે પ્રકટ કરવાની પણ માગણી આવેલી. તેને માન આપી

સુબંધના પ્રસિદ્ધ પુસ્તક પ્રકાશક મેસર્સ એન. એમ. હક્કરે એને પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યું છે.

પુસ્તકમાં લેખિકા બહેને શું ગૂંથવામાં કેટલા દોરા અને લાઇનો લેવાં, તેમજ તેને માટેનાં સાધનો કેવાં હોવાં જોઈએ વગેરે જરૂરી માહિતી આપીને, નાની બાળકી માટેનું ક્રોક, પુરુષો માટે સ્વેટર, નાના બાળકનો કોટ, ૨ થી ૩ વર્ષના બાળકનો કોટ, નાના બાળકોના બાજાસૂટ, વળિયાંનું સ્વેટર, નાના બાળકની ટોપી અને પુરુષો માટેનાં પુનઝોવર સુધીની બનાવટોનાં વિવિધ અંગો કેમ અને કેટલા દોરાથી સીવવાં વગેરે ઝીણી ઝીણી બાબતોની પણ સારી સમજૂતી આપી છે, એમાં જે તે બાબતને લગતાં ચિત્રો પણ આપીને એને વધુ ઉપયોગી બનાવ્યું છે.

એના કવચિત્ર પર બાણીનાં ચિત્રકાર બહેન વાદા દેસાઈ બિંજિત એ કલાને અનુરૂપ ત્રિરંગી ચિત્રથી સુશોભિત બનાવવામાં આવ્યું છે.

જે બહેનોએ “ગુણસુન્દરી”માં એ વાંચ્યું હોય તેઓ પણ આ પુસ્તકાકારે તૈયાર થયેલ આ ભરતકલાના પુસ્તકને પોતાને ત્યાં વસાવશે અને અન્ય બહેનોમાં એનો પ્રચાર કરશે તો સાચેજ અન્ય બહેનો પણ આવી કલામાં રસ લેતી જરૂર થશે.

અમે તો કહીએ છીએ કે, ભગ્તગૂંથણનું આ પુસ્તક કન્યાશાળાઓમાં શીખતી મોટી બાળાઓને બેટ પણ આપવામાં આવે અને માગના કે ગૃહપુસ્તકાલયમાં પણ એને અચૂક વસાવવું જોઈએ.

એ પુસ્તક મુંબઈના બુકસેલર મેસર્સ એન. એમ. હક્કરની કું.માંથી મળશે.

[૧] ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં પુરૂષો કરતાં રોગ પ્રમાણ ત્રણગણું છે

ગુજરાતી સ્ત્રીની સંપૂર્ણ ખોરાકની ખામી દૂર કરવા માટે દૂધ અને કઢોળનો વપરાશ વધારવો જોઈએ. સુવાવડ, બાળ હૃદય અને વિકાસના વખતે ન્યારે પ્રોટેઇનની ખાસ જરૂર હોય છે, ત્યારે દુધ અને દુધમાંથી બનેલા પદાર્થો વધારે પ્રમાણમાં લેવાં જોઈએ. ખરી રીતે તો આજે ગુજરાતીઓના ખોરાકમાં, એક જ કરવામાં આવેલી માછિતી સુખ્ય ૨૦ ટકા પ્રોટેઇન ઓછું લેવાય છે અને રોગજનક સંદેશ સાડાનવ ઓ'સ લેઈવું દુધ પુરતું નથી. ગુજરાતીઓમાં પતીરનો બીજ-કુદ વપરાય નથી, તો તેના વપરાશને ઉત્તેજન મળવું જોઈએ.

વિદ્યમિત્ર 'એ'ની ખામી ખોરાકમાં બહુ છે. આ ખામી માટે શાકપાકોના વધુ વપરાશ જરૂરી છે. વિદ્યમિત્ર એ અને પ્રોટેઇનની ખામી આપણાં શારીરિક વિકાસ અને વૃદ્ધિની આડે આવેલીને લલી રહી છે શરીરમાં મેદુનું પ્રમાણ વધુ છે. આ મેદ-શરણીશાળાં પદાર્થો આપણને બેઠાગર ટેવેને આભારી છે. અને એ નાહુદ કરવા માટે કસરત અને સમતોલ ખોરાક લેવો જરૂરી છે.

સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓ માટેના ખોરાકમાં 'પણુ' પૂરતાં પોષકતત્વોને સંપૂર્ણ અભાવ છે. શરીર ઘટતરના સમયમાં જો સંપૂર્ણ પોષકતત્વો મળી નહીં તો ઘણી ખામી અને કળિયાત, દમ, ખાંસી, માથાનો દુઃખાવો જેવા સંખ્યાબંધ રોગો દૂર થઈ નહીં.

એકથી વધારે સુવાવડો પસાર કરી દોય એવી સ્ત્રીઓમાં ૮૩ ટકા જેટલી સ્ત્રીઓ કમરના દુઃખાવાની બીજ માટે છે અને કળિયાત, અપચો, કફ, ખાંસી, દમ વગેરે પ્રકારની માંદગીનું ગુજ-

રાતમાં પ્રમાણ વધારે છે. આવા રોગોની તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું છે કે સ્ત્રીઓમાં પુરૂષો કરતાં તે રોગનું પ્રમાણ અતિ સામાન્યપણે ત્રણ ગણું છે અને છોકરાંમાં ૨૩ ટકાને તો કાઠકા હોય છેજ.

[ગુજરાત સંરોધન મંડળના ત્રિમાસિકમાંથી]

[૨] આજની અવિવાહિતા સ્ત્રીનો જાતીય આવેશ જ્યારે સમી જાય છે

આજે અપાતા શિક્ષણને કારણે હોય, નવા પ્રકારની વિચારસરણીને આભારી હોય, કે પછી પુરૂષના દીર્ઘકાળના વચરવના પ્રત્યાઘાત રૂપે પ્રમદી નીકળેલી કિન્નાખોરીને આભારી હોય પણ સ્ત્રીઓએ અવિવાહિત રહેવાનાં ઉદાહરણો વધતાં જાય છે. કોઈ પણ સભા, સરઘસ કે મેળાવામાં એવી પ્રોટ કુમારિકાઓની સંખ્યા તરત નજરમાં આવ્યા વિના નહિ રહે.

આ પ્રખરને અખિત્ર સ્ત્રીજાતિનો પ્રખર ન કહી શકાય, કારણ એવી સમગ્ર વિચારણામાં 'તો કુસારિકા, સંધવા, વિધવા, મુગિશ્ચિત, અગિશ્ચિત, યુવતી, વૃદ્ધા, હવ્યવર્ણી' વગેરે બધા ધરોની સ્ત્રીઓનો વિચાર કરવાનો રહે. એ અર્થો અરાક્ય દોષને કુમારિકા રહેવામાં આનંદ માનનાર એક વિશિષ્ટ ધરનો અર્થો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

સમાજના હવ્ય વર્ણોની સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણનું અને દેશવિદેશી ઉપાધિઓનું પ્રમાણ એકસરખું વધતું રહ્યું છે. જો કે આવશ્યક શરીરસામર્થ્યના અભાવે બનેલી કે ખેતીવાડીની કાલેજમાં સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ એટલું નથી વધ્યું. સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેને અપાતા એ શિક્ષણનો પ્રકાર એક જ રહ્યો છે-જો કે બંનેના નેસર્ગિક કાપડોનો જુદાં જુદાં છે. સ્ત્રીમાં સ્વભાવિક રીતે જ આપણું મન

કામજતા, સૌન્દર્ય, લાલિત્ય, સહાનુભૂતિ, વાત્સલ્ય પ્રેમ, શાંત વિચાર, સહનશીલતા કલંકવ્યુદ્ધિ, નિષ્કાંચોરે ગુણો જેવા પ્રેમય છે, ન્યાયે પુરુષમા વીરત્વ, ખંતીલાપણુ, અહંકાર, આક્રમણશીલતા, સંકલ્પે સામનો કરવાની શક્તિ વગેરે સમૃદ્ધિએ જણાઈ આવે છે

પુરુષના દેવનું સ્ત્રીએ અતિક્રમણ ન કરવાની વાત આજે ઠકે એમ નથી. વધીલાત, વૈદક, શિક્ષણ, દવા, સાહિત્ય તથા બીજાં વ્યવસાયિક ક્ષેત્રોમા સ્ત્રી આજે પોતાની પ્રતિભા દાખવી શકે છે રશિયન સ્ત્રી જર્મન સૈનિક સામે બરક દાઢ કરી શકે છે, પર્શ બંક જેવી મહિલા નોબેલ પુરસ્કાર પ્રેમથી શકે છે, કે માદામ ક્યૂરી જેવી રાસાયણ સંશોધનમા પોતાનો મહત્વનો ફાળો નોધાવી શકે છે

પરંતુ સ્ત્રીને પોતાની પ્રતિભા દાખવવાના એક પછી એક કાર્યક્ષેત્રો ખુલતા નહ્ય તેથી પણ પોતાના નૈસર્ગિક હેતુનો દ્રોહ કરવાની પ્રવૃત્તિ બાળ્યે જ ન્યાયયુક્ત ગણી શકાય એ નૈસર્ગિક હેતુને માન આપવામા સ્ત્રીત્વની દાનિ નથી થતી, ઉલટું એને ગૌરવ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રી અને પુરુષ એ બંને પોતપોતાનાં વ્યક્તિત્વ સ પત્ર નિરનિરાણી શક્તિએ છે એ જલમયી શક્તિએના સહઅદારા સ સારનું સમધારણુ નથી શકે. સ્ત્રીને પુરુષની નાવશ્યકતા રહે છે, પુરુષને સ્ત્રીની સહાયની જરૂર રહે છે.

પરંતુ આજની સુસિક્ષિત સ્ત્રીઓમા શું જણાય છે ? બી. એ થવા પછી બી ટી કે પી ટી. થઈને શિક્ષિકા થવું અથવા ચોક્કી ધણી સાહિત્ય-સેવા, સમાજસેવા કરતા રહેવું. ધણીજરી સ્ત્રીઓ તો કોલેજમાથી બહાર પડીને વિવાહમજ્જ બની નહ્ય છે, અને સ સારની ગદમવલસાં પડયા પછી એ વારના પોતાના દસા આરોગી દતા કે કેમ તે પણ વીસરી નહ્ય છે, પરંતુ એક ચોક્કસ વર્ગ ને અવિવાહિત રહેવાનો આદર્શ ધરી રાખે છે, તેની પરિસ્થિતિ ચોક્કી વધુ વિચારણા માગી લે છે.

અવિવાહિત રહીને પોતાના નિર્વાહનું કાંઈ સ્થિર સાધન એ શોધી કાઢી શકે છે તો પોતાની સુસ્થિતિનો આનંદ એ માણી શકે છે આર્થિક દૃષ્ટિએ એ સ્વલંબ અને છે, પોતાનું ધ્યેય પોતે સર કરવાનો હિસાબ તેને રહે છે. એ હિસાબમાં

ને હિસાબમા કેટલાંક વર્ષો તે વીતી નહ્ય છે. પણ ત્યાર પછી તેના હૃદયમા ખગનજાટ મથવા માંડે છે કુદરત પોતાનો પ્રભાવ તે પર જમાવવા માંડે છે. અને તેની સામે તેનો અગત પ્રભાવ તદન લાચાર નીવડે છે.

એવે સમયે તેને શું જણાય છે ? આસપાસ દૃષ્ટિપાત કરતા એ જુએ છે કે પોતાના જીવન-સાથી બની શકવાની વયના અનેકા તો કાંઈ ને કાંઈના જીવનસાથી બની ચુક્યા હોય છે અદિત રહેલી તેની નજર જ્યાંત્યાથી પાછી ડેલાય છે અને નિરાશ થઈ એનું મન વધુ ને વધુ વિસ્તુબ્ધ બનતું નહ્ય છે હમર વધતી નહ્ય છે પોતાને શોધ્ય એવા પુરુષો સ સારમાં જોડાઈ ગયા હોય છે, અને બાકીના ઓછી શોધ્યતાવાળા હોય છે, એ વસ્તુસ્થિતિ એના ચિત્તને ધીમે ધીમે કારવા માંડે છે પરિણામે કા તો પોતાના કરતા ઓછી વયના અને ઓછી શોધ્યતાવાળા પુરુષ સાથે એને જીવન જોડી દેવું પડે છે અથવા તો વધુ ને વધુ સીકાતા રહેવું પડે છે

નિસર્જનો પ્રભાવ આમ છતા નાખૂદ નથી થતો અને એ પ્રભાવથી ધીમે ધીમે અસહાય બનતા જવાને કારણે ઉવટ ઠાકરાડેલા ધરાવતા એકાદ વિધુરને, કાંઈ જુદા અથવા પ્રોત્તને અથવા તો એક પત્ની તો પહેલેથી જ ધરાવી રહેલા કાંઈ પુરુષના સ સારમા એ પોતાની જાતને સર-કાવી દે છે. ને એ વધુ બુદ્ધિશાળી, સૌન્દર્યશાળી અથવા શ્રીમત હોય છે તો, પોતાના એ બુદ્ધિ, સૌન્દર્ય કે શ્રીમતાઈનો ઉપયોગ પોતાના જીવન-બીજ કાંઈ સ્ત્રીના પ્રિયપાત્રનું ઘરણું ઠરવામા કરતા પણ તે પાછી નથી પડતી સ શક્ય છે કે એ નૈસર્ગિક તલસારમા અનેક પુરુષોની બેજવા-બદારીનો પણ ભોગ એ બની ચૂકી હોય

હૃદયે હૃદયે સાહિત્યમા પણ લખ બાહ્ય પ્રેમની સુવાણી શક્તિ વધતી નહ્ય છે બુદ્ધિમાય અને સામાજિક બેજવાબદારી ધરાવતા એવા લેખકો પોતાની હેવાનિયતા સમાજ પર થતા પ્રતાપાવથી બાળ્યે જ વારંક દોષા ને, અને અવિચિત વારંક દોષ છે તો તેની બદ ઓછી દર-કાર એ છે. કારણ કે એમનો હેતુ તો પોતાના

સમાજ આખો માવિન્યપૂર્ણ સમાજ હશે કરવાનો હોય છે.

પ્રત્યેક પ્રચલિત વિચારસરણી સમાજને હિતકારક નથી હોતી, અને નવી હોવાથી જ તેની વ્યવહાર્યતા પ્રસિદ્ધ નથી થતી, એ સ્પષ્ટ સમજી ગકવાની અગતિ અનેક સ્ત્રીઓમાં વિભાગિ આણે છે અને એ હતેનર 'કુમારિકાઓ'નું જીવનનાવ ખરાબે ચડાવી દે છે. કમનસીબે સમજણ આવ્યા પછી હતામ નહિ તેો છેવટે સમાધાન કાર્ય પતિ ગણી ગયો તેો ઠીક, નહિતર પ્રારથિક ભતીય આવેશ શમી ગયા પછી એવી સ્ત્રીઓને માત્ર દુખિત જીવન જ ફાળે આવે છે

['પથિક']

આરતીના તાલે તાલે નાચે છે અને દૂર સુધી પાણીણા વહી નય છે સે'કરો દિવાઓથી શોભતી એ આરતીઓના પ્રતિમળ, ગ માજના વરગોને ચકચકિત કરી નાખે છે, અને નહાના પ્રકારની અસખ્ય સુદર આકૃતિઓના તેજ, ત્યાં આખોને ભરી દે છે મધુર ધંધારવ, યાત્રાળુઓના ભાવણીના મુખાવિંદ અને સંધ્યાના રમથી શોભતા ગ માજના નળ, એ બધું એમ્લી બધી અધૌકિક અસરો કરે છે કે એ જોઈને નારિતક પણ આનિતક થઈ નય !

['સમાજ અને સાહિત્ય' એ નામનાં ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈના બાવણુમાંથી]

[૩] તીર્થસ્થાનોની લવ્યતા

સૃષ્ટિ સૌન્દર્યથી દોર એવાં આપણા તીર્થસ્થાનો હજી પ્રેરણા આપવાની નાકત ધરાવે છે આપણા કલામય મદિરો અને એમનું વાતાવરણ જ્ઞાન વગરના શ્રદ્ધાળુ લોકોનાં અતરને ધ્રુવશ બિમુખ કરવા સમર્થ છે કુલો, ધૂપ, દીપ, સંખીત અને આરતી ઇત્યાદી મૂળવિધિ, ચિત્ત-કર્ષક છે મૂળ આનંદમાંથી એ હૃદયભર્યા છે એટલે કવિત્વપૂર્ણ છે અને ભક્તજનોના હૃદયમાં એ આધ્યાત્મિક વિસ્ત્રાસ, આશા અને આનંદનો એવો સચાર કરે છે કે નથી દેહના અને આત્માનાં ધણા રોગો દૂર થઈ નય છે અવજ્ય બેવગોલામાં ગોમતેશ્વર, જે કેવળ જ્ઞાની થઈ ગયા તેમની એક વિશાટ મૂર્તિ ૩૦ ફીટ જાયી, છે. કવિજનોએ એ મૂર્તિની સ્તુતિ કરતા કહ્યું છે કે " ગોમતેશ્વર પ્રભુનાં કૃપા કટાક્ષ જેના ઉપર પડે છે તેમનાં આશયો શુદ્ધ થઈ નય છે. " તે મને અક્ષરે અક્ષર ખર લાગે છે હરદ્વારમાં સંજે, ગ માજની આરતી થય છે, તે વખતે હનરો શુવાળના કુલોનાં દડિયા, દીવાઓ સાથે

[૪] વેરાતાં પુષ્પો

(૧) " શોક કરો નહિ; દીલગીર યાઓ નહિ, નીરાશાવાદી બની વમારું આત્મજન ધરાકરો નહિ, જે કંઈ ખરાબ લગે તે વિરૂદ્ધ લવારો કરશો નહિ, પરંતુ જે કંઈ સત્ય અને સુદર છે તેના શુભ જ ગાંઠા રહો. "

(૨) મનન કરનાર મનુષ્યો સુખ શાન્તી ભોગવે છે અને તેમને અવિનાશી જ્ઞાનું જ્ઞાન થય છે.

(૨) વિકારી અને બહેમી મનુષ્યો આધળા જેવા હોય છે તેઓ સારાસરનો વિચાર કરી શકતા નથી તેઓ તેમની આસુરી વૃત્તિઓને છૂટી મૂકી તેમના આત્માનો વધ કરતા રહે છે.

[જેમ્સ એવ ડી ના પુસ્તકમાંથી]

(૫) ત્યાગધર્મ એ જગતમાં સૌ ધર્મોનો સાર છે.

(૫) જગત એ વિધવાનો ઠાલો લવારો નથી તેથી જ માણસ જે વંશમાં જન્મે છે તેના જ સંસ્કારોથી તેની શુદ્ધિ વડાય છે.

[નવનૈવેદ્ય-ટાગોર]

માનવહેયાં—એખા: રા. ચાંપશી વિ.
ઉદેશી. પ્રકાશક: નવચેતન કાર્યાલય, કોટી ખાસે
વડોદરા. શોભ એન્ટર: મેસર્સ એન. એમ.
કંપની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨,
પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૧૬, કિંમત રા. ૧-૪-૦

આ પત્રના વાંચકોને “નવચેતન”ના તંત્રી રા.
ચાંપશીભાઈને પરિચય આપવાની જરૂર ન હોય.
એમના લેખની ગદ્ય, પદ્ય અને નાટકસાહિત્યના
દૃઢ અંગ પર આધારી રહે છે. પણ તે વરસે,
બે વરસે, માત્ર એકાદ જ કૃતિને જન્મ આપે છે.
ફેલાક લેખકો ‘ચોક્ક’ લખવું પણ લખવું તો
સારું જ લખવું એવી માન્યતા ધરાવતા હોય
છે એવા લેખકોનાં સહિત્ય-સર્જનો ઉત્તમ
કાવિયાં હોવા છતાં સંખ્યાની નજરે જુદા જ એકાં
હોય છે. રા. ચાંપશીભાઈ પણ એ જ વર્ગના
લેખક હોવાથી, આજે વરસોના ગાળા પછી,
પોતાની આ પાંચમી નવલકથા “માનવહેયાં”
આપણી સામે રજૂ કરે છે.

રા. ચાંપશીભાઈએ “માનવહેયાં”ને નવલ-
કથાનું નામ આપ્યું છે. પરંતુ નવલકથામાં
ધણે ભાગે અનેક વિષયો, અને પ્રશ્નો અને
અનેક ગુચ્છલોની છલાવટ કરવામાં આવે છે,
ત્યારે નવલિકામાં માત્ર એક જ પ્રશ્નને લેખક
રજૂ કરે છે અને તેની જ સમાપ્તિ સાથે નવલિકા-
ની પણ સમાપ્તિ થાય છે. “માનવહેયાં”માં પણ
સમાજના એક જ પ્રશ્નની છલાવટ કરવામાં આવા
છે અને તેથી એ નવલકથાને એક દ્રષ્ટી નવલકથા
ન હોવાં એક લાખી નવલિકા પણ ખુશીથી કહી
સાધ્ય.

“માનવહેયાં”ની સીધી મોટી વિશિષ્ટતા એ છે
કે એનાં નાયક નાયિકા પ્રોટ વયનાં છે અને
પ્રોટપ્રેમ જ એનો આસ વર્ણનીય વિષય છે.
વાંચકોએ એવી નવલકથાઓ તો અનેક જોઈ વાંચી
દૂરો, જેમાં યુવક અને યુવતીઓનાં પ્રેમનું વર્ણન
કરવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ વખત, પ્રસંગને
અનુસરી, નવલકથાઓમાં પ્રોટ વયનાં પાત્રો અને

તેમના પ્રેમનું વર્ણન પણ કરવામાં આવે છે,
પરંતુ એ માત્ર પ્રોટ પ્રેમને જ વર્ણનીય વિષય
જનાવી, તેની જ આદીકૃતીઓ અને તેની જ
બારીકીઓ રજૂ કરવાના આસ ધરાવાથી આ
નવલકથાની રચના કરવામાં આવેલી હોવાથી;
તે એક તદ્દન નવા જ વિષયને જનસમાજ
સામે ધરે છે.

વાદનો નાયક-લેખકના જ સંપ્રદામાં કહીએ
તો રમણલાલ “પ્રોટ વયનો. શુદ્ધ ચારિત્ર્યનો,
પણ રસિક શુદ્ધ છે. ત્રણ પુત્રપુત્રીના એ
પિતાનો સંસાર રસિકતાનો સ્વલ્પ મૂળી સાંસા-
રિક પરેડમાં વલો બધ છે. પણ એનું રસિક
અંતર પોતાનો સ્વભાવ મૂકતું નથી. તેની
રસિકતા તેની બાબતોમાં લગ્નવિધિને ફિલ્સો
હસાય છે. તેની સ્ત્રી વસ્તુમતીમાં આર્થ શુદ્ધિ-
ના સંસ્કાર લીંકા ઉતર્યા છે. એને મન એનું શુદ્ધ,
એ શુદ્ધનાં સર્વ કાર્યો અને પોતાનાં સંતાનો
એ જ એનો સંસાર પ્રોટ વયે ત્રણ ત્રણ સંતાનો
થવા પછી મુજાવ-ચાવાળી પત્ની જેવી રસિકતા
રાખવી તેને યોગ્ય લાગતી નથી. કર્તવ્યના તાપે
એની રસિકતા શોષી લીધી છે. પ્રોટ વયે પોતાનો
પતિ રસિકતા માગે છે એ તો પતિના મનનો
માત્ર સ્પષ્ટિક હથેરા છે, એમ તે માની લે છે.”
અને તેનું પરિણામ એ આવે છે, કે રમણ-
લાલને તેની પત્ની તારૂંથી તેની નિર્મળ રસિક-
તાનો હતાર ન મળતા, તેના પ્રત્યાધાત રૂપે તે
મોના નાથે એક સી તરફ વળે છે જેને એક
વખત તે પરણનાર હતો અને જે જીવનમાં મળેલી
નિરાશાને લીધે કુમારી રહી નસંતરીકે જીવન
ગાળતી હતી.

રા. ચાંપશીભાઈ “માનવહેયાં”માં આ
વસ્તુને જુદા જ અચ્છી રીતે આપણી સામે રજૂ
કરે છે તેમના પાત્રોનું ચરિત્રચિત્રણ તદ્દન
સ્વાભાવિક હોવાથી, એ નવલકથા વાંચતી વખતે
આપણે કોઈ ચિત્રપટ જોઈ રહ્યા હોઈએ, એવો
આપણને અનુભવ થાય છે.

—ગઈ તા. ૩ જીએ આ રાજ્યનું મહેલ ઉપર ફરક કરતા મહેલો બેરોને હોડી મુકવામાં આવી છે. તેમાં હેમલ્ટાબેન, પ્રિયમાળા તથા નવપ્રસાદ મુખ્ય હતા.

—રાષ્ટ્રિય સંપાદક અંગે અમદાવાદમાં સીનિન હનવાયો હતો. તેમાં ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ જેનાં ભાગ લીધો હતો. સરપંચ ફરુહી હાલ પણ બેનની ધરપાડ ચર્ચા થઈ નથી.

—વિધવા બંધા પછી પોતાની હાલત લાચાર બનતા ગંગા અઢવાડીયામાં છ સીઓએ કમ્યુનિટી કારણ આપી પોતે મુશ્કેલી બને છે તેવું ડેક્લેરેશન નોંધાવ્યું હતું. તા. ૬ મીના રોજ વિધવા અને કુમારિકાઓ મળી બીજી ચાર બાઈઓ પણ મુશ્કેલી બની મુશ્કેલી સાથે પાછી હતી જેની નહેરાન મેદાનની ફાઈમાં મેલ. મી. કાંગા આગળ કરવામાં આવી હતી.

—પંચબના પુત્ર રાજ્યના રાણીનો રાણીવાસ છલ્લા માછળે કાપડના કારખાનાં માટે ડિંગ રક્ષણ ધારા હેઠળ લઈ લેવા સામે રાણીએ અપીલ કરી હતી, તે આ અઢવાડીએ રદ કરવામાં આવી છે.

—સુરતની મિશન હાઈસ્કૂલમાં મિ. બેન્સનના પ્રમુખને બેગમ આઝાદના અવસાન અંગે એપ્રીલમાં રોકાસલા કરવામાં આવી હતી અને ગઈ મના આત્માની શાન્તિ અર્થે અને આઝાદ કુટુંબ પ્રત્યે દિવસો જતાવતો કરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

—કરાંઓમાં છ બેનો સંપત ૧૫ કેમેસ કાર્યદેશની આ અઢવાડીએ ધરપકડ થઈ હતી સાત સુવર્ણોની ધરપકડ પ્રથમ વર્ષ હતી. ૮ જાણની સરપંચનો પ્રયાસ કરતી વેળા ધરપકડ થઈ હતી એક જાણને સાળામાં ન જવાનું સમજાવવા માટે પકડવામાં આવ્યો હતો.

મેડમ ચાંગની પ્રવૃત્તિ

ચીનની સ્થિતિ સુધારવા માટે સર સોનાપતિ ચાંગ ક્ષ-રોકે રાષ્ટ્ર કરેડું નવજીવન આંદોલન એક વિરુદ્ધ સામાજિક હિંસા છે. એક બાજુ

નેલિ અને ધાર્મિક સુધારો કરવાનો અને બીજી બાજુ ધરની અંદર તેમજ બહાર સ્વચ્છતા વિગેરેનો પ્રચાર કરી દેશની રહેણીકરણી સુધારવાનો આ આંદોલનનો હેતુ છે. તે ચાર સિદ્ધાંતો પર નિર્મર છે: વફાદારી, પટોશી, રાજ્ય ધર્મ, પ્રમાણિકતા અને નીચે જણાવેલા બીજા આદેશો તેમાં સમાઈ જાય છે:

યુકો નહિ; અશીષ ન ખાઓ; વેશ્યામત ત્યજો.

કેટલાક છલ્લાઓમાં તો એકું કહેવામાં આવે છે: બીજી સિમારે ન પીઓ.

ચારિત્ર્યવાન સીઓ અને પુરુષો કેળવવાનો આ આંદોલનનો હેતુ છે એમ મેડમ ચાંગ ક્ષ-રોકે જણાવ્યું છે ચારિત્ર્ય ધારણ કરવાનું નાગરિકોની ફરજ અને જવાબદારીઓ પર પણ આરંભ થાય છે મહત્વાકાંક્ષી પુરુષો પટોશી પ્રાપ્તો પર હુમલો કરવાનાં કારણો સચે રહે, પણ નાગરિકોને અત્યંત વધતા પ્રમાણમાં પ્રાર્થના થાય છે અને એક્ય માગે છે. એટલે આ રાષ્ટ્રીય વિખવાદ હવે ધણો મુરોજ બન્યો છે.

સીઓનો જેલનો હેવાલ

મુંબઈથી આ અઢવાડીએ બહાર પડેલી એક સરકારી યાદી જણાવે છે કે કેટલાંક અખતરોમાં એવા સમાચાર પ્રગટ થયા છે કે સરવડા સીઓની જેલમાં ચિકાર ગીરદી થવાથી અટકાયતીઓને તેમજ બીજા કેદીઓને હાડમારી ભોગવવી પડે છે. એક હેવાલમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે એ જેલમાં ૧૨૦ સીઓઓનો સમાવેશ થઈ શકે તેમ છે. ત્યારે અત્યારે એ જેલમાં એ સંખ્યા કરતાં વધુ જાણી સંખ્યાનાં સીઓઓ રાખવામાં આવ્યા છે.

આ હેવાલો બહુ અતિશયોક્તિભરવા છે. અત્યારે જેલમાં નહિ જેવી ચિકાર ગીરદી છે. જેલમાં ૧૨૬ કેદીઓ માટે સગવડ છે; પણ ત્યાં વકરોડ છે તેમાં ગીરદી થવા વગર વધુ ૫૦ માણસોની સગવડ થઈ શકે તેમ છે; તેનો

ઉપયોગ કરવામા આવે છે, અને તે ઉપરાંત મોટા તણુઓ પણ ઠાકવામા આવ્યા છે

વધુ કામચલાઉ જાડ પૂરા પાડવાની મોકલ કરવામા આવી છે કેદીઓના મ્યાનફેર તેમજ છુટકારાને પરિણામે તાજેતરમા જેવમાના કેદીઓની સખ્યામા ધગડો કરવામા આવ્યા છે ૧૮ કેદીઓને થાણા જિલ્લાની જેલમાં ખસેડવામા આવ્યા છે અને આશરે ૪૫ કેદીઓને મુક્ત કરવામા આવ્યા છે

બેગમ અઝાદની રાષ્ટ્રપતિને અતિમ ભેટ

“ મોલાના સાહેબ આવ્યા ૧ ” એ જબાને રજૂમાં પોતાની મામ્બીના કુન્નદે સાથે સાથે પતિવિરહની કસ્ટુતા ભેળવી ઘાડા નિશ્વાસો ખાતાં બેગમ સાહેબાએ પ્રાણત્યાગ કર્યો હતો અને આ સસાં છોડતા તેમણે પોતાની દાસીને એક અત્તરની શીશી મોલાના સાહેબ જેનનિવાસમાંથી ન્યારે પાછા ફરે ત્યારે તેમને ભેટ આપવા સુપ્રત કરી હતી એ વસ્તુ મોલાના સાહેબને અતિશય પ્યારી હતી પણ હવે તો તે ગૃવપત્નીનાં રમણોથી રાષ્ટ્રપતિના હૃદયમાં દાપત્યપ્રમત્તની કસ્ટુ આઠ જ પુકારવશે બેગમ સાહેબાનો અતિમ સદેશો એ હતો કે “ મો સાહેબ ન્યારે પણ આ ધરમા પાછા પગ

મૂકે ત્યારે મારા સવારણા તરીકે આ અત્તરની શીશી આપજો એ અમને બહુ પ્રિય છે ને બાદની કાતી વખતે તેજે એને જરૂર ઉપયોગમા લેશે ” બેગમ સાહેબાને કંઈ જ સલામ નહોતી તેમના દેહને ભૂમિદાહ આપવા લઈ જતી વખતે કંઈ કતાએ હિંદુ-મુસ્લીમ એકત્યુ એક વિરલ દ્રવ્ય ભેધુ હતું તેમની કમર પર શ્રી લાવણ્યપ્રભા દત્ત કુલદાર ચંદાવીને એક અત્યંત લાગણીભર્યા પાતાવરણ ઉપર કોમી એમ્પનો કળસ ચઢે વેરા હતો

એ બેનો સામનો આરોપ

વર્ધામાં આ અઠવાડીએ શ્રીમતી વિમલાબાઈ ચિત્રેને રદમીની આઝાદીની પ્રતિજ્ઞા અંગેના આરોપમાંથી મુક્ત કરવામા આવ્યા છે છતાં મેઈસ્ટ્રેટના હુકમ વિરૂદ્ધ સમા ભરવા માટેની એમની સભા કાયમ રાખવામા આવી છે

અરજદારો (બેનો) એ રદમી બાંધુઆરીએ બાઇ બનર ખાતે આઝાદીની પ્રતિજ્ઞા વાંચી હતી એ જ રીતે તોતારામ અને રામચંદ્ર નામના રાજસો આઝાદીની પ્રતિજ્ઞા છાપેલા હસ્તપત્રો વહેંચતા માલમ પડયા હતા આ બધા રુમે વાંધાભર્યા હેતુઓ વાચવા અને રાખવા માટે કેસ કરવામા આવ્યા હતા

[પુસ્તક પરિચય : અનુસંધાન ૫ ૧૧૮૬]

મેના તરફ વળેલા રમણલાલની ‘ ચારી ’ છેવટે તેના પુત્ર અરવિંદ અને તેની અવિધ્યની ધત્તની પ્રતિમા પકડી પાડે છે પિતાન ઠેકાણે લાવવા માટે અરવિંદ તો અવેશમાં આવીને કંઈ કંઈ કરવા તૈયાર થય છે, પણ પ્રતિમાની કુનેહથી કંઈ પણ માટે બનાવ ન બનતાં બધું બરાબર થઈ જાય છે અને મેના હમેશને માટે ખીલ રાહેરમા જઈ વસે છે મેનાનો આ આત્મ-ભાગ વાયદના હૃદય પર ઊડી છાપ પાડે છે

પ્રાંતમાં આધુનિક યુગની જ યુવતી હોવા છતાં રા આપસીલાઈએ તેને અત્યારની યુવતીઓ કરતા કંઈક વધુ ધીર, વધુ સચમી અને વધુ વિચારશીલ ચીતરવાનો પ્રવલ્ન કર્યો છે-એટલી હદે કે રમણલાલના ધત્તની અંશાંતિ ફર કરવા માટે તે એક જહા-એક ડાલી ટોસીની

બુદ્ધિથી કામ લે છે અને તેમા તેને સજ્જતા પણ મળે છે

એક દરે, આ નવલકથા નાની હોવા છતાં બહુ જ સુંદર, સરળ અને બોધદાયક છે એના સંઘના જ પાત્રો વાચકને પોતાના કાચેથી કંઈક શિક્ષણ આપે છે યરસ સારમાં પડેલા દરેક યુવક દરેક યુવતી દરેક ગૃહસ્થ અને દરેક ગૃહિણીને માટે અત્યંત ઉપયોગી હોવાથી, તેમણે આ નવલકથા અવસ્થ વાંચવી જોઈએ એના વાંચનથી અનેક કુટુંબોમાં પતિવત્નીઓ એકબીજાને સમજતા શીખશે અને તેમના જીવન, તેમના પર સારસર અનેરી મોડાસ આવશે અરે, આવી સુંદર રચના માટે રા ચાપશ્યામાધને ધન્યવાદ આપતા, તેમની પ્રૌઢ લેખિની વધુ ફળદ્રુપ બને અને આવા ઉપયોગી સાહિત્યનું ઉત્પાદન વધુ સર્જન કરે એમ ઇચ્છીએ છીએ

શિવરાંકર મિશ્ર (માનપુર)

“ ગુણ સુન્દરી ”

બાલવિભાગ

તત્ત્વી : નાગરદાસ ઈ. પટેલ, મલાડ

વર્ષ ૧૩ : અંક ૫

પૃષ્ઠક ૧૩

મે : ૧૯૪૩

બાલે ઝીણા મોર

બાલે ઝીણા મોર,
રાધે ! તારા કંઠરિયા પર
બાલે ઝીણા મોર—
મોર હી બાલે, પપૈયા બાલે
કોયલ કરે કલશોર—રાધે !
કાલી બદરિયાં મેં બિજલી ચમકે
મેઘ ભયો ઘનધોર—રાધે !
ઝરમર ઝરમર મેહુલો વરસે
લીંજે મોરા સાણકાની કોર—રાધે !
બાઈ મીરાં કે પ્રભુ ગિરધર નાગર
પ્રભુ મોરા ચિત્તડાનો મોર—રાધે !
મોરાંબાઈ

શિવાજીનો વાઘનખ

શિવાજીએ જીતેલા પ્રદેશનું નામ 'સ્વરાજ્ય' રાખ્યું અને જે પ્રદેશમાંથી તેને થોડા અથવા સરદેશમુખી ઉઘરાવતો તેનું નામ 'મોગલાઈ' રાખ્યું.

એણે પોતાના 'સ્વરાજ્ય'ની વ્યવસ્થા માટે અને એનો કારભાર કરવામાં એણે મદદ કરવા માટે આઠ પ્રધાનોની યોજના કરી.

ચંદ્રરાવ મોરેની જાણીર એણે ખાલસા કરી અને સ્વરાજ્ય સાથે એડી દીધી એ વાત જ્યારે સુલતાન આદિલશાહે જાણી ત્યારે એના ક્રોધની સીમા ન રહી.

સુલતાને પોતાના સરદારોને એકઠા કર્યા અને તેમની સાથે શિવાજીને જેર કરવાની મસજત કરવા માંડી. અનેક સરદારો શિવાજીના નામથી ગભરાતા હતા. શિવાજીને એ અજિત માનવા તેથી એની સામે જવાનું એમને પસંદ ન હતું. એટલે શિવાજીને જેર કરવાનું બીડું ફેંદાએ ઝડપ્યું નહિ. પણ અફઝલખાન નામનો એક ચઢાઉ સરદાર બહાર પડ્યો અને એણે શિવાજીને ફેંદ કરવાનું સુલતાનને વચન આપ્યું. એ હતો તો ચાલાક પણ જરા ઉછાંછળો હતો.

હારે ધામધૂમથી અને પ્રુષ્કળ લશ્કર લઈને એ બિજાપુરથી નીકળ્યો.

અફઝલખાન કૂચકદમ કરતો આગળ વધ્યો. રસ્તામાં એણે લોકોને ખૂણ રુંજાડ્યા. હિંદુ મંદિરો લૂટ્યાં અને તોડ્યાં અને રસ્તામાં વાઈ ગામમાં એક મોટું લોહનું પિંજરું બનાવરાવ્યું અને બહાર હાંકવા માંડી કે શિવાજીને પકડીને આ પાંજરામાં પૂરીશ !

એ વખતે શિવાજી વાઈની નજીક રહેતો હતો. જાને પોતાનો દૂત મોકલી શિવાજીને મળવા આવવાનું કહેણું મોકલ્યું. શિવાજી મળવા આવે તો એને પકડવાનો જાને મનસુખો રાખ્યો હતો. શિવાજીની પાછળ ડુંગરાઓમાં રખડવા કરતાં આ રીતે એ હાથ આવતો હોય તો શું જોડું ?

પણ શિવાજી કયાં છાંચો હતો ! પોતાના જસુસો મારફત એણે જાનની ચાલાકીની ખબર મેળવી લીધી હતી, અને જાને જોહેલા ખાડામાં જાનને પોતાને જ પાડવાની એણે પેરવી કરવા માંડી હતી.

જાનના દૂતને માગ સહિત પાછો મોકલી એણે પોતાના પ્રતિનિધિ મારફત કહેવરાવ્યું કે જાનસાહેબ મને મળવા છે બિજાપુરથી અહીં સુધી આવ્યા છે તો તેઓ કૃપા કરીને અહીં આવે કે જેથી મને એમની મહેમાનગીરી કરવાનો અવસર મળે. એમની ઈચ્છા પ્રમાણે અમે જાને એક જીલ્લે એકાંતમાં મળીશું અને એને લગતી સઘળી ગોઠવણ કરવાનું હું માથે લઉં છું.

અફઝલખાન પોતાની બહાદુરીના ઘમંડમાં મસ્ત હતો. એણે શિવાજીને ત્યાં જવાનું અને મળવાનું કબૂલ કર્યું; અને પ્રતાપગઢના કિલ્લાની બહાર શમિયાનામાં જાનેએ પરસ્પર એકલા જ મળવું એમ નક્કી કર્યું.

એ ગોઠવણ પ્રમાણે શિવાજીએ બાદશાહી શમિયાનો ઊભો કરાવ્યો. અને પૂરતી તૈયારી કરીને એ ખાનને મળવા આવ્યો. એણે ઉપર તો સોનેરી છુટાવાળું અંગરખું પહેર્યું હતું, પણ અંદરની બાજુ પાણીદાર બખ્તર ધારણ કરેલું હતું; માથા પર પાઘડીની નીચે લોખંડતું શિરકવચ રાખ્યું હતું અને હાથમાં વાઘનખ પહેર્યા હતા. વાઘનખ એવા ખુબીદાર હતા કે સુઠી ખંધ કરે તો હાથે વીંટી પહેરી છે એમજ સામાને લાગે. અંગરખાની નીચે એક કટાર પણ કમરબંધમાં છૂપાવીને રાખી હતી. આ રીતે બહારથી સાદો દેખાતો શિવાજી અંદરખાનેથી પૂરી રીતે શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈને હોતો.

પોતાના સૈનિકોને પણ છૂપી રીતે તૈયાર રાખ્યા હતા, અને સંકેત થતાં ખાનના લશ્કર ઉપર તૂટી પડવાની સૂચના આપી હતી.

અફઝલખાન પોતાના સિપાઈઓ સાથે મળવા આવ્યો. એણે પણ દરબારી પોપાક પહેર્યો હતો, અને પોતાની કેડે તરવાર તથા લેઠમાં કટાર ખોપી હતી.

શિવાજી મળવા આવ્યે તે વખતે એને જખમી કરીને પકડી લઈશ એવો એણે મનસુબો કર્યો હતો. એ પોતે જાણે, ભરાઉ તથા બળવાન હતો. એની સરખામણીમાં શિવાજી નીચો તથા શરીરે પાતળો હતો એટલે પોતાના બળ ઉપર અફઝલખાન મુસ્તાક રહે એમાં નવાઈ ન હતી.

શિવાજીના પ્રતિનિધિએ ખાનના સિપાઈઓને દૂર ઊભા રહેવા કહ્યું. શમિયાનો ખુલ્લો હતો અને શિવાજી એકલો જ બેઠો હતો એટલે ખાન પણ આગળ વધ્યો. બંને મળ્યા. એકબીજાને લેટ્યા.

લેટતી વખતે ખાને તરવાર ખેંચી અને શિવાજી ઉપર ઘા કર્યો; પણ તે બખ્તરને લીધે શિવાજીને લાગ્યો નહિ. શિવાજી પણ સાવધ હતો.

એણે ખાનનાં પેટમાં વાઘનખ ઘુસાડી દીધા અને તેનાં આંતરડાં ખેંચી કાઢ્યાં. ખાનના હાથમાંથી તરવાર પડી ગઈ. એ નીચે ફસડાઈ પડ્યો અને તરફડવા મંડ્યો. થોડી વારે એ મરણ પામ્યો.

ખાન પડ્યો કે તરત જ શિવાજીના સૈનિકો ખાનના લશ્કર પર તૂટી પડ્યા. એમની સંખ્યા ઓછી હતી પણ તેઓ બહાદુર હતા. ખાનના સિપાઈઓ સાવધાન ન હતા અને એકાએક હુમલો થવાથી ઘણાખરા માર્યા ગયા, તેમ જ કેટલાક કેદ પકડાયા.

અફઝલખાનના વધથી શિવાજીની કીર્તિ ચારે તરફ ફેલાઈ. આ વખતની છતમાં એને ઘણું ધન મળ્યું. તે એણે પોતાના સૈનિકોને વહેંચી આપ્યું.

અફઝલખાનની તરવાર હજી પણ શિવાજીના વંશજો પાસે છે, અને એ પ્રસંગની સાક્ષી આપે છે.

અફઝલખાનના વધના સમાચાર બિલ્તપુર પહોંચ્યા ત્યારે સુલતાનને પાસાવાર દુઃખ થયું. બહાદુર સરદાર આ રીતે દગાનો ભોગ થઈને મરાયો એ જાણીને સુલતાન ઘણું દિલગીર થયો.

નાગરદાસ ધ. પટેલ

દેશ દેશનાં હરણો.

મૃગસભામાં ખાસ આમંત્રણ આપીને મને લખ જવામાં આવ્યો હતો એ શરઆતમાં મારે કહી દેવું જોઈએ.

દેશ દેશનાં હરણો એમાં એકદં થયાં હતાં તે એનું પ્રમુખ સ્થાન એક મોટા સાખર રાને શોભાવ્યું હતું. શરઆતમાં કાળીઆર મૃગે પ્રાસંગિક વિવેચન કર્યું હતું.

કાળીઆર મૃગના જવા પછી પ્રમુખ પોતે જ ઊભા થયા, અને બોલવા લાગ્યા: 'કાળીઆર મૃગ તમારી આગળ જે વાત કરી ગયો તે ઉપરથી તમે એટલું સમજ્યા હશે કે આપણા હરણની જાતના મુખ્યત્વે બે ભાગ પાડી શકાય. એક મૃગ અથવા હરણ, અને બીજા સાખરની જાત. સાખર મોટાં હોય. સાખરને માથે ઝાડની ડાળી જેવાં ભરાવદાર નજર શિંગડાં હોય અને એ દર વર્ષે નવાં ઊગે અને પછી ખરી પડે. મૃગ અથવા હરણની જાતને પોલાં સીધાં શિંગડાં હોય. જાને જાતની માલગોળે શિંગડાં નથી ઊગતાં-માત્ર નરને જ ઊગે છે.

'મેં ઉપર કહ્યું કે મૃગની જાત સાખર કરતાં નાની હોય છે, પણ એની જાતમાં મોટામાં મોટું એક પ્રાણી થાય છે તે અમારા સાખરની જાતને મળતું આવે છે. એ પ્રાણી હિંદનું વતની નથી પણ આફ્રિકાનાં જંગલોનું વતની છે. એને ઇલાંક કહે છે. મૃગની જાતમાં એ સૌથી મોટું પ્રાણી છે. મૃગની જાતમાં માંદાને શિંગડાં નથી ઊગતાં એ મેં ઉપર કહ્યું, પણ આ મૃગ તેમાં થે અપવાદ રૂપ છે. છોંકરાની જેમ ઇલાંકની જાતમાં નર અને માંદા બંનેને શિંગડાં ઊગે છે. એ પ્રાણીને તમારી ઝોળખાણ મારે અહીં રજુ કરું છું.'

પ્રમુખે એમ બોલી ઇસારત કરી એટલે ઇલાંક મૃગ અને એની માંદા બંને શરમાતાં શરમાતાં પ્રમુખ પાસે આવીને ઊભાં. એ વિચિત્ર પરદેશી પ્રાણીને બધાં હરણોએ ધારી ધારીને જોયું.

'હવે મૃગની જાતના એક બીજા પણ પ્રાણીની તમને ઝોળખાણ કરાવું છું. એ મૃગ આપણા હિંદુસ્તાનનું જ વતની છે અને એને નીલગાય કહે છે. એ પણ ખાસ મોટું છે. એનું નામ નીલગાય છે તે ઉપરથી તમને સહેજે તે ખ્યાલ આવશે કે લગભગ કાળાશ પડતા રંગની ગાય જેવો આ મૃગનો દેખાવ હોવો જોઈએ. તમારા પ્રત્યક્ષ પરિચય માટે એ પ્રાણીને પણ તમારી સમક્ષ રજુ કરું છું. ચાલો, નીલગાય અહીં આવી જાય.

આવી થતાં જ નીલગાય મૃગ એમની પાસે આવીને ઊભું. એની ઝોળખાણ પ્રમાંયુ: 'નીલગાય મૃગના મજે મજની દાદી ઊગે છે તે જરા જુઓ.

કરવાનું જોગીરાજ જેવું લાગે છે !'

૩૩ જહાહાહસ થઈ રહી.

જવાનું અને એ પરદેશી અનુભવાયમાં નરને નાની શિંગડીઓ હોય છે. એના નજીકે પૂંછડીના વાળ કાળા રંગના હોય છે.'

નીલગાયને પ્રમુખે હસારત કરી એટલે એ પોતાની જગાએ જઈને બેસી ગયું. પ્રમુખે હવે એક નવા મૃગની ઝોળખાણુ આપતાં કહ્યું: 'હવે હું તમારી આગળ મૃગની જાતના એક બીજા નાનકડા પ્રાણીની ઝોળખાણુ કરાવું છું. એને ચોસિંગા કહે છે. ચોસિંગા અહીં હાજર થાય.'

પ્રમુખના હુકમ અનુસાર ચોસિંગા ત્યાં હાજર થઈ ગયું.

એનું ઝોળખાણુ આપતાં પ્રમુખ બોલ્યા: 'આ મૃગની જાતનું પ્રાણી આપણા હિંદનું વતની છે. એ નાનકડું હોય છે. એની ઉંચાઈ આશરે ૨૧ ઇંચની વધારે નથી હોતી. એને માથા ઉપર શિંગડાં હોય છે. બધાં મૃગને બે શિંગડાં હોય છે ત્યાં માથા ઉપર, પણ જરા છેક જાયેની બાજુએ હોય છે અને બે નાનકડાં શિંગડાં એની આંખની ઉપરની બાજુ હોય છે. આ રીતે એને ચાર શિંગડાં હોવાથી એ ચોસિંગાના નામે ઝોળખાય છે. તમે સૌ જોઈ શકો છો કે એનાં મોટાં શિંગડાં ૩૧ થી ૪ ઈંચ જાંબાં છે ત્યારે નાનાં શિંગડાં ૧૧ થી ૨ ઇંચનાં છે.'

'એ હિંદના કયા ભાગનું વતની છે?' એક નાનકડા મૃગબાળે પૂછ્યું.'

'એ હિંદના ઉત્તર પ્રદેશનું વતની છે. હિમાલયના તળપ્રદેશમાં પંજાબથી નેપાળ લગીના ભાગમાં અને બીજા ગીચ ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં એ મળી આવે છે. ચોસિંગાની આંધી વિશેષ ઝોળખાણુ આપવાની રહેતી નથી. હવે તમારી આગળ મૃગની જાતનું એક સૌથી અગત્યનું પ્રાણી રજુ કરું છું, અને તમે બધા એને જોઈને ખૂબ ખુશ થશો એવી મારી ખાતરી છે. ચાલો, કર્ણાટકી મૃગ આગળ આવી જાય.' પ્રમુખ બોલ્યા.

પણ વારમાં જ પ્રમુખની પાસે કર્ણાટકી મૃગ આવીને ઊભું રહ્યું.

'આ મૃગની નાભિમાં કર્ણાટકી ચાય છે. કર્ણાટકી મૃગબંધને એક સૌથી ઉત્તમ પદાર્થ છે. એ બહુ જ ગરમ છે અને દવામાં એ બહુ અસરકારક થઈ પડે છે. આ કારણથી કર્ણાટકી મેળવવા આ મૃગની શોધમાં માણસજાત ક્યાં જ કરે છે અને એના શિકાર કરે છે. કર્ણાટકી આખા જગતમાં માત્ર કર્ણાટકી મૃગની નાભિમાં જ યતી હોવાથી એ બહુ મોંઘી મળે છે. અલખત, બજારમાં ખનાવટી કર્ણાટકી વેચાય છે, પણ સાચી કર્ણાટકી તો અતિશય કિંમતી હોય છે.'

'તમે જુઓ છો તેમ કર્ણાટકી મૃગ બહુ જ નાનું હોય છે, અને એના માથે શિંગડાં હોતાં નથી. એને આકાશમાં ઊડતાં ગરુડ, સમળી વગેરે પક્ષીઓ પજવે છે, અને એ કારણે એના રક્ષણ માટે ઇશ્વરે એને બે દંતુરજા આપેલા હોય છે. એ દંતુરજા વતી એ આકાશના પંખીઓના હુમલા સામે પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે.'

'ત્યારે શેમોહસ દરણ કયી જાતનું?' મને જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થવાથી મેં પૂછ્યું.

'એની જાત ત્રિશંકુ જેવી છે. કેટલાક પ્રાણીવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ એને પર્ણાનાં વર્ગનું ગણે છે, કારણ એ કાંઈક અંશે બકરાને મળતું આવે છે. પણ ખરી રીતે એ દરણના વર્ગનું જ પ્રાણી છે અને એને અમારું જાતબાઈ કહેવામાં અમે બૂલ કરતાં નથી.'

‘ શેમોઇસ મૃગમાં શિંગડાં જુઓ. એ નાનકડાં છે. માથાની ટોચથી એ સીધાં જીગે છે અને પછી પાછળની બાજુ વળાંક લે છે, અને છત પર ભરવેલા દૂધ જેવા એનો દેખાવ લાગે છે. ’

‘ આ શેમોઇસ હરણ હિંદ કે આફ્રિકાનું વતની નથી. એ અમેરિકામાં પણ વસતું નથી. યુરોપ અંડાના સ્વિટ્ઝર્લેન્ડના પ્રદેશ નજીકની આલ્પ્સની ગગનચુંબી ગિરિમાળામાં એનો વાસ છે. યુરોપના પૂર્વ પશ્ચિમ દેશોમાં એ વસે છે, પરંતુ ખાસ કરીને એ આલ્પ્સ પર્વતના ઊંચા ભાગોમાં શીત પ્રદેશમાં વસે છે. ’

‘ એની ખૂબી એ છે કે એ એટલા સીધા ચઢાણવાળા પહાડની ટોચો ઉપર આસાનીથી ચઢી શકે છે કે એને જોનાર અગત્યથીથી દાંતમાં આંગળાં નાખી જાય છે. ખીજાં પ્રાણી નવાં ચડતાં તરત જ નીચેની ઊંડી ખીણોમાં ગમડી પડી મોતને ભેટી લે ત્યાં આ પ્રાણી જાણે ખુલ્લા મેદાનમાં ચાલતું હોય એમ લહેરથી હરીફરીને મગ્ન કરે છે. ’

‘ ત્યારે એનો કાંઈ શિકાર કરી શકતું નહિ હોય ને ? ’ એક નાનકડું હરણનું બચ્ચું વચ્ચે બોલી જાયું.

પ્રમુખ જરા નિસાસો નાખીને બોલ્યા: ‘ અફસોસ ! કાળા માથાના માનવીની કરામતને આ જગતમાં કાંઈ પહોંચી શકતું નથી. આલ્પ્સ પર્વતની એ ગગનચુંબી ગિરિમાળાઓ ઉપર પણ છાતીપક શિકારીઓ શેમોઇસ મૃગનો શિકાર કરવા ચઢેછે; અને ધણી યે વાર એ લોકો એને મારવામાં સફળતા મેળવે છે. આ પ્રાણીને મારવાનું કામ ‘જેમમખયુ’ છે એટલે એનો શિકાર કરનારા માણસો શેમોઇસ-શિકારીઓ (Chamois hunters)ના નામે જાણખાય છે. ’

‘ શેમોઇસ મૃગનું ચામડું અત્યંત સુંદર બદામી રંગનું, અને બહુ જ મુલાયમ હોય છે. માણસગત એમના કિંમતી પદાર્થો માફ કરવામાં શેમોઇસ મૃગનું ચામડું વાપરે છે, અને એ કારણે એના ચામડાની માગ બહુ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. આ કારણથી આટલે જીવે એ વસે છે તેા પણ આ પ્રાણીનો શિકાર કરવામાં આવે છે. અલબત્ત, એનો શિકાર કરવામાં શિકારીઓને વેરાન જરૂરમય પહોડો ઉપર ખૂબ રખડવું પડે છે અને બારે વિટ-બાણોનો સહન કરવી પડે છે. ’

‘ શેમોઇસ મૃગ આટલે જીવે વસે છે ત્યારે એ ખાતું શું દશે ? ’ એ પ્રશ્ન કર્યો.

‘ પહોડ ઉપર જે લીલાતરી જીગે છે તેની ઉપર આ મૃગનો પેટગુજરો ચાલે છે. શિયાળામાં જ્યારે પહોડ આખો જરૂરથી ઢંકાઈ જાય છે ત્યારે કાંઈક અંશે સુગંધીદાર હોય એવાં ફર, પાછન અને જુનિપર વૃક્ષની કૂચીકૂચો કુપજો ખાઈ મૃગ પોતાની જિંદગી તમાવે છે. ’

‘ શેમોઇસ મૃગ વિશે આપણો વાત પૂરી થઈ. દવે હું કળીઆર અને હોંકારની જાતના પરદેશમાં વસતાં એ મૃગને તમારી આગળ રજુ કરું છું. ’

પ્રમુખે હસારતથી એક મૃગને બોલાવ્યું. આપણા કાળાઆરને એ મળતું આવતું હતું. પ્રમુખ એની પીછાણ કરાવતાં બોલ્યા: ‘ આ પ્રાણી દક્ષિણ આફ્રિકાનું વતની છે, અને

એને સ્પ્રિંગ-બોક (Spring-bok) કહે છે. એ જાગ્યાર કૂદકા મારનાર હરણ છે. જ્યારે કોઈ એવિંતો ભય આવી પડ્યો છે એવું એને લાગે છે ત્યારે એ જમીનથી અદર કૂદકો મારી એકદમ દોડે છે. જમીનથી છ થી સાત ફૂટ લગી ઊંચો કૂદકો મારવો એ એને મને તદ્દન સહેલ છે. કોઈક વખત ખરેખર પ્રાણસંકટ આવી પડ્યું હોય ત્યારે એ જમીનથી ૧૨ થી ૧૩ ફૂટ જેટલો ઊંચો ઠેકડો પણ મારી શકે છે. એ આવી રીતે કૂદે, છે, ત્યારે એની પીઠનો પાછળનો ભાગ ગોળ બની જાય છે.

આ મૃગ દક્ષિણ આફ્રિકાના વિશાળ મેદાનોના પ્રદેશમાં ટોળાખંધ રહે છે. ત્યાં એમની વસ્તી બહુ મોટા પ્રમાણમાં છે. કોઈક વાર વધારે સારા ખોરાક અથવા રહેઠાણની શોધમાં એ હજારોની સંખ્યામાં ઊપડી જાય છે ત્યારે એવાજેવા દેખાવ ધ્યાય છે. એમના રસ્તામાં આવતાં ખેતરોનો ઊંચો પાક આ હરણનાં હજારોનાં ટોળાં સાફ કરી નાખે છે. કેપ્ટન કર્ડિંગ નામનો એક પ્રવાસી લખે છે કે મેં આ જાતનાં સ્પ્રિંગબોક મૃગાનું ટોળું એક વાર રસ્તામાંથી પસાર થતું જોયું તે અર્ધો માંછલ જેટલું પહોળું હતું અને એને પસાર થતાં પૂરાં બે કલાક લાગ્યા હતા ! આ ઉપ થી આ જાતનાં ટોળાં અર્ધાં હરણો દશે એનો તમને ખ્યાલ આવશે.

હવે આપણા દેશના કાળીઆર મૃગને મળતું ઉત્તર આફ્રિકાના પ્રદેશનું ગેઝલ મૃગ તમારી સમક્ષ રજુ થાય છે.

પ્રમુખની દરખાસ્તથી એ મૃગ આવીને ઊભું રહ્યું.

પ્રમુખ એની ઝોળખાણુ આપતાં બોલ્યા: 'તમે જોઈ શકો છો કે એ ધણી રીતે આપણા કાળીઆર મૃગને મળતું આવે છે. એ ખૂબ મોટાં ટોળામાં રહે છે. જંગલી હિંસક પશુઓ અને માણસો એનો શિકાર પણ મોટા પ્રમાણમાં કરે છે.'

આ હરણ પોતાનો બચાવ પોતાના દુરમનો પાસેથી શક્ય હોય ત્યાં જોરથી નાસી જઈને જ કરે છે. દોડવામાં એ એક નજરનું છે. ચીતા, સિંહ, વગેરેની સામે યવાનું તો એનામાં જોર હોય જ ક્યાંથી ? એટલે ખરેખર એને પાતળાં મજબૂત પગ, અને બધા સામે સદાય સાવધ રહેવાની જે શક્તિ આપી છે તે વતી એ પોતાની પ્રાણરક્ષા માટે પ્રયત્ન કરે છે.

કોઈક વાર નાનાં હિંસક પ્રાણી એમની ઉપર દ્રષ્ટો કરે અને નાસવાનો માર્ગ ન હોય તો આ હરણ પોતાના ટોળાનો મોરચો રમી દુશ્મનની સામે ચાલે છે. પોતાના શિંગડાં વતી તેઓ લડી લે છે. આવી વખતે સચકત અને છાતીધડા નરમૃગ ટોળાની આગલી દરોળમાં ગોળ કુડાળાના આકારે મોરચો રમીને ઊભા રહે છે, જ્યારે તેઓ વચમાં પોતાની માંદાઓ અને નાનાં બચ્ચાંઓને રાખે છે. પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ ખાસ કરીને તો તેઓ તેમનો બચાવ નાસી જઈને જ કરે છે.

પ્રમુખને નમન કરી આ પ્રાણી જનું રજું અને સાંજી શિંગડાંવાળું એક સેબલ મૃગ નામનું મૃગ પ્રમુખની મુન્યાની હવે આગળ આવ્યું.

એની ઝોળખાણુ આપતાં પ્રમુખ બોલ્યા: આ જાતના મૃગને સેબલ મૃગ (Sable antelope) કહે છે. એ દક્ષિણ આફ્રિકાનું વતની છે. એ બનતા લગી માણસોની વસાહતથી દૂર દૂર નિર્જન પ્રદેશમાં રહે છે. એ બહુ બીકણુ અને ચરમાળ છે. માણસને જોતાં જ બહુ ઝડપથી દૂર નાસી જવાની કળા એણે હાથ કરેલી છે. એ ૧૦ થી ૧૨ ના ટોળામાં વસે છે. એમાં આગેવાન તરીકે પુખ્ત ઉમરનો નર સેબલમૃગ હોય છે અને બીજા બધી એની માંદાઓ હોય છે. ખસ, આ હરણ વિશે આથી વિશેષ કંઈ કહેવાનું નથી.

પ્રમુખના શબ્દો પૂરા થાય તે અગાઉ તો એમને નમન કરો કેકેડો મારી આ મૂગ નાસી ગયું, અને પ્રમુખની સૂચનાથી એની જગાએ જેમ્સ-બોક્ (Gems-book) નામનું દરજી આવીને બેસ્યું.

પૂન લાંબાં, સોટા જેવાં વળદાર શિંગડાંવાળા આ મૂગની ઝોળખાણ આપતાં પ્રમુખ કહેતા લાગ્યા: 'આ પ્રાણી પણ આફ્રિકાનું વતની છે. એનું નામ જેમ્સ-બોક્ છે. એને કૂકામ (Kookabam) પણ કહે છે. એ મૂગની જાતિમાં મોટું અને બળવાન ગણાય છે. એ લગભગ ગધેડા જેવડું મોટું છે એ તમે જોઈ શકો છો. ખમા લગીની આ પ્રાણીની ઉચાઈ આશરે પોણાચાર ફૂટની હોય છે. એની ચામડીના રંગ કાળરચ્છીતરા અને આગવી પડતા ઘેરા હોઈ એ દેખાવે સોહામણ લાગે છે.

'એનાં શિંગડાં તરફ તમારું ખાસ ધ્યાન ખેંચવાનું છે. તમે જુઓ છો કે શિંગડાં મોટાં, સીધાં, અને અલ્પોદાર છે. આ જુરસાદાર મૂગનું એ અગત્યનું બચાવનું સાધન છે. સિંહ કે ચીત્તા સિવાય બીજાં નાનાં જંગલી હિંસક પશુઓ આ મૂગ ઉપર હલ્લો કરવાની હિંમત કરે ત્યારે પોતાનાં શિંગડાં ડાળી અને જમણી બાજુ ઊંચાંતીયાં અને આડાંબવળાં ફલાળી એના કુરમનને એ એવો તો સ્વાદ ચખાડે છે, કે એનો શિકાર કરવા આવનાર એનાથી ત્રારીને નાસી જાય છે.'

'સૌખ્યાર્થે! સાચાચ! સમામાં ઉત્સાહજનક અવાજે થયા. તાળીઓના મડગડા-ટથી પાતાવરણ બળભળી ઊઠ્યું.

'એ-ત્રણ ચીનીઓ સમાજનો શાંત થયા એટલે પ્રમુખે આગળ ચલાવ્યું: 'તમે બધાં ખુશી થયા તે જાણી મને આનંદ થયો; પણ એના પરાક્રમે તો એથી પણ વિશેષ છે. કોષ્ટક વાર જંગલનો રાજા અને આપણા સૌનો કાગ-શુ સિંહ આ મૂગ ઉપર હલ્લો કરે, તો આ મૂગ પોતાનાં શિંગડાં વતી એની સાથે પણ લડે છે. કેટલીકવાર એ સિંહને પણ બગાડી મૂકવાને શક્તિવાન અને છે.'

'કોષ્ટક વાર સિંહના દાથે દરજીનું મૃત્યુ થાય છે તો પણ એ વીરનું મૃત્યુ હોય છે. અમુક વખતે તો સિંહ અને દરજી, બંને સાથે મરણ પામે છે.

'એક વારે આ જાતના એક જેમ્સ બોક્ મૂગ ઉપર એક સિંહે હલ્લો કર્યો. મૂગ શિંગડા નમાવી સિંહનો સામનો કરવા તૈયાર જ બેસ્યું હતું. સિંહે જેવી તરાપ મારો તેવાં જ એનાં બાલા જેવાં અણીદાર શિંગડાં સિંહના શરીરમાં ઘેસી ગયાં. સિંહ મારે પીઠા અનુભવવા લાગ્યો અને બળપૂર્વક શિંગડાં કાઢવા મથામણ કરવા લાગ્યો. એની કોષ્ટક પણ મુક્તિ કામ લાગી નહિ. બંને વચ્ચેની ખેચમતાણીમાં જેમ્સ-બોક્ મૂગ મરણ પામ્યું એ ખરી વાત, પણ સાથે સાથે સિંહ પણ મરણ પામ્યો. ને મૂગનાં શિંગડાં એની દેહમાં પરીચાયેલાં જ રહ્યાં. પાછળથી મરણ પછી એમને છૂટાં પાડવા માટે એક માણસે ખૂબ મહેનત કરી; પણ શિંગડાં સિંહની દેહમાં એટલાં ઊંડાં ખૂંપી ગયાં હતાં કે તેનાથી પણ શિંગડાં બહાર નીકળી શક્યાં નહિ. આખરે બીજા વધારે માણસો એટલાં મળ્યાં ત્યારે જ સિંહના શરીરમાંથી એ મૂગનાં શરૂનાં શિંગડાં બહાર નીકળી શક્યાં. આ મૂગ આવું બહાદૂર છે !'

પ્રમુખની ઇસારતથી સૌને નમન કરી એ પોતાની જગાએ બેસી ગયું, અને એના યરાતનની ટહાણી સામળી દરજીની સમામાં એના માટે વખાણના અવાજે થઈ રહ્યા.

[અપૂર્ણ]

શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

આબુગઢ-ચંદ્રાવતીની અસલ ઐતિહાસિક વસ્તુ રજુ કરતા

વીર શૃંગાર અને કરુણરસથી ભરપૂર

રજવાડાના કાવાદાવા, અંતઃપુરની સ્ત્રીઓની રાજરમત
તથા અનેક લેલભરમોથી ભરપૂર

ઐતિહાસિક નવલકથા

રાજયોગી

વાને

પરમાર ધારાવર્ષાદેવ

ભાગ ૧-૨

જેની ત્રણ ત્રણ આવૃત્તિઓમાંની હજારો નકલો ખલાસ થઈ ગઈ છે.

અને આ ચોથી આવૃત્તિની જુજ નકલો બાકી રહી છે.

એક વખત વાચત્રી શરૂ કર્યા પછી હાથમાંથી મુઠવી નહીં ગમે.

૫૦૦ પાનાનો દળદાર પોથી પાકું પુસ્તક છતાં મૃદ્ય

દરેક ભાગના રૂ. ૪-૦-૦

લખો.

લુહાણામિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, વડોદરા.

રાષ્ટ્રના ધ્વજ
અને

રાષ્ટ્રના ધ્વનિ

બને પ્રત્યે

વધાર રહેતી

હિન્દુસ્તાનની

રાષ્ટ્રિય આમેદાન

રેકર્ડ કંપની

* ને રેકર્ડો ઉપર

સરકારી જીવન

ફેરફારી કરે છે...

* ને રેકર્ડો ઉપર

વિદ્યાના કનાકારેખા

મળા પચાવ છે

યંગ ઇન્ડિયા

આપા

સ્વર ધ્વનિ

રજુ કરે છે

કમલેશ પાર્ટી

મે-જુન '૪૩

ડી એ { તરલા વનમુખ
૬૯૩૦ { ભાગ ૧-૨

મણિબાઇ પાર્ટી

ડી એ { ગોરી બેકા તપ-
૬૯૩૦ { શર તણે આ ૧-૨

ઘરવા બેના
સ્વરનો ફાવ

મધુરિકા મનુમદાર

ગાંધીગીતો

રાષ્ટ્રિય મંગલારાધકે ૧૧૧૧૪

ડી એ { હું ધોળવડ
ભાગ ૧-૨

વૈશંપાયનનીવાણી

સૌભાગ્યવતી

અને

ગરીબ કન્યા

નાટકના ગાપતોની રેકર્ડો

તમારા આખાથે ઘરને

સૂરીલુ ને મધુરશિક્ષણ

આપતી સરથા —

ધી નેશનલ આમેદાન રેકર્ડ

મેન્યુ ૦ કંપની લિમિટેડ

૧૧૦, મેડોજ, સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧

તૈયાર થાય છે

છપાય

પહેલો ભાગ ચાલુ મારામાં પ્રકાશ થયે જશે

ગુજરાતના ગરવા નરેશ ..

જેમણે પોતાની પ્રવૃત્તિની સાવચિત્ત

પ્રગતિ બર્થે કરેલા અથાગ પ્રયત્નો

ભરી જીવનઝરમર જણાવતુ પ્રેરક,

ગોધક અને આદર્શ જીવનચરિત્ર

શ્રી. મહારાજા

સયાજીરાવ ગાયકવાડનું

જીવનચરિત્ર

ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર)

કે. શ્રીમત સયાજીરાવ મહારાજાના બાલ્યકાલ

લખને અવસાન સુધીના જીવનપ્રસંગો આ

પુસ્તક પુરા પાડે છે. આ આદર્શ

રાજવીનું જીવનદર્શન મેળવવા માટે

એના આલેખ થવા આજથી જ

નામ નોધાવો ...

□ સંખ્યાબંધ તસ્વીરો સાથેનું આ

અભૂતપૂર્વ પુસ્તક તૈયાર થાય છે

આલેખ થના તમારું નામ આજેજ નોધાવો

લખો —

લુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ, વડોદરા

1. 44-34146 :
 2. 44-34146 :

સા.પ્ર. આશ્રમ, મગધ :
મગધરાજાના ઇ. પટેલ

શ્રી. જયવળી દેસાઈ

Cum gratia

મદદનીઃ
શ્રી. વનભાગા દેસાઈ, ટ.એ.

५५१ २०३१

1. 부속 4호 402호

ପ୍ରଶ୍ନ : ୧୩

ಮೈತ್ರಿ ಸಂಘ

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ ૫૦ વરસથી હિંદનો મુક્તિ માટે શું શું કર્યું
તેના

શરૂઆતથી અત્યાર સુધીના સાચો ઇતિહાસ રજૂ કરતું અલોક પુસ્તક

હિંદી રાષ્ટ્રીય

મહાસભાનો ઇતિહાસ

ભા. ૧-૨-૩ કિંમત રૂ. ૧૧

પહેલો ભાગ સાથે લેનારને કિં. રૂ. ૧૦

દરેક મહાસભાના પ્રમુખના ફોટા સાથે

: આજે જ મળાવો :

***

શિરોહીના ઇતિહાસના સાચા હૃદયબોદક બનાવો રજૂ કરતી

પ્રેમ-શૌર્યથી ભરપૂર નવલકથા

બલહઠ બંકા દેવડા

વાને

મહારાજ સૂરતાણ

ભાગ ૧-૨

જેમા

અ તા:પુરની સ્ત્રીઓની રાજરમત, રજવાડાના કાવાકાવા પગેરે

લોદભરગોથી ભરપૂર, પ્રભાસા શુભ વખણાયલી સુંદર નવલકથા

કિંમત રૂ. ૬-૮-૦ ચારરેજ લુહુ

લખો- મેનેજર: હુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ, વડોદરા.

દરેક લાયબ્રેરીમાં ખાસ વસાવવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તકો

હદી ગૃહીય મહાસભાનો	
ઇતિહાસ ભા. ૧-૨-૩ ૧૧-૦-૦	
૨ રાજ્યોગી યાને	
પરમાર ધારા વર્ષાદેવ ભા. ૧-૨ ૮-૦-૦	
૩ બલહદ ખંડા દેવડા ભા. ૧-૨ ૬-૮-૦	
૪ મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન ૪-૦-૦	
૫ વિશ્વભારતી ૧-૦-૦	
૫ કૂલવાડી ૦-૪-૦	

શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા

૧ અગ્નિવેદ સંહિતા ભા. ૧ થી ૫ ૨૦-૪-૦	
૨ વેષારની આવી ૧-૧૨-૦	
૩ વિદ્યુત ૧-૧૨-૦	
૪ વિજ્ઞાનના વિધાયકો ૧-૧૨-૦	
૫ માર્ગ જીવન અને કાર્ય ક્ષેત્ર ૧-૧૨-૦	
૬ ઇતિહાસના સમયનું હિંદ ૧-૧૦-૦	
૭ જીવાનીની આવી ૧-૮-૦	
૮ કેનેડાનું જંગલદાર રાજ્યતંત્ર ૧-૮-૦	
૯ કેળવણી ૧-૮-૦	
૧૦ ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર ૧-૬-૦	
૧૧ આપણું પ્રાચીન રાજ્યતંત્ર ૧-૪-૦	
૧૨ ઉદભીજેની ઉત્ક્રાંતિ ૧-૪-૦	
૧૩ ક્ષણ જાડોનો અગીયો ૧-૨-૦	
૧૪ ભાષા વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા ૧-૧-૬	
૧૫ મહીપતરામ ૧-૧-૦	
૧૬ નેક્સનનું જીવન યંત્ર ૧-૦-૦	
૧૭ વદ્યભ ૧-૦-૦	
૧૮ છગ્ગાંડ અને હિંદુસ્તાન ૦-૧૫-૦	
૧૯ ખેતીના ઉપદ્રવો ૦-૧૪-૦	
૨૦ સરોવરના જીવો ૦-૧૩-૦	
૨૧ ગર્ભ વિદ્યા ૦-૧૨-૦	
૨૨ સૂર્ય ૦-૧૨-૦	

૨૩ મનુષ્ય જ્વમણ ૦-૧૨-૦	
૨૪ પ્રાચીન પૂર્વ ૦-૧૨-૦	
૨૫ હિંદુસ્તાનમાં જીવદા જીવદા રાક ૦-૧૨-૦	
૨૬ નરસિંહ મહેતા ૦-૧૧-૦	
૨૭ સામાજિક સુખરૂપતા ૦-૧૧-૦	
૨૮ નૌકાખળ ૦-૧૧-૦	
૨૯ ધન વિદ્યા ૦-૧૧-૦	
૩૦ હિંદની સફર નીકળેલા	
વદાણુવટીઓ ૦-૧૧-૦	
૩૧ પરિવર્તનવાદ ૦-૧૦-૦	
૩૨ હિંદુસ્તાનના લોકો ૦-૧૦-૦	
૩૩ પ્રાણીઓનાં શુભાશુભ લક્ષણો	
તથા વધ વિજ્ઞાન ૦-૧૦-૦	
૩૪ રથાનીક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ ૦-૯-૦	
૩૫ જગતની રાજનીતી અને હિંદ ૦-૮-૦	
૩૬ મેગરથીનીસના સમયનું હિંદ ૦-૮-૦	
૩૭ રેડીઓ અને ટેલીવીઝન ૦-૮-૦	
૩૮ કળા વિશે પ્રવચન ૦-૭-૦	
૩૯ તરવાની કળા ૦-૭-૦	

શ્રી સયાજી ખાલજ્ઞાન માળા

૧ પંચતંત્ર વાતો ભા. ૧-૨ ૧-૦-૦	
૨ સૂર્ય નમસ્કાર ૦-૮-૦	
૩ સીતા ૦-૬-૦	
૪ જીવદા ભગવાનની વાતો ૦-૬-૦	
૫ મદમદ બેગડો ૦-૬-૦	
૬ વાણેલાઓનું ગુજરાત ૦-૬-૦	
૭ આયોનું આદિ નિવાસ સ્થાન ૦-૬-૦	
૮ કરોળીઆનાં કાવત્રાં ૦-૬-૦	
૯ મીલની મુલાકાત ૦-૬-૦	
૧૦ પચાસ પ્રેરક પ્રસંગો ૦-૬-૦	
૧૧ છોડવાનું જીવન ૦-૪-૦	

આજેજ લખો:-

ન્યવસ્થાપક : લુહાણામિત્ર પ્રેસ, રાવપુરા-વડોદરા

ક આ પુસ્તકો તમારે વસાવવાં જોઈએ ક

અદ્ભુત પતિભક્તિ અને નારી ધર્મનું ચચાઈ
પાલન કરનાર સીતાજીનું જીવનચરિત્ર

સીતા

લેખક : નાણકલાલ નંદલાલ ચૌકસી

મૂલ્ય : ૦-૧-૦

પૌરોગ : ૦-૧-૬

શ્રી સયાજી જાલજાનમાળાનું પુષ્પ ૧૫૧ સું

શ્રી સૂર્યનમસ્કાર .

લેખક : કૃષ્ણાજી હરિ મનોહર, બી. એસ. સી.

મૂલ્ય : ૦-૮-૦

પૌરોગ : ૦-૧-૬

શ્રી સયાજી જાલજાનમાળાનું પુષ્પ ૧૦૬ સું

પુદ્ગલિગવાનની વૈર્તાઓ

લેખક :

ચંદ્રશંકર મ. ભટ્ટ વથા ડી. એન મૂર્તિ, બી. એ.

મૂલ્ય : ૦-૧-૦

પૌરોગ : ૦-૧-૬

ભારતીય મહિલા વિદ્યાપીઠમાં 'ગૃહીત આગમ'

(G. A)ની પદવી માટે સમાજશાસ્ત્રના

અભ્યાસમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થયેલ

ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર

લેખક : ચિમનલાલ મગનલાલ પંડિત

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૧-૦

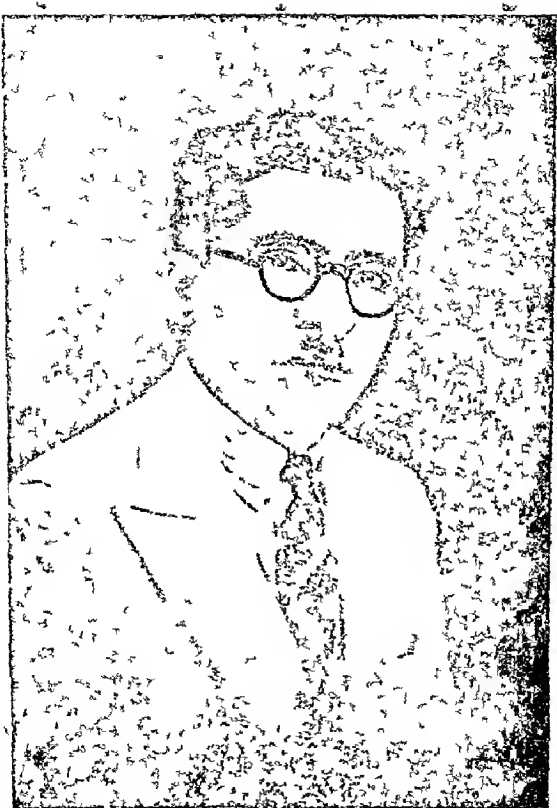
પૌરોગ : ૦-૩-૦

આ પુસ્તકો તમારાં સગાં-સ્નેહીને ભેટ આપવા લાયક

હોવાથી તમારે વસાવવાં જ જોઈએ

માત્ર થોડી જ નકલો શીલકમાં છે મારે આવે જ લખો

ક હુહાણામિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા ક

સ્વ. શ્રી. જયકૃષ્ણ નાગરદાસ વર્મા.

પુસ્તક ૪૦૬

જુન : ૧૯૪૩

અંક ૪થો

ગુજરાતની ગુણસુન્દરીઓનો 'ભાઈ' ચાલ્યો ગયો

‘ગુણસુન્દરી’ના આઘતંત્રી અને સંસ્થાપક, ગુજરાતના જાણીતા સાહિત્યકાર અને સમાજસુધારક અને લુણાવાડા રાજ્યના દિવાન, શ્રી. જયકૃષ્ણ નાગરદાસ વર્માના મુધવાર તો. પત્ની મેની મોડી રાત્રે, સુરત મુકામે, તેમના બનેલી શ્રી. ચૈતન્યલાલ સેવકરામ કક્કરનાં નિવાસસ્થાને યથેર્થાં અકાળ અવસાનનાં સમાચાર આપતાં અમને ભારે શોક થાય છે. શ્રી. વર્માનાં અવસાનથી ‘ગુણસુન્દરી’એ પોતાની જતેતા ગુમાવી છે. ગુજરાતની અનેક બહેનોએ પોતાનો વ્હાલમોથો ભાઈ ગુમાવ્યો છે.

શ્રી. જયકૃષ્ણ વર્મા, મુંબઈની વડી અદાલતમાં વર્ષો સુધી, વકીલાત કરતા હતા. અને તેની સાથેસાથ, ‘ગુણસુન્દરી’ દ્વારા અને ખીજી રીતે, ગુજરાતી સાહિત્યની પણ સેવા કરતા હતા. ગુજરાતની બહેનોમાં અક્ષરજ્ઞાનનો પ્રચાર કરીને, તેમને તેમની રિયલિટી અને તેમના અધિકારોનો જ્ઞાન કરાવવાનો પરમ ધર્મ શ્રી. વર્માએ સ્વીકાર્યો હતો અને એ દિશામાં ‘ગુણસુન્દરી’ દ્વારા, તેમજ મુંબઈના શ્રી. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ અને ખીજી અનેક સંસ્થાઓ દ્વારા, તેમણે સ્વેચ્છા કાર્ય કર્યું હતું.

સમાજસુધારાની પ્રયત્નમાં, શ્રી. વર્માને, ઘણું રસ હતો અને એ દિશામાં બનવું કાર્ય કરી છૂટવાના હેતુથી, તેમણે જાતિસેવાનું ધણું જ પ્રયત્ન કાર્ય કર્યું હતું.

સાહિત્યની, જાતિની, તેમજ ખીજી અનેક સંસ્થાઓ સાથે તેમને સંબંધ હતો અને એ સંસ્થાઓમાં તેમણે અગત્યના હોદ્દાઓ ભોગવી, ઘણી કામતી સેવા કરી હતી. ૧૯૩૬માં તેઓ લુણાવાડાના દિવાનપદે ગયા હતા. ત્યાં સુધી ‘ગુણસુન્દરી’નું તંત્રસંચાલન તેમને જ હસ્તક હતું. તંત્ર છોડ્યા પછી પણ તેમણે ‘ગુણસુન્દરી’ પ્રત્યે પોતાનું સમત્વ ચાલુ જ રાખ્યું હતું. લુણાવાડાના દિવાન તરીકેનો તેમનો ડારિંગાર, એક સુશિક્ષિત સજ્જનને શોભાવે એવો હતો.

છેલ્લા થોડાક માસથી શ્રી વર્માની તથિયત નાદુરસ્ત રહેતી હતી તેમનું હૃદય નબળું પડતું જતું હતું. તબીબી સારવાર ચાલુ જ હતી અને આરામ લેવાના હરાદાથી, હુમસમાં ખંગશે રાખીને તેઓ રતા હતા. દરમિયાન, મુંબઈ જતીને, અવસાનને આગલે જ અકવાડિએ તેમણે તબીબી તપાસ કરાવી હતી. તબીબોએ તેમને સંપૂર્ણ આરામ લેવાનો આમ્રક કર્યો હતો અને તેઓ પોતાનાં કુટુંબીજનો સાથે હુમસમાં આગમ લઈ રતા હતા.

પણ, વિધિનું નિર્માણ કંઈ જુદું જ હશે એટલે હુમસમાં તો. ૩-૪થીએ તેમના તથિયત વિગેય બગડી. તેમને પ્રાણવાયુ-એસ પર ગળવા પડ્યા અને હૃદય વધુ ને વધુ નબળું પડતાં તેમની તથિયત ચિંતાજનક બની ગઈ. એમાંથી કંઈક સ્વચ્છતા મળતાં, તો. પત્નીને

બુધવારે સાંજે, વધારે સારી સારવાર મળી શકે અને, થોડીક સ્વસ્થતા મળતાં, મુંબઈ લઈ જઈ શકાય તે માટે, તેમને સુરત ખસેડવામાં આવ્યા.

પણ, તેમને માટે પ્રયત્નું તેહું આવી રહ્યું હતું એટલે સુરત આવ્યા પછી, તેઓ થોડાક કલાકોમાં જ વધુ અસ્વસ્થ બન્યા અને આ દુનિયા છોડીને, સ્વર્ગને તજીને, ચાલ્યા ગયા.

તેમનાં અવસાનથી, તેમના વયોવૃદ્ધ પિતા શ્રી. નાગરદાસ પ્રથ્વરદાસ વર્મા, તેમનાં વયોવૃદ્ધ અને અત્યારે બિમારી ભોગવતાં માતૃશ્રી શ્રીમતી નંદકુંવરબા પર તેમના જીવનની આખરી અવસ્થામાં આવી પડેલો આઘાત અસહ્ય છે અને તેમનું કલ્પાંત જોયું જાય એમ નથી. તેમનાં પુત્રાન પત્ની, શ્રીમતી કુંજલીલા પર આવી પડેલું દુઃખ કલ્પનાતીત છે અને ચાર નાનાં બાળકો, બિચારાં અણુસમણુ આજે પિતાવિહોણા બની ગયાં છે. તેમનાં બહેનો, શ્રીમતી વિદ્યોદેવી હજાર અને શ્રીમતી રત્નેશ્વરીલા હજારની યાતના પણ દુઃસહ છે અને એ ઉપરાંત, શ્રી. વર્માના વયોવૃદ્ધ સસરા શેઠ રતિલાલ હજાર અને અન્ય સર્વ કુટુંબીજનો પર પણ ભારે દુઃખ આવી પડ્યું છે. શ્રી. વર્માના કુટુંબીસભા બની ગયેલા અનેક રેલેડીઓની યાતનાનો પણ કંઈ પાર નથી. એ બધાંને, આવી પડેલું દુઃખ સહન કરવાનું પ્રયત્ન બળ આપો અને શ્રી. જયકૃષ્ણ વર્માના આત્માને પ્રભુ ચિરંતન શાન્તિ આપો એજ પ્રાર્થના.

જીવન ઝંરમર

શ્રી. જયકૃષ્ણ વર્માનો જન્મ ભરૂચમાં, ૧૮૯૪ના મે માસની તા. ૨૬મીએ થયો હતો. ભરૂચ અને વડોદરામાં અભ્યાસ કરીને તેઓ મેટ્રિક થયા હતા અને તે પછી, મુંબઈની વિશ્વના કોલેજમાંથી બી. એ. થયા હતા.

એ પછી વધુ અભ્યાસ માટે, તેઓ વિલાયત ગયા હતા અને બેરીસ્ટર થવા ઉપરાંત, તેમણે લંડન યુનિવર્સિટીની અર્થશાસ્ત્રની એમ એસસી. ની પદવી પણ પ્રાપ્ત કરી હતી.

દિંદિ પાછા ફર્યા પછી તેમણે મુંબઈની એક બે મિલોમાં સેક્રેટરી તરીકે કામ કર્યું હતું. પરંતુ તે પછી તેમણે મુંબઈની વડી અદાલતમાં વકીલાત શરૂ કરી હતી અને તે ૧૯૩૬માં હુણવાગાના દિવાનપદે જતાં સુધી, તેમણે ચાલુ રાખી હતી.

શ્રી. વર્મા એક પત્રકાર અને સાહિત્યકાર પણ હતા. શ્રી. લોટવાળાનાં 'હિંદુસ્તાન' પત્રના તંત્રીપદે તેમણે કામ કર્યું હતું. 'પ્રજામિત્ર કેસરી'ના તંત્રવાહનમાં પણ તેમનો હિસ્સો હતો. લંડનથી મુંબઈના 'સાંજવતંમાન' પત્ર પર તેમણે લંડનનો પત્ર, વર્ષો સુધી લખ્યો હતો.

૧૯૨૧માં તેમણે, 'હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો ઇતિહાસ' લખ્યો હતો. એ બે ભાગમાં પ્રગટ થયેલા છે. 'મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન' તેમણે લખ્યું હતું. 'વર્માની વિવિધ વાર્તાઓ' અને 'લક્ષ્મીની સાડી' નામના તેમના વાર્તામંડો પણ પ્રકટ થયેલા છે.

૧૯૨૪માં તેમણે, સીસમાજની મેવા કરવાના આશયથી 'શુભસુન્દરી'ની રચના કરી હતી. એ દરમિયાન, 'શુભસુન્દરી' કાર્યાલય તરફથી અનેક પુસ્તકોનું પ્રકાશન પણ કર્યું હતું. હુણવાગાના દિવાનપદે જતાં સુધી, તેમણે 'શુભસુન્દરી'નું તંત્ર સંભાળ્યું હતું.

કાયદાનો તેમનો અભ્યાસ, સારો હતો. એટલે, મુંબઈની સીડનહામ કોલેજમાં થોડાક વખત પર્થંત તેઓ 'મહેન્ટાઇન લૉ'ના અધ્યાપક નિભાયા હતા. 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ લૉ' એક ઇન્ડિયા એન્ડ ઇંગ્લાંડ નામનું અંગ્રેજી પુસ્તક પણ તેમણે શ્રી. પારેખાન સાથે લખ્યું હતું.

શ્રી. વર્મા અનેક સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલા હતા. તેમના અવસાનથી શુભરોગે એક મંરકારી સજ્જન ગુમાવ્યો છે.

સ્ત્રી એટલે સમાજનું સર્વથી મહત્વનું અંગ. સ્ત્રી એટલે માતા, પત્ની, પુત્રી, ખજેન. સ્ત્રી એટલે સમાજની ભાવિ આશા સમાં બાળકોનું માનસિક અને શારીરિક ધડતર ઠરનાર સામાજિક વિધાત્રી. સમાજની ઉન્નતિ કે અવનતિ મોટે ભાગે સ્ત્રી પર જ અવલમ્બે છે. જે સમાજમાં ઉન્નત અને પ્રગતિશીલ નારીરત્નો પાકે છે એ સમાજ પ્રગતિને પંચે અચૂક પ્રયાણ કરવાનો. સમાજનાં જુદાં જુદાં અંગોને મણકાઓની ઉપમા આપીએ તો એ સર્વ મણકાને ધારણ કરી સમાજરૂપી માળાને મૂલ્યબદ્ધ કરી રાખનાર દોરીની ઉપમા સ્ત્રીને આપી શકાય.

હિંદુ અતિ વિશાળ દેશ છે-લગભગ બેંડ સરખો. એમાં અનેક જાતિઓના, અનેક ધર્મના, અનેક ભાષાં બોલનારા અને વિવિધ પ્રકારના સામાજિક રિવાજોને આધીન થનારા લોકો છે. પ્રાંત પ્રાંતની ભાષા જુદી, રિવાજ જુદા, સમાજધડતર જુદું અને માનસ પણ કંઈક અંશે જુદું. સમાજના એક અંગ રૂપે પ્રાંતપ્રાંતની સ્ત્રીઓનાં માનસ અને સ્વભાવ પણ જુદાં. આ લેખમાં હું બંગાળ પ્રાંતની સ્ત્રીઓ વિષે બંગાળના મારા અનેક વર્ષના વસવાટ દરમ્યાન મને મળેલી માહિતી ટૂંકમાં રજૂ કરીશ.

હિંદના કોઈ પણ પ્રાંતની સ્ત્રી કરતાં બંગ મહિલા એક બાબતમાં અનોખી છે-સહન-શીલતાના ગુણમાં. બંગ નારી જેવી સહનશીલ નારી તમને હિંદના કોઈ પણ પ્રાંતમાં નહિ મળે. નારી પુરુષની 'દારી' થવા સરખાવેલી છે એ સંસ્કાર બંગલકન્યા ગર્ભમાંથી જ લઈને આવે છે. પતિ અને કુટુંબની સેવા કરવા જ પ્રજુએ

સ્ત્રીને જન્મ આપ્યો છે એવી બંગ મહિલાની માન્યતા છે. પોતાનો હાથ ઝાલીને પતિએ પોતાને આ બવસાગરથી તારી દેવાનો પોતાના ઉપર ઉપકાર કયો છે એવી બાવના બંગાળી સ્ત્રીવર્ગનો મોટો ભાગ હજી ચે સેવે છે. પત્નીનો તારણહાર પતિ છે અને સ્ત્રી જાતિનો ઉદ્ધાર કરનાર પુરુષજાતિ જ છે એ માન્યતા બંગ નારીસમાજમાં પરાપૂર્વથી ચાલતી આવી છે. પતિની કૃપા પામનાર બંગ મહિલા પોતાના સંસારને સ્વર્ગ ગણે છે અને પતિની ચરણરજને બંગ નારી પોતાનું મદાસીબાગ્ય લેખે છે.

મુખ્યવસ્થામાં પ્રવેશ્યા પછી બંગલકન્યા-સાધારણ રીતે લગ્ન થઈ ગયા પછી-ખુદ્દે મોંએ ફરી શકતી નથી. બંગાળમાં પડદાનો રિવાજ છે. કેવળ બાલ્યાવસ્થામાં બંગાળી કન્યા "ફ્રેક" પહેરીને કે બંગાળી સાડી પહેરીને બજારમાં ફરતી નજરે ચડે છે. પોતાની મા કે ઘરની સ્ત્રી સાથે નહિ પણ પોતાના બાપ, વડીલ, વાલી અથવા ઘરના કોઈ પુરુષ સાથે તે બજારમાં જાય છે સાધારણ રીતે બંગાળનો મધ્યમ વર્ગ પડદો રાખે છે શ્રીમંત વર્ગની સ્ત્રીઓ મોટાંભાં કે ગાડીઓમાં બજારમાં આવે છે અને કડી કડી ખરીદી કરે છે. છેક નીચલા ઘરની સ્ત્રીઓ જેમાં ચાકરડી, રાંધનારી સુઘાણી, મજૂરણી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે તેમને પડદો રાખવો પાત્રવે તેમ ન હોવાથી તેઓ પડદો રાખતી નથી. એકાદશી કે પૂર્ણિમાને દિવસે ગંગાનંદન માટે બંગાળી સ્ત્રીઓ વધારે પ્રમાણમાં ઉતરી પડે છે. એ વખતે કેટલીક વાર મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ પણ કામચલાઉ રીતે પડદાને દૂર કરે છે,

જંગાળો કન્યા મુઘાવરયાને આરે પગ મૂકે ત્યારથી જ પોતાનાં લગ્ન માટેની ચિંતા એના મનમાં પ્રવેશે છે. જંગાળમાં વરવિક્રયની પ્રથા હોવાથી કન્યાના બાપે વરવાળાઓને રોકડ રકમ આપવી પડે છે. મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગના જંગાળો બાપ માટે આ કામ અતિ કઠીન હોય છે. કેમ કે એટલા પૈસા એણે બાગ્યે જ બચાવ્યા હોય છે. આથી જંગાળો બાપ પોતાની કન્યાને ઠેકણે પાડવા માટે સદા ય ચિંતાતુર રહે છે. છાની રીતે એ ચિંતા કન્યાને પોતાને પણ ફેરી ખાતી હોય છે. વરવિક્રયની આ પ્રથા જંગાળનાં સર્વ સામાજિક અનિષ્ટોની જન્મેતા છે એમ કહી શકાય.

વરવાળાઓ કન્યાને જોવા આવે છે અને કન્યા પસંદ પડવા પછી એક પક્ષ વચ્ચે ઘરેણાંની અને રોકડ રકમની વાતચીત ચાલે છે. સાડું પૂર ઉતરે તો યથાસમય લગ્ન થાય છે. અને નવવધુ સ્વજનોતો ત્યાગ કરી અગલયા કુટુંબમાં પ્રવેશે છે.

નવી આવનાર કુલવધુએ સાસરામાં ઘણી મર્યાદા જાળવવી પડે છે. પડો તો ખરો જ. ઉપરાંત લાજમર્યાદા જાળવીને ઘરનાં દરેક જથ્થો જોડે વાત કરવી પડે છે. હવે સાદે તે બોલી શકતી નથી.

પણ વખત જતાં એ નવા ઘરમાં એને ગોઠવા માંડે છે. સ્વસુરપક્ષની વ્યક્તિઓ તેને સ્વજન જેવી લાગવા માડે છે. પતિના એ ઘરની માયા ધીરે ધીરે તેના હૃદયને આવરે છે અને પછી તો એ ઘરને જ 'તે પોતાનું' ઘર માનતી થઈ જાય છે.

હવે જંગુ શુદ્ધિની દિનચર્યા જોઈએ. સવારે વહેલી ઊઠી એ રનાનાદિ અને પૂગ્નથી વહેવી પરવારી લે છે. એ પછી તેણે ઘરમાં ધૂપ દેવાનો હોય છે. સામાન્ય રીતે દરેક જંગાળોના ઘરમાં સવારસાંજ ધૂપ દેવાનો

રિવાજ છે. ધૂપ દીધા પછી સ્વસુરપક્ષના માણસો જુના વિચારનાં હોમ તો તેમની પૂજા માટે બધી સામગ્રી તૈયાર કરી દીધા પછી અને સવારનાં "જલપાન" (નાસ્તો) કે ચ્હાપાણીની વ્યવસ્થા કરી પછી તે "ભાત કરવાના" (જંગાળોમાં રસોઈ કરવાને "ભાત કરવા" કહે છે) કામમાં લાગે છે. મધ્યમ વર્ગના જંગાળો ગૃહસ્થ સાધારણતઃ ઑદિસમાં કારકુન જ હોય છે. અગિયાર વાગ્યે તેને ઑદિસે જવું પડે છે. આથી જંગુ શુદ્ધિ દશ-સવા દશ વાગ્યે પતિ અને છોકરાંઓ માટે "ભાત કાઢે છે" (પીરસે છે).

પતિ અને બાળકો જમીને ગયા પછી ઘરમાં વાનપ્રસ્થ સેવતાં બીજાં વડીલો હોય તેમને શુદ્ધિ જમાડે છે અને પછી પોતે જાય છે. એ પછી રસોડાને ચોકખું કરી અચ્છાં વાસણ ચાકરડીને માજવા આપે છે (બહુ ગરીબ હોય તો પોતે જ માંછ નાખે છે). પછી બપોરે રહેજા આડે પડખે થાય છે. ત્રણ ચાર વાગ્યે આડોશપાડોશની સ્ત્રીઓ જોડે મોટે ભાગે સામાજિક વાતો કે પોતાનાં મુખકુંખની વાતો કરે છે અથવા મહામારત, રામાયણ કે એવાં જ અન્ય ધાર્મિક પુસ્તકોનું વાચન કરે છે. સાંજે રસોઈ ચઢાવ્યા પછી દીવાજત્તી પહેલાં ઘરમાં ફરી ધૂપ દે છે. ઑદિસેથી પતિ ઘેર આવે તેને પગ ધોવા પાણી આપે છે અને તેના "જલપાન"ની વ્યવસ્થા કરે છે. આ "જલપાન" એટલે હળવો નાસ્તો. કંઈ પણ ખાધા વગર પાણી ન પીવું એવી જૂની રીતે અંજે સાધારણ નાસ્તો કરવાને જંગાળો બાપમાં "જલપાન કરવું" કહે છે. આ જલપાનમાં હવે તો ચ્હા પણ ધુસી ગાંધ છે એટલે મોટે ભાગે હળવા નાસ્તો જોડે ચ્હા પણ પીરસાય છે. પતિદેવ એ પછી ઘરમાં ઘુસી ગગડાવતાં મિત્રો જોડે ગપ્પાં મારે છે કે નમતી સધ્યાએ

ક્યાંક લટાર મારવા ગય છે. તે રાત્રે આંઠેકને અનુસાર પલટાતી રહે છે.

સુમારે ઘેર આવે છે ને નવેક વાગ્યે સૌ જાગે

અતિથિસત્કારમાં અંગ મહિલા પાવરધી

છે. જાગી પરવારી
પુરુષવર્ગ પોતાના
દળમાં અને સ્ત્રી-
વર્ગ પોતાના દ-
ળમાં ગામગપાટા
ચલાવે છે.

આ રીતે
અંગાળી ગૃહિણી
આજીવન કે-
ટુમ્બસેવા કરતી,
કુટુમ્બમાંનાં સ-
ર્વને સંતોષવા
મથતી, પતિકૃપા
ને પતિની ગરજ-
રજની સદા ય
લાક્ષણિક રાખતી
જીવન વ્યતિત
કરે છે. ઉપર
જે દિનચર્યા આ-
પી છે તે આ-
ર્થિક નજરે મ-
ધ્યમ વર્ગની અને
મધ્યમ સામા-
જિક વિચારો
ધરાવનાર કે-
ટુમ્બની અંગાળી
ગૃહિણીની છે.
શ્રીમંત અંગ
ગૃહિણીની દિન-
ચર્યા આપણી
શ્રીમંત ગુજરાતી
ગૃહિણીની દિન-

વિદ્યાવિલાસી વીર

લેખિકા : શ્રીમતી દિવાળીબાઈ રાઠોડ

રજવાડાનું દીવાનપદું ક્યું એ એક સોનાની
શાખલામાં જકડાવા રાખાન છે. ગમે તેટલી
વિદ્યા હોય, અખર જ્ઞાન હોય અને આજીવન
સુધિ હોય તો પણ કોઈક જ ભાગ્યશાળી નર
રાજાનું અને પ્રજાનું ભણું કરી શકે છે. આવા
ભાગ્યશાળી નર તરીકે શ્રી જયકૃષ્ણ વર્મા હતા.
તેમણે પોતાની ૬-૭ વર્ષની કુટુંબી સુદતની
હુણાવાડાની દીવાનગીરીમાં મળની કંઈક સેવા
ખાતવવાના પ્રયત્ન કર્યા છે. હુણાવાડાની પ્રજામાં
વિદ્યા છે, સંસ્કાર છે; પણ એની પીછાણ કરનાર
કોઈ ન હોય. આ જોડ શ્રી, વર્માએ પૂરી કરી
પ્રજામાં વિદ્યાનો પ્રેમ પ્રકટાવ્યો અને લાયક
પ્રજાજનોમાં સ્ત્રીપુરુષોને પદવીઓ, સર્ટિફિકેટો
અને નામદાર મહારાજા વીરભદ્રજીના મોહરના
ચંદ્રકો એનાયત કરી નગરવાસીઓને સન્માની,
હુણાવાડાના મહારાજાને પણ ગૌરવ અપાવ્યું.
આ ઉપરાંત તેમણે નાનાં મોટાં ઘણાં કાર્યો
પ્રજા માટેનાં હાથ ધર્યાં હતાં. તેમાં મુખ્ય કાર્ય
પાણીની તંગી દૂર કરવાનું હતું. હુણાવાડામાં
પાણીનું ભયંકર દુઃખ છે. હાલ માત્ર એક જ
તળાવ છે. તેને માટે ઠેર ઠેર તળાવો અને
કુવાની ઘણી જરૂર છે. પણ આ કાર્ય તેઓ
પાર પાડે તે પહેલાં તો કરાળ કાળે તેમને
હડપી લીધા. આ ફાળુજી શરૂ થઈ તો કોઈ ને
કોઈ દિવસ પડવાનો જ છે પણ શ્રી જયકૃષ્ણ
વર્માના અકાળ અવસાનથી હુણાવાડાની
પ્રજાએ એક વિદ્યાવિલાસી વીર ગુમાવ્યો છે,
અને જાહેરનો એક ભાગ ગુમાવ્યો છે. તેની
જોડ કોઈથી પૂરી શકાય નહિ. પ્રજા એમના
અપમાને વિર શાંતિ આપે અને તેમના કુટુંબને
દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ આપે એવી પરમા-
ત્માને મારી દીન ભાવે પ્રાર્થના છે.

હોય છે એટલું જ
નહિ પણ અતિ-
થિસત્કારને તે
ગૃહજીવનનો અને
કુટુંબજીવનનો
એક દ્વારો માને
છે. પોતાનાં જ
ગામ કે શહેરનો
માણસ પતિને કે
કુટુંબીઓને મ-
ળવા આવ્યો હોય
તો તેને હાથપગ
ધોવા પાણી
આપ્યા પછી પી-
તળની એક અતિ
સ્વચ્છ યાળીમાં
રસશુદ્ધા, મંદેશ,
શુભાગજીવું કે
એવી જ ખીજ
મીઠાઈ અને દર-
સાણમાં “સી-
ગાડી” કે “નિ-
મકિન” મૂકે છે.
હવે તો સાથે
મ્હાનો એક આ-
લો પણ આવ-
વાનો. રહેજ
સુધરેલું કુટુંબ
હોય તો મ્હા
અને કેટલી અ-
તિથિસત્કાર કરે
છે. મહારગામથી
થોડા દિવસ માટે

ચર્ચાને ઘણી મળતી આવે છે અને ગરીબોની આવેવા અતિથિની દરેક સગવડ સાચવવા
દિનચર્યા તો એ બિચારાની આર્થિક દશા અંગ ગૃહિણી બેસી રહે છે. અતિથિસેવા એ

ધરસંસારી ફરજોમાંની એક મદતની ફરજ હોવાય છે.

જંગાળમાં બાહસમાજનાં સ્ત્રીપુરુષો સુધરેલાં અને મોટે ભાગે શ્રીમંત વર્ગનાં હોય છે. બાહસમાજની સ્ત્રીઓ પડોરાખતી નથી. તેઓ ખજારમાં, નાટક-સિનેમામાં કે ફરવાનાં જાહેર સ્થળોએ વગર સંકોચે જાય છે. બાહસમાજનિરૂદ્ધ ન હોય એવી શ્રીમંત ધરની સ્ત્રીઓ પણ પડોરાખતી નથી. પચાસ વર્ષ પહેલાં જંગાળમાં પડોરાની સુરત પ્રચલિત હતી તે હવે ધીરે ધીરે શિથિલ થતી જાય છે. હવે તો મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ પણ કેટલીક વાર નાટકમાં કે સિનેમામાં પુરુષવર્ગ જેટલે બેઠેલી નજરે પડે છે. જંગાળમાં પડોરા હોવાને કારણે કસકતામાં તો ત્રણચાર પાર્ક (ખીચા) ખાસ સ્ત્રીઓ માટે જ રાખવામાં આવ્યા છે. હંચી દિવાલોથી ઘેરાયેલા આ ખીચાઓમાં સાંજ દાણે સ્ત્રીઓ જ કરવા આવે છે અને ખુલ્લી હવામાં ફરીને સ્વાસ્થ્ય મેળવે છે. નાટક અને સિનેમામાં સ્ત્રીઓ માટે ખાસ જુદા વર્ગો હોય છે અને એ વર્ગો આડો ચક્ર નાખીને પડોરાની પ્રથા ત્યાં પણ જળવવામાં આવે છે. કેટલાક રોડોમાં ખાસ “જનના દિવસ” રાખવામાં આવે છે. તે દિવસે કેવળ સ્ત્રીઓ જ એ રોડોમાં ખરીદી કરવા જઈ શકે છે. કસકતામાં “જનના રોડો”ને નામે ઓળખાતા બેએક ખાસ રોડો કેવળ સ્ત્રીઓ માટે જ છે. એ રોડોમાં સ્ત્રીઓને ખરતી જ ચીજો રાખવામાં આવે છે અને માત્ર સ્ત્રીઓ જ એ રોડોમાં પ્રવેશી ચીજો ખરીદી શકે છે. એ રોડોમાં “સેક્સમેન” (“સેક્સવુમન” કહેતું થોડું છે) પણ સ્ત્રીઓ જ હોય છે.

જંગાળમાં સ્ત્રીકેળવણીનું પ્રમાણ મુજરાત કરતાં ઓછું છે. બેચાર ચોપડી ભણી જંગાળી બાપાનું સાધારણ અક્ષરજ્ઞાન મેળવ્યા પછી સાધારણતઃ દશ-ગાઠ વર્ષની વયે જંગ કન્યાની કેળવણી ચૂરી થઈ જાય છે. છતાં

જંગાળમાં હંચી કેળવણી એક નવી એમ નથી. હાઈસ્કૂલોમાં ને હાલેજોમા પણ “બાંગ્લાર મેથ” (બંગાળીની કન્યા) નજરે પડે છે. સ્ત્રીઓ માટેની કેટલીક જુદી હાઈસ્કૂલો અને ગેયુન કોલેજ કસકતામાં છે. ધીરે ધીરે જૂના વિચારો દૂર થતા જાય છે અને કેળવણીનું પ્રમાણ વધતું જાય છે એટલે એ દિશામાં બાવિ આશરપદ છે. સારા ધરના તેમ જ કેળવાયેલા યુવકો હવે બહેલી કન્યા પસંદ કરતા હોવાથી જંગાળી બાપ પોતાની કન્યાને હવે હંચી કેળવણી આપવા તેમ જ શક્ય હોય તો લલિત કળાઓ શીખવવા ઉત્સુક રહે છે. જંગાળનાં ગામડાંઓમાં હજી કેળવણીની ખામતમાં અહીં પ્રગતિ થઈ નથી એ ઉણપ તરી આવે છે.

સુવાવરયા વટાવીને જંગ ગૃહિણી ત્યારે પ્રૌઢા અને છે ત્યારે પડોરા અને ધુમટો સ્વાભાવિક રીતે જ એનાથી ધીરે ધીરે અજાણ થતાં જાય છે. અતુભવે રીઢી બનેલી, ધરની માપાનું સુખામૃત પી પીને તૃપ્તિ પામેલી અને કુટુંબીઓમાં પોતાના બોલનું વજન પાડતી પ્રૌઢા જંગ ગૃહિણી ફરેલા નેત્રે આખા ધરને જુએ છે. જે ધરમાં એક વાર અતિ સંકોચ-પૂર્વક પોતે પગ મૂક્યો હતો તે ધરમાં હવે બીજાનો સંકોચ દૂર થાય એવું કરવા એ તત્પર રહે છે. ધરનાંને સુખી જોઈ પોતે સુખી થવું અને તેમને દુઃખી જોઈ પોતે દુઃખી થવું એ હવે તેના હૃદયનો એકમાત્ર ધ્યનિ હોય છે.

અને વૃદ્ધા! તેના જીવનમાં તો પ્રશુભજન અને પારકાની પંચાત એ બે જ અવસ્થા રહ્યાં હોય છે. કેવળ પોતાનાં કુટુંબનો જ નહિ પણ આખા જંગાળી સમાજનો ભાર પોતાને માથે હોય એમ એ જંગાળી વૃદ્ધાને લાગે છે. જેમ જેમ એ વધારે વૃદ્ધ થતી જાય છે તેમ તેમ પ્રશુભકિતનો તેના ઝોળ અને તેની જીભની લંગાઈ વધતાં જાય છે.

પોતાની જુવાનીના વખતમાં પોતે જળવેલી લાજભર્યાંદાને યાદ કરી કરીને આજની વહુવારુઓની નફ્ટાર્ક સાથે તે એની તુલના કરે છે. જૂના આચારવિચારોનો ધ્વંસ અને સુધારાનો મળખૂત થતો જતો પગદંડો એને ખડું સાથે છે. અંગ્રેજી બહુતરે જ એ બધું સત્યાનાશ વાળું છે એમ એ “ ડોશીમા ” માનતાં હોય છે.

બંગાળી વિધવા કાં તો અતિ સુખી હોય છે કાં તો અતિ દુઃખી હોય છે. સ્વસુરપક્ષુ કુટુંબ સારું હોય તો જુવાન વિધવા તરફ કેતુણ્યા અને સહાનુભૂતિની નજરે એ જુએ છે, અને તેને ઓછું ન આવે એ માટે એ કુટુંબની ઉંમરે પહોંચેલી દરેક વ્યક્તિ કાળજી રાખે છે. વિધવા ઉંમરે પહોંચેલી હોય તો એ કુટુંબનું દરેક જથ્થુ તેને સન્માને છે અને પોતાના તેના પ્રત્યેના પૂજ્યભાવથી એ પ્રૌઢ કે વૃદ્ધ વિધવાના અંતરનું દુઃખ ભૂલાવી દે છે. લગભગ દરેક સામાજિક કામમાં એ અનુભવી અને રીઠી વિધવા બાઈની સલાહ લેવાય છે.

પણ કુટુંબ અભદ્ર હોય તો તો વિધવાની દશા છુરી થાય છે. ખાવાપીવામાં અને પહેરવા ઓઢવામાં તેને ચુસ્ત સંયમ પાળવો પડે છે. એ તો કદાચ એ સહી લે પણ એ ઉપરાંત આખું કુટુંબ તેના તરફ તિરસ્કારની નજરે જુએ છે. એના વિધવા થવાથી જાણે એ આખા કુટુંબનું સત્યાનાશ વળી જવાનું હોય તેમ એના તરફ કૂર વર્તન દાખવવામાં આવે છે. એનાં આંસુ લૂછનાર, એના અંતરની વ્યથા સમજનાર કદાચ એકાદ વ્યક્તિ એ કુટુંબમાંથી કે આડોશીપાડોશીમાંથી નીકળી આવે તો આશ્વાસન મેળવી નેમતેમ એ જીવન પુરું કરે છે. કેટલીક વાર અસહ્ય ત્રાસથી જુવાન વિધવા ઘર છોડી નાસી જાય છે.

પ્રૌઢ કે ધરડી વિધવાનું કુટુંબમાં

સન્માન થતું હોય તો એ કુટુંબની સલાહકાર જેવી બની રહે છે. પછી એને ચોવટ કરવી ઘણી ગમે છે-ધરની, કુટુંબની, સમાજની અને ગામની. ખાસ કરીને ગામડાંઓમાં પ્રૌઢ કે વૃદ્ધ વિધવાઓ-ખીલું કશું કામ ન હોવાને લીધે-પોતાનો ઘણો સમય પારખી પંચાતમાં વીતાવે છે.

સ્ત્રીઓ માટે સામાજિક સેવાનું ક્ષેત્ર બંગાળમાં ઠીકઠીક વિકસેલું છે સેવિકાઓ (નર્સ) સારા પ્રમાણમાં બંગાળનાં શહેરોમાં મળી આવે છે. કેટલીક વિધવાઓ કુટુંબને આશ્રય ન મળતાં નર્સનું કામ શીખી પોતાનું શેષ જીવન સેવામાં વીતાવે છે. બંગાળમાં કેટલાક નારી-આશ્રમો તેમ જ સ્ત્રીઓ માટેની કેટલીક જાહેર સંસ્થાઓ છે. બંગાળની શિક્ષિત મહિલાઓ ઉપરાંત હવે તો મધ્યમ વર્ગની જંગ નારી પણ આવા આશ્રમોમાં અને આવી સંસ્થાઓમાં ભાગ લેવા લાગી છે.

કલાના વિષયોમાં હજી પણ બંગાળનાં ગામડાંઓમાં જંગ નારી કલા અને સપ્રમાણતાનું અદ્ભુત પ્રમાણ આપતી રંગોળી (જેને બંગાળી ભાષામાં ‘ અદ્ધના ’ કહે છે) પૂરે છે. વાર તહેવારે, શુભ પ્રસંગોએ અને પૂજના તહેવારોમાં બંગ મહિલાની ગૃહકલા વિકસી જાય છે. ધૂપદીપ, અદ્ધના, ભીંત પર પૌરાણિક ચિત્રોનું અંકન, દેવ કે દેવી માટેનાં આસનો, મંગલકુંભ, ગૃહશુભાર, વસ્ત્રપરિધાન વગેરે વિષયોમાં એ અવસરે બંગ નારી પોતાની કલાપ્રિયતા અને સંસ્કારપ્રિયતા દાખવે છે. બારતની તે બંગાળની સંસ્કૃતિ હજી એ સાચવી રહી છે.

અંતમાં બંગાળી મહિલાની વિશિષ્ટતા માટે “ દ્યૈવતી બાંગ્લાર મેયે ” (ધીરંગવાળી બંગશૂભિની પુત્રી) એ સંબોધન જ મને યોગ્ય લાગે છે.

ગોપી વિરહ

ઘેલી કીધી હો ! મુજને ઘેલી કીધી હો !
 મધુર મોરલીએ મુજને ઘેલી કીધી હો !
 પ્રકૃતિ નિદ્રા - જોળે સરી
 શાંતિ નિરવ જગે પ્રમરી,
 વેણુંનાદે નિદ્રા મારી હરી લીધી હો !...મુજને
 નિહાલ કોરે દિરે અંદરેખા
 રશ્મિ ઢળી સ્વેત યશુના સુહાય
 અનિતા આકલ્પકે શિત ગ્રે
 લલર લલરીએ તટ ઉભરાય !
 ઉભો વાલમ વૃંદાવને
 ધરી ખંસી કામળ કરે !
 કાનુડાએ રસસાગરની હેલી કીધી હો !...મુજને.
 ભર્યાં માનવીએ વૃજ મુન્ય ભાસે !
 ગિરી કંઠે જોધણુ મુન્ય ભાસે !
 કંછો રૂએ ના રવ કોકિલા ના
 જગે હૃદય ક્યાં મુર ખંસરી ના ?
 આજે યશુના ધિમે સરે !
 માઈ ઉર નિસારા ભરે !
 નંદખાળ શાને ગોપી ત્યાગી દિધી હો !...મુજને.
 શ્રી. નારાયણ સોલંકી

卐

સ્વાતંત્ર્ય-ઉપા

: ગજલ ૨

નભમંડલે હસે છે જાયા-સ્વતંત્રતાની
 અંધાર દૂર ખસે છે જાયા-સ્વતંત્રતાની
 મીઠી સમિર હહેરે,
 સંદેશ કાન્તિનો હે,
 હૈયામાં બ્યોમરંગો, ચિંતનની એ નિશાની
 નભમંડલે

જેવા નહે દિવાકર
 જરમાં તમજા નવલી..
 જાગૃતે (૨) હિંદવાસી સૌ ભેદને વિસારી
 —નભમંડલે

શ્રી વિષ્ણુ રહેતા

શ્રીમતી સુલોચનાબહેન દેસાઈના જીવનની ટુંકી રૂપરેખા

લેખિકા : શ્રીમતી પદમાવતી દેસાઈ, જી. એ.

વનિતા વિશ્રામનું નામ હિન્દુભરમાં સ્ત્રીજગતની સેવા માટે બળ્લીપું છે અને એ નામ સાથે શ્રીમતી ન્હાતીબહેન ગભ્ગર, સ્વ. શ્રી. બાજીબહેન મુનશી અને શ્રીમતી સુલોચનાબહેન દેસાઈ એ ત્રણ બહેનોનાં નામ પણ એટલાંજ સુપ્રસિદ્ધ છે. આમાંય શ્રી. સુલોચનાબહેન થોડા બોલાં-મુંગાં કાર્યકર્તા છે. એમણે એમના જીવનખેતનું નાવ બહુ પાછળ રહીને, છુપાયલાં રહીનેજ હંકાર્યું છે; છતાં હોશિયાર બહાસી ઢાંક્યો રહેતો નથી. સંસાર સાગરમાં અનેક તોફાનો અને વાવાઝોડા વચ્ચે પણ કુનેહથી નાવને ઢિનારે લાવનાર કુશળ ખજારી જણાઈ આવ્યા વગર પણ કેમ રહે ?

શ્રી. સુલોચનાબહેન એમ જણાયાં છે. એમણે જાતે કેટલે દિવસ જાહેરમાં આવવા ઇચ્છ્યું નથી. અને એથી તો નગરની કે દેશની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં ઇલાજાસાર-ઇરાદાપૂર્વક-લાગ ન લેતાં માત્ર ચોતાની એક પૂરી સંસ્થામાં જ એકાગ્રચિત્તે રૂળી રહેતાં.

આવી એક પૂર્ણ સેવાભાવી પૂનિત વ્યક્તિના બાજુ તેમજ આંતરિક જીવનને જોવું સમજવું એ સહજ વિકટ છતાં આવશ્યક છે.

શ્રીમતી સુલોચના બહેનનો જન્મ આગથી ત્રણ વર્ષ ઉપર એટલે સંવત ૧૮૪૫ના નેક સુદ નીજને દિવસે વડોદરા મુકામે એમના નાનાજી (માતૃથીના પિતાજી) સ્વ. દિ. બ. અંબાલાલ સાકરલાલને ત્યાં થયો હતો. એ પોતે બળ્લીતી અને આગળ વસેલી બ્રહ્મક્ષત્રીય ગણિતના છે. એમનાં માતૃથીનું નામ રૂદ્રમણી

બહેન અને પિતાથીનું નામ જાદવરાય છે. એમના પિતાનું અસલ વતન તો ભરૂચ પણ અભ્યાસાર્થે અને પછી ધંધાર્થે ઘણા ભરૂચ છોડી વડોદરા અમદાવાદ વગેરે રથજોએ જઈ વસેલા તેમ એમના પિતાથી પણ અમદાવાદમાં જ પાછળથી સ્થિત થયેલા.

એમને એમનાથી મોટા બે ભાઈ છે માતાનું છેલ્લું સંતાન અને કન્યા તરીકે તો એકલાંજ હોઈ માતાનો એમના પર વધારે સ્નેહ હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેમાંય એમની પછી અનેલી સ્થિતિથી તો એમનાં માતા એમને સદાય વીંટળાયલાં જ રહ્યાં છે.

બ્રહ્મક્ષત્રીય ગણિતમાં દિ. બ. નું કુટુંબ સુધરેલું અને બે પૈસે સુખી હતું. તેથી અન્ય મુદ્દામાં કન્યાનો જન્મ ભારૂંપ મનાતો (અને હજુય ક્યાં નથી મનાતો?) તેમ શ્રી. સુલોચના બહેનનો જન્મ નદિ મનાયો હોય એમ લાગે છે.

પહેલેથીજ નાગર ક્ષત્રીયનો ઔરો સાધારણ તો બજુતાં. તેમાં શ્રી. સુલોચના બહેનનો જન્મનો જરી આગળ એટલે એમને થોડું વધારે બજુવાનું મળેલું. એમનો યુગરાતી પાંચ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ વડોદરાની સરકારી શાળામાં થયેલો. ત્યાર પછી અમદાવાદ રહેવાનું થવાથી અંગ્રેની ગવર્નમેન્ટ ગર્લ્સ સ્કુલમાં અંગ્રેજી અભ્યાસ શરૂ કર્યો. આ આ સમયમાં એમની ગણિતમાં છોડરીઓને અંગ્રેજી બણાવવાની પ્રથા નવીસવીજ હતી અને જાદવા પ્રભાણે તો અમદાવાદની એમની ગણિતમાં શ્રી. સુલોચના બહેન જ પ્રથમ હતાં.

એમને એ પ્રમાણે માધ્યમિક શાળાનો ઉચ્ચ અભ્યાસ કરાવવા તમારે એમના માતૃશ્રીના શિક્ષણ પ્રેમ અને મહત્ત્વને ધન્યવાદ ઘટે છે.

છતાં એમનો એ અભ્યાસ પૂર્ણ થઈ શક્યો ન હતો કેમકે તે વખતના સિવાજ પ્રમાણે એમની ૧૩ વર્ષની ઉંમરે એમનાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં. ઈ. સ. ૧૯૦૩ની તા. ૩૭ એપ્રિલે આમોદના વતની શ્રી. જળવંતરાય બાપાલાલ દેસાઈના નાના પુત્ર શ્રી કનૈયાલાલ દેસાઈ સાથે એમનાં લગ્ન થયાં. આમોદમાં શ્રી. જળવંતરાયનું કુટુંબ જાણીતું જાનદાન અને ડેળવાણું હતું. શ્રી. કનુભાઈ લગ્ન વખતે એન્યુએટ થયેલા હતા અને બહુ આશાપ્રદ યુવક હતા. લગ્ન પછી શ્રી. કનુભાઈએ કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. પણ શ્રી. સુલોચનાબહેનનું શાળા-બહુતર ત્યારથી અટક્યું. અભ્યાસ દરમ્યાન શ્રી. સુલોચનાબહેનની કારકીર્દી બહુ સારી હતી અને શાળાનું બહુતર બંધ થયું તો પણ ઘેર સંસ્કૃતનો અભ્યાસ તો ચાલુ હતો જ. એમના સમગ્ર જીવનમાં જે એકનિધાનો ગુણ જોવામાં આવે છે તેનું બીજારોપણ એમના ગર્ભ-સરકારથી જ થયેલું જણાય છે. દિ. જ. અંબાલાલ સાકરલાલ પ્રખર શિક્ષણપ્રેમી હતા તેથી એમની માતા દ્વારા એમનામા એ વલણ સદને આવ્યું. તે ઉપરાંત દિ. જ. તું કહી શિરતપાલન પણ એમનામાં ઉતરી આવ્યું છે. નાનપણમાં સામાન્ય ધરના બાળકો સારી કે ખોટી રમતો રમી ટાળાઓ જમાવે છે ને પોળામાં કંઈક તોફાન-મજાહ કરે છે તેવી કોઈ જાતની પ્રવૃત્તિઓ એમણે નહિ કરી હોય એમ લાગે છે. એમને કોઈ બહેન-પણીઓ હોય એ જાણમાં નથી તેમજ ગોસાળ પક્ષની છોકરીઓમાં વયે મહોટાં હોવાથી નાનપણથી જ એ "મોટીબહેન" બન્યાં છે ! એટલે મારા બાપપણથી જ હું એમને ગાંભીર્યની મૂર્તિ સમાન જોતી આવી છું.

આમ એમની એકાકી સ્વભાવનું બીજ-રોપણ નાનપણથી જ થયું છે. એ સ્વભાવે બાળપણમાં એકાંતિક અભ્યાસી બન્યાં અને બ્યારે કાર્ય કરવા માંડ્યું ત્યારે એકાંતિક કાર્યકર્તા થયાં. જેમ ઝાઝા ફેરફાર અને નવિનતા એમનામાં નથી જણાતાં તેમ કોઈ પણ જાતની જુદેરાત, ધમાધમ કે ટામટોમ પણ નથી જ દેખાયાં.

શ્રી. સુલોચના બહેને શાળા છોડી પણ અભ્યાસ નહોતો છોડ્યો. એમના પતિ પણ કાયદાનો અભ્યાસ કરતા હતા. બંનેમાં સમાન જાનદાન લોહી હતું. બંને સુશીલ, શુદ્ધિ-શાળી અને સુઘ હતાં. ઇશ્વરે જેડી બહુ સારી જેડી હતી. એ યુગલ જે યુગલ રહ્યું હોત તો એમનું દામ્પત્યજીવન સામાન્ય રીતે બધીત ન થયું હોત, પણ વિધિનું વિધાન કંઈ જુદું જ હતું એ સુશિક્ષિત દંપતીના જીવનમાધુર્યના ઝરણુને ઉગમર્તા જ દૂર કાળે વિલાવી દીધું. શ્રી. સુલોચનાબહેનનાં ભાગ્યમાં દામ્પત્યસુખ નહોતું. ફક્ત ૧૫ વર્ષની એમની વય અને ૨૦ વર્ષના એમના રવામી, કાચી કેળના ગર્ભ જેવાં કુમળાં ને સુકુમાર બંનેય; કોને ખબર કે પૂર્ણચંદ્ર સમો પ્રગટવા નિર્માયકો આત્મા બીજની રેવામાં બંધાતો બંધાતો જ આધમી જશે ને ખીલતી ચન્દ્રિકાને રાણી નાખશે ? કોને ખબર કે કુસળા ઝાડ પર વિજળી પડી ઉગતી વેલને વિચ્છિન્ન ખરી નાંખશે ? કોને ખબર ? કોઈ કશું સમજ્યું નહિ. ૨૦ વર્ષની કુમળી વયમાં જ કનુભાઈનો દેહ છુટી ગયો. સુલોચના બહેન વિધવા થયાં. જે ખબર હોત તો ફક્ત એ વર્ષ માટે લગ્ન જ શું કામ કરત ! નૈતિક બલ આરિષ્ટી રહેવાને સરખાયેલ સંસારની એ સહજ ઝાંખીયે શું કામ કરત ? પણ જીવન મરણની કોઈને ખબર હોતી જ નથી. તો વૈદ્યકીય વિગ્નાનના હામ હેઠા પડે છે. ખગોળ-

વેતાઓ અને જ્યોતિષીઓ માત્ર હકીકતના આંકડા જ માંડે છે. તત્ત્વદર્શીઓ આત્માના અમરત્વનાં દર્શન-કરી કરાવી સંતોષ માને છે.

શ્રી. સુલોચના બહેન પર આવી પડેલા આ દુઃખથી એમનાં સગાં સંબંધીઓને પ્રયત્ન આધારે થયેા અને એમના માતાજીને તો બહુ આભ પુટ્યું જણાયું ! પણ શું થાય ? એમના માતાજીને સામાન્ય સ્ત્રી હોત તો રઢી કકળીને જીવન પુરું કરત.

જે દેવળ જીની ધરડમાં ચાલનાર હોત તો છોકરીને પણ રોતી કુટતી કરી મુકત. એની પાસે પ્રત્ત ઉપવાસો કરાવી કથા વાર્તા અને દેવદર્શનમાં જીવ વળાવી સામાન્ય દુઃખી વિધવાઓ જેવું જીવન એમનું બનાવત. જે પ્રખર સુધારક હોત તો પાછા કોત્રેજમાં મોકલત કે પુનઃકર્મ કરાવત. કેમકે શ્રી. સુલોચના બહેનની વય ત્યારે ન્હાની હતી. જે વર્ષના ટૂંકા પરિણીત જીવનમાં સ્વામીનેા સહવાસ ભાગ્યે જ એમણે માસ-જે માસ ભોગવ્યો હશે પણ એ જમાનાની દષ્ટિએ એમના માતા સુધારક હોવા છતાં પ્રખર સુધારક નહોતાં. તેમ અત્યંત જીના વિચારનાં પણ નહોતાં. નાનપણમાં માતાનું મૃત્યુ થવાને લીધે પિતાના મોભાદાર ધરનો વડીવટ કરતાં કરતાં હરેલ અને ગંભીર બનેલાં પ્ર. શ્રી. રક્ષમણીબહેન સ્વભાવે મક્કમ હતાં અને હજીવ છે. દિકરીના દુઃખનો ધા કારી હોવા છતાં એમણે

કો નામ પાકામિમુજલ્લ જન્તો !
દ્વારાણિ દૈવસ્ય પિધાતુ મિદે ॥

એ ભગવતી ભાગીરથીના અનુવાદ સમી ભાવિ નિર્મણીની ભાવનાથી એ દુઃખ સહી લીધું. શ્રી. સુલોચનાબહેનને એ દુઃખનો ખ્યાલ ન્હાવે તેમ એાછી રહે એની એમણે કાળજી રાખી અને પુત્રીવત્સલ માતાએ એરનો કટોરો પોતાને ગળે ઉતાર્યો. ઉચ્ચ

કોમના હિન્દુઓમાં દિકરીનું વૈધવ્ય માતાનું અધુરું ગણાય છે. આ માતાએ પણ એમ જ ક્યું. દિકરીને વૈગમ્યને માર્ગે વાળવા પોતે પણ ભેખ લીધો.

દિ. બ. અંબાલાલમાઇ દૌહિનીના આ દુઃખમાં દુઃખી તો ધણા થયા પણ એમની કર્મચયતા વિદ્યા અને સેવાભાવે એમની પાસે બોલાવ્યું કે, " બહેન હવે એકની મરી અનેકની સેવા કરે, એનું જીવન હવે એમ વાળો. "

આ અરસામાં પ્ર. રક્ષમણીબહેનના વાંચવામાં " શોભના " નામની એક નાની વાર્તા આવી. એમાં એક બહેન ઠાપ ઉચ્ચ આદર્શથી પ્રેરાઇ એક આશ્રમ ખોલે છે અને અનેક દુઃખી અને નિરાધાર બહેનોને આશ્રય આપી તેમનાં જીવન ઉચ્ચ માર્ગે દોરે છે. . .

પિતાશ્રીના ઉપરોક્ત વચનો અને આ વાર્તાએ એમની વિધવા પુત્રીને નિમિત્તે એક આશ્રમ ખોલવાની એમને પ્રેરણા કરી. પરંતુ તે દરમ્યાન અત્રેના તળીઆની પોળના વતની માતિએ રાયકવાળા બ્રાહ્મણ પરમશુર શ્રી રાજેશ્વર રાઝીની પાસે શ્રી. સુલોચનાબહેનનું સંસ્કૃત ભાષાજ્ઞાન અને ધાર્મિક વાચન શરુ કરાવવામાં આજીવું.

મુશ્કેલીમાં માણસને સદાજે ધધિર ભક્તિ-થી આશ્વાસન મળે છે. તેમાં મનનશીલ ભક્ત હસ્યોને અને જીનાસુઓને માટે તો મુશીબત-દુઃખ એ એક આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું સાધન બને છે. એ અરસામાં જે જાન સંસ્કાર પડે છે તે રક્ષાટિક સમા સ્વચ્છ હૃદયમાં સીધા ત્રીલાર્ક જાય છે અને પછી સમગ્ર જીવનનું ઘડતર એ આધ્યાત્મિક સંસ્કારના બળ પર થકાય છે.

શ્રી. સુલોચનાબહેનને દુઃખના દિવસોમાં ને નિર્દોષ કુમળી વયમાં ચોગ્દ ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક સંસ્કાર રેડનાર જે એમના

જેવીજ સહૃદય એકાંતિક સ્વભાવવાળી બ્યક્તિ મળી તે સ્વ. પૂ. સંજયેશ્વર શાસ્ત્રી. છતાં નવાઈ જેવું એ છે કે જાને વચ્ચે ગુરુશિષ્ય ભાવ કદિ થયોજ નથી. સ્વ. પૂ. શાસ્ત્રી મહારાજ પાસે ત્યાર પછી ધણાય બાઈ-બહેનોએ આધ્યાત્મિક પ્રેરણાઓ મેળવી છે. ધણાના જીવનપદ્ધતિમાં એમનો હાથ છે આ લેખિકાને પણ પ્રથમ ધાર્મિક સંસ્કાર એમના તરફથીજ મળ્યા છે પણ મોટા તરફ કદિયે એમણે ગુરુભાવ રાખ્યો નથી. એ બધાને પોતાનાં બાઈબહેન માનતા અને શ્રી. સુભોચનાબહેનને તો એ ખાસ પોતાની નાની બહેનજ ગણતા. ધણીવાર પાછળથી શ્રી. સુભોચનાબહેનની વાત કરતાં વાતસલ-ભાવથી એમની આંખમાં આંસુ આવી જતાં અને ધણીએ જોયાં છે.

સહૃદય સ્વામીના વિયોગમાં સહૃદય જનની છાયા તીચે, સહૃદય ગુરુ પાસે શિશુજી લેતાં શ્રી. સુભોચનાબહેનની સહૃદયતા ખૂબ ખૂબ વિશી અને અસંખ્ય દુઃખી બહેનોની તથા સામાન્ય શ્રી જનતાની સેવા કરવાની માતાસહજ સહૃદયતા એમનામાં આવી.

આ અરસામાં ખાડિયામાં જોડાબાઈની પોળની સામેના મહાદેવના ઓટલા પર પૂ. શક્ત્યજીબહેને પાણીની પરચ બેસાડી અને પાણી પાનારં તરીકે દિવાળી નામની એક મરીચ આઠાણુ બાઈને નિયુક્ત કરી. આ દિવાળીને જીવી નામની એક ૧૩ વર્ષની વિધવા છોકરી હતી. તેને એમણે શ્રી. સુભોચનાબહેન પાસે રાખી. એવામાંજ દેવા નામની એક વિસનગરા નાગર યાત્રીની મરીચ વિધવા છોકરી એના સંબંધીઓ તરફથી સોંપવામાં આવી. બાળાઓને માટે પણ સામાન્ય જ્ઞાન અને ધાર્મિક શિક્ષણનો પ્રબંધ થયો. ધીમે ધીમે છોકરીઓની સંખ્યા વધવા મુઠી કેમકે પોતાની પુત્રીના વેધબધી પૂ. શક્ત્યજી

બહેનની દષ્ટિ દુઃખી વિધવાઓ તરફ વધારે વળવા મુઠી હતી અને એમના ઉદાર માટે કંઈક કરવાની એમને પ્રેરણા મળી હતી.

સ્વ. નિલકંઠરાય છત્રપતિ ૩૫ વર્ષની બર યુવાવરચાએ અંધ જાન્યા અને "આંધળો દળે કે ગામ" એ ઠહેવત પ્રસાણી અવ-રચામાં પોતે આવી પડ્યા. પણ એમના પ્રબળ આત્માએ એ ઠહેવત યોડી પાડવાનો નિશ્ચય કરી યુગાંતમાં વિક્ટોરિયા બ્રાઈન્ડ સ્કૂલ કાઢી. યુગરાતીમાં પ્રેક્ષક સીપી ઉતારી, પોતાનું અને અસંખ્ય અંધોને કામ કરતા કરી, બહાવી, લખતા વાંચતા કરી તેમનું જીવન ઉઘમી-જીવવા યોગ્ય બનાવ્યું. સ્વ. પ્રાણલંકર, લ. દેસાઈના બહેરા-મુંગા પુત્રે એમના અંત-રાત્રાને સાદ કર્યો ને અંતે બહેરા-મુંગાની રાજા ખુલી જરાજર તેમજ શ્રી. સુભોચના બહેનના વેધબધે પૂ. શક્ત્યજીબહેનના હૃદયમાં દુઃખી વિધવા બહેનોના દુઃખોનો પોકર સંભળાવ્યો ને શરુઆતમાં આમ ફસ પાર બાળાઓને તો પોતાના ઘરમાં જ આશ્રય આપ્યો અને એનું ખર્ચ પોતે ઉપાડ્યું.

ઉપરોક્ત પ્રથમ બાળા જીવીને મેળવીને જ એમણે સંવત ૧૯૬૨ ના અષાઢ શુક્રે એકાદશીએ આશ્રમની રચાપના કરી ને એનું 'શ્રી સરસ્વતી મંદિર' નામ આપ્યું. આશ્રમની શરુઆત ઘરમાં થઈ હતી અને લેડી ગ્રીડુમાઈને હાથે એની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

એવામાં વડોદરા શ્રી ટ્રસિહાચાર્યના હિતસવ પ્રસંગે શ્રી. સુભોચનાબહેન ગયાં અને શ્રી. હિપેન્દ્રાચાર્ય પાસે ધર્મશિક્ષા લઈ એમને ગુરુ સ્થાપ્યા. આ વખતે એમને-મન્દિરમાંજ શ્રી બાજુગૌરીબહેન અને શ્રી. નાનીબહેનો મેળાપ થયો. એમના આશ્રમથી ઇ. સ. ૧૯૮૭ માં એ સુરત વનિતાવિશ્રામમાં ગયાં અને ત્યાં એ બે બહેનો સાથે વાત ચર્ચા પોતાના

“ સરસ્વતી મંદિર ” ને “ વનિતાવિશ્રામ ” નામ આપવાનો નિર્ણય કર્યો; તદનુસાર સં. ૧૯૬૪ માં જેઠ સુદ ૮ ને રોજ શ્રી. નાનીબહેન ગજગરને હાથે વનિતાવિશ્રામ ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું.

શરુઆતમાં પૂ. શાસ્ત્રીજી કથા કરતા અને સંસ્કૃત શીખવતા, કોઇ કોઇ વખત જુદી જુદી વ્યક્તિઓ પાસે વ્યાખ્યાન પ્રવચનો કરાવવામાં આવતાં. પછી ધીમે ધીમે ગુજરાતી ભાષાવાન લેખન વાચનદ્વારા અપાવવા માંડ્યું અને થોડું ઘરગથ્થુ ગણિત પણ શિખવાતું. આ પદ્ધતિ અત્યારના પ્રૌઢ શિક્ષણની તથા રાત્રીશાળાઓમાં ચાલતી શિક્ષણયોજના અને કમને અનુસરતી હતી. આજે ગુજરાતી સાહિત્ય જેટલું વિપુલ થયું છે તેટલું તે અરસામાં ન હતું. ગુજરાતી વાચનમાળાના પુસ્તકો છેક અત્યાર સુધી પ્રાથમિક શાળાઓમાં અને મીડલ સ્કુલ સુધી ચાલતાં. ગુજરાતી ભાષાને શિક્ષણના વહન તરીકે ગણવાનો પોકાર પૂ. મહાત્માજીએ કર્યો તે પહેલાં શ્રી. સુલોચના બહેનને હસ્તે સ્ત્રીજગતમાં ભાષા શિક્ષણનો પ્રચાર શરુ થઇ ચુક્યો હતો. ત્રણેક માસમાં સાધારણ વાચતાં અને લખતાં બહેનો શીખી જવા માંડી. બીલકુલ ન બજેલી ગામડાની બહેનો તથા મ્યુનિસિપલ કન્યાશાળાઓમાં અલ્પ અભ્યાસ કરી નાળપણમાં ઉડી ગયેલી બહેનો વનિતા વિશ્રામમાં અભ્યાસાર્થે આવતી.

આ બધાને શિક્ષણ આપવાનું કામ પણ શ્રી. સુલોચનાબહેન કરતાં અને આરંભના એ વર્ષોમાં તેા વીણવા ચુંટવાનું અને ફેટલીક વખત ઝાડું કાઢવાનું કામ પણ એમને કરવું પડતું !

દુઃખી વિધવાઓને અને ગૃહસ્થ કુટુંબની બહેનોને બહાર કાઢવા, પહેલાં કદિયે સાધારણ જનતા સાથે નહિ બળેલાં એ માતાપુત્રી, સામાન્ય કુટુંબોમાં ભળવા લાગ્યાં. લોકોને

ઘેર જઇ જઇ બહેનોને બહાર કાઢી આવ્યાં. આ લેખિકા એના દુઃખના દિવસોમાં વારંવાર પાસે આવી એ પૂજ્ય વ્યક્તિઓએ આશ્વાસન આપ્યું છે અને ઉન્નત જીવનની ‘ લાઇન દોરી ’ દેખાડી છે.

અત્યારસુધીનું શ્રી. સુલોચનાબહેનનું સેવા અને શિક્ષણનું કાર્ય એમની શક્તિ, જ્ઞાન અને ધ્યેયને અનુરૂપ હોઇ એમાં એમને ખૂબ આત્મસંતોષ રહેતો. પોતે પોતાની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ અર્થે ધ્યાન, જપ અને શાસ્ત્રાધ્યયનમાં સારો સમય વ્યતીત કરતાં છતાં પણ બહેનોની આ પ્રકારની સેવા અર્થે પણ એ ઠીક ઠીક સમય હોંસથી આપી શકતાં. એટલું જ નહિ પણ આ સેવાકાર્યે એમને જનમાનસનો બહેળો અનુભવ કરાવ્યો. એથી એમના એકાગ્રી સ્વમાવને લઇને વિરાટ દર્શનમાં જે ન્મતતા રહી જત તે દૂર થઇ. આ કાર્યે એમને કંઈ કંઈ પ્રેરણાઓ પાછ, ચિત્તશુદ્ધિમાં વધારો કર્યો. દહતા ને મસ્તતા વધીને આત્મશક્તિની સારી પીછાન થઈ.

આ અરસામાં સ્ત્રીઓની જ્ઞાનધુખ કંઈક વધવા માંડી હતી. પુરુષો સારી સંખ્યામાં ભણી ગણી ધધે લાગતા એટલે એમને સ્ત્રી જીવણીની ઉણપ સમજાવા માંડી હતી. ફેટલાક પિતા પોતાની કન્યાઓને અને ફેટલાક પતિઓ પોતાની યુવાન પત્નીઓને અહીં “ કાંઈક ” શિખવા મોકલવા લાગ્યા. ફેટલીક માતાઓ પોતે પોતાની બાલિકાઓને સાથે લઇ અહીં શીખવા આવવા માંડી. આથી વનિતાવિશ્રામનું ધ્યેય વિધવા ઉદ્ધારના સંકીર્ણ ક્ષેત્રમાંથી બહાર નીકળી વિસ્તૃત થવા લાગ્યું. આખા સ્ત્રીજગતની સેવા કરવાની એને તક મળી. વનિતા વિશ્રામનું વસતિગૃહ પણ માત્ર વિધવાઓનું ન રહી શક્યું. એમાં માતાઓ અને કન્યાઓને દાખલ કરવી પડી. કારણ કે અનુભવે જણાયું કે વિધવાઓ કરતાં

પણ વધારે દયનીય દશા “ સધવા ” ત્યકતા-
ઓની છે. સંતાનવતી વિધવા કે ત્યકતા
માતાની કે નિર્ધન માતાની એથી પણ કંરણ
હાલત છે. એટલે વસતિગૃહમાં કન્યા સધવા
વિધવા બધાંને લેવા માંડ્યાં. જે કે આર્થિક
કારણોને લઈને વસતિગૃહ-નિવાસિનીઓની
સંખ્યા ખૂબ વધારાઈ શકી નહિ પણ એકંદરે
શ્રીજગતની સેવામાં વનિતા વિશ્રામ દિવસે
દિવસે પ્રગતિ કરવા લાગ્યું.

આ સમયમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક
શિક્ષણમાં સહશિક્ષણને સ્થાન ન હતું. કૌલેજ-
માં થોડી કન્યાઓ જતી. માધ્યમિક શિક્ષણ
માટે કેટલાક આગળ વધેલા અને શ્રીમંત
કુટુંબોની બાળાઓ ગવર્નમેન્ટ મર્સ સ્કૂલમાં
જતી—એ સ્કૂલ સિવાય કન્યાઓને માધ્યમિક
શિક્ષણ આપનારી એક પણ શાળા અમદાવાદ
જેવા ગોટા શહેરમાં હરતી ધરાવતી ન હતી.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કોષ ખાસ વ્યવસ્થા
પદ્ધતિનું નામ આપ્યા વિના શ્રી. સુશોચના
બહેન ઓઓમાં શિક્ષણ પ્રચારનું કામ કરી
રહ્યાં હતાં પણ કન્યાઓને પદ્ધતિસર માધ્ય-
મિક શિક્ષણ મળે એટલા માટે શ્રી. કેશવપ્રસાદ
છોટાલાલ દેસાઈના આગ્રહ અને સતત પ્રયાસ-
થી વનિતા વિશ્રામે કન્યા વિદ્યાલયની ઇ. સ.
૧૯૧૬ ના જુન માસની તા. ૧ લીથી શરૂ-
આત કરી. આ અરસામાં પુનામાં પ્રો. ડી.
કે. કવેએ અખિલ હિન્દ સ્ત્રી વિદ્યાપીઠ રચાથી
સ્ત્રીશિક્ષણનો એક નવો સફા જોડ્યો તેની
મદદારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં સારી અસર થઈ.

આ વિદ્યાલયમાં કન્યાઓને માધ્યમિક
શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિસર યોજના થઈ.

આ અરસામાં ચૌદ પંદર વર્ષની ઉમ્મ-
રની યત્તાં યત્તાં તો બાળાઓને પરણાવી દેવામાં
આવતી ને એમનો બૌદ્ધિક વિકાસ અટકી
પડતો. આથી આ વિદ્યાલયનો અવ્યાસક્રમ
શરૂઆતમાં પાંચ વર્ષનો રાખ્યો હતો અને

કેળવણીનું વાહન માતૃભાષા—ગુજરાતી રાખ્યું
તેથી એટલા થોડા વખતમાં પણ માધ્યમિક
શાળાના શિક્ષણના પૂરેપૂરા સંસ્કારો બાળા-
ઓને મળે એવી ગોઠવણ થઈ.

આ મહિલા વિદ્યાલયનું શિક્ષણ વિષયક
સુકાન જણાતાં કેળવણીકાર અને સેવાભાવી
ગુજરાતનાં પ્રથમ ગ્રેન્ટુએટ બહેન શ્રીમતી
શારદાબહેનને સોંપવામાં આવ્યું. પાંચ વર્ષ
સુધી એમણે આ સંસ્થાને પોતાની નિષ્કામ
સેવા આપી એમને શ્રી. ચંદુલાલ કા. દવે
જેવા સેવાભાવી બાપ મુખ્ય શિક્ષક તરીકે
મળી આવતાં સંસ્થાનું કામ ધમધોકાર
આગળ વધવા માંડ્યું. વિદ્યાલયને અમદાવાદના
‘ગુજરાત કેળવણી સોમંડળ’ સાથે જોડવામાં
આવ્યું અને એની શાકાંતની પરીક્ષા એ વર્ષ
સુધી એ મંડળ તરફથી નિમાયેલ વિદ્વાન
કેળવણીકારો પાસે લેવાવવામાં આવી.

ઈ. સ. ૧૯૨૦થી શાળા પુનાની અખિલ
હિન્દ મહિલા વિદ્યાપીઠ સાથે જોડાઈ અને
એણે પહેલાની પરીક્ષાઓ માન્ય રાખી.

શ્રીમતી શારદાબહેન વગેરેના પ્રયાસથી
કન્યાઓના ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે પણ પ્રબંધ
કરવામાં આવ્યો અને અખિલ હિન્દ મહિલા
વિદ્યાપીઠના ધોરણે પોઝશાળાના વગેરે શરૂ
કયાં. આથી મહિલા વિદ્યાલયમાં બહુતી
બહેનોનો ઉત્સાહ વધ્યો અને એમાંથી ઘણી
કોલેજમાં પણ જવા લાગી.

આમ વનિતા વિશ્રામનું કાર્યક્ષેત્ર દિન-
પ્રતિદિન વિસ્તૃત થતું ગયું પણ તે માટે
શ્રી. સુશોચનાબહેનને ઘણેજ પરિશ્રમ કરવો
પડ્યો. શ્રી. કેશવપ્રસાદબાપ અને શ્રી. શારદા-
બહેન જેવાં સદાપકો હોવા છતાં સંસ્થાની
વ્યવસ્થા અને સૌથી કડવો, શુધ્ધ અને
ગુરૂત્વીભર્ગો આર્થિક જોગતે તો શ્રી. સુશોચના-
બહેનના શિર ઉપરજ આવી પડ્યો, અત્યાર
સુધીનું અર્થ તો થોડા ફાળાથી—કરકસરથી

નભાવવામાં આવતું પશુ હવે તેમ ચાલે એમ નહતું. મોટા પગાવના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ રોકવા પડ્યાં. એમના પગારો, શાળાનું ખીચું ખર્ચ અને વિદ્યાર્થનું ચાલુ ખર્ચ તો હતુંજ. ત્યાં મકાનની અગવડતા પડવા માંડતા તે માટે ઝોળા ફેરવવી પડી. આજે તો ગતિ-ઉદ્ધારમાં, કેળવણીના પ્રચારાર્થે, સામાજિક, રાજકીય કાર્યો માટે ઠેકઠેકાણે ફંડ ફાળા ઉધરાવાય છે એટલે દાતાઓના દાનની રકમ વહેંચાઈ જવાથી પૈસા ભેગા કરનારને મોટી રકમ ભેગી કરતાં બહુ મહેનત પડે છે. પહેલાં સંસ્થાઓ થોડી હોવાથી તેને સારી રકમ મળતી ને કામ સરળ બનતું—એવી એક માન્યતા છે અને એ માન્યતામાં સત્ય પણ છે છતાંયે આજે જે દાનના પ્રકારો બદલાયા છે તેવા તે સમયમાં બદલાયા નહોતા. સ્ત્રી કેળવણીની જરૂર સ્વીકારનારો વર્ગ ધનિક નહોતો અને ધનિકોને સ્ત્રી કેળવણી સમજતી નહોતી. તરવારની ધાર પર રહી આ કામ કરવું પડતું. જરીક પણ ઉણપ દેખાય તો તેને મોટું રૂપ આપવામાં આવતું. છોકરીઓને બહુ બાણવાની જરૂર નથી. સ્ત્રીઓને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય હોઈ શકે નહિ. બહેન બહેનો ઉછેર ખર્ચ અને છે—જે જમાનામાં જનસામાન્યનો આવો મત હતો તે સમયમાં સ્ત્રી કેળવણી માટે દાતાઓને ગળે વાત ઉતારી પૈસા કઢાવવા કઠણ હતા. અમદાવાદ મુખ્યત્વે વ્યાપારીઓનું નગર છે. એના ચહેરીઓ પૂરે વિચાર ક્યાં વિના કશું પગલું ભરે નહિ અને પૈસાની બાબતમાં તો ચોકસાઈ વ્યાપારીઓ સિવાય કોઈ રાખી શકે નહિ.

આવી પરિસ્થિતિમાં શ્રી. સુલોચનાબહેનને ફંડ ભેગું કરવામાં ઘણી ઘણી મુશ્કેલી વેકવી પડી છે. તેવામાં બીજા માંગવી પણ કોઈને ગમતી નહિ. તેમાંય ઉચ્ચ કોમના ગર્ભ શ્રીમંત કુટુંબમાં જન્મેલાં, હાથ લાંબો કરેલો પણ

કદિયે ધરવાની ટેવ ન ધરાવનારાં, સ્વભાવે એકાંતપ્રિય, શરમાળ, થોડાબોલાં શ્રી. સુલોચનાબહેનને દાતાઓને આંગણે ધક્કા પર ધક્કા ખાવા પડ્યા હશે ત્યારે એમને કેટલી મુઝવણો ઉભી થઈ હશે તે તો એ પરિસ્થિતિમાં મુકાયાં હોય તેમને જ સમજાય એમ છે. અને વળી એમની સેવાનો લાભ ઉઠાવનારાઓ પણ બેજવાબદારીભર્યું વર્તન બતાવે ત્યારે તો સેવા કરનારની ધગશ શાંત ન પડી જાય તો શું થાય?—આતુરે ઘણી વખત બનતું.

છતાં એક દાનવીર શેઠ મળ્યા અને એમણે રૂ. ૩૦૦૦૦)ની નાદર રકમ મકાન માટે આપી. આ શેઠ તે અમદાવાદના વતની શેઠ સોમનાથ રૂપજીદાસ. એમનાં પત્ની શ્રીમતી જીવદાસબહેનનું નામ સંસ્થા સાથે જોડવાની શરતે એ રૂપિયા મળ્યા તેથી ત્યારથી આ સંસ્થા “શ્રી જીવદાસ વનિતાવિદ્યામ” નામ પામી. આ રૂપિયા અપાવવામાં શ્રીમાન શેઠ યુનીલાસ નગીનદાસ ઓનાધવાળા અને શ્રીયુત ગિરિજાશંકર હરિશંકરભોષી—“ભોષીજી” ને નામે અત્રેના સુપ્રસિદ્ધ નાગરિકની સહાય શ્રી. સુલોચનાબહેનને બહુ સારી મળી. સંસ્થા તેમની ઝણી છે.

પરંતુ આટલી રકમ મકાન માટે પૂરતી ન હતી. મકાન, સંસ્થા કે તેના વિભાગોને કોઈ કોઈનું નામ આપી દીધા પછી તેમાં ખુટતી રકમ મેળવવા માટે તો વળી વધારે મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. કારણ કે થોડી રકમ આપી નામ મેળવનાર દાતાની શક્તિ જોઈ નવા આવનાર એમ કહે છે કે, એમણે પૂરી રકમ કેમ ન આપી? અને સહજે પ્રસિદ્ધિ ન મળે એવી રીતે—કેવળ ગુપ્તદાન અથવા નિષ્કામભાવે દાન કરનારાઓ બહુ થોડા મળે છે. આથી બીજી રકમ મેળવવા શ્રી. સુલોચનાબહેનને પાછો પ્રયત્ન કરવો રહ્યો અને એ માટે એમને અમદાવાદ બહાર હાથ લંબાવવો

પડશે. સુબાઇ, કલકત્તા, રંગુન અને મોલમીન વગેરે સ્થળોએ ફરી રૂ. ૧૫૦૦૦) ભેગા કર્યાં. સુબાઇમાં શ્રીમાન શેઠ સુનીલાલ ચીનાઇવાળા તરફથી મદદની શરૂઆત થઇ, અને અમદાવાદ પાછા ફર્યા પછી સ્વ શ્રીમાન શેઠ મંગળદાસ ગીરધરદાસે રૂ. ૧૦૦૦૦) આપ્યા. પછી તો પ્રપત્ન આવુ રહ્યો. બીજી મદદ આવતી રહી અને સમગ્ર રૂ. ૮૦૦૦૦) જેટલું મકાનફંડ થતાં સંરચના મકાનની શરૂઆત થઇ. મકાનનું ખાતમુદત પૂર્ણપાદ મહાત્મા ગાંધીજીને હસ્તે કરાવવામાં આવ્યું છે અને એની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા શ્રીમતી સરલાદેવી અંબાલાલ સારાભાઇને હાથે થઇ છે. સંવત ૧૯૭૫ ના અષાઢ શુકલ દ્વિતીયા, રવિવાર તા. ૨૯ મી જુન ૧૯૧૯ ને દિવસે ખાતમુદત થયું અને સંવત ૧૯૭૮ ના ચૈત્ર શુકલપચમી, રવિવાર તા. ૨-૪-૨૨ ને દિવસે એનું ઉદ્ઘાટન થયું.

આ ત્રણ ચાર વર્ષના ગાળામાં તો શ્રીમતી સુશોચનાબહેનને ખૂબ જ પ્રવૃત્તિશીલ રહેવું પડ્યું હશે.

મકાન થીમાન ચીનાઇવાળા શેઠની દેખરેખ નીચે બંધાયું. એ પદોપકારી સન્નિધિ પોતાની વૃદ્ધવયે પોતાની ધંધાદારી રોકાણોને ભોગે પણ રોજ આવી બાંધકામ પર ધ્યાન આપતા. શ્રી. સુશોચનાબહેનને એટલી રાહત મળતી તેમ જ શિક્ષણ વિષયક જવાબદારી શ્રી શારદાબહેન અને શ્રી. ચન્દુલાલ દ્વેએ ઉપાડેલી હોવાથી એ તરફ પણ કામ રાહ પડવા માંડ્યું હતું પણ તમામ વ્યવસ્થાનો બોલે તો એમને શિરે જ હતો.

નિરવધારી અથવા તો વેતનદાર છતાં પ્રમાણિક સાચા દિલના સેવાભાવી સહકાર્યકરો મેળવવા એ પૈસા મેળવવા કરતાં મહેતું કાર્ય નથી. એ મેળવવા, એને સમજવા અને અને એમની સાથે મળીને કામ કરવામાં

મુખ્ય કાર્યકર્તાની ધણી શક્તિ ને સમય ખરચાઇ જાય છે. ધણીવાર પોતાના આદર્શોના ભોગે બાંધછોડની નીતિ ગ્રહણ કરવી પડે છે. સ્વમાનનો ભોગ આપવો પડે છે અને કટલીક વાર તો જે કાર્ય માટે આ બધું કરવામાં આવે છે તે કાર્ય તો કર્યાનું કર્યા રહી જઇ બાકાવિધિઓ જ મુખ્ય થઇ પડે છે. આ કુખ્ય છતાં હકીકત છે. જે માણસ કરે તેને કામજ કરવાનું હોય છે. બીજાને માન આપી તેને અપયશનો પોટયો ઉપાડવો પડે છે. છતાં સાચા સેવાભાવીએ આથી ગમરાવવાની જરૂર નથી. સાચી સેવાનો કદર કોઇ તરફથી પણ પડેલી મોડી થાય છે જ. આવી સેવાને પરિણામે સમાજમાં એક યુગ પરિવર્તન થાય છે એજ સેવાનું મહાન દરજ્જા છે-પછી સેવક એ ફળ માગે કે ન માગે; એના હર્ષને કરવો ન પામે-પોતાની હયાતી દરમ્યાન-તો થે શું ?

આવુ યુગ પરિવર્તનમાં શ્રી. સુશોચના બહેન જેવી વ્યક્તિઓનો પણ મહોટો ફાળો છે. એમની સેવાને પરિણામે અનેક વિધવા બહેનો પગ પર ઉભી રહેતી થઇ પોતાનું નૈતિક અને ધાર્મિક જીવન લિંગવળ બનાવી રહી છે. અનેક કન્યાઓ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં અભ્યાસ કરી પોતાની શિક્ષણને શોભાવી રહી છે. ધણી તેમાંથી સેવાકાર્ય કરે છે. ધણી તેમાંથી પત્ની અને માતા બની પોતાનું શિક્ષણ દીપાવી રહી છે. સંસ્થામાંથી સરકાર મેળવેલી કેટલીયે માતાઓની ત્રીજી પેઢી-દૌહિત્રીઓ કે પૌત્રીઓ અત્યારે આ સંસ્થામાં સરકાર મેળવી રહી છે.

જ્યારે શ્રી. સુશોચના બહેને પોતાના કાર્યની શરૂઆત કરી ત્યારે સારે માટે પ્રસંગે પણ ઉચ્ચ વર્ણની બહેનો એકલી બહુ જઠાર ફરી શકતી નહિ. સ્ત્રીઓ માટે જાહેર જીવન જેવું કશું ન હતું. ધર્મ નિમિત્તે આધેડ

અને વયોવૃદ્ધ ધૈરાં બહાર નીકળતાં પણ કન્યા-ઓ અને યુવતીઓ તો નહિજ. વનિતા વિશ્રામે જાહેર હરિકાષ્ઠઓ અને ઉત્તમવાને નિમિત્તે બહેનોને બહાર જતી કરી ને જાહેર જીવનની જાંખી કરાવી. આજે થીએટરોમાં જાહેર જલસા કરનારાને તે વખતની સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ ન આવે પણ પ્રેમાભાષ હાલ સુધી પણ બહેનો કાંઈતું બાપજી હોય તો સાંભળવા જઈ શકતી નહિ.

આ રીતે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપી એમનો ઔદિક વિ-કાસ કરવામાં, એમનો આર્થિક પ્રશ્ન હલકો કરવામાં અને એમને નાગરિક જીવન જીવતી કરવામાં વનિતા વિશ્રામનો ફાળો નહોતો મુનો નથી. ખરી રીતે કહીએ તો વનિતાવિશ્રામને એવું પ્રથમ માન ધટે છે.

વનિતા વિશ્રામે જે ધોરણે કામ કર્યું છે હવે આજે ધણાને માન્ય નથી. ધણાને વનિતા વિશ્રામોનો યુગ આશ્રયી ગયો જણાય છે કેમકે આજે જનતા વેગવન્ત પ્રગતિ કરી રહી છે પણ સેવાને કદિ વૃદ્ધત્વ આવડતું નથી. સેવાનું કાર્ય જે જીવંત હોય, આત્મપ્રગતિ સાધતું હોય તો એનો યુગ કદિ આશ્રયી ન જ નથી. આશ્રયી ન જ આશ્રયે તોય નવા લોકોમાં એના જ સંસ્કારોના કણ હોય નવા યુગમાં પુનઃ એજ બાલપણ ધારીને આવે. અને ધ્યેયોને ભાવનાઓનું સારાળોટાપણું તો સાપેક્ષ

થી. સુલોચનાબહેને કાંઈ શું કહેશે તેનો વિચાર ક્યાં વિના એમની શક્તિ અનુસાર સેવા કરી અને તે સંજીન કરી. નિત્ય નવનવા તરંગોમાં ઉછળી પરપોટીઆ ખાતાંઓ ઉભાં કરી અનેક રથજે સેવાની નોંધ રખાવવાને બદલે એમણે એક ધીરુ સંજીન કાર્ય કર્યું છે. લગભગ પોણાચાર દસકાની ઓજગતની એમની મેવા છે.

વસંત આવી

વસંત આવી કુલ ગુલાબી,
બાગ મહી વરસાવે આજે.
વસંત આવી પ્રેમ પસારી
ધૂપ દિપક પ્રગટાવી આજે.
વસંત આવી આજ અટારી
સ્વસ્થ બની હરીઆણી આજે.
વસંત આવી પ્રેમ કહાણી
લલકારે મહમાતી આજે.
વસંત આવી કોયલ રાણી
હુલુહુલુ કરતી બોલે આજે.
વસંત આવી કલી ખીલાવી
વનવગડા બહલાવે આજે.
વસંત આવી આમ ચમેલી
પ્રેમ યજ્ઞ પરણાવે આજે.
વસંત આવી પ્રેમ પસારી
કુલ કલીના બનશે આજે.

શ્રી. હીરાલાલ નરભેશંકર ત્રિવેદી

આ સંસ્થાનો રજતમહોત્સવ ખૂબ ધામધૂમથી ઉજવાયો હતો. શ્રીમતી સુલોચનાબહેન અને એમનાં માતૃશ્રી શ્રી. શક્તિબાળીજીને પોતાની હયાતીમાં જ આ પ્રસંગ જોવાનો મળ્યો તેથી એમને અનુપમ આનંદ થાય એ નિર્વિવાદ છે. વનિતા વિશ્રામોનો રજતમહોત્સવ એ જીવનના વિકાસનો રજત મહોત્સવ ગણાય એમ કહીએ તો પણ અતિ-શયોક્તિનો દોષ લાગે એમ નથી. એ સમયે

અહેવાલ રજુ કરતાં શ્રીમતી સુલોચનાબહેને કહ્યું હતું કે, ' દરેક કાર્યમાં નિરાશા ન હોય તેવું તો બને જ નહિ. સંસ્થાના નાનકડા આરંભથી તે આજ સુધી કંઈ કંઈ મુશ્કેલીઓ અમને પણ નડી જ છે. સમાજની સાથે રહેવું, તેમની કન્યાઓને બાળાવવી, તેમનો પૈસો લેવો; એકના વિચાર સંતોષાય તો બીજાનાં દુઃખાય. નાણાંની મુશ્કેલીઓ તો હોય જ છતાં શ્રદ્ધા-અમારા

કાર્યમાં શ્રદ્ધા અને મિત્રોની સદાનુશ્રુતિથી નિરાશામાં નથી રહ્યા છીએ x x x મંડ્યામાં ધનુષે ઉણપો ગદી હશે કેટલીક ઉણપો અમારી અણઆનંદને લાંબને પણ રહી દશે, કેટલીક અનુકૂળ સંજોગોના અભાવને લીધે રહી હશે "

આ એમના નિખાલસ હૃદયના ઉદ્દગારોમાં એમના માનસ દર્શન થાય છે. શ્રી સુમેયના બહેનનું હૃદય બક્ષતહૃદય છે અને આત્મા ધાર્મિક છે. ધમ્વર દર્શન એમનું ધ્યેય છે તે નિવૃત્તિ તન્મય એમનું વનણ છે. ન્દાનપણથી જ એકાદી સ્વમાનના બીજ એમનામાં રોપાયા છે વૈધવ્યથી વૈરાગ્યની ભાવના પોષાતા એ સ્વભાર વધારે રૂઢ થતો ગયો છે એમના છવનની સાગવણ-પોણાયાન દસકાની એમની

પ્રગતિ તે નિવૃત્તિની તૈયારી માટેની જ હતી એ ઘણી બહેનોને કહેતા કે કોઈ મારે આ કામ ઉપાડી દ્યો ને મને છુટી કરો. હું ચાહી છું પણ કોઈ એમનો બાર ઉપાડવા તૈયાર થયું નહિ આખરે ચાતુ વર્ષમાં દૃઢ નિશ્ચય કરી એમણે નિવૃત્તિ લાંબ લીધી છે. એમના મુગનું કાર્ય એમણે પુરૂ કર્યું છે. છતાં ત્યાં સુધી શરીર વ્યવહાર સદજ પણ કરતા રહેશે ત્યાં સુધી સરચાને દોરવણી આપે એમ સર્વની ઈચ્છા રહે એ સ્વાભાવિક છે.

જે મહાન કાર્ય માટે એ જન્મ્યા ને જીવ્યા ને જેમ સફળતા પામ્યા તેમ જે દિવ્ય હેતુ માટે એ નિવૃત્ત થયા છે તે હેતુ પણ એમનો આ દેહે જ સિદ્ધ થાઓ એવી સહૃદય પ્રાર્થના છે

સૃષ્ટિની શોભા

સૃષ્ટિની શોભા છે મુંદરી રે લોલ—
 સુખની એ શીળી છાંય લે;
 મુંદરી વિનાયુ વિશ્વ કલ્પતાં રે લોલ—
 નયનો બીડાઈ લાય લે સૃષ્ટિની
 સુખની વેળાએ સુખ માણતી રે લોલ—
 હુ ખમાં એ દેતી સહાય લે;
 સ્નેહભીની સેવાની મૂરતિ રે લોલ—
 સેવા કરીને રિઝાય લે...સૃષ્ટિની
 અગ્નીની ભરેલ એની આંબડી રે લોલ—
 જિવે દયા ઉજારાય લે;
 મૃત્યુ તે લોકે મંજુવની રે લોલ—
 સંચિતી અમૃત ધાર લે. સૃષ્ટિની
 ચોંધી માનવકૃણ વેગડી રે લોલ—
 માંધી - જવાહર માત લે;
 તરવા ભવાગ્રધી મહેલથી રે લોલ—
 મુંદરી તારક નાવ લે. સૃષ્ટિની
 પીગળ ધત્ત્રી ધારીને રે લોલ—
 બીથી જગતના ધાવ લે;
 ગુર્જાયલ એ શૂદ્રમુંદરી રે લોલ—
 સ્વર્ગ કહે મંસાર લે...સૃષ્ટિની.

શ્રી. ગંગાશંકર લલ્લુગમ પંડ્યા

આમ્ર

પાલી

કર્તા : રામચંદ્ર ઠાકુર એમ. એ, ભાગ ૧-૨ મૂલ્ય રૂ. ૯

- * આમ્રપાલી એટલે. સોનંદર્યમૂર્તિ—આમ્રપાલી એટલે નૃત્યાંગના, આમ્રપાલી માટે અનેક રાજાઓ તથા હજારો યુવાનો મરી શીટતા. દેશ દેશાવરમાં આ નૃત્યમૂર્તિની તેમ જ તેના અપૂર્વ શૃંગારની પ્રશંસા થતી.
- * આવી તેજોમય તારિકાની આસપાસ બારતવર્ષના ભૂતકાલીન મુવર્ણયુગના ઇતિહાસની એક ઝળહળતી રસકથા ગૂંધવામાં આવી છે અને તે એકી બેઠકે વાંચવી ગમે તેવી સરસ છે.
- * શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી આમ્રપાલીને આવકારતાં લખે છે કે “ એમણે પસંદ કરેલો વિષય બોદકાલીન હોઈ મોહક છે. એમની શૈલીમાં સચોટતાનાં લક્ષણો છે. એમની વાર્તા કહેવાની કલામાં શક્તિ છે અને આપું' ય પુસ્તક રસથી વંચાય એવું' છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં એમને આવકાર દેતાં મને આનંદ થાય છે.”

આમ્રપાલી માટે આથી વિશેષ કહેવું' તે સોના પર ઢાળ ચઢવવા બરાબર છે. તમારી હાથપેરી માટે આજે જ ચંગાવો.

અ.મ્રપાલી ભાગ ૧-૨ કિંમત રૂ. ૯ વી પી. ખર્ચ બાર આના.

ઓન એમ ઠક્કરની કું. : બુકસેલર્સ : પબ્લીશર્સ

૧૪૦ પ્રિન્સેપ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨.

શ્રૃંગી

લેખક :

શ્રી. બાળકૃષ્ણ જોશી

હે મવાડી એક નાતું સરખું ગામડું હતું તેમાં ઉગ્ગણીઆત વસતી ઝાઝી ન હતી. મોટા ભાગ દુષ્ણળા કાલીપરજ સોકોનો હતો; અને ખાસ મંરકારી વર્ગ તરીકે જોવા જઈએ તો એક ડાકટર નદીકાંઠે બંગલાઘાટના નાનકડા મકાનમાં કુટુંબસહ રહેતો હતો એ માફ. તેજ ગામનો શિષ્ટ સુધારક અને સલાહકાર સર્વ કાંઈ હતો !

તે ગામમાં હરિદાસ આવ્યો તે દલાડે આપ્તું ગામ ચક્રવે ચડ્યું હતું કેમકે તેને પોતાના એક પુત્રાન પુત્ર સાથે આ ગામમાં એકાંતવાસ કરવાનો વિચાર હતો ! તેણે સારા સંસ્કારી માણસ સજીવી પૂછપરછ કરતાં એક ખેડૂતે તેને ડાકટરનું મકાન બતાવ્યું. હરિદાસ પુત્ર સહિત ત્યાં જવા ઉપડ્યો.

પિતા પુત્ર ત્યાં જતા જ ડાકટરે તેમનું સારું સ્વાગત કરી જણાવ્યું ચાલો મનુષ્ય ધનું, આપના જેવા સભ્યમનના સહવાસની અમારે ખોટજ હતી-બ્રહ્મએ તે પૂરી પાડી ! અને ઇલાયદા મકાનનું કેકાણું પડતા સુધી ડાકટરનીજ મેમાનગીરીનો લાભ હરિદાસે લીધો.

પરંતુ તેના બે ચાર દિવસના સમાગમમાં તેનું વર્તન જોઈ ડાકટરને બારે આશ્ચર્ય ઉપજ્યું; હરિદાસે પોતાનો કાંઈ વિશેષ પરિચય તો આપ્યો જ નહિ-પોતે કોણ હતો, ક્યાંથી આવ્યો હતો અને આવા નાના ગામમાં કાંઈપણ કામધંધા વિના શા માટે રહેવાનું પસંદ કર્યું હતું-તે બાબત કાંઈપણ જણાવ્યું જ નહિ ! તેમ છતાં ડાકટરને તેનો સહવાસ કેમ જાણે ગમી જ ગયો-હરિદાસ થોડા દિવસ ભેગો રહ્યો તે દરમિયાન શરૂઆતથી જ

તેણે માગી લીધું હતું કે મારી છત્તા થાય તે વખતે મને જુદા રહેવાની તમારે ફરિયાદ આપવી પડશે-હું કોઈના હાથની રસોઈ નહિ જમું-મારા હાથેજ બનાવી લઈશ-મને કોઈ પણ સ્ત્રીનો સંસર્ગ નહિ ખરે

ડાકટર સ્ત્રી તથા બાળકોવાળા પાકો ગૃહસંસ્કારી હતો, છતાં હરિદાસની છત્તા મુજબ તેને પુત્રસહિત રહેના માટે પોતાના મકાનમાં એક છેલ્લો ઇલાયદા ખંડ કાઢી આપ્યો.

હરિદાસને ગામમાં આવ્યે એકાદ માસ થઈ ગયો હતો, હવે તે પોતાના સ્વતંત્ર બાડે રાખેલા મકાનમાં રહેતો હતો, મકાન ગામતો વસતીથી કંઈ દૂર હતું અને ત્યાં તે અને તેનો પુત્ર શ્રૃંગી શાંતિથી રહેતા હતા. ગામના લોકોની તેમને કાંઈ જાણે પરવાજ ન હતી !

શ્રૃંગી મુંબાઇ યુનિવર્સિટીનો એન્લુએટ હતો; એને અત્યારે વીસમું વર્ષ ચાલતું હતું; પણ એ હાઇસ્કૂલમાં હતો ત્યારથીજ પિતાના વર્તનની એના પર અપૂર્વ છાપ પડી હતી; કોલેજના ચાર વર્ષ દરમિયાન તે કોઈ પણ વિદ્યાર્થીના નિકટ પરિચયમાં આવ્યો ન હતો ! સ્વભાવે જલ્દી ઓછા ભોલો અને ગંભીર હતો. અને છેલ્લાં બે વરસથી તો હરિદાસે તેની પાસે પ્રતિમા લેવડાવી હતી કે કોઈ પણ સંબોધનામાં તેણે કોઈ પણ સ્ત્રી કે બાલિકાના સંસર્ગમાં આવવું નહિ ! પોતાના વર્તન અનુસાર પુત્રની રહેણી કરણી તે જોતો આવ્યો હતો, પરંતુ એ કોલેજમાં દાખલ થયો ત્યારથી હરિદાસના મનને જરા ચડપટ્ટી પેડી હતી-કે રખેને કોલેજ જીવનમાં તે કોઈ

કુમારિકાના પ્રસંગમાં આવી ગય-પરંતુ
અત્યાર સુધીના તેનો ટેક છત્તરે ગમે તેમ
પણ જળબો હતો એવી તેની ખાત્રી હતી;
તેણે શ્રૃંગીના મગજમાં એકસ દસાવવા પ્રયત્ન
કર્યો હતો કે દુનીઆમાં કોઇ પણ જાતના
પ્રેમનું અસ્તિત્વજ તેણે જુલો જવું. કેમકે તે
પોતે પ્રેમ જેવી કોઇ પણ ચીજને માનતો જ
ન હતો ! ભોગભોગે શ્રૃંગી એના વાંચન
અભ્યાસના પરિણામે પ્રેમ કે ભક્તિની સદજ
પણ વાત કાઢતો તો હરિદાસ તેને એવાંચ
સ્થિતિવાચન સંભળાવી દેતો !

(૨)

આવી પરિસ્થિતિમાં શ્રૃંગી પિતા સાથે
જરૂર પૂરવું જ બોલવાનું રાખતો. એનાં
એમ. એ. નાં તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકો લાગ્યો
હતો તેમાં ઘણો વખત મગ્ન રહેતો. તેમ
છતાં યુનિવર્સિટીની ફેળવણી પામેલા શ્રૃંગીના
હૃદયમાં ઉઠે ઉઠે પણ સ્વાતંત્ર્ય કે સ્વમાન
જેવી કોઇક વસ્તુ મૌજુદ હતી ! અને તેથી
દરેક વખતે પિતાના અભિપ્રાયને ઝાઝું વજુદ
આપતાં તે અચકાતો હતો !-કચવાતો હતો.
ઓછા બોલો હોવા છતાં કેટલીકવાર પિતા
સાથે દલિલો કરતાં વાદવિવાદમાં ઉતરી પડતો;
પરંતુ આખરે તો તેને પિતાની આગળ
પોતાની હાર જ કબૂલ કરવી પડતી-તેમાં
તેનું એમ. એ. તું તત્ત્વજ્ઞાન અને તર્કશાસ્ત્ર
કંઈ જ કામમાં આવતાં નહિ !

હરિદાસને કાંઈ પણ ગુપ્ત વેદના હતી
એમ વારંવાર શ્રૃંગીને તેના વર્તન પરથી
અનુમાન થતું; પણ પિતાનો સંયમ એટલો
જરૂરજસ્ત હતો કે બીજાને તો શું પણ ખુદ
પોતાના પુત્રને પણ તેની માનસિક વેદનાનો
ખ્યાલ આવવા દેતો નહિ ! પરંતુ તે જેમ
એ આગત વધુ છૂપાવવા પ્રયત્ન કરતો તેમ તેમ
શ્રૃંગી આગળ તે વધુ ખુલ્લો પડી જતો હતો !

હરિદાસ અજાતકારે એમ જતાવવા માગતો
હતો કે પિતા અને પુત્ર વચ્ચે પણ પરસ્પર
કર્તવ્યપરાયણ રહેવા વિના બીજા કોઈજ
વ્યવસાયની જરૂર નથી. પ્રેમ એ બંને કર્ત-
વ્યનોજ એક અંશ ગણાતો હોય પરંતુ તે મને
માન્ય નથી. " હરિદાસની ઉમર સાઠ ઉપર
થઈ ગઈ હતી. છતાં તે પરાણે અચ્છડ ચાલવા
મથતો; પરંતુ અદારથી કાંઈ તેટલો ડાળ કરવા
છતાં એકપુ માલુમ પડતું હતું કે અંદર-
ખાનેથી તે મન અને શરીર બંને રીતે થઈ
જતો હતો-દાંડી જતો હતો. સામાન્ય આદાત
ચતાં પણ તે ઘણી વાર પટકાઈ પડતો !

ગામની ભાગેળે એક નાની નદી વહેતી
હતી; સામેના એક શિવાલયના સ્થાન આગળ
એક ઝરણામાંથી પાણી ઉચેથી નીચે ઉતરી
આવતું હતું ! ત્યાં અસંખ્ય નાનાં નાનાં
માછલાં જળમાં રમતાં હતાં ત્યાં બેસી એક
સોળેક વર્ષની મુગ્ધ બાલિકા માછલાંની તે
મુગ્ધ રમત જોતી હતી; પાસે રાખેલા થોડા
મગરાના દાણા અવારનવાર નાખતી હતી
અને કવચિત્ પાણીમાં દાંય નાખવાની ગમત
કરી તેમને ભગાડતી હતી ! અચાનક તેને
જળ પર કોઈક અપરિચિત મુખની છાયા
દેખાઈ. બાલિકાએ પાણું ભાળીને જોતાં
આગંતુક વ્યક્તિએ શરમાઇને નીચું જોયું.

તે શ્રૃંગી હતો. ઉર્મિ આવતાં ફરતો ફરતો
તે આજે અચાનક આ તરફ આવી ચડ્યો.
પણ બાલિકાને જોતાંજ પાછા ફરવું કે તેની
પાસે જઈ તેના જળવિદારમાં ભાગ પડાવે
એના વિચારમાં તે ચુંચાઈ ગયો હતો. તેને
આજે એકલો જોઈ બાલિકાને કાંઈક અજાણી
લાગી !

યુવાવસ્થાના ધર્મનો પરિચય મેળવવાની
પ્રજ્ઞા ધરાવતા શ્રૃંગીને તેના તરફ ખેંચવા
લાગી. પણ લગ્ન અને સંકાયથી તે પાછા
ફરવાનું કરતો હતો. એવામાં પાછળથી કોઈનો

અનાજ આવ્યો, “કાણુ” ધૂળીખાઈ, તમ ગ એકનાસમાથી માપાએ બધા તમને આજ બહીના મૂક્યા ?”

ધૂળીએ ડોક ફેરવી જોયું તો ડાકટર સાડેય જાણ્યા, પણ તેના પ્રશ્નનો તે કાંઈ જ ઉત્તર આપી શકે નહિ

આથી ડાકટરે કહ્યું “આ મારી પુત્રી કવિકા, તમે તો નહિ ઓળખતા હોય. તમાગ બાપા તમને આનાદ ધરમા ગોધી રાખે છે, હો. આતો થોડુંક દૂરી આવીએ”

ડાકટર, કવિકા અને ધૂળી ત્રણે જણ ફરતા ફરતા ખૂમજ નાતોએ ચડેલા કવિકા અને ધૂળી પણ ડાકટરને વચમા રાખી પ્રસંગોપાત વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા.

(૩)

તે દિનસથી ધૂળી અને કવિકા વચ્ચે પરિચય વધના માગ્યો પરંપરા-આકર્ષણ પણ વધુ-છતા અન્યત હરિદાસ ન જાણે એમજ. ઉભયને અપૂર્વ સહવાસનો લાભ મળતા એકના અદ્દલા જનનનુ દુખ ઓણુ થયું. કવિકા દરોજ જિદ લેતી કે ધૂળી બાઈ, તમાર ધર તો એનાર બતાવો. પણ તે વખતે ધૂળી ભારે નિમાસણમા પડી જતો અને ગમે તેમ કરી બહાનાં જતાનતા કવિકાની વાત ઉઠાવી દેતો સ્પર્શસ્ત થવાની તૈયારી હોય તે વખતે તેઓ બહાર ફરના નીકળી પડતા આગ હરિદાસથી છૂટી રીતે તેઓ અસ્પરમ દરોજ મળતા છતા ધૂળીને હમેશા ડર રહેતો-નકા થતી કે રખેને પાળાયા હરિદાસ તેમને જોઈ તો નહિ હે ? જોઈ જાય તો તેની પોતાની તો કમગજબીજ હતી-પણ વખતે કવિકાને પણ તેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત જોગનુ પડે. તેથી ચાવના ચાવતા એકાદ શબ્દ જાને પડતા પણ તે ચમુખી ઉમ્મતો “બાપા તો નહિ દોય.” એમ થતા તેનું

કાળજી વેત ખગી જતુ. કલિન તેની આવી ચોટા જોઈ ખડખડાટ હસી પડતી અને તેવી તે વધુ અકળાઈ જતો કવિકા આમ થવાનુ કારણ પૂછતી તો ધૂળી ખેદભરી નજરે તેના સામુ જોઈ રહેતો. કવિકા પણ ખગીઆથી પડી જઈ દસતી બધ થઈ જતી પ્રશ્નનો ખુનાગો મેળવનાની ઈચ્છા અનાવાસે તેના હૃદયમાંથી નીકળી જતી

ધૂળીને દરોજ મનમા થતુ કે કવિકાને બની વાત કહી દઉં-પણ પિતાની આવી ઉગમઉદાગ માન્યતા અને ધૂળી વિચારનુ પ્રદર્શન કરતા તે શરમાતો હતો, અને તેટલાજ કારણથી કવિકા સર્વ રહસ્યથી જવટ સુધી અગણજ નહી

એનાર ધૂળી અને કવિકા તેમના પ્રથમ મિત્રના ધણે ઝરણના પાણીમા માછલાઓની નિંદોષ ક્રોડા જોતા હતા-તેમા ઉભય તદ્દન બની ગયા હતા એટલામા અચાનક તેઓ ચમકી ઉઠ્યા-પાણીપગ કાઢતો પડાયો પ્રકેતો લાગ્યો. કવિકાએ ચકિત થઈ આગતુક વ્યક્તિ સામે જોયુ-પણ ધૂળી તો પૂર્વવત નીચુ મો કરી બેસીજ ગયો

પાણીના પ્રવાહમા હરિદાસનો પડાયો પડ્યો હતો. ફરતો ફરતો તે પણ આજે આ તરફ આવી પડોચો હતો. ધૂળીના કાર રયાન જોઈ તે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો, પ્રથમ તો એ આશ્ચર્યના આવેશમા કેટલીકવાર સુધી તેનાથી બોનાયુ નહિ. “પુત્રની બધી હિમત હશે કે તે વિશ્વાસનાતી, મેવચની નીનડાએ એવો તેને સ્વપ્ને પણ ખમાન ન હતો. છતા ધીમે ધીમે ચિત્ત ઠેકાણે લાવી તે મહોર રરે જોડ્યો, “ધૂળી ? ચાવ બાઈ, હો તો.”

પિતાની આજ્ઞાનુ ઉન્નધન ધૂળી ન કરી શક્યો. તે આગેથી ઉઠીને ઉભો થયો હરિદાસે કવિકા સામે એક તીવ્ર દષ્ટિપાત

ક્યો અને શ્રૃંગીને હિંદેશીને કહ્યું “ બાહ, મારા ગળે હાથ મૂકી પ્રતિજ્ઞા કર કે ફરીથી કદિ આ છોકરી સાથે મેળાપ કરીશ નહિ, બાકે એની સાથે તારે કાંઈ પણ પરિચય હતો એ વાત જ બૂલી જાવે. કોધાવેગમાં પિતા હજી પણ કાંઈક કહ્યું બોલી જશે એવા ભય અને શંકાથી-તેમ જ કલિકાને આ શરમજરેલા પ્રસંગથી બચારવાને માટે શ્રૃંગીને અનિચ્છાએ પણ પિતાના કહેવા મુજબ પ્રતિજ્ઞા કરવી પડી!

આખરે હરિદાસે આગામીમાં અવાજે જણાવ્યું “ માત્ર, શ્રૃંગી ! આગળ થા—”

પિતાપુત્ર ચાલ્યા જતા કેટલીકવારે દષ્ટિ બહાર નીકળી ગયા તોપણ કલિકાને આ વધા જોતાળામાં કાંઈ સમજણ પડી નહિ ! તે કેટલીકવાર સુધી દિગ્મૂઢ થઈ ત્યાં જ એસી રહી.

(૪)

બહાર અરખલિત વરસાદ પડતો હતો. આખી રાત કાળાં વાદળાંથી આકાશ છવાઈ ગયું હતું. હરિદાસ પથારીવશ હતો. કેટલાક દિવસથી તેનું ખડતલ શરીર લથડયું હતું. તે શરીરને અદમ્ય મનોબળથી આટલા દિવસ ટકાવી રહ્યો હતો, પણ અત્યારે તે બીલકુલ અશક્ત બની ગયો હતો ! તેના હૃદયની ગુપ્ત વેદનાની માફક છાતીમાં ક્ષયરોગ પણ છૂપાઈ બેઠો હતો ! તેના હૃદયની સર્વ વ્યથા આજ લોહીના ગળકા સાથે બહાર નીકળતી હતી. છતાં તે મૃત્યુથી જગા પણ ડરતો ન હતો એમ બતાવવાને ગોં પગનું ફિક્કું હાથ હજી તેણે કાયમ રાખ્યું હતું.

હરિદાસની એક બાજુ શ્રૃંગી અને બીજી બાજુ કલિકા બેઠાં હતાં. ડાકર તેની તબીબી અત નેવા આવી ગયો હતો પણ તેને તો હરિદાસે આમલ કરી પાછો જ વિદાય કરી દીધો હતો !

શ્રૃંગી અને કલિકા વિરમ્ભ અને હેઢેગથી સનમૂન વેગી ગયાં હતાં. હરિદાસ આંખો મીંચી મનો હતો. કેટલીક ક્ષણ પછી એક હોડો નિશ્ચાસ્ત નાખી શ્રૃંગી અને કલિકાના હાથ પોતાની છાતી પર દબાવી-ક્ષણવાર ચૂપ રહી હરિદાસ બોલ્યો “ તમને અનેને મારું આગતું વર્તન બેમ આશ્ચર્ય થયું હશે, નહિ ? પણ તમને એથી પણ વધારે આશ્ચર્ય હવે પછી ઉપજશે ” એટલું કહી તે પાછો ચૂપ થઈ ગયો.

શ્રૃંગી અને કલિકા અન્યથામાં ગરજાવ થઈ જિજ્ઞાસુ નજરે તેના સામું બેઠા રહ્યાં.

ધીમે ધીમે હરિદાસે હોઠ ખોલ્યા, “ બાહ, નારી બા કુંજની સાથે માફ લગન બહુ નાનપણમાં જ થયેલું. અમારા વચ્ચે અતર કાંઈ બોધું ન હતું ! તેનામાં પણ અનેક સદૃશ્ય હતા પણ, ખામી માત્ર એટલી જ હતી કે તે એક-મતિયણ હતી. પોતે જે છાં પકડે તે છોડે નહિ તેથી વખતો વખત અમારે તકગર થતી. પણ તે જાત્રી વાર ટકતી નહિ, એકંદર રીતે અમે મુખી જીવન યુગ્મરતાં હતાં ! પણ તે સુખ જાત્રા દિવસ ટક્યું નહિ. ” આટલું કહી હરિદાસ પાંછા સાંત થઈ ગયો.

સદન સ્વાસ લઈ પાછું તેણે બોલવાનું શરુ કર્યું. “ તે વખતે બાહ શ્રૃંગી ! તું તો બેએક વરસનો હશે; અને તેજ અરસામાં તેણે મારી નજીવી કસ્ટર માટે મારા સંસારની ધુળધાણી કરવા માંડી. પછી તો હું કુછંદમાં પડતાં નીશાબોર અને દુગચારી બની ગયો. કુંજ મારો મન માન્યો તિરસ્કાર કરતી, ઠપકો આપતી પણ તે કોઈ રીતે મને સુધારી શકી નહિ ! મને તે વખતોવખત દારૂડીઓ અને દુરાચારી કરી તિરસ્કારતી. હું તેથી ધણેજ તપી જતો. સાધારણ રીતે નિશાબોર લંપટ માણસને કોઈ તેવો કહે તો તેનાથી તે સદન થઈ નથી-મારાથી પણ તે સદન

થઈ નહિ ! હું તેને ગમે તેમ ગાળો બાંડતો અને તે એટલે સુધી કે તેના ચારિત્ર્ય વિરુદ્ધ પણ હું કાંઈ તેણે બોલી જતો એટલાથી પણ નહિ ધરાતાં આખરે મેં તેને એક વાર ખૂબ માર મારી અંધારી રાત્રે ધરતી બહાર કાઢી મૂકી. તે વખતે બહાર વરસાદ વરસતો હતો. પણ મેં એક વાર પણ વિચાર ન કર્યો કે બહાર તેની શી દશા થઈ હશે ! લોકો વરસાદમાં રાત્રે તેમનાં પાણેલાં કે બીનપાણેલાં ફૂતરાં બિલાડાને પણ ધરતી બહાર કાઢી મુકતાં નથી પણ મેં તો કુંજને ચુરસામાં કાઢી જ મુકી-મારા મનની તે વખતે એટલી બધી ખરાબ રીતિ થઈ ગઈ હતી !

નિશા ઉતરી ત્યારે મેં તેની તપાસ કરી પણ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. લોકો કાંઈ કાંઈ વાતો કરતા; પણ તેમના બોલવા પર મને વિશ્વાસ ન આવ્યો; કારણ કે હું કુંજને સત્ય સ્વરૂપમાં ઓળખતો હતો ! તે કાંઈ નુ અધટિત પગલું ભરેજ નહિ. એમ હું નિશાબોર બની જવા છતાં મારી સંપૂર્ણ ખાત્રી હતી. મારી કુંજ આ સંસારની જગતી જ્યાંત દેવી હતી ! એ પારસમણીની કોમલ હું પાંચર ન કરી શક્યો. " તેનાથી આગળ બોલાયું નહિ.

(૫)

હરિદાસને ઉધરસ આવતાં પાછો એક લોકોનો ગળદો પડ્યો. ક્ષણવાર અંધારો મીંચી તે પડી રહ્યો. અને સદજ પાસું મરડી તે પુનઃ બોલ્યો " બાઈશ્રી ! તેના એ બધા શુભેચ્છા અત્યારે તારી આગળ ગાળું ગાવા છતાં મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત મને આજુ જ મળી જવાયું છે ? બાઈ, તે મને છોડીને જતી રહી તે તો કીક, પણ તને છોડીને જતાં તેનો કેમ છવ આલ્યો ? તું તો તેને સ્વાંસ અને પ્રાણ વહાવો હતો ! ખેર, પછી

તને મારી છાતી પર રાખી હું તેની શોધમ નીકળ્યો. ઘણા દિવસ બાદ તેનો પત્તો લાગ્યો તે વખતે તે મરણ પથારીએ હતી. માર ચરણે વળગી તેણે સર્વ વાત કરી. પોતાના બિંદી વર્તણૂકથી તેણે પોતાનું ને મારું છવ-ધૂળધાણી ક્યું હતું તે માટે તેને સંપૂર્ણ ખજાતોપ થયો હતો ! ઘર છોડીને ગયા પછી તે સમજી ગઈ હતી કે તેણે સંસારમાં અં મોટી ગંબીર ભૂલ કરી હતી-મને અવળે રસ્તે ચડાવવામાં તેજ કારણભૂત બની હતી તે પણ તેણે ક્ષુલ્લ ક્યું ! ધરથી છૂટવા પછી આશ્રય મેળવવા તેણે ઘણું ઠેકાણું અપતન કર્યું હતો. ઘણી લાલચોમાંથી તે છૂટી હતી. પણ એ બધાના પરિણામે તેણે તેની જાત ધમી નાખી હતી. તેણે પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ક્યું હતું-તેણે જે જે વાતો મને કહી તે મેં સાચી જ માની-તેના હાથે કાંઈ પણ હીન કૃત્ય થાય નહિ-એ ચિરસત્ય વાત હતી ! આજ તો મૃત્યુને પસંદ કરી તે ક્યારની પરત્રોક્ષમાં સીધાવી ગઈ છે ! તેની બીમાર અવરથામાં પણ તેને ઘેર લઈ આવવાની હું પ્રયત્ન કરતો હતો; પણ તે તેમ કરવા ખુશી ન હતી. મારા માથા પર લોકો-ચારના મિથ્યા પાપનો બોજો પડેલો જોવા તે આગતી ન હતી ! એક દિવસે આખરે સર્વ પાપમાંથી મુક્ત થઈ તેનાં પોતાનાં તેમજ મારાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ખતમ કરતાં સર્વ પાપ પુણ્યનો જવાબ આપના તે પ્રભુના દરબારમાં ચાલી ગઈ. "

શ્રીગી અને દલિદાના હાથ પુનઃ છાતી પર દગાની રાખી હરિદાસે કહ્યું. " તે દિવસથી એ સ્ત્રી જાતિનો મને ઘણો શ્રમ લાગે છે-જે કે હું તેમના તરફ ઘણા માનની નજરે જોઉં છું; કારણ કે તેઓ ધણીજ શાવનાશીલ હોય છે ! તેમનો ગ્રેમ સ્વાભાવિક રીતે એટલો ગંબીર હોય છે કે તેઓને

માટે દરેક વખતે અચલિત રહી શકતી નથી ! કાચના પ્યાલાની માફક એકબે ફટકો પડતાં તૂટી જાય છે—અને તે પુનઃ સાધી શકાતો નથી ! તેટલાજ માટે તેની સાથે જલ્દજ સાવચેતીથી રહેવાની જરૂર છે; એમના મહિમા અનન્ય છે; માટેજ એને શક્તિ કહેવામાં આવે છે; સ્ત્રી એ ખરેખર શક્તિજ છે ! તે આપણને સગ પણુ કરી શકે છે—ને પાછી સંરક્ષણુ પણુ કરી શકે છે ! માટેજ આટલા દિવસ હું મારી જાતને એમના સંસર્ગથી બારે કોરતાપૂર્વક દૂર રાખી રહ્યો હતો; પણ તેમ કરવાનો શો અર્થ ! એ તો માયાવી જાત. એક ક્ષણવારમાં તે માણસને વગ કરી નાખે છે. મને પણ આખરે તેણે વશજ કરી દીધો !

એટલું કહી મુજને સરીરે તેણે કલિકાના માથે હાથ ફેરવ્યો. તેની આંખમાંથી અશ્રુ સરી પડતાં, પછી શ્રૃંગીને ઉદ્દેશીને તે બોલ્યો,

“ ભાઈ, આ કલિકા પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને ભક્તિ રાખજો; ભૂલ્યે મટકયે પણુ એની કદિ અવગણના કરીશ નહિ—એટલા આશીર્વાદ વિના મારી પાસે તને આપવાનું ખીજું કોઈજ નથી—એટા કલિ, મારા શ્રૃંગીને નભાવી લેજો. ”

શ્રૃંગી અને કલિકાએ વિરમય અને આનંદથી ઉછળતા હૃદયે તેના ચરણમાં મસ્તક નમાવ્યાં.

હરિદાસ વિશેષ કોંઈ બોલી શક્યો નહિ. ક્ષણવાર થોભી તેણે ઉભવના હાથ પોતાના મૂળતા હાથે મેળવ્યા—ડાકટર કેટલીકવારથી સાગો આવી હોમો હતો તેના તરફ એની અચાનક નજર પડી—અને એ દષ્ટિમિલનમાં સંતોષનું હાસ્ય તરવડું. ડાકટરની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં અને હરિદાસે એ નવયુગલ પર એક રિનગ્ધ દષ્ટિપાત કરતાં તેનો અમર આત્મા પરશોકમાં સીધાવી ગયો !

—સ્ત્રીઓના—

પ્રહર, લોહીવા, ઋતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાગ્રાસના રોગો માટે

સુંદરી સંજવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

બિંબા ફાર્મસી—

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, બિંબા,
મુંબઈ નં. ૨, પુના સીટી.

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો નોંધજો છીએ—

દરેક જાતની ડેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

નિવાયાંજલિ

[સ્વ વડીલજાંધુ જયકૃષ્ણમાઇ વર્માને—]

જાંધુ તું ગયો છોડી ખરેખર મમ સર્વને એકલાં,
એ શું તારા ઉરને ઉચિત ક્યમ લાગ્યું ખરે !
હાલા ! મૃત્યુની મુખદ સદિમાં વિહરતાં જન્મ,
એ જ શું સ્નેહની મેલછાની અવધિ હશે શું ?
નહિ નહિ જાંધુ ! તારા વિરહે દુઃખદ અટકો થયો,
જન્મમાં મમ હૃદયની મૂક લાગણી ત્રેરક શું દૂર્યો ?
ખરે ! તારા જ હૃદયે મમ ઉત્કર્ષ લાવના નિરાળી,
પણ હાવાં ન લાગું તવ હાસ્ય મુખડું ન ક્યાંજો.
અરરર ! તવ વિના મમ જીવન મુશ્કેલ જીવવું,
તું જ મમ જીવન પ્રાણદાતા-પ્રણેતા હતો એ ન ભૂલું.
મારી અંતિમ અલ્પથના ત્યાં રહ્યો સ્વીકારને,
તારી મમ મત્યેની લાગણીને ત્રેરજાળજવડે સીંચને;
સ્વર્ગના આકાશક સંગીતની વહાણ કો'ક દિ' સુણાવને
તવ આત્મને શાંતિ અર્પતા સુજને ઉપદ્રવ કરને.

શ્રી. સરદે વર્મા

ચારણ્ય રુદન .

હું તો એકલ થઈને આજ કઈ
જરા રડતું હૈયું શાંત કઈ.
નયન મુઝાતા દિલથી મારા
બ્યક્ત કરી શકતા ક'ઈ ના
રુદન કરે તો વસમા પડતા
જખગો દિલના દર્દબયાં...એકલ
મન અધીર ક'ઈ જખી રહું
ગૂઢ નિવે'હ બતાવી રહું
દુઃખ અંતરના અંતર રાખી
મુખડું મલકાવી જ રહું...એકલ
જીવન નૈયા નાવિક હીણી
પથ ભૂલેલી ને ભટકતી
જખી રહું દિલ જહાજ શાથી
કોઈ મળે સુજને સંગાથી. . એકલ
શ્રી. ભાતુકમારી ભદ્ર

ગૃહઉપયોગી કેટલાંક ગ્રન્થરત્નો

મુંબઈની મેસર્સ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની (કે. ૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨) તરફથી કાગળની સખ્ત મોંઘવારી છતાં નવાં નવાં વૈવિધ્યભર્યાં ગૃહઉપયોગી જીવનનું ઘડતર કરનારાં પુસ્તકો બહાર પડ્યા કરે છે. તે વસાવવાની અમારા વાચકોને અમો ભલામણ કરીએ છીએ.

દરેક ઘરમાં નીચેનાં છેલ્લાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો અવશ્ય હોવાં જોઈએ :

	કિંમત	વી. પી. ખર્ચ જુદું.
(૧) આગપાલી ભાગ ૧-૨	રૂ. ૬-૦-૦	+ ૦-૧૧-૦
(૨) ભાતભાતનું ભરતકામ	રૂ. ૧-૦-૦	+ ૦-૫-૦
(૩) ભવિષ્યવાણી	રૂ. ૫-૧૨-૦	+ ૦-૧૦-૦
(૪) સંસ્કારલક્ષ્મી	રૂ. ૫-૧૨-૦	+ ૦-૧૦-૦
	<u>૧૮-૮-૦</u>	<u>૨-૪-૦</u>

આખો સેટ સાથે મંગાવતાં ફક્ત રૂ. પોણા બે વી. પી. ખર્ચ આવે છે. આખો સેટ જ મંગાવી લ્યો અથવા આપની પાસે જે પુસ્તક ન હોય તે વસાવો. ખલાસ થઈ જતાં આ કિંમતમાં મળશે નહિ.

આજે જ લખો:—

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની

જીકસેલર્સ: પબ્લીશર્સ-

૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨.

તો, અન્ય સાથે લગનમાંથી જોડાવાશે નહીં. અણુગમતા બંધને બંધાવું તેના કરતા હું એ બંધનમાંથી મુક્તી હાંચું છું અને તેય મૃત્યુથી. મૃત્યુ !.....અને તેય સ્વદરેતે ! જ્યોતિના આત્મશ્રાતનો નિશ્ચય સાંગણી દીપકના શરીરમાં દુળરીતું સખ્ત લખવણુ આવી ગયું.

દેહથી અળગો થતો આત્મા કેવી રીતે ક્યાં જાય છે એ કોઈનાથી પણ સમજાવું નથી આપણે માત્ર એટલું જ જાણીએ છીએ કે આત્મા પંચ મહાભૂતોમાં મળી જાય છે. ચંદ્રલોકમાં પહોંચવાની ધગશવાળો વિદ્વાન-રાષ્ટ્રી અનેક યોજનાઓ કલ્પી શકશે પરંતુ આત્મા ક્યા અને કેવી રીતે જાય છે તે તો સદાને માટે કોપડો જ રહેશે.

નહિં છું દીપક...

દીપક નિરૂતર રહ્યો. એ કંઈ જ ન બોલી શક્યો, એની આંખોમાં અશ્રુ ઉભરાયાં.

જ્યોતિ પળવારમાં પાછી ફરી. આ ચાલમાં છટા ન હતી પરંતુ સમસ્ત જગતને છેલ્લી વિદાય દેતો મંદ પદ્મવનિ હતો

જ્યોતિ અદ્રશ્ય થઈ ગઈ. મહાન સાગરના જાડાણમાં દીપક ધણું રડ્યો. આણુવાતાવરણ રહી રહ્યું. નદીના નીર ઝીલવાને કાષ્ટ મહાન સાગર આવર હતો. જ્યારે દીપકના આણુ ઝીલવાને આવર માત્ર એક શિના જ હતી.

હજુ પણ હંમેશાં દીપક એ જ શિલા પર આસનું સિંચન કરે છે.

બાળકોને રસ પડે તેવી વાતોનો સુંદર સંગ્રહ

બુહાણામિત્ર પ્રેસ તરફથી બહાર પડેલાં ઉપયોગી પુસ્તકો

બાળકોને રસ પડે તેવી વાતોનો સુંદર સંગ્રહ

ચંદ્રશંકર ભટ્ટ કૃત સચાલ બાળજ્ઞાનમાળાનાં નવાં પુસ્તકો

પંચતંત્રની વાતો

ભાગ ૧-૨

મૂલ્ય દરેક ભાગના આના આઠ

ધણા વખતથી તમે જેની રાહ જોતા હતા તેની નવી આવૃત્તિ બહાર પડી ચૂકી છે

શ્રી ભારતી

એટલે થોડો સમય તરફ કાંઈએ આંખણા ચીંધી નહાં

વીત્યાં તથાથી જનતાએ એ સહચારમાં

જોઈ ત્યારે આ જન્મે માટે જુદો જ મારી નકલ મંગાવી લો

પ્રાય બંધાયો. જનતા કૃત અભિપ્રાય બાંધી

ક્યારે નિરાતે ખેતી રહે છે ? દીપક અ.

જ્યોતિના સખંધ વિષે કંઈક અવનવી અટકાયું

લેખક :

કવિયર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

પ્રેસ, ટાવર પાસે, વડોદરા.

રતનાકરના રત્નો

: હરીજીત :

ધૂધ કરીને ધૂધવતા, ઉદધિ અરે તુજ પેટમાં,
 થું થું બધું છે, કે' મને, ગંભીર ઓ તું સાગરા !
 મોતી રૂડા કંઈ ચળકતાં ને છોપલી બહુ રંગની,
 ખાલી નકામી, ચમકતી, તુજ પેટ માંહી પડી પડી.
 જા રાખ તું. જા રાખ તું, એ દ્રવ્ય સધળું શાંતિથી,
 નહિ માંગીયે કે' એ અમે મી, કરવો ઉદાસી ઉદધિ
 છે વધુ કે' છે વધુ, સાગર તથા ઉડાણમાં,
 કે' અખુટ લક્ષ્મી ચમકતી, તેની તળે છે શાંતિમાં.
 તારલાસમ હીરલા, અગ્નીસમું સુવર્ણ કે'
 હુંડી લીધેલું તે' અરે, વ્યાપારી જનની પાસથી.
 મગ્તાન ને મગર સાગર, તે પરે આજોડને,
 કો માનવી તુજ પાસથી, પાછું ન માંગે કાંઈએ.
 છે વધુ, કે' છે વધુ, ઓ જલનિધિ તારી કને,
 પૃથ્વીતણે ઇતિહાસ સાળિત આ બધું નિશ્ચયે કરે.
 દુનિયાતણા પ્રાચીન શહેરો ને મહેલો તે તણા,
 તુજ રેતી ને મોજાં મહિં ઢંકાયલાં છે સવર્યો.
 આનંદ કરી રંગભૂમિની સપાટી પર સહુ,
 ઉગી ગઈ છે તારી આ જ્ને, વેલીયો ખારી બહુ.
 ગર્વ લાવી કર બધે તું ધમપછાડા તે પરે,
 ગણકારશે ના માનવી, જો નાશ તેનો થું કરે.
 પણ છે વધુ કે' છે વધુ, ઓ સાગરા ! તુજ પેટમાં,
 બહાદુર ને ઉદારવૃત્તિનું હા, બધાં હૈયા રૂડાં,
 ના સાંભળે નેઓ કહી, તુજ જલતણા ધૂધવાટને,
 સંગ્રામના ધ્વનિ તોડશે ના, તેમની ચિરશાંતિને.
 શ્મશાનવત ઓ સાગરા ! સૌ હેમ હીરા રાખ જા,
 પણ અમેને આપ પાછાં, હૃદય સાર્યાં ને શૂરાં.
 પાછા અમારાં આપ તું, બહાલા વિયોગી તે બધાં,
 નેઓ વીના આનંદ-મોજન, દીસતાં સૂતાં સદા.
 મધરાત્રીની પણ શાંતિમાં, એ પ્રેમીજનને માટ હા !
 આશીર્વાદનો નીકળે છે, હૃદયમાંથી અવનવાં.
 વસંત ઋતુ રમ્ય ના, આનંદ ને ઉત્સવ સમે,
 બહુ હોંશથી સંભારીયે, સૌ, તે વિયોગી જન અમે.

દારી દીધેલા દીપ સૌ ને, મહેલ, મંદીર ને બહુ,
 તે રાખ તારાં માની પશુ, બીજી નથી તારાં બહુ.
 કે' ધીર ગંભીર માનવીના શીર્ષની ઉપર અને,
 મોઢક યુવકના વાળની સુંદર લટાની ઉપર,
 વળી સુંદરીની પુષ્પમય કાયા પરે સધળે અરે,
 અજ્ઞાપ છે તુજ કુર મોગાં, જોશથી એ જલનિધે !
 આખીર પાછાં માંમરો એ, મનુજ તારી પાસથી,
 અણમુલ રત્નો તે બધાં, પાછાં અમારા આપ ને.
 તું સાંભળે જો, સાંભળે જો, દાદ મારી સાગરા !
 તો આપ પાછાં, આપ પાછાં, એ અમારાં મૃત સગાં.
 ને જેનું તે તેને મળે છે, ઇશનો એ ન્યાય છે,
 તે ન્યાયની અનુસાર પાછું, આપ જનનું લેણું ને.*

શ્રી. અમૃતલાલ ડ. પટેલ

૯૨

મૃત્યુનો રાસ

[ટાળ : “ સરોવર પાણીમાં અદ્ભૂત સાહેલડી. ”]
 માંડ્યો શો કુર ખેલ આવો હે વિશ્વનાથ,
 અકળ કળા નહિ કળાતી રે લોલ;
 જમનો આધાર હતો નિત્યે તું વિશ્વનાથ,
 રોત હવે શું એ જૂલાતી રે લોલ.

(સાખી)

જગત જનનીના સફ. ખારા આ તુજ બાળ;
 નિજ મુખે મહવા મયે, કુર બચકર કાળ.
 વિશ્વશાંતિ સ્થાપવાને બદલે હે વિશ્વતાત,
 મૃત્યુનો રાસ રહ્યો ખેલી રે લોલ;
 પરાયે જીવન તે દીધું તું વિશ્વતાત,
 કે રણ હવે કયાં વસેલી રે લોલ.

(સાખી)

કુર યુદ્ધ-રમતો થકો નિદોષો પીડાય,
 ઉગારી લે પ્રમથો એ જ અરજ હરમાય.
 ધાયું શું ધરણી ઉદ્ધારવા હે વિશ્વરાજ,
 કે પૃથ્વી રસાતલ કરવા રે લોલ;
 દુઃખે ચોકારતી ધરતી આ આ વિશ્વરાજ,
 યુદ્ધ - દુઃખ માંથી ઉગારવા રે લોલ.

શ્રી. રતિલાલ આંખાનેરી

લાવો, જોઈ તમારો હાથ

આહો ! આટલી સરસ હાથની રેખાઓ છે !

પછી તમે નાહકના મુંઝાવ છે શા માટે ?

...મારી માફક તમે પણ...

હાથ ની ભાષા

—ની એક નક્કલ મંગાવો—

—ને હાથની મુંઝવણ ટાળો—

તમારા નસીબમાં શું છે ? આવતી કાલે તમારું શું થશે ? તમારા હાથની છૂપી ઉત્કંઠાઓને ઉકેલ તમારી હાથની રેખાઓમાં છુપામલો છે. એ રેખાઓ તમારા ભાગ્યના લેક ખુલા કરે છે.

એ હસ્ત-રેખાઓ જાતે સહેલાઈથી જોતાં શીખી લાવ.

(૨૫૦ ઉપરાંત ચિત્રો * ૩૭૫ વિષયો —મનોહર કવર જેટલું)

મૂલ્ય રૂપીઆ પાંચ (વી. પી. ખર્ચ આઠ આના જુદું.) આદીકા માટે ૧૧ શીલીંગ મોકલવા.

સંત મહાત્માઓની ચમત્કારી વિદ્યા

શરીર પરનાં જુદાં જુદાં ચિન્હો ઉપરથી જાણવું

— જાણવા માટેનું સચિત્ર ને સુંદર પુસ્તક —

શરીર સા મુદ્રિક

મૂલ્ય : રૂપીઆ ત્રણ (વી. પી. ખર્ચ આઠ આના વધુ) આદીકા માટે ૭ શીલીંગ મોકલવા.

સાહિત્યનો નવો ફાલ

* ઇનામમાં—ચાહગીરીમાં—લગ્નપ્રસંગમાં ખાસ લેટ આપવા લાયક ! *

વારસદાર	રૂ. ૩-૦-૦	મોક્ષદા	૩-૦-૦
(શરદ્વાણુ પ્રશસિત)		(જંગ ભેખિકા નિરૂપમાદેવી કૃત)	
પતિમંદિર	૧-૧-૨-૦	શરદ્વાણી	૨-૦-૦
(શરદ્વાણુ પ્રશસિત)		(શરદ્વાણુ કૃત)	
ખાતાસી	૨-૮-૦	માધવી	૧-૪-૦
(એક જંગ નવસિકાઓ)		(રવિન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત)	

આ સિવાય અન્ય લેખકોનાં પણ પુસ્તકો મળી શકે છે:—

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય—ટાવર રોડ, સુરત.

[૧] કલ્પકતામાં ૫૦૦૦ માતાઓ, બહેનો, દીકરીઓની ભૂખ-કૂચ

અનાજની અડત એટલી બધી વધી ગઈ છે કે કલ્પકતાના સોંકરો લોકોને અર્થ પેટ યા તો સાવ ભૂખે પેટ દિવસો ગુળરવા પડે છે. મધ્યમ વર્ગ ને કામદાર વર્ગને માટે તો એક ટંક ભૂખ્યા સૂઈ રહેલું એ એક સામાન્ય નિયમ બની ગયો છે.

ખીંટ ખાલું અનાજના શાવોએ બધી મર્ચા-દાઓ તોડી ફેંકી લાગે વધવાનું થાકુ ન રાખ્યું છે વરસ પહેલાં ચોખા ૮ રૂ. મણ (બંગાળી) મળવા લાગ્યા. એ ન ચોખાના બાવ યોડા મહિનાઓ પહેલાં ૧૬ રૂ. સુધી આવ્યા હતા આજે એ ન ચોખા ૨૬ રૂ. મણ મળે છે બારબંધી પ્રમાણે અનાજ વેચતી સરકારી દુકાનોની સમ્યા ૫૦ જેટલી છે. ૨૨ લાખની વગતીવાળા મહેરમાં આ ૫૦ દુકાનો ૨૦,૦૦૦ જેટલા માણસોની નરિયાનો ય માડમાંડ પૂરી શકે છે ! મૂડી દાણાની આરાએ દુકાનો આગળ નબની લોધની લાગી ને લાગી કતારોનું દ્રશ્ય પર્યટી દિવમાં પહુ વખા પેદા કરે તેવું હોય છે. આ ભૂખ્યા લોકોની નિરહીમા સ્ત્રીક ધક્કા મુક્કી નબે છે, ત્યારે તો ને અમાધૂર્મીમાં માવુમ મગદાઈ, કમદાઈ મર્ચોના જતાવોની ય કંઈ નરાઈ રહી નથી.

પાયમી કનારિયાઓ લોકો ને પોલિસ વચ્ચે પથીતો ચાંપવા સદા ખડે પને લેવાર ન હોય છે એક કરતા વધારે વખત જપાન વિગાનો આવી કલ્પકતાના આ માનવસ્યદુષ્ટક વર માતની આમ કોપી ગયાં છે. પગેગી દુગવા-જોડોનો ત્રય તો હજી ય એમના પાદેવડાં જેવાં

હેવાને ત્રાસથી ધબકાવી રહ્યો છે પરિરિયતિ રોજ વધુ ને વધુ વીકરતી નય છે.

નવતા સરકાર પામે અનાજ માગે છે અને પૂછે છે: અમારું ભૂખનું દુઃખ ક્યારે લાગશે ? સરકાર ધૂંદીધૂંદીને એક ન નવાબ આપે છે: “ ધીરજ રાખો, પરિરિયતિ તમારી નજર સુધારશે, પણ ક્યારે, તે કંઈ અમે કહી શકતા નથી ”

કેયંમુતિ સમી બજે મુદિલી પહુ હવે તો રાદતની રાદ ન્તેજ નેજ અકળાઈ બહી લવી. ધરતર માણસોને, બાળખચ્ચને રોજ એના રસોડામાંથી ભૂખ્યા જીકતા એ વધુ વખત સડી રાકી નહીં.

માર્ચની ૧૮ મીએ કલ્પકતાની કામદાર મા, બેનો, ને દીકરીઓ કલ્પકતાના રસ્તાઓ ભરી દેલી, રસોડા હોડી બહાર નીકળી આવી.

સહેરને ખૂલેખૂલેથી, ઉત્તર અને દક્ષિણના છ છ માઈલ દૂરા પરજોમાથી બેગી મળી ૫૦૦૦ સીઓએ બંગાળના પ્રધાનોને મળતા ભૂખે પેટ ધારાશુદ્ધ તરફ ફર્ય કરી. પોતાનાં જીવનની કદિ-નાઈએને દિવસે દિવસે વધતા જતા અન્નસંકટની કદાણી બંગાળના પ્રધાનો આગળ રખી કરી. એમાંથી રાદત માગવા આજે બુવાન અને જુદું દિંદુ ને મુન્દિમ સીઓ એક ખીલનો હાથ પકડી ઓમળ વધી રતી છે, કોઈના હાથમા બાળકો છે, કોઈ ધરતી માડી ચાલતા યાકી નય છે, કટલાયતા પેટમાં તો બે ત્રણ દિવસથી ધાનનો દાઝો ય પડયો નથી. ને રજેતે ચાલતા તમ્મર આવે છે. સોના મો તપીને રાત્રીચોળ થઈ ગયા છે.

તોચીજનની ૮૦૦ મુરલીમ સીઓ પણ આજે પડદા મૂકી બહાર આવી છે. એ ન મુન્દિમ

સીએ સરઘસની બચવેયા બળવવા અયરોષિ-
કાએ બની છે. સરઘસગાથી ગોઠાદો ઠોઠ છે,
“ હિન્દુ-મુસ્લિમ એક હો ” “ કોન્ગ્રેસ લીન
એક હો. ” “ રાષ્ટ્રીય સરકાર કાયમ કરો. ”
“ જ્ઞાનીઓદો રોકો. ”

આ સીએએ ધારાસભ્યો લેગા એમની
માથળીએના ખરડામાં કહ્યું છે: “ હિન્દુ ને
મુસલમાન, હિંદુ અને અહિંદુ, અમે સૌ આજે
એકસરખાં છીએ. કારણ કે ભૂંડા અમને સૌને
એક કર્યા છે. દુશ્મનના આક્રમણો બચ આજે
અમને બધાંને એકસરખી રીતે પેરી વળેલા છે.
આ બધા સામે લડવા ને જીવવા માટે અમારે
બધાંએ જીવવું છે, ને જીવવા માટે પેટપૂર અન્ન
પણ આગને મળવું જ જોઈએ. ને એટલે જ બધી
કામો અને પક્ષોના પ્રતિનિધિઓ લેનાં મળી અમે
બધાં તમારી પાસે આવ્યાં છીએ. તમે પણ
નફાઓદો અને અનાજચોરાનો સાગનો કરવઠા
અમને રાહકાર આપો. સરકારી ગોડાળાઓ અને
કાળાં બન્ટરોને ખુલ્લાં પાડવામાં અમને સાથ
આપો. આપણે સૌ એક થઈશું તો જ્ઞાનીઓ
તથા આપણા બધા દુશ્મનોને આપણે ઢરાવી
સાકીશું. ”

મુસ્લિમ સીએની આગેવાની લીધી હતી
નજમુન્નિસા તામની ૧૬ વર્ષની કમયુનિસ્ટ
છાકરીએ. કલકત્તાની મુસ્લિમ સીએની સ્વરક્ષા-
સમિતિની એ મંત્રી છે.

વિદ્યાર્થી સ્વયંસેવકો પણ સરઘસનો સેવા
માટે એમની બે યં બાનું ચાલી રવા હતા.
દ્રામવે કામદારોના સ્વયંસેવક હશે પણ સર-
ઘસની મદદ માટે પેતાની સેવાઓ નોંધાવી
હતી આ દ્રામવે કામદારોએ તો જોખનારા
વખતે વ પેતાના કામ પર છોડી રહી કલકત્તાની
પ્રેમને એમનું ખમીર બતાવી આપ્યું હતું.

સરઘસ આજુ યુગ ન્યવસ્થિત અને સિરેત-
બદ્ધ ચાલતું હતું. ૫૦૦૦ સીએડું સરઘસ
રાહદારીએનો માર્ગ રૂંધ્યા વિના ચાલી રહ્યું
હતું. આ ક્યકદમ કરતી સીએનો હસાહ ને
સંગઠનમતિને વિશ્વાસ પણ કંઈ અદ્ભૂત હતો.
“ એ સમિતિના મંગળને આપણે ગળજી
બતાવી સકીએ તો આપણે ધારીએ તે સીજ
પામી સકીએ. ” સરઘસની કતારોમાંથી અનાજ
સંભળાતો હતો કેટલીક ધરડી સીએ આપણા
ખિરાકરોને કહી રહી હતી: “ અમે તો જરૂર
સરઘસમાં આવવાનાં. એમને અમારા પર ગોળી-
બાર કરવા હોય તો ય બલેને કરે. ”

કલકત્તાના લોકો આ સરઘસનું દરેક આશ-
ચર્યકિત નયને જોઈ રહ્યા હતા સૌની મદાનુ-
ભૂતિ આજે આ લોકો તરફ ટળી રહી હતી.
અમર્યા ને અબુધાર્યા લોકોના મેંગાથી સહા-
નુમતિના સળંગ નીકળતા હતા. એક એંગ્લો
ઈન્ડિયન પોલિસ સારજન્ટ એ ફેડનાડને કહ્યું:
“ તમે કે કરો છો તે બરબર જ છે એ વિષે
કંઈ મંકા નથી. ” એક બિહારી પોલિસ
કોન્સ્ટેબલે કહ્યું: “ અમે ક્યા નથી બલતા
અમારા લોકોના દુઃખ ? અમારા કુટુંબો ય ઘેર
બૂંધે ગરે છે. આ રાજના કારમરીઓ વાતો
તો કંઈ અવકાશકની કરે છે પણ કાન કહ્યું જ
કરતા નથી. ”

ધારાસભાગૃહ આગળ સરઘસ આવીને હજુ
રહ્યું. સરઘસના પ્રતિનિધિઓ સરકારના અનાજ
અધિકારીઓને મળવા બહાર નયા.

૧. અમારે માટે અનાજ પૂરવઠાની સમજૂતી કરો
૨. રાહેતના ને ખાસ કરીને કામદારોની વસ્તી-
વાળા લતાઓમા સગતા અનાજની, વધુ
દુકાનો જાઓ
૩. પહેલાના મુકરર કરેલા કાવ મુજબ ૧૩-૪-૦
જંગલી મણુના લાવે ચોખા મળવા જોઈએ
૪. સંરક્ષણ સમિતિએના માન્ય કરે ને કલકત્તા
ને જોડકર સિવિક ગાર્ડની જગ્યાએ સમિતિના
સ્વયંસેવક ફળને અનાજની કતારોની બચવેયા
કરવા દો.

અંજાળના વડા પ્રધાન મિ. દલકે તો પેતાની
લાચારી બતાવતાં કહ્યું: “ હવેથી હું ય એક જ
ટંક લોજન કરીશ ” એથી વધાર એ કંઈ કહી
સકયા નહિ નાગરિક સંરક્ષણ ખાતાના પ્રધાન
મિ. સતોષ બજુએ વધુ સ્પષ્ટતા કરતા કહ્યું:
“ જ્યાં સુધી હિંદી સરકાર કંઈ કરે નહિ, ત્યાં
સુધી બીજા પ્રાંતોમાંથી અમે અનાજ લાવી
સકીએ જ નહિ અને અમારાથી બનવું કરીશું ”
પણ આજે એને માટે અમે કોઈ બંતવું વચન
આપી સકીએ નહિ. ”

અંજાળમાં અનાજની આવી કટોકટી છે તેવે
વખતે દલકે પ્રધાનમંડળ અસહય ને લાચાર
દેશમાં છે. લોકો ભૂંધે મરે છે, પણ પ્રધાન-
મંડળ એને માટે કંઈ જ કરી માતું તથી.

સહેરી પૂરવઠા ગારેના એક ખાસ અગવહાર
મિ પિનેવને જોલાવવામાં આવ્યા. એમને આવીને
પ્રધાનોની કાબરીમાં ને કાઢ કહ્યું તે આ છે:

—ગાગડામાં ખેડતોએ અનાજનો સંઘરો
કર્યો છે:

—સંઘરો કરવાને પકડતા એ પણ એવું
જા અદ્ભૂત છે કારણ કે એકને પકડવાની ખબર
પડતાં જ બીજા લોકો માથ બીજા મંત્રી દે છે.

મંડી બંધ છે !
 ને આ ખાસ અમલદાર સાહેબ પણ લોકોને
 લાંકાવિક રાહન આપના માર્ગિયું ડોહ વચન
 આપી રાહ્યા નહિ

પણ, ૫૦૦૦ સ્ત્રીઓએ કોઈ પણ જાતની ખાતરી લીધા વિના ત્યાંથી પાઠા જવાની સાફ સાફ ના પાડી દોનમેઝ, મુસ્લિમ લીજ, હિંદુ મદાસભા તથા ખીલ પંથોના ધારાસભ્યો પર દબાણ લવામાં આવ્યું. સરકારે સમિતિના પ્રતિનિધિઓ અને ધારાસભ્યો વચ્ચે મુજબ ચર્ચા થઈ, જનતાના આ દબાણને લીધે ધારાસભ્યોને વચન આપવાની ફરજ પડી: 'સરકાર આ બાબતમાં જરૂર પડ્યાં હોય ને હોકાને મદદ કરશે.' ને તાત્કાલિક મદદ માટે ધારાસભ્યો તરફથી લખાઈય કતનારાઓને ૧૦૦ મણ ચનાતની લેટ આપવામાં આવી હતી.

પાંચમી કત રતા ઉકરણી બેઠેને થાનિસના
પાઠને કઈક અશુભની રાહ જોતાં સરઘસની
ગાલુભા જ ડોસાં હતાં. પણ એમને બેઠેને
સીંચીની ચીવટથી ને સંવેત વ્યવસ્થા અને
શિસ્તચલાવની તાકાતે નિતરાં કયાં.

એ દિવસે ધારાસભાના સભ્યોએ સત્તામાં
પૂછેલા અનેક પ્રશ્નોને લઈને ધારાસભાની કાર્ય-
વાહીને દેવાલ પળુ ધાપવાની નતાઈ દરખાવા-
માં ગાવી.

આ રીતે કોઈ પણ જાતના સમાચાર બહાર ન આવવાને કારણે પાંચમી ક્લાસિયોએ ને બીજી પક્ષોએ આજીવનના ગામડાંઓના તરફ-તરફની અધ્યાત્મિક ફેલાવી. "દાર" સાળના પત્નીએ તે ક્ષમા આવેલાં બધાં માન્યોને

પાલ બહેર દરી.
 ખીન જ દિવસથી પડોશનાં ને જોવાસ
 પરચણાં આમડાઓમાંથી સેકેડો લોકોનાં નોનાં
 નાનાં ટોળાં કલકતા આવવા નીકળી પડ્યા.
 કલકતામાં આવી મથનર સાહેબને બંબે રાદી
 માટે ધા નાખવા યાલી નીકળ્યાં. મોઢરસાદીએ
 તેો મહેવના રક્ષણ માટે લાડીખારી જોલિસની
 વ્યવસ્થા કરી મૂકી હતી.

ખાલુ કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી વખતસર સહોત બનીને
 કલકત્તા બિરલાનો ને જોવી સ પરગણાની પાર્ટીના
 એકે એક સદસ્ય-સી અને પુરુષ, પરના ને
 બલરના એકે એક રસ્તા પર વેરાઈ બધા.
 દિનસભર રમ્તાઓ પર હમાં રહી. એ લોકો
 આચરેથી ચાલ્યા આવતા લોકોનાં નાનાં નાનાં
 અસંખ્ય ટોળાઓને પકડી પકડી સમતલવ
 સાચ્યાં અચળવનિયત અને અસંખ્યિત ટોળાંઓમાં
 વનનરને બંધાશે જુનું એ ટેકલુ લેખમશયું છે
 અતાજ મેળનવા માટે સંકલન અને વ્યવસ્થિ
 તાકાત લેગી કરવાની જરૂર છે. પહેલાં એ
 માટે તમારે જુલિશ થવાવધી લેઈએ. ત્યારબા
 ૧૭ મી માર્ચની બુધકરને દાખલો આ
 લેખને સમતલવતા ને રાખની ઉરકરણોનો એ
 બની પોલિસના દમતનો ચોરાક નહિ બન
 સમતલવી લેખને પાછા વાળતા.

અધાપુંધી ફેલાવીને ૭૪મી માર્ચના બંધન-
રિપત સંગઠન પર પાણી ફેરવવા માગતા પંચાયતી
કલારિયાઓને આ રીતે બરાબર જવાબ આપવામાં
આવ્યો. કલકત્તાની બંધન-ફૂલે કામદાર વર્ગની
શુદ્ધિથીને પણ સંગઠન અને એકતાની તાકાત
માટે નજરૂત બતાવી દીધી છે. રોડોદાની અસહ્ય
કોટાકીએ અને કમ્યુનિસ્ટ બેંગાની સખત બંદો-
મતે આને કલકત્તાની સ્ત્રી રાજિને નજરૂત કરી
દીધી છે. વરોની રાષ્ટ્રીય યજ્ઞવળ જે નજરૂત
સીઓમાં નહોતી આણી સારી એ આને આ
બેંગામાં આવી છે. કામદાર સ્ત્રીઓની આ બંધન-
ફૂલ એકાની મધ્યમ વર્ગની બંદોનેને નજરૂત કરી
દેશાધિગાની યજ્ઞવળમાં આગેફૂલ કરવા દિખત
અને કસાદબરી યેરહા આપે છે. આનસુધી
દેશનાં કામદારો નિરત્સારી રહેલા પુરુષવર્ગને
પણ બંધાળની આ સીમગિએ સચેત કરી દીધે
છે બંધાળની આ નજરૂત અને સંગઠન તાકાત
આમે બધા રહેવાની દિખત ફેલા કરશે ?
(“ન્યોતિધર”)

("संगीति")

—દીસા હોમીયટર્સમાં નોકરી કરતી એક નર્સની કમળા નામની પુત્રીએ પોતાની મરજી વિરૂદ્ધ વેનિસાળ કરવામાં આવતાં કુમાંમાં પડી પોતાના જીવનનો કંઈક અંત આણ્યો હતો.

—કે. વીમળાબહેન ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ ૨૭ વર્ષની ઉંમરે ગઈ તો ૨૨ મીએ અવસાન પામ્યાં છે.

—અમદાવાદનાં બલ્લીના સી કાર્પંકર શ્રીમતી ઇન્દુમતી ચીમનવાવ રોડનો સાબરમતી જેલમાંથી બીનરાતી ફરકારો થયો છે.

—કે. મધુરબહેન પટેલ તથા કે. મુદુલા સારાભાઈ એ બન્નેની યરોડા જેલમાંથી મુલાઈની આર્થરોડ જેલ ખાતે બદલી કરવામાં આવી છે.

—વડોદરામાંથી પકડાયેલાં શ્રી. પુષ્પાબહેન શે. પટેલ અને શ્રી. સુકન્યા ટ. પટેલને ઊંડી મુકામાં આવ્યાં છે.

—સુરતમાં સરથરા કાઢવા અને પકડાયેલા માદુઆના કુમાંરી રતનબેન નારજી તત્તાને હિંદ રક્ષણ ધારા હેઠળ ત્રણ માસની કેદ અને રૂપિયા ૫૦ નો દંડ અથવા વધુ એક માસની કેદની સજા થઈ છે.

—લખનૌની જેલમાંથી ગયા ઓગસ્ટમાં હિંદ ધારા પ્રમોટીવે અટકમાં લેવાયેલા શ્રી. એચ. કે. કોચર, શ્રીમતી આશાલતા ત્રિપાઠી અને બીબી જી જીવાને બિનરાતે ઊંડી મુકામાં આવ્યા છે.

—અમેરિકન લેખિકા પર્વલક ચીન જવા માટે ગોડવલ્ડ કરી રહ્યાં છે થોડા સમયમાં ચીન પોછા જતાં મેડમ ચાંગ કાઈ ગેક નેડે તેઓ ચીન જશે. ચીનની મુલાકાતેથી પાછા ફરતાં તેઓ હિંદુસ્તાનની મુલાકાત લેશે એમ જણાયું છે.

—તીમાવરમાં શ્રીમતી વેનુસામ્મા અને શ્રીમતી સુભદ્રાને ગયા ફેબ્રુઆરીમાં હિંદ સંરક્ષણ ધારા હેઠળ ગયેલી બન્નેને વર્ષની સખત કેદની સજા થઈને સરકારે તે ત્રણ ત્રણ માસની કરી છે.

—અમેરિકન પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટે અમેરિકામાં જનની દિન પાળવા માટે આ આગાહીએ નીચેના ટંદેરે પ્રગટાવ્યો છે:

હાજો અમેરિકન માતાઓ વિરોધ કરીને સમરાંગનમાં ઝૂકનારા અમેરિકન યોદ્ધાઓની જનનીઓ અને અન્ય વિયોની યુદ્ધી માતાઓ, જેમના પતિ દુર દેશાવરમાં છે, તેઓ યુદ્ધક્ષમતા વિચારની આકરી ચેતનાઓ અને યાતનાઓ ખાદે

ખામેશીથી સદન કરી રહી છે: ઉપરાંત આપણા દેશની માતાઓ ખાસ કરીને વિનયને અર્થે આપણા સર્વોચ્ચ યુદ્ધ પ્રયાસોમાં સહકાર આપી રહી છે અને પૂરી નિષ્ઠાથી યુદ્ધના ઉત્પાદનમાં સાથ આપે છે. જેટલે દું, કેંકશીન ડી. રૂઝવેલ્ટ તે અમેરિકાનો પ્રમુખ આપી રહ્યાના અગત્ય-હોરોને દરમાતું છું કે હ મી મે ૧૯૪૩ ના દેશ સમસ્ત અમેરિકન જનની દિને તમામ સરકારી મકાનો પર અમેરિકાના ફ્લગ ચડાવે; આ સાથે અમેરિકન પ્રજાને પણ મારું સૂચન છે કે સૌ પોતપોતાને જે સા બીજા અનુકૂળ ગયાને તે દહાડે મન દરકારે અને એ રીતે અમેરિકાની જનનીઓ પ્રત્યેના માતૃશ્રમ અને તેમના પ્રત્યેના આપણા આદરભાવ વ્યક્ત કરે. આપણી માતાઓ પ્રત્યેની આપણી સન્માનની લાગણી તે દહાડે થયાથ રૂપમાં બતાવી આપવાનું સૌ કોઈને મારું સૂચન છે.

લગન પ્રસંગ પર આદેશ

સુરતમાં વાણીજ્યા પગથીઆ શેરીમાં લગન પ્રસંગે જ એક મકાનનો માથ બેરી ગયો હતો. તેના પર આ વખતે પરીસેક સો-પુરેષો અને બાળકો એકઠા થયેલાં તે તમામ પક્ષ નીચે ગબડી પડ્યા હતા તે પૈકી બે સ્ત્રીઓ, એક બાળક અને એક પુરુષને ઓબીવતી ધલ થઈ હતી. તેમની તત્કાળ સારવાર કરવામાં આવી હતી.

આ બનાવ વેળાએ લાં લગન નિમિત્તે સાડાં જેવું લોક એકઠું થયું હતું અને તેમનામાં એકાએક બનેલા આ બનાવથી ગમરાટ ફેલાયા હતા. લગનવિધિ પણ એકાએક બંધ કરી દેવામાં આવી હોવાનું જણાય છે.

હિન્દુ લગન અને વારસા ખિસોને વિરોધ

હિન્દુ લગ્નોની અત્યારની અગ્રિય પ્રથામાં ફેરફાર કરીને બહુપત્નીત્વને નાબૂદ કરવા માટેના તથા પુત્રીઓની અવમજનને બદલે પુત્રો નેરોડા જ વારસાનો તેમનો અધિકાર માન્ય રાખવા માટેનાં બે બિલો વડી ધારાસભામાં હાવવામાં આવ્યાં છે તેનો વિરોધ કરવાને કેરલાક ધાર્મિક હિન્દુઓ ગોતામંદિરમાં યુક્તવારના દેશ રોડથી બાલાભાઈ ગીરધરલાલના પ્રમુખપરે એકઠા થયા હતા અને એ બિલોને ધમમાં દખલગીરીરૂપ ગણાવીને યો. જયેન્દ્રરાય દરમ્યાં તેમનો વિરોધ કરતો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો.

ગાંધી

‘ગુણસુન્દરી’ના આશ્રિત ત્રી અને સરસ્થાપક,
ગુજરાતી બહેનોના પરમ સેવક, ગુજરાતના

મુખ્યનિષ્ઠ સાહિત્યકાર અને
સેવાભાવિ સન્મન, હુણ-
વાડાના દિવાન, શ્રી. જય-
દાસ મોરારાસ વર્માના ગદ્ય
તા. ૫ મીની મોડી મને,
સુરતમાં થયેલાં આકાશ
અવસાનના સમાચારથી
‘ગુણસુન્દરી’ને વાચક વર્ગ
શાગ્યે જ અજાત હતો.

૧૯૩૬ ના જૂન માસમાં, હુણવાડાનું
જિજ્ઞાસુ સંભાળના મરિ
દુઃખદ વિદાય શ્રી જયદાસભાઈએ-જેએ
મોટી સાથે તે ‘વર્માભાઈ’-
ના બહાવસોના નામે જ પરિચિત હતા- ‘ગુણ-
સુન્દરી’ને તત્કાલ પોતાને માથેથી ઉતારી
નાખીને, ‘ગુણસુન્દરી’ના વિશાળ વાચક સમુ-
દાયની વિદાય લીધી હતી. તે વેળા, અતિ દુઃખદ
હતાં, એ વિદાય સહ હતી. પણ, એ બાર
માથેથી ઉતાર્યા પછી, ગુણસુન્દરીના જ વર્ષોમાં,
જનને સમગ્ર બાર ઉતારી દહને, આપણને
બધાને છોડી દહને, શ્રી. વર્માભાઈ, ચાલી જયે,
જેવી સ્વપ્ને પણ કલ્પના ન હતી. સાચે સાચે,
એમ બન્યા પછી પણ, એ ‘માનવાને મન
માનવ’ નથી.

છતાં કાળની લીલા મહન છે. એનાં ચક્રો
સતત ગતિમાન રહે છે અને એમાં એની અડકેટમા
જે કોઈ આવી જાય તેને કાળ ભગવાન પોતાના
જડખામાં ઝડપી લે છે. એ વખતે નથી જોવાતી
વય, નથી જોવાતી નદરીયાત કે નથી જોવાતી

માનવીનું મહત્વ. હંથરે કરેલું નિર્માણ, સોજે
સોમવવાનું જ દોષ છે. એ વાત સમજતી હોવા
છતાં, શ્રી. વર્માભાઈ ગાંધે વિધિએ કરેલાં નિર્માણ
સાથે, દિવ, બળવો પોષાકરવાને તત્પર બની બધે.

વર્માભાઈ નથી એ વાત હજી માન્યમાં
આવતી નથી. અને છતાં, એ
હજી મનપાત્રું હકીકત છે જેનો ઉત્કાર
નથી કાઢી કરી શકાય એમ નથી.

માત્ર ૮૯ વર્ષની વયમાં ઘણી
ઘણી મહત્વાકાંક્ષાઓને, અપૂર્ણ છોડીને જ, વર્મા-
ભાઈ ચાલી ગયા છે. એમના જવાથી, એમનાં
વ્યોત્કર્ષ માતાપિતાએ, જનની આખર અવસ્થા-
માં પોતાનો એકનો એક પુત્ર-પોતાનું ‘અંગી-
ધન-ગુમાળો’ છે; એમનાં પુત્રાન પત્નીએ,
સૌભાગ્ય અને તેની સાથેસાથ સર્વસ્વ ગુમાળું
છે; બહેનોએ બહાવસોઈ હુંકે ગુમાવી છે.
બાબકોએ, માથાં પરેનું જન ગુમાળું છે અને
અમારા જેવા અનેક રનેલી-સંબંધીઓની મોટી
દુઃખે ચાલી ગઈ છે.

અને ગુજરાતે કાંઈ આજુ નથી ગુમાળું.
ગુજરાતની ‘ગુણસુન્દરી’ઓએ
ગુજરાતની એકે તેમના હિતને માટે, પોતાના
થી બની શકતી કલત ચલા-
વતાને એક વીર ગુમાળો છે. અનેક સંસ્થાઓએ
પોતાનો એક પરમ શુભેચ્છક ગુમાળો છે અને
એ બધા ઉપરાંત, ગુજરાતે એમના દ્વારા એ
સરકારી સન્મન ગુમાળો છે હુણવાડાના
દિવાનપદના થોડાંક વર્ષોના જ એમને કારભાર,
તેમનાં શબ્દ-પ્રન કલમ પ્રત્યેનાં ‘કલ્પની
પુનઃસ પમરાવી ચૂક્યો છે આમ એક વર્માભાઈ
જવાં, અનેકની બધી આજે ચોધાર આંધુ સારી
રહી છે. એ આંધુઓ સાથે, અને અમારાં

આંસુઓ પણ મેળવીએ છીએ અને વર્માભાઈના વયોવૃદ્ધ માતાપિતા તથા યુવાન પત્ની પ્રત્યે, અમારી કંઠી સદાનુભૂતિ વ્યક્ત કરવા સાથે, તેમની સાથે આંસુ સારનારો પણ મોટો સમૃદ્ધ છે એમાંથી આશ્વાસન મેળવવાને તેઓને વિનવીએ છીએ.

વર્માભાઈના જ્વાથી, 'ગુણસુન્દરી' પમિળું જન્મ્યું છે. તેમની ઓય અને અમારી ઊંટ દુકંથી, કપરા કાળમાં પણ, આ પને ગુજરાતી બહેનોની બની સકતી સેવા કરવાની ચાહુ રાખી હતી. તેમનાં સલાહ, સૂચના, હમેશાં, એના સંચાલનમાં માર્ગદર્શક બન્યાં હતાં. 'ગુણસુન્દરી' તેમનું બાળક હતું અને એક પિતા જેટલો જ રનેહ તેમણે આ આપત્ય પ્રત્યે દાખવ્યો હતો. એ રનેહ, એ પ્રેમ અને એ વાતસલ્ય હવે મળશે નહિ, એ વાત 'ગુણસુન્દરી'ને પરમ શોકમાં મૂકી દે છે.

પણ 'ગુણસુન્દરી'નું કર્તવ્ય એટલેથી પૂરું થતું નથી. 'ગુણસુન્દરી'ને આજની સ્થિતિએ હાવથા માટે વર્માભાઈએ તન, મન અને ધનનો જોગ આપેલો છે, એ વાત ક્ષમાય એવી નથી. એટલે 'ગુણસુન્દરી'નું શ્રી. વર્માભાઈ પ્રત્યે ચોક્કસ કર્તવ્ય છે. એ કર્તવ્યનું પાલન કરવાનો ધર્મ 'ગુણસુન્દરી' ચૂકશે નહિ.

એટલે જ, એ કર્તવ્યનાં પાલન માટે, 'ગુણસુન્દરી' કલ્પિત થયું છે. વર્મા રમારક અને 'ગુણસુન્દરી'નો આવતો-અંક જુલાઈ અને ઓગસ્ટ માસનો સંયુક્ત અંક 'વર્મા રમારક અંક' તરીકે લા. ૧ થી ઓગસ્ટ પ્રકટ કરવાનો અમે નિર્ણય કર્યો છે. એ ખાસ રમારક અંકમાં જ વિભાગો રાખવાની યોજના કરવામાં આવી છે. એક વિભાગમાં શ્રી. વર્માભાઈ વિશેના જ, તેમનાં કાર્ય સ્વભાવ, રમરણ વગેરેને લગતા તેમ જ જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં તેમણે કરેલી સેવાઓનું ગુણદર્શન કરાવતા લેખો રચાવવાનો. બીજા વિભાગમાં સાહિત્યકૃતિઓને સ્થાન આપવામાં આવશે. શ્રી. વર્માભાઈ પોતે સાહિત્યકાર હતા અને વર્ષો સુધી 'ગુણસુન્દરી' દ્વારા

અને બીજી રીતે તેમણે સાહિત્યની સેવા કરી હતી, એટલે ગુજરાતના સાહિત્યકારો તરફથી તેમના પ્રત્યે ખંધુકૃત્ય બતાવવામાં આવે એવી અપેક્ષા અમે રાખી છે. આમ બીજા વિભાગમાં વાર્તા, કવિતા, નિબંધ, વિવેચન, નાટિકા વગેરે સાહિત્યનાં અનેક અંગોપાંગોને સ્થાન મળશે. આ રીતે 'વર્મા રમારક અંક'ને વર્માભાઈનાં જીવન અને કાર્ય ઉપરાંત સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ વાચનીય અને સંબંધસ્પીય બતાવવાની ઈચ્છા, અમે સેવીએ છીએ.

આ હેતુને લક્ષમાં રાખીને, અમે, આ અંકમાં, શ્રી. વર્માભાઈ વિષે કંઈ જાણી પ્રકટ કરતાં નથી. તેમનાં જીવનની ઓખી રૂપરેખા આપીને અમે આજે સંતોષ લઈએ છીએ.

શ્રી વર્માભાઈના મુખ્યધર્મમાં આવનારી અનેક બ્યક્તિઓને, તેમ જ તેમના સહકારનું પ્રત્યે સદ્ભાવના ધરાવનાર, આમંત્રણ સી કાઢીને અમે આ અંકમાં સહકાર આપવાનું આમંત્રણ આમંત્રણ કરીએ છીએ. 'વર્મા રમારક અંક'નું ખાસ સંપાદન કાર્ય, તેમના વર્ષોના સાથી અને 'ગુણસુન્દરી'ના આગલા તંત્રી શ્રી વલ્લભ દ. સુકલને સોંપવામાં આવ્યું છે. તેમણે શ્રી વર્માભાઈ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય સમજીને, જ એ કાર્ય સ્વીકાર્યું છે. તેમને સર્વ રીતેના સહકાર આપવાની અમે સીને વિનવિ કરીએ છીએ.

વર્માભાઈનું જીવન હમેશાં કાર્યરત હતું, કોઈ પણ ધડાએ તેમને સતત કાર્યરત નકામો બેઠેલા કોઈએ જોયા નહિ હોય. સતત કર્તવ્ય-ધરાવણ રહીને તેમણે તેમની સક્તિ અનુસાર જનસમાજની, હાલતની, સાહિત્યની સેવાઓ કરી છે. એમની એ સેવાઓનું રમરણ કરીને તેમણે આપેલા સીલા પર આગળ વધવાને કર્તવ્યશીલ બનવાનું આપણું કર્તવ્ય છે.

વર્માભાઈના અવસાનથી તેમનાં વયોવૃદ્ધ માતાપિતા, યુવાન સિંધવા, બહેનો, બાલકો પર આવી પડેલા આપાત પ્રત્યે અમે કંઠી સદાનુભૂતિની હાથવળી દાખવીએ છીએ. એ આપાત સદન કરવાનું પ્રયત્ન સીને બન આપો એવી અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

કેળવણીનો વલ્લુખેડયો પ્રદેશ :

આજની કેળવણી અનેક વિષયોનું સમર્થન કરાવે છે. વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, તથા બીજા અનેક શાસ્ત્રો તરફ તેણે ડોકાવ્યું છે. પણ એનો એક પ્રદેશ આજ વર્ષો ધરા પણ વલ્લુખેડયો જ રહ્યો છે. એ વલ્લુખેડયો પ્રદેશ અતિ સૂક્ષ્મ છતાં મહાન છે. સામાન્ય માણસો સમજી શકે છે કે જીવન આચાર અને વિચાર પર જ અવલંબી રહ્યું છે, આચાર ને વિચારને છૂટા ન પાડી શકાય, તેવા જીવનના અતિ સૂક્ષ્મ ભાગો છે. કોણ નહીં આજની પ્રગતિશીલ કેળવણીમાં આ બંને કેવી રીતે બિન્ન રહી શક્યા છે તે વિચારવા જેવી વાત છે ? અને આજે તો કેળવણીએ વિચારજીવન ઉપર એટલો બધો ભાર મૂક્યો છે કે આચારજીવન પણ હોઈ શકે એ વાત ધણી વખત ધૂમગમ્ જેવી લાગવા માટે છે. પણ મનુષ્યત્વના સંપૂર્ણ વિકાસ માટે એના જીવનમાં આ બંને વસ્તુની આવશ્યકતા છે. કેવળ વિચાર મંથે તેવા જીવ હોય પણ તેની જીવતા આચારમાં મૂકવાથી જ રચાયે જીવ્યા આવે છે; આચારને પરિણામે જીવન કીધાવંતું બને છે. એટલે આજે જે Actual actions—જેને વૈજ્ઞાનિકો Experimentis કહે છે તેવા પ્રયોગો કેળવણીનાં ક્ષેત્રમાં ખૂબ જ આવશ્યક છે. કદાચ વિજ્ઞાન જેવા વિષયમાં સ્પષ્ટ પદાર્થો કે રસાયણ-શાસ્ત્રમાં જે chemicalsનું mescture કરતાં શીખવે, પરંતુ એક સુંદર વિચારને સારી રીતે રજૂ કરવાની શક્તિ ખિલવી ન શકાય ત્યાં સુધી તેની કિંમત કેવી રીતે અંકાય ? વ્યક્તિત્વની પ્રબળ ભાવના વિચાર અને આચાર ઉપર

જ અવલંબે છે. હા; એ ભાવનાને મૂર્તિમંત કરવા માટે વ્યક્તિની આસપાસના સંસ્કૃતિઓ જેવા કે સામાજિક રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક કારણો હોય એમ આપણે કહી શકીએ પણ કેળવણી માન વિચારજીવન ઉપર જ ભાર મૂકે તે સર્વાંગે ઉત્તમ ન જ કહી શકાય. આજે ઇતિહાસો શિખવાય છે; સ્વાર્પણની વાતો કરવામાં આવે છે. પુસ્તકોમાંથી બંધિદાનોની ગાથાઓ ઉકેવાય છે. પણ ‘સાહિત્ય અને જીવન’ એ એ તદ્દન બિન્ન જ છે એટલે કે સંમિલનવાતું, સંગમવાતું, અને જીવનમાં ઉતારવાતું એ તદ્દન નિરાળા જ વાતો હોય. તેમ આજે મોટા ભાગના બેદોહાં માની બેસા છે. એનો દોષ એકલો વ્યક્તિને માથે નથી પણ સમગ્ર કેળવણીને માથે છે. ખરી રીતે સાહિત્ય એ જીવન છે અને જીવન એ સાહિત્ય છે એમ સમજ; સમજવી આગળ ધપવાતું છે. શિવાજી આપણા જેવા જ કાળા માયાનો માનવી હતો. પણ તેનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કેટલો બધો તીવ્ર હતો કે તેણે મોટા મોગલ સામ્રાજ્ય સામે જેઠાદ જગાવી અને સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કર્યું. આપણે એવા જ કાળા માયાનાં માનવી છીએ. કરીએ તો આકાશનાં કુસુમો પણ નીચે લાવી શકીએ. તે બધા જ આવી રાષ્ટ્રપ્રેમની લાવનાં એને અચારમાં મૂકવા માટે તો જરૂર સ્વતંત્રતા એની મેળે પ્રાપ્ત થાય. આવા અનેક માનનાંચો યુવકો સેવે છે પણ તે મૂર્તિમંત કરી શકતા નથી. તેડું સુખ્ય કારણ બીજા આવડત જ. વિચાર કરે છે પણ આચારમાં મૂકતાં જ નથી કાવતું. પ્રખર કેળવણીકારોએ આ વસ્તુ પર વિચાર કરવો પડે છે. ને આ વલ્લુખેડયા વિષયને હાથમાં લઈ વિચારજીવન સાથે ભેળવી દેવો જોઈએ.

શ્રીઓ તથા કન્યાઓને ખાસ વાંચવા લાયક અમૂલ્ય પુસ્તક

સીતા

કિંમત રૂ. ૦-૬-૦

આ પવિત્ર પુસ્તક દરેક ઘરમાં તથા લાયબ્રેરીમાં હોવું જ જોઈએ

લજો:—હુડાલામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

“ ગુણ સુન્દરી ”

બાલ વિભાગ

તન્ત્રી . નાગરદાસ ઇ. પટેલ, મલાડ

વર્ષ ૧૩ : અંક ૬

પુસ્તક ૧૩

શુભ : ૧૯૪૩

ચાકર રાખોજ !

મને ચાકર રાખોજ !
ગિરધારીલાલ ! ચાકર રાખોજ !

ચાકર રહ્યું, બાગ લગાવ્યું,
નિત ઉઠે દરસણ પામ્યુંજ,
અિન્દ્રાબન કી કુંજ ગલનમેં
તેરી લીલા ગાયુંજ—ચાકર૦

“ચાકરીમે” દરસણ પાઉં
સુનિરણ પાઉં ખરસી.
ભાવભગત જાગીરી પાઉં
તીના બાતાં સરસી—ચાકર૦

માર મુગટ પિતાંબર મોઢે
ગલ વેળન્ટી માલા.
અિન્દ્રાબનમેં ધેતુ ચરાવે
મોહન મુરલીવાલા—ચાકર૦

ગીરાં કે પ્રભુ ગહિરગંભીરા
સદા રહોજ ધીરા
આધી રાત પ્રભુ દરસન દે દે
ગ્રમ નદી કે તીરા—ચાકર૦

ભગવો ઝંડો

શિવાજીના ગુરૂ સમથ^૧ રામદાસ સ્વામી હતા. એમણે શિવાજીને ગુરૂમંત્ર આપ્યો હતો અને હિંદુ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર તારા હાથે થશે એવો આશીર્વાદ પણ આપ્યો હતો.

એક વખત રામદાસ સ્વામી ફરતા ફરતા શિવાજીની રાજધાની રાયગઢમાં આવ્યા. મહેલને દરવાજેથી 'લિક્ષ નેહી' એમ બોલી બુલંદ અવાજે લિક્ષા માગી. શિવાજીએ એમનો સાદ સાંભળ્યો.

આવા સમથ^૨ પુરુષને શું આપવું ? શિવાજીએ તરત જ વિચાર કરી દીધો અને એક કાગળમાં સહી શિક્ષા સાથે પોતાનું આપું રાન્ય રામદાસ સ્વામીને અર્પણ કર્યાનો લેખ લખીને એ કાગળ રામદાસ સ્વામીની ઝોળીમાં નખાવી દીધો, અને પોતે માથું નમાવી બિસો રહ્યો.

રામદાસ સ્વામીએ કાગળ બેઘને કહ્યું: 'આને તે હું શું કરું ? મને તો પાથેર ચોખા ભેઘએ.'

'જે હવું તે હું આપી ચૂક્યો' શિવાજીએ નમ્રતાથી જણાવ્યું. 'મારી પાસે હવે કેં નથી.'

સ્વામીજીએ ધ્યાન દૃષ્ટને કાગળ વાંચ્યો અને શિવાજીના કહેવાનો અર્થ સમજ્યા એટલે એ હસીને બોલ્યા: 'તેં તો બધું ચે આપી દીધું ! હવે તું શું કરીશ ?'

'આપના ચરણક્રમજની સેવા !' શિવાજીએ નમ્ર ભાવે જવાબ આપ્યો.

એ સાંભળી રામદાસ સ્વામી ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા: 'બેટા ! તારી લિક્ષા હું સ્વીકારું છું. પણ મારે એ માથા ન ભેઘએ. મારી વતીનું આ રાન્ય તું ચલાવ અને હિંદુ ધર્મનું ગૌરવ વધાર.'

શિવાજીએ ગુરૂની આજ્ઞા માથે ચડાવી અને રાજગાદી પર ગુરૂની પાવડી પધરાવી એમના વતી રાજકાર ચલાવવા માંડ્યો, અને પોતાનું રાન્ય સાધુની પ્રસાદી છે એના પ્રતીકરૂપે એણે મરાઠી રાજ્યનો વાવટો ભગવા ઝંડાનો રાખ્યો.

લાડુલટ્ટ

૦

મારું નામ લાડુલટ્ટ

મારી વાત સીધી સ્ટ. મારું.

ગોળ ગોળ લાડુની ગોળી, ગળતો હું ઝટપટ;
ગોળફાંદ પર હાથ ફેરવી, ઘોરું ઘરરર ઘટ. મારું. ૧

દાળશાકની સામે ન જોઉં, લાડુ કરતો ચટ્ટ;
ભાત અથાણું ભાળીને હું, ખીજાઈ કહું જા હટ્ટ. મારું. ૨

લચપચતા લાડુ જમવાની, મને પડી છે ભત,
લાડુની જપમાળ જપું હું, બીજા નકંઈ નિસ્ખત. મારું ૩

લાડુ ગોળી ગળી ગળીને, થયો શરીરે લટ્ટ;
ધોંગું ઘડયું શરીર મારું, સૌ પર પાડે વટ. મારું. ૪

સુરજ ચાંદો સુજતે જોતાં, છુપાય વાદળ પટ;
ભુલથી ભટજી ગળી જશે, તો પડશે મહાઆફત. મારું. ૫

શ્રી. મહીપત જોષી

૦

૦

૦

મીઠાંની મોટાઈ

અક	=	હું:ગ	અંક	=	જોજો
અગ	=	ઝાડ, પર્વત	અંગ	=	શરીર
અચલ	=	સ્થિર	અચલ	=	પાલવ
અડ	=	આડાઈ, આંટ	અંડ	=	ઈંડું
અધ	=	અધું	અંધ	=	આંધળું
અજલ	=	પાણી વિનાનું	અંજલ	=	દાણા પાણીનું નિર્માણ.
અળ	=	અત્યારે	અંળ	=	પાણી
અત્ર	=	અહીં	અંત્ર	=	આંતરડું
અહ	=	હિવસ	અંહ	=	ખુમારીનો ઉદ્દગાર
અબુ	=	અણસગળુ	અંબુ	=	પાણી

શ્રી. મહીપત જોષી

દેશ દેશનાં હરણો

(ગપા અંકથી ચાલુ)

જેમસ-ભોક્તા જવાને થોડી વાર થયા પછી પ્રમુખની આગાથી એક હાથાં વજેલાં વળદાર શિંગડાંવાળું બીજી જાતનું હરણ ત્યાં આવતે હોયું. એની ઝોળખાણુ આપતા પ્રમુખ બોલ્યા: ' આ હરણુ પણ આફ્રિકાનું વતની છે એને હાર્ટબીસ્ટ (Hartbeest) કહે છે. એ મોટે ભાગે દક્ષિણ આફ્રિકા બાજુ વમે છે '

' આ પ્રાણીનાં શિંગડાંની તમે નોંધ કરો. ખાસ આગળથી તે જાડાં અને વજનદાર તેમ જ વળદાર છે. ત્યાંથી વળાંક લઇ વળી પાછાં હાથાં હાથાં છે, અને વળી એણે પાછલી બાજુ વળાંક લીધો છે. એનાં વાકાં શિંગડાના છેડાએ અણીદાર છે એ તમે નોંધ રાખો છો.'

' મૂંગી જાતનાં બીજાં પ્રાણીઓમાં જે ચપળતા હોય છે તેના આ પ્રાણીમાં સામાન્ય રીતે અભાવ છે. એનામાં બીજાં હજુ જેટલી ગતિ નથી. હરણની દોડ, જે જંગલમાં વખણાય છે, તે નજરે એતાં આપણું આ જાતભાઇ પછાત ગણાય. એમ છતાં એ હાંબા અંતર કુધી જરૂર પડે તો પ્રાણુદ્વાર મોટે દોડી શકે છે, એની ના નહિ. એ સિવાય અરેબરી આફ્રિકા આવી જ પડે, અને નાસવાનો માર્ગ ન રહે તો આગળના કુટણ ઉપર શરીર ટેકવી પોતાના શિંગડાનો ઉપયોગ કરી એ વીજળીની ઝડપથી પોતાના કુખમાં ઉપર જોરદાર હલ્લો કરે છે અને એને હંકાવી દે છે. આ પ્રાણી વિશે બીજી ખાસ વાત કહેવા જેવી નથી. '

પ્રમુખની આગાથી હાર્ટબીસ્ટ સર્વને નમેન કરી પોતાની જગાએ ખેસી ગયું.

એના જવા પછી એક નવીન વિચિત્ર જાતનું પ્રાણી પ્રમુખની નજરે આવ્યું. આ વિચિત્ર પ્રાણીને બધા ધારી ધારીને નોંધ રહ્યાં.

પ્રમુખે કહ્યું: ' તમને આ પ્રાણીને નોંધને નવાઇ લાગે છે. તમારામાના ધણને તો એમ પણ ચતુ' હશે કે આ આપણું જાતભાઇ હશે કે કેમ ? તમને એમ પણ શંકા થતી હશે કે આ તે થોડો છે, પાડો છે, આખલો છે કે હરણુ છે ? ખરી વાત તો એ છે કે એની દેહરચના આ બધાં જૂદા જૂદાં પ્રાણીઓને ધણે અંશે મળતી આવે છે.

' આ પ્રાણી આપણું જાતભાઇ છે. એ સાગરના વર્ગનું ગણી શકાય. એ દક્ષિણ આફ્રિકાનું વતની છે. એને ગૂ (Gnu) કહે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના વિશાળ મેદાનોમાં ન મૂંગા ટોળાખંધ રહે છે નૂતી ધણી જાતો છે. આ પ્રાણી દેખાવમાં ખૂબ વિચિત્ર છે. એનું માથું જુઓ. ખૂબ વિકરણ અને અનૂતી દેખાવનું છે. એના શિંગડા જુઓ. તદ્દન વિચિત્ર છે. વચ્ચેથી કમાન માંક વળેલા છે અને આગળથી અંજર માંક અણીદાર છે. એનું નાક આપણા બીજા જાતભાઇઓ જેવું નથી પણ ખૂબ મોટું ને ચપટું છે. એની પૂંછડી જુઓ. એ હાંબી ને મોટામોટા વાળથી ઢંકાયેલી છે. આ પ્રાણીઓ ટોળાખંધી રહે છે એ વાત મેં ઉપર જણાવી છે. ટોળાખંધી રહેતા ઉપરાંત તેમનાં ટોળા આફ્રિકામાં વસતાં ત્રીજા,

શાહમૃગ, છરાદ વગેરે પ્રાણીઓની સાથે પણ વસે છે. આપણી હરણની આખી જનતામાં અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાઓથી ભરેલું આ 'નૂ' પ્રાણી ખાસ નોંધપાત્ર છે. '

એની ઝોળખાણ પૂરી થઈ એટલે નૂ એની જગાએ જઈને બેસી ગયું.

પ્રમુખે એક બીજા મૃગને નજીક બોલાવ્યું અને એની ઝોળખાણ આપતાં કહ્યું: ' એક ખૂબ દેખાવડા અને દમામદાર મૃગની હવે હું તમને ઝોળખાણ આપું છું. આ મૃગ પણ દક્ષિણ આફ્રિકાનું વતની છે. એને કૂડૂ (Koodoo) કહે છે. આ પ્રાણી પગથી ખગા લગી લગભગ ચાર ફૂટ ઊંચુ હોય છે. એના શરીરની ચામડી ઉપર વીજળીના ઝમકારા જેવા સુંદર પટ્ટા હોય છે. આ પટ્ટાને લીધે એની શોભા અને ગૌરવ વધી જાય છે. તમે જુઓ છો કે એનું શરીર પણ માંસલ અને બરાવદાર છે. આ કારણથી એ બળવાન અને હૃષ્ટપુષ્ટ તેમ જ દમામદાર જણાય છે.

' એના શરીરની શોભા એના શિંગડાથી પણ સારી ગતિ વધે છે. એનાં શિંગડાં ખારસાં ૩ ફૂટ જેટલાં લાંબાં છે. આ શિંગડા વળાંકવાળા હોવાથી કૂડૂ વિશેષ દમામદાર દેખાય છે. '

' કૂડૂ મોટે ભાગે મેદાનોમાં વસતું નથી પણ ગીચ ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં વસે છે. તમને નવાઈ લાગશે કે ઝાડીમાં વસવાટ કરવાથી ઘણી વાર એનાં શિંગડાં ઝાડમાં બરાબ જતાં હશે અને એ ભારે સંકટમાં આવી પડતું હશે; પણ ખરી રીતે એમ નથી. એ ત્યારે ઝાડીઓમાં ચાલે છે ત્યારે માથું એવી રીતે ઊંચું રાખે છે કે એના શિંગડાં એની પીઠ ઉપર ફેલાય છે. આ ગતિ શિંગડાં ઝાડીમાં બરાબ જવાનો બચ એને રહેતો નથી. '

કૂડૂ પણ પ્રમુખની ઇસારતથી પોતાની જગાએ જઈને બેસી ગયું. (સંપૂર્ણ)

શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

卐

હ્રસ્વ અને દીર્ઘ

કુલ = એકંદર	કૂલ = કિનારો
ગુણ = ગુણ સદ્ગુણ ધર્મ	ગૂણ = થેલો, કોથળો
અસુર = દેવ	અસૂર = મોડું
પુર = શહેર	પૂર = પૂરેપૂરું
બુદ્ધ = બી	બૂદ્ધ = (રમતમાં) છેલ્લું ઘર
મુરત = ગુલા સમય	મૂરત = મૂર્તિ
રુખ = ચહેરો	રૂખ = વિચાર, અટકળ
તુક = બીજ	તૂક = કવિતાની કડી

કાળીઆરની કહાણી

મીઠાશભર્યા સાથે કાળીઆર કહેવા લાગ્યું: 'એક વાત જાણવા જેવી છે, અને તે એ કે સરજનહારની આ સૃષ્ટિમાં માત્ર ચોરૂલિયા ખંડ બાદ કરીએ તો જગતનો એક પણ દેશ એવો નથી કે જ્યાં એક અથવા બીજી જાતનાં હરણની વસ્તી ન હોય. આફ્રિકાના ગરમ મુલકની વાત કરો, અથવા ઉત્તરના શીત પ્રદેશની વાત કરો—એક થા બીજી જાતનો હરણ તમને જરૂર મળશે. આ રીતે તમે જોઈ શકશો કે જગતમાં આપણી વસ્તી ખૂબ વિશાળ પ્રમાણમાં છે.

'આપણે ખડ ખાનાર વર્ગનાં ગ્રાણીઓ છીએ એ વાત તો તમે જ્યાં સારી રીતે જાણો છો. હરણનું ખરૂં જળ એમના પગમાં છે. આપણી નાત ખૂબ જ ચપળ અને તેજસ્વી ગણાય છે. ભયની સામે આપણે મોટે ભાગે આપણું રક્ષણ ખૂબ ચપળતાથી નાસી જઈને જ કરીએ છીએ. જનતા લગી આપણે સામા થઈને યુદ્ધ કરતાં નથી. આપણે ખૂબ ઝડપથી લાંબાલાંબા ઠંકડા મારી શકીએ છીએ, અને આપણી જોડે દોડવાની હરીફાઈમાં ઘોડો પણ બિતરી શકે એમ નથી.'

'હરણમાં ઘણી જાતો છે, અને એ વિશે તમને હવે પછી જણાવવામાં આવશે. હું મારી પોતાની વાત કરું છું. હું કાળીઆર નામથી ઓળખાઉં છું. અમારી જાતનાં હરણોમાં નરને શિંગડાં બિગે છે—માંદાને બિગતાં નથી.'

'બીજી વાત એ છે કે અમે ૨૦-૨૫ ના ટોળામાં રહીએ છીએ. અમારામાં એક નરને અનેક માંદાઓ હોય છે. અમે ટોળાખંધ સાથે રહીએ છીએ છતાં અંદર આપસ આપસમાં લડાઈ-ટડો કરતાં નથી. જંગલમાં ઘાસ-ચારો, અથવા ખેતરમાં લાગ મળે તો પેસી જઈ ખેડૂતનો પાક અમે ખાઈએ છીએ. અમારું માંસ બહુ જ સ્વાદિષ્ટ હોવાને લીધે અમારો શિકાર કરવાની માણસોને ભારે મજા પડે છે.

'માણસોએ વળી બીજી પણ સુક્તિ ચોધી રાખી છે. આપણે નાસવામાં એટલાં જ્યાં ચપળ હોઈએ છીએ કે માણસ એની ખંદ્રક અને બીજી સવડ હોવા છતાં આપણને પહોંચી વળી શકતો નથી.

'આ કારણથી એ ચીત્તાને ઉપયોગ કરે છે. માણસો ચીત્તાને પાળે છે. એને ખવડાવી પીવડાવી મોટો કરે છે. એની આંખે ચામડાના ડાળલાના આકારના પાટા બાંધી રાખે છે. ત્યારે શિકાર કરવાનો હોય ત્યારે માણસો ચીત્તાને લઈ જંગલમાં આવે છે. ત્યાં ગૂપ્તરૂપે એક જગાએ માણસો ચીત્તાને પકડીને બેસાડે છે. પછી

આનુબાનુથી હાકોટા કરી મૂકે એટલે હરણે દોડાદોડ કરી મૂકે છે. એ વેળા ચીત્તાની નજીકથી હરણ પસાર થાય એટલે માણસો ચીત્તાની આંખેથી પાટા કાઢી લે છે અને એને હરણ ઉપર છોડી મૂકે છે.

‘ હરણ ગમે એટલી ઝડપથી દોડે છે છતાં ચીત્તાને જોઈ એ ગભરાઈ જાય છે, અને ઘણી વાર એનો શિકાર બની જાય છે. ચીત્તાની દોડ બહુ જ જબરી અને વેગીલી હોય છે, અને હરણને પકડી પાડવામાં એ ભારે ચાલાકી વાપરે છે. ’

‘ આ રીતે ચીત્તો અમારી જાતનો સોથી મોટો શત્રુ છે. એમ છતાં એક વાત નોંધવા જેવી છે. તે એ કે જો હરણ હિંમત રાખી બહુ જ ભેરથી દોડયે જ જાય તો આખરે ચીત્તો યાકી જાય છે. એની શરૂઆતની ગતિ જેટલી વેગવાળી હોય છે એટલી પાછળની હોતી નથી. વળી હરણને તો પોતાનો પ્રાણ બચાવવા દોડવાતું છે, જ્યારે ચીત્તાને પોતાના માલિકોના મનરંજનને માટે દોડવાતું હોય છે. એટલે વખતે એમ પણ બને છે કે હરણ જો હિંમત રાખી દોડે જ જાય તો ચીત્તો હારીને ભાગે રહે છે અથવા પાછો ફરે છે. ’

‘ ચીત્તો ગળા આગળથી હરણને પકડીને મારી નાખે છે, પણ પછી માણસો એને પકડી લે છે, અને હરણને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે. ’

‘ હરણની જાતમાં અમે ખૂબ દેખાવડાં ગણાઈએ છીએ. અમારી આંખો બહુ જ સુંદર અને મધુરતાભરી ગણાય છે, અને એ કારણે માણુમજાત પોતાની આંખો સુંદર સ્ત્રીઓની આંખની સરખામણી હરણની આંખો સાથે કરે છે. તેઓ સુંદર આંખવાળી સ્ત્રીને મૃગનયની કહે છે. ’

‘ હૂ-હૂ-હૂ-હૂ ’-વચ્ચે વળી પાછો ધ્રુવડનો અવાજ આવ્યો અને એ બોલવા લાગ્યું. ‘ માણુમજાતમાં સંસ્કૃત કવિઓએ પ્રાચીન સમયમાં આફ્રિકામાં વસતા છરાફ નામના પ્રાણીને કહી જોયું નહિ હતું. જો જોયું હોત તો એ લોકોએ સુંદર સ્ત્રીને મૃગનયનીની જે ઉપમા આપેલી છે તેના બદલે છરાફનયનીની ઉપમા આપત, કારણ, જગતમાં છરાફના જેટલી સુંદર અને કોમળ આંખો બીજા કોઈ પ્રાણીની નથી એમ હાલના પ્રાણી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ બહુરે કયું છે. ’

‘ કાળીઆરને પોતાની વાત આગળ શરૂ કરવા સૂચના કરું છું. ’ વિધયાન્તર થતો જોઈ પ્રમુખ વચ્ચે પડીને બોલ્યા.

‘ આંખની વાત ઉપરાંત શિંગડાંની વાત પણ નોંધવા જેવી છે. ખરીવાળાં ઘાસ

ખાનારાં પ્રાણીઓ પૈકી ગાય-ભેંસ વગેરે જનાવરોનાં શિંગડાં અંદરથી પોલાં હોય છે ત્યારે આપણી હરણુની બાતને જે શિંગડાં હોય છે તે નક્કર હોય છે. એ શિંગડાં પણ અંદરથી પોલાં નથી હોતાં, પણ નક્કર હોય છે.

‘એ સાળરનાં શિંગડાંને ઘસી એનો રસ દમ અને ખાંસીનાં દરદોમાં માણસો પીએ છે અને એમને સારો ફાયદો કરે છે, વળી કાળીઆર મૃગને મારી નાખ્યા પછી એનાં લગલગ સ્ત્રીધાં વળદાર મળનાં લાકડી જેવાં શિંગડાંને ત્રણતી સંજ્યામાં ગોઠવી માણસો એની સુંદર દીપાઈ પણ જનાવે છે. સાળરનાં શિંગડાંમાંથી લલમ પણ દવાના કામ માટે માણસો જનાવે છે.’

‘હરણુને મારી નાખ્યા પછી માણસો એનું માંસ ખાવાના ઉપયોગમાં લે છે, અને શિંગડાંનો ઉપર મુજબ અને બીજા પણ ઉપયોગ કરે છે. એ ઉપરાંત હરણુની ચામડી પાથરવાના કામમાં માણસો વાપરે છે. જંગલમાં પ્રાચીન કાળમાં વસતા ઋષિમુનિઓ મૃગચર્મ ઉપર જ પોતાનાં આસનો રાખતા. આજે પણ અનેક સાધુસંતો મૃગચર્મ વાપરે છે. વળી કેટલાક સુધરેલા લોકો આરામખુરશી ઉપર મૃગચર્મ પાથરી તેની ઉપર બેસે છે કે લેટી જાય છે. એ ચામડાની કુમાશ એમના દેહને આપે છે. માણસો દિવાનખાનામાં પણ મૃગચર્મ ચોલા ખાતર આકર્ષક રીતે ગોઠવે છે.’

‘વળી મૃગચર્મને કોઈક કોઈક વાર વચ્ચે તરીકે પણ ઉપયોગમાં લેવાના દાખલા મળી આવે છે. સીતામાતા દંડકારણ્યમાં ગોદાવરી તટે રામ સાથે પહોંચી ગાંધીને રહેતાં હતાં ત્યારે એમને ભોળવવા મારીચ અત્યંત સુંદર મૃગનું રૂપ ધારણ કરીને આવ્યો હતો. એ મૃગની બહુ જ ચમકદાર અને વેલખુદાવાળી ચામડી જોઈ સીતાને એને મારી એના ચામડાની કાંચળી સીવરાવવાની રદ લાગી હતી, અને આખરે એમાંથી જ સીતાહરણુનો પ્રસંગ રચાયો હતો એ જગન્નાથેર વાત છે.’

‘આ રીતે હરણુની ચામડી, શિંગડાં, માંસ, વગેરે ગંધી ચીજનો માણસબંત અનેક રીતે ઉપયોગ કરે છે.’

(અપૂર્ણ)

પાણુગઢ-ચંદ્રાવતીની અસલ ઐતિહાસિક વસ્તુ રજૂ કરતી

વીર શૃંગાર અને કરણસથી ભરપૂર

રજવાડાના કાવાદાવા, અંતઃપુરની સ્ત્રીઓની રાજરમત
તથા અનેક લેલકારોથી ભરપૂર

ઐતિહાસિક નવલકથા

રાજયોગી

યાને

પરમાર ધારાવર્ષાદેવ

ભાગ ૧-૨

જેની ત્રણ ત્રણ આવૃત્તિઓમાંની હજારો નકલો ખલાસે થઈ ગઈ છે.

અને આ ચોથી આવૃત્તિની જુજ નકલો બાકી રહી છે.

એક વખત વાંચવી શરૂ કર્યા પછી હાથમાંથી મુકવી નહીં ગમે.

૫૦૦ પાનાનો દળદાર પોથો પાકું પુકું છતાં મુલ્ય

દરેક ભાગના રૂ. ૪-૦-૦

લખો :

લુહાણામિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, વડોદરા.

ના નિવૃત્ત

અને

ફૂના ધ્વનિ

ને પ્રત્યે

દાર રહેતી

હસ્તાનની

પ્રેમ આમોદાન

હડ કપની

જીવતા સાહિત્યના

જીવતા સૂરો .. ....

રજ કરે છે

યંગ ઇન્ડિયા

કમલેશ પાર્ટી

ડી એ { તરલા-તનમુખ
૬૯૬૦ { ભાગ ૧-૨

જુન ૧૯૪૩

મણિપ્રાધ પાર્ટી

ડી એ { રોશી બેકા તપ-
૬૯૩૦ { દીપર તાણેભા. ૧-૨

૨

મધુરિકા મનુમદાર

પરયા જેવા
વનનો ફાવ

ડી એ { હું ધોળાજી
૧૧૨૫ { ભાગ ૧-૨

ગીતો

૨

જેવ મંગલાદક

પાયનનીવાણી

સાન્યવતી

ઓ

રિખ કન્યા

ના ગાયનોની રેકર્ડો

જરાંત પીકચર્સ ફ્રા
“ મૌજ ”

તાં ગાયનોની રેકર્ડો
માંમળવા તૈયાર રહે

તમારા આખાએ ઘરને
સૂરીહુ ને મધુર સિદ્ધાણુ
આપતી સંસ્થા:—

શ્રી નેશનલ આમોદાન રેકર્ડો

ગાની વિમિટ્રેક

તૈયાર થાય છે

છપાય

પહેલો ભાગ ચાલુ માસમાં પ્રકટ થઈ

ગુજરાતના ગરવા નરેશ ...

શ્રી સયાજીરાવે પોતાની પ્રબળી
પ્રગતિ મર્થે કરેલા અથાગ પ્રયત્નો
ભગે જીવનઅરમર બજાવતુ પ્રેરક
બોધક અને આદર્શ જીવનચરિ

શ્રી. મહારાજ

સયાજીરાવ ગાયકવાડ

જીવનચરિત્ર

ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર)

૨. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજના
લઈને અવમાન મુખીના જીવનપ્ર-
પુતક પુરા પાડે છે આ
રાજવીનુ જીવનદર્શન મેળવવા
એના આલેખ થવા આજથી
નામ નોધાવો...

□ સંખ્યાબંધ તસ્વીરો માટે
અણમૂલ પુતક તૈયાર થ
આલેખ થવા તમારું નામ આજેજ
લખો:—

હુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ

પ્રાસુન્દરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

: જાન્યુઆરી : ૧૯૪૪

વતીજો

સી. જયવર્તી ૨૨૧.

ફ. મનુજીલા હેરામ.

સંસ્કૃત સાહિત્યની અમર કલાકૃતિ.....
પુસ્તકનાં પાનાં પરથી રૂપેરી પરદા પર...

બાણભટ્ટે કહેવેલી

સ્વપ્ન સુંદરી સજ્જન થાય છે

સદંબરી

*લક્ષ્મી પ્રોડક્શન્સનું લઘુ સર્જન
દિગ્દર્શક : નંદલાલ જશવંતલાલ

- શાંતા આર્ય
- વનમાલા
- પહાડી સન્ધ્યાલ
- જીવન
- દરિયા
- વગેરે

રૂપેરી પરદાની તેજસ્વી તારિકા

નલિની જયવંત

નવા લીબાસમાં

એક નવી જાતની નટખટ ભુમિકામાં

આદાબ-અર્ઝ

અમર સિન્ધ

સાથે

કરજી દિવાન, મુકેશ
આનંદપ્રસાદ, ગૂરજદાસ
નાગેન્દ્ર મહેર

ના માંડિત
ડૉક્ટરો
શક્તિ માટે

ના માંડિત
દવા જ
બતાવે છે

અંડુ ના માંડિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ
નબળાં સબળાં બાંધાને ઉપયોગી છે. સાબં
માણસોની શક્તિ કોનાં સેવનથી સચવાઈ રહે
છે, અને માંદાંને, માંદગી પછીની નબળાઈ
નાબુક કરી, નવજીવન આપે છે.

અંડુ રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને
વાંદિ લાગી આપનાર છે. અને તેથી નાનાં
બાળકો તેમજ મોટાં સો
કોઈ સંદેહાધી લઈ શકે છે.
પોષક આપનાર, શ્કૃતિ
આપનાર અને ખાસ કરીને
લોહીની લાલી વધારનાર—

અંડુ રકતો
ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

અંડુ

રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

કોઈ વાર અવશ્ય બજાયા.

અંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-૧

વડોદરાના એજન્ટો :—

- (૧) વેદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર કું,
  - (૨) એસ.સ. બી. એમ. ડાકરની ફા.
- દાવર સંમિ, વડોદરા.

ખાસ પુરુષાતન માટેજ બનાવેલ

નોવેટોન

ટેબ-
લેટસ

વાપરવાથી સીંકીને ચીરી નાંખવાની કે લાત મારીને દીવાલ તોડી પાડવાની તાકાત આવે છે એવો વાહીયાત દાવો કરવામાં આવતો નથી પરંતુ તેમાં નાખવામાં આવેલાં તરવો એટલી ગેરન્ટી તો જરૂર આપે છે કે:-

મગજની નબળાઈ, રેચક તેમજ મુત્રવધૈક હોઈ પાચનક્રીયાની વૃદ્ધિ, કામં દુર્બળ પછી દુરતજ સાગતો થાક, વાઈ, કીફર, હીસ્ટીરીયા, ગાંડપણ, ઉંઘ લાવવી, હાડકાંની નબળાઈ માટે ઉત્તમ હોવા ઉપરાંત સ્ત્રીઓને રોગોસાવ વધારે છે.

પણ ખાસ કરીને તેના વપરાશથી શરીરમાં નવુંજ જોમ, નવીજ શક્તિ અને નવુંજ ચેતન આવે છે.

સુગર કોન્ટ્રોલ કરેલી ૧૦ દીવસ માટેની ૩૦ ટેબલેટ્સની બોટલી ૧ ના રૂ. ૭-૮-૦ વી. પી. ખર્ચે વધારે.

સઘળા જાણીતા દવાવાળાઓ, અથવા,

કુમ્પ એન્ડ કું. લી૦ ચનીરોડ, મુંબઈ નં. ૪

વીગતવાર સાહીત્ય માટે પોસ્ટ બોક્ષ નંબર ૩૫૦૨ મુંબઈને લખો.

આદ્યત્રી અને સ્થાપક : સ્વ. જયકૃષ્ણ ના. વર્મા.

પાનાઓ :

સૌ. જયવતી દેસાઈ
કું. વેનબાબા દેસાઈ જી. એ.

ગુણસુન્દરી

વ્યવસ્થાપક :
નટવરલાલ ઠક્કર
શ્રીહાણમિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

પૃ. ૪૧ મું]

જાન્યુઆરી : ૧૯૪૪

[અંક ૫]

અનુક્રમણિકા

આપણું સંસ્કારધન : શ્રી. અ. સૌ. મહારાણી શાન્તાદેવી સાહેબ	...	...	...	...	...	...	૨૮૧
હવે તો તમે આવો સખી ! : શ્રી. હસિત શુચ	...	...	...	...	...	...	૨૮૨
લેડી વિદ્યાગૌરીનું વ્યાખ્યાન : ...	...	...	...	...	...	...	૨૮૩
કલાકારનાં મનોમંથનો : શ્રી. કનુ દેસાઈ...	...	...	...	...	...	...	૨૮૫
મહારક્ષાન્તિ પૂણ્ય પર્વણી ! : શ્રી. મહેન્દ્રકમાર મો. દેસાઈ	...	...	...	...	...	...	૩૦૩
આભૂષણની કલા : સૌ. શ્રીમતીબાલા મનમુદાર	...	...	...	...	...	...	૩૦૫
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ : ૧૫ મું સંમેલન વડોદરા : ...	...	...	...	...	...	...	૩૧૩
દિલમાં-તોય દૂર, દૂર ! : શ્રી. રામચોદનરાય જયવંતરાય	...	...	...	...	...	...	૩૧૫
નરવ : ગં. સ્વ. કનકકુંવર, રાણીસાહેબ એફ માલીયા	...	...	...	...	...	...	૩૨૧
સ્વ. મનુષ્યદેવ દેસાઈને નિવારણલિ : શ્રી. બાણલાલ હીરાલાલ શાહ	...	...	...	...	...	...	૩૨૧
ચર્ચાપત્ર	...	...	...	...	...	...	૩૨૨
કૂલવેણી	...	...	...	...	...	...	૩૨૩
સ્ત્રીજગત	...	...	...	...	...	...	૩૨૪
નોંધ	...	...	...	...	...	...	૩૨૫

સોનાના સુંદર અલંકાર

સોની ઘડે છે તેવી જ રીતે 'ખાલવિનોદનું' ખાલસાહિત્ય,
ખાલકોના સંસ્કાર ઘડે છે. તમારાં ખાલકો માટે

'ખાલવિનોદનું' ખાલસાહિત્ય' વસાવો.

* 'ખાલવિનોદ' ના બે સેટમાં ૭૦૦ ચિત્રો,

૧૫૦૦ પાનનું વાંચન ને ૪૨ પુસ્તકો છે.

દરેક સેટના સુંદર ખોક્સના રૂ. ૫-૧૨-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૨-૦

બેઠે સેટનાં બે ખોક્સના રૂ. ૧૧-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૧-૪-૦

* 'અશોક' ના આઠ સેટમાં ૧૦૦૦ ચિત્રો,

૩૭૦૦ પાનનું વાંચન ને ૮૩ પુસ્તકો છે.

દરેક સેટના મનોહર ખોક્સના રૂ. ૩-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦-૮-૦

આઠ સેટનાં આઠ ખોક્સના રૂ. ૨૮-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૨-૮-૦

* ખાલવિનોદનું ખાલસાહિત્ય સર્વોત્તમ છે.

એકંદરે દસ ખોક્સના રૂ. ૩૯-૮-૦

વી. પી. ખર્ચ રૂ. ૩-૮-૦

+ તમારા બુકસેલર પાસે માગો

અથવા આજે જ લખો—

ખાલવિનોદ ને અશોકના

ખાલસાહિત્યના સેટ બોલો

ખાલવિનોદ કાર્યાલય

૧૪૯, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબાઇ.

વડોદરાના એન્ટ-ખાલસાહિત્ય કાર્યાલય, આજવાડા-વડોદરા.

પુસ્તક ૪૧૩

જાન્યુઆરી • ૧૯૪૪

અંક ૫ મો

આપણું સંસ્કાર ધન

કલાપ્રદર્શન એ આપના પરિષદ સ મેલનનો એક મુખ્ય વિભાગ છે. એનું ઉદ્દેશ્ય કરતાં મને બહુ આનંદ થાય છે.

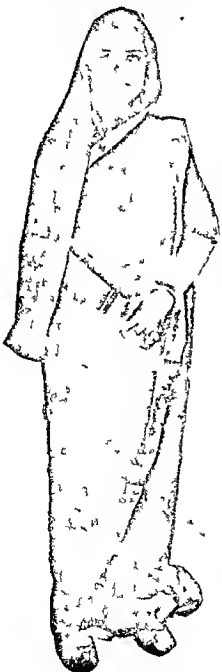
વડોદરામાં આ રીતે સાહિત્યકારો તથા કલાકારો ભેગા થાય, જુદે જુદે સ્થળે વેરાયલા કલાનમૂનાઓ એકત્ર કરવામાં આવે, અને આજની કલાશ્રિનો આપણને પ્રત્યક્ષ પરિચય થાય એ ખરેખર આવકારપાત્ર છે.

અહીં થએલા વિવેચન અનુસાર આ પ્રદર્શનમાં આપણને ઘણું ઘણું જોવા બળવાનું મળશે. એમાં ચિત્રકલાના નમૂના તો હોયજ, ઉપરાંત અન્ય કલાઓના નમૂના તેમજ ઇતિહાસના અવશેષો પણ મૂકવામાં આવ્યા છે. આ બધી કલાસામગ્રી આપણું સંસ્કારધન છે.

જનતા એ નિહાળી ઉચ્ચ પ્રેરણા મેળવે એમ હું આશા રાખું છું અને પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકાયજ નહિર કરું છું.*

શ્રી. અ. સૌ. મહારાણી શાન્તાદેવી સાહેબ

* સાહિત્ય પરિષદ સ મેલનના ૧૫ મા અધિવેશન પ્રસંગે કલાપ્રદર્શનના ઉદ્દેશ્યને વખને આપેલું પ્રવચન.

શ્રી. અ. સૌ. મહારાણી શાન્તાદેવી સા

હવે તો તમે આવો સખી !

મારા હિયાને આમ કાં સતાવો ?

વિયોગ માં તપાવો ?

હવે તો તમે આવો સખી !

સૂરુ સૂરુ મહિર, શાન્ત ચેરી
નિસ્તેજ શોકચેરી;
હવે તો તમે આવો સખી !

સૂર જાંસીના શૂળ સમા વાગે,
નિહૂર કુંજ લાગે;
હવે તો તમે આવો સખી !

મધુ પૂનમનાં તેજપૂર સોહે
છતાં ન ઉર મોહે;
હવે તો તમે આવો સખી !

ફૂલફૂલી પગલીઓ લાલરંગી
ફૂંદી બધેય જાંખી;
હવે તો તમે આવો સખી !

ગૌર કાયા, સુરેખ બોલક શોભા
અધીર જનુ નેવા;
હવે તો તમે આવો સખી !

મારે નેવાં લાવેઢળેલ પેલાં
સદા મધુર નેણાં;
હવે તો તમે આવો સખી !

સ્મરુ રેશમ શી કેશસેર લાંબી,
રસિક રમ્ય બાની;
હવે તો તમે આવો સખી !

સખી ! સપનાંની રત્નમાળ મોંઘી
તૈયાર છે અનોખી;
હવે તો તમે આવો સખી !

સખી ! ઉમિનાં ગીત-અમી ફેરી
વર્ષા કરીશ એવી !
હવે તો તમે આવો સખી !

ભલો વાયુ ને પંથ સાવ સીધો,
અનંગ સાથ મીઠો;
હવે તો તમે આવો સખી !

મારા જીવનનું એક બસ ગાહું
અજખ વહી જાતું;
‘હવે તો તમે આવો સખી !’

લેડી વિદ્યાગૌરીનું વ્યાખ્યાન

સને ૧૯૦૧ માં અમદાવાદ મુકામે સાહિત્ય પરિષદનાં મંડાણ અત્યંત સાદા સ્વરૂપમાં થયાં ત્યારથી આજ સુધીમાં તેનાં ચૌદ સંમેલનો થયાં, તેમાં વડોદરા શહેરમાં આજ ખીજવાર એનું અધિવેશન થાય છે. જે રાજ્ય ગુજરાતમાં ચારે દિશામાં વિખરાયેલું હોય પ્રાંતના સર્વ ભાગમાં જેની હકુમત છે, જે રાજ્યના સદ્ગત ચિરસ્મરણીય મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ સરકારે પોતાની પ્રજાની ઉન્નતિનાં સ્વપ્નો સદાકાળ એવી તેને અમલમાં મૂક્યા ગુજરાત તેમ જ હિંદુસ્તાનભરમાંથી તેમજ પરદેશથી નરરત્નેને વીણી કાઢી રાજ્યતંત્રમાં દાખલ કરેલાં, જેઓ પોતે પ્રખર અભ્યાસી, વિદ્વા અને જ્ઞાનની ખરી કદર કરનારા હોય પ્રજાને વિદ્વાનું દાન કરવા જેમણે ફરજિયાત કેળવણી તથા જ્ઞાન પ્રચાર માટે પુસ્તકાલયોની સુદૃઢ યોજના કરાવી, પ્રજાના મુખ માટે જેમણે રાતદિવસ ચિંતન કરી પોતાના જીવનનું સાર્વક્ય ક્યું અને છત્રે જે મહાનપદ તથા સંપત્તિ તેમને બક્ષેલી તેનો સદુપયોગ કરી પોતાની કીર્તિ સર્વત્ર ફેલાવી, તે રાજ્યની છત્રછાયા નીચે આજે આપણે ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્કર્ષની વિચારણા કરવા એકઠાં થયાં છીએ. આપણે સર્વ એવી ઉમેદ રાખીએ છીએ કે હાલના મહારાજ સાહેબ પોતાના મહાન પ્રતાપી વડીલને પગલે ચાલી તેમની ઉન્નત્ત્વ કીર્તિમાં વધારો કરશે. વડોદરા રાજ્યમાં પાટણની આયુર્વેદિક પાઠશાળા, શિક્ષકો માટેની કોલેજ તથા કૉમર્સ કોલેજ આ નવા મહારાજના અમલ દરમિયાન આરંભાયેલી તેમ જ પુષ્ટિ

પામેલી નવી વિદ્યા વિસ્તારની સંસ્થાઓ છે. ગુજરાતી ભાષા બોલનારી પ્રજાનો બહુ મોટો ભાગ વડોદરા રાજ્યની હકુમતમાં આવેલો છે. અને હજીપણ જ્ઞાનપ્રચારની સંસ્થાઓ જેવી કે મેડિકલ કોલેજ, ખેતીવાડીની કોલેજ, એન્જિનિયરિંગ અને ટેક્નોલોજીની કોલેજ આ રાજ્યમાં નીકળે એવી આપણે શુભેચ્છા રાખીએ તો અરથાને નહીં ગણાય.

મારી મહેન્દા

સાહિત્ય પરિષદના આ રથને યથેચ્છા અધિવેશન પ્રસંગે સ્વ. રા. બ. રણછોડભાઈ ઉદયરામ પ્રમુખ હતા. ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમણે પોતાના વ્યવસાયી જીવનમાં પુષ્કળ પુસ્તકો રચ્યાં છે. એવા પ્રખર સાક્ષર જે રચાયેલી પોતાનાં અભ્યાસ, વિદ્વતા અને શુદ્ધિમત્તા વડે પરિપક્વ સૂક્તન ધારણ ક્યું હતું તે રચના લેતાં મારા જેવી અદ્ય વ્યક્તિને અતિશય સંકોચ થાય છે. ગોવર્ધનરામ, ઠેચવજાલ કુવં, અંબાજાલ સાકરલાલ, નરસિંહરાવ દિવેટિયા, રમણભાઈ નીલકંઠ, આનંદચંકર કુવં, મહાત્મા ગાંધીજી, મુનશીજી, ઝવેરી, આદિ ગુર્જરીના મહાન સાક્ષરો અને સાહિત્યકારો કયાં અને હું કયાં ? આ વર્ષની પ્રમુખની વરણીમાં મારા કરતાં અનેક રીતે વિશેષ લાયક એવાં નામો મુચવાયેલાં અને તેમાંથી ઠાણી પસંદગી થઈ હોત તો મારા જેટલો હર્ષ કોઈને પણ થયો નહોત. પરંતુ કાર્યકર્તાઓની ધ્વજાને શરણે થઈને મહાન જવાબદારી ભરેલું પદ મેં આનાદાની સાથે સ્વીકાર્યું છે અને ઝગલેને પગલે મારી ત્રુટિઓ મને બાન રહે

છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં મારો ફાળો નહીં
જેવો છે. છતાં એટલું કહેવાની હિંમત કરું
છું કે ગુજરાતી ભાષા માટે મારી
પ્રીતિ કોઈનાથી ઊતરે તેમ નથી. એ
ભાષાના સાહિત્યની અઢત્તી કેમ થાય
એ મારો રાત્રિદિવસનો વ્યવસાય છે.
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી સાથેની પંદર
વર્ષથી વધારે સમયના મારા સંબંધને લીધે
ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય વિશે સતત ચેતન-
વંતાં રહેવાનો મને સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે.
જેથી કરીને આપણી ભાષાના સાહિત્ય
પ્રત્યેનો મારો અતુલ્ય દક્ષતર થયો છે.
કોઈપણ પ્રકારે એ સાહિત્યની સેવા
થાય-પુસ્તકો રચીને નહીં તો ગમે તે માર્ગે-
તો તે કરવા માટે મારી અતિ ઉત્કટ ઇચ્છા
છે. મારી અદ્ય શક્તિઓનો ઉપયોગ અને
તેંટલો એ દિશામાં કરવા મારો સંકલ્પ છે.
સાહિત્યના અતિ નમ્ર ભક્ત, ઉપાસક,
ડાંસક, પ્રેમી, શુભેચ્છક તથા શ્રદ્ધાવાન
હોનાર જે સાહિત્ય સંગેલનના પ્રમુખ માટે
લાયક મધ્યાપ તો હું પોતાને લાયક માનું છું.

વકોદરા સાહિત્યની વૃદ્ધિનું સ્થાન

વકોદરા સહર અને રાંત્યમાં આપણા
સાહિત્યના અગ્રણીઓ ઘણાં મળ્યા છે તેમાં
પ્રેમાનંદ અને દયારામ એ જે જૂના કવિઓનાં
નામ અમરથાને છે. સાહિત્યના ઉત્કર્ષ માટે
રાંત્ય તરફથી જુદી જુદી પ્રયત્નશાળાઓ
રચવાયું ને કાર્ય થઈ રહ્યું છે અને જે
દ્વારા આપણા સાહિત્યમાં સંગીન ઊમેરો
થયો તેનો નિર્દેશ કરવો આવશ્યક છે. આજે
એવે રથે આપણે મળીએ છીએ કે જ્યાં
ગુજરાતી ભાષાના ઉત્કર્ષ માટે પ્રુદ્ધન કાર્ય
ચાલી રહ્યું છે; સાહિત્યનાં સર્વ અંગો
ખીસવવા માટે વ્યવસ્થિત યોજનાઓ ચાલુ
છે અને રહેશે જ એમ માનીએ છીએ.

સાહિત્યના અનુદશાખીય વિકાસનો આવશ્યકતા

નર્મદ અને દલપતરામનાં યુગ પછી
યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી ટ્રેન્યુઓટોએ માત્ર
ભાષામાં અંગે લખવા માંડ્યા અને ત્યારથી
નવીન ગુજરાતી સાહિત્ય રચાવા માંડ્યું એ
સર્વવિદ્ય છે. પરંતુ તેમાં વેગ અને ચેતન
તો મહાત્મા મોંઘીજીની પ્રેરણાથી આવ્યાં એ
નિર્વિવાદ છે. દેશ પ્રેમની હાકલ સાથે
સ્વભાષાપ્રેમની છોળો આવી જેથી સંખ્યા-
બંધ નવજીવાનોનાં દિલમાં સ્વભાષા પ્રત્યે
માન અને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયાં. પોતાની શુદ્ધિ-
શક્તિ સ્વભાષાને ચરણે અર્પણ કરવાના કાંડ
તેમનામાં જાગ્યા અને એમાં જ પોતાનું ગૌરવ
છે એવી માન્યતા વધારે ને વધારે પ્રસરી એ
તો આપણે જોઈ શકીએ છીએ. એ પ્રયત્ન
વેગ ક્યાં ક્યાં વહે છે તે સમીક્ષા અમદાવાદની
ગુજરાત સાહિત્યસભા પ્રતિવર્ષ ફેબ્રુઆરી વર્ષોથી
કરાવે છે જેનાથી સમય વિદ્વાનોને હાથે
આપણા સાહિત્યનું વધતું જતું પ્રમાણ આપણી
નજર આગળ રહે છે. નાની મોટી વાર્તાઓ,
નવલકથાઓ, નાટકો, નિબંધો, વિવેચનો,
કાવ્યગ્રંથો વગેરેનો પરિપાક પ્રતિવર્ષ વધતો
જાય છે. તથાપિ સાહિત્યનાં ધણાં અંગો
હજી પૂરાં વિકાસ પામ્યાં નથી; ઇતિહાસ,
જીવનચરિત્રો-જેમાં તે તે સમય અને પરિ-
સ્થિતિનાં તાદર્શ ચિત્રો આવે તેવાં-ની બિલુપ
પહેલો નજરે જણાઈ આવે છે. વિજ્ઞાનનાં
પુસ્તકો ધણા અદ્ય પ્રમાણમાં લખાય છે એમ
સાહિત્યસભાના તે વિભાગના નિરીક્ષક આ
વર્ષ સપ્ટેમ્બર જણાવેલું છે. ભીતિક્ષાત્ત-ઉપ-
રાંત સમાજશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, નાગરિક-
શાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર વગેરે વિવિધ શાસ્ત્રોના
મધ્યે ગુજરાતી ભાષામાં રચવા જોઈએ એમ
આ પરિવર્તના મુકાબીઓએ વારંવાર કહેયું
છે; પરંતુ એ દિશામાં આપણી પ્રગતિ નહીં

જેવી છે. એ દિશામાં પ્રગતિ સાધવાનો એક માત્ર ઉપાય તે આપણા અભ્યાસક્રમમાં સ્વભાષાનો તમામ ઉપયોગ થાય તે જ છે. સને ૧૯૭૧ માં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી માટે કરેલા મારા વ્યાખ્યાનમાં મેં એ જ વસ્તુ ઉપર ભાર મૂકેલો છે. અને બે અધિનય ન થતો હોય તો મારા વિચારો ફરી રજુ કરવાની રજા લઉં છું:—

ઉચ્ચ અભ્યાસમાં સ્વભાષાથી લાભ

“ જ્યારે યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતી ભાષાને પૂર્ણ રથાન મળશે ત્યારે તેના અભ્યાસીઓની સંખ્યા વધશે, દરેક વિષયનાં પાઠ્ય પુસ્તકો રચાશે અને તેના સાહિત્યમાં જોડાશે ઉમેરો અવસ્થ થશે જ. ઉચ્ચ અભ્યાસક્રમમાં સ્વભાષાને રથાન મળે તો જ તેનો અભ્યાસ કરનારા વધે, તો જ તેના ગ્રંથકારને ઉત્તેજન મળે અને લેખકોની સંખ્યા પણ વધે. આપણું સાહિત્ય અભિવૃદ્ધ થાય એવા અભિલાષ ધરાવનાર સર્વ કોઈએ એ ભાષાનો અભ્યાસ સર્વથા વધારવા માટે સર્વ દિશામાં પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. દરેક જણુ સાહિત્ય સર્જન શકે પણ વાંચી તે જરૂર શકે. દરેક જણુ પુસ્તકો ખરીદ ન કરી શકે પણ પ્રયત્ન કરી મેળવીને વાંચી શકે. આપણા સાહિત્ય તરફની આપણી બેદરકારીને પરિણામે આપણી ભાષા જોડાઈ તેવી બેડાઈ નથી; માટે તેવી બેદરકારી હવે એક દાણુ પણ વધારે ચલાવી લઈ શકાય તેમ નથી.

“ આપણને જણાય છે કે સ્વભાષાનો અનુરાગ ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યો છે, સ્વભાષાના સાહિત્યમાં પોતાનો ફાળો આપવા તત્પર થયેલા લેખકો પણ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા છે અને ભાષાનો અભ્યાસ કરનાર પણ નીકળવા લાગ્યા છે. અભ્યાસ માટે સાધનસામગ્રી એક આશુથી તૈયાર થાય છે અને બીજી તરફથી તે અભ્યાસનું ગૌરવ સમજનાર વર્ગ નીકળે.

છે, એટલે એ સાહિત્ય અને એ અભ્યાસનું અન્વિષ ઉત્તમ છે એ નિઃસંદેહ છે. ”

ઘણી ઘણી માગણીઓ પછી સાધ્યમિક શિક્ષણમાં માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણ આપવાનું કેટલેક અંશે દાખલ થયું છે. પરંતુ તેથી વિદ્યાર્થીઓની દશા દુઃખદાયક થઈ છે, કારણ કે ઉચ્ચ શિક્ષણમાં સ્વભાષાનું માધ્યમ નથી. વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વિજ્ઞાન જેવા વિષયો મેટ્રિક સુધી ગુજરાતીમાં શીખનાર વિદ્યાર્થી કોલેજમાં દાખલ થાય ત્યારે એ સર્વ વિષયો અંગ્રેજીદ્વારા તેને શીખતાં અત્યંત મુશ્કેલી પડે એ દેખીતું જ છે અને એ મુસીબત ટાળવા માતૃભાષામાં શીખવાની છૂટ હોવાની સુમમતાનો લાભ છોડી દેવાનું ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પસંદ કરે છે. અભ્યાસક્રમોના રચનારને અમારી નમ્ર વિનંતી છે કે એ ક્રમ ઉપર સજાગ નજર નાંખે અને વિદ્યાર્થીઓનું દષ્ટિબિંદુ લક્ષ બહાર ન જવા દે. પોતાની મહત્વાકાંક્ષાઓ અને વિદ્યાર્થી જગતની પરિસ્થિતિનો સુમેળ સાધે.

આપણી પોતાની યુનિવર્સિટી

આટલા પ્રસ્તાવ પછી જે મુખ્ય મુદ્દા સંબંધી આપ સર્વની સમક્ષ યથાશક્તિ અને યથામતિ રજૂ કરવા માગું છું તે બાબત તે આપણી પોતાની યુનિવર્સિટી છે. યુનિવર્સિટી એ અંગ્રેજી ભાષાનો શબ્દ છે અને મધ્યમ યુગમાં યુરોપમાં હાલ જે અર્થમાં આપણે વાપરીએ છીએ તે કરતાં કાંઈક જુદા અર્થમાં વપરાતો—તેનો અર્થ કોઈપણ સંયુક્ત મંડળ એવો થતો. ત્યારપછી રાત્ર્ય તેમ જ ધર્મસંરચાએ માન્ય કરેલું અધ્યાર્પક મંડળ એ અર્થમાં શબ્દ વપરાવા લાગ્યો. વખત જતાં યુનિવર્સિટીનું ક્ષેત્ર વિશાળ થતાં તેના અર્થમાં વિશિષ્ટતા આવી અને હાલના અર્થમાં એ શબ્દ વપરાવા લાગ્યો. આપણી યુનિવર્સિટીનો ખ્યોલ મેળવવા થોડુંક

વાંચવામાં મેં પ્રથમ શોધ્યું કે શિક્ષણનું માધ્યમ-અથવા હવેથી વાહન શબ્દ વાપરવાનું યોગ્ય માની વાહન-રૂં હોય તે માટે પાનાં ઉપલાવ્યાં. અલગત, આ શ્રમ નકામો જ હતો. કોષ દેશ, કોષ પ્રજા કે કોષ કાળમાં સ્વભાષા સિવાય શિક્ષણનું વાહન, 'બીજી' હોઈ શકે એવી કલ્પના પણ ક્યાંય નજરે પડી નહીં ! એવી અસંગતતા આપણા દેશમાં જ પ્રવર્તે છે અને તેનો બચાવ કરવા આપણામાંના ઘણા નીકળી પડે છે. છેલ્લાં પચાસ વર્ષ દરમિયાન હિંદી કેળવણીને લગતાં કમિશનો, કેળવણીકારોના અભિપ્રાયો અને દેશ-હિતચિંતકોનાં મંતવ્યો એકે અવાજે એમ જ દર્શાવે છે કે તમામ શિક્ષણ સ્વભાષાદ્વારા જ અપાવું જોઈએ. એટલે કે આજ જે સ્થિતિ છે તેનો બનતી તરતજ અંત આણવાની અસંત જરૂર છે. ત્યાંસુધી આ સત્ય આપણા આંતરિક જીવનમાં નહીં ત્યાંસુધી આપણે શિક્ષણમાં જાગૃતિ વધી શકવામાં નથી. આપણાં બાળકો તે યુવકોનાં અમૂલ્ય વર્ષ, તેમની શુદ્ધ અને સ્વચ્છતાથી એટલે બધો નાશક વ્યય થાય છે કે તેની કલ્પના કરવી અશક્ય છે. યુરોપ અમેરિકાની શાળામાંથી શિક્ષણ પૂરું કરી નીકળેલા યુવકો એટલા બધા ઉપયોગી વિષયોમાં પારંગત થાય છે કે કોષપત્ર ધંધા માટે તેમની લાયકાત નહોતી થઈ ગઈ હોય છે. આપણી શાળાનાં મેટ્રિક પાસ થયેલા યુવકો ટાચર અને અશુદ્ધ અંગ્રેજી અને થોડાઘણા બીજા વિષયોનું જ્ઞાન લઈ દસ કે અગિયાર વર્ષ શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં પિલાઈ બહાર નીકળે છે. તેને પરમાપાદારા વિષયો શીખવા પડે છે અને એ કાર્ય *opprobrious work* એટલે કે હુંગર ચડવા જેવું મુશ્કેલ છે. અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન આપણે માટે અનિવાર્ય છે એ સ્વીકારવા છતાં એ ભાષા દ્વારા વિષયોનું શિક્ષણ કેવળ નિર્થક છે,

એટલું જ નહીં પણ એ વિદ્યાર્થીની વિચાર કરવાની શક્તિ તેમ જ કલ્પનાશક્તિને કચડી ભચડી નાંખે છે. આ પદ્ધતિની વિપરીતતાનું ખોટું માપ થોડાઘણા આંગણે પડતો વિદ્યાનો પરથી આપણને કાઢવાની ટેવ પડી છે. પરંતુ સાથે સાથે સેકડો ને હજારો વિદ્યાર્થીઓને જે કચ્ચરધાણ નીકળી જાય છે તે તરફ આપણે દુર્લક્ષ કરતાં આંખમાં ધીએ.

અંગ્રેજીની આવશ્યકતા કેટલી ?

સ્વભાષાના વાહન માટે આટલું કહેવા સાથે એ કહેવાની જરૂર છે કે અંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ આપણી શાળા-પાઠશાળાઓમાં અનિવાર્ય છે. એ ભાષાનાં પુરતકાનો અભ્યાસ દિતાવડ છે, એટલું જ નહીં પણ જગતભર સાથે સંપર્ક સાધવા માટે એ અનિવાર્ય છે. એટલે અંગ્રેજીની બિલકુલ જરૂર નથી એવા બીજા છેડાના મત ધરાવનાર સાથે હું સંમત નથી એ અનિવાર્ય કહેવું યોગ્ય ધારું છું.

આવે સર્વાન્ય હોવો જોઈએ. તેવા તેમ જ સ્વતંત્ર સિદ્ધાંત માટે આગ્રહ દર્શાવ્યા પછી આપણે કેવી યુનિવર્સિટીની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ તેનું આજુ ડિગ્રેશન કરાવવાનો પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે.

આપણી યુનિવર્સિટી કેવી હોવી જોઈએ ?

આપણા દેશમાં અતિ પ્રાચીન કાળથી અધ્યયન અને અધ્યાપનની પદ્ધતિ ચાલતી આવેલી છે. એ રીતે જ્ઞાનપ્રચાર કરનારા પોતે વિના વિશેષ અધ્યાપન તેમ જ અધ્યયન કરી શકે તે માટે તેમને જીવન સદાવત દ્રવ્યોપાજ્ઞનના શ્રમથી મુક્ત રાખવાનો પ્રયત્ન હતો. અધ્યાપકો પોતાનો સર્વ સમય એક જ વ્યવસાયમાં ગાળી શકે તે માટે આ વ્યવસ્થા અતિ અગત્યની હતી અને ઘાઘણો મુખ્યત્વે એ કાર્ય કરતા, એટલે તેમને કુટુંબના પોષક

ખાટે ખાસ ધંધો કરવાની જરૂર રહેતી નહીં. વખત જતાં અધ્યયન-અધ્યાપન બંધ પડ્યું, પરંતુ બ્રાહ્મણોની પરંપરાથી ચાલતી આવેલી પંરાવલંબનની ટેવ દઢ થઈ ગઈ અને માનવતા ગુરૂઓ મંડી, તેઓ બિંદુકતું પદ પામ્યા. તત્ત્વજ્ઞાનનું ચિંતન અને ધર્મનું મનન-પઠન-પાઠન એ સેંકડો વર્ષથી આ દેશની મદાન સંપત્તિ છે. ગુરૂના આશ્રમે હિપરાંત મોટાં વિદ્યાપીઠની સંસ્થા ઘણા પ્રાચીનકાળમાં જાણીતી હતી. બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચારસમયે પણ સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ ન્યાં શિક્ષણ લે તેવી સંસ્થાઓ હતી. તક્ષશિલા અને નાલંદાના અવશેષો આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. હિંદુની સંસ્કૃતિ કેટલી ઉચ્ચ ડહાણે ધરોળી હતી તે આ પરથી કંઈપી શક્ય તેમ છે.

આ વિદ્યાપીઠોનાં ધોરણે હાલ યુનિવર્સિટી રચાવી ચકાવ એમ નથી. સમયના વહેવા સાથે સામાજીકવન પણ સર્વથા બદલાઈ ગયું છે, એ જીવનને અનુરૂપ શિક્ષણની યોગ્યતાઓ રચાવી જોઈએ દેખીતું છે. આપણી સંસ્કૃતિ, રહેણી કરણીને બંધબેસતું શિક્ષણ હોય તે જ તે પ્રગજીવનનાં સર્વ અંગેને સ્પર્શે. પશ્ચિમમાંથી યુનિવર્સિટીનું આરોપણ આપણે ત્યાં દાખલ કરવામાં આવેલું છે તે કેટલેક અંશે સફળ ન થાય એવો સંભવ છે. અને તેમાં ક્યાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે તેનો ગંભીરતાથી વિચાર કરવાનો સમય આવી જાયો છે. પ્રોફેસર ગંગુલી જેની બારીક રૂપરેખા દોરી છે તેમાં હાલની સંસ્થાઓની પુનરરચના મુખ્યત્વે છે. તેઓ પ્રગજીવ ડેજ-વણીને બે વિભાગમાં વહેંચી નાંખે છે: પ્રથમ વિભાગ તે સામાન્ય ડેજવણી છે. એ સામાન્ય ડેજવણી મનુષ્યને પરિપક્વ કરે છે. બીજો વિભાગ તે વિશિષ્ટ ડેજવણી છે. એ ડેજવણી દરેક મનુષ્યને પોતાને હિસ્સે આવતા કર્તવ્ય-

ક્ષેત્ર માટે પ્રવીણ કરે છે. એ ડેજવણી વડે મનુષ્ય રાષ્ટ્રને પોતાનો ફાળો અર્પણ કરે છે. તેમના મત પ્રમાણે પૂર્ણ શિક્ષણ લેવાનું કામ ચોવીસ વર્ષની હિમર સુધી ચાલુ રહેવાની જરૂર છે. મતર વર્ષની વય સુધીમાં શાળામાં તમામ વિષયોનું એવું જ્ઞાન મળવું જોઈએ કે વિદ્યાર્થી પોતાના કર્તવ્યક્ષેત્રનો નિષ્ઠુર કરી શકે. એ શિક્ષણમાં પ્રાચીન તેમ જ નવીન બંને વિદ્યાનો મમાવેશ થવો જોઈએ. ગંગુલી સાહેબ પ્રખર ધર્માનિક હતા. વિજ્ઞાન વડે જગતની ને પ્રગતિ થાય તેનો તેમને પૂરેપૂરો ખ્યાલ હતો. વિજ્ઞાનનું મહામૂલ્ય તેઓ સમજતા હતાં સામાન્ય અને પ્રાચીન એટલે Classsional વિદ્યાને તેઓ અત્યંત મદત્ત આપે છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ, humanistic માનસિક ઉત્કર્ષ સાધનાર કે realistic-વ્યવહારોપયોગી હોયું જોઈએ એ જૂના સમયથી ચાલતા આવેલા વિવાદને વિશે તેમનો મત બંનેનો સમન્વય સાધવાનો છે. તેમણે એવું કહ્યું છે કે શાળા પછી કોલેજનું શિક્ષણ લેવાની યોગ્યતા હોય અને ત્યારબાદ ખરું યુનિવર્સિટી શિક્ષણ થવું જોઈએ. તેમાં બે કે ત્રણ વર્ષ ગાળવાની જરૂર છે. આપણા પ્રાંતમાં કેદનોશોહ એટલે ખેતીવાડી, બ્યાપાર, -લલિતકળાઓને યુનિવર્સિટીના ઉચ્ચ અભ્યાસમાં રચાન નહોતું તે દાખલ કરવાનો તેમણે આમદ દર્શાવ્યો છે.* એ સર્વની ચાખા યુનિવર્સિટીમાં (liberal) શુદ્ધિની સ્વતંત્રતા આજીનાર અને (profes- sional) દુનિવાદારીમાં ઉપયોગી શિક્ષણના કમ હોવા જોઈએ એવી તેમની માન્યતા હતી. વ્યવહાર શિક્ષણના દિમાપનીઓ ઉચ્ચ પ્રકારના (professional) વ્યવહાર શિક્ષ-

* ખેતીવાડી અને બ્યાપારના શિક્ષણને ચ્યાન પ્રાપ્ત થયું છે. લલિતકળાઓ દહ દાખલ થઈ નથી.

જુને vocational-માત્ર ધંધાદારી ડેળવણી સાથે જોળા દે છે અને યુનિવર્સિટીએ ધંધાદારી ડેળવણી જ આપવી નથી, પ્રગ્નનો મોટો ભાગ બરજીવણી કરી શકે એમ માનનારા ધણીવાર નીકળે છે. વિજ્ઞાનને બહુ મહત્ત્વ આપનાર મનજર સાહેબ vocational એટલે માત્ર ધંધાદારી શિક્ષણને યુનિવર્સિટીમાં રચાવ આપતા નથી. ધંધાદારી શિક્ષણની આવશ્યકતા છે જ. સેક્ટો માણસો એનો આશ્રય લેનાર હોઈ શકે તેમ જ ધંધા સુવ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા માટે તેનું રીતસરનું શિક્ષણ મળવું જોઈએ એ સ્વીકારવા છતાં એ ઉચ્ચ શિક્ષણ એટલે કે યુનિવર્સિટીનો કાર્ય-પ્રદેશ નથી એવો મારો નક્કર મત છે.

યુનિવર્સિટીના કાર્યક્ષેત્રમાં મુખ્યત્વે નીચેની બાબતો આવવી આવશ્યક છે એવો એક વિદ્વાનનો મત છે:

૧. સામાન્ય સંસ્કૃતિનું, કેન્દ્ર,

૨. Professions વ્યવહાર માટે તૈયારી,

૩. જેમને ખાસ શોખ હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓને શોખબોળ માટે તક.

બીજા એક વિદ્વાનના મત પ્રમાણે મુખ્ય-વસ્થિત યુનિવર્સિટીએ પોતાના અધ્યાપકોને મૌલિક શોખબોળ માટે વધારેમાં વધારે સુગમતા કરી આપવી જોઈએ, તેમને સંસ્કૃતિ સંબંધે સ્વતંત્ર વિવેચના કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ, પ્રગ્નનાં શ્રેષ્ઠ લક્ષણોને ઉચ્ચ રચાવ આપવું જોઈએ.

યુનિવર્સિટીના સ્વરૂપ વિશે ચોખવટ

યુરોપ અમેરિકાના જુદા જુદા દેશોની યુનિવર્સિટીનું જેમણે નિરીક્ષણ કર્યું છે તેઓ જણાવે છે કે સામાન્ય લક્ષણો ઉપરાંત દરેક દેશનાં પોતાનાં એવાં લક્ષણો તે તે યુનિવર્સિટીમાં હોય છે જ. પ્રગ્નકાંપ સંસ્કૃતિ, પ્રગ્નકાંપ જીવન અને પ્રગ્નકાંપ વિશિષ્ટતાની

તેમાં છાપ હોય છે. આપણા દેશમાં જુદી જુદી પ્રાંતિક યુનિવર્સિટીઓ છે, પરંતુ તેમના બેઠ આવા મૂલ્યગત નથી. એ યુનિવર્સિટી તે બહારથી આણીને નવી ભૂમિમાં રાખેલા એક જ જાતનાં છોડ જેવી છે. એટલે તેમાં પ્રગ્નનું પોતાનું તત્ત્વ કોઈ પણ પ્રકારે પ્રદર્શિત થાય એવી શક્યતા નથી. માટે જો આપણે પ્રાંત માટે નવી યુનિવર્સિટીનો વિચાર કરવો હોય તો સ્વભાવાના પ્રથમ સિદ્ધાંત પછી આપણા પ્રગ્નકાંપ જીવનનું પ્રતિબિંબ જેમાં સુરેખ હોય તેવી તે યુનિવર્સિટીની યોજના હોવી જોઈએ. આમણા પૃષ્ઠ ઉપર દર્શાવેલી બાબતોને બીજી રીતે કહીએ તો યુનિવર્સિટીનાં સામાન્ય લક્ષણોમાં ચાર મુખ્ય વસ્તુઓ હોવી જ જોઈએ: (૧) જ્ઞાનનું અને વિજ્ઞાનનું સંરક્ષણ, (૨) તેમના અર્થનું નિરૂપણ, (૩) સત્યનું અન્વેષણ અને (૪) એ સર્વની વિરુદ્ધ થાય તે માટે વિદ્યાર્થીઓનું શિક્ષણ.

આ સામાન્ય તત્ત્વો તો પ્રત્યેક યુનિવર્સિટી માટે અનિવાર્ય છે. તથા જમાનાની યુનિવર્સિટીની બીજી જરૂરિયાત તે સમાજ-જીવનને તેના ક્ષેત્રમાં દાખલ કરવાની આવશ્યકતા છે. જૂના વખતમાં શુદ્ધ જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કુદરતનું જ્ઞાન એ ઉચ્ચ અભ્યાસમાં વધારે ભાગે યોગ્ય ગણાતાં. પરંતુ જીવન સાથે તેનો જાણે સંબંધ ન હોય, અભ્યાસ એ અલગ વસ્તુ હોય એવો એક કમ થઈ ગયો હતો. પરંતુ જે જ્ઞાન જીવનને ઉચ્ચ કક્ષાએ લઈ જનાર છે, જે અભ્યાસ સમાજને ઉન્નત દશાએ પહોંચાડવાનું ધ્યેય રાખે છે તેને સમાજજીવનથી છૂટો પાડી નાંખવામાં આવે એ આત્મઘાતક છે; એટલે નવી યુનિવર્સિટીમાં સમાજજીવન, (હાલના Arts ને વિસ્તૃત કરીને) કુદરત અને Aesthetics-સંબંધનશાસ્ત્રોનાં જોડા અભ્યાસ કરવાની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ.

ગુજરાત યુનિવર્સિટી જોઇએ

ગુજરાતને પોતાની યુનિવર્સિટી હોવી જોઇએ. એ મતનું પ્રતિપાદન યદ્ય ચૂક્યું છે. મહાત્મા ગાંધીજીની આર્થ દૃષ્ટિએ આ સત્ય જોમ લીધું હતું અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના તેમણે દેશની પુનર્ધર્ટનાના એક અંગ તરીકે કરી હતી. રાજકીય કારણોને લીધે એ સંસ્થા બરોબર પોષાઈ નહીં, પરંતુ એ સંસ્થાએ ઘોડાં વર્ષોમાં પણ જે મહત્વની સેવા બજાવી છે તેમ જ જે એક આદર્શ રજૂ કર્યો છે તે સતત અપભ્રંશ સમક્ષ રાખવા જેવાં છે. તેમાં પુરાતત્ત્વ-સંશોધન તેમ જ નવીન શિક્ષણની વ્યવસ્થા હતી. એ યોજનામાં જે કાંઈ બહુપો લાગતી હોય તે પૂરી કરી આપણે આપણી યુનિવર્સિટી માટે વિચારણા કરવાની જરૂર છે.

વડોદરાના સદ્ગત મહારાજાએ વડોદરા યુનિવર્સિટી સ્થાપવાનો વિચાર કરેલો અને તેની પૂર્વ તૈયારીઓ તરીકે કમિશન પણ નીમેશું. પ્રાંતના અમગણ્ય વિદ્વાનો અને કેળવણીકારોની જુઝાનીઓ સેવરાવેલી. પ્રશ્ન-પત્રો કાઢેલાં અને પોતાના રાજ્યની સંપત્તિ વડે એક આદર્શ યુનિવર્સિટીનો આરંભ કરવા ધારેલું. આ વિચાર કોઈ અજ્ઞાત કારણોથી પડી ભાંગ્યો. પરંતુ વડોદરાને બદલે ગુજરાત યુનિવર્સિટી સ્થાપાય એ વધારે ઇચ્છુ છે. ગુજરાતમાં વડોદરાનો સમાસ તો થવાનો જ છે. તમામ દેશી રાજ્યો પણ તેમાં આવી જવાનાં એટલે બ્રિટિશ હકુમત નીચેની ગ્રામ, તેમ જ નાનાં મોટાં દેશી રાજ્યોએ મળીને ઉપાડી લેવાનું આ કર્તવ્ય છે.

પ્રજાકીય ધનથી યુનિવર્સિટી

સ્થાપાવી જોઇએ

નવીન જમાનામાં યુનિવર્સિટી એ મોટી ખર્ચાળ વસ્તુ છે. હજારો નહીં પણ લાખો રૂપિયાનાં બંડોળનું એ કામ છે એ આપણે

જાણીએ છીએ. રાજ્ય તરફથી સ્થાપાયેલી આવી સંસ્થાને રાજ્યના દોરને વધુ થવું પડે એ રિયલિટી ઇચ્છવા જેવી નથી; માટે પ્રજાકીય ધનથી જે એ સ્થાપાય તો જ તેમાં આવશ્યક એવી સ્વતંત્રતા રહે. બંધનમુક્ત ન હોય તો શિક્ષણની સંસ્થાનો વિકાસ થવો અશક્ય છે. વિચારની, વિવેચનની, અધ્યાપકોના ગતમતાંતરની છૂટ ન હોય તેવા સંકુચિત વાતાવરણમાં વિદ્યાની વૃદ્ધિ ખરા અર્થમાં થાય એ બનવાનું જ નથી. માટે યુનિવર્સિટીના નાણાં મુખ્યત્વે પ્રજાએ જ એકઠાં કરવા જોઇએ એમ હું નમ્રપણે માનું છું. રાજ્યની મદદ તો જોઇએ જ, કારણ કે તેની સહાયશ્રુતિ વિના સંસ્થા આગળ વધી શકે નહીં. તથાપિ નાણાં સંબંધે સંપૂર્ણપણે રાજ્યના અવગંબન પર રહેવાનું ના હોય એ ઇચ્છુ છે. ગુજરાતમાં સમૃદ્ધ રાજ્યકર્તાઓ છે, અદ્યક્ષ ધનવાનો છે, મોટા ઉદ્યોગપતિઓ છે તેમજ દ્રવ્યના ઢગલા પર બેઠેલા ધર્મશુરોઓ છે. આ ધર્મશુરોઓના પ્રાચીન કર્તવ્યમાં પ્રજાશિક્ષણ હતું. આ સર્વ એકમત થાય, આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ, સાહિત્યનું સંરક્ષણ અને નવીન વિજ્ઞાનના લાભ તેમના મનમાં વસે તો આપણા પ્રાંતની અતિ આવશ્યક એવી સંસ્થાનું સંસ્થાપન થાય. આપણા હિંદ દેશમાં ગણીગાંડી યુનિવર્સિટીઓ છે. પૂર્વ તેમ જ પશ્ચિમના બીજા દેશોમાં-અરબ વિસ્તારવાળા દેશોમાં પણ અનેકાનેક યુનિવર્સિટીઓ છે. તો આપણે તેમનાથી સૂઝાઓ પછાત છીએ એમ કહીએ તો ખોટું નથી. ધનનો શિક્ષણ આપવા કરતાં ખીજો વધારે સદુપયોગ શો હોઈ શકે ? પોતાના દેશબંધુઓનું અજ્ઞાન દૂર કરવું, તેમના જીવનમાં રસ પૂરવો, તેમની શુદ્ધિકૃતિનો વિકાસ કરવો, પ્રાચીન સમયના વિદ્વાનો અને તત્ત્વ-વેત્તાઓએ મદામુરદલીઓ વચ્ચે રચેલા અને સંમદ કરેલા જ્ઞાનબંડોળનું રક્ષણ કરી તેનો

પ્રગતને સુલભ ઉપયોગ કરાવવો એ મોટાં કાર્યો ધનિકવર્ગ નહીં કરે તો કોણ કરશે ? આ પરિપેક્ષે આળાસ વર્ષના પોતાના અસ્તિત્વનું સાર્થક્ય ત્યારે કયું ગણ્ય શે જ્યારે ગુનદાત માટે તેની પોતાની અસ્થિતા ધરાવતી મદાન શિક્ષણસંસ્થા ઊભી કરાવવામાં આવે એ માર્ગદર્શક અને સહાયભૂત થશે.

માત્ર ધન પુરતું નથી : સાહિત્યની અનેક શાખાઓને વિકસાવવાની આવશ્યકતા

માત્ર ધનથી પણ આ મોટું કાર્ય સમાપ્ત થવાનું નથી. પુષ્કળ ધન ઉપરાંત પુષ્કળ વિદ્વાનો, કાર્યકર્તાઓની તેમાં જરૂર રહેશે. ખાસ કરીને પુસ્તકો રચવા માટે એક સખળ મંડળ રચાવું જોઈશે. આપણે જાણીએ છીએ કે ઘણી દિશામાં આપણું સાહિત્ય હજી અપૂર્ણ છે. તેને સંપૂર્ણ બનાવવા માટે સંખ્યાબંધ લેખકોને રોકવાની જરૂર રહેશે. આમ પુસ્તકો રચાવવાનું કાર્ય અસંભવિત નથી. દક્ષિણમાં હૈદરાબાદના રાજ્યે ઉસ્માનિયા યુનિવર્સિટી રચાવી તેને માટે તમામ પુસ્તકો ઉર્દૂ ભાષામાં રચાવી દીધાં છે. એનો કાર્યક્રમ ઉર્દૂમાં ચાલે છે એ આપણે સહુ જાણીએ છીએ. સર્વ દિશા, સર્વ વિભાગો માટે મૌલિક તેમ જ ભાષાંતરરૂપે પુસ્તકો પ્રકટ કરાવ્યાં છે. જાણકારો કહે છે કે આ યુનિવર્સિટીનું કામ સફળતાપૂર્વક ચાલે છે. શિક્ષણનો સ્વાભાવિક ક્રમ સફળ થાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી : આશ્ચર્ય તો નિરર્થક જાય તેમાં છે.

હાલના ગુજરાતી સાહિત્યમાં દિનપ્રતિદિન જે શાખાઓ વૃદ્ધિગત ધર્મ છે તે, એટલે કે નાટ્યો, કાવ્યો કે નવલકથાઓથી આપણી યુનિવર્સિટીનું કાર્ય ધપવાનું નથી. ચરચાતમાં અંગ્રેજી પુસ્તકોની મદદથી કામ લાઇ શકાય, પણ આપણે અંતિમ ઉદ્દેશ દરેક શાખા સમૃદ્ધ કરવાનો હોવો જોઈએ. વિજ્ઞાન-

નાં પુસ્તકો સંખ્યાબંધ રચાવાં જોઈશે. અર્થ-શાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર વગેરે વિષયો પર એકેક નહીં, પણ વિવિધ દૃષ્ટિમાણે દર્શાવનાર પુસ્તકોની જરૂર પડશે. એકવારે યુનિવર્સિટી અસ્તિત્વમાં આવે એટલે આ જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાનાં સાધનો આપોઆપ નીકળી આવશે.

અંગ્રેજીની જરૂર રહેશે પણ બીજી ભાષા તરીકે

આ રથને એટલું કહેવાનું ઉચિત છે કે આપણા અભ્યાસક્રમમાં અંગ્રેજીનું મોડું સ્થાન રહેશે. અંગ્રેજીને બિઝકુલ તથા દેવાની યોજના મારા મનમાં નથી. અંગ્રેજી ભાષા એક બીજી ભાષા (Second language) તરીકે જરૂર રહેવી જોઈએ. યુરોપીય યુનિવર્સિટીઓમાં વિદ્યાર્થીઓને બે ત્રણ ભાષાઓ શીખવાની આવશ્યકતા હોય છે. તે મુજબ અંગ્રેજી શીખવાનું અહીં ફરજિયાત હોવું જ જોઈએ. એ ભાષાના અભ્યાસ વિના જગત સાથેના સમાગમમાં આવવું અસંભવ છે, તેમ જ દુનિયાના આગળ વધતા સાહિત્યનો અભ્યાસ આપણા પોતાના ઉત્કર્ષ અર્થે અતિ અગત્યનો છે.

સુશિક્ષિતો માટે કંત વ્યભાન

સ્વભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપતી આપણી યુનિવર્સિટી હોય તો તેને બાંધણેસતો અભ્યાસક્રમ આપણી માધ્યમિક શાળાઓમાં રચાવો જોઈશે, અનેક કેળવણીકારોની આમાં સહાય જરૂર રહેશે. એ આવી મળશે એ નિઃસંશય છે. હવે શિક્ષણનો લાભ લેવાની તૈયારી તરીકે સમસ્ત પ્રગતે સિક્ષિત કુળી જોઈએ. સેંકડે દશ માણસ ભણેલાં હોય એ કલાલ રિયલિટી જેમ બને તેમ વહેલી દૂર થાય એ એ માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાના છે. તાજેતરમાં કોંગ્રેસ સરકારે અક્ષર-

જ્ઞાનની યોજના કરી, પરંતુ એ સરકારના કારભારના અંત સાથે એ યોજના ખોરબે પડી છે એ ઉપાડી લેવી જોઈશે- ગ્રામવાસીઓને માટે-જેમની સંખ્યા કરોડોની છે-તેમને સમજાય તેવાં પુસ્તકો, વર્તમાનપત્રો, પુસ્તકાલયો વગેરેના પ્રબંધ કરવાનો રહેશે. એક દરે તમામ પ્રજામાં જાગૃતિ આવે એવા શિક્ષણનો પ્રચાર થવો જોઈશે માત્ર સારી સ્થિતિમાં મુકાયેલા અદ્ય પાઠશાળામાં, વસ્તીના પ્રમાણમાં-ઉચ્ચ શિક્ષણ લઈ બેસી રહે તેથી સંતોષ પામવાનો નથી ચાલીસ કરોડ હિંદના મનુષ્યો અને ગુજરાતને ભાગે આવતા એક એક કરોડ કરતાં પણ વધારે દેશી ભાઈ-બહેનોનાં જીવન ઉત્તર કરવા માટે સર્વ મુશિક્ષિત ભાષાઓ તથા બહેનોને પોતાના કૌશલ્યનું જ્ઞાન થવાની જરૂર છે.

સરકાર પાસેથી નાણાં મેળવવાનો પ્રયત્ન અમલમાં મૂકવો જોઈશે.

આ પ્રકારનાં સર્વ કામોમાં ધનની મોટી અપેક્ષા રહે છે. એ ધન રાજ્યકર્તાઓએ વાપરવાની તેમની ફરજ છે. સુધરેલી પ્રજા હોવાનો જેમનો દાવો છે, જેઓ આ દેશના હિત માટે રાજ્ય કરવાનું કહે છે તેમના દોઢસો વર્ષના અમલ દરમિયાન દેશનાં શિક્ષણની સ્થિતિ જરાએ ગર્વ લેવા જેવી નથી. જે જે દેશોમાં પોતાનાં રાજ્યો છે ત્યાં પાંચ કે દશ વર્ષની યોજનાઓ રચાઈ દેશભરની નિરક્ષરતા દૂર થઈ ગઈ છે અને આવી મોટી મહત્વની ખામત માટે તે દેશોએ નાણાંના અભાવની દલીલ આપી નથી. જે કામ જરૂરી હોય, જેમાં આપણા દેશી ભાઈ-બહેનોની સર્વોત્તમી ઉન્નતિનો પ્રશ્ન હોય તે પ્રજાના અગ્રણીઓએ ઉપાડી લેવો જોઈશે. સરકાર પાસે તે માટે નાણાં દાવાવવા માટે

સર્વ ઉપાયો કરવા જોઈશે. આખી પ્રજા નિરક્ષર રહે તે છેક ઉપરની જનતા ઉચ્ચ-શિક્ષણ, શોધખોળ, ભાષાવિજ્ઞાન વગેરેના અભ્યાસ ચલાવે એ સુસંગત નથી. નિરક્ષરતાના વિધનને લીધે કેટલીએ બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિઓ અજ્ઞાનમાં દટાઈ રહેલી હશે તેના ખ્યાલ કરી શકાય તેમ નથી. માટે આ સર્વ કાર્યો એકી સાથે કરવા જેવાં છે. એક પછી એક થાય એમ બને તેમ નથી.

‘યુનિવર્સિટી માટે નાણાં છે, કેળવણી માટે નથી’

જગતમાં વારંવાર આવતાં યુદ્ધો કેટલાયે નાણાંનો નિરર્થક વ્યય કરાવે છે. રાજ્યોને પોતાની પ્રજાના હિતનાં કાર્યો કરવા માટે નાણાંની તંગી હોય છે, પરંતુ લડાઈમાં લાખો નહીં, કરોડો નહીં, પણ અબજો કાંકરા પેડે ખર્ચવા પડે છે. તેવે પ્રસંગે પ્રજાઓ પણ પોતાના રાજ્યકર્તાઓને યુદ્ધના સરંજામ માટે પોતાના સર્વભોગે જોઈતાં નાણાં પુષ્કળ આપે છે. એવું કહેવાય છે કે જેલમાં વિશ્વ-યુદ્ધમાં પડેલા દરેક દેશે જેટલો નાણાંનો વ્યય કર્યો હતો તે ધન વડે આખા જગતના સુખની અનેક કાયમની યોજનાઓ થઈ શકત. યુદ્ધ એવી વસ્તુ છે કે તેમાંથી બચવા, દુરંમનોનાં આક્રમણથી મુક્ત રહેવા મનુષ્ય આત્મરક્ષણની પ્રેરણા વડે પ્રેરાઈ પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવા તૈયાર થાય છે. ખીજે કોઈ પ્રસંગે કે ખીજા કોઈ કામ માટે એટલા મોટા પ્રમાણમાં રાજ્યને પૈસા મળતા નથી.

યુનિવર્સિટી માટે હિલચાલનો આરંભ કરો

યુદ્ધની હાલની વિષમ પરિસ્થિતિમાં ત્યારે રાજ્યકર્તાના હાથ હમેશ કરતાં પણ વધારે બીડમાં હોય ત્યારે યુનિવર્સિટી જેવી અતિ

ખર્ચાણું થોજના અમલમાં મૂકવાનો સંભવ સ્વપ્નવત્ છે. પરંતુ લડાઈને જ પરિણામે અઢળક કમાણી કરનાર વેપારીઓ ધારે તો એક રાતમાં આ નાણાં ઊભાં કરી શકે. એ ન બને તોપણ યુદ્ધ પછીની પુનર્ધંટના માટે પણ અત્યારથી જ વિચાર કરી મૂકવાની જરૂર છે. મહારાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી માટે પણ સરકારે લડાઈ પૂરી થયે મદદ માટે વિચાર કરવાનું વચન આપ્યું છે. મહારાષ્ટ્રની વિચારણા પહેલાં જોતા વિચાર થયેશે તે ગુજરાત યુનિવર્સિટી માટે હવે નરમ પ્રવૃત્તિ નહિ ચાલે. એ હિલચાલને વેગવંત બનાવી એવી સ્થિતિએ પહોંચાડવી કે વહેલામાં વહેલી તકે તે વ્યાવહારિક સ્વરૂપ ધારણ કરે. નવીન યુનિવર્સિટી માટે પ્રાચીન અને અર્ધપ્રાચીન જ્ઞાનસમૃદ્ધ્યમાંથી એવી સુત્રિષ્ટ રચના કરવાની જરૂર છે કે જે માટે પ્રતિભાગાળી વ્યક્તિઓની સમજ-કૃતિઓનો કેટલોયે સમય રોકાશે. આપણી 'રૂઢિતો પોપણ મળે અને નૂતન ઉદ્ધારિત' (civilisation) માંથી અનુકરણ કરવા યોગ્ય સર્વ કાંઈ સાથે ધટાવી શકાય એ આપણું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.

કવિવર ટાગોર અને પ્રાચ્ય

યુનિવર્સિટીના ખ્યાલ

કવિવર ટાગોરના 'An Eastern University' એ નામના લેખમાંથી થોડો ઉતારો અત્રે આપાને નહીં ગણાય. ટાગોર કહે છે:— 'આપણી સંસ્કૃતિના સર્વ અંશોને એવા સખળ બનાવવા જોઈએ કે તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ સાથે સંઘર્ષણમાં ન આવે, પરંતુ તેમાં ભળી જાય. ' ' દિંદી સંસ્કૃતિ ચાર પ્રવાહોમાં વહેલી છે: વૈદિક, પૌરાણિક, બૌદ્ધ અને જૈન. તે પછી ઇસ્લામિક સંસ્કૃતિએ ચોતાની પ્રમળ તેમ જ ક્રીમતી હાપ આપણા શિલ્પ, ચિત્રકળા, સંગીત આદિ પર પાડી છે. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ ઉપરાંત સમસ્ત

એશિયા-ચીન, જાપાન, ટિબેટ, ઝીરાસ્ટ્રીઅન એ સર્વની સંસ્કૃતિઓનો પણ અભ્યાસ આપણે માટે આવશ્યક છે. જેઓ એમ માનતા હોય કે પ્રાચીન કાળે આપણે માટે કાંઈ ઉપયોગી વારસો મૂક્યો નથી તેઓ ભૂલ કરે છે. પ્રથમ વાવેલા બીજમાંથી જ નવા વૃક્ષો ઉદ્ભવ થાય છે. માત્ર બૌદ્ધિક શિક્ષણ પર જ પશ્ચિમમાં પણ હજી વધારે ઝોક છે. જીવનને સમગ્ર રૂપે સમજવા માટે રંગો, સ્વરો વગેરે જાણવાની જરૂર રહે છે. એટલે કે કળાઓ તરફ પૂરતું લક્ષ્ય અપાવું જોઈએ. એ કળાઓ સર્જકતા આણે છે. હાલનું આપણું શિક્ષણ મૂક હડાપણનો યોગ્ય ઉપાડવા સરખું છે; જાણે સખત મળુ-રીવાળી જેલની સજા જેવું તે છે. મુગલ રાજ્યરામયમાં સંગીત અને કલાને રાજ્યકર્તા તરફથી ધટતી હોતેજના મળી હતી. શિક્ષણનો ઉચ્ચ અંદેશ તે મનુષ્યના સામાનિક અને આધ્યાત્મિક જીવન વિષયક જ્ઞાન અને પ્રવૃત્તિઓના ઐક્યનો અનુભવ કરવો તે છે. '

ઉપસંહાર

ચોતાની ઉચ્ચ શિક્ષણ વિશેની છૂટક છૂટક વિચારકલ્પિકાઓમાં આપણી નવીન યુનિવર્સિટી કેવી હોવી જોઈએ તેનું કાંઈ આશું દિવિલન ટાગોરે કરાવ્યું છે. * આ પરિપક્વ એવી બળવાન ધોષણ કરે, એવાં જગજગ આન્દોલનો જગાવે, એવો ઉત્સાહ પ્રેરે કે આપણા પ્રાંતમાં આપણને સર્વથા અનુકૂળ એવી યુનિવર્સિટીનો આરંભ કરવા આપણે સક્તિમાન થઈએ એ શુભેચ્છા સાથે આ આખ્યાન સમાપ્ત કરું છું.

* યુનિવર્સિટી માટે તેનો ૩૬ થયેલો અર્થ દર્શાવનાર યોગ્ય રાજ્ય હજી અસ્તિતામાં નથી આવ્યો. તેથી, તે જ રાજ્ય આખા લેખમાં વાપર્યો છે.

તા. ૨૩ મી ડિસેમ્બરને ગુરુવારથી

અપૂર્વ લોકસત્કાર વરને
શરૂ થઈ ચુક્યું છે.

જયંત દેસાઈ
પ્રોડક્શન્સ
ગરિવાંકીત સંત સર્જન

ચિત્રે ચિત્રે જેણે સફળતાના નવાં
સમાચિન્હ રચાયાં છે એવા
એપેરી આલમના નામાંકીત
દીગ્દર્શક જયંત દેસાઈ એમની
સ્વતંત્ર ચિત્ર સંસ્થાના શ્રેષ્ઠ
હેઠળ તૈયાર થએલી પહેલી કૃતિ
ચિત્રરસીકાને સાદર અર્પણ કરે છે.

મહત્તરજી

છાયાકલા-દેશાચાર્ય
શ્રવણઆલેખન-પી. સી. મુખેશ્વર
સંગીત-સી. રામચંદ્ર
ગીતો-શ્રી. મધોક

: ભુગિષ્ઠ :

સ્વ. વિશ્ણુપત પાગનીસ,
વાસંતી, કૌશલ્યા, મુખારક,
દિ ક્ષિત, તુરજ હાં,
અલકનંદા, કાંતિલાલ,
બીલીભારીયા, ભગવાનદાસ
વગેરે,

ક્ર

ક્ર

દીલ્હી ૧૨ મું અઠવાડિયું
કાનપુર ૧૨ મું અઠવાડિયું
લખનૌ ૧૨ મું અઠવાડિયું
હૈદરાબાદ સીધ ૬ મું અઠવાડિયું

અને દિનપ્રતિદિન
એની લોકપ્રિયતામાં
વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

આજે જ

સહકૃદ્ધ એવા આવો—

લેમિંગ્ટન ટોકીઝ-મુંબઈ.

પુર્કીંગ : : જ્યુપીટર ફિલ્મ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ : : પારેખ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ ૪

દેશ-દેશાન્તરમાં પ્રખ્યાત ।

પ્રદર્શનોમાં પ્રભાવશીલ ।

લોકપ્રિય અને સ્વદેશી સાહસ

ધી ગોલ્ડ ફીલ્ડ લેધર વર્કસ

સુટકેસ, એટેચકેસ, સ્કુલબેગ, સાઇકલબેગ, હોલ્ડલ, હેન્ડબેગ, ક્રીટબેગ, બુવેલ બોક્સ,

ટ્રેસીંગ કેઇસ, થરમોસ કેસ, પાકીટ, પટા, ફેન્સી ચંપલ, શુઝ, રલીપર્સ-ટુ'કામાં

તમામ જાતનો ને લાતલાતનો સુસાફરી માટે તેમજ હરકોઇ

સુખસગવડ માટેનો માલ નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ

તૈયાર અથવા ઓર્ડર આપવાથી મળી શકશે:—

અમદાવાદ—ચત્રભૂજ બીલ્ડીંગ ૬૬૬/૨ ગાંધીરાડ, કોઠારી પોળના નાકે.

હેડ ઓફીસ તથા શો રૂમ

૧૫૭-૧૬૧ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

મુંબઈની શાખાઓ:—

(૧) ધી રીઅલ લેધર વર્કસ. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

(૨) ૧૭૨, અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, ૨. નં. ૨૩૮૬૭

(૩) પીરબાઈ મેન્ચન, સેન્ડર્સ્ટ રોડ, ૨. નં. ૪૨૫૬૨

(ચંપલ અને શુઝ રીપાર્ટમેન્ટ)

કારખાનાંઓ:—ધારાવી અને ભાંગવાડી

કલાકારનાં મનોમંથનો

સાહિત્ય અને કલાનાં શક્તિ નરનારીઓ,

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે સાહિત્યના વિશાળ અર્થ કરી જીવનને ઉન્નત કરનારું સર્વ કાર્ય ગણી કલાને પણ તેના અંગમાં સમાવી લઇ, એક અત્યંત ઉદાર અને વિશાળ જાવનાનો પાયો રચ્યો છે. નહિ તો રંગ અને રેખાના ઉપાસકને જાપાનના પંડિતો આગળ દેશ રહેતાને આવે અમૂલ્ય અવસર ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયો હોત ? મારી પિનખ કલાસેવાઓને ગુજરાત આ રીતે ગણનામાં લઇને મારા જીવનને સુધન્ય બનાવે છે અને તેથી હું ગુજરાતના મુગ સાહિત્ય ઉપાસકોનો હૃદયથી ઉપકાર માનું છું.

આવાં કાર્યોને હાયક જીવન મજા સાહિત્યકારો અને કલાવિચારકો છે, અને તેઓના તાદશર આપણી કલાના સંગ્રહ અને ઉદાર માટે જનતાને ઉપકારક થઇ પડ્યો છે. એ જાનાના મુખ્યાસોથી સાહિત્ય, નાટ્ય, શિલ્પ સંગીત અને ચિત્રમાં ગુજરાતે નવી અસ્મિતા પ્રાપ્ત કરી છે અને ગુજરાતને ગુણગૌરવ અપ્યું છે; પરંતુ દગ્ગુ આમજનતામાં તેમના આદર્શો અને પ્રતિભા જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં આદર અને સ્વીકારને પ્રાપ્ત થયા નથી તેથી આવા સંગ્રહનો દારા, તથા દેશની વિદ્યાપીઠો દ્વારા તેની પ્રતિષ્ઠા અને સંપાદન-કાર્ય અતિ વિરત્ત કરવાની જરૂર છે.

જૂતકાળમાં તો ધનિક અને સામાન્ય પ્રજાજનોને ચિત્રકળા પ્રત્યે પ્રેમ હતો તે જતાવતાં યુક્તકાળ પ્રમાણપત્રો આપણી પાસે છે. મંદિરો અને પ્રાસાદોના ભીંતચિત્રોની

ગૈરી સાધારણ જનસમાજ તીરખી થકે તેવી હતી; તેમાં સામાન્યથી માંડી બધા વર્ણનો અને કથાવાર્તાઓમાં ચિત્રગમેલી ચિત્રમાળાઓ હ્રસ્વ કાટિનાં હતા, એમ જરૂર માન્ય પડે છે. તે જોઇને પ્રેક્ષકોને ઉદ્વેગ અને આનંદ મળતો, એવું પણ આપણે વાંચીએ છીએ. પણ અત્યારે તેમાંથી આપણી પાસે થોડા ચિત્રો મિલાય શકે ન રહ્યું નથી

પ્રાચીન કાળમાં ચિત્ર સંસ્થાનું સ્થાન

મજા વર્ણ પહેલાની જીજ્ઞ કલાઓની સાથે સાથે આપણી ચિત્રકલામાં કેટલાક વિવેચકો વિદેશી શિક્ષણ અને સાંપ્રદાયિકતા જુએ છે, તેમને કલાશિક્ષાના પ્રાચીન સંસ્કૃત મંથો જોવાની બસામજા છે. કલાશિક્ષણથી પ્રાપ્ત થયે ભાગ પરિચિત ન હોય તો એ વિષય પર શાસ્ત્રીય વિવેચનો સબલ નહિ. વિષય ધર્મોત્તરપુરાણમાં ચિત્ર કલાની શ્રુતિકા રૂપી રીતે તૈયાર થવી જોઇએ, રૂપી જાતની પીછીઓ ઉપયોગમાં લેવી, ઘરમાં, દીવાલમાં, મંદિરોમાં અને પ્રજાસમુહને મળવાના આંગણાંની દીવાલો પર કેવાં ચિત્રો હોવાં જોઇએ, તેની વિસ્તારથી ચર્ચા કરેલી છે અને એ મર્યાદાનો ભંગ કરનારને શાપિત ગણેલા છે. એ સમયે ચિત્ર વિનાના ઘરને સ્મશાન મથું ગણવામાં આવતું. એટલે ૨૫૫૨ છે કે રામાયણકાળથી માંડી ૧૮ મી સદીના અંત સુધી હિન્દુસ્તાનના પ્રાન્તપ્રાન્તમાં લોકમાન્ય મયેલી કલા-શક્તિઓ પ્રચલિત હતી અને સૌમાં પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાન અને ગુજરાતમાંથી જેટલો ચિત્રકલાનો ઇતિહાસ મળે છે તેટલો જીવન કાષ્ઠપણ પ્રાન્તમાંથી તે નથી મળ્યો.

આજે યુરોપ તથા અમેરિકાના વિદ્વાન-

* ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પંદરમા સંગ્રહનના કલાવિમાનના પ્રમુખ શ્રી. કમુસાર્થ દેસાઈનાં વ્યાખ્યાનમાંથી.

મંડળો બહુ એકાગ્રપણે તેનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા છે. એમને હિસાબે આપણી વિદ્યાપીઠો અને શિક્ષણદાતા સંસ્થાઓએ કશું જ કંઈ નથી તેમ કહી શકાય.

કલા: ચિત્તની પરમસાધના

કલાન્તરે પણ સચવાઈ રહેલા થોડા ચિત્રો ભારતીય કલાના દૃષ્ટિગિદ્ધનું મહત્ત્વ પુરવાર કરે છે, શુદ્ધ અને શિવમુંદર સુશોભનો માત્ર નથી, પરન્તુ તેઓ લાંબા સમયના ચિત્તન અને શોધનની ભૂમિકા પરથી મન:સંવેદના અને ચિત્તંત્રના અનુભવની ઝાંખી કરાવે છે. અજંતાના ભીંતચિત્રોમાં કલાના અનેક સ્વરૂપો મૂર્તિમંત થયા છે અને ભવ્ય સંસ્કૃતિની સાક્ષી પૂરે છે. તેમાં લાખો બ્રહ્મદેવની આરાધ્ય મૂર્તિઓનું ચિત્રકારોએ અપારિયવ દર્શન કરાવ્યું છે. આપણા પૂર્વજોને મન કલા એ વિદ્યાપીઠની અર્ચના વિષયમાત્ર નહોતી, કે નહોતી સામાન્ય સંપ્રાપ્તિ; પરન્તુ માનવીનું જીવનને ઉન્નત કરનારું તત્ત્વ અને ચિત્તની પરમ સાધના હતું.

મધ્યયુગમાં વિગ્રહ, કલક અને અહતાના ઊંડા અંધકારમાં ઢૂંખી ગયેલા હિન્દુસ્તાનમાં અનેક જગ્યાઓએ કલાનો સોનેરી તંત્ર અખંડ સચવાયો છે. બૃહદ્ભારતના વિશાળ સંસ્થાનોમાં મધ્ય એશિયા, ખાલી, જાવા, સિયામ, તિબેટ અને ચીનમાં અજંતાના કલાના પ્રમાદ ચમું રેખાવિધાન સચવાઈ રહ્યું છે. ભારતમાં આ સંસ્કૃતિ અને કલાના સુવર્ણયુગનો કેમ અંત આવ્યો તે ઇતિહાસના પાને પાને લખ્યું છે. પરદેશી આક્રમણો અને પરસ્પરના વિગ્રહોએ આપણી ઘણી સંસ્કૃતિને ઊન્નમિન્ન કરી નાખી; છતાં જરા એ સ્વસ્થતા થતાં, હિંદવી કલા-પ્રતિભા ૧૨ થી ૧૮ માં સેકા સુધી નરા અવતાર ધરતી આવી છે. રૂદ્રમહાવ, ડોહા, ઝીઝવાડા, આણના દેલરાડાના દેરાં અને તે

પછી અમદાવાદ અને ચાંપાનેર, તેમ જ ૧૬-૧૭મા સૈકામાં મોગલ સામ્રાજ્યની બહોળલાક્ષી એ બધી કલાઓને નવપ્રકુલતા આપ્યા જ કરી છે. ૧૮મી સદી સુધી હિન્દુસ્તાનને મૂર્તિકારો અને સ્થપતિઓની ખેડ પડતી નહોતી.

મધ્ય યુગમાં ચિત્રકલા

સર્જન અને સુશોભનોથી ટેવાઈ ગયેલા પ્રજામાનગે, એ સમયે ભારતમાં રજપૂતાના, માળવા અને ગુજરાતમાં નંવી શૈલી જન્મી અને તેનો પ્રચાર હમાથી ૧૫માં સૈકામાં ચાલુ રહ્યો હશે, અને તેને જૈન મંપ્રદાય તરફથી અફસારો આશ્રય મળ્યો જણાય છે; કારણ કે જેસલમીર, પાટણ, અમદાવાદ, અંબાત વગેરે જૈન બંડારોમાં અતિ ઉત્કૃષ્ટ સુશોભન કૃતિઓવાળા ગ્રન્થો આજે પણ મોજૂદ છે; અને તે થી સારાભાઈ નવાખના મુખવાસથી જણવા મળ્યું છે; પણ તે શૈલી છતર સંપ્રદાય અને સાહિત્યમાં પણ એટલી જ સમૃદ્ધપણે ઉપયોગમાં લેવાઈ છે, તે વાત “વસન્તવિલાસ” અને “બાલગોપાલરણિ” આદિ નવા ગ્રન્થો મળતાં સિદ્ધ થયું છે.

ચિત્રકલાની આ વિશિષ્ટ શૈલીએ રાજસ્થાની કલમને જન્મ આપ્યો. એમાં રાગ-રાગિણીઓ, રાધાકૃષ્ણનાં ગીતો, લોકકથાઓ તથા મહાભારતનાં પ્રસંગોનાં ઉદાહરણ અને સુરેષ આલેખનો થયાં છે. ૧૬મી સદીના મુગલ સમય દરમિયાન રાજપૂત કલમનો સમાદર થયો હતો અને મોગલ શહેનશાહતનાં સત્કારને પગિણામે, હિન્દમાં અનોક એવું રંગ અને રેખાનું સૌન્દર્ય, માર્દવ અને લાલિત્ય મેળવ્યું છે.

મોગલ સામ્રાજ્યના પતન પછી હિમાલયની નજીકના રાજસ્થાનોમાં કેટલાક ચિત્રકારોને આશ્રય મળતાં; ત્યાંથી પડાડી કલમ નામે ઓળખાતી એક નવી મનોહર ચિત્ર-

શૈલી પ્રચારમાં
આવી. રાજપૂત
અને પહાડી
બંને શૈલીમાં
ચિત્રિત પ્રસંગો
તો એરસરખા
જ છે છતાં સુ-
રચિ અને ર-
ચના-સૌષ્ઠ્યમાં
રાજપૂત કલામયી
આ ચિત્રો જુદાં
તરી આવે છે.

અને અંગ્રેજી
શાસનસમયમાં

અંગ્રેજી શા-
સનસમયમાં ભા-
રતીય કલાપદ્ધતિ-
ની ઉપેક્ષા જ
કરવામાં આવી
છે; એટલું જ
નહિ પણ સુશિ-
ક્ષિત અને ધનિક
વર્ગોના પ્રાસા-
હનના અભાવે
તેનો વિનાશ
થવા દેવામાં
આવ્યો છે. કલા-
શાળાઓમાં હિં-
દી ચિત્રકલાનો
સ્વીકાર કરવામાં
આવ્યો નહોતો
જ, અને યુરો-
પમાં જૂની યશ્
ગયેલી ચિત્રશૈ-
લી પ્રમાણે અ-
ભ્યાસ ઠોકી બે-

સૈની સેવાનું મૂલ્ય સરખું છે.

વડોદરાની ઓ સંસ્થાઓ તરફથી શ્રી વિદ્યા-
જહેન નીલકંઠ તથા શ્રી. શારદાજહેન મહેતાનો
સન્માન સમારંભ બ્યારે તેઓ સાહિત્ય સમેલનને
અંગે વડોદરે આવે ત્યારે કરવાનો એ સંસ્થાઓએ
ઠરાવ કરેલો અને શ્રી ગીમનાખાઈ ઓસમાજનાં
સેક્રેટરી શ્રી. અવંતિકાજહેન તરફથી તેમને એ
સળધે પત્રો લખાયા. એ પત્રના જવાબમાં શ્રી.
શારદાજહેન મહેતાએ એ ઠરાવ કરવા માટે વડો-
દરાની સંસ્થાઓનો આભાર માનનારો પત્ર લખ્યો
છે, પરંતુ તે સાથે એ સન્માન સ્વીકારવાની ના
લખી જણાવી છે. તેમણે લખી મોકલેલા જવાબના
પત્રમાંથી મહત્વનો ભાગ અત્રે ઊતાર્યો છે:

તમે જ્યાં જાણો છો કે મને માનપત્ર
સ્વીકારવાનું પરાંદ નથી. અને મેં અનેકવાર
માનપત્ર લેવાની ના પાડેલી છે. દરેક વ્યક્તિ
પોતપોતાની શક્તિ અને પરિચિતિ પ્રમાણે જે કંઈ
નૃજ નજરે રોવા કરે છે તે નિષ્કામદૃષ્ટિથી કરે
છે, અને કરવી તેણે તેમાં કદર કરાવવાની ખુલ્લે
પણ હિંમત હોવી તેણે નહિ. માનપત્ર આપવાની
પ્રથા પછી થઈ છે, તેને લઈને માણસને એક
પ્રકારની તુષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે. એ તુષ્ટિ લાભ્ય
છે. નાનાં મોટાં સહુની સેવાની કિંમત સરખી
છે. કોઈની કિંમત યાય, અને કોઈની ના અંકાય
એવું જગતમાં બનેજ છે. તો સહુએ સમાનભાવ
રાખીને માનપત્ર જેવી વસ્તુ જ કહાડી નાંખવી
તેણે એમ મને લાગે છે.

માનપત્રોમાં અને તેના સમારંભોમાં અત્યંત
ગુણગાન યાય છે, એ વસ્તુ અસલ છે. કોઈનાં
મોટાંમોટાં વધારે પડતાં વખાણ કરનાં એ રોમન્ટ
નથી અને એ છત્તવા એવું પણ નથી. વધારે
પડતી પ્રશંસા જહેનમાં કરવી એ વસ્તુ આજે
બહુ સસ્તી થઈ ગઈ છે તેમાં ધણીવાર પ્રમાણિક-
પણું તેમજ અંતઃકરણની ખરી શુદ્ધ લાગણીનો
અભાવ હોય છે. તમારી બાબતમાં આવું છે
એવું હું જરા માનતી નથી પણ આ પ્રથામાં
જેવામાં આવે છે.

આ પ્રકારના સમારંભોના પરિણામે અનેક-
વાર ખોટા હંસા મન યાય છે, અદેખાઈ ઉશી
યાય છે, એ અલબ્ધી વાત નથી. આ અને તેવાજ
બીજાં કારણોને લીધે તમારી માગણી હું સ્વીકારી
શક્તી નથી તે તમે સમજી શકશો અને તેથી
દરજુન કરશો. તમારી શુભ લાગણી માટે ઉપકાર
માનું હું.

સાહવામાં આ-
વ્યો હતો; અને
હજી એ ભાર-
તીય કલાનું શુદ્ધ
સ્વરૂપમાં અનુ-
જ્ઞાન અને અ-
ભ્યાસ કરવાની
જોગવાઈ સર-
કારી તંત્ર કરી
શક્યું નથી. ભા-
રતીય સંસ્કૃતિની
પરંપરાથી પોષા-
યેલી એ કલાથી
એ શાળાઓનો
અભ્યાસક્રમ નિ-
ર્લેપ હતો અને
પારકી કલા હિંદી
માનસમાં સર્જ-
નશક્તિ જાગૃત
કરી શકી નહિ.
કલા વિષે કોઈ
પણ પ્રકારના
અભ્યાસક્રમની
સોંપ રાખી ન-
હોતી. ચિત્ર,
શિલ્પ કે નાટ્ય
તેમને કોઈ પર-
બાણના શબ્દો
હતાં, છતાં રોમ,
ગ્રીસની શક્તિના
શુભ ગાતા યા-
કયા નહોતા.

કલાની
અવનતિ

આપણી અ-
નંતા, હિંસા,
રાજપૂત અને

મોક્ષ કે રાજરથાની કલાસમૃદ્ધિનું પાન કરાવનાર કોષ જન્મનું નહોતું કે કોષએ એના મૂલ્ય જાણ્યા નહોતાં. આપણા ડેળવાએલા વર્ગ પાસે શબ્દો હતા, લાગણી નહોતી. આપણા દેશનાં ચિત્રો, ગરબી, નૃત્ય કે હિતસવોમાં એમને આનંદ નહોતો અને એથી જ આપણી કલાની અવનતિ થઇ આપણું ઘર કલા વિનાનું, આનંદ વિનાનું દુઃખી અને વિરૂપ થઇ પડ્યું. આપણો સંસ્કૃતિ ઉપર વિદેશી અસરની અવધિ થઇ છે. રાજ-સ્ત્રીલાથી માંડી દરેક સ્ત્રીને પર તેમની છાપ પડી છે; અને તે એટલે સુધી કે આપણા વિદ્વાનોએ આપણી સંસ્કૃતિના વિવેચનો બાગ્યે જ દેશની ભાષામાં લખ્યા હશે સામાન્ય ડેળવણી પામેલા વર્ગને પણ કલા વિષેનું જ્ઞાન તો અપ્રાપ્ય જ રહ્યું. પરંતુ—

નવયુગાનિર્માણની ભાવનાનો ઉપ-કાળ

સ્વામી વિવેકાનંદ, સિસ્તર નિવેદિતા, જાનકુમાર સ્વામી, પ્રિન્સિપાલ હેવલ અને કવિવર દાગોરના શાન્તિનિકેતનના સદેશાએ રાષ્ટ્રોદ્ધારની ભાવના સેવનારાઓએ પહેલા ઝીલ્યા; અને પૂર્વ ગાંધીજીના આગમન પછીથી તો હિન્દુસ્તાનની સંસ્કૃતિ અને અર્થશાસ્ત્રપર પ્રજાએ નવયુગાનિર્માણ કરવા આત્મનિર્ણયનો સિદ્ધાન્ત સાબિત કરી દીધો છે. એટલે હવે યુરોપના મૂલ્યાંકનો ઉપર જ ઝગતો કલારસિક વર્ગ આજે ઓછો થતો જાય છે. ભારતીય દૃષ્ટિબિંદુ તેમ જ ભારતીય સંસ્કૃતિની લહેરો બતાવતી કલા લોકોદર પામતી થઇ છે; અને તેમાં આપણી રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ લોકોમાં પોતા-પણું બતાવવા આગ્રહ જણાવે છે. પોતાના દેશની સંસ્કૃતિ અને પ્રતિષ્ઠા આપવાની તમન્ના જાગી છે. શિક્ષણમાં રાષ્ટ્રિયતા અને સ્વનિર્ણયનો સિદ્ધાન્ત વિદ્યાર્થી કબૂલ કર્યો, તેને લખને જ મારી પોતાની કલા સુજાઇ ઇલાકામાં, પ્રવર્તતી કલાથી અલગ માર્ગે

વળા છે અને તે કલાની પાછળ શ્રી. હેવલ, શ્રી. અવનીંદ્રનાથ, શ્રી. રતીન્દ્રનાથ દાગોર, શ્રી. નન્દલાલ બસુ જેવાની તપશ્ચર્યાનું પીઠ-બળ છે. તેમાંથી જ આત્મપ્રતિભા જાગૃત કરવાનો મંત્ર ગૃદલ્ય કરી, કલાની ઉપાસના અને અનુષ્ઠાન કર્યો; અને તેના પ્રસાદ રૂપે ગુજરાતને જનતાની અને સાહિત્યની સેવા કરવાની અનેક તકો મળી છે. મારી તો ખાત્રી જ થઇ છે કે કલાની દીક્ષા આપવાનો અધિકાર રોમ, ફ્રાન્સ કે ઇંગ્લેન્ડની મોટી કલા-પીઠો કે મરકાર નીમેસા અધિકારી બોના હાથમાં નથી, પણ પ્રજાજીવનનો સાચો પરિચય, તેનું લાભજીવન દર્શન, અને સહૃદયતાથી કરેલો આધિકાર કલાની કૃતિઓને લોકસન્માન્ય બનાવી શકે છે.

x x x

એ સૃષ્ટિના મંત્રગુરુઓ

આપ પૂછશો કે એ સૃષ્ટિના મંત્રગુરુઓને ક્યાં શોધવા ? યુરોપના પાઠ્યપુસ્તકો અને વાર્ષિકો વિના અમારું શું થાય ? અમે શુદ્ધ ભારતીય કલારસ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકીએ ? તો મારો જવાબ એ જ છે કે આપ યુરોપ અને યુરોપીય સામગ્રી પરથી દૃષ્ટિ પાછી ખેંચી લો, અને આપના યંત્રસામગ્રીથી સુસજ્જ થયેલા દોડધામ અને ધમાલિયા નગર છોડી ભારતની સાચી જનતા અને ભારત-જૂમિની સુદરતા જેવા બહારગામ નીકળો. તમારું હૃદય શુદ્ધ હશે, તમારી વિચારશક્તિ શુદ્ધ હશે, તમે સાચા હિન્દીજન હશે તો તમને ભારતીય જનતાનું જીવન, સુદરતા અને કલાના કુમકુમ પગલે રંગા-એલું દેખાશે. જ્યાં જુઓ ત્યાં કોઈ ખેડત, તો કોઈ મહિયારી. તો કોઈ ઘાસભારો લઇ જતી સ્ત્રી, તો કોઈ પાવા વગાડી આનંદ લેતો ભરવાડ છાકરો.

કે વૃક્ષ હીંડાળે રમતાં બાળકો સુન્દર-
તાને ખોળે અચૂક જોવા મળશે.

કલાકાર : પરમાત્માનો દૂત

કલાની પ્રદીપ્તિ મનુષ્યને એવા સંસ્કાર
આપે છે કે એ દ્વારા જીવનના અનેક રસો
અને ઉલ્લાસોનો એ સહજો ભોક્તા બની
શકે છે. સંગીત કે નાટક કે શિલ્પ કે ચિત્ર
એ બધી કલાનો એક મહાન યોગનામય
રાસ દેખાય છે, અને તેથી પ્રત્યેકમાં રહેલા
તાલ અને ડોલનનો ઉન્માદ અનુભવે છે.
તેનું ચિત્ત સમાધિયોગને પામે છે અને તેથી
જોને કોઈ વસ્તુ, ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિનો વિચાર
કરે છે ત્યાં એ જ ડોલન અને રપન્દનથી
નવા સ્વરૂપો, નવા આકારો જન્માવવાની
શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સમાધિયોગ
એટલે પરમાત્માની સર્જનશક્તિ સાથે સહયોગ.
એક રીતે કહો તો કલાકાર એ પરમાત્માનો
દૂત બની, તેની સૃષ્ટિને સવિશેષ ચળુભારથી
વિસ્તારવાનો અધિકાર મેળવે છે; એટલે
નિરાકાર દેવસ્વરૂપને જે પાયાજી, લાકડા કે
ચિત્રપટ પર સાકાર બનાવે છે. પદાર્થો પર,
વસ્ત્રો પર કે કાગળ પર ખાલી જગ્યામાં તે
રંગ અને રૂપની નવી બરતી ઉતારે છે; અને
માનવીના ઇતિહાસમાં અમર આનન્દની
લહરીઓ મૂકતો જાય છે.

આવૃત્તી કાલની ઉપાના રંગો કલાકારની
કલ્પના જ રંગશે, અને તેના સદૃશ્યો જ
જગતમાં પવિત્ર રંગોથી રંગાએલું ભૂમ્ય
સર્જનરૂપે રહેશે. આજનો કલાકાર આવૃત્તી
કાલના નવી પ્રેરણા અને કલ્પનાસામગ્રી
અનુભવે આપી સમાજસંસ્કૃતિને સ્વતંત્રતાની
રોચે રાખશે જ. પરંતુ તે પહેલાં એનો એ
અધિકાર મેળવવાને તેને શાં શાં તપ, શાં શાં
મનોમન્યનો અને કેવી કેવી દૌરાત્મપરાયણ-
તાનો સંચય કરવો પડશે, તેના કમ માત્ર
માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને જ સમજશે.

જીવનનાં અગોચર આદર્શો, પ્રથમ જોવા
મળનાર, અનુભવ આપનાર અને જન્મ આપ-
નારને કળાકારની મનોવ્યથા પ્રસવ કરનાર
સ્ત્રીના કરતાં વધુ અનેક ગણી વિશેષ હોય
છે, અને એવાને કાળે જો સંસારમાં યોગ્ય
સાધનો, સમવડો અને અવસરો ના મળે,
તો કોઈક જ તેમાંથી સહીસલામત પાર
જીતરી શકે છે. એવા દુર્ભાગી કલાકારના
જીવનમાં કાં તો બાવનાનો ગર્ભપાત, કાં તો
માનસવિભ્રમ, અથવા નિરાશાની કાળી ખીણમાં
તેને જીવનભર નિષ્ફળતાના ડંખો ભોગવતા
રહેવું પડે છે.

કલાકારોનું અવલંબન

સંસારની બેપરવાઈ, બેકદર અને દરિદ્રતા,
દુઃખોમાંથી કોઈ પાર નીકળ્યા તો તેને
ઉલ્લાસ અને ઉત્સાહનો જીવનસદૃશ આપનાર
પયમઅર્ચનું રથાન જરૂર મળે છે; પણ પ્રજા
સમસ્તની જોડી મનોવાંછનાઓ બળ પુરે,
ત્યારેજ તેવો ગડમાગી કળાકારગમને સાંપડે.
એવા પુરૂષની શોધ માટે પ્રત્યેક દેશના સરકારી
મંડળો આખો પ્રજા માટે કોઈ એવી યોજના
ધરાવે છે કે દેશના કોઈ પણ ખૂણે સર્જન-
શક્તિ અંકુર દેખાય તો તેને ગ્રામ, જિલ્લા
કે પ્રાન્તની અધિકારીઓ યોગ્ય પ્રકાશ અને
ઉત્સાહ આપી પ્રજાના મુખ્ય કલાદેન્દ્ર સુધી
પહોંચાડવાનાં પુરતાં સાધનો અને સદાય
આપ્યા કરે છે. એ સાથે જોઈએ તો આપણા
પ્રાન્તમાં કલાના યાત્રિકને માટે કેટલા આશ્ર-
યધાનો કે અવલંબનના સાધનો છે? જર્મની,
ફ્રાન્સમાં કે અમેરિકામાં ગામેગામની યાગ્યાઓ
કલારસિકોને ફાલ ઉઠેરવાને, સાચવવાને,
હરીદાઈ કરતી જણાય છે; અને પ્રજામંડળો
તેઓની કૃતિઓનો આદર કરવાને માટે રપવી
કરી રહ્યા હોય છે. ગામેગામ મુખ્ય મદા-
લયો કલાકારો પાસે નગરનો ઇતિહાસ કે
ઉલ્લેખનો ઇતિહાસ ચિતરાવે છે, મહાન

સંસ્કૃતિકારો પાસેથી કયા આલેખે છે. કુદરત અને જીવસૃષ્ટિના અદ્ભુત દર્યો શાળાઓ, ઇસ્પતાલો, નગરજીવનો, રેલવે કે કારખાનાઓમાં કલાકારને હાથે રજૂ થાય છે અને લોકો તેમની આંખે દેખાએલું નવું સત્ય અને નવું સૌન્દર્ય જોતાં અને સમજતાં શીખે છે.

કલાસંસ્થાનાં ધોષક બળો

હવે આપણી દશા જુઓ ! છેલ્લા વર્ષોમાં આપણું સર્જન શું ? આપણી આંગળીને વેઢે ગળીએ તેટલા પણ હાલનાં, શિલ્પ પ્રતિભાઓ કે ચિત્રજીવ ચિત્રોનાં નામ આપી શકશો ? કોઈ એવું બનવું કે મંદિર બંધાયું છે, કે જેની રાજપુત કે મોગલ બનવું સાથે સરખામણી કરી શકોએ ? રાજા રવિવર્મા જેવા સમર્થ કલાકારનાં ચિત્રો વીસ-પાંચ લાખમાં છ અને હોંતો પરથી પ્રદર્શ થાય છે; તે પછી દિવાળી અંકીના તંત્રીની કલમે ગર્જના કરતાં ચિત્રોતો હિસાબ ક્યાં રહી ? એવા કેટલાં ચિત્રો આપણને મળ્યાં છે કે જેની વાતો આપણે દશ વર્ષ કરીશું ? તે પછી સૈકાઓથી કલાની કસોટી જોવી રહેલા અજ્ઞતા, ઇયારા અને હિન્દના અનેકાનેક શિલ્પસ્વરૂપોની હોડ ઢાળ કરી શકે ? એવું કારણ શોધશો તો જણાશે કે જનસમુદાયમાં કલાની અભિવ્યક્તિ અને રસિકતા ધોળનારી અને રક્ષનારી સંસ્થાઓનો લોપ થયો છે; અને એવી સંસ્થાઓને અભાવે સાચા મુદ્દાંકને કરનારા માણસોની ખોટ પડી છે. એટલે જ કલાકાર કે કારીગર એક બળદ આદમીમાત્ર બની ગયો છે; અને તેને પોતાનાં સર્જનો વિકસાવવાનો કે ઉન્નત બનાવવાનો કોઈ અવસર સાંપડતો નથી. કલાના યુરોપીયન શિક્ષકોએ યુરોપના ધોરણે હિન્દી વિદ્યાર્થી-

ઓને શિલ્પ અને ચિત્રકામ શીખવ્યાં, અને એમને હિન્દુસ્તાનના મકાનોમાં ચિત્રો કરવાના કામમાં રોક્યા. જાણે કે એ રીતે હિન્દુસ્તાનની લોકરચિત્રે તેઓ બહુ ઉન્નત કરી નાખતા હોય ! પણ હિન્દુસ્તાનની ઊંડી ધર્મસંસ્કૃતિ અને નૈતિક બાવને તેઓ કદી નહિ સમજ્યા હોવાથી એવા ચિત્રોનો શું ફેજ થયો છે તે સમજવું મુશ્કેલ નથી. દીલ્હીના સરકારી મહાલમાંનું ચિત્રકામ હિન્દી જનતાને શું સંદેશો આપી શક્યું છે ? અને છેલ્લામાં છેલ્લા મુંબઈના સિનેમાગૃહમાં કરેલા યુરોપીયન ચિત્રકામનો પાઠ હિન્દુસ્તાન માટે કયા પ્રકારનો છે તે સમજવી શકશો ? છતાં તારકાલપૂરતી તેની ખોલખાલા અને વાહવાહ કરતા પત્રકારોએ કલાનું તેમાં શું નવું હાથે જોયું છે તે આપણે પૂછવું જોઈએ.

કલાનો પાથો : દેશનું ચારિત્ર્ય બળ

હિન્દુસ્તાન પાસે અનેક સૈકાઓથી કલાકૃતિની એક મહાન કસોટી થાલી આવી છે, અને તે છે કલાના સંસ્પર્શદ્વારા જીવનનું ઉન્નતિકરણ; આત્માની રસસમાધિ, હૃદયની સંસ્કૃતિ કદ કૃતિઓમાંથી તમને મળી રહી છે, એ જાણી શકો એટલે એ કૃતિઓને તમારા જીવનની આરાધ્ય પ્રતિભાઓ બનાવવા તમે જરાએ સંકોચ માનતા નહિ. આજના યુરોપે તો આ બાબતમાં હિન્દુસ્તાન પાસેથી શીખવવાને બદલે શીખવાનું રહ્યું છે. યુરોપની કલામાંથી એમને નવો સાહિત્યકલાયુગ આવ્યો ત્યારથી જ ભાવના અને સંસ્કૃતિનો નાશ થયો છે; પણ હિન્દમાં ક્યાંક ક્યાંક તેના યોગ તત્ત્વો મોજૂદ છે. હિન્દુસ્તાનની કલામાં, સૌન્દર્યભાવના ઉપરાંત એક પ્રકારનું ધર્મબળ છે, તે આજે કોઈ સમજવું નથી અને એનો ઉપયોગ કરી જાણવું નથી. એ તત્ત્વને આજની કેળવણી, પુરાણ, સંસ્કૃતિ અને કલાનાં અભ્યાસને જુદાં પાડી જુદી દ્રષ્ટિથી જુએ છે.

ફરેક દેશની કલાનો પાયો એ દેશના ચારિત્ર્ય-
બળમાં નંખાએયો હોય છે. એટલે જ્યારે
આપણે આજની બળદ કલા, હિન્દી
સુપ્રસિદ્ધ શિલ્પસમૃદ્ધિ સાથે સરખાવીએ
છીએ ત્યારે એમાં ક્યાંથી આ ભાવ અને
દિવ્ય દૃષ્ટિ કિતરી આવી તેનું આશ્ચર્યમાન
થાય છે. એ તો સાવ દેખીતું જ છે કે
આપણે ગ્રીસ અથવા પ્રાચીન હિન્દી સાથે
સરખાવતાં આપણી આજની કૃતજાણી સાવ
નમાણી છે, કારણ કે ખેરોના શબ્દોમાં
કહીએ તો “ જીવનને કિન્નત કરનારા પૃથ્વીના
સૌન્દર્યસ્વરૂપોનો પ્રયોગ આપણે સમજતા જ
જ નથી. “ Neglect to use beau-
ties of Earth as steps along
which we mount upwards. ”
આજની કૃતજાણી અને આજની વ્યાપાર-
શુદ્ધિમાં જન્મેલા હાલમાં આદર્શોથી કંઠાળ
ખતેલા ભારત ને ગુમાવેલી મનુષ્યજાતને
પડેલી સૌન્દર્યપ્રતિષ્ઠાની ખોટ ક્યારે પુરાશે!
પોતાના પાશ્વિભાત્ય સંસ્કારો અને ધોરણોને
વળગી રહીને કાષ્ટપણ્ય યુરોપીયન, હિંદી
સંસ્કૃતિ કે કલા સમજવાનો દાવો કરે તો તે
મિથ્યા છે. હિંદી દૃષ્ટિ મેળવ્યા વિના હિંદી
કલા ગ્રીસ રોમનો કિતાર છે, બાકા કે પડ્યો
છે, એવું માનનારને શી રીતે સમજાય કે
હિન્દી સૌન્દર્યદૃષ્ટિ કાવ્ય, નાટક અને કલા-
ઓમાં સાવ અનેખી છે; અને જીવનના
ચૂલકમ રસાસ્વાદ અર્પનારી હોવાથી પશ્ચિમના
કલાકારોને પણ અભ્યાસપાઠ્ય છે. ગુપ્તયુગની
સાહિત્ય સમૃદ્ધિ ભારતનાટ્ય, દ્યુતકલિ,
મણિપુરી, કચકલી નૃત્યવૈવિધ્યનો પડોશ
હિંદના વિરાટ ચિત્રો અને રૂપવિસ્તારમાં
નથી શું ?

મુખ્ય સમયના મદાકષો જોઈ આપણે
હક યજ્ઞે છીએ. ખેરોના પ્રયંસ ચિત્ર
મુખ્ય માવે નીરખીએ છીએ, તેનું ખંડેરપડું

સાચા હીરાને પારખતા ગુજરાતના ઝવેરીઓ

સાચા હીરાને પારખતા ઝવેરીઓની
માફક ગુજરાતનાં સાહિત્યપ્રિય સંસ્કારી
કુટુંબોએ ૧૯૪૩નાં અમારાં નીચિનાં
અન્ધરનોનો જે સત્કાર કર્યો છે અને
હાંશલેખ ખરા દિલથી તેનો જે પ્રચાર
કર્યો છે તે બદલ અમે આભાર વ્યક્ત
કરીએ છીએ :

આ રહ્યાં એ અન્ધરનો.

કરની રાણી	રૂ. ૬૧૧
(બી. પી. ૧૨ આના)	
સંસ્કાર લક્ષ્મી	રૂ. ૬૧૧
(બી. પી. ૧૨ આના)	
જીવનસખી	રૂ. ૪૧
(બી. પી. ૧૦ આના)	
ગાંધીજી ને જગત્પંદના	રૂ. ૨૧૧
(બી. પી. ૧ આના)	
આત્રપાલી	રૂ. ૬
(બી. પી. ૧૨ આના)	
લવિધ્યવાણી	રૂ. ૬૧૧
(બી. પી. ૧૨ આના)	
લગ્નનો આનંદ	રૂ. ૩૧૧
(બી. પી. ૮ આના)	
વાત્સ્યાયન કામસૂત્ર	રૂ. ૬૧૧
(બી. પી. ૧૨ આના)	
શ્રીલક્ષ્મી મહેલ	રૂ. ૧
(બી. પી. ૫ આના)	

ન મંગાયાં હોય તો મંગાવી લ્યો.

એન. ઈમ. ઠક્કરની કું.

‘ શુક્રમેતસ ’ : : પબ્લીશર્સ.

૧૪૦, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ-૨

વીસારી તેમાં અહોભાવ ધરીએ છીએ, છતાં દેશના બુદ્ધિમાનો રાજ્ય અને શિક્ષાના તંત્રવાહકો તેની અસર વિસ્તારવાને શું કરે છે ? મોકોલેના ચેલાઓ ભણે માને કે હિંદી કલા માલ વગરની છે, પણ યુરોપીયન કલા કદી જ નહિ આપી શકે એવું આપનારી અમૂલ્ય પ્રતિભા હિંદીવાનેને ફાળે તો રહેશે જ, ભણે આજના મોકોલે, વિદ્યાર્થીઓ આ મહામૂલા વારસાથી વંચિત રહ્યા પણ હવે તેમની પ્રગ્ન રહી ન જાય તે જ જોવાનું છે. આપણે તો હવે ઉગતી પ્રગ્નની તરફ જ આશાથી જોવાનું રહ્યું છે. તેઓ પોતાના દેશની મહામૂલી કલા-સંપત્તિનો આદર કરતાં શીખે. સાચા કલાકારને પિછાની સમાજમાં તેની પ્રતિષ્ઠા સ્વીકારે અને સંસારના વ્યવહારમાત્રમાં કલાની સૌરભ અનુભવે. ત્યારે જ ખેટાનું ઉપયુક્ત વચન સાર્થક થાય. બીજી તરફ કલાકારનો પરમ મર્મ રહેશે કે તેણે પોતાની કલાકૃતિમાં જીવનને ઝીન કે અર્ધોમુખ કરનારા તરવેાથી મુક્ત રાખી સમાજને સંજીવન અને નવપ્રજ્વલતા આપે એવા સર્જનો કરી બતાવવા પડશે. એવા કલાસંસ્કારથી મી, એમસ'ન કહે છે તેમ-Function of Art is to give to pots and pans the grace of Romance." વ્યવહારના રાયસ્વીલાં અને પદાર્થોમાં અદ્ભુત આર્ક્ષણ ઉત્પન્ન કરવું એ કલાનું પરમ કર્તવ્ય બનશે; અને કલા પ્રત્યેક માણસના ધરમાં રાજરાણી ચઢને મહાસરો. એટલે કે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહેલો કલાવંત આત્મા સચેત બની જીવનને અનેક-વિધ દિશામાં તેજસ્વી અને સંસ્કારી બનાવી શકશે. -

x x x

કલાકારો માટેનું વિશાળ ક્ષેત્ર

હું ગુજરાતી કલાકાર મિત્રોને હિતભાવે એવું પૂછીશ કે હિન્દી કલામાં જંગલના

કલારવામીઓએ કંઈ આગેકદમ કરી બતાવ્યું તેના હિસાબે આપણે કેવું કરી શક્યા છીએ; અને છતાં તેમની તરફ કટાક્ષ કરવામાં કે, વખત પડેતાં ઉતારીને બોલવામાં પાછા નથી રહેતાં, થી અવનોદિનાય અને શ્રી નન્દલાલ ખસુની કલાસાધના અને તપશ્ચર્યા આપણે માટે હજી આદર્શ રહ્યા છે. થી સુકલ દે, રમેન ચક્રવર્તી, યામિની રાય, પી. સેન વગેરે જેટલી કલાનિષ્પત્તિમાં સ્પર્ધા થઈ જ નથી.

યુરોપીય શૈલીએ શીખેલા કલાકારોએ પણ શું કરી બતાવ્યું છે ? સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના અદ્વય યતાં માનવીપાત્રોની તસવીરો લેવાને ઓરડીયાની છુનર બાઈઓ નીકળી પડી, પણ ક્યો તરૂંછુ મિરમાં, લીલોમાં કે રાનીપરજમાં રખડ્યો ? કામ કરી બતાવે તેનું મૂલ્યાંકન થાય, માલ વગરની યાની કદર થાય ? મિરનાર, આજી. શેત્રુંજયના દશ્યો કાષ્ઠ સમર્થ ગુજરાતપ્રેમી કળાકારની રાહ જોઈ રહ્યાં છે. બીરો, ધારાલાં, મોળીઓ, કણબીઓ અને રાનીપરજના નૃત્યો, ગરબા અને જગના નૃત્યો ચિત્રકારની પાંછી માટે અખૂટ સાધન છે. ક્ષેત્ર બહોળું અને પ્રુદ્ધું છે. જૈન સાહિત્ય, સંસ્કૃત સાહિત્ય અને રાસમાળાઓ પર નવી કલમ ચાલવી જોઈએ. આપણે તો કામ કરનારા જોઈએ. ધરાની ચિત્રકાર મિ. કાયાંદોરિયાં એકલો આવીને હિંદની બધી ગુફાઓના ભૌતચિત્રો કાઢના આશ્રય વિના કરી ચાલી ગયો, અને એમ કરીને પણ આપણા ખંડેરોની કલામાંથી એ હજારો રૂપિયા રળી શકે છે.

આજની ગુજરાતી સંસ્કૃતિનું દર્શન, સાહિત્યના સચોટ આકર્ષક પ્રસંગોનું ચિત્રનિરૂપણ, કવિ દવારામ, પ્રેમાનંદનાં પાત્રો અને કૃતિઓનું રૂપકરણ ગુજરાતી કલાકારની રાહ જુએ છે આજના યુગનાં મનોમથનો, સિદ્ધિઓ, રાષ્ટ્રવિધાયકો, વિકટ વિમહોનો

ઇતિહાસ કળાકારની પીછાએ નહિ ચઢે ત્યાં
સુધી કળાકારને પિછાનશે કાણુ ? રાષ્ટ્રના
અને પ્રગ્નના સુખદુઃખ અને ભાવનાનો
ચિતારો તે ન બની શકે ત્યાં સુધી તેના રંગ
અને પીછીનું સાચું શું ?

ગુજરાતની ગુજરાતે પ્રારંભિકી

કલાસાધના

ગુજરાતે આજે આખા ભારતવર્ષના
ઇતિહાસમાં કલાના સમુદ્યાનમાં પોતાનું
પ્રકરણ આરંભી દીધું છે, એની કાંઈ ના
પાડશે નહિ. ચિત્રપટની સૃષ્ટિમાં સમર્થ
દિગ્દર્શકો, નેપથ્યવિધાપકો અને તેને સમર્થ
સાહિત્યસ્વામીઓનો તેમાં સાથ મળ્યો છે.
આપણા તરુણ, કલાકારોને દૂર દૂર પ્રદેશોમાં
ચિત્રાલયોમાં સ્થાન અને કીર્તિ મળ્યાં છે
અને આપણા તરુણ, કુમારકુમારીઓના કલાના
વિવિધ પ્રકારોને ખીલવવાની અજબ તમન્ના
જાગી દેખાય છે. શહેરોમાં અને ગામડાઓમાં
નાટ્ય દૃશ્ય, ચિત્ર, ચિત્રપટ એ દરેક કલામાં
રસ જાગ્યો છે; અને દરેક કલાના પ્રસંગોપાત

પ્રદર્શનો પણ યોગ્ય છે. એ પ્રસંગે દેશના
કલાકારોનો પરિચય, કલાચર્ચા, અને કલા-
કૃતિઓનો આદર પણ થતો દેખાય છે.
ગુજરાતી જનતામાં ગુજરાતી કલાદાર એ
એક આદરપાત્ર વ્યક્તિનું સ્થાન ભોગવવા
લાગ્યો છે, અને સામાન્ય જનસમૂહમાં તેની
કૃતિઓની છાપેલી પ્રતો ડેર ડેર ભીંતો પર
સ્થાન પામતી જાય છે. આ એક એવી
નકકર હકીકત છે કે તેને પ્રગતી સહૃદયતાની
સાચી નિશાની તરીકે મણી શકાય આપણે
ધન્યશુ કે ગુજરાતની કલાનો, ગુજરાતિ
સંસ્કારિતાનો, ગુજરાતનો અસ્મિતાનો એકેએક
કલાકાર પ્રતિનિધી બની પ્રત્યેક રાજ્યતંત્રમાં
પ્રત્યેક સંસ્થામાં અને પ્રત્યેક ઉદ્યોગકેન્દ્રમાં
મુખ્યપદે વીરાળ ગુજરાતનું નવયુગ વિધાન
કરનારો સમર્થ સેનાની બની રહે અને કળાની
રોશનીથી સંસારના બધા વ્યવહારોમાં નવીન
દોષિ નવું સૌજન્ય અને નવીન પ્રતિભા
પ્રકટાવી મનુષ્યમાત્રને જીવનના ઉદ્દેશ્ય અને
પ્રેરણા ધથેષ્ટ ભોગવતા કરે.

મકરસંક્રાન્તિ પૂણ્ય પર્વણી !

આવ્યો મકરનો શુભ દિવસ આ પૂણ્ય પર્વણી તણો;
રવિરંજિત ધર્મ આવો અલૌકિક લહાવો લઈ લો. ધણો.

તિલગુલ આપો, કર કર સ્થાપો,
સ્નેહ વધારો સંબંધ સુધારો
સવિતા પરિક્રમણ-પરિવર્તનમાંથી પાઠ જ લણો....
દિવસ આ પૂણ્ય પર્વણી તણો.

સંક્રાન્તિ કરો, મન શાંતિ ધરો
ઉત્ક્રાન્તિ ભરો, લયપ્રાન્તિ હરો,
ઉત્સાહિત ધર્મ મંગલ નૂતન કાર્યોળીજને લણો....
દિવસ આ પૂણ્ય પર્વણી તણો.

ચિત્ત શું ચંગ, ચઢાવો પતંગ,
નવ નવ રંગ, ઉર ધારી ઉમંગ
ભિન્નદેરે ભિન્નકારો, તડે ન બેળે તાંતણો....
દિવસ આ પૂણ્ય પર્વણી તણો.

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ

કેટલું સુંદર બાળક ? કેવી સરસ નિદ્રા લે છે ?

કારણ કે

‘ મીરા ટીથીંગ નેકલેસ ’ એના ગળામાં છે;

માનિતામાં રહેવા માટે છે; કારણ કે એના પ્રિય બાળકને દાંત આવવા માંડ્યા છે—
એ દાંત આવવાના સમયે બાળકને કેટલાયે ગંભીર દર્દો થઈ જવાનો સંભવ હોય છે—
એટલે ‘ મીરા ટીથીંગ નેકલેસ ’ બાળકને પહેરાવવાની દરેક માતા ભલામણ કરે છે—
કારણ કે ‘ મીરા ટીથીંગ નેકલેસ ’ સિવાય કોઈ પણ દવા કે વસ્તુ આટલી અસરકારક
નથી. દરેક સમયમાં એ સારીયે દુનિયામાં લોકપ્રિય બનવા પામી છે.

બાળક માટે ચમત્કારી મીરા ટીથીંગ નેકલેસ

તમામ દુકાનદાર યાસે મળશે.

સોલ એજન્ટ્સ—ડી. એમ. ઠાકોરની કું0 ૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, ખાટ, મુંબઈ

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, ઝટુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની
હથીલિંગ ડ્રામ

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ડૉ. શર્મા—

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, ડૉ. આ,
મુંબઈ નં. ૨, પુના સીટી.

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો ભેઠએ છીએ—

દરેક ભાતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

આભૂષણની કલા*

લેખિકા : સૌ. દીપતીબાલા મજસુદાર, વડોદરા.

મનુષ્યજાતમાં સૌંદર્યની ભાવના, બધા કાળમાં અને બધા પ્રદેશોમાં રહેલી છે. જંગલી દશામાં અથવા કેળવાયેલી સંસ્કારી દશામાં પણ આ ભાવના જોઈ શકાય છે. જંગલી લોકો છુંદણાં છુંદાવી, પીંછાં ખોરી, નાચ કરી, ગામને આનંદ મેળવે છે.

સુંદર દેખાવાનો પમત તેનું નામ અલંકરણ, આભૂષણ, અથવા શલ્યુગારની કલા. અંગ્રેજી શબ્દ 'ટૅપ્પેટ'માં એ જ અર્થ સમાયેલ છે: અને 'અલંકાર' એટલે શોભા અથવા શોભા આપનારી વસ્તુ. 'આભૂષણ' શબ્દમાં પણ શરીરને સર્વ પ્રકારે શોભાવવાનો અર્થ રહેલો છે. જેમ કાચમાં રસ હોય તો પછી શબ્દ અને અર્થના અલંકારો કાચોનાં અંગોમાં આશ્વિત ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ જ શરીરમાં કુદરતી ધારીલાપણું હોય તો તેમાં શલ્યુગારથી વિશેષ શોભા ઉપજે છે.

માથે પહેરવાનાં શિશકુલ અને નાગ તથા ગળામાં પહેરવાનાં સોનાના મહેલા વાધનખ-એ દાગીના, ઉપર કહેલી પ્રાચીન રૂઢિનાં અવશેષરૂપ હોય એમ કહેવાતું મન થાય છે. ગરીબ લોકોમાં તાંબા, પિત્તળ, કલાઈ, જસત, વગેરે હલકી ધાતુનાં ધરેણાં પહેરવાનો રિવાજ તો આજે પણ જોઈ શકીએ છીએ. આવી વસ્તુરિશ્તિ જોતાં, દાગીના ધડાવવા એટલે માત્ર પૈસા જ ભેગા કરવા માટે ધડાવવા એવો આશય જણાતો નથી.

સંસ્કૃતિની શરૂઆતથી જ આ રિવાજ ચાલતો આવેલો છે. પહેલાંના વખતમાં વિવાહોદ્ધિ બંધનો સ્ત્રી પુરુષને એટલાં બધાં બંધનકારક નહોતાં. એટલે તે વખતમાં એકાદ

ચર પુરુષનું મન પોતાના તરફ હંમેશાં ખેંચાએલું જ રહે તે માટે, અનેક શુક્તિ-પ્રયુક્તિ કરી, પોતાનું સૌંદર્ય જળવી રાખવાનું સ્ત્રીઓને કેટલું આવશ્યક હતું એવો સદજ ખ્યાલ આવે એમ છે.

અલંકાર પહેરવાની શરૂઆત આ રિશ્તિને લઈને યદ્ય દશે એમ લાગે છે. શરીરને બનાવટી શોભા આપનારી વસ્તુઓમાં અલંકારનું સ્થાન શ્રેષ્ઠ છે.

કાળે કરીને, અલંકાર પહેરવાની હોંસ સ્ત્રીઓમાં એટલી બધી વધી ગઈ કે પોતાના શરીર ઉપર જે જે ભાગ ઉપર ધરેણાં પહેરી શકાય એમ લાગ્યું, ત્યાં તો ધરેણાં પહેર્યાં જ; પરંતુ તે ઉપરાંત, નાક તથા કાનમાં છિદ્રો પાડીને પણ ધરેણાં પહેર્યાં !

ગળાનાં, હાથનાં, નાકનાં તથા કાન અને માથાનાં આભૂષણનાં એટલાં બધાં નામ છે કે તેની આજની સ્ત્રીઓને ખબર નહિ હોય ! આ બધાં ધરેણાંની અંદર સોનું, હીરા, માણેક, મોતી, રત્નો અને મૂલ્યવાન ધાતુઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જે વખતે હિંદુસ્તાનમાં રત્નોની અને સોનાની ખોટ નહોતી તે વખતે ઉપર ગણાવેલા દાગોના પહેરવા એ વાત સ્ત્રીઓને અધરી નહોતી, પુરૂષો પણ ધરેણાં પહેરતા એમ હિંદની પ્રાચીન રિવાજલક્ષી તથા ચિત્રકલા ઉપરથી જાણી શકાય છે.

નીચેના દ્રઢો પણ સૂચક છે :

"કરમાં પહેરે કડાં, કોશ કાઢને ચાલે નહાં; એ માણસ નહીં પણ મડાં, સાચું સોમરિયો કલે !"

આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં મમાજીમાં સ્ત્રીઓ ધરેણાં પહેરીને જા્ય તેમાં અચ્છગમ્ન નહોતું લાગતું. તે વખતમાં પોતાનું ધર

* વડોદરામાં મળેલી પંદરમા શુબરાત્રી સાહિત્યમંમેલનમાં વંચાયેલો નિબંધ.

મંભાળવું અને દાગીના પહેરી, બનીદની પુરોનાં મન રીઝવવાં, એ બે સિવાય સ્ત્રીઓને બીજી કંઈ મહત્ત્વની પ્રવૃત્તિ હશે કે કેમ તે બાજુવામાં નથી.

પાડોશીઓમાં ધરેણી પહેરીને બતાવવાથી સરસાઈ મળે છે એમ પણ કેટલાંક ભેરે માને છે. કાંઈ સ્ત્રીના સંસાર-સુખનું માપ તેમને પહેરવા મળેલાં ધરેણી ઉપરથી કાઢવામાં આવે છે. શરીરને સોનાથી મઢી લેવામાં સમૃદ્ધિની પ્રતિ કર્તવ્યતા મનાતી હતી.

અનધડ અથવા અબણ સ્ત્રીઓમાં એવી સમજણ હોતી નથી કે અમુક ધરેણી પહેરવાથી તો તે વધારે બેડોળ બનશે. ધરેણી એટલે પોતાની શ્રીમંતાઈ બતાવવાનું સાધન એટલું જ બાન એમને હોય એમ લાગે છે, અને તેથી જ, એકી સામટાં ખડકાય તેટલાં ધરેણી પહેરતાં એમને કરું બજુગવું લાગવું નથી ! સુંદરતા વધારવાનો તેમનો આવેલ ખ્યાલ હોય છે.

ખરું જોતાં, અલંકારથી શરીરની શોભા વધે છે અથવાં કાંઈ અંગનું સૌન્દર્ય વધે છે એમ આપણે કહીએ છીએ-એ પૂરેપૂરું સત્ય નથી. તથોવનમાં ઉછરેલી અને વડકલ પહેરેલી શકુન્તલાને માટે કાલિદાસે લખ્યું છે કે “ સુંદર અને મધુર આકૃતિને કંઈ વસ્તુ નથી શોભતી ? ” પરંતુ એટલું ખરું કે અલંકારને લીધે, શરીરના નાના મોટા અવયવોની ખોડખાંપણ દાંડી ચકાવ છે. ચપટું નાક અથવા બડા હોઠનું બેડોળપણ, વાળી પહેરવાથી દાંડી ચકાવ છે-કાન ઉપર વાળ દાંડવાથી જેમ કેટલાંકના કાનનું બેડોળપણ છુપાવી ચકાવ છે તેમ.

ત્યારે પ્રભુએ આંખને ધાટીલા અને સપ્રમાણ અવયવો આપ્યા છે તેને દાંડે શો દાખલો ? દાથીની સુંદર નેવા બરાવદાર હાથ

આપ્યા છતાં તેને કાણી મુઠી દાંડી દેતાં કયું સૌન્દર્ય વધે છે એ કાંઈ કહેશે ?

ધરેણી ધડાવવા માટેની મોંઘામાં મોઢી વસ્તુ તે સોનું. તે સોનાની મહત્તા સ્વીકારી અનેક કહેવતો ગુજરાતી સમાજમાં પ્રચલિત છે: “ સોના કરતાં પીણું શું ? ” “ સોનું ને સુગંધ ” “ સોનું પહેરતાં કાન વૂટે ” “ સોનાથી ધડામણ મોઢું ” “ સોનાની બળ પાણીમાં નાખવી ” “ સોનાના ચૂડા વાળી દાંતણવાળીને ખાપ ”-વગેરે

પ્રાચીન કાળથી જ સ્ત્રીઓએ પુરુષ ઉપર આધાર રાખીને, એ જે કાંઈ કમાઈ લાવે તેના ઉપર કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવી તેને પરકામમાં ગૂંચાઈ રહેવાની ટેવ, પાડેલી છે. પુરુષ નથી નથી વસ્તુઓ બાલ જગતમાંથી લઈ આવે, સ્ત્રી તેને સંસ્કારી, સોદામણી બનાવી, કુટુંબ અને ગૃહકુળને તેનાથી શણગારે. સ્વભાવથી સ્ત્રીનું કર્તવ્ય સંસ્કાર અને સંવર્ધનનું છે; કલાસ્વામિની અને ‘ રમજણમાંથી રતન બનાવનારી રસિક-ચતુર રમણી, ’ તેથી જ ‘ ગૃહદેવી ’ કહેવાય છે.

સ્ત્રી, અનુષ્ઠાની મૌલિક જરૂરીઆત છે. અલંકાર તેની પ્રગતિમય વાસના છે. વસ્ત્રાલંકાર-વિધિમાં વૈવિધ્ય લાવનાર મુખ્ય ગુણો દેશકાળ, આમોહવા, નૈસર્ગિક સમૃદ્ધિ અને સાથે પ્રગતિની પરિસ્થિતિ પણ છે.

સાચુસ જાતની બકાર, સૌન્દર્યનાં ગમે તે બીજાં ધોરણો હોય; પરંતુ સાધારણ પુરુષ માટે, સ્ત્રી, દુનિયામાં સર્વોત્તમ ભૂષણોની પ્રતિનિધિ છે.

અન્તરના ઉસ્તાદો સ્ત્રીને પોતાની સર્વોત્તમ ભૂષણ-સંપત્તિ ગણી, એનો રસબેર અને અસાધારણ જ્ઞાનથી પ્રયોગ કરે છે. સ્ત્રી એમની કલાનું સુંદરતમ આવેબન છે, અને એમની કલાનો સૌથી વખણાયેલો વિષય છે.

અન્ડાની માનવસૃષ્ટિમાં સ્ત્રીપાત્રોનું સ્થાન બહુ જ ઊંચું જણાય છે. એ સમયમાં વસ્ત્રો યોગ્ય હોવા છતાં, સ્ત્રીઓની પરિધાનકલામાં સૌજન્ય અને વિનય ધ્યાન ખેંચે છે; બાહ્ય આભૂષણોની વાત જવા દઇએ; અને એ સુંદરીઓનાં દેહડોહન, હાથપગના અભિનય અને અંગુલિની લીલાઓ તથા કેશકલાપની છટાનો વિચાર કરીએ તો જણાય છે કે સ્ત્રીનું સાચું સૌંદર્ય તેના પોતાનામાં જ છે; બહારનાં આભૂષણો બહુ બહુ તો કુદરતી સૌંદર્યને વિશેષ દીપાવવામાં મદદ કરે છે; પરંતુ માનવ-સુંદરતાની વ્યાખ્યામાં ધરણીનો સમાવેશ થઈ શકે નહિ.

પરિધાન-કલા પણ એક કલા છે; દેહને ઢાંકવો અને ઢાંકોને દીપાવવો એ બે વસ્તુ જુદી છે. વસ્ત્રની પસંદગી કરવામાં કપા રહેલી છે તેટલી જ કલા, પસંદ કરેલા વસ્ત્રને પહેરવામાં રહેલી છે; જેમ વસ્ત્રનું તેમ આભૂષણનું જે દેહને દીપાવે: વિશેષ સુંદર બનાવે તે જ સાચું આભૂષણ.

ખાસ કરીને નાટ્યશાસ્ત્રમાં સ્ત્રી અંગના સોળ 'શયુગાર' ગણાયા છે; શરીરને સોળ પ્રકારે શોભીતું અને સુંદર બનાવવું એવો એનો અર્થ થાય છે: શરીર પર સુગંધી સોધો લગાવવો, નહાવું, સ્વચ્છ સુંદર વસ્ત્ર સળવું, કેશ સમારવા, કાળજી આંજવો, સિંદુરથી સેંચી શયુગારવી, પગે અળતો લગાડવો, કપાળ પર આંદો કરવો, ચિત્રક પર નાનું સરખું કાળું ટપકું કરવું, હાથ-લીઝો પર મેંદી મૂકવી, અરગના જેવો સુગંધી લેપ લગાડવો, ધરણી પહેરવાં, ફૂલની માળા પહેરવી, તાંબુલ ચાવવું, ભસ્મરને મસી વડે વધારે કાળી કરવી, અને હાથમાં ફૂલનો ગુચ્છ રાખવો-એવી રીતે અંગની સોળ પ્રકારે સજ્જત કરવામાં આવે છે.

કેશપ્રસાધન- વાળ સમારવાની કલા-એ

પરેપર કલા જ છે. ચોસઠ કલાઓની ગણતરીમાં ધણા પ્રકારના દેહ શૃંગારનો સમાવેશ થયેલો છે તેમાં વાળની શોભા ભૂલવામાં આવી નથી.

ઉદાહરણ તરીકે અન્ડાના કેશકલાપોનો ઠાઈ સંગ્રહ કરે તો તે સમયની વાળની સજ્જત કરવાની વિવિધ ઢોળોનો સુંદર કલા-ગ્રંથ અને વાળ હિપર કેટલા પ્રકારની લીલા થઈ શકે તે પૂરું જણવું હોય તેણે અન્ડાની ભીતિનો દરેક ભાગ નિરખી, નિહાળીને એવો બેઠ્યો. આધુનિક ચિત્રકારને પણ મોઢ પમાડે તેટલી ગંધી વેણીઓનો આકાર-વૈભવ ત્યાં એવા મળે છે. માથા પરના મુકુટોના પ્રકાર પણ ત્યાં એટલા જ વિવિધ અને સમૃદ્ધ છે: ખાસ કરીને મહારાષ્ટ્રમાં કપાળે ઠંકુ અને અથોડે ફૂલ-એટલું જ ખાસ સૌભાગ્ય-ચિહ્ન મનાય છે. વસ્ત્ર તો રિપતિ અનુસાર હોય.

સુંદર, સુંવાળા, ચળકતા અને લાંબા વાળ-એ બધી કામગીરી સ્ત્રીઓમાં શિરોભૂષણ તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે. ધરોપમાં પણ તેના નવનવા પ્રકાર પ્રચારમાં છે. માત્ર ગયા વિશ્વયુદ્ધમાં સ્ત્રીઓ પર કામકામનો બોલો વધી પડ્યો ત્યારે વખતને અભાવે, વાળ ઘોવા, હોળવા અને ગૂંચવાની ખટપટમાંથી બચવા, વાળ કપાવવાનું ચર ક્યું: એ આપદ-ધર્મ, કાળે કરીને ફેશન' થઈ પડ્યો. અને હિંદમાં પણ એ સૌંદર્ય-વિરોધી આંદોલનો ફરી વળ્યાં; પરંતુ ધડિયાળના લોલકની જેમ, પાછી કેશ-સમારવાની કલામાં સ્ત્રીઓને રસ પડવા લાગ્યો છે અને કાળા વાળની વેણીપર જાતજાતનાં રંગબેરંગી ફૂલની વેણીનો શયુગાર આભૂષણની કલાને વ્યક્ત કરે છે. ફૂલની વેણીના વિવિધ શયુગારનો તેમાં સમાવેશ થાય છે.

રસશાસ્ત્રમાં સૌભાગ્યવતીના સોળ શયુગાર ગણાવ્યા છે. ત્યાં શરીરના જુદા જુદા

ભાગે પર પહેરવામાં આવતાં આભૂષણ ઉપ-
રથી સોળની સંખ્યા કરવામાં આવે છે.
હિંદુ સંસારમાં આદર્શ સ્ત્રીપુરુષ રાધા અને
કૃષ્ણ કહેવાય છે. રાધાના શયુગારમાં અષ્ટવટ
વિંછીઆ, બે નેપૂર, કટિમેખલા, મંગળસૂત્ર,
કાંડીવાસેર, બે બાળુખંધ, બે પહોંચી,
વોંટી, નથવેસર, શિશૂકલ, બે કર્ણકલ
અને ટીલડી એમ મળીને “ સોળ શયુગાર ”
ગણાવા છે.

શ્રીકૃષ્ણના શયુગારમાં: બે નેપૂર, કટિ-
મેખલા, વૈશ્યવંતી અને વનમાળા, બે કંકણ,
બે પહોંચી, નથવેસર, કુંડલ અને ચોરમુકુંદ-
એમ “ સોળ શયુગાર ” ગણાય છે.

ગિરિધરલાલની ભક્તિમાં રાયતાં મીરાં-
બાઈ પોતાના અખંડ રહેતારા અને ‘ ખચ્ચો
ન ખૂરે, વાઠો ચોર ન લૂટે ’-એવા શયુ-
ગારોને જ પોતાની સાચી મિલકત તરીકે
ગણાવે છે:—

“ મુજ અળખાને મોટી મિરાત,
બાઈ ! શામળો ધરેલું માટે સાચું રે,
વાળી ધડાણું વિહલ વર કરી,
હાર હરિને માટે હૈયે રે,—મુજ
ચિત્તામાળા ચતુરભુજ સુઝેલો,
શીઠ સોની ઘેર-જઈએ રે ?—મુજ
ઝાઝરીયાં જગજીવન કરા,
કૃષ્ણજી કલ્યાં ને કાંબો રે;
વિહવા ધુધરા રામનારાયણના,
અણવટ અંતરેભગી રે—મુજ
પેટી પડાણું પુરેપોષામ કરી,
ત્રિકમ નામનું તાણું રે;
કુંચી કરાણું કંચણાંદ કરી,
તેમાં ધરેલું માથું ધાણું રે—મુજ
સાસરવાસો સહને બેઠી,
હવે નથી કંઈ કાચુ રે;
મીરાંકે પ્રણ ગિરિધર નાગર,
હરિને ચરણે ભર્યું રે—મુજ ”
રસરાસંગમાં અલંકાર મોટો ભાગ ભજવે
છે. અલંકાર એ રસની પ્રસન્નતા સૂચવે છે.

રસ અને રાગ ન હોય ત્યારે અલંકાર
અળખામણા ચઈ પડે છે. માનભંગ માનિતી
સ્ત્રીનું ઉદાહરણ લઈ, કવિ નથુરામે ગોવર્ધન-
રાગ માટે લખ્યું છે કે:

“ તોડી વહોડી ભૂખણો, કરી દૂર સર્વ સુવણને,
રસરાગ બેઠી ખોઈ, ખૂબ કોર કાંધા ચણને.”

મનમગ્નતાં ધરેલુને દૂર ફેંકી દેવાં એ,
સ્ત્રીમાં માત્ર રીસ કે કોપની દશામાં જ
સંભવિત અને છે.

ત્યારે નાંણું અને ધાતુના સિક્કા
આજના જોડલા સુલભ અને શેષ્યા જડતા
નહોતા ત્યારે જનાવરનાં હાડકાં, પક્ષીઓની
ચાંચ અથવા તારામંડળના કાચનાં મણકા
પહેરતાં. તે ન મળે, તો વૃક્ષની મજરી કે
ફૂલના દાગીના પહેરતાં. શયુગાર એકલા
સોના રૂપા અને હીરા માણેકના જ નથી હોતા;
ફૂલના શયુગારની શોભા તો કાષ્ઠ રસિક જ
મૂલવી શકે !

સામાન્ય રીતે ફૂલના શયુગાર સજવામાં
ખૂબ ખૂબ કલાવિધાનની શક્યતા રહેલી છે;
પરંતુ પ્રમાણમાં ક્ષણિક અને યદુ કાળ
ટકનારી ન હોવાથી, ફૂલની આકૃતિઓ
ધાતુનાં ધરેલુમાં ઊતારવામાં આવી છે.

ફૂલના શયુગાર મોટે ભાગે દેવમંદિરોમાં
જોવાને મળે છે. ખાસ કરીને ઉષ્ણકાળમાં
હાઠોરજના મુકુટથી ખાંડીને પગનાં નૂપુર
સુધીના બધા શયુગાર ફૂલના જ હોય છે.
કવિ સુકતાનંદે એ ફૂલના શયુગારનું વર્ણન
એક ગીતમાં આપ્યું છે:—

“ ફૂલના ચેરી રે, ભરત ફૂલના ચેરી:
ફૂલેયો રસિક સુભણ, ભભા ફૂલના ચેરી—
ફૂલનો મુકુટ, કુંડળ ફૂલના છે કાન;
ઘપરણી ફૂલની બોલી, બહાલો બીને વાન—
ફૂલના
ફૂલડાંના અજરા, બાણુ ફૂલની છડી,
દંડ ઘપરથી કરે ફૂલની ઝડી— ફૂલના

ફૂલોના સોઢે ઉરે, સુંદર કંઈ હાર;
ફૂલના તોરા છે શિરે, તેજનો અગાર-ફૂલના
ફૂલડાંનાં ઝાઝર પગે, પેંચ્યાં સુંદર રશમ;
મુકતાનંદને બહાલે કાધું, પેહું મોકળ ગામ-
ફૂલનાં ”

વસ્ત્ર શૃંગાર અને આજીવણ એ ઋતુ,
વય, વાન અને રિયતિને અનુસરીને સાદાં
અને આછાં, છતાં શોભતાં સજવામાં કલા
રહેલી છે. દેશ દેશની પરિધાનકલા જુદી
હોય છે; તે ત્યાંની ઋતુઓને અનુસરીને જ
નક્કી થયેલાં હોય છે. તેમાં સુંદરતા સાથે
લાજ, મર્યાદ તથા સગવડ ઉપર દષ્ટિ
રહેલી હોય છે; જેમ 'કાવ્યસાસ્ત્ર'માં નેટલી
મુઝે તેટલી ઉપમાઓ અને અલંકાર સજવાથી
કાવ્ય-શરીર વિશેષ ખીલી જાણતું નથી; તેથી,
સૌ મધ્ય સોનાનો બાર વહેતી મારવાડણ જુવાં
ધરેણાં ખડકવા કરતાં, આછાં અને
શોભતાં આજીવણથી કુદરતી સૌન્દર્ય વધારે
ખીલી નિકળે છે.

જેમ અલંકારનાં નામ અને વર્ણન
જુદાં છે. તેમ તેને પહેરવાનો વખત પણ
જુદો છે. જિનાગામાં જાને ત્યાંસુધી સોનાના
દાગીના પહેરવા ઠીક છે. કારણ કે તેનો
હડો રપશ' શરીરને આનંદજનક છે. તેમ
આ ઋતુમાં પહેરવાનાં ધરેણાં, હલકાં અને
પાતળાં હોય તો વધારે સારાં. જિનાગામાં
મોતીના ભરેલા દાગીના પહેરવા ઠીક નથી,
કારણ કે તે ધણુમ્મશ' તે રેશમનાં ગાંઠેલાં હોય
છે તેથી રેશમ તૂટી જાય છે અને મોતી
ખોવાઈ જવાનો સંભવ રહે છે.

હીરા માણેકના દાગીના રાતની વખતે
પહેરવાથી વધારે શોભે છે. કારણ કે તેનો
ચળકાટ દીવાના પ્રકાશમાં અનેકગણો ફેલાય
છે. જેની પાસે જાતજાતના ધરેણાંની બેડ
હોય તેને માટે આ બધું છે; બાકી માંડમાંડ
શરીરને આછાંપાતળાં ધરેણાંથી નમાવી

લેનાર માટે તો આ બધી કીચુવટની જરૂર જ
ભાગ્યે પડે છે.

પ્રાચીન દિંદી ચિત્રકલાના અભ્યાસને લીધે
અજાંટા વગેરેની મુદ્રાઓમાંનાં ચિત્રોના અલં-
કારોએ આજના યુગની સ્ત્રીઓનું મન જીતી
લીધું છે. કાને લટકતાં ફૂલ એ મુખકાવીન
ચિત્રો ઉપરથી આવ્યાં હોય એમ લાગે છે.
આમાં કાંઈ ખોટું નથી. માત્ર આ નવા
શોખને લીધે, પરદેશી કાંચકીડીયાં અને
પથરોનો ઉપાડ આપણે ગણ્યે અગણ્યે
થવા દમ્ભે છીએ તે આપણને ગોબારપદ નથી.

હિંદમાં આવતી પહેલાંની મડમો, કાચ
કીડીયાં પહેરતી અને ધરેણાંમાં કશું સમજતી
નહી ધરેણા પહેરેલી હિંદુ સ્ત્રીઓને તે જંગલી
હોતી; તે જ મડમો હવે હીંગમોતી અને
સોનાચાંદી પહેરતી યથ ગઈ છે; અને આપણે
માટે મોટા પ્રમાણમાં કાચ કીડીયાં તથા
પથરના આજીવણોની આપાત કરાગ્યે જાય છે!

પહેલાંની સ્ત્રીઓને ધરેણાં-લુગડાંની ટાપ-
ટીપ કરવાની નવરાશ પણ ખૂબ મળતી.
તેમના મનને બહલાવવાનાં ખીન્ન સાધનો
જુજ્જનજ હોવાથી ધરેણાંની વાતોમાં તે રાચતાં.
કાડીવાયાડનાં ઘણાં લોકગીતોમાં ધરેણાં-ધડા-
વવાની આજીજી કરતી સ્ત્રીઓનો જ વિષય
આવે છે. નાટકકાર ડાહ્યાભાઈ ધોળશંજીના
'ઉદયમાણ' નાટકમાંના નીચેના ગીતમાં
એનોજ પડ્યો સંજળાય છે:-

“ સાલજા સલજા ! નાની નલુદલના વીરા !
બહેલા બહેલા સોનીડા તેડાવે,
રહારા સાલજા !—
“ સરખી સહિયર મળે હાંસી કરે છે, બ્હેન !
લાજ મશ' છું બાઈ !

બહેલા બહેલા સોનીડા તેડાવે;
રહારા સાલજા
નાનું શું નાય ! એક જુમણું ધડાવે,
માંહી નાના નાના હીરવા ટંકાવે;
રહારા સાલજા ! ”

જેમ જેમ સ્ત્રીજાતમાં સંસ્કાર અને જ્ઞાનનો પ્રચાર વધતો જાય છે તેમ તેમ અલંકાર પહેરવાની હોસ ધટતી જાય છે, પરંતુ આ વાત પૂરેપૂરી સાચી છે કે કેમ તે તો કોણ જાણે ? આ દેશ સદાય આભરણપ્રિય રહ્યો છે. કાલાનુક્રમે ફેર માત્ર એટલો જ પડતો રહ્યો કે આભૂષણ પહેરવાની વિધિ, સ્થાન, ઘાટ વગેરે બદલાતાં ગયાં છે.

નાકનું નયવેસર આર્થ સમાજમાં જણાવું નથી; પણ મુસલમાનો આવ્યા પછી, સ્ત્રીઓમાં તો એ પણ સામાન્ય થઈ ગયું છે.

પ્રાચીન સમયનાં ધરેણાંમાં તેની શોભા કરતાં તેમાં રહેલી સોનાની જ કિંમત વધારે હતી. તે વખતનાં સાંકળાં, તોડા તથા ચૂડા પહેરીને ઉપાસવાની શક્તિ આજની સ્ત્રીઓમાં નથી. તે વખતની સ્ત્રીઓ હાથમાં ઝીણી એક તોલાની ચાર બંગડીઓ પહેરતી નહોતી એ કાળની સ્ત્રી, ગરબે ધૂમતી વખતે, ગરમાના સ્વર સાથે રણગણી જીંઠે તેવા નાકાદાગ ધુવરીજડિત ધરેણા પહેરતી. પગમાં રૂપાના કડવા અને કાળીઓ પહેરતી; તેમાં પ્રત્યેક કમકામી સાથે તેના પગનાં ઝાઝરના રણકારનો સ્વર ગાજી જિંઠો. આંગળીમાં અણવટ અને વોંછીઆ, માથે પહેરાતી દામણી, કાને હોંચકતાં કણુંફૂલ અને કહમાં દિસેળાં મેતા હાર વગેરેનો સુમેળ થતો.

વર્તમાન કાળમાં સ્ત્રીઓના ધરેણાં હુગડાં અને સામાન્ય પહેરવેશની દૃશ્ય જોષ, નાટકની રંગભૂમિ અને હવે તો સિનેમાના ચિત્રપટોની પણ ખૂબ જ અસર થવા પામી છે. સિનેમાની નટીઓ અમુક પાત્ર તરીકે અમુક વેશ ભજવતી હોય અને તે વખતે અનુસરતો પહેરવેશ રાખ્યો હોય છે.

તે વાત બૂલી જઈ, અમુકે અમુક પહેયું તથા પણ, આપણમાં અનુકરણ થવા માંડ્યું છે.

ફેટલીક વાર સ્ત્રીઓ એક એક પહેળી બંગડી (પાટલી) પહેરે છે, તો ફેટલીકવાર આઠ દસ પણ પહેરે છે: તેને “ફેથન” કહો કે “મેનિયા” કહો: પણ જેમ તેમ, વચ્ચેલકારની સગવડમાં દસકે દસકે ભારે રૂપા-તંત્ર થવા માંડ્યું છે.

‘સુદામા ચરિત્ર’માં સુદામાની પત્ની સુદામા પાસે પોતાની ગરીબ રિયતિ બતાવતી હિંગવરાળ કાઢે છે.

“હું તો દરિદ્ર સમુદ્રમાં બૂડી,
મારે હેવાતણમાં એક જ ચૂડી.”

—તેમ આજની સ્ત્રીઓ હેવાતણની ચૂડીની નિશાની તરીકે જ માત્ર એક ચૂડી, બમરી કે પાટલી રાખી રહી છે. તેટલો તેમનો પાડ ! કવિ-હાનાલાન લખે છે કે શુભરાતણ નાં સૌભાગ્ય-ચિહ્ન માત્ર બેજ !

“બાલ કુમકુમ, કર કંકણ સાર,
કન્યાના સન્ધ્યા તેજ-રાણજાર.”

અને ખરે, સૌભાગ્ય-કેન્દ્ર પતિ વડે જ સૌભાગ્યના સાધનો દીપે છે; કોણ મોડું ? સૌભાગ્ય. કે સૌભાગ્યનાં ચિહ્નો ? આ ભાવનાએ અનેક ગરીબ ઘરોમાં સતોષના અખૂટ ગરજો વહાળ્યાં છે. કાચની બંગડી અને કંકુને ચાદને સોળે શણગારનો આનંદ માનતી આર્યોઓ હજી અનેક ગરીબ ગૃહિણી દીપાવે છે.

જોવર્ધનરામભાઈની ગુણીયવ ગુણસુન્દરી, વિદાયતુરને પોતાના પદલાના દાગીના કંકુ-અર્થે માટે વાપરવાનો ખૂબ આચાર કરે છે. વિદાયતુર તેમ કરવા ના પાડે છે. ત્યારે ગુણસુન્દરી જે હિત્તર આપે છે તેના ઉપરથી મણું જણવાતું મળે છે:—

“ તમે શું એવું જાણુ છો ? બીજી સ્ત્રી-
ઓની પેઠે હું પણ સોના રૂપાની સગી છું ?
ના, રજ પળ નહિ; અનંકાર પહેરવા તે શું
કરવાને ? લોક આપણને યજ્ઞમાન્યતા દેખીને
સુધી યાવ એટલા માટે ? ના; ત્યારે શું
આપણા શબ્દમાર આપણે દેખવા હતા ?
ના; હું અનંકાર પહેરું તે મારાયા ‘કંઠ’
રૂપરૂપીની ખામી હોય એટલા માટે, રૂપ યજ્ઞ
વગરની સ્ત્રીને રૂપની ખોટ પૂરી પાડવાને માટે
જ અનંકાર છે. ”

‘સમાજમાં થતા ધરેણાનાં વાપરને ઉદ્દેશી-
ને, તત્ત્વગાનીઓને ઉપદેશ આપવાનું એક
જાણીતું દષ્ટાંત મળી આવ્યું છે. જ્યાં અને
જગતનો સંબંધ સમાજવર્તાં નરસિંહ મહેતા
કહે છે :-

“ કનક-કુંડળ વિશે એક ન્દોયે !
યાદ પડિયા પછી નામ-રૂપ જાણવાઃ
અંતે તેા હેમતું હેમ હોયે । ”

રાવણ મીતાને હાપાડી આકાશ માર્ગે ગયો
ત્યારે માર્ગમાં એકાણી તરીકે સીતાએ પગતું
ઝાંઝર ફેંક્યું હતું. તે ઝાંઝર જટાણુએ રામ-
લક્ષ્મણને ખતાવતાં લક્ષ્મણે તેને જરાગર
ઓળખી લીધું હતું. પોતે એ ઝાંઝર સાચી
ઓળખ્યું, તેનો ખુલાસો લક્ષ્મણે એવી રીતે
કર્યો કે, સીતાનાં હૃદયે હું ઓળખતો નથી,
તેમ તેમનાં કુંડલને પણ ઓળખતો નથી;
પરંતુ તેમને રોજ પગે લાગતી વખતે પહેરેલાં
(રૂપર) ઝાંઝરને હું હમેશાં જોતો,
તેથી હું તેને જરાગર ઓળખી શકું છું. ”

“ નાદં જાનામિ કેયૂરં
કુણ્ડલં કટકાન્તિ ચ ।

ત્રુપુરં ત્વેષ જાનામિ
નિત્યં પાદાભિવંદનાત્ ॥ ”

ભોળાપ્ર સામે પણ ઊંચી નજરે ન જોનાર
દિવર લક્ષ્મણનો પરિવ્રજાવ કવિએ એ દારા
વ્યક્ત કર્યો છે. “ જ્યાં જ્યાંતમાં ” કવિ
ન્દાનાકાવે આ પ્રસંગને એક રચણે ચૂકી
દીધો છે.

પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનો, તથા શામળ-
મદની વાર્તાઓ મધ્યકાલીન યુગરાતના
સામાજિક જીવનનો સારો ખ્યાન આપે છે.
ધરેણાં અને વસ્ત્ર-એના સંબંધમાં એમાંથી
ધણ ધણ જાણવાનું મળે છે; તેનો વિગત-
વાર અભ્યાસ કોઈ પ્રસંગે કરા જોવા છે.

નરસિંહ મહેતાએ ‘આમરણ’નું રચાન
પ્રેમાઓના જીવનમાં ક્યાં અને કેટલું છે તે
જતાવ્યું છે; તે જ માત્ર આ રચણે સંભારી
લેખું ઠીક છે; ભાવ વગરના ભોગ-સાધનો
મળામાં ડહોરા જેવાં-મળજાંધન જેવાં છે:-

“ આજ અણીઆણી સોકો આણે,
આંજ્યામાં ધણો પહેરો રે ।
ન્યા લગી પિપુ પ્રેમે ન જોલાવે,
આશરણ સધળાં ડહોરો રે । ”

કુજે યુગે ગદહાતાં આશ્વપૂર્ણી તરેક,
તેનાં નામ, ઉપયોગ, વગેરેનો જીડો અભ્યાસ
ખરેખર રસિક યજ્ઞ પડે. ખાસ કરીને
યુગરાતના સાંસ્કૃતિક જીવનનું અવલોકન
કરનાર ઇતિહાસકારે આ વિષય અવશ્ય
વિચારવો પડશે.

દરેક લાયબ્રેરીમાં ખાસ વસાવવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તકો

૧ હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો ઇતિહાસ ભા. ૧-૨-૩ ૧૧-૦-૦	
૨ રાજ્યોગી યાત્રે પરમાર ધારા વર્ષાદેવ ભા. ૧-૨ ૮-૦-૦	
૩ બલકલ્પ બંકા દેવગા ભા. ૧-૨ ૧-૮-૦	
૪ મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન ૪-૦-૦	
૫ વિશ્વભારતી ૧-૦-૦	
૫ કૃલવાડી ૦-૪-૦	

શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા

શ્રી. સયાજીરાવ ગાયકવાડનું જીવનચરિત્ર ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર) ૩-૧૨-૦	
૧ 'અગ્નિ' સહિતા ભા. ૧ થી ૫ ૧૦-૪-૦	
૨ વેપારની ચાવી ૧-૧૨-૦	
૩ વિદ્યુત ૧-૧૨-૦	
૪ વિજ્ઞાનના વિધાયકો ૧-૧૨-૦	
૫ માઈ જીવન અને કાર્ય ક્ષેત્ર ૧-૧૨-૦	
૬ ઇતરંગિના સમયનું હિંદ ૧-૧૦-૦	
૭ જુવાનીની ચાવી ૧-૮-૦	
૮ કેરોડનું જવાબદાર રાજતંત્ર ૧-૮-૦	
૯ કેળવણી ૧-૮-૦	
૧૦ ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર ૧-૬-૦	
૧૧ આપણું પ્રાચીન રાજતંત્ર ૧-૪-૦	
૧૨ ઉદ્ધતિની ઉત્ક્રાંતિ ૧-૪-૦	
૧૩ રૂબી આકાશની જગત ૧-૨-૦	
૧૪ ભાષા વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા ૧-૧-૬	
૧૫ મહીપતરામ ૧-૧-૦	
૧૬ નેક્સનનું જીવન ચરિત્ર ૧-૦-૦	
૧૭ વર્તમાન ૧-૦-૦	
૧૮ ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદુસ્તાન ૦-૧૫-૦	
૧૯ ખેતીના ઉપદ્રવો ૦-૧૪-૦	
૨૦ સરોવરના જીવો ૦-૧૩-૦	
૨૧ ગર્ભ વિદ્યા ૦-૧૨-૦	
૨૨ સૂર્ય ૦-૧૨-૦	

૨૩ મનુષ્ય શ્રમણ ૦-૧૨-૦	
૨૪ પ્રાચીન પૂર્વ ૦-૧૨-૦	
૨૫ હિંદુસ્તાનમાં જુદા જુદા રાજ ૦-૧૨-૦	
૨૬ નગરસિંહ મહેતા ૦-૧૧-૦	
૨૭ સામાજિક સુખરૂપતા ૦-૧૧-૦	
૨૮ નૌકાગળ ૦-૧૧-૦	
૨૯ ધન વિદ્યા ૦-૧૧-૦	
૩૦ હિંદની સફર નીકળેવા પહાણપટ્ટીઓ ૦-૧૧-૦	

૩૧ પરિવર્તનવાદ ૦-૧૦-૦	
૩૨ હિંદુસ્તાનના લોકો ૦-૧૦-૦	
૩૩ પ્રાણીઓનાં શુભાશુભ લક્ષણો તથા વધ વિજ્ઞાન ૦-૧૦-૦	
૩૪ રચાનીક રવરાત્રની સંસ્થાઓ ૦-૬-૦	
૩૫ જગતની રાજનીતી અને હિંદ ૦-૮-૦	
૩૬ મેગરથીનીસના સમયનું હિંદ ૦-૮-૦	
૩૭ રેડીઓ અને ટેલીવીઝન ૦-૮-૦	
૩૮ કળા વિષે પ્રવચન ૦-૭-૦	
૩૯ તરવાની કળા ૦-૭-૦	
૪૦ વડોદરા ૦-૮-૦	
૪૧ સૂરત (ભાગ ૧-૨) ૧-૬-૦	

શ્રી સયાજી ખાલજ્ઞાન માળા

૧ પંચતંત્ર વાતો ભા. ૧-૨ ૧-૦-૦	
૨ સૂર્ય નમસ્કાર ૦-૮-૦	
૩ સીતા ૦-૬-૦	
૪ જુદા ભગવાનની વાતો ૦-૬-૦	
૫ મહાભારત ભેગડો ૦-૬-૦	
૬ વાધેલાઓનું ગુજરાત ૦-૬-૦	
૭ આયોનું આદિ નિવાસ સ્થાન ૦-૬-૦	
૮ કરોળીઆના કાવત્રા ૦-૬-૦	
૯ મીલની મુલાકાત ૦-૬-૦	
૧૦ પચાસ પ્રેરક પ્રસંગો ૦-૬-૦	
૧૧ છોડવાનું જીવન ૦-૪-૦	

આજેજ લખો:-

ન્યવસ્થાપક : લુહાણામિત્ર પ્રેસ, રાવપુરા-વડોદરા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૧૫મું સંમેલન-વડોદરા

ધ ૧૫ દિવસો પયાં જે ગરાવાતી જાહે-
રાત જોરશોરથી થઇ રહી હતી તે
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૧૫મું અધિ-
વેશન વડોદરાના બબ્બ ન્યાયમંદિર હોલમાં
ચિકાર માનવમેદની વચ્ચે તા. ૨૫, ૨૬, ૨૭
ડિસેમ્બરના રોજ ઓશકિતનાં સાચાં પ્રમુખ શ્રી.
વિદ્યાજીવેન નીલકંઠના પ્રમુખપદે ભરાઈ ગયું.

કેટલીક અવ્યવસ્થાને બાદ કરતાં પરિ-
ષદનું આ સંમેલન સફળતાને વધુ છે એમ
સંદેશ કહી શકાય.

પહેલે દિવસે સવારમાં સંમેલન પ્રસંગે
ખાસ મોજામેલા કલા પ્રદર્શનનો ઉદ્ઘાટન
વિધિ શ્રીમંત અ. સી. મહારાણી શ્રી.
ચાન્તાદેવી સાહેબના દરતે થયો. ઉદ્ઘાટન
પ્રસંગનું એએમશ્રીનું વક્તવ્ય દ્રષ્ટં છતાં કલા-
દારોની વિવિધ કૃતિઓ પ્રતિ પ્રેરણા આપણા
સાચા સંસ્કારધનની ઓળખ આપતું હતું.

આ મેદક માટે મ્યુઝિયમ નજીક ખાસ
મંડપ બિરો કરવામાં આવ્યો હતો. એ
ઉદ્ઘાટન સમારંભમાં પ્રવેશ મેળવવો મુશ્કેલ
હતો, કારણ, માત્ર આમંત્રિતો, માટે જ
એ ખુલ્લો હતો.

એ જ દિવસે બપોરે અગાઉથી જાહેર
મથા પ્રમાણે સંમેલનનો ઉદ્ઘાટન વિધિ
શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ હાજર રહી નહિ
શકવાથી ને. ના. દીવાન સાહેબે, શ્રીમંતનો
સંદેશો સંમેલનને અંગ્રેજીમાં વાંચી સંભ-
ળાવી ક્યો. આથી કંઈક અંશે, શ્રીમંતની
દર્શનસુક જનતા નિરાશ થયેલી જણાતી
હતી. તે પછી સરકાર સમિતિના પ્રમુખ શ્રી.
ચતુરજીદાસ શેઠે એમનું સ્વાગત વ્યાખ્યાન-
વાંચ્યું હતું.

ત્યારબાદ સંમેલનના વરોચલાં પ્રમુખ
લેડી વિદ્યાજીવેન સંમેલનને માર્ગસૂચક અને

ભાવિ યોજના માટેની વિમારણાને પ્રેરણા
આપતું વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું, (જે આ
અંકમાં અન્યત્ર આપ્યું છે.)

*

બીજે દિવસે સવારે સ્વાગત ગીત,
ગુજરી મહિમા ધ. નિત્યક્રમ બાદ કલા
વિભાગના પ્રમુખ શ્રી. કનુ દેસાઈએ
તેમનું વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું, જે
અન્યત્ર આપ્યું છે. બાદ કેટલાક નિબંધો
વંચાયા હતા જેમાં શ્રી. સરોજિની મહેતાનો
ગુજરાતી સાહિત્યનાં સ્ત્રીપાત્રો વિષયક
નિબંધ ખૂબજ વેખણાયો હતો. જેની નકલ
આ વખતે નર્દો મળવાથી આવતા અંકે છપાશે
તેમજ સી. શ્રીમતીબાલા મળમુંદારનો
“આબુપણની કલા”નો નિબંધ પણ ધણો
સારો હતો જે આ અંકમાં છપાયો છે. સાંજે
સાહિત્યવિભાગના પ્રમુખ શ્રી. ધૂમકેતુનું સમા-
જમાં સાહિત્યનું દર્શન કરાવતું મનનીય
બાપજી તેમણે વાંચ્યું હતું. (રચણ સંક્રામને
લીધે અમે એ આ અંકમાં આપી શક્યા નથી.)

બાદ કરાવોતું કામ હાથ પર લેવામાં
આવ્યું હતું.

*

સોમવારે સવારે નિત્યક્રમ બાદ વિજ્ઞાન-
વિભાગના પ્રમુખે તેમનું વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું
જે વંચાઈ રહ્યા બાદ રચાનિક સાહિત્યસભાએ
ચોળેલી સંગીત દરીદ્રાષ્ટાં પ્રથમ એ કક્ષાએ
આવનાર દરીદ્રોને, છનામ આપવામાં આવ્યાં
હતાં. તે પછી કેટલાક નિબંધો વંચાયા હતા.
સાંજે, શ્રેષ્ઠ નવલિકા લેખકને આપવા માટે
નિયત કરાયેલ મહીલા ચંદ્રકોનો અર્પણવિધિ
થયો હતો. જે જળીતા સાક્ષર શ્રી. રામ-
નારાયણ પાંડકને, તેમની શ્રેષ્ઠ વાર્તા માટે
અર્પાયો હતો.

છેલ્લે પરસ્પર આભારદર્શનનો વિધિ થઈ
નીચે પ્રમાણેના કરાવો પસાર થયા હતા.

પસાર થએલા ઠરાવો

ઠરાવ ૧ થી ૪—સ્વર્ગસ્થ ડૉ. આનંદશંકર મુવ, સ્વ. શ્રી. અંબાલાલ ભુ. જીની તથા બિંદુ અખંડાનંદ, શ્રી. મણિલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ અને સ્વ. શ્રી. કસ્તૂરશંકર કુમેરજીના અવસાન પ્રત્યે એક દર્શાવનારા પ્રમુખરચાનેથી રત્ન યથા પસાર થયા હતા.

ઠરાવ ૫ મે—ગુજરાતી બોલતી પ્રજા માટે એક વિદ્યાપીઠ સ્થપાય એ આશાના ગુજરાતીઓ ઘણા વર્ષો થયાં સેવતા આવ્યા છે, અને સંમેલને પણ અગાઉ આ વિષયમાં ઠરાવો કર્યા છે.

હાલમાં સંયોગો ભેટાં આ આશાના કેવી રીતે પરિપૂર્ણ થાય તેનો વિચારવા વિચાર કરવા અને તેને અંગે જરૂર પડતો લોકમત ફળવવા પરિપદને આ સંમેલન સૂચના કરે છે.

આ ઠરાવ શ્રી. દિ. બ. કૃષ્ણલાલ એવરીએ રત્ન કર્યો હતો અને તેવું ન્યા. મુ. હરિસિદ્ધિભાઈ દિવેદીઆ, ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ, ડૉ. રમણલાલ યાજ્ઞિક, તથા શ્રી. શંકરપ્રસાદ શુક્લે સમર્થન કર્યું હતું.

ઠરાવ ૬ હો—હિન્દી પ્રાનીય ભાષાઓની વિષદો વચ્ચે નિકટનો સંબંધ થાય એ હજી, અને તેથી હિન્દી સાહિત્યે સંમેલનના પ્રમુખ શ્રી. મજબૂતલાલ ચતુર્વેદી, રાજપૂતાના સાહિત્ય સંમેલનના પ્રમુખ આચાર્યશ્રી નિનવિજયજી મુનિ અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી વચ્ચે ત્રણે સંસ્થાઓને નિકટ લાવવાને થયેલા પ્રયાસોને આ સંમેલન આવકાર આપે છે અને પરિપદને સૂચના કરે છે કે એ પ્રયાસોને સફળ કરવા પ્રવૃત્તિ થોળવી.

આ ઠરાવ શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીએ રત્ન કર્યો હતો અને પ્રો. કેરાવલાલ-કામદાર, શ્રી. હરિરાય ભુચ શ્રી. વીરેન્દ્રરાય મહેતાએ એવું સમર્થન કર્યું હતું.

ઠરાવ ૭ મે—મ. ગાંધીજીના ચાલુ બંધનથી સાહિત્ય અને સંસ્કારોનો અવરોધ થાય છે તે પ્રત્યે ઉપ અસંતોષ વ્યક્ત કરવાનો.

ઠરાવ ૮ મે—ગુજરાતી બોલનારાઓએ હિન્દી-હિન્દુસ્તાનીને રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સ્વીકારી અપનાવવા,

ઠરાવ ૯ મે—ગુજરાત, કચ્છ, દાહીઆવાડના સર્વ સંગ્રહોનું પુનરાવર્તન કરવા એ તે સંસ્કારોને સૂચનાનો-આ ત્રણે ઠરાવો પ્રમુખરચાનેથી મુકાબ પસાર થયા હતા.

ઠરાવ ૧૦ મે—યુનિવર્સિટીએ હિન્દી ભાષાઓ દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ કરવાનો પ્રો. જોશીની ગેરહાજરીમાં તેમના પત્ની સુરતના પ્રો. મોહનલાલ દવેએ મુકયો હતો તેને શ્રી જ્યોતિંદ દવેએ હારથ સોલિએ ટકા આપ્યા બાદ પસાર થયો હતો.

ઠરાવ ૧૧ મે—કવિ પ્રેમાનંદનું વડોદરામાં સ્મરણ નિત્યતાનું રહે તે માટે અભ્યાસ સંશોધનની સંસ્થાપન તેવું નામ પ્રેમાનંદ સાથે જોડવા, ને કવિની શિલ્પાકૃતિ કોલેજમાં બક્ષી કરવા, પ્રેમાનંદ અંબાભાણું સંપાદન કરવા અને બંગાળ ઉજી કરવાનો ઠરાવ શ્રી. રામનારાયણ પાઠકે મુકતાં તેને શ્રી રમણલાલ દેસાઈ, શ્રી. શંકર જોશી, શ્રીભાભાઈ દેસાઈ, શ્રી. ત્રાયગુર અને શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીએ સબળ મુખેદામ ટકા આપ્યા પછી ઠરાવ પસાર થયો હતો.

ત્રણે દિવસે રાત્રે રંગનું કાર્યક્રમનું યોજના થઈ હતી. તેમાં પહેલે દિવસે બહેનો ગરબા ઇત્યાદિનો કાર્યક્રમ થઈ બીજે દિવસે શાશ્વર શ્રી. રમણલાલ દેસાઈ રચિત “શાક્ત-સંભવ” નાટિકા રજૂ કરાઈ હતી. એમાં બે બહેનો-શ્રી. વીણા ગોતમ અને શ્રી. રમણલાલ દેસાઈનાં પુત્રીએ હાજર તાદરૂપ દર્શયોનો સુંદર અભિનય વ્યક્ત કર્યો હતો. નાટિકા પ્રાસંગિક હોઇને રથજે રથજે મનોરમ કાઢી વેરાતાં પ્રેક્ષકોમાં હાસ્યના કુચારો છૂટતા હતા.

આમ સાહિત્યપરિષદના આ સંમેલનમાં સાહારો-તેજકોનું સુભગ મિલન થઈ, (જે કે દેવલાલેને પ્રવેશદારપાત્રો નહિ ઓળખી શકવાથી કંઈક કચવાટને બાદ કરતાં) આખું સંમેલન સફળ થઈ ગયું, એમ નિર્વિવાદ કહી શકાય.

આમ હવે, સાહિત્ય પરિષદને પ્રમુખપદે બિરાજેલાં વિદ્યાપ્રેમી સાહિત્ય પરિષદનાં બિન્ન બિન્ન બળોને એકત્ર કરી, તેમના એકથને મજબૂત બનાવી આપણા સાહિત્યને ઉન્નતિના માર્ગે લઈ જશે એવી આશા જરાય અરચાને નથી.

દિલમાં: - તોય દૂર, દૂર !

લેખક : શ્રી રામમોહનરાય જનકવંતરાય

“સુન્દર ! સુન્દર, તને કહેજે તો મેં
ઓળખી, પણ નહિ ! ત્રણ વર્ષમાં
આટલો બધો ફેર ? ”

શીતળ જાળની રંગબેરંગી ઝરણીઓ
હિછાળી રહેલ, વિશાળ દૂવારાના બાંધને અદે-
શીને એક તરુણી હમી હતી. તેની નગર
મારા તરફ વારંવાર આવતી દેખાઈ; અને
એનો અંદરો પણ પરિચિત હોય એમ લાગ્યું.
તેથી એ કોણ છે તે જાણવાને પામે જતાં,
હું આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલી ઉઠ્યો: “સુન્દર !
હું દિલ્હીમાં ક્યાથી, -ક્યાથી છે ? મધુર-
બહેનની સાથે જ આવી હોઈશ. ”

સુન્દરે મંદ રિમત ક્યું. એ દસતી
ત્યારે એની મનોદર આંખો પણ હમતી,
એના સુરમ્યવદનમાં અનન્ય ઝળકાટ વિનમતો
અને કામળ ગદ્યોમાં નાનકડા સુમોદક
ખાડા પડતા.

“ મનુભાઈ, તમે ગામડિયણ સુન્દરને
બૂઝી જાઓ; પણ સુન્દર તમને કયમ વીસરે ?
હું તો જીવીશ ત્યાં સુધી તમને અને તમારો
મધુર સદ્ભાવ કદિમ બૂલી શકવાની જ નથી,
માગ બચપણના સાથી, દિલ્હના દોસ્ત અને
રોડાળ મિત્રથુડુ ! ” સુન્દરે કહ્યું. “ હું
તમને ક્યારની જોઈ રહી હતી. તમારું ધ્યાન
આ તરફ ખેંચાયું ન હોત, તોપણ
તમને મળ્યા વિના તો હું ન જ જાત.
આપણે છૂટાં પડ્યે ત્રણ વર્ષ થયાં તમે કહો
છો; પણ મને તો ત્રણસો વર્ષોય થઈ ગયાં
હોય, એમ લાગે છે ! ”

ગઈ કાલની સુન્દર અને આજની સુન્દ-
રમાં અજબ ફેર દેખાતો હતો. આગળની
સુન્દર બાલિકા-બાલા હતી; અત્યારની નવ-

યુવતી દેખાતી હતી. પહેલાંની સુન્દરને ટાંપ
કહેવું હોય, તો એ શરમમાં ને શરમમાં
મૂંઝાયાં કરે, -અને માંડમાંડ બોલતી હોય
તેમ, દષ્ટિ જમીન ઉપર રાખીને ટહે. અમે
જને સાથે ઉછરેલાં અને સાથે રહેલાં, તેથી
મારી સાથે બોલવાની એને છૂટ હતી, છતાં
આમ થાય, ત્યારે, ખીમતું તો કહેવું જ
થું ? આજની સુન્દરનું રૂપ, દેખાવ, એના
ખીલતા યૌવનને લઈને આકર્ષક અને મનોરમ
સચિત્ર દીસતાં હતાં. આવું તો દરેક તરુ-
ણીના પ્રમંથમાં સ્વાભાવિક રીતે બને; પરંતુ
અત્યારનો સુન્દરનો યૌવન વિકાસ અસામાન્ય
ખૂબસૂરતી ખીવાવી રહ્યો હતો. એની બોલ-
વાની ગિરી દમમાં, શબ્દોની સુગંધ પસંદગીમાં,
વચ્ચે અને વાળની સુરમ્ય રચનામાં, અર્થ-
કાર સુષ્ટિત શિષ્ટતામાં, સુન્દર હતી તો
એની એ; છતાં, આજ એનામાં અસાધારણ
ફેરફાર જણાતો હતો હજી. એ બોલતી
ત્યારે એના મોં પર શરમના સહેજ શેરડા
તો પડતા, એની આંખો જરાજરામાં જમીન
તો શોધતી: ‘ તથાપિ એતું પ્રથમતું અતિ
શરમાળપણું ગયું હવું અને એનો દેખાવ
તથા એની વાત કરવાની રીત, કાંઈક વધારે
છૂટભર્યો, કાંઈક વધારે વ્યક્તિત્વમય, કાંઈક
વધારે સંસ્કારશીલ બન્યાં દેખાતાં હતાં. ”

સુન્દરની આંખોમાં મને આંસૂની ઝીણી
ઝરણી દેખાઈ. હું તો જાણતો હતો જે એમાં
બધો દોષ મારો જ હતો અને એના હૃદયનો
ઉંડો ભાવ પણ કેટલોક અંશે તો હું સમજતો
હતો ! તેથી મને ય દિલમાં તીવ્ર ગલાન થઈ
આગ્રા વિના રહી નહિ; છતાં ઉપસક્રિયા
રમ્યજનો દેખાવ કરી, વાત ફેરવતાં હું બોલ્યો:

“સુન્દર, જો ત્રણસોને બદલે ત્રીસ વર્ષ પણ આપણને જુદાં પડે ત્યાં હોત, તો તો આપણે ક્યારનાં ચ સહેલાઈથી ડોસાડગરાંની પંકિત પાવન કરતાં હોત !—કયેમ ખરુંકની ?” મેં હસવાનો દેખાવ કર્યો.

સુન્દર પણ સમજી ગઈ. એણે રમાલ અંખે લગાડ્યો, પોતાનું પીગળણ મન કાબૂમાં લીધું અને વાત ફેરવતાં કહ્યું : “ના, મધુર-બહેન મારી સાથે નથી. હું એ દિવસથી જ અહીં આવી છું.” જરા અટકીને એણે પૂછ્યું : “કુસુમબહેન તમારી સાથે જ હશે. અમને મેળવશો તો ખરાને ?”

એ પાછી સહેજ હસી. પણ એના મન-દારયમાં, એની રતેહબરી આંખોમાં, કાંઈક ઉડી ખેદ કે વિદાઈ જેવું દેખાયું હતું, તે તો મધુ નહોતું,—ત્યાં હતું જ !

હું સોનાપૂરમાં મારે મોંસાજ લઈયો હતો. એ એક નાનું તાલુકદારી ગામ હતું. મારા મામા ત્યાંના દરગઢી રાજવી હતા; એ એમને ધણી સગવડ મળતી. અહીંથી જો માઇલ ઉપર આવેલ રાજગઢની શાળા-ઓમાં હું ભણ્યો હતો, ત્યાં દરરોજ જવા-આવવાની મારે માટે ખાસ ગાડવણ કાઢીર સાહેબના હુકમથી કારભારીએ કરી આપી હતી. કારભારીનું મકાન મારા મોંસાજની પડોશમાં હતું; એમનાં પાની તે મધુરમતિ અથવા મધુરબહેન અને એમની ઝોરમાન નાની બહેન તે અત્યારે મારી સાથે વાત કરી રહેલ સુન્દરમતિ. સુન્દરનાં માગપ એના બાલકાળમાં મરણ પામેલ હતાં; તેથી મધુર-બહેને એને પુત્રીવત્ ગણી, પોતાને ઘેર રાખી, એવું લાઝન પાલન કર્યું હતું. કારભારી સુન્દરને શાળામાં અભ્યાસ માટે દરરોજ રાજ-ગઢ નેટલે દૂર મોકલવાનો ખુશી ન હતો; પણ અમારાં મકાને એ બાલિકા મારી પાસે શિક્ષણ લેવા આવે, તેમાં એમની સંમતિ મધુરબહેન મેળવી શક્યાં હતાં. સુન્દરમાં બહુવાનો, એટલે વાંચવાનો, નવું નવું જાણ-

વાનો શોખ બહુ હતો. તેથી-મારાં અભ્યાસનાં પુસ્તકો ઉપરાંત પણ દરઆરી પુસ્તકાલયમાંથી ચ અમને ઉપયોગી થાય અથવા રસ પડે, એવી ચોપડીઓ તથા પત્રો મંગાવીને, મારી સાથે તે હિમંગથી વાંચતી. પરિણામ એ આવ્યું કે એ મારાથી ત્રણ ચાર વર્ષે નાની હતી, છતાં મારી જેમ એનો વિદ્યાભ્યાસ પણ બહુ આગળ વધતો ચાલ્યો. સુન્દરનો બાંધો નાનુક હતો; એટલે હતી તેનાથી ચ તે નાની દેખાતી; પણ અમારા અભ્યાસક્રમમાં એની પ્રમતિ બહુ પ્રસંશનીય હતી; મારા પ્રશ્ન-પત્રોના ઉત્તર એ સહેલાઈથી આપી શકતી તથા મારા જેટલી જ સફળતા એણે નિબંધો વગેરેના લેખનમાં મેળવી હતી,—જો કે હું પણ મારા વર્ગમાં સામાન્યરીતે પહેલો નંબર રાખતો.

અમારા આવા નિત્યનાં વિપુલ સહવાસને લાંબને, અમારા બંને વચ્ચે રતેહબાવ થયો, વધ્યો, દંડ બન્યો. છતાં-મારો પ્રેમ તે સમયે કદાચ સુન્દરના જેટલો દંડ કે ઉડો બન્યો નહિ હોય, અથવા તે કેટલો ગાઢ હતો, તે હું પૂરું સગવડ શક્યો નહિ હોઉં, એમ હવે મને દીસે છે; નહિ તો પાછળથી જ બન્યું તેમ યવા ન પામત !

મારી માતા મને નાનો મૂઠું રત્નગંધારી યજ્ઞ હતી. તેથી બાલકાળથી હું “મારાં મામા મામીની પાસે જ લીધેલો હતો. મારા પિતાજી પૂર્વ આફ્રિકામાં રાજ્યની નોકરીમાં મોટે દરજ્જે ચડ્યા હતા અને ત્યાં એમણે પૈસો તેમજ સન્માન પણ સારાં મેળવ્યાં હતાં. છતાં સ્વદેશ આવવાની બહુ અતુરતા એમને નહતી એટલે લાંબે સમયે જ તેઓ આવી શકતા, અને તે પણ ખાસ કારણ હોય ત્યારે. એમની ઇચ્છા મૂળથી મને વિદ્યાભ્યાસ અર્થે વિલાયત રાખવાની હતી, પરંતુ મારાં મામી નિઃસન્તાન અને મને જ પુત્રરૂપ ગણતાં હોવાથી, મારો હિમર તથા બુદ્ધિ પાકટ યવા પછી તેમ કરવા દેવાનાં એમના આમદને પરિણામે, મારા મામીનો એ

વિચાર મુજબતવી રહ્યો હતો. અન્તે, હું બી. એ. ની પરીક્ષામાં માન સાથે પસાર થયો; એટલે એમને પણ હવે મારા વિલાપત જવા માટે સંમતિ આપવી પડી.

પરંતુ આ દરમિયાનમાં મધુરબહેનની ઇચ્છા અને પ્રેરણાથી અમારા કારભારીએ, મારા મામાની પાસે, મારે સુન્દરની સાથે સગપણ કરવાનું માથું કધું. આ વાત આમ જ બનશે, એમ તો બધાંય ધારી બેઠાં હતાં. અને બંને કુટુંબને એ વસ્તુ અનુકૂળ હતી. પણ હવે મારે વિશેષ જવાબ પામે આમ્યું એટલે આ સમ્બન્ધમાં ચોકસ નિર્ણય કયો પડી જ મને જવા દેવો, એવા નિશ્ચયમાં પણ એ બંને કુટુંબ એકમત થયાં.

અમારો મારો અને સુન્દરનો-અભિપ્રાય પૂછવામાં આવ્યો. અમે તો એક બીજાને એટલું બધું વ્હાતાં હતાં કે " એમાં મને

પૂછવાનું હોય નહિ. તમે જે ઠરાવશે તેને હું અનુકૂળ જ છું. " એવો મેં ઉત્તર આપ્યો. પણ સુન્દર ચોક્કસ જવાબ આપતાં ઘણી મુંઝાતી હતી, -એટલી બધી એ વિચારવન્ત અને મર્મોદાશીલ હતી. છેવટે મેં ખાતગી વાતચીતમાં એના ઉપર દબાણ કધું અને કહ્યું કે " તારો સંમતિ નહિ મળે, ત્યાંસુધી આપણા વિવાદનું નકરો ગણાશે નહિ અને મારાથી વિલાપત જવાશે નહિ ! " તેથી છેવટે એણે પોતાનું દિલ ખોલીને એક જ પ્રકારનો ઉત્તર મધુરબહેનને તથા મને લખી આપ્યો.

એણે જણાવ્યું કે " મધુર બહેન કહે અને હું ના કહું, એવી આ દુનિયામાં ઠાપ ચીજ નથી. મારાં સાચાં મા એજ છે. અને ગાહવણમાં તો મારું પન્મદિત એ સાધી રહ્યાં છે. વળી, હું મનુભાષને ખરા જિગરથી

૧૯૪૩ના અસાધારણ બનાવો

- (૧) મુસોલોનીનું અકસ્મત પતન.
- (૨) પરસ્પર વિરોધી માનસવાળા ચર્ચાસ અને સ્ટેલીનની તહેરાનમાં મુલાકાત. ચર્ચાસે સ્ટેલીનને કરેલી તસ્વારની નવાજેશ.
- (૩) જાપાન યુદ્ધને હિંદની સરહદ સુધી એચી લાવ્યું અને પુસ્તકપ્રકાશનમાં વપરાતા કાગળો તથા બીજા સામગ્રી ખૂબ મોંઘી બની.
- (૪) કાગળની આ મોંઘવારીમાં નવા પુસ્તકોનું પ્રકાશન મુશ્કેલ બન્યું. અસહ્ય મોંઘવારી છતાં સુચરતરને જે જે અશ્વસ્થ ગ્રન્થકર્તા પ્રાપ્ત થયાં તે તે સમુદ્રમંથનને અંતે દેવોએ મેળવેલા અમીરસ સમાન જનતા માટે નીવડ્યાં.
- (૫) આ યુદ્ધ દરમિયાન કરેલા સાહિત્યમંચન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલાં ગ્રન્થકર્તાનાં યશસ્વી નામો આ રહ્યાં:

ધરની રાણી	આત્રપાલી ભા. ૧-૨	સંવિધ્યવાણી
રૂ. ૬૫૫ વી. પી. ૦૫૫	રૂ. ૬૫ વી. પી. ૦૫૫	રૂ. ૬૫૫ વી. પી. ૦૫૫
સંસ્કારલક્ષ્મી	ગાંધીજીને જગવંદના	લગ્નનો આનંદ
રૂ. ૬૫૫ વી. પી. ૦૫૫	રૂ. ૨૫૫ વી. પી. ૦૫૫	રૂ. ૨૫૫ વી. પી. ૦૫૫
જીવન સખી	શ્રીલક્ષ્મી મહોર	વાત્સ્યાયન કામસૂત્ર
રૂ. ૪૫ વી. પી. ૦૫૫	રૂ. ૧૫ વી. પી. ૦૫૫	રૂ. ૬૫૫ વી. પી. ૦૫૫

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થો અને શ્રી લક્ષ્મી મહોર એસર્સ એન. એમ. ઠક્કરની કું. બુકસેલર્સ-પબ્લીશર્સ, ૧૪૦ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ. મુંબઈ-૨ માં મળી શકશે.

રહાતી આવી છું. એમની સાથે મારું લગન થાય, એમાં હું મારી જિન્દગીનું ખરું કલ્યાણ મારું. ઉપરાન્ત, એમના રતેહ અને ઉપકારને વશ હું એટલી બધી છું કે હું સદાય એમની ઇચ્છાને વશ રહેવા રહાઉં. એમની સાથેના લગનમાં હું સુખી જ થઈશ, એ વિશે મને જરાય સંશય નથી. કારણ કે અમારા, એક ખીજનાં, સ્વભાવ પણ ધણી રીતે મળતા છે.

“ પરન્તુ તેઓ હવે બદારની દુનિયામાં જવાના-ફરવાના છે. મારા જેવી સાધારણ બહેની, સામાન્ય દેખાવવાળી, ગામડામાં ઉછરેલી છોકરીના કરતા એમને વધારે સારી બાલા મળતી હોય અને તેની સાથે એમનું મન વધારે મળે, તો તેની સાથે લગન માટે પસંદગીની છૂટ એમને રહેવી જોઈએ. તેથી એ પાછા ન આવે અને ખીજ કન્યા સાથે લગન ન કરે, ત્યાંસુધી મારે એમની રાહ જોવી, એવી જોઈવણ હું વધારે યોગ્ય મારું છું એમનું પરમસુખ સધાય, એ માર્ગમાં હું અંતરાયરૂપ ન બનું; એટલા ખાતર પણ એમને અત્યારથી બાધી લેવા ન જોઈએ. ”

સુંદરનો આ જવાબ મળ્યો, તે પહેલાં મારા બાપુનો વિચાર ખાસ પૂછવામાં આવ્યો હતો. એમનો અભિપ્રાય તો એક જ હતો, તેમણે કહ્યું: “ લગનની વાત એવી છે, જેમાં તમે બધાં ત્યાં હાજર હોઈ, સુયોગ્ય પસંદગી માટે ચોક્કસ તપાસ તથા નિર્ણય કરી શકો એમ છે. હું દર હોવાથી તેટલા પૂરનો સાવ નકામો છું. પરન્તુ ચિ. મનુભાઈ હવે લાયક ઉમ્મરનો થયો છે, તેથી એની પૂરેપૂરી ઇચ્છા તથા સંમતિ હોય, એમ જ કરવું. ” પરિણામ એ આવ્યું કે મારું અને સુંદરનું સગપણ નક્કી થયું અને મારે બનતી અનુકૂળતાએ વિલાપત જવાનું પણ થયું. પરન્તુ આ બાંજગડમાં એટલો બધો વખત ગયો, મારા પિતાજી દૂર દેશમાં-અને

કારભારીને વખતો વખત દિલ્હી જવાનું થતું હોવાથી, પત્ર વ્યવહારમાં સ્વાભાવિક રીતે વિલંબ થાય; એટલે આ દરમિયાનમાં મેં એલએલ. બી. ની પરીક્ષા પણ પ્રથમ વર્ગમાં. પસાર કરી તથા સુવર્ણ ચન્દ્રક અને પારિતોષિક પ્રાપ્ત કર્યાં હતાં. મારી અને સુંદરની મેં તો તેમજ અમારું સહવાસન તો આતુ જ હતું. અમારું સગપણ જાહેર થયું નહોતું; છતાં સુંદરને થોડો સમય, શરમને લાગે, સુંઝવણ નહીં. પણ મારા, મારાં માગી તથા મધુરબેનના આગ્રહને વશ થઈને, એણે ધમે ધીમે મારી સાથેનું વર્તન, પહેલાંની જેમ આસ રાખ્યું હતું.

હું વિલાપત ગયો અને બેરિસ્ટરની પરીક્ષામાં પણ મેં ઉત્તમ સફળતા મેળવી. આ દરમિયાન મારે અને સુંદરનો પગવ્યવહાર આતુ જ હતો, પરંતુ પાછા ફરતાં રટીમર પર અમારી શાંતિના એક ઉત્તર હિંદુસ્થાનના કુટુંબના વિશેષ પરિચયમાં હું આવ્યો; ત્યાર પછી, સુંદરના કાગળો તો મને નિયમિત મળ્યે જતા હતા પણ મારા પત્રોમાં વધતી વધતી મહત્તા આવવા લાગી! કારણ કે એ કુટુંબની એકની એક પુત્રી કુસુમ, જે વિલાપતમાં હતી કેમવણી માટે રહેલી, તે ચોતાનાં માતાપિતા સાથે સ્વદેશ પાછી ફરતી હતી, તેની સાથેના મારા અંગત પ્રેમગો વધવાં, એની મોહમગ્ન મારા હૃદય ઉપર અધિક અધિક છવાવા લાગી હતી. એ તરણીની ખૂંસરતી, એની બેલવાની ચાતુરી તથા એણે સંપાદન કરેલ વિદ્યાકળાની કુશળતા, એના જળશટથી હું તત્કાળ ધણે આકર્ષિત અને સાચું કહું તો એની પાછળ ગડા જેવા જ થઈ ગયો! એણે વિલાપતી સરકાર પૂરેપૂરું મેળવેલા મને દેખાવા અને સામાન્ય રીતે એ યુરોપીય રીતરિવાજ પસંદ કરતી હતી. મારા કુદરતી મનભવની આ મદદ વિરૂદ્ધ હતું; છતાં કુસુમનું સંધળું, એના પશ્ચિમ રંગાવિચાર અને વિદેશી આચાર,

મને અત્યારે સરસ, સર્વશ્રેષ્ઠ લાગતા. આ વખતે તો હું, કુસુમના મોહમાં, બધું જ એની નજરે જ જોવા લાગ્યો હતો. અને મારી સુશીલ, સ્નેહાળુ સુન્દરને તો લગભગ લૂંટી જ ગયો ! વળી, હવે તો મને એમ પણ સમજાવા માંડ્યું કે મારા જીવન સંસારનું સાર્થક્ય માત્ર કુસુમ !! સાધેના લક્ષ્યથી જ યદ્ય રહે. અને કુસુમ પણ મને બહુ વ્હાલી હોય, એમ સહજ દૃષ્ટિએ ય દેખાતું હતું.

મારા બાપુ અમારી જાતિમાં શ્રીમંત ગણાતા અને સુપ્રસિદ્ધ હતા. ઉપરાંત, મારી વિદ્યાભ્યાસની સિદ્ધિ પણ બાળીતી હતી. તેથી કુસુમનાં વડીલોને અમારા પરસ્પર સ્નેહ તથા અમારું લગ્ન થાય, એ ધણું અનુકૂળ જ હતું. એટલે મારો અને કુસુમનો પરિચય વધે, તે ખાતર એગણે ખૂબ સગવડ આપી હવે, જો સુન્દરની સાથે મારા વિવાદનું માનું પણ ક્યું હોત ! છતાં કુસુમનું અને મારું મન એવાં એકરૂપ થઈ ગયાં હું માનતો હતો કે મારી એ સુસ્કેલ પરિસ્થિતિથી મેં એને વાહેલ કરી, પરંતુ મારા હૃદયની ગૂચ કે સુંઝવણ એને તો જરા ય સકારણ અથવા કદિન ન દેખાઈ. એનો દૃઢ અભિપ્રાય એ હતો કે “ દરેક મનુષ્યે ચોતાનું જીવન સખ સાધવું, એ કર્તવ્ય માત્ર હતું; એટલે એમાં છતર વ્યક્તિ સાધેનું બંધન હાનિકારક હોઈ, તે દૂર કરવામાં કોઈ સિદ્ધાંત આડે આવી શકે નહિ વળી, અહીં તો ફક્ત સગપણ જ કરવામાં આવેલ હતું, જેનો અર્થ એ હશે કે બંનેને ફરી વિચાર માટે અવકાશ રહે; નહિ તો સગપણને બદલે લગ્નજ કેમ ન કરે ? ”

આ વખતે હું પૃથ્વી રીતે કુસુમમય જ થઈ ગયેલ. મને મુઝ કહો કે માંડો કહો, હું એનામાં એવો તો તલ્લીન થઈ ગયો હતો કે તેના આ સત્યાભાસ ભાઈ, બ્રમજનક વિચાર મને બહુ ડહાપણ ભરલ લાગ્યા; અને પરિણામે મેં મારાં વડીલોને અને સુન્દરને અમારુ થયેલ સગપણ રદ કરતા પત્ર લખી

દીધા. વળી, એમાં પણ જણાવ્યું હતું કે હું અન્યત્ર વિવાહ સંબંધ કરવાના વિચારમાં છું ! આ ખૂબીમયાં વિચાર પરિવર્તનને લખને લખેલા કાગળોના ઉત્તર પણ મારા મુંઝાઈ આવ્યા પછી મળી ગયા. મારા બાપુનો તટસ્થતા દર્શાવતો, માગીતો અત્યંત શોષ ભર્યો અને મધુરબહેનનો કોષપૂર્ણ પત્ર હતો. સુન્દરે તો એટલું જ લખ્યું હતું કે “ તમારા જીવનસુખની યોગ્ય સાધનામાં હું કોઈ રીતે અંતરાય કે વિઘ્ન રૂપ થવા છત્તું નહિ-અને ઈચ્છતી પણ નથી. પ્રભુ તમારું સર્વ પ્રકારે શુભ કરો, એ મારી અંતઃકરણની પ્રાર્થના છે.”

આ પછી તો મેં સોનાપુર જવાનું માંડી વાળ્યું; અને મારું તથા કુસુમનું સગપણ નક્કી થયું એટલે હું એનાં પિતૃગૃહે અલાહાબાદ ગયો. મારા પિતાજીને લખી દીધું કે અમારું લગ્ન એમના દેશમાં આવવા ઉપર મુલતવી રાખવામાં આવ્યું છે. આ હકીકત મારાં મામામામીને પણ મેં જણાવી. પણ મધુરબહેનને કે સુન્દરને તો એમના કાગળોનો જવાબ લખવા જેટલો વિવેક પણ મને ન સૂઝ્યો; તો પછી એમની પાસે મારા ફક્ત અપકૃત્ય માટે દિલગીરી દર્શાવવાની તો વાત જ કર્યાંથી હોય ?

હું સોનાપુર ગયો નહિ; અને અલાહાબાદ ગયો. એ મારાં વડીલોને ખૂંચવું હતું. તથાપિ —

“ કુપુત્રો કંઈ દીકરા,

હૃદયજ કુમાતા નહિ સુણી: ”

એ સૂત્ર અનુસાર, થોડાક સમય વીત્યા પછી, મારાં મામામામીએ મને મળવા આહ્વાન અને યાત્રા નિમિત્ત તેઓ મથુરાં આવ્યાં. ત્યાં મને ખોલાવ્યો અને અમે મળ્યાં. કુસુમને પણ હેતાં આવવાનો આગ્રહ એમણે કર્યો હતો, પરંતુ અલાહાબાદની એક પ્રસિદ્ધ દલખનો “ ફેન્સીફેટ ” (ઉત્સવ) હતો, તેમાં ચોતાને ભાગ લેવાનો તેની તૈયારી કરવાની હતી, એવું બહાનું કહાડીને એ ન આવી.

કુસુમનું માનસ, એના વિશેષ અને નિકટ પરિચય પછી, મને હવે કાંઈક કાંઈક ઓછું-સમજાય, એમ તો દેખાવા લાગ્યું હતું. છતાં, હજી મારાં દિલ અને હોયન ઉપરનાં મોહનાં પડળ ગયાં તો નહોતાં !

મામીએ વિચિત્ર દેખાતા મારા વિચાર વર્તન સંબંધી મને રોલે હાવે પણ સખ્ત ઠપકો આપ્યો-અને સુન્દરી અતિ મુશ્કેલ પરિસ્થિતિનો પણ લાગણીમયો ચિતાર રજુ કર્યો. મેં નસહદયે એમનાં ઉગ્ર વચન સહન કરી લીધાં. તથાપિ સુન્દરી બાળતમાં મને મારો બહુ હોય દીસતો ન હતો. હજી હું કુસુમની સ્વાર્થપૂર્ણ દલીલો પર રાચતો હતો, અને દરેક મતુષ્યને પોતાનું સુખ સાધી લેવાનો પૂરો દક્ષ છે, એમ માની પોતાને હૃદયમાં નિહોય જ ગણતો હતો. વળી મારાં માગીને તો હું પુત્ર કરતાં ય અધિક હતો; એટલે મારા અનેક હોયો પણ માફ કરવાને એમનું માતૃપ્રેમથી છલકાતું દિલ તત્પર જ

હતું. આથી અમે લણા બાવથી છૂટાં પડ્યાં. મેં આગળ સહજ હૃદયેષ્ય કર્યો છે તેમ, ધીમે ધીમે હવે મને કુસુમની પ્રકૃતિ મારી સાથે અનુગુણ છે કે નહિ, તે વિષેની શક વધવા લાગી. તે ઉપજી લાગણીરાણી, છતાં એનો સ્વભાવ બહુ તરલ હતો; અને વિદેશમાં હંમેશા પ્રેમવણી પામેલ, છતાં હિન્દુસંસ્કૃતિથી બહુ અપરિચિત-અને અનીતિવાન તો નહિ. 'પણ નીતિનાં ધોરણ જરૂર પૂરતાં તે માનતી હોય, એમ 'વધતું' વધતું દેખાતું હતું. આ મિત્રાય, તે પછી જિંદી, મનમોહ અને મિત્રજી હોઈ, પોતાની સમવડને ખાતર જ સંસારનું ચક્ર માલતું હોય એમ વર્તતી; અને પોતાના જ અભિપ્રાયને સર્વશ્રેષ્ઠ માની, એને અનુકૂળ થવું એ સહુની ફરજ હોય, એમ એની દલીલોનો જોમ હતો. અન્તે ધીમે ધીમે એનું સંસાર સુખનું ધ્યેય, બાકી મારા કરતાં જૂઠું જ હોય એમ પણ મને સમજાવા લાગ્યું હતું. [અપૂર્ણ]

શરીરના ઘણા રોગ દાંતના સડામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે !

એટલે જો તમારે

સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત રહેવું હોય,
મનજ સ્વસ્થ રાખવું હોય,
દીર્ઘાયુષ્ય મેળવવું હોય,

તો

દાંત પરની જારી,
દાંતનો ફુખાવો,
દાહતા નયમળા દાંત,
પે ઢાં ના અવાળા,
દાંતમાંથી નીકળતું ઘોહી અને
દાંતના ખોળા સર્વ રોગો પર
રામબાણ ઉપાય સાખીત થઈ મુકેલ

'થાયમોસીન'

આજેના વાપરવાતું શરૂ કરો.
દરેક દવાવાળા વેચે છે

સોલ એજન્ટ્સ:-ટી. એમ. ઠાકોર એન્ડ કું. ૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ,
કોલ-મુંબઈ ૧

નાવ

લેખિકા : ગં. સ્વ. કનકકુંવર, રાણી સાહેબ જોષી માલીયા

:: ભૈરવી ::

ભાવ દરિયે મારી નાવ, પ્રભુ પાર ઉતારો;
 હુણું છું હવે નાથ, તમે આવી ઉગારો.
 તેજ રાખી લાજ, પ્રભુ ભક્ત મીરાંની,
 તેજ પત્યરની પ્રભુ અહલ્યા બનાવી.
 તારો છે આધાર મને પ્રાણથી ખ્યારો,
 તેજ સુદામાની ઝુંપડીનો મહેલ બનાવ્યો.
 તેજ પાંડવ દુત બની દુશ્મનને હરાવ્યો,
 છો દીન કયાણુ નાથ, હાથ બાલીને તારો.
 તેજ ધના ભક્તના જેતરને તારવ્યું,
 હવે ધીરજ નથી રહેતી પ્રભુ તારો કે મારો.
 ભક્ત^૧ માટે તેજ વિભૂ છાપડું ચાચું,
 લીલાવતીના^૨ નાવને તે હુણતું બચાવ્યું.
 કનકના તમે સાચા સ્વામી, આવી ઉગારો.

○

સ્વ. મનુજેન દેસાઈને નિવાપાઝજલિ

વદન પર સૌમ્યતા હોઠ પર મૃદુ સ્મિતા,
 દર્શને પ્રથમ જે દ્રવ હાથ ભેડતાં;
 વિનય વિવેકથી પ્રૌઢ શાં, તોય શક્તિ યુવાની,
 આજ ના એ મળે થઈ ગયાં અમર એ સ્વર્ગમાર્ગી.

યાદ મૂકી ગયાં, નિત્ય કાર્યો તણી, ક્ષણક્ષણે યાદ એ આજ આવે,
 ના મળે મૂર્તિ માધુર્યની, એ છટા વહી ગઈ શું હંમેશ માટે ?
 અર્ધ્ય અપુર્વ તહેને બાલ હું ન્હાનડો, યુગ્ય ને જલ વડે તપું તમને;
 સ્વીકૃત કરો અલ્પ એ અંજલિ અપુર્વ હું ના'નડી કૂલ-પાંકડી શી.

શ્રી. બાણુલાલ હિરાલાલ શાહ

૧. ભક્ત નામદેવ. ૨ સત્યનારાયણની કથામાં આવે છે તે.

ચર્ચાપત્ર

શ્રી તંત્રી, ' ગુણસુંદરી '

ગુણસુંદરી પત્રમાં નીચેના ચર્ચાપત્રને સ્થાન આપી આભારી કરશો એવી આશા છે.

' સ્ત્રીશક્તિ 'ના તા. ૭-૩-૧૯૪૩ ના અંકમાં તંત્રી લેખમાં - ' નારી અને સ્ત્રી ' વિષે ચર્ચા કરી છે તેમાં જણાવ્યું છે કે " નારી ઉપરાંત પ્રમદા, સુંદરી, સ્વામા, ભાગિની, કામિની, રમણી, લલના અને એવા બીજા બહુવિધ શબ્દોનો અર્થ બહિષ્કાર કરેલો છે. જે છાપાને તંત્રીપદે સ્ત્રીઓ હોય અને સ્ત્રીઓને ખાતર જ જેનું આગટ્ય હોય તે છાપામાં સુંદરી, સ્વામા, રમણી લલના વગેરે શબ્દો લખાઈ શકે કે કેમ ? ન જ લખાય એમ નક્કી થયું. એ બધા શબ્દો તો લોહપુ પુરુષોએ સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની લોહપુતાને લીધે ઉપજાવી કાઢેલા છે. નારી શબ્દ એવા જ પ્રકારના શબ્દનું એક સ્વરૂપ છે. નરને માટે સરજેલી, નરને સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરાવીને બનાવેલી, નરને આધીન રહેનારી-એવા બાવ નારી શબ્દમાં ગુંથાયેલા છે. નારી શબ્દ સ્વતંત્ર નથી. "

ઉપરના કથનમાં સ્ત્રી વિષે બીજા શબ્દો માટે હાલ હું કંઈ કહેવા ઇચ્છતો નથી, પણ નારી શબ્દમાં ' સ્ત્રીશક્તિ 'ના તંત્રી-સ્ત્રીઓ જે બાવ માન્યો છે તે સંસ્કૃતના કોષ શબ્દકોશમાં કે સાહિત્ય ગ્રંથમાં વ્યક્ત કરેલો છે કે કેમ, અને વ્યક્ત કયો હોય તો તે શબ્દકોશનું કે સાહિત્ય ગ્રંથનું નામ જણાવવા ઇચ્છું છું. વળી ' નારી ' શબ્દમાં એવા બાવ છે તો ' દેવી ' શબ્દમાં દેવો બાવ છે તે પણ જણવું ઠીક પડશે. સભાઓમાં બાવણુકર્તા પોતાનું બાવણુ શરૂ કરતાં ' સન્નનો અને સન્નારીઓ ' એમ સંબોધે છે ત્યાં ' નારી ' શબ્દ પ્રત્યે ' સ્ત્રીશક્તિ 'ને અણુગમે કે લાંબો હોય તો સન્નારીને બદલે કયો શબ્દ વાપરવાની તે મુશ્કેલી કરે છે ?

વળી સંસ્કૃત સાહિત્યમાં શંકર ને અર્ધનારીશ્વર કહ્યા છે ત્યાં અને મનુસ્મૃતિ કહે છે કે યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તથા દેવતા, એ વાક્યમાં નારી શબ્દમાં પુરુષની લોહપુતા, તેને આધીનતા કે કયો બાવ સમાવેલો છે ? અને નરથી આધીન રહેનારી-એવા બાવ નારી શબ્દમાં ગુંથાયેલા છે, એમ ' સ્ત્રીશક્તિ ' માને છે તો ' શિષ્ય 'ની નારી જાતિ ' શિષ્યા ' નાં અને ' છાત્ર 'ની નારી જાતિ ' છાત્રા 'માં કયા બાવ ગુંથાયેલા છે ?

અને વ્યાકરણમાં ' નર જાતિ ' ' નારી જાતિ ' વગેરે શબ્દો વપરાય છે, તેમાં ' નારી જાતિ ' એ શબ્દને માટે કયો શબ્દ વાપરવો જોઈએ એ પણ મુશ્કેલી છે ?

હું તો માનું છું કે ભાષાના અનેક શબ્દોની પેઠે ' નારી ' શબ્દ માત્ર નર શબ્દનો નારીજાતિ સૂચક શબ્દ જ છે, એમાં એથી વિશેષ બીજો કોષ બાવ નથી. જો મારું કહેવું ખોટું હોય તો એ પત્રના તંત્રીશ્રી સમજવશે એવી આશા છે.

આ બધા પ્રશ્નોનો ખુલાસો ' સ્ત્રીશક્તિ ' કરશે એવી આશા છે.

તા. ૬. જે પત્રમાં મૂળ ચર્ચા પ્રકટ થઈ હોય તેમાં તે વિષેનું ચર્ચાપત્ર છપાવ્યું છે ઉચિત છે, માટે ઉપરનું ચર્ચાપત્ર ' સ્ત્રીશક્તિ 'ના તંત્રીશ્રી ઉપર મોકલાવ્યું હતું, પણ ત્યાંથી એમ લખાઈને પાછું આવ્યું છે કે " આ ચર્ચા અન્ય પત્રોમાં શરૂ થાય તે થઈ ઇચ્છનીય છે. " માટે આ ચર્ચાપત્ર ગુણસુંદરી તરફ મોકલું છું. * ' પાટીદાર ' મંદિર } નરસિંહલાલ ઇશ્વરભાઈ પટેલ

આજુદ

* સંસ્થાનુસાર આ ચર્ચાપત્ર મોહ પ્રસિદ્ધ થવા પામેલ છે.

સુહૃદ

“ જગતને સુહૃદીઓજ સુહૃદ રાખશે તેટલું તે સુહૃદ રહેશે. કુટુંબને કલ્પનાંતી ચીજીથી મેલ નહિ ચડવા દે તેટલા નહિ ચડે. સંસારને સૌસમીજ નીમળી ઇંદરો તેટલો તે નિર્મળ રહેશે. ”

—નાનાલાલ

મહાત્મા તુલસીદાસજીનાં ધર્મપત્ની એ એક આદર્શ કવૈત્રી હતી, તેમનું નામ રતનાવલી હતું. આશ્વાવરયાથીજ તે બહુ કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળાં હતાં. તેમની પ્રકૃતિ સરળ અને મિલનસાર હતી. બાળપણમાંજ તેમણે વાલ્મીકિ રામાયણ, પિંગળશાસ્ત્ર તેમજ ધર્મનું અધ્યયન કર્યું હતું. શિવપાર્વતીની ઉપાસના તો તે નિત્ય નિયમપૂર્વક કરતાં હતાં.

વિ. સંવત ૧૬૦૯ માં ૧૨ વર્ષની ઉંમરે જોરવામી તુલસીદાસજી સાથે તેમનું લગ્ન થયું. તે પતિભક્તપરાયણ સ્ત્રી હતાં. તેમણે પતિને સહજ ઉપદેશ કર્યો કે “ મારી કાયા નશ્વર છે. તેના પર આટલી બધી આશંકિત શી ! પ્રેમ શો ! પ્રભુને બજાએ તો મોક્ષ મળે. ” આ વસ્તુ તેમને કાવ્યદ્વારા સમજાવી. તુલસીદાસને તેના પર અનન્ય પ્રેમ હતો, એટલે તેની વાત તરતજ ગળે ઉતરી. તેમને નારીપ્રેમ ભગવત પ્રેમમાં પલટાઈ ગયો. અને જ્યાં પ્રવાહ બદલાયો કે તે ખીજાજ બની ગયા. એક અંધારી રાત્રે કોઈ પશુ ન જાણે તેમ ક્યાંનાં ક્યાં નીકળી ગયા. ગિચારી રતનાવલી તેથી ખૂબજ દુઃખી થઈ. આ પ્રસંગથી તુલસીદાસજી પણ અતિથય દુઃખી થયા પરંતુ તેમની લાગણીઓનું દર્શન તેમણે તેમના દુઃખમાં કર્યું છે. જે દુઃખના પ્રતાપે અનેક સ્ત્રીઓને આસ્વાસન મળે જ્ઞાન મળે ને તેમાંથી ઉપદેશ મેળવે, આપણું સાહિત્યનું સંરક્ષણ

કાર્ય હજી કેટલો બધો પરિશ્રમ માગી રહ્યું છે તેનો સહજ ખ્યાલ રતનાવલી જેવાં કવૈત્રીને અંધકારમાં રાખ્યાથી થાય છે. હિંદી સાહિત્યમાં પણ તેમનું ‘ રતનાવળી દુઃખ સંમદ ’ એ ન્હાનું પણ ઉત્તમ પુસ્તક છે. હું તેમાંથી બે ચાર દુઃખ વાંચકની સમક્ષ મૂકું છું. તેમણે પોતાનાં જીવનને લગતા દુઃખ લખ્યા છે ને તેની સાથે સાથે ઉપદેશાત્મક દુઃખ પણ છે.

(૧)

“દાય”સદન’ હી દો’ કદો લલો બાધ દિરદેસ,
રતનાવળી ને’ય અછ પિદિય કાંચ વિરોસ.

(૨)

સુલલ વચન અપકૃતિ ગરજ રતન પ્રેમ કે સાથ;
જો ચોકડ’ પતિ પ્રેમ સંજ ઇસ પ્રેમકી માય.

(૩)

હલ્દિ અનુસંગી વચન હું પરિનતિ દિધે વિચારી;
જો ન દોષ પછિતાવ હરા રતનાવળી અનુદારી.

(૪)

જનિ પેર કશ’ રજુ અદિ, કશ’ અદિ’ રજુ લખાવ;
રજુ રજુ અદિ અદિ હજુ રતન સમયકી બાત.”

આ ઉપરાંત સ્ત્રીઓને તેમણે ખૂબજ ઉપદેશ આપ્યો છે. બધાજ દુઃખ અહિં ઉતારવા સક્ય નથી. પણ આવા સ્ત્રીરતને આપણે કદી બૂધવા જોઈએ નહિ. ઉપરનું નાનાલાલનું વાક્ય સર્વાંશે ખરું છે કે સ્ત્રીઓ ધારે તે દરી શકે છે ને જીવન સર્વાંજ સુહૃદ બનાવી શકે છે.

—અખિલ હિંદ હિંદુ મહિલા પરિષદની બેઠક અમૃતસર ખાતે હિંદુ મહાસભાના અધિવેશનની સાથેજ મળશે. પરિષદના પ્રમુખ તરીકે શ્રીમતિ જર્નાલાઈ બેશીની વરણી થઈ છે.

—અમદાવાદની મહિલા પાઠશાળા તરફથી એક રંજન કાર્યક્રમ સંસ્થાની આર્થિક ખોટને પહોંચી વળવા પ્રત્યેક વર્ષની માફક આ સાલ પણ ત્રેમાબાઈ હોલમાં શ્રી. ચૈતન્યપ્રસાદ દિવાનજીના પ્રમુખપદે ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

—કલકત્તાની કેમ્પબેલ મેડીકલ સ્કૂલ અને હોસ્પીટલમાંની ૧૦૦ જેટલી મહિલા વિદ્યાર્થીનીઓ કેટલાક હુકમો અને શાળાના રક્ષણની અ-

પુરતી બેગવાઇને લીધે હડતાળ ઉપર ઉતરી છે.

—અમેરીકાની વેમેરલી ડાયેજના અભ્યાસ કરતાં શ્રીમતિ વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિતનાં પુત્રી કે. ચંદ્રવેખા પંડિતને ન્યુયોર્કના સુપ્રસિદ્ધ સાપ્તાહિક ‘ટાઇમ’ સાથે બેઠાવાનું નિમંત્રણ મળ્યું છે—હવે તેઓ હિંદની પરિસ્થિતિને લગતા વિષયો ઉપર લખશે.

—હિંદ, ચીન અને ખીન્ન કેટલાય યુરોપીયન દેશોના નમુના રજુ કરતું ઓઓર્ડુ આંતર-રાષ્ટ્રીય પ્રદર્શન ન્યુયોર્કમાં ખોલવામાં આવ્યું છે.

—પટણામાં ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદની પદ્મી જન્મ જયંતિ ઉજવવામાં આવી હતી—તેમાં પાંચ ઓઓની આ સંબંધમાં સરવસ કાઢવા માટે ધરપકડ કરવામાં આવી હતી.

—વડોદરાના શ્રી જૈન મહિલા ઉદ્યોગાલયનો ધનામ સમારંભ સૌ. હીરાબહેન પ્રાણલાલ નાણાવટીના પ્રમુખપદે થયો હતો.

—વડોદરાની તમામ શ્રી સંસ્થાઓ તરફથી લેડી વિદ્યામહેન નીલકંઠને બહેર માન આપવાનો એક મેળાવડો ગઈ તા. ૨૮મીએ વડોદરામાં યોજાયો હતો.

—વડસાડ મ્યુનિસિપાલિટીનાં માજી પ્રમુખ શ્રી. ગજરા-

બહેન નાયબાઈ દેસાઈનું અવસાન થયું છે—૨૫. બહેને પોતાના પતિ સાથે રહી વર્ષો સુધી જીવવાની સ્વતંત્ર સેવા કરી છે.

—વડોદરા ચિમનાબાઈ શ્રી સમાજનાં એક વખતનાં મંત્રી અને પછી વ્યવસ્થાપક સભાના સભ્ય શ્રી. મનુમહેન દેસાઈ વડોદરા મુકામે અવસાન પામ્યા છે.

—શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ વગેરે સાત પુત્રોનાં માતા શ્રી. પ્રભાવતી બોઝનું કલકત્તામાં તા. ૨૮મીના રોજ અવસાન થયું છે.

પૂજ્ય કેસ્તુરબા ગાંધી
છેલ્લા કેટલાક સમયથી હૃદયરોગથી હેરાન થઈ રહ્યાં છે—જો કે હવે જો હુમલાઓ હળવા થઈ ગયા છે.

સાહાર-સ્વીકાર

- (૧) દીપમાલિકા—શ્રી. હિવાળાબહેન વાલજીભાઈ બદ. (૨) આપણું લગ્ન ગીતો—સંપાદિકાઓ : સૌ. ધનિષ્ઠાબહેન મજમુદાર, સૌ. નિર્મળાબહેન બદ, સૌ. શ્રીદેવી શુદ. (૩) રૂપ લાલસા—લે. રાજકંઠ (૪) મારું બાળ—વિ. સ. ખોડેર. (૫) સંત કબીર—શ્રી. કિશનસીંહ સાવડા. (૬) શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજા બા. ૧-૨—શ્રી. ચીમનલાલ મ. ડાંકટર. (૭) વડોદરા—ચંદ્રચક્ર મણીસકર બદ. (૮) સૂરત : બા. ૧-૨—શ્રી. મંગેશરાય જ. પાઠકજી. જેના રીવ્યુ હવે પછીના વર્ષમાં આવશે.

ગાંધી

સાહિત્ય પરિષદનું સંમેલન :

સાહિત્ય પરિષદનું સંમેલન ભરાઈ ગયું, સાક્ષરો, લેખકો, કવિઓ અને સાહિત્ય-રસિકોનો ભારે જમશેરો વડોદરાના આંગણે જામી ગયો. સાહિત્યમાં પોતાને કંઈક પથ લાગેવળગે છે તેવું માનનારા સેંકડો જણ આ અધિવેશનમાં ગામ-ગામથી આગ્યા હતા. બહેનો પણ મોટી સંખ્યામાં, પરિષદના પ્રમુખસ્થાને પોતાનાં જ પ્રતીક સરખાં વિદ્યામહેન છે એવી પોતીકી બાવના અનુભવતાં આવી ગયાં હતાં.

*

એક દરે ઠરાવો જેતાં, પરિષદનો મુખ્ય ઠરાવ ગુજરાતે પોતાની યુનિવર્સિટી સ્થાપવાને લગતો હતો.

ગુજરાતની સમસ્ત પ્રજાના ૧૦-૧૫ ટકાની વસ્તીની આસપાસજ પરિષદ અટવાયા કરે છે, એ ખરેખર દિલગીરી અને શોકની રાત છે. ભણેલા ગણેલાઓને માટે-યુક્તાદાર સમેલાઓને વધુ પુષ્ટિદાયક આઠાર આપવા માટેની જ નેજવાઈમાં એ અટવાયા કરે છે,

એ સાચેજ ગુજરાતની બહુસંખ્ય પ્રજાને માટે કમનસીબ બીના છે.

આવાં પોતાની મેળે પોતાનો માર્ગ કરી શકે તેમાં શક્તિસંપન્નોની વધારે તો સૌ દોડી જાય છે, પરંતુ પોણીસો-એકી કે પંચાશી ટકાની ગુજરાતી પ્રજા માટે પરિષદ

પુરૂષોત્તમ નેતાગીરી નીબંધ

પુરૂષોત્તમ નેતાગીરી નીબંધ નીવડી છે એ અત્યાર સુધીના આપણા અનુભવોથી જોઈ શકીએ છીએ. ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્ત્રીઓ નેતૃત્વ લે તો જીવન સુખી ચાલે તે ખરું છે. તેઓથી નેતૃત્વ લેઈ સાહિત્યની પ્રગતિ અને પ્રચારમાં માર્ગદર્શન કરશે અને ગુજરાતને તેનો લાભ મળે છે એ ખ્યાલથી મને વધારે આનંદ થાય છે. આ કાર્યની સંપૂર્ણ સફળતા માટે હું તો એમજ ઇચ્છું છું કે પુરૂષો મહેરમાની કરી થોડો વખત પ્રમુખસ્થાન લેવાનો અપેક્ષાથી દુર રહે. —રમણલાલ વ. દેસાઈ

કંઈ જ કરતી નથી, એ દિલગીરી નહિ તો બીજું શું? પરિષદ વિદ્યાપીઠના ખર્ચ પાછળ પડી છે, પરંતુ અમે તો કહીએ છીએ કે ગુજરાતને એક વિદ્યાપીઠ ક્યાં નથી? મહાત્માજીએ શિશુઓનો નવો ક્રમ ઘોડી સાખરમતીને કિનારે એક મહાન વિદ્યાપીઠની સ્થાપના કરી

છે. ત્યાં (મને થોડાંધણી) દેશના જુદા જુદા વિભાગોમાંથી તાલીમ લઈ ગયેલા વિદ્યાર્થીઓએ દેશમાં શું કરી બતાવ્યું છે તે આજે કોઈથી અજ્ઞાત નથી. એ બાબત, આ ઠરાવને સમર્થન આપવા ઊભા થયેલા ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈએ તેમની ઉત્તેજક વાણીમાં જણાવ્યું હતું. છતાં મને એક ઠરાવો વધુ વિદ્યાપીઠો

ગૂજરાતને આંગણે રથપાય, એ દષ્ટિબિંદુએ
આ ઠરાવને અમે આવકારીએ છીએ.

*
ખીજે અમલનો ઠરાવ ગાંધીજીની
બંધનાવરથા પ્રત્યે ખેદ પ્રદર્શિત કરવાને
લગતો હતો. આવા સાદા ઠરાવ પર ચૂંથણી
ચાલે એ ગૂજરાતના મણેલા મણેલા વિદ્વાનોને
માટે સાચે જ શરમજનક લેખાવું જોઈએ.
છતાં પીઠ સાક્ષરોની એ મનોદશા પર જીવાન
વર્ગે જે વિજય મેળવ્યો છે તે માટે અમે
ગૌરવ અનુભવીએ છીએ. અને એ નવલોદિયા
માનસને અભિનંદન અર્પીએ છીએ.

*
એવો જ અમલનો એક ઠરાવ પ્રેમા-
નંદનું સ્મારક રચવાને લગતો પરિપદે પસાર
કર્યો છે. એને અમે અંતઃકરણપૂર્વક આવ-
કારીએ છીએ. પ્રેમાનંદ હતો કે નહિ, એના
નામે ચડેલાં નાટકો એનાં રચેલાં હતાં કે
નહિ, એવા એવા વિવાદો હવે આપણા
સાક્ષરો વચ્ચે ફેંદો દે તો વધારે સારું.
એને બદલે, એ (ભણે કહેવાતી) પ્રેમાનંદની
વાણીએ ગુર્જર ગૃહોમાં જે સ્થાન મેળવ્યું
છે, ગૂજરાતના નરનારીના અંતરમાંથી યાસે-
અનાયાસે એની વાણી વખતોવખત વહે છે
અને ચેત્ર માસમાં તો એનાં આખ્યાનો ઘેર
ઘેર આપણી બહેનોમાં ગવાય છે તે જોતાં
એ આપણો જનતાનો કવિ છે. એ ભણે
કવિવાણી ન હોય પરંતુ જનતાની વાણી છે,
એ દષ્ટિએ જોતાં એ પ્રજાના કવિનું એને
અનુરૂપ ભવ્ય સ્મારક રચાય, એનાં સર્જનોની
સંશોધિત આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ ઠરાવ તો
એટલું પણ આગજનતા પ્રત્યેનું નકશું
પરિપદે અદા કયું લેખાશે, એવું અમારું
નમ્ર મંતવ્ય છે. માત્ર એની સિદ્ધાંતિ તૈયાર
હરી વસોદરાના મોઢ જાહેર રથને મૂકવાથી
એ અર્થ સરવાનો નથી; પરંતુ એની
સંશોધિત વાણી ગુજરાતમાં ધરે ધર પહોંચી
જાય એની યોજના કરવાનું પરિપદે દાઘ
ધરવું જોઈએ.

આમ એકંદરે આ સુખ્ય ઠરાવોમાંનો
છેલ્લો ઠરાવ પણ જો પરિપદ સક્રિય રહે
અપનાવશે તો તેણે ધણું કયું લેખાશે. બાકી,
મૂળરાજ શતાબ્દી સંબંધે જે વર્ષ થયાં
પરિપદે ઠરાવ કર્યો છતાં કંઈ જ કયું નથી,
તેમ જો એ ઠરાવ કામગીર પર જ રહેશે તો તો
પરિપદનું આજે જે વગોવણું ઠેરઠેર થઈ રહ્યું છે
તે ચાલુ જ રહેશે. શ્રી. વિદ્યાબહેનને આટલું
તો કરવા અમારી નમ્ર વિનંતિ છે.

*
શ્રી. કર્તુરખા ગાંધી :

શ્રી. કર્તુરખા ગાંધીની અરવરથ તબિ-
યતના સમાચારો જનતામાં પ્રસરતાં ઠેરઠેર
ચિંતાની લાગણી વ્યક્ત, કરવામાં આવે છે.
મહાત્માજીનાં જીવનસાથી અને એમનાં કાર્યોમાં
સદા સાથ આપનાર કર્તુરખાને એમની એવી
નાદુરસ્ત તબિયત વખતે પણ સરકારે તેમને
જેલુકત નહિ કરવાનું જાહેર કયું છે.
ખરેખર, આવી નાદુરસ્ત તબિયત છતાં તેમને
બહારની ક્ષવા નહિ લેવા દેવાનું નિર્માણ
કરનાર સરકાર માટે અમે કંઈ જ નહિ
લખનાં, અત્રે માત્ર મોન જ સેવીને બેસી
રહીએ છીએ.

ઘણું જીવો કર્તુરખા

*
સાહિત્યકારો અને "રામરાત્ર્ય" :

પંડોદરામાં સાહિત્ય પરિષદનું સંમેલન
ગળ્યું તેજ અરસામાં કમા અને સાહિત્યની
ચરિતાસંગમ સરખું એકભવ્ય મિલન થયું હતું.

એના મૂળ કારણમાં રચાનિક પ્રભાવ
દૌકીજના સંચાલકો સાથે ઠેકાકા સાહિત્ય-
રસિકોએ સાહિત્ય પરિષદને પોતાને આંગણે
આગંતવા સૂચના કરતાં તેને વધાવી લેવામાં
આવ્યું હતું અને તેજ અરસામાં પરિષદના
નિકટ સંપર્કમાં રહેતા પ્રકાશ પિકચર્સના
સંચાલકોએ એમના પ્રતિનિધિ શ્રી. યાજ્ઞિકને
આસ મોકલ્યા હતા.

આમંત્રણ અનુસાર પરિષદમાં વધારે

સાક્ષરો, લેખકો, પત્રકારો વગેરેએ, આ પ્રસંગે ખાસ યોગ્યતામાં આવેલા ખેડમાં હાજરી આપી હતી. તેઓને આવકાર આપતું દુક પ્રવચન મધ્યંતરમાં સ્થાનિક સાહિત્યકારો શ્રી. નટવરલાલ શેઠ, શ્રી. હરિ-રાય છુય, શ્રી. મણિભાઈ વ્યાસ તેમ જ શ્રી. ધૂમકેતુ અને શ્રી. યાજ્ઞિકે કર્યો હતો. અને 'રામરાન્ય' સરખી મળ્ય સાહિત્ય અને કલાકૃતિ પરત્વે પ્રશંસાનાં પ્રબોધો વેર્યો હતાં.

છેલ્લે શ્રી. કનુ દેસાઈને કુલદાર કવચી વગેરે થઈ ખેડ પૂરો થતાં "રામરાન્ય"ની અદ્દ-શુત રચનાને વખાણતાં સૌ વિદાય થયાં હતાં.

સુભાષભાણુનાં માતૃશ્રીનું અવસાન :

આજે કહે છે કે, સુભાષભાણુ દુશ્મનને મળી ગયા છે. બલે એ મળી ગયા હોય, પરંતુ એક વખતના રાષ્ટ્રીય મહાસમાના પ્રમુખનું પદ શોભાવવાની લાગણી ધરાવનારનાં જન્મદાત્રીનું ગદ્ગદ તા. ૨૬ મીના રોજ અવસાન નીપળ્યું છે.

આજના રાજદારો આંધીના સમયે સુભાષભાણુ આજે બલે રાજદ્રોહી છે, પરંતુ આવતી કાલે યુદ્ધ બંધ પડતાં અને સંભોગો સુધરતાં 'વા અન્ય પ્રકારે, એજ દ્રોહી રાજદ્રોહી બની જાય તો તે પણ બનવા જોગ છે. એવા નગનાં વીર જનનીના પરત્વે-એ સન્નારીના નિધન પ્રત્યે અગે હાર્દિક શોક અભિવ્યક્ત કરીએ છીએ.

સ્વ. શ્રી. મનુબહેન દેસાઈ

૨૪. શ્રી મનુબહેનનો અમે અત્રે શું પરિચય આપીએ ? સૌમ્ય, શિષ્ટ અને વિવેકી મનુબહેન મિત્રભાષી હતાં. સ્વોસેવાનાં કાર્ય-ક્ષેત્રમાં તેઓ એક અગ્રગણ્ય સેવિકા હતાં. વડોદરાની વિવિધ સ્ત્રીપ્રવૃત્તિઓમાં તેમનો અગ્રભાગ રહેતો.

એવાં એ બાવનાશાળી મનુબહેન દેસાઈનું ગદ્ગદ તા. ૫મી ડિસેમ્બરના રોજ ત્રણ માસની ગિભારી બાદ દુઃખદ અવસાન નીપળ્યું છે.

૨૪. મનુબહેન વડોદરાનાં શ્રી ચિમનાબાઈ સ્ત્રીસમાજનાં એક વખતે મંત્રી હતાં અને વ્યવસ્થાપક મંડળનાં સભાસદ તરીકે એ પદે

રહીને સમાજની તેમણે મારી સેવા બજાવી હતી. અને ધણાં વર્ષોથી તેમના અવસાન કાળ સુધી તેઓ એ સમાજનાં સભ્ય રહ્યાં હતાં. એ સમાજને પણ એમના અવસાન પ્રત્યે પોતાની જાડી 'લાગણી' વ્યક્ત કરતો નીચે પ્રમાણે દરાવ પસાર કર્યો હતો :

"શ્રી ચિમનાબાઈ સ્ત્રીસમાજ, વડો-દરાની તા. ૫-૧૨-૪૩ ના રોજ મળેલી, આ સભા, સમાજનાં એક વખતનાં મંત્રી, તથા હાલ વ્યવસ્થાપક મંડળનાં સભાસદ, અને સમાજની ધણા જ સત્સાદપૂર્વક સેવા કરતાં, એવા શ્રી મનુબહેન દેસાઈના અકાળ અવસાન માટે, પોતાની જાડી શોકની લાગણી પ્રદર્શિત કરે છે.

પ્રશુ સ્વર્ગસ્થના આત્માને પરમ-શાંતિ આપો.

(સહી) સૌ. હરિભોજ નાણાવટી પ્રમુખ, શ્રી ચિમનાબાઈ સ્ત્રીસમાજ, વડોદરા

ઉપરના દરાવના રાખે તેમની ઝોગખ આપવા માટે પૂરતા છે. અમે એમના મોરેનાં પ્રશસ્તિ વચનો અહીં વ્યક્ત કરવાને બદલે માત્ર ઉપરના દરાવ દ્વારા અમારી ૨૪. મનુબહેન પ્રત્યેની જાડી લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ અને "ગુણસુન્દરી"નાં વાચક બોલે સ્ત્રીસમાજનાં એક સેવાભારી કાર્યકર્તા બેન ગુમાવવા માટે ખરેખર, શોક મનુભવશે.

પ્રશુ સદ્ગતના આત્માને પરમશાંતિ બક્ષો, અને તેમનાં કુટુંબીજનો. પર આતી પડેલી આ અણધારી આશ્ત તેમને સદન કરવાનું બળ આપો એ જ અમારો તે પરમનિયંતા પ્રશુ પ્રત્યે એ બંદન માટે અંતિમ પ્રાર્થના છે.

મુંદરતા અને સ્વચ્છતા જાળવવા આ ત્રણ વસ્તુઓનો
નિયમિત ઉપયોગ કરો

ડાહરની કળી જેવા
દાંત માટે
આર્યન ટુથ પેસ્ટ
ફારમ્યુલા
ડૉ. પી. ધારજલકર
હાલના ડોક્ટર

ઠંડાના ચહેરાને
કરમાવા દે નહિ.
વાપરો :
આયન
સ્નેહ

ઠંડાઈમાં વધારો
કરવા માટે
આર્યન
ફેસ પાવડર

અમારી એક સાખા દુકાન સમયમાં
ખીલીએના સુક્રમે ખોલવામાં આવશે
અને

ત્યાંના કારખાનામાં
સ્પીરીટ, ટીંકચર્સ
તથા

ઈતર રસાયણો ખનાવવામાં આવશે.

ધી ઇન્ડિયા કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ

કારખાનું :
પુર્વ ખાણ, વિલેપારલે

ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લીમીટેડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફીસ :
હર, સ્ટોક એક્સચેન્જ
ન્યુ બિલ્ડિંગ, હામ રોડ,
મોટ, મુંબઈ

સોલ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ
માણેકજી એન્ડ સીડીઆ
કાલબાદેવી રોડ,
મુંબઈ ૨

પડી ચૂકેલ છે

ગ ઈન્ડિયા રેકર્ડ ઝ

ઉપર.....

ડી પ્રોડકશન
ચિત્ર

આયર્નિટિક નાટક
સમાજના સામાજિક
નાટક

રાક્ત

ગાયનોની રેકર્ડઝ

સવા રૂપીયો

મેમ. પી. ૬૪૯
વાન કે ઘર દિવાળી હે
પકડો હાથ મનમોહન

ના ગાયનોની રેકર્ડઝ
ડી. એ. ૧૧૨૬૬
હો નંદલાલ
માત્રમ રાતનાં સોજીલાં.

મેમ. પી. ૬૫૦
ન આડો,
સુમ્હારી મરઘ
'આધ રે.'

ડી. એ. ૧૧૨૬૭
ફુનિયા, ફુનિયા
ભાગ ૧-૨

મેમ. પી. ૬૫૧
મનમોહી પાતે બોલ
રાત સુહાની.

રાજકમલ કસામદિર
ચિત્ર

ક્રિ

શકુન્તલા

ના ગાયનો સાંભળો.

: સોડર તાજાદે નોંધાવો :

! નેશનલ ગ્રામોફોન રેકર્ડ
મેન્યુ. કંપની લિં

૧૦ જાન્યુઆરી ૧

નવા પરસમાં તમારી લાયબ્રેરીમાં
નીચેનાં પુસ્તકો વસાવી દ્યો

ગુજરાત અને એના સીમાપ્રાંતોના પરમારો
અને ચૌહાણોના વીરતા અને નેક-ટેકના
ઇતિહાસનું મૂર્ત સ્વરૂપ હૂણડૂ રીતે રજૂ
કરતો વાતાનો અનેઓઝો ઐતિહાસિક ગ્રંથ

'પરમાર ધારાવધિવ
ભાગ ૧-૨] ક્ર [મૂલ્ય રૂ. ૮)

બુલહકખંડા દેવડા

ભાગ ૧-૨ મૂલ્ય રૂ. ૬૪
આ ઐતિહાસિક નવલને દરેક પુસ્તકાલયે
વસાવવી જ પડશે.

ક્ર

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો ઇતિહાસ
જાણવા માટે વસાવો

મહાસભાનો ઇતિહાસ
ભાગ ૧-૨-૩

મૂલ્ય ત્રણે ભાગના રૂ. ૧૧).

૨

ગુજરાતનાં બે મહાનગરો

વડોદરા અને સુરત

મૂલ્ય ૦-૮-૦ ભા. ૧-૨ મૂલ્ય રૂ. ૧૧
બાળકો અને યોદરોને આ બે મહાનગરો
નો પરિચય રસમય શૈલીએ આપે છે

મંગાવવા માટે આજેજ લખો:-

લુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ-

રાવપુરાં, વડોદરા.

ગુણશુન્દરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

કેળુઆરી : ૧૯૪૪

જીવન વસંત

ઉક્તાએ સાગર શા ઉર ઉભરાય પહેન,
પ્રેમે સમિરણુ હૃદય;
જીવજીવ શાં માન મારા કંઈ દલુકના,
હુલડાંની માળા ગુંથાય
ગુખરે મલકતી જીવાળ કેરી પાંખડીએ,
મણ્ય પવિત્ર અસરાય
આશાના તેજ ભરી અમકતી પાંખડીએ,
હેયામાં પ્રેમ વિક્રમાય
મૃગમદની બિન્દી મારે વાલે ગુલાય પહેન,
જીવન વસંત મધુસ્વાય;
મેંદીના પાત મારા ચરણોએ ફોડે પહેન;
અન્નિકા અમૃત ડોળાય.

ધૈર્યચન્દ્ર ૨. જીવ

વત્રી :
સો. જયવતી દેસાઈ,
સદવત્રી :
કુ. વનગાળા દેસાઈ, ડ. એ.
સો. રમા ઠાકોર ની. એ

આવે છે !

*

‘જવાબ’ની સર્જક સંસ્થા

ઓમ. પી. પ્રોડક્શન્સ
સહયોગ રજુ કરે છે.

*

કો ન ન ના

કલ કંઈની
રવર માધુરી
સદુના
અંતરમાં
શીતળ
સંવેદનો
જગાડી જશે.

*

હૉસ્પીટલ

સાથે :

જહર ગાંધી
આહીનચોધરી
કૃષ્ણા રબીન
પ્રમોદ પુલસી
અધ્યા-પૂર્ણિમા
દેવબાલા વગેરે.

દિગ્દર્શક : મુશીલ મહુમદાર
સંગીત : કમલ દાસગુપ્તા

*

મુખ્યદ
દેવ દેવ
હ સી ને
બી મા ર
બની જશે.

*

સત્વર રજુ થશે !....

નામાંકિત
ડૉક્ટરો

શક્તિ માટે

નામાંકિત
દવા જ

બતાવે છે

ઝંડુનું નામાંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ
નળજાં સળજાં બધાને ઉપયોગી છે. સાબાં
માણસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે
છે, અને માઠાંને, માંદગી પછીની નળજાઈ
નાબુદ કરી, નવજીવન આપે છે.

ઝંડુનું રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને
તાકીદે તાઝગી આપનાર છે. અને તેથી નાનાં
બાળકો તેમજ મોટાં સૌ
કોઈ સહેલાઈથી લઈ શકે છે
પોષણ આપનાર, સ્ફુર્તિ
આપનાર અને ખાસ કરીને
લોહીની લાલી વધારનાર—

ઝંડુ રકતો
ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

ઝંડુ

રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

એક વાર અસ્થ અનુભવો !

ઝંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-૧૪

વડોદરાના એજન્ટો :—

- (૧) વેદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર કું,
- (૨) મેમસ બી. એમ. ઠક્કરની ફા.

ઢાવર પાસે, વડોદરા.

સુંદરતા અને સ્વચ્છતા જાળીવવા આ ત્રણ વસ્તુઓનો
નિયમિત ઉપયોગ કરો

ડાહરની કળી જેવા-
દાંત માટે
આર્યન ટુથ પેસ્ટ
ફારમ્યુલા
ડૉ. પી. ધારગલકર
હાલના ડોહર

૦ તમારા ચહેરાને ૦
કરમાવા દો નહિ.
વાપરો :
આર્યન
સ્નો

૦ સૌંદર્યમાં વધારો ૦
કરવા માટે
આર્યન
ફેસ પાવડર

અમારી એક શાખા ટુંક સમયમાં
ખીલીમોરા મુકામે ખોલવામાં આવશે
અને
ત્યાંના કારખાનામાં
સ્પીરીટ, ટીંકચર્સ
તથા
ઈતર રસાયણો ખતાવવામાં આવશે.

ધી ઇન્ડિયા કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ

કારખાનું :
પુર્વ બાજુ, વિલેપારલે

ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.૦

રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ :
દર, સ્ટોક એક્સચેન્જ
ન્યુ બિલ્ડિંગ્સ, હામામ રોડ,
કોટ, મુંબઈ.

સોલ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ
માણેકજી એન્ડ સહીયા
કાલખાદેવી રોડ,
મુંબઈ ૨

આવૃત્તિ અને સ્થાપક : રવ. જયકૃષ્ણ ના. વર્મા.

તંત્રી :
સૌ. જયવલી દેસાઈ

ગુણસુન્દરી

સહતંત્રી :
કે. વનખાળા દેસાઈ જી. એ.
સૌ. રમા ઠાકોર બી. એ.

અવસ્થાપક : નંદવરલાલ ઠાકર : હાહાશામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

પૃ. ૪૧ મું]

દેખુઆરી : ૧૯૪૪

[અંક ૬]

અનુક્રમણિકા

વસંતનું ચૌવન : શ્રી. સારંગ ૩૨૬
વસંત : શ્રી. મનુભાઈ ત્રિવેદી ૩૩૦
ઉર્મિલા : ડૉ. અમૃતલાલ દ. પટેલ ૩૩૧
સોનલ : શ્રી. વિનોદરાય લ. અંતાણી ૩૩૨
મૂતન નારીની નૃણુકતા : શ્રી કનેયાલાલ જ. શાવળ ૩૩૩
પૃથ્વિ ગુજરાતની સ્ત્રીઓ : શ્રી. હુન્નરસી ધરમસી સંપત્ત ૩૩૭
એકંતો બદમાશ : શ્રી. 'અ' ૩૪૩
પતિ-પત્ની : શ્રી. જ્ઞાનુ જ. શુક્લ ૩૪૭
સ્ત્રી આરોગ્ય : ડૉ. ધર્મી ૩૫૦
મંજરી : શ્રી. જાગૃષ્ણ જોશી ૩૫૬
દિલમંડ-સાથ દૂર, દૂર ! : શ્રી. રામમોહનરાય જશવંતરાય ૩૬૪

બાલવિભાગ

તંત્રી : નાગરદાસ ઇ. પટેલ

સુરજદેવ : શ્રી. ચંદ્રકાન્ત મ. ભટ્ટ ૧
કેવડા : સૌ. કમિલા ઠાકોર, બી. એ. ૨
ગાય લાવોને ગોતી : મીરાબાઈ ૪
કાળીઆરની હાહાણી : શ્રી. રમણલાલ નં. સાંઈ ૫

વાર્ષિક લવાગમ : દિન ૬ માટે રૂ. ૪-૮-૦૦ : વિદેશ માટે શિલોમ દસ : છુટકે નકલ દશ આના

સોનાના સુંદર અલંકાર

મોની ઘડે છે તેવી જ રીતે 'ખાલવિનોદનું' ખાલસાહિત્ય '
ખાલકોના સંસ્કાર ઘડે છે. તમારા ખાલકો માટે

'ખાલવિનોદનું' ખાલસાહિત્ય 'વસાવો.

* 'ખાલવિનોદ' ના બે સેટમાં ૭૦૦ ચિત્રો,

૧૫૦૦ પાનનું વાચન ને ૪૨ પુસ્તકો છે.

દરેક સેટના સુદર બોક્સના રૂ. ૫-૧૨-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૨-૦

બેક સેટના બે બોક્સના રૂ. ૧૧-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૧-૪-૦

* 'અશોક' ના આઠ સેટમાં ૧૦૦૦ ચિત્રો,

૩૭૦૦ પાનનું વાચન ને ૮૩ પુસ્તકો છે.

દરેક સેટના મનોહર બોક્સના રૂ. ૩-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦-૮-૦

આઠ સેટના આઠ બોક્સના રૂ. ૨૮-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૨-૮-૦

~ ખાલવિનોદનું ખાલસાહિત્ય સર્વોત્તમ છે.

એક દરેક બોક્સના રૂ. ૨૮-૮-૦

વી. પી. ખર્ચ રૂ. ૩-૮-૦

+ તમારા બુકસેલર પાસે માગો

અથવા આજે જ લખો—

ખાલવિનોદ ને અશોકના
ખાલસાહિત્યના સેટ લખો

ખાલવિનોદ કાર્યાલય

૧૪૯, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

વડોદરાના એજન્ટ—ખાલવિનોદ કાર્યાલય, ખાલવાડા-વડોદરા.

પુસ્તક ૪૧મું

ફેબ્રુઆરી : ૧૯૪૪

અંક ૧ હો

વસંતતું યૌવન

ધરતી અનંગ રંગ ધારે,
ઋતુરાજ આજ યૌવનને આંગણે.

વેડું વેડું હું ઉરનો શુભાલ,
ઋતુરાજ આજ યૌવનને આંગણે.

મનકાના મોર ધીડું ધીડું ટહૂકને,
અંતરના કોડ કેડું વહેણ નરી રોકને,

નેલે છલકે ના ઉરનો ખરાગ;
ઋતુરાજ આજ યૌવનને આંગણે.

હલકે હલકે ના અંતરનો રાગ
ઋતુરાજ આજ યૌવનને આંગણે.

શાને ના હલકાવું અંતરના રાગને !
શાને ના છલકાવું ઉરના ખરાગને !

રોકથું રહેશે કયમ અંતરનું વહેણ !
ઋતુરાજ આજ યૌવનને આંગણે.

મનમોર કયમ મોકલે ના કહેણ !
ઋતુરાજ આજ યૌવનને આંગણે.

ધરતી અનંગ રંગ ધારે
ઋતુરાજ આજ યૌવનને આંગણે.

અંતર અનંગ રંગવારે !
ઋતુરાજ આજ યૌવનને આંગણે.

શ્રી. કામરંગ

વસંતનો આ અવસર અમૂલ્યો માનવી,
 હૈયામાંથી કાઢે શીત ઉદાસ ને;
 રથળ રથળ માંહે કેવાં ફૂલ હસી રહ્યાં !
 હૈયામાં ચીલાવે એવાં હાસ્ય ને.
 વસંત વન ને મનમાં શોભા સીંચતો. ૧
 કોયલડીના જગ્યા સૂર અમોલકા,
 જગવો ખીટા હૈયામાં એ સૂર ને;
 એને લાંબું રૂપ અનૂપનું સોજીકું,
 ચિતો, ચેતો, રૂપ અનૂપ ન દૂર ને
 વસંત વન ને મનમાં શોભા સીંચતો. ૨
 આ જ ધરામાં વાયા શીળા વાયરા,
 આ જ ધરામાં ખરી પડ્યાં ફૂલ ઝાડ ને;
 આ જ ધરામાં આજ ખીલે છે ફૂલડાં,
 ફૂલડે ફાલી વનરાવનની વાડ ને.
 વસંત વન ને મનમાં શોભા સીંચત. ૩
 પૂણ્ય ધરાનાં, ધરણી કેરા પ્રાણનાં,
 પ્રશન્ન છે કે આજે રૂપ વસંત ને;
 એના રૂપશે છવત મનની ચેતના,
 એના કરમાં ધરણીધરનો તંત ને.
 વસંત વન ને મનમાં શોભા સીંચતો. ૪
 કેવાં હાસ્ય વહાવે લોભ વધામણે !
 કેવાં નાચે કુદરત કેરાં ખાળ ને !
 એક આત્યારે અવળે મોઢે માનવી,
 ખીલે તર્જી ને એલે જૂઠું કરાજ ને.
 વસંત વન ને મનમાં શોભા સીંચતો. ૫
 અવળી એના મનની ચાલે ચાલ ને
 છાંયે એને વફને ઘોર વિનાશ ને;
 બળતો જળતો ખાળે જગને માનવી,
 પ્રભુએ જેમાં પૂરી મનની આશ ને.
 વસંત વન ને મનમાં શોભા સીંચતો. ૬
 આજે ગઈ તે કાલે શોભા ખીલશે,
 વણુ રૂબારૂ નહીં માનવને - ઉર ને,
 તોપ ધડકે છે ને જગ સંતાપતો.
 જગને રીઝવે કોકિલ કેરો સૂર ને.
 વસંત વન ને મનમાં શોભા સીંચતો. ૭
 અમર સદા છે સુંદર ફૂલડું ખીલકું,
 અમર સદા છે કોયલડીનું ગીત ને;
 ફવંસ મળી માને છે મોહાઈ કઈ માનવી,
 જન્મ મળી છે વસંત દેરી થત ને.
 વસંત વન ને મનમાં શોભા સીંચતો. ૮

ઉર્મિલા

[તુલસીદાસ અને વાલ્મીકી રામાયણ જેમણે વાંચી હશે તેમને લક્ષ્મણની પત્નિ ઉર્મિલા સંબંધી થોડો ઉલ્લેખ આવતો. પુનઃતકામા જોયો હશે પરંતુ રામાયણના આખા કવિદાસમાં ઉર્મિલાને મહત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું નથી. તટ્યપણે આપણે વિચાર કરીએ તો આપણને જશ્વરી કે સીતાના ત્યાગ કરતા ઉર્મિલાનો ત્યાગ થતો મોટો અને દસોડો ભરેલો છે. દોઢી ભાષાના મહાન લેખક કવિ મૈથિલીશરણ ગુપ્તે “ સાકેત ” નામનું કાવ્ય લખ્યું છે જે એક આધુનિક લેખકે લખેલી રામાયણ છે. આ કાવ્યમાં તેમણે ઉર્મિલાનું વ્યક્તિત્વ અને તેનું અગ્રવર્તી સૌંદર્ય અને આત્મત્યાગનું રામાયક વર્ણન કર્યું છે. આ કાવ્ય આપણે ન્યારે વાંચીએ ત્યારે આપણને એમ જરૂર લાગે કે કવિ વાલ્મીકી અને તુલસીદાસે ઉર્મિલાને જાણ્યાનું થયું હશે. અન્યાય ક્યો છે. કવિશ્રી મૈથિલીશરણના “ સાકેત ” કાવ્યમાંથી ઉર્મિલા વિષે જે ઉલ્લેખ છે તેનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે જેમાની સાત કડીઓ કવિશ્રીના કાવ્યનો આછો અનુવાદ છે અને બાકીની ચાર કડી જે કાવ્યના સાર રૂપે છે તે આ લેખકની છે.]

∴ : મિથ્ર છંદ-વસંતતિલકા અને ઉપગતિ : :

આહ્વાદથી અરુણુનું પટ પહેરી ગ્રેમે	તેના દીસે લટકતા કુમળા કરોળે,
આ કાણુ બાકા અહિંયા ઉભી છે ?	સૌન્દર્ય રસે કર-વલ્લીઓથી;
દેતી પ્રકાશ કિરણો ચક્રી ક્રાંતિ કેરાં,	રત્ને જડયાં ભુષણુ, દેહ લતા દીપાવે,
ઉપા ઉભી શુ ! ધરી નારી દેહ !	૧ ને દેહ કાન્તિ દીસતી સુનેરો. ૧
શું હેમની સજીવ આ પ્રતિભા દીસે છે ?	ગદિરમાં દીસતી શું રમણીય દેવી ?
સૌન્દર્ય પૂર્ણ વિધિએ રચેથી;	સૌન્દર્ય જેનું સંધર્ષે જરે છે;
દીસે લતા, કમળ કોમળના સમી જે,	શું સ્વર્ગનું સુમન કો જગમાં ખીલ્યું આ ?
૭ ધન્ય શિશુ તણી આ કળાને.	૨ છે ઉર્મિલા નાગ, મધુર જેનું ૭
ત્રિ વિશાળ દીસતાં, મૃગ-નેન જેવાં,	સીતા મહા, જગતમાં સતી એ ગણાતી,
ડીરે જડયાં, નીલમ હોય જાણે;	ના, ઉર્મિલાની જરી કિર્તિ ઝાંખી;
ના બન્યા અધર સુંદર પદ્મ રાગે;	સીતા સહી થકી નહિ પતિનો વિયોગ,
સીતીસમા દંત, દીસે રુપાળા.	૩ શ્રી રામચંદ્રે વિનવી છતાં યે. ૮
તું બન્યું હૃદય, કહેશે કહીંથી ?	સાથે ગષ્ટ વન મહિં પિયુ સાય રેવા,
યાથી હૈયું, બનીયું ખરે તે;	નારાજ વ્હેરી લપ્ત નાચની ને;
તું બન્યું હૃદય કોમળ ગ્રેમથી જે,	ને ઉર્મિલા વિગ્ધ ત્યાગની મુર્તિ હા એ !
૫ તુલ્ય તેની કંઈ વરણ દીસે.	૪ કુઝે સહે હા ! પતિનો વિયોગ. ૯
રણે દીસે ધવલ કુંડળ ગોળ રુપાં,	કાષો ખરે સરળ મારગ નાથ કરે.
પોલ . રાનાં, વળી કેશ કાળા;	બ્રાતાની સેવા કરવા તણે જે;
તિભરી દમકતી સુર-દામની આ,	સૌ રાજ્યવૈભવ તજી ધરી શ્વેત વસ્ત્રો,
તેથી ન્યારે નીરખે નવોડા.	૫ ને રાજમાના તણી કીધી સેવા. ૧૦

સીતા તણી શિષ્યગતિ બસે જગે હો,
છે ઉર્મિલાનું, વિરહું મતિલવ;
સૌન્દર્ય ત્યાગ, શીવ તણી મુર્તિ દીસે તે,
૧ ! ઉર્મિલા ! છે તુજ સ્થાન ન્યારું. ૧૧

૬૧ અમૃતલાલ વ. પરેલ.

સોનલ

:: દાદા બો દીકરી, વાગ્ડમાં ન દેશો રે સહી—એ રાગ ::

સુણુને સાહેલડી, સુણુને સાહેલડી,

સોનલની વાતલડી રે સહી,

આં દુનિયામાં કોટી સોનલથી બેનડી રે...સુણુને

મોટાં તે ગામમાં, મોટાં તે શેઠની,
હવેલી ઝગમગતી રે સહી
આજે છે કોડીલા કુંવરના લગનીયાં રે...સુ
કોડીલી સોનલ, મનમાં આનંદ ધરી,
મોટા શેઠ ઘેર આવી રે સહી,
વિંટળાણી સૌ સરખી સાહેલડી બાળવા રે...સુ
નાની તે નણુદી, બાળીને બાળતાં,
રોજ થઈ ખૂબ મળતી રે સહી,
આવાં તો જાણીએ સંગાથે નીત રહું રે...સુ
સાસુ નણુંદને, પાડા પાડોશમાં,
સોનલની વાત ચાલી રે સહી,
આવી વહુ તો પૂણપણાને સાંપડે રે...સુ

૧ સંસારમાં, ફરતી દુનિયામાં,
... વખાણે રે સહી,

૧ નણુદી ને સાસુના મોચડાં રે...સુ

સાસુ સોનલની, સસરા પાસે જઈ,
મોટેથી બહાણતી રે સહી,
લાબ્યા ક્યાંથી આવી કુમારના રાંખણી રે...સુ
કામ કરે ના મારું, કાધુ કરે ના,
એવી વહુને કરવી તે શી,
પીયરીએ જઈ કરતી વગોણાં આપણા રે...સુ
મારા નહોં આવશે, સુખનાતે દહાડા,
બોગવતી ને સાસુઓ સહી,
આવી વહુ લાવીને કીધી મને દુઃખણી રે...સુ
નાની ચળરાકશી, કમળાદોડી જઈ,
બાપુંજી પાસે ખોતી રે સહી,
બાપુંજી સાંભળજે વાતલડી માહરી રે...સુ
બાળીજી ખોસતાં, પીયર - ધરમાં,
આપણાં ધરતી કલાણી રે સહી,
આવાં વગોવણાં બાળીજી થા કામનાં રે...સુ

મોટાં તે શેઠના, મનમાં ઠસાવીયું,
સોનલ વહુ નવ સારી રે સહી,
આજે ને આજે રે હું કહી દઉં કાન્તને રે...સુ
સાંકે ફરી ફરી, આપ્યો બ્યાં કાન્ત ઘેર,
મોટાં તે શેઠ બોલે રે સહી,
સોનલને રાખે તો અમારાં ધરમાં નહોં રે...સુ

૨ જાંખા અપટ એ, દીવાના તેજમાં,
મેડીએ કાન્તજી બેઠો રે સહી,
સોનલ રાણી મોડી રાતડીએ આવીયાં રે...સુ
દીવા ઉજવાળી, પલંગ પાસે જઈ,
સોનલ રાણી બોલે રે સહી,
આજે આવા શાને દીસો છો કાન્તજી રે...સુ
બોલે છે કાન્તજી, શાણિ સાંભળજે,
માતાને નવ મમતાં રે સહી,
આજે આપણે છેલ્લી વખતે બોલ્યું રે...સુ
કહીને આટલકું, મૂજતાં મૂજતાં,
કાન્તે હાથ લગાવ્યો રે સહી,
રૂપાનો ઝળહળતો ખાલો ઝાલીઓ રે...સુ
હાં તો પીયે છું, પીયું કું અથવા,
જેથી કંકાસ નારી રે સહી,
બોલીને મુખ આગળ ખાલો આણીયો રે...સુ
ખાલો કુંટાવી લઈ, સોનલ રાણીએ,
પટ પટ કરતો પીયો રે સહી,
થોડી રે ધરીયુંમાં સોનલખા થોડીયાં રે...સુ
પરણાતી ચુંદડી, સરખી ઓઢાડીને,
નીચે કાન્ત જઈ બોલ્યો રે સહી,
સોનલ મજા, માતાજી, અમે કું બાઉ છું રે...સુ
સુખેથી રહેજે, મા બાપ બહેન સૌ,
સોનલ સ્વર્ગે વળાવી રે સહી,
હું તો મારે સોનલ-સરખણમાં બની રહું રે...સુ

વિનોદરાય લ. અંતાણી

નૂતન નારીની નાજુકતા

લેખક :
શ્રી. કનૈયાલાલ જી. રાવળ

વર્તમાન યુગે અને વિદ્યાને પુરુષ કરતાં સ્ત્રીના જીવનને બારે અસર કરી છે. અનેક પ્રકારનાં સગવડ અને મોજશોખનાં સાધનો વિકસી રહ્યાં છે. આધ્યાત્મિક વિષયમાં નાદારી દેખાય છે; શારીરિક શ્રમ માટેની તકલીફો નહિવત્ થઈ છે; ફક્ત બુદ્ધિના અખાડાની તાલીમ અનિવાર્ય થઈ પડી છે. વાણીની સમવટ, વિચારોની કરામત, દલીલ-બાજીની આવડત અને અને વાણી વિકાસ અને વાગ્યુદ્ધની ચિવવટ વધી ગઈ છે. અધ્યાત્મ વિષય ઉપર ચોક્કસ મૂકવાનું કારણ એ છે કે પુતળ-મની વાતોમાંથી આજે છત્તારા ઊઠી ગયો છે. શરીર જીવન જીવવા અર્થે નિર્મોયું છે; પણ જીવન નિભાવનાર બુદ્ધિ-મન છે. માટે શરીરની જાગ્રી ખેવના ખીન જરૂરી ગણાઈ છે. (કારણ, શરીર તો પશુને ય છે; પણ આપણે માણસ છીએ.) વળી મનને અયશઆગ્રમ નોંધવું; શરીરને તો અનેક સગવડો મળી રહે છે. વાત એવી છે કે બુદ્ધિ અને શરીરને શોક્યનો સંબંધ છે. બુદ્ધિ વિદ્યાનને રોજ-ખ-રોજ પ્રતિમાન રાખે છે. તેના બદલામાં વિદ્યાન શરીરને આરામ આપે છે. આથી શરીરનું ખડતલ-પણું ઓછું થયું; તેમાં નાજુકાઈ આવી.

વિદ્યાને આમ જીવનમાં ને ઘરમાં ક્રાંતિની જ્વાળા ચેતાવી. માનવની-અને ખાસ કરીને સ્ત્રીની કાયાનો ઝોટલો વાળ્યો, પુરુષોને સહેજે કંઈક શ્રમ મળી રહે. પણ સ્ત્રીનું જીવન બેઠક બેસું અને એથી નાજુક થયું, કદા તરફ ઠબ્યું, એથી કામળ થયું. અને અછો અછો વાના કરનારા અનેક જણા ખડે પગે હાજરાહજુર હોય ત્યાં જાતમહેનત ક્યાંથી થઈ શકે ? મોટરે અને ગાડીએ યુગ

બાંગી નાખ્યા; ચાલવાની ત્રેવડ ન રહી, છતાં ચાલવા, જાય તો ગોટલા ચડી આવે, હાંસી જવાય, ને 'ટેમ્પરેચર' (કળતર) ભરાઈ જાય. દોડી શકાય જ નહિ. જે દોડી શકે એમ હોય તે સંખ્યાચાર ('એટ્રીક્ટ') ની ખાતર દોડે નહિ. અને ધરતી ધણેણી બેઠે એવી રીતે ધમધમાટ કરતા તો કેમ પગ પછડાય ? પણ ચાલવામાં કદા, છટા ને મંદતા આવી. સિનેમાતારિકાની ચાલે ચાલવા જાય છે, શહેરોમાં આવા અનેકરંગી દરશે જોવા મળે છે.

નળના આગમને કૂવે પાણી સંચિવાનું અળસાબ્યું. પાણીશેરડો ફક્ત એકઝોતા ગામડાના મૌરવશ્વ રહ્યો છે, પાણી ભરી જતી પનિહારીનો દેહવળોટ કે દેહહિંગળ અને તેનું રજૂતીનું અંગડોલન તેના શરીરને પૂરતી કસરત આપે છે. ધમ્મર વસોણે ધૂમતી મહિયારણ, રાસડા ભેતી, શેરીઓ ગળવતી ને કાયાના કટકા કરતી રાસરમણીઓ, ધંદીના ઘોરમાં મરત થઈ જતી કે એ નાદમાં એકતાન થઈ ગીત ગાતી દળનાંરી સ્ત્રી શહેરના સુખાગ્રમાં નથી. શરીરને તાઝગી આપનારા, મજબૂત કરનારા અને નિરોગી રાખનારા આવા કુદરતી સાધનો. હિજરત કરી ગયા છે અને તેની સાથે સ્ત્રીજીવનની આજાદીની શેતરંજ સંકેસાઈ ગઈ છે. ઝોઝામાં પૂરું 'ફ્લોર મીડ' ધંદીએ તો તો ઘણું વાળ્યો છે. મારા એક પરીક્ષક મિત્રને એટલી દલ સુધી લાગી આવ્યું કે પ્રત્યેક ઘરમાં હાથ ધંદીના પ્રસાર માટે તેણે પોતે રથને રથને દળાતે ઓઝોને બતાવ્યું, અને પ્રસૂતી અંગે યજ્ઞ વધુ મરણ્ય પ્રમાણ્ય ધંદીના અભ્યાસના અભાવે જ છે વગેરે

ધણું સમર્પવ્યું હતું. ધંટીથી કસાયેલું શરીર પ્રસવસંજોગનો ઝાક ઝીલી શકે છે.

પરંતુ આ બધાંની વિરૂદ્ધ એવી દલીલ ધરવામાં આવે છે કે આનાથી કિંમતી ગણાતો સમય ખગડે છે. જુઓને ! સામાન્ય ધરકામ પણ નોકરચાકર દ્વારા કરાવાય છે ! રસોઇ પણ હાથે થતી નથી. સમગ્ર કામમાં પારકે એશિયાળા અને પૂરેપૂરા ધરાવકાંથી થયા છે. નાના બાળકોને તેડવાનું, સાચવવાનું કેળવવાનું અરે, ખુદ ધરાવવાનું કામ પણ બીજા પાસે કરાવવામાં આવે છે. તત્તન નારી આદલો મુલાયમ, માંદલી અને આળસુ થઇ ગઇ છે. કાલકેપતું તો એક બહાનું માત્ર. બાકી ટોળટપ્પામાં, નકાગી કુચલી કરવામાં, પીંજીયુ ડોળાડોળ વાદાકેદ ને દેખાદેખીમાં વખતનો વ્યય થાય છે. આનાથી રાત્રીનું સ્વપ્ન વધતો નથી, બેડાણુ ને પૂં નથી, અવહાર અનુભવ મળતો નથી, છતાં કહેવાય છે કે સ્ત્રી બુદ્ધિવાળી થાય છે. સૌંદર્યના પોતાના પ્રદેશમાં તો તે એકએકે રાત્રી કરે છે, પણ પુરુષના જુદાના ક્ષેત્રમાં પણ તેણે પગપેસારો કર્યો છે.

પણ જીએ ને વ્યાયામનો લાભ આપવો અને હાથપગને નિરુત્તિ આપવી એ રિયલિટી અનેક રીતે ધ્વજનીય નથી. બીજું જીવું તો ઠીક પણ પારકાના કામમાં દિલનો રંગ ધસતો નથી, એ કામ ઉમંગલિમળકાથી યતું નથી, એમાં આત્માની અમરવેલનો મધ્યમધાટ નથી, અને હૈયાનો આનંદ કે મીઠાશ નથી.

પુરુષનો પણ કંઈક હોય છે. તેણે સ્ત્રીને fair sex કોમળાંગી કહી છે એટલું જ નહિ બનાવી દીધી છે. કવિ સાહિત્યકારોએ પણ તેને એવી જ ચીતરી છે. નારીના ગ્રેમ-જૂખ્યા પુરુષે તેને શારીરિક શ્રમથી મુક્તિ અપાવી છે.

કાચની પૂતળી જેવી દેહલતા થતાં તેમાં

તકલાદીપણ આવે; દના પૂમકાની જેમ પવનના એક લહેરખાથી ઊડી જાય; સદેજ સૂર્યતાપથી ફૂલકળીની જેમ કરમાઈ જાય. આવી મૃદુતા તેનામાં નખશીખ પ્રવેશી છે. આંને સ્ત્રી નાજુકતા નમણાપણું ગણે છે, સુષુમાર રહેવામાં કૃતકૃત્ય માને છે, અને માને છે કે ગૌરતામાં સૌંદર્ય છે. પરંતુ આ દેશના લોકોની ચામડી ધલ્લવણી છે. અને ધસી-ધસીને ગૌરતા લાવવા માટે તેમજ સુવાળખ લાવવા માટેની રીતો આઘા જીએ પાછા ખાડનારી છે.

અલખત સ્ત્રીનો દેહ ધરથી જ નાજુક છે અને પુરુષનો દેહ અડીખમ છે, (અન્યોન્યની સરખામણીમાં). તેમાં વિજ્ઞાનની સમગ્રડોએ, સૌંદર્યના શોખે, દેશનના મોહ, આધુનિક શિક્ષણની અસરે, પુરુષની પ્રારત્તીએ, પશ્ચિમતા પવને અને કલાની ઉપાસનાએ સ્ત્રીને વધુ નાજુક બનાવી છે. કાંઈ સ્ત્રીનો દેહ પસંદ ને હન્ટપુષ્ટ હોય તો તે 'હેડબા' કહેવાય. કાંઈ હીંગણી ને ભરાઉ કાયાવાળી હોય તો 'હીંગમ્બી' કહેવાય. આવાં આવાં તો કેટલાંય નામાભિધાનો પાડવામાં આવે છે, એ પ્રકારે, અપમાન ને ઉપહાસથી બચવા સ્ત્રી પાતળી, મધ્યમ કદની ને દુબળી જ રહેવા માગે છે. પુરુષને મજબૂત અંગ ગમે અને સ્ત્રીને નાજુક દેહ પસંદ પડે, પુરુષ બિચાર ધરે, સ્ત્રી નથી ધ્વજતી. સ્ત્રી સ્થૂળતા ધરાવવા માટે વલખાં માટે છે, હવાઓ કરે છે; કેડ પાતળી રાખે છે (યુગોપીય સુન્દરી-ઓની જેમ), પગ નાજુક નાના રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. આમ તે મર્વ અંગોની નાજુકતા ચાહે છે.

આવી નાજુકતા હોય એટલે સ્વાભાવિક રીતે ઉમર હોય એના કરતાં નાની લાગે. પણ જો ઉમર મોટી લાગે તો તો તે અકળાવે અને અરંધી થઇ જાય અને ઉમર એછી

દેખાડવા માટે ખીચા અનેક સરતા એવા અંખતરાઓ અગમ્યો.

એક દષ્ટાંત આપું. એકવાર એક માદિકરી બહાર ફરવા ગયાં. બનેએ વસ્ત્ર પર્સ'દગીમાં, પરિધાન કળામાં અને પદપાહિરના 'મેઇક અપ'માં અરસપરસ છૂપી, રપથી કરેલી હતી. સરતામાં તેમના એક ઓળખીતા ગૃહસ્થ ગયા; તેણે બનેની સાથે જોઈ અનુભવીથી કહ્યું, "તમે માદિકરી છો એની ઓળખે અબર ન પડે."

"કેમ અબર ન પડે?" માએ પૂછ્યું.

"તમે બને સરખા હમરનાં જ સાગો છો."

છોકરીની માતૃ'માં મલકાઈ જાયું; પણ છોકરીનું'માં દીવેલ પીધું' હોય એવું ભિતરી ગયું. તેને ચિંતા થઈ હશે કે તે ચોતે એની મા જેવડી મોટી થઈ ગઈ કે શું? પણ વસ્તુસ્થિતિ એથી હલ્લી હતી.

ચોતે વધુ સુન્દર, નાણુક અને નાની છે એમ દેખાડવા માટે પોતાની સાથે પોતાથી મોટી કંઈક કદરૂપી કે અસુન્દર હોય એવી ચીજો આજની નારી પર્સ'દ કરે છે.

આજની સ્ત્રી માથે 'જેઠું' લે તો કેડ લયકાઈ જાય, ઘંટીએ જેસે તો ખીવડો હાથથી છૂટી જાય, હાથવલોણે કાવે જ નહિ. આમ સર્વત્ર તે અડવી જ લાગે છે. તેના હાથમાં પોટકું કે ટ્રંક ન હોય. હેન્ડબેગ પણ બારે પડે. નાની પર્સ' જ રહી શકે. જૂતા જમાનાની સ્ત્રી પગમાં દસ દસ શેરનાં સાંકળા-કડલાં પહેરીને માથે સામાન લઈને કેડમાં બાળકને તેડીને પાંચ દસ ગાઉનો પંથ કાપતી. હજી આવી 'ગામડાની ગોરી'ઓ નજરે ચડે છે. હાથમાં મોટાં બોલોયાં પહેરે, જાડા બરછટ ગજનાં સાડલાં ચેપાડાં પહેરે. પણ

એ જમાના ગયા. આજે માત્ર પગમાં પાતળી ઝાંઝરી, હાથે ઝીણી બંગડી, ડોકમાં વિદ્યુતરેખા જેવી નાણુક ચેઇન હોય છે. પણ મોટે ભાગે તો તે અંગને એકે જાતના અલંકારથી અલગ રાખતી નથી. કેયાં ગયા જમાનાના 'જેડા' અને કેયાં આજના નાણુક ફેશનવાળા અંગને કે ખૂટ! જાડા સાડવાને બદલે મૂડીમાં સમાઈ જાય એના અને પવન ન હોય તો પણ પાતલ છડી છડી જાય એના પારદર્શક સાણુના ફૂલકાં સહ કે વળ જોવામાં આવે છે. અંગો-પાંગો બલેને સાણુમાંથી ડોકિયાં કરે! લાંબી બાંધેને બદલે બાંધરહિત પ્લાસ્ટિકની મુખપતા સુન્દર હોય છે. હાથમાં કાયકચકડાની બંગડી સાથે એકાદ સોનાની બંગડી ગોઠવી હોય તો પણ મારવાડ્યુ કહેવાય. જુના જમાનામાં રાસમાન્દિધિમંથનમાં વગેરે કામમાં સ્ત્રી અંગને મોકળું મૂકતી. આજની નારી પોતાના અંગને હંમેશાં મોકળું જ દેખે છે. આથી અંગ ઉપરના નડતરરૂપ અંધતો ઉશ્કેટી દીધાં છે. દક્ષ પાતળા સેર નેવી કાંડા ધડિયાળ કાંડાની સાથે સાપોલિયાની જેમ બરડો લઈને મંદ અવાજે ગણગણતી હોય છે. નાણુક પીન સ્તનિકાનો ઠરસો તો હોય જ. 'જોડા'ની પરદેશી આધાતની પ્રચાથી માથાનો ભાર મોંઘીના શીરચ્છેડની જેમ હળવો ફલ જેવો થઈ ગયો છે. શરીર આખું 'સાંધ નકર' થઈ ગયું છે. અને એજ પ્રમાણે શરીરના અંગપાંગોનો અડાબીડ માંસલ વિકાસ કૃત્રિમ સાધનો દ્વારા નિયંત્રિત કરી નાખ્યો છે.

બોલપટોની અભિનેત્રીઓનું સર્વસા અનુકરણ કરતી આજની નારીનું વર્ણન શ્રી. રમણલાલ દેસાઈએ "સોજના"માં આપ્યું છે. "અબરાકાદાથી વાત કરવી, ઝટપટ હમી ધડવું, ઝટપટ ચાલવું, અંગને કળામય પળાટ આપવો, વાળને એદરકારીભરી ઝોક

આપવા, વસ્ત્રોના સહ હિરાડવા, કપુરેશ્વરી નખ રંગવા.....એ વર્તમાન સ્ત્રીજીવનની રમણીયતાના અંગે આજની સુન્દરીની સુવ-તીઓમાં સારી રીતે ખીલ્યાં છે. "

કલાની છંદ તો વૃત્તન નારીને હોય જ. આ કલાએ જ એનું અરુણં હીર ચૂંટી લીધું છે, કારણ કે કલાને નામે આ કેમળતા પેસી ગઈ. બોલવામાં પણ કલા ને નાણુકતા. જો એ સાહે તો બોલાયજ નહિ. આથી કંઈ તીણો ને ધીમો થયો. ચાલવામાં પણ કલા; ઉતાવળે પગલે ન ચલાય, બોલવાની જેમ ચાલવામાં પણ કલામયો લહેરો આવ્યો છે. એકા પીતાં

સહેજ પણ બચકારો ન થાય એની ચોક્કસાં રખાય છે. બસને રંગન ('દિવ્ય ચક્ર'માં) મોઢેથી બચકારો બોલાવતી; પણ તે એક પીતાં નહિ જ હો.

અલખત અતિ નાણુકતા તુલ્યાનકારક છે; પણ નાણુકતામાં સૌંદર્ય રહેલું એની નામકર કોઈ જણે નહિ. પણ આજનો મુરખ પણ નાણુક થતો જાય છે માટે નાણુકતાને સદૃશ્યમાં અપાવવાની વખત આવ્યો છે. હજારો વર્ષો પછી સમસ્ત માનવપ્રજા માણુ જોવી અને ફેરવી નાણુક નાણુક થઈ ગય હશે !

૨૩

શરીરના ઘણા રોગ દાંતના સડામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે !

એટલે જે તમારે

સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત રહેવું હોય,
મજબૂત સ્વસ્થ રાખવું હોય,
દીર્ઘાયુષ્ય મેળવવું હોય,

તો

બનાવનાર:—

સેવાશ્રમ, ભરૂચ

દાંત પરની છારી,
દાંતનો કુખાવો,
દાંતનો નખખા દાંત,
પે દાં ના અ વાળા,
દાંતમાંથી નીકળતું લોહી અને
દાંતના ખીમ સર્વ રોગો પર
રામબાણુ ઉપાય સામીત થઈ ગુરૂક

‘થાયમોસીન’

આજેના વાપરવાતું શરૂ કરો.

દરેક દવાવાળા વેચે છે

સાલ એનન્ડસ:-ટી. એમ. ઠાકર એન્ડ કું., ૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ,
દેલ-સુઅર્ષ ૧

:: બૃહદ્ ગુજરાતની ગુજરાતી સ્ત્રીઓ ::

લેખક : શ્રી. કુંજરસી ધરમસી સંપત

બં ગાળ એ હિંદનો સૌથી વસ્તીવાળો વિભાગ છે. આ મોટા મેદાનમય વિભાગમાં ગંગા અને ઘણાપુત્રા નામની ૧૬૦૦ અને ૧૮૦૦ માઇલ લાંબી અને વિશાળ નદીઓ હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળમાં વહે છે. બંગાળમાં ખુબ ધીચ વસ્તી એટલે સાંઠા છ કરોડ મનુષ્યો આ પ્રાંતમાં રહે છે. આમાં ૫૪ ટકા મુસ્લિમો, ૪૫ ટકા હિંદુઓ અને ૧ ટકા ખ્રીષ્ટ પ્રજા છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૮૦ હજાર ચો. માઇલનું છે. બંગાળમાં ૨૧ કરોડ એકરમાં ખેતી થાય છે. મુખ્ય પાક ચોખા, શણ, ચઢા વિગેરે થાય છે. બંગાળમાં ૩૫૦૦ માઇલની ધરત ધન્ડીઆ રેલ્વે અને પૂર્વબંગાળ રેલ્વેઓ છે. કલકત્તા એ રાજ્યધાનીના શહેરમાં બંગાળનો ગવર્નર અને સરકારી ઓફીસો છે. કલકત્તાની વસ્તી લગભગ ૧૮ લાખ નેટલી મોટી છે.

બંગાલમાં બંગાલી ભોક્ષો વસે છે. આ પ્રજા ભિંમિ પ્રધાન અને લાગણી પ્રધાન છે. આખા પ્રદેશમાં એકજ બંગાલી ભાષાં લખાય બોલાય અને વંચાય છે. આખા હિંદમાં એ સૌથી ખેડાગલી અને સુસંસ્કૃત ભાષા છે. આ ભાષામાં સાહિત્ય ખીજ ઢાઇ પણ હિંદની ભાષાને મુકાબલે વિશેષ પ્રમાણમાં રચાયું છે. બંકીમચંદ્ર ચેટરજી, રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, રમેશચંદ્ર દત્ત, અને શરચંદ્ર ચેટર્જીના પુસ્તકોના અનેક અનુવાદો આપણી ગુજરાતીમાં થયા છે. બંગાલી ભોક્ષોનો ખોરાક ચોખા, બટાટાનું શાક વિગેરે છે. આખી પ્રજા માછલાં ખાય છે, બ્રાહ્મણો પણ માછલાં ખાય છે. બંગાલની પ્રજા સાહિત્ય, લલિત કળાઓમાં બહુ આગળ વધેલી છે. ચોખાનો ખોરાકમાં

વિશેષ ઉપયોગ હોવાથી બંગાળીઓ શરીરે બહુ મજબુત નથી. બંગાળનાં પશુઓ ગાયો, બેંસો અને બળદો બહુ નબળાં અને થોડું દૂધ તથા કામ આપે છે. દૂધ, ઘઉં અને ખીન્ન પુષ્ટિકારક ખોરાકની અછતને લીધે બંગાળના ભોક્ષો કદે ડુંકા, શરીરે નબળા અને ઓછી હિંમતવાળા ગણાય છે. લસ્કરમાં બંગાળીઓની ભરતી થતી નથી.

બંગાળમાં ઉદ્યોગો વિશેષ પ્રમાણમાં શાલ્યા નથી. જે ઉદ્યોગો છે તે પણ પરદેશીઓની માધેકીના છે. બંગાલીઓમાં હજારો મોટા જમીનદારો ખુબ ધનવાન છે. પરંતુ એઓ પોતાનું જીવન મોજશોખ અને વિકાસમાં ગાળે છે. દેશમાં ઢાઇ ઉદ્યોગનો વિકાસ કરતા નથી. બંગાલીઓ બહુ સતોષી છે. એટલે વેપારમાં પણ બહુ જીજ્ઞાસુ ઉતરે છે. એમને નોકરી કરવી ઘણી ગમે છે. સરકારમાં અંગ્રેજી ઓફીસોમાં અને ખીન્ને રથળે લાખો બંગાળી કલાકો નોકરી કરે છે; કલકત્તેથી દુર ગામડાંઓમાં રહે છે. સવારે અગીઆર વાગે રેલ્વેમાં ખેસી ઓફીસે આવે છે. સાંજે છ વાગે રેલ્વેમાં ખેસી ચાલ્યા જાય છે. બંગાલી પ્રજામાં સાહસ, મહત્વાકાંક્ષા અને પ્રગતિશીલતા નથી. ખીજ તરફે બંગાલીઓ ખુબ વાચાળ અને સરસ્વતીદેવીનો પ્રસાદ મેળવેલ પ્રજા છે. કલકત્તા અને ઢાકાના વિશ્વવિદ્યાલયો દર વરસે લાખો મેટ્રીકો, અંડર ગ્રેજ્યુએટો, ગ્રેજ્યુએટો, વકીલો, ડોક્ટરો, એન્જનીઅરો બહાર પાડે છે. બેકારી પણ ખુબ છે. પ્રજાનો સામાન્યવર્ગ બહુ સસ્તામાં સાદો ખોરાક, સાદી રહેણીકરણીથી રહી શકે છે. એમનો મુખ્ય મધ્યમવર્ગ બહુ જ ગરીબ રહે છે.

બંગાળમાં સુખ્ય ઉદ્યોગ શયુ (ન્યુટ) ની મીથેનો છે. આ મીથેમાં ૮૫ ટકાથી ઉપરની મીથે યુરોપીયન માથેકીની છે. ૧૫ ટકા મીથે ગુજરાતી મારવાડી માથેકીની છે. કાપડની તથા ચાર મીથે છે તે પણ ગુજરાતી માથેકીની છે. બંગાળ આસાનમાં ચઢાના પુષ્કળ બગીચાઓમાં ખાર આના યુરોપીયન માથેકીના છે. ચાર આના મિત્ર પ્રજાની માથેકીના છે. બંગાળીઓ મીથેમાં મજુરી કરતા નથી. મહેનતનું કામ એ પ્રજાને પસંદ નથી. આથી મજુરીના કામ માટે ઓરીસાના અને સંયુક્ત પ્રાંતના માથુસો બંગાળમાં આવે છે. બંગાળમાં વેપારીઓ તરીકે પણ જુજ બંગાળીઓ છે. મોટા વેપારીઓમાં અંગ્રેજો, મારવાડી અને ગુજરાતીઓ છે. મારવાડીઓ તો ગામડે ગામડે પહોંચી જઈ વેપાર કરે છે. બંગાળી જમીનદારો ખૂબ એકચર્યામ ભોગવે છે. કરોડો રૂપિયાના સરકારી કામગીરીઓ લઈને બ્યાજમાં જીવન ગુજારે છે. બંગાળમાં રાજીગંજની કાલસાની ખાણો પણ લગભગ બધી અંગ્રેજો, ગુજરાતીઓ અને બંગાળીઓની માથેકીની છે.

બંગાળીઓ ગામડાઓમાં ખૂબ સાદાકીરી રહે છે. એમના ઝૂંપડાઓની પાસે નાના તળાવો રહે છે. એમાંથી એમને માછલી મળે છે. આ નાની તળાવડીઓનાં પાણી બંગાળીઓ સ્વચ્છ રાખતા નથી. હવા પણ બીનાશવાળી હોવાથી બંગાળના ગામડાઓમાં મચ્છરોનો ખારે ઉપદ્રવ છે. આથી મેથેરી-આનો ઝેરી તાવ બંગાળના ગામડાઓમાં ખૂબ વ્યાપક છે. ઘણી વખતે આખા ગામડાઓની કુલ વસ્તિ આ તાવથી હેશન થઈ જાય છે. ઘરે ઘરે ખાટલા ચોમાસામાં દળે છે. તાર એકાંતરીઓ હોય છે. તાવ ઉતરી જતાં લોકો કામ કરવા માંડે છે. મેથેરીઆથી બંગાળનું મરણ પ્રમાણ ઘણું ખારી આવે છે.

બંગાળની સ્ત્રીઓ નાનુક હોય છે. પુરુષો સ્ત્રીઓને પોતા કરતાં હલકી ગણે છે. સ્ત્રીઓના શિક્ષણનો પણ વિકાસ થાવો જાય છે. બંગાળમાં બંગાળી સ્ત્રીઓ સખ્ત પડો રાખે છે. સ્ત્રીઓના રહેવાના વિભાગમાં બહારના માથુસો દાખલ થઈ શકતા નથી. બંગાળી સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વજનો સિવાય બીજાઓને મોઢું દેખાડતી નથી. બ્રાહ્મણોની કુલીનતાનો બંગાળમાં અગાઉ બહુ માલ હતો. કુલીન વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને કાપરથી પોતાની યુવાન કન્યાઓ આપતા હતાં. પરિણામે બંગાળમાં વેશ્યાઓ ખૂબ વધતી હતી. આ સિવાય બંગાળમાં વર વિક્રમની પણ ખરાબ પ્રથા છે. વરો મેળવવા માટે કન્યાના પિતાને સારા પૈસા ખર્ચવા પડે છે. બધાં ગરીબ પિતાઓ પાસે યુવતીને આપવાની સમસ્યા હોતી નથી. આથી ઘણી યુવતીઓ અપરિણીત સ્થિતિમાં રહેવાથી બંગાળમાં વેશ્યાઓની સંખ્યા વધે છે.

બંગાળમાં વિધવાઓની સંખ્યા પણ પુષ્કળ છે. એમને અપશુકનિઆળ ગણવામાં આવે છે. બીજા પ્રાંતો કરતા બંગાળમાં વિધવાઓની રિયતિ કમનસીબ છે. વિધવાઓને તપોમય જીવન માળખું પડે છે. વિધવાઓ બંગાળનો સમાજ ખાર રૂપ ગણે છે. એમના માટે સાદો આદાર, બહુ થોડાં કપડાં અને કઠીન જીવન નિર્મિત હોય છે. પરિણામે બંગાળની વેશ્યાઓની સંખ્યામાં આ વિધવાઓ પણ વધારો કરે છે. બંગાળ કુદરૂપ છે. બંગાળની પ્રેમ અતિ જુદિસાન છે. પરંતુ સ્ત્રીઓનું સન્માન ત્યાં જોઈએ તેટલું નથી. બંગાળનાં ગામડાંઓ આખંતે ગમે એવું હોય છે. પરંતુ મેથેરીઆનો ત્રાસ ઘણો છે. પુષ્કળ વરસાદને લીધે ઘણા ખાડા ખાઓટી-આમાં મચ્છરનાં ઇંડાઓ સેવાય છે. વનસ્પતિઓથી ભરેલા પુષ્કળ જંગલો હોવાથી મચ્છરોનાં

વિકાસને ઉત્તેજન મળે છે. પરિણામે મેથેરીઆ પ્રજાને ખૂબ નિર્બળ બતાવે છે.

સુન્દરતાઓની વસતિ અંગાળના ગામડાઓમાં નથી. ગામડાઓનું અર્થશાસ્ત્ર સુન્દરતાઓને વિશેષ મહત્વપૂર્ણ હાથે નથી. ગામડાઓનો ગરીબ વસ્તિ, ત્યાંના મેથેરીઆ અને વેપારના ક્ષેત્રની આગેતે લીધે સુન્દરતાઓ અંગાળના ગામડાઓમાં વસ્યા નથી. સુન્દરતાઓ ખેતીમાં અંગાળમાં પડ્યા નથી. ઉદ્યોગ વેપાર અને ધીરધાર આ ત્રણ ધંધા સુન્દરતાઓએ અંગાળમાં સ્વીકાર્યા છે. શિંધમાં સુન્દરતાઓ ખેતી કરે છે. મજુરી કરે છે, ચણતર, સુધાર કામ અને એવાં બીજાં કામે કરે છે. પણ અંગાળમાં સુન્દરતાઓ ખેતી કરતા નથી. આથી અંગાળની પ્રજા સુન્દરતાઓને ધનવાન માને છે. પરંતુ મારવાડીઓ નેટલા સુન્દરતાઓ અંગાળમાં વેપાર ઉદ્યોગમાં આગળ વધ્યા નથી.

સુન્દરતાઓ અંગાળમાં ક્યારે આવી વસ્યા તેનો તક્કી સમય મળતો નથી. દોહસો વરસ પહેલાં સુન્દરતાઓ કલકત્તામાં આવતા હતા એવો સહેજ ઇશારો મળે છે. અંગાળમાં ક્યારે નવાબનું રાજ્ય હતું ત્યારે વેપાર પાણી બહુ જ નમળાં હતાં, કરાચી કલકત્તાના મોટા શહેરો બાળ દશામાં હતા ત્યારે પણ સુન્દરતાઓ અંગાળમાં બહુ જ થોડા આવતા હશે. પરંતુ અંગ્રજોના અમલમાં આ ત્રણેય બંદરો મહત્વ પામ્યાં, વેપાર વધ્યો અને સ્ટીમરો તથા વહાણોનો દરિયાઈ વ્યવહાર શરૂ થયો ત્યારથી સુન્દરતાઓ અંગાળમાં આવતા થયા છે.

અઢારમી સદીની શરૂઆતમાં અશીષુનો લીલામ બહુ મોટા પ્રમાણમાં કલકત્તા આવે ચતો હતો. ત્યારે મુંબઈના મોટા મોટા વેપારીઓ સર જમશેદજી જીજીભાઈ પહેલા

બેરોન્ટ, મોતીશાહ અમીયંદ અને બીજાઓએ કલકત્તામાં પેઢીઓ ખોલી હતી. એમના પહેલાં સુન્દરતા વહાણવટીઓ મતબારથી તેમના (સરી, સુંદ, બિગેર) ભરી કલકત્તા વેચવા આવતા હતા. મરકતથી સુન્દરતાઓનાં વહાણો ખજુર ભરીને અંગાળના બંદરોમાં આવતાં હતાં. જંગમ્યારથી નારિયેણ અને લવંગ ભરીને સુન્દરતાઓનાં વહાણો કલકત્તા તરફ આવતાં હતાં. અંગાળમાંથી આ વહાણો ચોખા ભરીને મુંબઈ તરફ આવતાં હતાં. આ પ્રમાણે સુન્દરતા વેપારીઓ અંગાળના બંદરોમાં વસ્યા હતા. એમની પેઢીઓ કલકત્તામાં રથપાઈ હતી. અંગાળ અને મુંબઈ વચ્ચે લારે રેલ્વે નહોતી એટલે સમુદ્ર માર્ગે વહાણોમાં અથવા જમીન માર્ગે પવંતો, જંગલો વટાવી એમને પ્રવાસ કરવો પડતો હતો.

હું પચાસ વર્ષો ઉપર પહેલાં કલકત્તા આવ્યો ત્યારે સુન્દરતાઓની ત્યાં ત્રણ ચાર હજારની વસતિ હતી. સુન્દરતાઓમાં રહેવાના ભાગને બાટીઆ પટી કહેતા હતા. એટલે સૌથી પ્રથમ બાટીઆ કલકત્તામાં આયા હશે. પારસીઓનું આગમન પણ બહુ વહેલું થયું હશે. ટૂંકીક વાણીઆઓની પેઢીઓ પણ જુની છે. આ સમયે સુન્દરતા સમાજ ધણો નાનો હતો. પરસ્પર ખૂબ સંપ અને એકતા હતી. શેઠ ગોપાળદાસ વીરજીની પેઢી ચૌધરીની પેઢી મણાતી હતી, સુન્દરતા સમાજની તકરારો પતાવવી, ધમીદા ખરડા કરવા, સમાજમાં મેળાવડા, ધાર્મિક ઉત્સવો શરૂ કરવા અને આગેવાની લેવાનો એમને હક્ક હતો. હું પચાસ વર્ષો ઉપર કલકત્તા ગયો ત્યારે શેઠ પુષ્પોત્તમદાસ કરીને વયોવૃદ્ધ ચૌધરી હતા. ગંભીર, સમજી અને શાણા મુરખ હતા. એમનામાં માધુર્ય અને સમજાવટ

શક્તિ સારાં હોવાથી શુભરાતીએ પરસ્પરની તકરારો ઠોડાંમાં ન લઈ જતાં એમની માર-ફતે પતાવતા હતા. ચૌધરી પણ કોઈનો પક્ષ એવો વગર નિષ્પક્ષપાત પ્રુદાસા કરતા હતા.

એ સમયે શુભરાતી સ્ત્રીઓ પણ કલ-કતામાં આવતી હતી. એમનામાં વડીલો પ્રત્યે માન મર્યાદા હતાં. જુદા જુદા પ્રાંતનાં કુટુંબો એકબીજામાં રહીને એક કુટુંબ જેવો ગાઠ નાતો રચાવતા હતા. સરસ સંપે હોતો. શુભરાતીઓમાં સારા અને હજવા પ્રસંગોમાં જુદા જુદા વૃહદ શુભરાતના કુટુંબો એકબીજાની સાથે ખૂબ રોહ સંબંધ મિત્રાચારીથી અને સહકારથી વર્તતા હતા. સ્ત્રીઓમાં તે સમયે બહુ થોડી જ અક્ષરજ્ઞાન ધરાવતી હતી. પરંતુ નાની બાળાઓ કન્યા-શાળામાં ભણવા જતી હતી. શુભરાતી સમાજ એક વિદ્યાર્થીઓ માટે સ્કૂલ અને એક બાળાઓ સારૂ પ્રાથમિક કન્યાશાળા નિભાવતો હતો. વાનો દાળા આપીને આ ખાનગી સંસ્થાઓ નિભાવતા હતા.

આપણી શુભરાતી સ્ત્રીઓને તે સમયે શુભરાતી સમાજ સિવાય બીજો ક્યાંય જવા આવવાનું નહોતું. પારસી બહેનોની અવર-જવર હતી. બોમ્બે અને ગેમણો વેપારીઓ

હતા. પરંતુ એમની સ્ત્રીઓ પડો પાળતી હોવાથી એઓ હિંદુઓની સ્ત્રીઓ સાથે વિશેષ હળતી બળતો નહિ. છતાં થોડી ધણી અવરજવર હતી ખરી. બંગાળી સ્ત્રીઓ કોઈક અપવાદ સિવાય શુભરાતી સ્ત્રીઓ સાથે હળતી મળતી નહિ. બાપા એક નહિ. શુભરાતી સ્ત્રીઓ બંગાળી મોક્ષતાં જાણે નહિ. હિંદી મોક્ષતાં જાણે. પરંતુ બંગાળી બહેનો હિંદી પણ જાણે નહિ. બંગાળી બહેનો સખ્ત પડો પાળે. બંગાળી બ્રહ્મસમાજ બહેનો પડો પાળતી નહિ. પરંતુ ખૂબ સુધરેલી હતી. આથી અભણ જેવી શુભરાતી બહેનો એ અંગ્રેજ બહેનોની સાથે સહકાર રાખતી નહિ.

શુભરાતી બહેનોને ક્યાંય બહાર જવાનું સામાજિક રિવાજ નહોતું. વિવાહો કે બીજા પ્રસંગો ક્યારેક ક્યારેકજ આવતા હતા. આથી દેવદર્શનમાંજ પરસ્પર મળવા હજવાનું થતું હતું. ગંભીર રનાન કરવા માટેનો મોહો પણ સારો મળતો હતો. તે સિવાય સમાજના કોઈ ધનવાન વ્યક્તિ તરફથી બગીચો (આખા સમાજનો મોજન સમારંભ દર કોઈના બંગલામાં) થતો ત્યારે પણ સૌ બહેનોને હજવા મળવાનો અવસર પ્રાપ્ત થતો હતો.

ક્રમશઃ

ધણા વખતથી તમે જેની રાહ જોતા હતા તેની નવી આવૃત્તિ બહાર પડી ચૂકી છે

વિશ્વ ભારતી

(આવૃત્તિ બીજી)

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૦-૦

મૂળ લેખક :

કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

આ જે જ તમારી નકલ મંગાવી હો

લખો— હુહાણામિત્ર પ્રેસ, રાયપુરા, ટાવર પાસે, વડોદરા.

કાદમ્બરીના સર્જકો

એથી યે અધિક બધા ચિત્ર
સર્જવાની હામ થીડે છે.

xx

શાંતા આપ્તે

એની કારકીર્દિને

અધિક ઉગ્મળનારી

બધા ભુમિકામાં

તારામતી

લક્ષ્મી પ્રોડક્શન્સનું મહેત્વાકાંક્ષી સર્જન

દિગ્દર્શક : નંદલાલ જશવંતલાલ

xx

: સાથે :

હિંદના

રૂપેરી

આકાશના

અનેક

તેજસ્વી

તારકો

અમકશે,

...

શાંતા આપ્તે

પ્રેમઅદીળ

જગદીશ

લક્ષ્મીનું લલિત સર્જન....

ભાગ્યલક્ષ્મી

દિગ્દર્શક : સ્વર્ણાત્મ બક્ષામી

[૦]

તૈયાર થઈ રહ્યું છે :

લીલા દેસાઈ

સુરેન્દ્ર

૨૫ અને સુરનો

રમણીય સંગમ

‘દેવી’

લક્ષ્મી પ્રોડક્શન્સ ચિત્ર

દિગ્દર્શક : ચીમનલાલ ત્રિવેદી

[૦]

તૈયાર થઈ રહ્યું છે :

* બુકીંગ :— સુપ્રીમ, ફિલ્મ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ ટપ : મેઈન રોડ — મુંબઈ. *

દેશ-દેશાન્તરમાં પ્રખ્યાત ।

પ્રદર્શનોમાં પ્રભાવશીલ !

લોકપ્રિય અને સ્વદેશી સાહસ

ધી ગોલ્ડ ફીલ્ડ લેધર વર્કસ

સુટકેસ, બ્રિટેચકેસ, સ્કુલબેગ, સાઇકલબેગ, હોલ્ડલ, હેન્ડબેગ, કીટબેગ, જીવેલ બોક્સ,
ટ્રેસીંગ કેઇસ, થર્મોસ કેસ, પાકીટ, પટા, ફેન્સી ચેપલ, શુઝ, સ્લીપર્સ—દુકાનાં
તમામ જાતનો ને લાવલાવતો અસાધરી માટે તેમજ હરકોઇ
અખસગવડ માટેનો માલ નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ
તૈયાર અથવા ઓર્ડર આપવાથી મળી શકશે—

અમદાવાદ—ચત્રબૂજ બીલ્ડીંગ ૬૬૬/૨ ગાંધીરાઇ, કોહારી પોળના નાકે.

હેડ ઓફીસ તથા શો રૂમ

૧૫૭-૧૬૧ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

મુંબઈની શાખાઓ:—

- (૧) ધી રીઅલ લેધર વર્કસ. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
- (૨) ૧૭૨, અખટલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, ટે. નં. ૨૩૮૬૭
- (૩) પીરબાઇ મેન્સન, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ટે. નં. ૪૨૫૬૨
(ચેપલ અને શુઝ ડીપાર્ટમેન્ટ)

કારખાનાંઓ:—ધારાવી અને ભાગવાડી

ટેલીફોન નં. ૨૬૪૭૦

ટેલીગ્રાફીક સરનામું—NOTECASE

બેંકનો બદમાશ

લેખક : શ્રી. અ.

કે કોબાદની હમ્પીરીયલ હિંદુસ્તાની બેંકના એજન્ટ શ્રવણલાલે, જેવો તેનો હેડ-ક્લાર્ક તેના ઓરડામાં આવ્યો, કે અટપટ રૂપિયા એક હજારની નોટ ટેબલના ખાતામાં સેરવી દીધી. થોડીવાર પછી જ્યારે તેણે તે નોટ પોતાની ડાયરીમાં સંભાળી મૂકી, ત્યારે તે રહેજ હર્યો, અને તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે બેંકમાંથી પૈસા મેળવવાનું કામ છે તો સહેલું, પણ તે કેમ મેળવવા તે જાણવું જોઈએ, અને તેને માટે થોડું જોખમ પણ ખેડવું જોઈએ.

પોતાના ટેબલ ઉપર મૂકેલી ટપાલ તેણે જોત્રા માંડી, અને ઓફીસના કાગળો કે ત્રોટી સંખ્યા દીવાળીના તહેવારો પછી બેંક ઉધડેલી હોવાથી મોટી હતી, તે બધા ઉધાડવા વિના હેડ ક્લાર્કને ઉધાડવા તથા નોંધવહીમાં દાખલ કરવા મોકલી આપ્યા. આ કામ નિયમથી વિરુદ્ધ હતો, પણ શ્રવણલાલ હવે નિયમો તરફ જાણે જ્યાં આપવાની કક્ષામાંથી પસાર થઈ ગયો હતો. તેને માત્ર કાળજી એટલી જ હતી કે બધું સહીસલામત ચાલે જાય ત્યાં મુદ્દીમાં, અને તેટલાં નાણાં મેળવી લેવાં અને પછી ધીમેથી સલામતી સાથે બેંકમાંથી છૂટા થઈ જવું.

પોતાની ખાતગી ટપાલ તેણે ધીરે ધીરે ઉધાડવા માંડી, અને ઘણા વખતથી બાકી રહેલાં બીલોની હથરાણીના કાગળો એક પછી એક પોતાની પાતળી ધુજતી આંગળી-ઓથી ફાડી ફાડીને નીચે પડેલી કચરાની ટોપલીમાં નાંખવા માંડ્યા. તેમાંથી તેના કલકત્તાના દસાલ તરફથી પોતે કરેલા સદ્કામાં

ગમેલી ખેડના બાકીના રૂપિયા સાડા સાત હજાર, તાગડોળ બરી દેવાની હથરાણીના સખત કાગળ સંભાળીને બાજુ ઉપર મૂક્યો.

*

તેનો હેડક્લાર્ક અંદર આવ્યો બોલ્યો માફ કરજો સાહેબ, આમાં એક હેડ ઓફીસનો અગત્યનો કાગળ આવી ગયો છે, પણ મેં તે વાંચ્યો નથી. એટલું કહી તે કાગળ તેના ટેબલ ઉપર મૂકી તે દુરત બહાર નીકળી ગયો.

શ્રવણલાલે જાણ્યું કે તે કાગળ તેણે વાંચ્યો જ હશે. તેણે હવે ટપાલ આપવામાં વધારે સંભાળ રાખવી પડશે. નહિતર આ શાખામાં નિયમ વિરુદ્ધ ચાલતાં ઘણાં કામો, જેનો ઠાંકપીછોડો કરવા તે સતત પ્રયત્ન કર્યો કરતો હતો, તે ઉધાર પડી જવાની ધારતી છે. મુજબે હાથે તે કાગળ હાથમાં લઈ તેણે વાંચવા માંડ્યો. તેમાં લખેલું હતું કે:—

તમારું અકનાદિક ઓવર ડ્રાફ્ટનું પત્રક, તારીખ ૧૦ મીએ પૂરા થતા અડવાડિયાના પત્રકમાં બાંહેધરી વિનાના ઓવર ડ્રાફ્ટમાં શ્રી. વલીમહમદ સીદીકને ખાતે રૂ. ૧૬૧૫૩-૦-૦ ની રકમ જોઈને હેડ ઓફીસને થોડા સમય ઉપજ્યો છે. આ બાબતમાં અમે તમારું ધ્યાન ફરીથી એચીએ બીએ કે, તમને આવી જાતના ઓવર ડ્રાફ્ટ માત્ર રૂ. ૫૦૦૦-૦-૦ ની રકમ સુધી જ આપવાની સત્તા છે.

ર. અમારે કહેવું પડે છે કે આ બનાવ મહેલો વખત જ જાહેર નથી. આ બાબતમાં તમને વખતો વખત ચેતવણી આપવામાં આવેલી છે, તેમ છતાં તમને આ મુજબ રકમ ધીરેલી છે. તો આવી રીતે કરેલા

હુકમના અનાદરની બાબતમાં તમારો ખુશીશો ઉલટ ટપાસે લખશે કે નેથી તે બાબતમાં આગળ શું પગલાં લેવાં તેની સમજણ પડે.

૩. તે ઉપરાંત તમને જણાવવાઈ કે, તમે જે રીતે તમારી સાબાવું કામકામ ચલાવો છો તે બિલકુલ સતોષકારક તથા નિયમસર નથી. માટે દબેથી તમે જમારી સુચનાઓનો અનાદર કરશો તો, તમારા કામકામ ઉપર વધારે દેખરેખ રહી શકે તેની સાબામાં તમારી બદલી કરવામાં આવશે દરમિયાન તમે ધીરેથી રકમ તરત જમા થઈ ગયા બાબતના તમારા જવાબની વળતી ટપાલે અમે આગા રાખીએ છીએ.

તમારો વિશ્વાસુ
કેવિંડ નેધરસોલ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

આ કાગળનો મુદ્દો સમજીને હવજુલાલ પોતાની ખુરશીમાં ઉઠે નીચે થયે, અને વિચાર કરવા લાગે. કે તેણે આવા કામગીરી આશા રાખી નહોતી, જો કે તેનું ધીરાણ તો કપકાને પાગલ હતું. તેમાં વળી પોતાની ઓફીસના માણસોએ આ કાગળ ચોક્કસ વાંચ્યોજ હશે, અને તે લોકો મનમાં રાજ થતા હશે કે સાહેબને ઠીક અડગળા છે. આ નેધરસોલ પણ જખીરે લાગે છે. તેણે કાગળમાં સોંસરો પેસી જમ તેવો સખત કાગળ લખ્યો છે; પણ તે છુટ્ટાને ક્યાં ખખર છે કે હમણાંજ જે એક હમરની નોટ તેણે ટેબલના ખાનામાં સરકાવી દીધી, તે આ મોટી રકમના ધીરાણના બદલામાંજ ખેળેલી હતી. હવે આંહીથી જલદી નીકળી જવું જોઈએ. તેને ખીક હતી જ કે, ઘણા વખતથી ચાલતી આવતી અનિયમિતતાનું પરિણામ આવું આવશેજ. તેને હેડઓફીસમાં બદલાવને જવાની બિલકુલ ઇચ્છા નહોતી. થોડો વિચાર કરીને મનમાં બડબડ્યો, ફિકર નહીં, હું પણ તે છુટ્ટા નેધરસોલને બતાવી આપીશ કે હું તેના કરતાં વધારે ફક્તીઆર છું. મેં મારી પાડી

ચેન્નના ક્યારની તૈયાર કરી મુકી છે, કારણ હું જાણતો જ હતો કે આવો વખત આવશે.

*

લાલા હરીચંદ કપુર-જી તે નામ બરાબર છે. તેના નામનું કલકત્તાની હેડઓફીસમાં તેણે એક ખાતું બોલ્યું, અને તે મોટેથી ફોર્મ ઉપર લાલા હરીચંદ કપુરની સહી પોતેજ કરીને તે ફોર્મ કલકત્તા રવાના થયું. તે સાથે એક ખાસ સૂચનાનો કાગળ પણ લખ્યો, જેમાં લખ્યું કે લાલા હરીચંદ કપુર, અંગ્રેજી ઓફીસ સાથે ધણો સારો સંબંધ ધરાવે છે, અને તેઓ કલકત્તામાં વેપાર કરવા માગે છે. તો તેઓ કલકત્તામાં કાંઈ ધીરધાર કરે તો, મી. નેધરસોલે પોતેજ તેમની બાબતમાં કાળજી લઈને તેમને જોઈતી તમજીજ કરી આપવી.

હવે ખીજી તમજીજ એ કરવાની હતી કે, તે લાલા હરીચંદ કપુરના નામ ઉપર કલકત્તાની સાબામાં નાણુંની મોટી રકમ કેમ જમા કરાવવી, કે જે છેલ્લની ધડીધે જ્યારે પેતે નીકળી જવા માગે ત્યારે ઉપાડી શકાય. તેમાં મીસીસ ફોર્મસ નામની એક વદ્ધ સ્ત્રી તેની મદદે આવી ચડી. તે ખાઈ વદ્ધ હોઈને તેનાથી સહી બરાબર થતી નથી એમ કહીને તેને જુદા જુદા કાગળો ઉપર પાંચ છ નમુનાની સહીઓ કરવા લખ્યું, જે તે બાઇએ કાંઈ પણ અદેશ વિના કરી મોકલી. આનાથી વધારે સારું શું હોઈ શકે?

હવજુલાલે તે સહીઓવાળા કાગળમાં ઉપરના જાગમાં પોતાનાં ૩ ટકાના ષોંડમાં રોકવાં નાણુંની અમુક રકમ જોગી વેચીને કલકત્તામાં લાલા હરીચંદ કપુરના ખાતામાં તે રકમ જમા કરવાના કાગળો જુદી જુદી તારીખે રાખ્યે કરીને કલકત્તાની હેડઓફીસમાં મોકલવા માંડ્યા. તેમ કરીને થોડા વખતમાં એક મોટી રકમ, લાલા હરીચંદ કપુરના

નામ ઉપર કલકત્તાના તેના ખાતામાં જમા કરાવી. તે ઉપરાંત તે અરસામાં પાકતાં કેટલાંક બોંડોનું બ્યાજ પોતાની પાસેથી તે ખાતે આપ્યું કે જેથી તેને કાંઈ જતની અદરાતદરીનો વહેમ પડે નહોતો.

હવે તે રકમ ઉપાડીને પલાયન થઈ જવાની તત્ત્વજી કરવાની હતી. અત્યારે તે રકમ રૂપિયા એક લાખ ઉપરાંતની થઈ હતી, અને તે રકમ મળ્યા બાદ કે ઘૂરત પોતે અત્યેય થઈ જઈ શકે.

થોડા દિવસ બાદ તેણે પોતાનું ટાઇપ-રાઈટર ઉધાડી, પોતે જાતે હેડ ઓપીઅર ઉપર નીચે સુગળ કાગળ ટાઇપ કર્યો—લાલા હરીચંદ કપુર આવતા મહીનાની બીજી તારીખ ને મંગળવારે. કલકત્તાની ઓપીસમાં આવશે, જે વખતે મી, નેધરસેલે પોતે તેમને પોતે મળાને એક અગત્યના સોદા માટે જોઈતી રકમની સમવડ કરી આપવી. લાલા હરીચંદ આશરે ત્રણ વાગે બેંકમાં આવશે, અને મને આશા છે કે અમારા આ પ્રતિષ્ઠિત ધરાકને જોઈતી બધી સમવડ અને મદદ આપવામાં આવશે.

આ કાગળને એક જુદા કવરમાં બીડી, તેના ઉપર પોતાની સીલ કરી, તે કાગળ ઓપીસના બીજા કામગો સાથે પાકીટમાં રવાના કર્યો. તેમ કરીને તેણે દૂટકાગનો દમ ખેંચ્યો, અને પોતાની સુકિતની ક્લેકના વિચારોથી તે ધણે આનંદમાં આવી ગયો, તથા ત્યારબાદ જમાદારે આજુબા ચેકના એક મોટા ચેકડા ઉપર સહીઓ કરવા લાગ્યો.

સર કેબ્રેટ નેધરસેલે પોતાની ઓપીસના ધડીઆળ સામે જોયું અને બોલ્યો: વળી 'પાછું' મોડું થયું. જો તે વખતસર નહીં આવે તો કલકત્તામાં તેની બીજાની રમતનો તાલ બગડી જશે. ત્રણ ઉપર દસ મીનીટ થઈ. નવા વર્ષનો કામકામનો પહેલો દિવસ હોય ને કામ થયું હતું. હો! તે આવ્યો! સાહેબજી, લાલાજી, સર કેબ્રેટ બોલી ઉઠ્યો,

અને ખુશીમાં હોયો યદને આવેલા 'માણસ' સાથે હાથ મીલાવ્યો. આવનાર માણસે જવાબ આપ્યો. માટે મ—સર નેધરસેલે—હું દિલ્હીની છું કે જરા મોડો પડ્યો. થયું મારા બીજા કામમાં, ધારો કરતાં મને વધારે વખત લાગ્યો. એટલું બોલી તે ખુરશી ઉપર બેઠો. તે માણસ છેલ્લી ઠળના વિદેશી પોતાના કામો સમજાવ્યો હતો. શરીર પાતળો અને જરા વાંકો વળા મહેલો જમ્યાનો હતો, અને તેણે ખૂબ કાળો ચસમાં પહેરેલાં દંતાં.

હીક ! હું ધારું છું કે તમને વાર લાગી, તો તેનો ભરતો પણ મળ્યો જ હશે. બેસો કેમકામમાં બધું કેમ ચાલે છે, હું તમારે માટે શું કરી શકું ?

મારે એક એક વટાવવો છે. જો કે રકમ મોટી છે, પણ ચિતરે જન મહોત્સવામાં, હું એક મોટી અને કિમ્તી મિલકત ખરીદ કરું છું, અને બધી રકમ રોકડમાં આપવા માગું છું. મને જરા ઉતાવળ છે કારણ સાડા ત્રણ વાગતા પહેલાં સોદા પતાવી દેવાનો છે.

વાર ! તમે એક લખો અને હું તેના નાણાં તમને અપાવું છું. જો કે ચેક મોડું થયું છે, પણ તમે તે આપતની ચિતા કરશો નહીં.

લાલા હરીચંદ પોતાની એક છુક કાઢીને એક લખવા માંગ્યો. દરમીયાન ઘંટડી વગાડીને સર કેબ્રેટ જમાદારને બોલાવ્યો. એક તેને આપીને કહ્યું કે જો ચેકનાં નાણાં લાવે. રકમ એક લાખ રૂપિયાની છે તે ખરેખર મોટી છે. તેણે આવનાર માણસ તરફ જોઈને કહ્યું. આવડી મોટી રકમ તમારી સાથે લઈ જતી સહીમલામત છે ! એટલું બોલી તેણે ચસમાંથી ચારીક નજરે લાલા હરીચંદ સામે જોયું.

તેણે જવાબ આપ્યો કે મને તેનું જોખમ લેવામાં વાંધો નથી. મને જમી સા સોની મોટા મળશે !

જર જર, સો સોના નોટ લાવો, કેબેટ હુકમ આપ્યો અને એક હપર પોતાની સહી કરી જમાદારને એક આપ્યો.

લાલા હરીચંદ કહ્યું કે, કેબેટનાં તમારો માણસ છે તે બહુ લાખ છે. અને હું હાથે હું કે આગળ હપર તે બહુ સાફ કામ કરી બતાવશે.

હા ! સર કેબેટ જવાબ આપ્યો.

કેમ શું છે ? એક પાછો લખને આવેલા જમાદારને ચીઠાખને પૂછ્યું. તે વખતે હરીચંદના મોઢા હપર બપતી ને હાથ દેવાપ ગાંધ તે તેણે જોઈ નહીં.

હા ! પરાખર કેવા બૂલકણા. તમે આ એક હપર ૧૯૪૧ ની સાલ નાંખેલી છે. વરસ બદલાય ત્યારે આખી બૂલ ચાપ એ સ્વાભાવિક છે. તો તે છેકોને ૧૯૪૨ કરો અને તે જગ્યાએ તમારી પૂરી સહી કરો.

હા, હા, મારી બૂલ ચંદ. લાલા હરીચંદ બોલી બોલ્યો, અને કાંઈ ભય નથી એમ જણાતાં તેણે છટકારાનો દમ બેચ્ચો. ખોખારો

ખાઈ એક પોતાની પાસે લઈ તેમાં તારીખ ફેળીને સહી કરી, અને એક પાછો આપતા ઘડીવાળ સાચું જોઈને કહ્યું, કે સર તેધરસોશ મેહરજાની કરીને મને જલદી તાણું અપાવે, અને બહુ મોકુ થાય છે.

તેધરસોસે એક હાથમાં લાખ, તારીખનો ફેરફાર તથા સહી જોઈ કે તુરત તંકુથી ઉઠ્યો અને ! હે ! હપર તાફે બહુ ધળે. એટલું બોલી ખુરશી હપરથી કુડીને ઉઠ્યો અને પોતાની ખુરશી હપરથી મનરાખી ખરવા લોકતા લાલાજીનો ખમો પકડ્યો. કારણ લાલા હરીચંદ છપુરે ભુલ કરી હતી. પડેલી ટેલે તેને જુલાબ્યો. તેણે વધુ છેકોને ને સહી કરી હતી, તે ધણી બણીલી જીવણલાલ ખીરડાની સહી હતી.*

* ૨૧ વી વા. ૨૮-૧૨-૪૧ માં જ. એમ. ડી. પ્રો. સનની વાળી હપરથી અનુવાદ.

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, ઋતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજવની

અકસ્તીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ડા. ડા. હાર્મસી—

સોલજેન્ટ : મેસર્સ એસ. રમાણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીડી

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક જાતની ફેરી ફવાચો માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

અ સુક શબ્દો અન્ય

ભાવ સૂચવે છે. એ શબ્દો બોલતાં જ માનવી એનો મર્મ પારખી શકે છે-જેવાં કે 'સંસ્કૃત' 'પરિવર્તન' 'આદર્શ'.

'પતિપત્ની' એ આવા સમૂહ શબ્દોમાં ઉંડો પ્રેમ-મીઠો ભાવ મૂકી ન્નથ છે. બીજા સૂચક શબ્દોમાં પતિ-પત્ની એ બે શબ્દોનું એક જોડકું, બે આત્માઓનું એકીકરણ કહેતાં તાદાત્મ્ય છે.

એને 'આવા રૂપકમાં ભાવનાર પૃથ્વીના માનવી-ઓ જ હતા. આપણા વડવાઓ, આદિકાળના

મનુષ્યો જ હતા. કારણ કે પ્રાણીમાત્રમાં માનવીની શુદ્ધિમતા દરેક કાર્ય અને ક્ષેત્રમાં ધર્મેષ્યાધેશી છે. કાર્યનાં ક્ષેત્ર સમગ્ર શક્યતા માનવી સમગ્ર શક્યો, કે સ્ત્રી અને પુરુષ એ જો પોતપોતાના વાડાવિભાગમાં જ કર્મશીલ રહેશે તો પુરુષ જાતિ, અન્ય કાર્યોમાં નિજનું સ્વત્વ આગળ કરી, નિરંકુશ બની માટેલા કાર્ય કરશે. સ્ત્રી રૂપી અંકુશની જરૂરિયાત આથી આપણા વડવાઓએ સ્વીકારી અને પુરુષ અને સ્ત્રીના સંસ્કાર સંબંધ યોજ્યા. આ સંસ્કાર સંબંધ તે લગ્ન.

આવી રીતની લગ્ન યોજનાથી, પુરુષને વ્યવહાર અને કાર્યદક્ષ બનાવ્યો. સાથે એક-પત્નીવૃત્તનો મહિમા આગળ કરી, પુરુષની સુકૃત વાસનાને મર્યાદીત બનાવી. તેથી જ રીતે એકલી અને અણુધ સ્ત્રીને પુરુષ સાથે લગ્નમંથીથી એક કરી, ઘર અને કુટુંબની યોજના આગળ કરી, સંસારની ભાવના

પતિ પત્ની

લેખક :

શ્રી. ભાતુ જી. શુક્લ

*જીવન સંગીતમાં તો જ મધુરતા પૂરાય, જો જીવનસંગીમાં ચાહવા અને સહેવાની ભાવના સદાય મોણુક હોય.

*જીવન નાવ તો જ શક પર રહે, જો જીવનસાથીમાં સ્નેહ અને સ્વર્ણબુની બ્વલંત તત્પરતા કાયમ હોય.

મૂર્તિમંત બનાવી. આમ પુરુષ અને સ્ત્રીના ઉત્તલ સ્નેહસંબંધે, લગ્નના પાક-બંધનથી નવાજેશ કરી, મૃદ અને ગામના ઉત્કર્ષ અને પ્રગતિના વેગને દ્વિ-ગુણીત બનાવી લગ્નની યોજનાને સક્ષમ કરી સ્થાપી અને સ્થિર બનાવી મૂકી.

આમ પરાપૂર્વથી માલ્યા આવતા લગ્નના પવિત્ર બંધનને એક જ સૂચક અને ધ્યેય સ્પર્શતા વાક્યના અર્થમાં રજુઆત કરી કે, 'બે આત્માઓની પ્રેમ-ભરી એકતા તે લગ્ન અને એ પુણ્યશાળી આત્માઓ

તે પતિપત્ની.' અને આ શુદ્ધવાક્ય પર પતિ, પત્ની, પ્રેમ અને લગ્નની ઉંચી અને આદર્શ-મય ભાવના રજુ થઈ.

એ ભાવનાને સંગીત બનાવવાનો કાજો પતિપત્નીને ન્નથ છે, અને એને કુરૂપ બનાવવાની ગતિ પણ પતિપત્ની હરતક છે. નિષ્ણાત અને કાબેલ પતિપત્ની, સમગ્ર અને સંસ્કારી વરવધુ, એ ભાવનાની આસપાસ પોતાના ધ્યેયને વણશે. એ ભાવનાને મૂર્તિમંત કરતાં કાર્યોથી અળખાં જઈ, એના કાર્યક્ષેત્રનાં વર્તુલો કદિ પણ પરિસીમાં નહીં વટાવે.

પતિપત્ની એકબીજાને સમગ્ર સકે, એક-બીજાના કાર્યથી મયોદામાં રહે અને એકમેકને પવિત્ર પ્રેમથી નવાજી શકે તો જ એ વરવધુ આદર્શ યુગલ' ગણાય અને તો જ એની ભાવનાઓ સફળતા પામે. જીવન સંગીતમાં તો જ મધુરતા પૂરાય, જો જીવન સંગીતમાં ચાહવા અને સહેવાની ભાવના

સદાય મોજુદ હોય. જીવનનાવ તો જ રાહ પર રહે, જો જીવન સાથીમાં રહે અને સ્વાર્પણની જગત તત્પરતા કાયમ હોય.

પતિ પત્ની પાસે માગે પવિત્ર પ્રેમની પ્રતિમા. પત્ની પતિ પાસે માગે પવિત્ર પ્રેમનો પ્રણેતા. આવો જ ઉત્કટ પ્રેમભાવ અગ્રરથાને વિરાજી રહે અને અન્ય વસ્તુઓ ગોણુ અને તો પતિપત્ની જીવનમાં જીવનત માણી શકે; સંસારસુષ્ટિમાં સ્વર્ગ ખડું કરી શકે. પ્રેમની પરિપક્વતાની શિખર શ્રેણી પરથી આવા દંપતિઓ ઉક્તિ આપી શકે, 'દંપતિના દેવ પ્રેમ !'

કિંતુ આ ઉક્તિ અને આ વાત ઢાલતી સુવર્ણ બાજુની જ થઈ. દેવી વાતો કરીને જ રાત્રી રહેવાથી માનવી, નથી દેવ બની શકતો, નથી માનવ મટી શકતો.

સનાતન રહેલતા એ ઉન્નત પથ પર જનું સહેલ નથી. પહેંચવું દુષ્કર છે.

! પતિપત્નીની એક જ ભાવના કાયમી ... કપરી છે. વસ્તુના એક જ ધ્યેય માટે એક જ રહેવા આસાન નથી.

પ્રેમનો પહેલો ઉભરો લય પામતાં, સમયના વહેતા પ્રવાહમાં પ્રેમ પછીની વસ્તુઓ પહેલી પાયરીએ પહેંચી જવાનો સંભવ નથી રહેતો એમ નહીં.

ત્યારે દંપતિના દેવ પ્રેમમાં શિયીલતા આવતી જણાશે આદર્શના રાહ ત્યારે દંટારો અને અવળા દિશાથી ગતિ ઠરશે. ત્યારે એક કાળે એકમેકને જોઈ પ્રકુલ જનતા પતિપત્ની, પ્રેમની લાગણીને નૂતનતા અર્પી, અન્યોન્યને દેખી વિમુખ થવું બહેતર મણુશે. ત્યારે એક સમયે એકબીજાને સત્કારવા તત્પર જનતા પતિપત્ની, વેરઝેરથી કુદિત બનેલા હૃદયોથી, તિરસ્કારવા આદર જતી, અજખામણાં પ્રાણીઓ - સમાં ધૂરણ રહી, પ્રેમની વિષય પરિભાષાના અજમળતા આદેશો જમાવી મૂકે છે.

ત્યારે સી પુરુષ સમેવદી થવાના પ્રયત્નો

અતિ આવેગથી આદરશે, અને 'પૂર્ણ' વેગે વિરહ દિશાએ જવા સદાયે તત્પર બને છે. સી ત્યારે ધ્યેયમાં પ્રગતિ જરૂર કરી જશે. પુરુષ પણ ધમ્માં નિજના ધ્યેયમાં મગ્ન રહેશે. બંને જ પ્રગતિ સાધશે. પરંતુ વિરહ દિશાની. પતિપત્નીની પ્રગતિ એ દેખાવમાં 'પ્રગતિ' જણાશે. ત્યારે વાસ્તવમાં એ 'અધોગતિ' જ છે. આ અધોગતિ પ્રેમના પૂનિત બંધનના અઢાડાને દિનબર દિન, સમય વીતતાં દીલાં કરી મૂકે છે.

આ આંદોલનો, આ અધોગતિ જરાય ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. પતિપત્ની બંનેને એ હિતકારી નથી, એમ સમજવા છતાંય, સમયના વહેણ સયોગના મિળનને એવા દેડાડા તબક્કા પર લાવી મૂકે છે, કે પીછેહઠ બંને માટે દુષ્કર બને છે. સમાધાનના સૂર બંનેમાંથી કાઢજી ઉત્તરવા યત્નથીય નહીં બને. અન્યુ ત્યાંથી આટોપવાની વાતને ત્યારે મચક નહીં મળે, અને આગળ ધપતા રોજબરોજના વિષવાદો સંસારની સમરતાને વિસંવાદી બનાવી કબુલિત કરી મૂકે છે. સંસારનૈયાની આ કામાડોળ સ્થિતિ એએને કાયમી દહેશતમાં મૂકી દે છે.....ઉચ્ચલાક્ષને અવનતિના હોળા પાણીમાં ગારદ થવાની.

આવા ખરાબા પર હાસેલાઈ જતા અટકવા માટે પતિપત્નીએ એકબીજાની મર્યાદા સરઆતથોજ સમજવી ધટે. અથડીન કાર્યોને મંડાણથીજ વિચારવાં ધટે. પતિપત્નીએ સયોગથી એતીને પહેલેથીજ ધટતા અવરોધો પર અકુશોના હાથ મૂકવા ધટે.

તોજ માનવી નિજનું અને અન્યનું કંડું કરી શકે તોજ માનવી સમાજનું શ્રેય કરી શકે, અને તોજ મનુષ્ય જનતા અને જનેતાનો ઉદ્ધાર કરી શકે-કામ અને દેશના ઉન્નત કાર્યોમાં પોતાથી બનતો આવશ્યક ફાળો આપીને.... અને નહીં તો ગૃહની, સમાજની અને રાષ્ટ્રની આંધીમાં જગત ચકાવે ચડે અને પૃથ્વીના તાંડવ લયમાંજ પરિણમે.

આવે છે

જીવનની
પ્રણય
પિથાસાનું
સજીવ
સ્વરૂપ

સંસ્કૃત
સાહિત્યનો
અદ્ભુત
અત્યંત મારમ થ
ફેરી
રૂપ ધરે છે

...

કાદંબરી

* લક્ષ્મી પ્રોડક્શન્સ ચિન્ન

દિગ્દર્શક :
નંદલાલ
જશવંતલાલ

○

શાંતા આપ્ટે
સાથે
વનમાલા
સન્યાલ
જીવન
હરિશ
વગેરે...

તમારા પ્રિય છળીધરોમાં રહ્યો થશે !

શ્રી આરોગ્ય

લેખક :
ડૉ. ભત્તી

પુરો કરતાં શ્રીઓ વધારે નિરાગી હોવાની જરૂર છે. સંસાર વહેવારનો લગભગ બધો ભાર એમના પર હોય છે, છતાં એ શોચનીય છે કે આજકાલ શ્રીઓનો એસી ટકા ભાગ એક કે બીજા રોગથી પીડાય છે, વૈદ્યો અને દાકતરોને ત્યાં એમની બીડ એટલી હોય છે કે એમના આગમન વિના વૈદ્યો અને દાકતરોને ધંધો છોડવાનો દિવસ આવે, છતાં સારવાર અને સુચ્છશાથી એમને બાળ્યેજ લાભ થાય છે. શ્રીઓનો રોગ મટતો નથી અને તેથી ધરણી ઓછી થતી નથી.

શ્રીઓ એ સારી પેઠે જાણે છે કે ગમે તેટલી ઇલાઓ, લીધા છતાં તેમના રોગ મટતા નથી.

શ્રી દાકતરોના અભાવે પુરુષ દાકતરો શ્રીઓના રોગોના નિદાન-ચિકિત્સા પૂરતાં નહીં કરી શકતા નથી, વળી શ્રીઓ દાકતરો પાસે મોકળે મને પૂરતી કડકત પશુ કહી શકતી નથી, અને દાકતરો સમયની અને ધનની દરકાર કરે છે, તેટલી શ્રી જાતિના રોગનિવારણની કરતા નથી.

શ્રીઓની સારવારમાં પ્રથમ રક્ત શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ અને પછી એમના સામાન્ય આરોગ્યની સંભાળનો સમાવેશ થાય છે.

શ્રીઓને રોગ થવાના ટેલ્લાંક દેખીતાં કારણો હોય તે દૂર થવાથી એ નિરાગી થવા લાગે છે.

શ્રીઓને ટેલ્લાંક ખાસ રોગો થાય છે, તેમાંથી કયો રોગ છે, તે અભ્યાસથી નહીં થાય છે. તેની યોગ્ય સારવાર થવાથી તે રહેજે મટી જાય છે.

શરીરમાં શક્તિ અને સ્ફૂર્તિ, જીવન અને

ચેતનનો સંચાર થવાથી નિરાગી થવાની આશા સીને બંધાય છે.

પુરો કરતાં શ્રીઓ વધારે લાગણીવશ અને લાગણીપ્રધાન હોવાથી એમની નિરાશા આશામાં ફેરવાતી નથી, ત્યાં સુધી તે સાજ થતી નથી-નિરાગી જાતી નથી. અને નિરાગી મન સિવાય નિરાગી શરીર અશક્ય છે.

રોગી આશાવાદી અને છે ત્યારે નિરાગી થવા લાગે છે. Mind governs the body મન શરીર પર રાજ્ય ચલાવે છે. એ માનસશાસ્ત્રનો નિયમ શ્રીઓની ચિકિત્સા વખતે સારવાર કરનાર વૈદ્યોએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

પુરો કરતાં શ્રીઓને પણ જાતિય આકર્ષણ વધારે પ્રમુખ હોય, અને તેને અંકુશમાં રાખવા માટે એમને માનસિક વ્યથા વધારે સહન કરવી પડે છે, હિરદીરિયા સખી માનસિક વ્યાધિ એજ કારણે આજકાલ શ્રીઓમાં વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે.

માત્ર આત્માસન અને શાંતનથી શ્રીઓના અર્ધા રોગ મટી જાય છે. અને જરા સામાન્ય આરોગ્ય સુધરે, જરા શરીરમાં શક્તિ અને સ્ફૂર્તિ આવે, તો શ્રીઓ ધાપો કરતાં જલદી સાજા, નિરાગી થઈ જાય છે. એ લાગણીપ્રધાન હોવાથી એમના નિરાશાવાદી પેઠે એમનો આશાવાદ પણ એટલોજ પ્રમુખ અને પ્રેરક હોય છે. એ માંદી પણ રહેજે પડી જાય છે. અને સાજા પણ સત્તર થઈ જાય છે.

પરિણિત જીવનમાં વિવચનો અતિરેક પુરો કરતાં શ્રીઓને વધારે થાય સમાન છે, અને શ્રીઓના આધુનિક રોગો બધા એજ કારણે થવા હોય છે. પુરો કરતાં સંયમથી

રહેવાની, શક્ય અભ્યર્થ પાળવાની સ્ત્રીઓને વધારે જરૂર છે, કેમકે એમનો બાધો નબળો હોય છે. આરોગ્યપ્રદ દવા ઉત્તમ એમને ઓછાં મળે છે. સ્ત્રીઓનો અભ્યર્થબંધ એમની પોતાની વાસના ઉપરાંત પુરુષોની વાસના પોષવામાં વધારે થાય છે. પુરુષે હંમેશાં સ્ત્રીની ધમ્મણ અનુસાર વર્તન રાખવું જોઈએ, એની અનુકૂળતામાં પોતાની અનુકૂળતા માનવી જોઈએ. તેમ થાય તો સ્ત્રીઓ અભ્યર્થબંધ ગના અતિરેકથી ખચી જાય અને વધારે નિરોગી અને આનંદી બની જાય.

ગૃહકાર્યના શ્રમના અતિરેકથી કેટલીક એનો માંદો પડે છે, કેટલીક જરાય શ્રમ ન કરવાથી માંદો પડે છે, એમાં મધ્યમ માર્ગ ગૃહસ્થ કરવાની જરૂર છે. અતિશય શ્રમથી પણ શરીર ફીથું અને જીર્ણ થાય છે અને શ્રમના છેક અભાવથી પણ શરીર રોગી થાય છે, માટે શરીર નિરોગી રહે-મન આનંદી રહે તેવી રીતે રહેવાનો, વર્તવાનો પ્રયાસ કરવો.

આજ કાલ ધનવાન બહેનો ગૃહમર્થમાં જરાય ભાગ લેતી નથી, તેમ શરીર નિરોગી રાખવા ધૂત્તી થોડી પણ કસરત કરતી નથી. પરિણામે દાકનશને ત્યાં એમની રાજ હાજરી પૂરાય છે. અને શ્રમ વિના બીજી કામ પણ દવા એમને નિરોગી રાખી શકતી નથી. જીવન કાંતો દવાઓને જોરે લંબાય છે, કાંતો દવાઓમાં રહેતાં કાતિલ એરાથી જીવનનો અંત આવે છે, એનો આધાર ચિકિત્સકની ચિકિત્સાપદ્ધતિ પર છે.

આયુર્વેદ, અને હોમોપેથી ચિકિત્સા-પદ્ધતિમાં કાતિલ એરા ઘણાં સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં અને ઘણાં વિશુદ્ધ કરેલાં હોય છે ત્યારે વિલાયતી દવાઓમાં જીવજેણુ એરો છૂટપો વપરાતાં હોવાથી, ક્યારેક એક રોગ તિનારણુ માટે વપરાતાં એરો બીજા દશ રોગ નવા કરી

નાખવા પુરતાં શક્તિમાન હોય છે. એટલી છૂટે હાથે એરો વાપરવાની બીજી કામ ચિકિત્સાપદ્ધતિ નથી. આજકાલ એ વિશે પાશ્ચાત્ય પ્રદેશમાં પણ મોટા પ્રમાણમાં ઉદ્ઘોષ થયો છે-થાય છે.

સ્ત્રીઓનાં શરીર સુધારવાનો સહુથી સારો ઉપાય, એમને થોડા કિવસ વનવિહાર કે યાત્રાએ મોકલવાનો છે. રહેઠાણ બદલવાથી અને આસપાસના સંયોગો અને પરિસ્થિતિ બદલવાથી એમના તનમન પર અસાધારણ સારી અસર થાય છે. એમને નિરોગી બનાવવાના સારૂ એથી બીજું ઉત્તમ એકે ઓછું નથી.

મંગા જન્મના કે નર્મદાને કિનારે નૌકા-વિહાર સાથે યાત્રા કરવાથી ઉભય લાભ સાથે મળે છે.

વર્ષ દહાડે દવાઓ પાછળ ખર્ચાતી રકમની ઓથી પાંતી પવિત્ર રથજે યાત્રા કરવા પાછળ ખર્ચવામાં આવે, તો સ્ત્રી પુરુષો નિરોગી અને રૂઝ પુરૂ રહે એટલું જ નહિ, પણ મન સાત્વિક થાય, ધર્મભાવના જળવાય, અને પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય તે જીવું.

મંગાજન્મના કિનારે ફરવાની મોઝ નાટક-શૃંગોના બંધીધાર અને ગૂંગળાવી નાખતા તાતાવરણમાં જીવન વીતાવી નાખનાર જીવો શું જાણે ?

પક્ષીઓનો કક્ષોલ, સુમધુર પંખીમાન, વૃક્ષોની વનરાજી, વનરપતિસંષ્ટિની શીતળ છાયા, સુગંધી વાયુનો મૃદુ સ્પર્શ, માથોની ઘંટડીનો કર્ણપ્રિય રણધાર, બંસીના મિષ્ટ સ્વરો, નિદોષ ગોવાળીઆઓની ધર્મામરતી, અને કિનારે કિનારે નાના નાના ગામડાંથી પ્રાતઃકાળે અને સપ્તાકાળે જમુનાનાં જલ ભરવા આવતી ગામજનોઓ, એથી સુંદર દર્યો કોઇ નાટક કે ચલચિત્રમાં કોઇએ દોઢાં નહિ હોય. એ નહીં કિનારાનો નૌકાવિહાર

કેટલો આરોગ્યપ્રદ, આનંદજનક અને સુખ-
દાયક છે, તે વર્ણવી શકાય તેમ નથી.

શાસ્ત્રોમાં યાત્રાએતો ગહીમા પૂજકજ
પ્રમાણમાં વર્ણવીને કેવળ ધર્મભાવનાથી
પ્રેરાષ્ટને જ નહિ, પણ આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ
એવી યાત્રાઓ તત્તમનને નિરોગી અને સુખી
કરવા માટે આવશ્યક હોવાથી, આયોની
બધી ધર્મભાવના પાળળ આયુર્વેદની મેળના
હોય છે. એ તો નિર્વિવાદ છે.

ગંગા જમના કિનારે ઊગતાં ફૂલો કેટલાં
મિષ્ટ હોય ? એ હિમાલયના જલ કેટલાં
આરોગ્યપ્રદ છે ? એ તો હજી વીસમીસદીનો
કોષ જગદીશચંદ્ર પૂરવાર કરશે, ત્યારે જગત
આશ્ચર્યમુગ્ધ થશે.

નોકાવિકારથી અનાપાસે સ્પર્શનાન વાયુ-
સ્નાન, જલસ્નાનનો લાભ મળે છે. થોડી-
ધણી સંગીતની મોજ પણ ઉડે છે. કિવસં
અને રાત્રી આરોગ્ય આનંદમાં વીતે છે. એક
સા આમ વીતાવે તો જીવન સંભારણું બની
રહે છે. આ છે યાત્રાના ગહીમા !

ગતિય અતિરેકથી ક્ષીણતા અને જીર્ણતા
આવે છે, એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રીઓને
ગર્ભાશયના, મુત્રાશયના જીવલેણ રોગો થાય
છે. એ મૂક વેદના મૂળા પ્રાણીની પેઠે સ્ત્રીઓ
સહન કરે છે, છેવટે ક્ષય અને વંધ્યત્વસમા
અસાધ્ય રોગનો ભોગ બને છે.

સ્ત્રી દાકતરો અને મિક્સિકેની યોગ્ય
સારવારને અભાવે કેટલી સ્ત્રીઓ વર્ષ દહાડે
મરણશય થાય છે ? કેટલાં નિર્દોષ બલિદાન
લેવાય છે ?

સ્ત્રીઓની સારવાર અને સેવા સુમુશ
માટે પૂરતી સગવડ અને સાધનોની કેટલી
જરૂર છે ? સ્ત્રી હિપોગી સર્જિત્વ સામગ્રી
પણ કેટલી જોઈ છે ? કાણ જાણે જોછામાં
જોઈ. કાળજી આપણી જ મા બેનો માટે

આપણે શા માટે રાખીએ છીએ ? આપણાં
દેશની અવનતિનાં એ ચિન્હો નથી ?

ઋગ્વેદોષો-તેમાં પ્રદર અને સોમ રોગનો
પણ સમાવેશ થાય છે. એતો એક કે બીજા
પ્રકારે પ્રત્યેક સ્ત્રીને જોછા કે વત્તા પ્રમાણમાં
હોય છે. ભાગ્યેજ કોષ સ્ત્રી ઋગ્વેદોષથી મુક્ત
હોય છે.

પ્રદર, રક્તપ્રદર, શ્વેતપ્રદર અને શ્વેત
પ્રદરમાં પણ પીળાશ કે લીલાશ પડતો પ્રવાહી
એવા ભેદો છે. એ પ્રદર સ્ત્રીઓનાં બળશુદ્ધિ,
હિતસાક રક્તગિતો નાશ કરે છે. એમણું જીવન
નિર્જીવ અને નિઃપ્રાણ, નિર્ચર્ક અને
નિઃસહાય બનાવી મૂકે છે. એમની સંતતી
બળવાન અને પ્રાણવાન ક્યાંથી થાય ?

ઋગ્વેદોષોના નિવારણ અર્થે સાત્વિક
આહાર વિકાર અને સંયમી જીવનની પ્રથમ
આવશ્યકતા છે. જલસ્નાન, ફળાહાર અને
દુગ્ધપાન અને ગાખણનો સવિશેષ વપરાશ
ઉપયોગી છે.

હિસ્ટીરિયા

મુર્છા, અર્ધ ગાંડપણ, મંદ સ્મૃતિ ઇત્યાદિ
રોગો સ્ત્રીઓમાં સામાન્ય બન્યા છે. એ
સંયમના અભાવ કે અપૂર્ણતાને આભારી છે.
તે ધણે ભાગે સંયમી જીવનથી મંદી બળે છે.

ધાર્મિક વાંચન, મનન કોર્ટન, હર્સિ-
રમરણ એ સંયમ માટે જરૂરી સાધનો છે.
સતસંગ, સારી સોબત પણ આવશ્યક છે.

પ્રસૂતિ રોગો ગર્ભાધાન કાળ દરમ્યાન
અસંયમી જીવન, કસરતનો અભાવ, યોગ્ય
આહારવિકારની ખામી અને પ્રસૂતિ સમયે
અવ્યવસ્થા, બાળક અને માતાની યોગ્ય
સારવાર-સલાહની ખામીને લીધે થાય છે,
અને પરિણામે સંગ્રહણી, ક્ષય, અને વંધ્યત્વ
ઇત્યાદિ જીવલેણ અને જીવનને નિર્ચર્ક
બનાવી મૂકનાર રોગોની પરંપરા લાગે છે.

દાય જીવસેણ છે પણ વધ્યત્વ શ્રીને જીવતે મારી નાખે છે. આજકાલ એ બે રોગો બધાં કર પ્રમાણમાં શ્રી જાતિનો સર્વ-નાશ નોતરી રહ્યા છે.

શ્રી ફેળવણી સાથે જ્વતીય ફેળવણી અને આરોગ્યની ફેળવણી અપારે નહિ, ત્યાં સુધી શ્રી જાતિના ઉદ્ધારની આશા આકાશ કુંભમવત છે.

દાંપત્ય જીવન

નિરોગી અને સંતોષી હોય, તો જ સુખી હોય છે. આજે રોગો અને અસંતોષે દાંપત્ય જીવનને નિરસ અને નિષ્ફળ બનાવી મૂકેલ છે.

“દંપતિના દેવ પ્રેમ” તો કવિની કલ્પના રહી છે, એ કલ્પનાને ફરી સજીવ કરવા સારૂ દાંપત્યજીવન નિરોગી અને નિર્માળ હોવું અનિવાર્ય છે. તે માટે આરોગ્યના પ્રાયશિક નિયમો સમજવા, શીખવા અને પાળવાની

જરૂર છે, કેમકે પહેલું સુખ તે જાતે નથી. આરોગ્ય સમાન એકે સુખ નથી.

પુરુષો ૧૧ આરોગ્યની સંભાળ લેવાય છે, તેને માટે સાધનો છે, તેથી વધારે સંભાળ શ્રીઓના આરોગ્ય માટે લેવાશે નહિ ત્યાં સુધી દેશની ભાવિ પ્રજા નિરોગી અને સચકત થવાની નથી. એમના આરોગ્ય માટે દેશના આગેવાનોએ અને શ્રીસુધારકોએ આગેવાની-બધો ભાગ લેવા ઉપરાંત દરેક મામલ પોતાની બેનની, દરેક પિતા પોતાની પુત્રીની, દરેક પતિ પોતાની શ્રીની શારીરિક સંપત્તિ સુધારવા અને વધારવા પૂરતી કાળજી લે તો આ દિશામાં ઘણું યશ થશે તેમ છે.

આરોગ્ય સંબંધી કોઈએ કાંઈ પૂછાવવું હોય, તો-વિશ્વ આરોગ્ય મંદિર, અંજાર કચ્છ-એ શિરનામે પૂછાવવાથી મક્કત સલાહ મળશે.

કેટલું સુંદર બાળક ? કેવી સરસ નિદ્રા લે છે ?

કારણ કે

‘મીરા ટીથીંગ નેકલેસ’ એના ગળામાં છે;

માથિતામાં રહેવા માટે છે; કારણ કે એના પ્રિય બાળકને દાંત આવવા માંડ્યા છે—એ દાંત આવવાના સમયે બાળકને કેટલાયે ગંભીર દર્દો યથ જવાનો સંભવ હોય છે—એટલે ‘મીરા ટીથીંગ નેકલેસ’ બાળકને પહેરાવવાની દરેક માતા બાલામથુ કરે છે—કારણ કે ‘મીરા ટીથીંગ નેકલેસ’ સિવાય કોઈ પણ દવા કે વસ્તુ આટલી અસરકારક નથી. દૂધ સમઘર્મા એ સારીયે દુનિયામાં લોકપ્રિય બનવા પામી છે.

બાળક માટે ચમત્કારી મીરા ટીથીંગ નેકલેસ

તમામ દુકાનદાર પાસે મળશે.

સોલ એજન્ટ્સ—ડી. એમ. ઠાકોરની કુંઠ ૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

ગીતા પ્રેસ ગોરખપુરનાં ભક્તિમાર્ગનાં સસ્તાં અને સચિત્ર ગુજરાતી ફુડ પુસ્તકો દરેક લાયબ્રેરીમાં હોવાં જોઈએ.

- (૧) પ્રજ્ઞાપારાં
(૨) તારામતી
(૩) શ્રીરામના પ્રિય બાંધવો
(૪) જીવનમુક્તિના માર્ગો
(૫) તે કોણુ ચાને ભક્તિપ્રણા સ્વામી માધવતીથ' ૨૧. ૩-૦-૦
(૬) શ્રી લક્ષ્મી સાધના ૨૧. ૧-૪-૦
(૭) શ્રી શક્તિ મહિમા ૨૧. ૧-૮-૦

- (૧) ઐમદ્ ભગવદ્ગીતા તથા મુક્તિમાર્ગ. (૮૦૦ પૃષ્ઠ ૮૦ દિરંગી ચિત્રો,
મે રંગમાં છપાઇ તેમજ દેવપૂજામાં મૂકવા લાયક સુંદર બોલમ સહિત) ૬-૦-૦
(૨) શ્રી રામચરિત માનસ તથા ભક્તિમાર્ગ. શ્રી. ગોસ્વામી પુનમીદાસજી કૃત
(૫૬ દિરંગી ચિત્રો, ૧૨૦ લાઇનચિત્રો, ૮૦૦ પૃષ્ઠ દિરંગી છપાઇ) ૫-૦-૦
(૩) શ્રી રામચરિત માનસ ગોસ્વામી પુનમીદાસજી કૃત (૫૬૦ પૃષ્ઠ, ૧૨૦
લાઇનચિત્રો, ૫૫૦ પૃષ્ઠ ઐજ ટાઇપ સુંદર છપાઇ.) ૨-૦-૦
(૪) મુક્તિમાર્ગ (સચિત્ર) પાંચ ખંડના વિષયોથી ભરપૂર. ૨-૦-૦
(૫) ભક્તિમાર્ગ (સચિત્ર) (ભક્તિરસના અનેક વિષયો સહિત) ૧-૮-૦
(૬) તત્ત્વચિંતામણિ ભાગ ૧થો (મચિત્ર) ૫૫૬ સંખ્યા ૩૦૪ ૧-૮-૦
(૭) શ્રી વિષ્ણુ સહસ્રનામ તથા ઐમદ્ભગવદ્ગીતા (મે ટા ટાઇપ) ૦-૧૨-૦
(૮) ભગવતી ભક્તચરિત્ર ભાગ ૧થો (સચિત્ર) ૫૫૬સંખ્યા ૨૧૫ ૦-૧૨-૦
(૯) મુખી ધવાનો ઉપાય અથવા સ્ત્રીધર્મશિક્ષા (સચિત્ર)
સ્ત્રીધરપયોગી અનેક બોધપ્રદ વિષયોથી ભરપૂર મંચ ૫૫૬સંખ્યા ૧૮૪ ૦-૧૨-૦
(૧૦) સાક્ષનાવલી તથા મુક્તાવલી (મહાત્મા હરદયાળ કૃત-સચિત્ર
સંસ્કૃત-હિન્દી તે ગુજરાતી ત્રણે ભાષામાં) ૫૫૬સંખ્યા ૧૭૨ ૦-૧૨-૦
(૧૧) ભક્ત નારી (૫૫૬ ૮૦ ભક્ત સ્ત્રીઓની જીવનકથાઓ-સચિત્ર) ૦-૧૦-૦
(૧૨) ભક્ત પંચરત્ન (પાંચ ભક્તોનાં જીવનચરિત્રો સહિત) ૦-૧૦-૦
(૧૩) આદર્શ ભક્તો (સાત ભક્તોની બોધપ્રદ જીવનકથાઓ સહિત) ૦-૧૨-૦
(૧૪) કેપનિષદનાં ચૌદ રત્નો પૃ. ૧૧૨, ૧૪ કથાઓનો સંગ્રહ (સચિત્ર) ૦-૧૨-૦
(૧૫) બાલશિક્ષા (બાળકોને હિતમ સરકાર પાડવા મા' ખરીદો સચિત્ર) ૦-૮-૦
(૧૬) ભક્તરાજ હનુમાન (હનુમાનજીના કેટલાક જીવનપ્રમંજો-સચિત્ર) ૦-૮-૦
(૧૭) વર્તમાન શિક્ષણ (હનુમાનપ્રસાદ બોધાર કૃત-સચિત્ર) ૦-૬-૦
(૧૮) સંસાર તરવાનો સહેલો ઉપાય તથા શ્રીર મહાસહસ્રનામ ૦-૫-૦

મંજરી

લેખક :
શ્રી. બાળકૃષ્ણ જોષી

[ડિસેમ્બર ૧૯૪૩ અંકના પાન ૨૫૭થી ચાલુ]

(૩)

હું મારી આ ફૂનેહને લીધે આનંદ પાળીને
મોટરમાં બેસવા નીકળી. જિ. દેસાઈની મેં
અંદરથી જ રમ લઈ લીધી હતી. એટલે તે
મારી સાથે મોટર સુધી ન આવ્યા.
મોટરનું આરથું બેલતાં જ મદનના સખ્દો
મોરે કાને પડ્યા. " મંજરી ! "

મેં તેના તરફ જોયું. પણ નહિ અને
બેઠક પર બેસતાં જ એંછનને ચાલુ કયું.
આ બધું મારા હૃદયમાં ઝાળ લાગી રહી
હતી તેને ખાતર જ કયું હતું. બ્યારે કોઈ
માથુસના વજન પર તિરસ્કાર આવે છે ત્યારે
જે પ્રલો લેવાને આપણે તેનું અપમાન
બેઠકીએ છીએ એ સ્વાભાવિક છે. પણ
તું અપમાન કરવાથી અને સંતોષ
થયો. દરથી નહિ પણ પ્રત્યક્ષ અપમાન
કરવાના હજી અને કોડ રહ્યા હતા. અને ખાતરી
હતી કે તે મારી નજીક આવશે મારા પર
ચુસ્ત થશે; મેં મોટર ન ચલાવી. હમણાં
આવશે ને તે આવ્યો પણ ઘણી શાંતિથી
આરથા આગળ આવી બોલ્યો:

" મંજરી ! તારા વર્તનથી મને નવાઈ
નથી લાગતી; હું ધારું છું કે મારું અપમાન
કરીને તું હવે ધરાઈ હોઈશ. હવે એકાદ બે
વાતો મારી સાંભળીશ ? મારે પોતાને માટે
તો કાંઈ કહેવાનું છે જ નહિ. "

" તો પછી કોના માટે કહેવા આવ્યા
છે ? "

" તારા માટે. "

" ને કદાચ જિ. દેસાઈને માટે પણ
હશે ? "

" હા, પણ વધારે નહિ. "

" તમને જરૂર નિરાશા થશે, પણ હું
એ બાબતમાં કાંઈ સાંભળવા માગતી નથી. "

" તું સાંભળવા નહિ છત્તે તે હું
જાણતો હતો, છતાં તને ચેતવણી આપવાની
મારી ડરજ સમજું છું. તું તું દેસાઈ સાથે
લગ્ન કરવા તૈયાર થઈ છું ? "

" હા, કાંઈ અડચણ છે ? "

" છે; તું દેસાઈ સાથે લગ્ન ન કરીશ. "

" ક્યો ? એજ કે બીજું કાંઈ. "

" તું ચોક્કસ એમ જ માનીશ. પણ
તેનું નથી. બાબત એટલીજ છે કે તું દેસાઈને
બરાબર જાણખતી નથી. તને પેસાદો,
વજાબુલુ, દાગીના સર્વ મળશે પણ તે
સુખનું તું સ્વપ્ન જોઈ રહી છું તે તને નહિ
મળે. દેસાઈના ચારિત્ર્યથી તું અજાણ છે. "

" નહિ જાણતી હોઈ તો પણ તમારી
પાસેથી તે હું જાણવા માગતી નથી. તમે
કાલે તેટલું છુપાવો પણ તમારી આંખો
છબીથી અંધ બની છે. મારા વૈભવ જોઈ
તમારે, જાણતું ન પડે, તેટલા જ માટે તમે
અત્યારે મારા હિતરતી બનીને આવ્યા છો !
તમારી મનોવૃત્તિ આ દિલ્લની વાર્તામાં જ
સ્પષ્ટ દેખાય છે. તમે જો એમ માનતા હો કે
હું તમારી પાસે ગ્રેમની બીબારથ. બનીને
આવીશ તો તેમાં તમે ગંભીર થૂલ કરો છો.
હું તમને છેલ્લી વાર કહી દઉં છું કે મને
તમારું મોં ફરીથી ન ખતાવશે. તમે બધે
જોઈને જળી જવ-સળગી જવ, પરંતુ હું
દેસાઈ સાથે લગ્ન કરવાનીજ એમાં રાંધા નથી. "

શુરસામાં 'હું' આ બધું એકઠે સ્વાસે બોલી ગઈ. મદન કાંઈ કહેવા ઇચ્છતો હતો પરંતુ તે માટે તેને તક ન આપતાં જ મેં મારી કારનું વ્હીલ ફેરવ્યું.

(૪)

આ ઘટનાને છ માસ વીતી ગયા. મિ. દેસાઈ સાથે મારાં લગ્ન થવાની વાત લગ્ન-ભગ ચોક્કસ ફરી ચૂકી હતી. સંજ્ઞા ચોક્કસ કરતાં પહેલાં અમે ચોમાસામાં શોડા દિવસ ક્યાંક સફરમાં જઈ વીતાવીએ એવી પતાજી તરફથી સંમતિ મળી. ધણી વિચારને અંતે અમે બાપાજી અને હું રતનાગિરિ તરફ એક નાના સરખા ટાપુ પર જઈને રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યાં જવા માટે દર ગહિને એક નાની ખોટ જતી. તે પણ ચોમાસાના એ મહિના તો જાંઘ જ રહેતી, અને એ બે માસ ત્યાં રહેના માટે અમે નીકળ્યાં.

'મુ'બાઈ છોડી ખોટ સમુદ્રમાં ફેટ્યેક દૂર નીકળી ગઈ. એટલે મેં સદૃશ કુણ્ડલ ઉપજતાં જ થડું કલાસની ડેક પર જઈ ફરીઆની લહેરો જોવા માંડી. ખોટ ફરીઆની છાતી ચીંતી આગળ વધે જતી હતી. પાછળ જોતાં જણાતું હતું કે માછલો સુધી ફરીઆ વિના બીજું કાંઈ જણાતું ન હતું. આપણા જીવન રૂપી છાતી ચીરીને પણ ફેટલી ધટના-ઓ આ દુનિયામાં ચાલી જાય છે, પરંતુ તેની કાંઈ પણ નિશાની જીવનમાં ચોક્કસ રહી જાય છે. જે ઘટનાઓએ મારા જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તે બધી મારી નજર આગળ આવી નાચવા લાગી. એક તરફ મેં મદનનું ઉતરી ગયેલું મોં જોયું. બીજી તરફ હૃદયમાં ઉન્મત્ત અનેલા દેસાઈને જોયા. ફેટલું અંતર હતું. ને એ બધું મારી જ ખાતર ! શું મદન પ્રત્યે મારું તે દિવસનું વર્તન વાજબી હતું ? મારી એ બારે નિર્દયતા હતી. એ પ્રમાણે મારે તેનું અપમાન કરવું જોઈતું

નહોતું. મેં તેના પ્રત્યે અગાઉથી જ અન્યાય કર્યો હતો; તો પછીથી તેના હૃદયને આમ કુમાવવું શું ન્યાયમયું કહેવાય ? " આમ હું મારી જાતને લડી રહી હતી એટલામાં ખલાસીના પોશાકમાં મદનને એક તરફ જતો જોઈ મારા આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. મેં જૂન મારી " મદન ? "

તેણે સાંભળ્યું, મારા તરફ મોં ફેરવ્યું ને જલસીધો કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના બીજી તરફ ચાલ્યો ગયો. મેં આવું નહોતું ધાર્યું. જે દલાડે મેં તેનું અપમાન કર્યું તે દલાડે જો તેણે આમ કર્યું હોત તો તેને હું મારો વિનય જ માની લેત. પણ આજના તેના વર્તનમાં મને મારી પોતાની જ હાર જણાઈ. આટલું અભિમાન ? આવું તો મેં પણ નહોતું કર્યું. હું ભેલી તો હતી; એની ફેટલીક વાનો પણ સાબળી હતી. પણ આણે તો મારા સામુયે ન જોયું ને મોં ફેરવી ચાલ્યો ગયો. હજી પણ માનતો હશે કે હું એની ખુશામદ કરીશ ! તારે જેમ માનવું હોય તેમ માન મારે શી પડી છે ? ખોટ પર સારી નોકરી-મળી જવાથી ફલાઈ ગયો લાગે છે ? જો ને દીસાક ફેટલો ! પણ આખરે કંપનીનો નોકરજ ને ? હું તો ફર્સ્ટ ક્લાસની પેસેન્જર છું. એના માટે કાંઈક સહાનુભૂતિ ને મિત્રભાવ પેદા થયેલો તે પણ આ ઘટનાથી દૂર થયા એ દિવસ અમે ખોટ પર રહ્યાં પણ મેં તેના તરફ ન જોયું, તેણે મારા તરફ પણ ન જોયું. જો દેમાઈ મારી સાથે હોત તો હું તેને બતાવી બતાવીને ચોડાવત પણ પણ તે ત્યાં ન હોવાથી હું મન મારીને બેસી રહી હતી.

ત્રીજે દિવસે જ્યારે સાત વીસ માછલ જવાનું બાકી રહ્યું ત્યારે પવનનું બારે તોફાન જાગ્યું. એમેર અંધાર-ધોર થઈ ગયું; પવન નેરથી કુકાવા લાગ્યો, સમુદ્રમાં પહાડ જેવાં મોગાં ઉછળવા લાગ્યાં. ખોટ ડોલવા

લાગી. એમેર હાહાકાર થઈ રહ્યો. સૌ પોતપોતાના જીવ જ્યાવવાની લાલ્લમાં પડ્યાં. હું પણ બચીત બની એક બાજુએ હતી હતી, એવામાં મદન તે તરફ દોડી આવ્યો.

“ મંજરી ! જલદી મારી સાથે આવ.”

“ શા માટે ? ”

“ હું એક હોડીમાં બેસાડી તને કિનારા પર લઈ જઈશ. બોટ જોખમમાં છે; હુણી જવાનો ચોક્કસ બધ છે.”

“ મારે નથી આવવું.”

“ ગાંડપણ ન દરીશ ધૂણા કે અભિમાન કરવાનો આ વખત નથી, તે માટે તો ફરી પણ વખત મળી રહેશે.”

“ મારે નથી આવવું.”

“ હું તને અહીં રહેવા દેવાનો નથી.” એટલું કહેતાં તેણે મને ઠમરમાંથી ઉપાડી અને દરીઆમાં ફેલી પડ્યો. તે પછી શું થયું તેવું મને ખાન રહ્યું નહિ.

(૫)

હું શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે જોઈું છું તો હું એક નાના ચોરડામાં એક તરેલા પત્રગ ૧૨ પડી હતી; ને મારી પાસે મદન જીને કપડે બેઠો હતો; મને હાલતી જોઈ બોલ્યો:

“ મંજરી ! કેમ છે શરીર ? ”

“ આ ક્યું રચળ છે ? ” મેં આશ્ચર્યથી મારે તરફ નજર નાખતાં મદનને પૂછ્યું.

“ તે વાતની ચિંતા ન કરીશ, એ બધું તને થોડા વખતમાં ખજર પડશે. તું નરમ થઈ ગઈ છું, પહેલાં થોડું દૂધ પી લે.”

ખરેખર હું નરમ જ બની ગઈ હતી. તેણે થોડું ગરમ દૂધ આપ્યું તે હું એક શ્વાસે પી ગઈ. થોડી વાર પછી મારી શિથિલતા કાંઈક દૂર થઈ; ને મને સર્વ ધટનાઓ એક પછી એક યાદ આવવા લાગી. મેં વ્યથા જનતાં મદનને પૂછ્યું “ મને કહે બધું યાદ આવે છે. તમે મને બોટમાંથી

એક નાની હોડીમાં ચડાવી ‘અહીં’ લાવ્યા હતા. કહો, હવે બોટના શા હાલ થયા ? ને બાપાજીનું શું થયું ? ”

“ બોટમાં બાકી પડી ગયું હતું, મંજુ ! એ વાત માત્ર અમારા લોકોને જ માલૂમ હતી. તેટલા માટે હું તને જ્યાવવાના વિચારથી હોડી પર લાવ્યો હતો. તને યાદ નથી. કે તે આપણી હોડીના પથ આ તોફાનમાં સપડાતાં ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા હતા ! ”

“ ત્યારે શું તમે મને તરીને અહીં આ લઈ આવ્યા ? ”

“ હારતો.”

“ ને બોટ ? ”

“ કદાચ તે તો હુણી ગઈ હશે.”

“ ને બાપાજી ? ”

“ કદાચ તેમની સાથે ”

“ અહીં કાંઈ ખજર નહિ મળી શકે ? ”

“ આ કથો ટાપુ છે તે તો મને માલૂમ નથી, અહીં માત્ર ૨૦-૨૫ જુ પડીઓ છે. એ લોકોનો બોડી પણ મારાથી ખરાબ સમજતી નથી. મારે યુસ્કેલીથી રહેવાને આ જુ પડે ને પીવાનું થોડુંક ફૂંધ મળ્યાં છે ! ”

“ ત્યારે અહીંથી જતા કેમ નથી રહેતાં ? ”

“ કયાં ? ”

“ કાલે ત્યાં, જ્યાં કાંઈ ખજર મળી શકે એમ હોય ત્યાં ! ”

“ કયાં જવાનો માર્ગ નથી.”

“ શું ? ” મેં આશ્ચર્ય અને દુઃખથી પૂછ્યું.

“ નવાઈ સારી લાગે છે ! આ એક નાનો ટાપુ છે. જ્યાં જશ ત્યાં આવા ને આવા જુ પડા જ દેખાશે ! કે પછી દરીઆનો કિનારો; આ યુગ્મનો પ્રદેશ તો છે જ નહિ કે જ્યાં રહેવે, તાર, સડકો બધું મળે ! ”

“ ત્યારે આપણાથી મુંબાઈ પાછા નહિ જવાય ? ”

આવે છે !

એક તીખી તરૂણીની
તો ફાની બુમિકામાં
સહુનાં ચિત્ત ચોરી લેશે.

વચંત
આવે છે ત્યારે
જુલે જુલે
મંજરીઓ
મોરે છે.
પરંતુ
નલિની જયવંતનું

આ નવું ચિત્ર
રમ્ય થશે ત્યારે
મુખડે
મુખડે
હારમની
મંજરીઓ
મોરશે.

...

આદાબ - અર્ચ

નૂતન મનોરંજનનું પ્રતીક
અમર ચિત્ર...

...

: સાથે :
આનંદપ્રસાદ
કરણ દિવાન
હમસા ચેટરજી
મુકેશ દુલારી
પ્રતિભાદેવી
નૂરજહાં : નાગેન્દ્ર
વગેરે...

“ જવાશે, પણ હમણાં નહિ. ”

“ કેમ વાર ? ”

“ બે મહિના સુધી કોષ આગબોટ આ તરફ આવવાની નથી. ”

“ બે મહિના સુધી ? ” હું ચીઠાઈ ગઈ.

“ હા, બે મહિના સુધી. ” મને શાંતિથી જવાબ આપ્યો; “ કેમ ? બે મહિના પણ આ ઠેકાણે નહિ કઢાય ? ”

“ બે મહિના ? મારાથી તો એક દહાડો પણ નહિ રહેવાય. લાંબા લાંબા સાઠ દિવસ આ નરકજૂમમાં—તે તમારી સાથે ! ઓહ ! તમે મને બોટમાંથી શું કરવા લાઈ આવ્યા ? ”

“ મારા પર તને એટલો તિરસ્કાર આવે છે ? ”

“ તમે મને શું કરવા લાવ્યા ? આ બધું તમે શાને માટે કર્યું ? એટલાજ માટે કે હું અહીં રહી તમને ચકાતા ફરીથી શીખું ! તમારી વાર્તાના છેવટના ભાગને સાચી પાડી શકું ? મારા આખા ભવિષ્યને એક અધારા ખાડામાં ફેંકી દઉં ! હું તમારી સાથે એક પણ દિવસ રહેવાની નથી. ”

હું ઉશ્કેરાઈ ગઈ. ખાટલા પરથી ઉઠીને ઝુંપડામાં ટહેવવા લાગી. મન ઉઠ્યો. મારી પાસે આવી બોલ્યો “ મંજરી ! ”

“ કહો, હજી શું કહેવાનું બાકી રહી ગયું છે ! તે પણ સાંભળી લઉં. ”

“ અહીં નહિ ! ”

“ ત્યારે ક્યાં ? ”

“ સામે સમુદ્રના કિનારા પર; પેવા ખડક પર. કદાચ તારી આ હિતેજના ત્યાં શાંત થશે. ”

હું શંકા બોલી નહિ તેની પાછળ પાછળ ચાલી. ખડક પર લીલી વનસ્પતિ છવાઈ ગઈ હતી. તોફાન શાંત થયા બાદ આકાશ સ્વચ્છ બન્યું હતું. કોષથી ઉછળતો સમુદ્ર હવે શાંતિથી હેબે ચડ્યો હતો. અમે બેસી ગયાં એટલે મન બોલ્યો:

“ ફરીઓ જુએ છે મંજરી ? ”

“ હા ! ” મેં બેદરકારીથી કહ્યું.

“ કેટલો શાંત છે ! ”

“ હા. ”

“ કોણ કહી શકે કે કાલે આજ ફરીઓ તોફાનની જવાબાઓ ઉછાળી રહી હતો ? ”

હું ચૂપ રહી.

“ એવીજ રીતે તું પણ શાંત થઈ ગયે તો ? ” હું પાછી ચૂપ રહી.

“ મને દુઃખ થાય છે કે બાગવતમાં આપણે અહીં આવી રીતે એકઠા મળ્યા છીએ. હું પોતે પણ નથી સમજી શકતો કે હું તને બોટમાંથી શા માટે લાઈ આવ્યો ? તે વખતે માત્ર તને બચાવવાનીજ મારા હૃદયમાં કંપના હતી. તું માને છે તે એવું કારણ નથી ! મારા તરફ તારું આકર્ષણ કરવા હું પ્રયત્ન નથી કરતો એ હું તને કેવી રીતે બતાવું. ”

“ મન ! કહે, હજી પણ તું પ્રેમનાં સ્વપ્ન બોલે છે ? ”

“ સ્વપ્ન ? ના મંજરી ! પ્રેમ મારે માટે સ્વપ્ન નથી તે સજીવંત છે; એક કાલે તે સ્વપ્ન હતું પણ આજ નથી. સ્વપ્નની શી કીમત ? સાચું પડે તો કીક, નહિ તો ! તે કેટલાં સ્વપ્ન સાચાં પડે છે ? કેટલાય પુરુષ એવા હશે જેમણે સ્વપ્ન દેખ્યાં હશે પણ અચાનક તેમને સમગ્રયું કે તેમાંથી કાંઈજ નહોતું. સજીવંત પ્રેમ કોષ બોર ચીજ છે. તેમાં દગો નથી. નિરાશા નથી ! ત્યાં જે કાંઈ છે તે છેજ ! દેખીએ, જે અનુભવીએ તે સર્વ છે. જે અનુભવ કરે છે તેનીજ આશા કરે છે. જેની આશા કરે છે તેજ મળે છે—તે પ્રેમ સંપૂર્ણ છે. ”

“ એ મજીવંત પ્રેમ વળી કેવો છે ? ”

મેં ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું હું સ્વપ્ન બોલતો હતો. તેની આગળ પણ કોષક પ્રેમ હશે તેવું મને જ્ઞાન ન હતું. આ પ્રેમની વિશ્વસી માદા મુમુક્ષુમાં ન આવી.

“ કદાચ તને એ નહિ સમજાય. લોકો એવા પ્રેમને હસી કાઢે છે; તેને ગાંડપણ કહે છે. કેમ કે આપણામાંનો મોટો ભાગ માત્ર સ્વપ્નો જોનારાઓનોજ છે. અને તે સ્વપ્ન પશુ કેવાં કે જે કદિ સાચાં પડીજ ન શકે ? આપણે પ્રેમને, માત્ર પ્રેમને ખાતરજ અપનાવતા નથી. તેનાથી આપણે કાંઈને કાંઈ મેળવવા માગીએ છીએ. કોઈ ભોગ માગે છે, કોઈ સુખ માગે છે, તો કોઈ રૂપ માગે છે. પ્રેમ આપણું ધ્યેય થોડું જ હોય છે ? તે તો આપણે માટે કોઈ બીજા ધ્યેયનું સાધન માત્ર જ હોય છે. સજીવંત પ્રેમ એથી જુદો જ છે. તે પ્રેમ માત્ર પ્રેમને ખાતરજ કરવામાં આવે છે. તે સાધન નથી, પણ ધ્યેય છે. તેમાં માણસ કાંઈ મેળવવાની આશા કરતો નથી. બદલે કાંઈક આપવાની ઇચ્છા રાખે છે. એવો પ્રેમ શી રીતે નાશ પામે ? એવો પ્રેમ શી રીતે ઓછો થાય ? હું એજ પ્રેમનો સાધક છું. મંજરી ! એ બહુ કઠિન સાધના છે; પરંતુ શાંતિદાયક છે. મનુષ્ય, જ્યારે જ્યાં જે કોઈ પૂછે તો હું એમજ કહું કે હું મંજરીને ચાહું છું. પરંતુ મારો પ્રેમ હવે સ્વપ્નોત્તો પ્રેમ નથી. હું તેના બદલામાં કાંઈજ ઇચ્છતો નથી. હું તને ચાહતો હતો અને ચાહ્યા કરીશ; પણ તું પણ મને ચાહે એવી આશા હું કદિ નહિ કરું. તું સુખી રહે તે વાસ્તે હું હંમેશાં યતન કરીશ. મિ. દેસાઈ સંબંધમાં મેં તને જે કાંઈ કહ્યું તે એટલા જ ખાતર કે તું બવિધ્યમાં દુઃખી ન થાય ! તને બોટમાંથી બચાવી અહીં લાવ્યો તે પણ તને બચાવવા ખાતરજ, નહિ કે મારે ખાતર ! દેસાઈ સાથે તું સુખી રહી શકે એમ હોત તો હું તેમાં વાધો ન ઉઠાવત તેમજ તેમના પર કે તારા પર મને જરાએ તિરસ્કાર નથી. કેમકે જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં ધુણા, છબી, દેખને સ્થાન જ નથી !

તું બાણતી હશે કે મને દેસાઈ પર ઇર્ષ્યા આવે છે ! પણ નહિ, મંજરી ! તું નહિ સમજી શકે કે દેસાઈને પ્રભુ સદસુદ્ધિ આપે ને તારું બવિધ્ય તેની સાથે સુખમાં વીતે તે માટે હું કેટલી પ્રાર્થના કર્યો કરું છું ? હું તને દેસાઈ પાસે જલદીથી પહોંચાડી દેવાના પ્રયત્ન કરીશ. ”

“ અહીંથી એક માણસ દૂર જે દાપુ છે ત્યાંથી મુંબાઈ કેવલ કરી શકાય છે. ”

“ તેથી શું થશે ? વદાણુ તો અહીં બે મહિના સુધી આવશે જ નહિ ! ”

“ મરકારી બોટ નહિ આવે પણ દેસાઈની પોતાની રીમ બોટ તો છે. તે પોતે તને લેવા અહીં આવી શકશે. ”

“ પણ તે ટાપુ સુધી તમે કેવી રીતે જશો ? ”

“ હા, હું એક હોડી લઇને ત્યાં જઈશ. ”

હું ચરમથી લજવાઈ ગયો. મદન પ્રત્યે મારો કેવો ભ્રમ હતો ? હું બોલી “ મદન ? મને માફ કરો. હું નહોતી બાણતી કે તમારું હૃદય આટલું વિશાળ હશે ? ”

(૬)

એક અઠવાડિયું પસાર થઈ ગયું. મદને મારા ખાવાપીતાની સરસ વ્યવસ્થા કરી દીધી હતી. દૂધ ટાપુ પરના માણસો પાસેથી મળતું ને મદન દરીઆ કિનારેથી નારીયેળ અને કેળાં લઈ આવતો. આખો દિવસ તે ગામડીઆનાં છોકરાં સાથે રમ્યા કરતો. તેને તેમાં બહુ મજા પડતી હતી. એક દિવસ સાંજે તે આવ્યો તે વખતે તેની સાથે એક બાર વરસની કાણી કુત્રી છોકરી હતી. મારી પામે આવીને તે બોલ્યો “ મંજરી, તારે એક મહેનગ ઉઠાવવી પડશે. ગામમાં પ્લેગ શરૂ થયો છે. ”

“ તે મારે શું કરવાનું છે ? ને આ કોણ છે ? ”

“ એનો છુટ્ટો બાપ હમણાં જ મરણ

પામ્યા છે. એની દેખરેખ કાઈ રાખે એમ નથી. તું એને આજની રાત તારા ઓરડામાં એક ખૂણે સુતા દર્શા ? ”

“ એને એના ધરમાં જ કેમ ન મૂકી આવ્યા ? ”

“ એને સહજ તાવ આવ્યો છે; ત્યાં એની કોમ્બ બરદાસ કરે એમ નથી. ”

“ ત્યારે અહીં કોણ બરદાસ કરશે ? હું એની નોકરની પેઠે ચાકરી કરું ? ”

તે યુરસાથી મારી સામું જોઈ બોલ્યો
“ મંજરી, મેં તારી પાસેથી આવા જવાબની આશા નહોતી રાખી ? ”

“ પણ મદન ! હું કદિ નીચવણુંના મંદાં છોકરા સાથે રહી નથી ”

“ તું નીચવણુંને માણુસ નથી માનતી કારણ કે તેમની પાસે પૈસા નથી, તે નિર્મળ છે, નિરાધાર છે, પણ યાદ રાખજો મંજરી, એ લોકો તમારા શ્રીમંતો કરતાં વધારે પવિત્ર છે. એમના ચરીર મેલાં હશે પણ હૃદય મેલાં નથી. એમનું બાણ રૂપ કાણું છે પણ અંદરનું હૃદય હીરા જેવું સફેદ છે. જે શ્રીમંતો અને ઉચ્ચવર્ણના લોકો પાપી જીવન યુગરવા છતાં, અત્યાચારો જીલમની કમાણી ખાઈ પરિપુષ્ટ થવા છતાં મોટો હોવાનો દાવો કરે છે તેમના કરતાં આ લોકો વધારે પવિત્ર છે. બસે તું જો એમને નીચ સમજતી હોય તો ખેર હું એને મારા ખંડમાં સુવાડીશ. ”

“ ને તમે ક્યાં સૂશો ? ”

“ બહાર, ઘાસ પર. ”

તે છોકરીને લઈ ઝુપડીમાં પોતાના ખંડમાં ચાલ્યો ગયો. હું કેટલીકવાર સુધી તેના તરફ જોઈ રહી પછી ત્યાં જમીન પર ‘મેહી મેહી કલાકો સુધી વિચારમાં ઝુપાઈ મારામાં ને મદનમાં કેટલું અંતર છે ! જેને હું ખરાબ માનું છું તે કેટલો ઉન્નત છે !

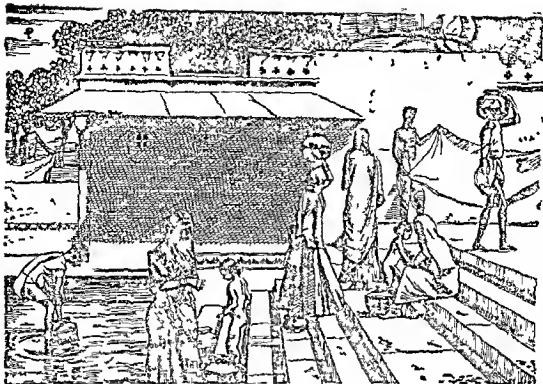
હું ધન અને ઉચ્ચતા પર મરું છું, એ સેવા અને સમર્થતાવના પર જાન આપે છે. પણ ફુનીઆમાં કેવું મહત્તા વધારે ? આ ટાપુ પર પણ મારા સામું કોઈ જોતું નથી, પરંતુ એને સૌ કોઈ ચાહે છે; એના પર જાન કુરબાન કરે છે; શું પ્રેમ ખરેખર પૈસાથી નહિ મેળવાતો હોય ! શું તે મેળવવાને ત્યાગજ ઉત્તમ સાધન હશે ? ” હું આખી રાત ઉઘી નહિ. એના એજ વિચારો એ મારા હૃદયમાં ઉચ્ચપાથલ કરી મૂકો.

પ્રેમ વધતાં બધાં ઝુપડીમાં દરદીઓની સંખ્યા વધવા લાગી. મદને મને ગામથી દૂર એક ઝુપડામાં રાખી હતી. પણ તે પોતે રાતદિવસ ગામમાં જતો. તેને ખવાણીવાની પણ યાદ રહેતી નહિ. કદિ આ ધરમાં, તો કદિ પેલા ધરમાં બધે તે દવાદાશ કરતો રાત્રિ જાગરા કરવાથી અને ખાવાપીવાની અનિયમિતતાથી તે પણ શિથિલ થતો ગયો. પણ પુનઃ તેનું ધ્યેય સેવા જ હતું તે તેના પર અચળ રહ્યો. હું આ બધું જોતી ને મનમાં જ ચિંતા થવા કરતી. એનું હૃદય કેટલું વિશાળ ને હું કેટલી નીચ ! એ દરદીઓની સેવામાં મચે છે ને હું તેમની મૂણા કરું છું. વાશું હૃદય ખેદ પામી રડવા લાગ્યું. શું એની માફક હું સજીવંત પ્રેમ કરી શકું ? પ્રેમ પ્રેમને ખાતર, તેના બદલામાં કોઈ લેવાને ખાતર નહિ ! મદને મને એ પાઠ નહોતો શીખવ્યો ?

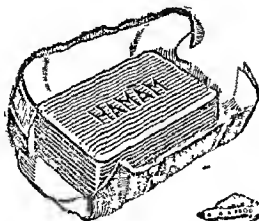
હું દોડતી બધાં મદન દરદીઓની સેવામાં યુગાયો હતો ત્યાં ગઈ. તે ચાડીને ઘાસ પર પડ્યો હતો. તેના મોં પર તાવનાં લક્ષણ જણાતાં હતાં. મેં તેના હાથ પકડીને કહ્યું
“ મદન ! તમે સૂઈ જાવ, હું દરદીઓની સેવા કરીશ. ”

“ રહેવા દે, મંજરી તાર કામ નહિ ! ”

(સંપૂર્ણ)

ઉદેપુરનો નહાવાનો ઘાટ

હમામ સાબુ હવે નવા આકારનો મળે છે તે તરફ
આપનું ધ્યાન ખેંચવામા આવે છે. તેના વજનમા
ફેરફાર કરવામા આવ્યો નથી

તાતા આઈલ મીલ્સ કું. લી.

સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ

અર્ચગેટ હાઉસ, અર્ચગેટ રફીલ હોલ, મુમ્બઇ.

જો પ્રાત કાળમા ઉદેપુરની રમણીઓ
સ્નાન કરવાના આરા તરફ વળે છે
ત્યારે બાલ સૂર્યના સોનેરી ડિરજો
તેમનાં વિવિધ વસ્ત્રાભૂષણો ઉપર
અમકારા મારે છે.

દિનદની રમણીઓના ખુબસુરત
મુખ, વિદ ઉપર પથુ ઉગતા સૂર્યના
કિરણો સુંદર રીતે દીપી ઉઠે છે-
કારણ કે તેઓ રોજ ઠંડક અને
તાજગી આપતો ખુશબોદાર હમામ
વાપરે છે.

હ મા મ

તમારે નહાવા માટે

મોટો સાબુ

દિલમાં : - તોય દૂર, દૂર !

લેખક : શ્રી રામચોદનરાય જસવંતરાય

(ગદ્યા અંકથી ચાલુ)

કુસુમે હવે એક નવો તુફાનો ચલાયો ! એણે કહ્યું કે “ હિન્દુ લગ્નોત્તરું ” ધાંધલ મને પસંદ નથી. તેથી આપણે પ્રથમ સાદા વિધિથી લગ્ન કરી લઈએ; અને પછી વડીલોને મળવા જવાનું રાખીએ, એ વધારે સારું થઈ પડશે. ’ એનાં માઆપ બિચારાં પોતાની એકની એક-અને વિલાયતની હતી કેળવણી પામેલી-પુત્રીનો ભાવેભોલ ઉપાડી લેવાને તૈયારજ હતો. તેમણે તો આ નવી વાત પણ સ્વીકારી લીધી; અને મારેય તેમાં સંમત થવું પડ્યું. કુસુમના પિતાજીની મૂલના એ યજ્ઞ કે હાલ લગ્ન પૂર્ણ સાદાઈથી ની દેવાં અને મારા બાપ તથા મામા મામી .. આપે ત્યારે તે નિમિત્ત મોટી પાટી (મેળાવડા) વગેરે દ્વારા લગ્નની ઉજવણી કરવી. તથા અમારે તે દરગિયાન સોનાપુર જઈ વડીલોને મળી આવવું. આ વિચાર અમારી સર્વાનુમતિથી નહિ થયો કે તરતજ મેં પત્રો લખી અમારું લગ્ન ચાલુ અઠવાડિયામાં થવાનું છે, ’ વગેરે સહુને ખબર આપી હતી.

આમ અમારી લગ્નવિધિ નિશ્ચિત થઈ પછી બાવિની પટના કાંઈક જૂદીજ દરો ! લગ્નને આગલે જ દિવસે કાંઈ નજીવી વાત વિશે મારે અને કુસુમને મતભેદ થયે, જેને એણે મંબીર રૂપ આપ્યું. અને પાછળથી ખબર મળ્યા, તે પ્રમાણે તો એનું તરંગી દિલ મારા ઉપરથી ઉઠ્યું હતું અને પોતાનાં વડીલોથી મુખત અનધર લગ્નસંબંધ કરવાની એણે ગોઠવણ કરી દીધી હતી. આથી તે તો મારી સાથે વિરોધ હોવા કરવાનાં બદનાં જ શોધતી હતી ! આ પછી એણે મને એક-

એક જણાવી દીધું કે તે મારી સાથે યથેચ્છ એનું સગપણ રદ કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવી હતી, અર્થાત્ હવે તે મારી સાથે લગ્ન કરવા ખુશી જ નહોતી. એનાં માતાપિતાએ, અને મેં પણ, એને સમજાવવાને પુષ્કળ પ્રયાસ કર્યા પણ તે સફળ નિષ્ફળ ગયા. અને વડીલોએ મેંયે ચડાવેલી ‘ એ આપમતીલી બાલાએ કોઈનીય સલાહ નહિં માનતાં, બીજેજ દિવસે એક વિખતીય મુવાનની સાથે લગ્ન પણ કરી દીધું. ’ એ માણસ જણીતો બદ્દ મારા હતો, પૈસેટકે ખાલી તથા દેવામાં પુષ્કળ દટાઈ ગયેલ હતો; અને કુસુમના જેવી, સંસારની કેવળ બિનઅનુભવી બાલાને ભોળાવવામાં-ફસાવવામાં, એના શ્રીમંત પિતાના પૈસા પોતાના હાથમાં આવે, એજ એનું ધ્યેય હતું. આ હકીકત પાછળથી બહુ સ્પષ્ટ થઈ; અને માત્ર બાલ્ય દેખાવથી આકર્ષાઈને ફર્મની પેઠે ફૂદી પડવામાં, કુસુમને-એના જેવી અન્ય અનેક સાહસિક તરુણીઓની પેઠે, - પોતાનાં એ ધણાં અવિચારી પગલાં મારે પુષ્કળ સોસલું પડ્યું તથા એની ફૂલ જેવી કોમળ જિંદગી અતિ શુષ્ક તથા અરબાદ જેવી થઈ ગઈ, એ હવે જાણીતી વાત છે ! પરંતુ અહિં એ કડુણ કથાને મારે સ્થાન નથી.

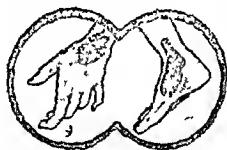
આ બનાવે મારા હૃદય અને મગજ ઉપર જખરી અસર કરી દીધી મેં તો સદૃશનેલી એને લખી દીધું હતું કે અમુક તિથિએ અમારું ચોક્કસ લગ્ન થશે અને સુગરીન પદ્ધતિ મુજબ, એમની અમારાં બવિચારનાં દામપત્ત મુખ અથે-આશીર્વાદ પણ મારી હતી. તેજ દિવસે આ બીના બની ! આથી અત્યંત અસ્વસ્થ મિત્તે મેં અઠવાડિયામાં

છોડ્યું અને મારા હૃદયની ગૂમ થયેલ શાંતિ
જને તેટલી પ્રાપ્ત કરવા હું પંદર વીસ દિવસ
તો પાસેના એક એકાંત મઠમાં જઈને ગયો.
આથી અમારો વિવાદ ટૂંકી ગયો છે અથવા
અમારું લગ્ન થયું જ નથી, એ વાત બહાર
કોઈના જાણવામાં જ ન આવી. કુસુમનાં
માતાપિતા એ તે છૂપાવવા પોતાનાથી બનતું
ક્યું; અને હું, હમણાં હમણાંમાં, પત્રઅવ-
હારમાં ઘણા અનિયમિત બન્યો હતો. એટલે
સાચી વાત લગભગ ગુપ્ત જેવીજ રહી; અને
મેં પણ, નિરાશાના હિંદોમાં અથવા શોક
અને ગ્રસ્તતાનાં દયાણુમાં, કોઈનેય મારા પૂલ્ય
વડીબોનેય જણાવવાની પરવા ન રાખી. એક
રીતે કહીએ તો જાણે મારી સમસ્ત દુનિયાં
પ્રલયગસ્ત થઈ હોય એમ હું ગમગીન અને
મૂઠ્ઠા જેવો જ બની ગયો હતો ! અંતે,

આગ્રમની શાંતિમાં મારું હૃદય કાંઈક સ્વસ્થતા
મેળવી શક્યું અને પછી દેશમાં જવાના
વિચારે હું ત્યાંથી નીકળી આવ્યો. રસ્તામાં
દિલ્હીના એક મિત્રનો મેળાપ થયો,
જેના અવાગમદથી હું એકાદ અઠવાડિયું
એને ઘેર રોકાયો. એવાજ દયાણુથી
હું આજની ગાર્ડી (મેળાવડા)માં આવ્યો
હતો, જ્યાં અકસ્મિત રીતે મને સુન્દરનો
મેળાપ થયો.

સુન્દરને જોતાં, એની સાથે બે મિનિટ
વાત કરતાં, એના તરફનો મારો જાવ પડે-
લાંના જેવો જ સચેતન થઈ ગયો; અને
મને એમ થઈ ગયું કે સુન્દરની સાથેનું લગ્ન
એ જ મારા-અને અમારા બંનેના-સંસાર
જીવનને પુનીત-હિમ્ય બનાવી સ્વર્ગસ્થ પથ
આપી શકે તેમ છે. વળી, મારા અનેક દોષ

ખરજવા માટેનો સચેટ ઉપાય

સ્મારતું

‘ઝીમેકસ’

શુદ્ધ વનસ્પતિમાંથી બનાવેલ આપધ.
જેઓ પ્રવેશદ્રીક, એક્સ-રે અને ઇન્ફ્રારેડ લેઝર
યાંત્રિકા હોય તેવા દરદીઓ માટે છેવટનો ઉપાય.
ખરજવા (સુક્ષ્મ તેમ જ લીલા) તથા ખીબાં
આમલીનાં દરદો માટેનો એકમાત્ર ઇલાજ

—: સોલ એન્ટસુ :—

થા ય મો સી ન

- દાંતનો દુખાવો
- દાંત પરની છારી
- હાલતા દાંત
- પેશાના અવાજા
- પાથેરીયા
- દાંતમાંથી નીકળતું લોહી

વગેરે દાંતનાં તેમ જ જોડાનાં દરેક
દરદો માટેનો ચોક્કસ ઇલાજ

નોંધ:—ટૂંક પાવડર કે પેસ્ટને બદલે
થઈ, દાંતજુ કે આંગળીના
દેશવા પર ચાપમેરની
લઈને વાપરી શકાય છે.

ટી. એમ. ઠાકોર એન્ડ કું. ૪૩ ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, ડોટ, મુંબઈ

દિલમાં: - તોય દૂર, દૂર!

લેખક : શ્રી રામચોહનરાય જસવંતરાય

(ગયા અંકથી ચાલુ)

હુ સુને હવે એક નવો તુછો ચલાયો !
એણે કહ્યું કે " હિન્દુ લગ્નોત્તરું ધાંધલ
મને પસંદ નથી. તેથી આપણે પ્રથમ
સાદા વિધિથી લગ્ન કરી લઈએ; અને પછી
વડીશેને મળવા જવાનું રાખીએ, એ વધારે
સારું થઈ પડશે. " એનાં માબાપ બિચારાં
પોતાની એકની એક-અને વિશ્વાસતબી હતી
કેળવણી પામેલી-પુત્રીને એકેએક ઉપાડી
લેવાને તૈયારજ હતાં. તેમણે તો આ નવી
વાત પણ સ્વીકારી લીધી; અને મારેય તેમાં
સંમત થવું પડ્યું. કુસુમતા પિતાશ્રીની
સૂચના એ સમ્ર કે હાથ લગ્ન પૂર્ણ સાદાઈથી
દેવાં અને મારા બાપ તથા માયા મામી
આજ આવી ત્યારે તે નિમિત્ત મોટી
પાર્ટી (મેળાવડા) વગેરે દ્વારા લગ્નની
ઉજવણી કરવી, તથા અમારે તે દરમિયાન
સોનાપુર જઈ વડીશેને મળી આવવું. આ
વિચાર અમારાં સર્વાત્મભિતથી નહિ થયો કે
તરતજ મેં પત્રો લખી અમારું લગ્ન ચાલુ
આવડિયામાં થવાનું છે, "વગેરે સહુને ખબર
આપી દીધી.

આમ અમારી લગ્નવિધિ નિશ્ચિત થઈ:
પણ બાપિની ધટના કાંઈક જુદીજ દશે !
લગ્નને આગલે જ દિવસે કાંઈ નજવી વાત
ચિરો મારે અને કુસુમને મતભેદ થયો, જેને
એણે ગંભીર રૂપ આપ્યું. મને પાછળથી
ખબર મળ્યા, તે પ્રમાણે તો એનું તરંગી
દિલ મારા ઉપરથી ઊંડું હતું અને પોતાનાં
વડીશેથી શુભ અનવન લગ્નસંબંધ કરવાની
એણે ગોઠવણ કરી દીધી હતી. આથી તે તો
મારી સાથે વિરોધ ઉભો કરવાનાં બદનાં જ
શોધતી હતી ! આ પછી એણે મને એકા-

એક જણાવી દીધું કે તે મારી સાથે થયેલું
એનું સગપણ રદ કરવાના નિશ્ચય ઉપર
આવી હતી, અર્થાત્ હવે તે મારી સાથે લગ્ન
કરવા ખુશી જ નહોતી. એનાં માતાપિતાએ,
અને મેં પણ, એને સમજાવવાને પુષ્કળ
પ્રયાસ કર્યા પણ તે સહુ નિષ્ફળ ગયા. અને
વડીશેએ મેંથી ચડાવેલી 'એ આપમતીલી
બાજાએ કોઈનીય સલાહ નહિ માનતાં, ખીજેજ
દિવસે એક વિળતીય યુવાનની સાથે લગ્ન
પણ કરી દીધું ! એ માણસ જાણીતો બુદ્ધ
માસ હતો, પૈસેટકે ખાલી તથા દેવામાં પુષ્કળ
દટાઈ ગયેલ હતો; અને કુસુમતા જેવી,
સંસારની ડેવળ બિનઅતુભવી બાજાને ભોળ-
વવામાં-ફસાવવામાં, એના શ્રીમંત પિતાના
પૈસા પોતાના હાથમાં આવે, એજ એનું
ધ્યેય હતું. આ હકીકત પાછળથી બહુ સ્પષ્ટ
થઈ; અને માત્ર બાજા દેખાવથી આકર્ષાઈને
ફાંતી પેઠે ફૂદી પડવામાં, કુસુમને-એના જેવી
અન્ય અનેક સાહસિક તરુણીઓની પેઠે,
પોતાનાં એ ધણાં અવિચારી વગલાં મારે
પુષ્કળ સોસવું પડ્યું તથા એની ફૂલ જેવી
કોમળ જિંદગી અતિ શુષ્ક તથા બરજાદ
જેવી થઈ ગઈ. એ હવે જાણીતી વાત છે !
પરંતુ અહિં એ કરુણ કથાને મારે સ્થાન નથી.

આ બનાવે મારા હૃદય અને મગજ ઉપર
જખમી તસર કરી દીધી મેં તો સહુ સ્નેહી-
એને લખી દીધું હતું કે અમુક નિધિએ
અમારું ચોક્કસ લગ્ન થશે અને સુનવીન
પદ્ધતિ મુજબ, એમની અમારાં બવિધ્વનાં
દાનપત્ર સુખ અર્થે-આશીર્વાદ પણ મારી
હતી. તેજ દિવસે આ બીના બની ! આથી
અત્યંત અસ્વસ્થ ચિત્તે મેં અલ્લાદાબાદ

આપી કુનિયાં વિરોધ કરે, તો પણ હું
તેની પરવા નહિ રાખતાં તારો જ થવા
રહાઈ છું. અને તું તો મારી છે, આગળની
જેમ આજ પણ એ દેખીતું છે. માટે મારી
સુંદર, તું 'હા' કહે-એટલી જ રાહ હું
જોઈ રહ્યો છું. "

મારા આમદ પૂર્ણ બોલાવવા રનેહ
વચનોએ પણ સુંદરની આનિ ઓછી કરી
હોય, એમ દેખાયું નહિ. એના હૃદયમાં
અત્યારે કાંઈ અગાધ દર્દ થતું હોય, એમ
એમ લાગતું હતું. એના મનો દુઃખો એટલો
તો ભરાઈ ગયો જણાતો હતો કે થોડો
વખત એ નીચુ જ જોઈ રહી-કાંઈ બોલી જ
શકી નહિ.

એટલામાં એક મધ્ય વયના ગૃહસ્થને
એણે અમે ક્યાં હતો, ત્યાં આવતો જોયો.
તરત જ એ તેની તરફ ફરી અને મુખપર
આહુ રિમત પણ આપ્યું જો કે એ કૃત્રિમ
હવું એમ તો મને લાગ્યા વિના રહ્યું નહિ.

" ક્યેમ સુંદરમતિ, હવે આપણે
ચાલીશું ? " પેલા ગૃહસ્થે અને મીઠાશથી
પ્રશ્ન કર્યો.

" હાજી, ચાલો; " સુંદરે મારા તરફ
રહેજ નજર કરીને કહ્યું: " આ મારા
પતિદેવ, સરહાર શ્રીપ્રસાદ પડિત. "

આ સાંભળીને હું તો આતો જ-દિઃમુદ
જ બની ગયો ! સુંદર-નું લગ્ન પણ થઈ
ગયું હતું ? મારા મગજ ઉપર જાણે કેમ
વજ્રપાત થયો હોય, એમ હું કેવળ મૂગો જ
બની રહ્યો !

સુંદર પડિતજી તરફ જોઈને બોલી:
" અને આપે પણ આમતું પિછાન કરવાનું
છે. આ મારા બચપણના સોગતી અને
અને ગુરુજી મનુભાઈ. "

" હશે, મનુભાઈ, " પડિતજીએ કહ્યું:
" આપના સદ્ભાવનો તો અમારા સુંદર-
મતિએ બે ત્રણ વાર વાન કરી હતી એટલે
આપણે મળવાની મને આવશ્ય હતી. અમારું
લગ્ન હજી ગયા અઠવાડિયામાં થયું તે તો
આપ જાણો છો. આપણે અને આપનાં
વાઈફ (પત્ની)ને અમે બંનેએ ખાસ

ફુઃ
અઠવાડિયું

*

જેણે
તપસ્વીજોના
તપોગળનો
ગર્વ
માણી નાખ્યો.

જેણે
શ્રદ્ધાજી
સસારમાં
પ્રભુનો
સાક્ષાત્કાર કર્યો

એવા ભક્તરાજ અંગરશિખી
જીવનકથા:

સિકતરાજ

દિગ્દર્શક : નિમોતા

જયંત દેસાઈ

*

સુમિત્રા :

સ્વ. વિષ્ણુપત પાગનીસ, વાસંતી,
સુખારક, કોશિક્યા, દિક્ષિત, અલક-
નંદા, ગુરજહાં, બીલીમોરીઆ,
કાંતિલાલ વીગેરે...

આજેજ જોવા આવો

લેમિંગ્ટન
રોડના વર્મની શીખરો
પરથી જાણ
જોઈ મળી શકશે.

વડોદરા સુપ્રીમમાં ટૂંક સમયમાં રજુ થશે

છતાં, એનો રોહભાવ તો મારા તરફનો એવો ને એવો જ હતો. કુસુમના જેવી કુદરત જીના મોહમાં મેં સુન્દરના જેવી પવિત્ર પ્રીતિ મૂર્તિને અવગણી, એ તો મારી જિન્દગીનું મોટામાં મોટું પાપ હતું. પણ આજ અનાયાસે એ મળી મધ, તે ખાતર હું પ્રજુનો મોટો ઉપકાર મારા હૃદયમાં માનવા લાગ્યો. એણે કુસુમને વિશે પૂછ્યું. 'સુન્દરથી હું કોઈ પણ સત્ય ખીના કેવી રીતે છાની રાખી શકું ? હવે તો એનાથી મારા જીવનની કોઈ પણ વાત શુદ્ધ રાખી શકાય જ કેમ ?—હવે તો સુન્દર મારી અને હું સુન્દરનો !' આ વિચાર જ મારા મગજમાં ધૂમી રહ્યો હતો.

“ સુન્દર, હજી ખીળાં કાઢતે મેં નથી જણાવ્યું તે મહારે તને તો કહેવું જ જોઈએ. કુસુમે મને તણ દધ, ખીળતી સાથે સ્વન પણ કરી દીધું ! હું સાચે માનું છું કે સુન્દર, તને મારાથી યથેલ દગાની આ તો મને સજ્જ જ થઈ છે. છતાં એ રીતે મારા એનાથી છૂટકારો પણ થયો છે, એ ખાતે હું પ્રજુનો નેટલો ઉપકાર માનું તે ઓછો છે. કારણ કે તારી દાસી થવાની પણ તેની લાપકાત નહિ, એની બાહાની પાછળ હું પતંગિયાની પેઠે ફૂટી રહ્યો—અને ઝાડો થઈ ગયો: એટલે સુધી કે તારા જેવી પરમ રોહ મૂર્તિને ય બૂલી ગયો ! સુન્દર, હું તારી પાસે કેવી રીતે મારી પણ માગી શકું ? ”

સુન્દરનું કોમળ દિલ આ વાત સાંભળતાંની સાથે બેદાઈ ગયું, વિદીયું ધડ મયું; એની આંખમાંથી આસુ ટપકવા માંડ્યા: એટલી બધી તો મારા તરફ એની માટ મમતા હતી. “ મનુભાઈ ” આંખો પર કમાલ લગાડતાં એણે કહ્યું: “ મારી પાસે તો તમરે મારી માગવાની હોય નહિ તમને યદ નહિ હશે; પણ મેં તમને પ્રથમથી યોગ્ય પસંદગી માટે છૂટા જ રાખ્યા હતા. પણ...પણ આ મોઠો બતાવ બન્યો, તેની ખબર તમે વડીલાને તરત ક્યેમ ન આપી ! બાવિમાં તો નિર્મોજી

થયું હોય તે થાય જ છે; પણ આપારે મારા અત્યંત પીડિત હૃદયમાં એટલું નો થઈ આવ્યા વિના રહેવું નથી કે આ વાતની તમે તરત જ સોનાપુર ખમર આપી દોત તો ?... ”

સુન્દરનું મન એટલું ને બધું મુંઝાઈ ગયું હતું કે એ વિશેષ બોલી જ શકી નહિ. એનાં આંસુથી રૂમાલ બીનો થઈ ગયો !

“ સુન્દર, મારી વ્હાલી સુન્દર. ” મેં પણ મગમગો થઈ જઈને કહ્યું: “ ને બનવાનું હતું તે બની ગયું ! પણ હવે આપણે—હું, હું અને આપણ બાવિ—નાથે જ છીએ તારા હિદાર દિલમાં મારા તરફનો—મૂળનો—અનન્ય ભાવ આજ પણ એવો ને એવો ચાલુ છે, એમ હું જોઈ રહ્યો છું; અને એટલું ખાતરી પૂરક સમજાવે કે આપણાં લગ્ન પછી ‘હું’ મારું આપણું જીવન તને સુખી રાખવામાં જ ગાળીશ. કદાપિ મધુર બહેને મારા તરફ વાળખી રીતે કોષ કરો; પણ હું એમને અને તારે પહે ‘પડી પડીને તમારી મારી મહાકાશ,—મારા આજ સુધીના એ મોટા શુદ્ધિભગ માટે દીનબંધે લાભ પામીશ. અને તે મને મળશે જ; તારા રોહ અને મધુર બહેનના સૌજન્યમાં મને એટલી શ્રદ્ધા છે. ”

“ સાચું કહો છો, મનુભાઈ, ” સુન્દરે કહ્યું: “ મારા દિલનું અસાધારણ ખેંચાણ જે બાલ્યકાળથી તમારા તરફ છે, તે તો રહિયે ઓછું થવાનું નથી. અને બિચારા મધુર બહેનને પણ યુરસો આવેલ, તે મારે ખાતર બાકી એમનો ય તમારા તરફનો ભાવ કોઈ ઓછો થવાનો છે ? ”

“ પણ મનુભાઈ, કોઈ ફિલસૂફનું વચન તમે વારંવાર ગોણતા, તે ચાલુ કરો: ‘ બાવિની ગતિ સર્વથા અનિવાર્ય છે ! ’ એ વચનનું મહા સત્ય અત્યારે મને અત્યંત વેદના સાથે સમજાઈ, અનુભવાઈ રહ્યું છે ! ” એને દીર્ઘ નિઃસ્વાસ નાંખ્યો અને મારા તરફ અશુભાશું નયને એ જોઈ રહી.

“ પરંતુ પિય સુન્દર, હવે આપણાં લગ્નને થું નડતર થાય એમ છે ! કદાપિ

આખી કુનિયાં વિરોધ કરે, તો પણ હું તેની પરવા નહિ રાખતાં તારો જ થવા રહાઉં છું. અને તું તો મારી છે, -આમળની જેમ આજ પણ-એ દેખીતું છે. માટે મારી સુંદર, તું 'હા' કહે-એટલી જ રાહ હું જોઈ રહ્યો છું. "

મારા આમલ પૂર્ણ બોલાયલા રનેહ વચ્ચેએ પણ સુંદરની ગ્લાનિ ઓછી કરી હોય, એમ દેખાયું નહિ. એના હૃદયમાં અત્યારે કાંઈ અમાધ દર્દ થતું હોય, એમ એમ લાગતું હતું. એના મનો દુઃખો એટલો તો ભરાઈ ગયો જણાતો હતો કે થોડો વખત એ નીચું જ જોઈ રહી-કાંઈ બોલી જ શકી નહિ.

એટલામાં એકે મધ્ય વયના શૂદ્રરથને એણે અમે હિમાં હતાં, ત્યાં આવતો જોયો. તરત જ એ તેની તરફ ફરી અને મુખપર આશ્ચર્ય રિમત પણ આપ્યું-તો કે એ કૃત્રિમ હતું એમ તો મને લાગવા વિના રહ્યું નહિ.

" ક્યેમ સુંદરમતિ, હવે આપણે આશીશું ? " પેલા શૂદ્રરથે એને મીઠાશથી પ્રશ્ન કર્યો.

" હાજી, ચાલો; " સુંદરે મારા તરફ રહેજ નજર કરીને કહ્યું: " આ મારા પતિદેવ, સરદાર શ્રીપ્રસાદ પડિત. "

આ સાંભળીને હું તો આભો જ-દિડમૂઠ જ બની ગયો ! સુંદર-તું લગ્ન પણ ચઇ ગયું હતું ? મારા મગજ ઉપર જાણે હિમ વજ્રપાત થયો હોય, એમ હું કેવળ મૂગો જ બની રહ્યો !

સુંદર પડિતજી તરફ જોઈને બોલી: " અને આપે પણ આમનું પિછાન કરવાનું છે. આ મારા બચપણના સોપતી અને અને શુરુજી મનુભાઈ. "

" હસો, મનુભાઈ, " પડિતજીએ કહ્યું: " આપના સદ્ભાવની તો અમારા સુંદર-મતિએ બે ત્રણ વાર વાત કરી હતી એટલે આપણે મળવાની મને ખાવરા હતી. અમારું લગ્ન હજી ગયા અઠવાડિયામાં થયું તે તો આપ જાણો છો. આપણે અને આપનાં વાંધક (પત્ની)ને અમે બંનેએ ખાસ

હું
બંધનાડીયું

*

જેણે
તપસ્વીએના
તપોગળનો
ગર્વ
ગાળી નાખ્યો.

જેણે
શ્રદ્ધાજી
સ સારમાં
પ્રભુનો
સાક્ષાત્કાર કર્યો

એવા ભક્તરાજ અંગરિપની
જીવનકથા:

ભક્તરાજ

દિગ્દર્શક : નિર્માતા

જયંત દેસાઈ

*

લુમિકા :

સ્વ. વિષ્ણુપંત પાગનીસ, વાસંતી,
મુખારક, કોશલ્યા, દિક્ષિત, અલક-
નંદા, ગુરજહાં, બીલીમોરીઆ,
કાંતિલાલ વીરેર...

આજેજ જોવા આવો

લેમિન્ટન

વડોદરા સુપ્રીમમાં દૂક સમયમાં રજુ થશે

૨૧ ઉપલા વર્ગની શીશીટો
શીશીટો પરથી અગ્રા-
જ હવે મળે ચક્રે.

આમંત્રણ પણ મોકલ્યું હતું. પરન્તુ આપના જેવા હિંમોગી આરિસ્તર સાહેબને વખત ક્યાંથી મળે ? ”

‘ અમારાં સુન્દરમતિ ! ’ એ રાજદોષે જ મારું મગજ અને હૃદય ધૂમાળી નાંખ્યાં...શું સુન્દરનું લગન થોડા દિવસ ઉપર જ થયું ?— ખરે જ, એણે તો પોતાનું વયન પાળ્યું હતું. મારા લગનના યોજ્જસ સમાચાર મળ્યા પછી જ એણે આ ગોઠવણ કબૂલ કરી હશે, અને તે પણ ધણી દયાથી પછી જ !.....

ઓ હતભાગ્ય મનુ ! તેં કુસુમની સાથેનું તારું સગવળ તુર્તાથી સાથે જ સોને ખજર આપી દીધી હોત તો ?—ઓ કૂર ભાવિ ! તારું એવું મેં શું બગાડ્યું હતું કે મને તેં એટલું પણ ન સજાડ્યું ?..... આ વિચારો અત્યારે મારાં હૃદયને અતિશય ફેરતાથી બધિત કરી રહ્યા હતા. પડિતજી બોલ્યે જતા હતાઃ એમણે શું કહ્યું તેય થોડી-તો કું સમજીપણ ન શક્યો. અંતે ઇન્ક બાન પાછું આવતું,—અને એમનાં હૃદયો વચન સંભળાયા.

“ ત્યારે, આપ આવતી કાલે જરૂર અમારે ત્યાં પધારશો. અમે જાને આપનાં બહુ આભારી થઈશું. આપણે ગેળાપ વધે, એ કું ખૂબ હૃદય કું. ” એમણે પોતાના સરનામાનું કાડું મને આપ્યું.

કું ચમક્યો, “ આ વખત મને સાક્ર કરશો, સરદાર સાહેબ, ” મેં કહ્યું: “ હવે

પછી હું દિલ્લી આવીશ ત્યારે આપને અને સુન્દરમહેનને મળીશ. આવતી કાલે સવારે તો મારે મુંઝાણ જવાનું છે, તેથી કું નાંખડાજ કું. ”

“ બસે, કાલે નહીં તો હવે પછી ” પડિતજી હસીને બોલ્યા: “ આરિસ્તર સાહેબને હજાર કામ હોય; તેથી રાજી રાખવા વાજબી નહિ પણ સાહેબ, હવે દિલ્લી પધારો ત્યારે તો જરૂર અમારે મકાને જ આપે મુકામ રાખવાનો છે, એટલું વાદ રાખશો. સુન્દર-મતિ ! આ આમલ મનુભાઈ સાહેબને તો તમારે કરેવો જોઈએ. ”

“ હાજી, ” સુન્દરે નીચે જોઇ, જરા અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું: “ મનુભાઈ સધળું ધટિત હશે તે કરશે; એમને કહેવું પડે એમ હોય નહિ. ”

પડિતજીએ એને ફરીથી પ્રૂણું: “ હવે, આપણે જઈશું ? ”

સુન્દરે માથું હલાવી સંમતિ આપી. જાનેએ મોં નમન કયું, મેં પણ એમને નમસ્કાર કર્યો.

જતાં જતાં સુન્દરની અશ્રુબીની દષ્ટિ ક્ષણેક મારા તરફ ફરી. મારાંય સજળ નયન અને પીડિત હૃદય પૂરેપૂરાં બેઝાઇ ગયાં; અને હતભાગી કું એ યુગલને જવું જોઇ જ રહ્યો!

કેવું વિષમ ભાવિ ! કું અને સુન્દર એક બીજાનાં દિલમાં તો એક જ હતો: પણ હવે, કેટલાં બધાં દૂર, દૂર !

(સંપૂર્ણ)

વડોદરાની સાહિત્ય સભા હવેથી પ્રેમાનંદસાહિત્ય સભા તરીકે ઓળખાશે

શ્રી. વડોદરા સાહિત્ય સભાની તા. ૧૮-૧૧-૧૯૪૩ ની અસાધારણ સમગ્ર સભામાં નીચે પ્રમાણે દગત બહુમતીથી પસાર થયો હતો.

“ વડોદરા સાહિત્ય સભાને, ‘ પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા ’ નામ તા. ૧-૧-૧૯૪૪ આપી એ આપેલા નામને આપણે પાત્ર નીવડીએ એવું વધારે ગૌરવભર્યું પ્રેમાનંદ પ્રીત્યર્થે પ્રેમાનંદ સાહિત્ય મંદિર સરપુડ કાર્ય સભાએ ઉપાધી ફેલું એમ આ સભા દરાવે છે. ”

આ દરાવ પ્રમાણે તા. ૧-૧-૧૯૪૪ થી વડોદરા સાહિત્ય સભાનું નામ ‘ પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા ’ રાખવામાં આવ્યું છે.

“ ગુણ સુન્દરી ”

પાલ વિભાગ

તન્ત્રી : નાગરનાથ ઇ. પટેલ, મલાડ

સુરજદેવ

આભને બારણે ઢિંબા, સુરજદેવ !
ગંદિરે ઘંટનાદ વાગ્યા, સુરજદેવ !
અરૂણ ઘોડે ચડી આવ્યા, સુરજદેવ !
સોનેરી કિરણો લાગ્યા, સુરજદેવ !

સાત સાત અશ્વોની ગાડી, સુરજદેવ !
વારણા લેતી શક્તિ માડી, સુરજદેવ !
ઝેડ ઝેડ ચક્રે રથ ઘોડે, સુરજદેવ !
ધરતીના અધિકાર ટાળે, સુરજદેવ !

પંખિડા કરતાં કંઈસોલ, સુરજદેવ !
કુલહાં જુલે હિન્ડોલ, સુરજદેવ !
તેજની સરિતા ઊલકે, સુરજદેવ !
દેખી માનવ સહુ મલકે, સુરજદેવ !

ધીમેધી રથને હંકારણે, સુરજદેવ !
પગલાં સોનેરી પાડણે, સુરજદેવ !
‘વહ’ હું આશીષ આપણે, સુરજદેવ !
કૃષ્ણદિ અધિકાર કાપણે, સુરજદેવ !

આમંત્રણ પણ મોકલ્યું હતું. પરન્તુ આપના જેવા ઉલ્લોગી બારિસ્ટર સાહેબને વખત ક્યાંથી મળે ? ”

‘ અમારાં સુન્દરગતિ ! ’ એ શબ્દોએ જ મારું મગજ અને હૃદય ધૂમાળી નાંખ્યાં... શું સુન્દરનું લગ્ન થોડા દિવસ ઉપર જ થયું ?— ખરે જ, એણે તો પોતાનું વચન પાળ્યું હતું. મારા લગ્નના યોજ્ઞસ સમાચાર ગળ્યા પછી જ એણે આ જોહવણ કબૂલ કરી હતી, અને તે પણ ઘણા દિવસ પછી જ !....

ઓ હતભાગ્ય મનુ ! તેં કુસુમની સાથેનું તારું સગવળ તુઝાંથી સાથે જ સોને ખખર આપી દીધી હોત તો ?—ઓ કૂર બાવિ ! તારું એવું મેં શું જગાડ્યું હતું કે મને તેં જોટલું પણ ન સૂઝાડ્યું ?.... આ વિચારો અત્યારે મારાં હૃદયને અતિશય ક્રૂરતાથી વ્યથિત કરી રહ્યા હતા. પડિતજી બોલ્યે જતા હતાઃ એમણે શું કહ્યું તેય થોડી-તો હું સમજીપણ ન રાક્યો. અંતે પ્રિય ભાન પાછું આવતું,—અને એમનાં છેલ્લાં વચન સંભળાયા.

“ ત્યારે, આપ આવતી કાલે જરૂર અમારે ત્યાં પધારશો. અમે બંને આપનાં બહુ આભારી યક્ષશું. આપણો ગેળાપ વધે, એ હું ખૂબ ઇચ્છું છું. ” એમણે પોતાના સરનામાનું કાર્ડ મને આપ્યું.

હું અમકથો, “ આ વખત મને માફ કરશો, સરદાર સાહેબ, ” મેં કહ્યુંઃ “ હવે

પછી હું દિલ્લી આવીશ ત્યારે આપને અને સુન્દરમહેનને મળીશ. આવતી કાલે સવારે તો મારે મુંઆઝ જવાનું છે, તેથી હું નાહકામ છું. ”

“ બલે, કાલે નહીં તો હવે પછી ” પડિતજી હસીને બોલ્યાઃ “ બારિસ્ટર સાહેબને હમર કામ હોય; તેથી રોજી રાખવા વાળખી નહિ પણ સાહેબ, હવે દિલ્લી પધારો ત્યારે તો જરૂર અમારે મકાને જ આપે મુકામ રાખવાનો છે, એટલું યાદ રાખશો. સુન્દરમતિ ! આ આમહ મનુમાઝ સાહેબને તો તમારે કરેલો જોષએ. ”

“ હાજી, ” સુન્દરે નીચે જોઈ, જરા અચકાતાં અચકાતાં કહ્યુંઃ “ મનુમાઝ સવરું ધટિત હશે તે કરશે; એમને કહેવું પડે એમ હોય નહિ. ”

પડિતજીએ એને ફરીથી પૂછ્યુંઃ “ હવે આપણે જઈશું ? ”

સુન્દરે માથું હલાવી સંમતિ આપી. બંનેએ મને નમન કર્યું, મેં પણ એમને નમસ્કાર કર્યાં.

જતાં જતાં સુન્દરની અશુભીની દષ્ટિ ક્ષણેક મારા તરફ ફરી. મારાંય સમજી નયન અને પડિત હૃદય પૂરેપૂરાં જોનાર ગયાં; અને હતભાગી હું એ યુગલને જવું જોઈ જ રહ્યો !

કેવું વિષમ બાવિ ! હું અને સુન્દર એક બીજાંનાં દિલમાં તો એક જ હતાં; પણ હવે, કેટલાં બધાં દૂર, દૂર ?

(સંપૂર્ણ)

વડોદરાની સાહિત્ય સભા હવેથી પ્રેમાનંદસાહિત્ય સભા તરીકે ઓળખાશે

શ્રી. વડોદરા સાહિત્ય સભાની તા. ૧૮-૧૧-૧૯૪૩ ની અસાધારણ સમગ્ર મનામાં નીચે પ્રમાણે દગવ બહુમતીથી પસાર થયો હતો.

“ વડોદરા સાહિત્ય સભાને, ‘ પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા ’ નામ તા. ૧-૧-૧૯૪૪ આપી એ આપેલા નામને આપણે પાત્ર નીવડીએ એવું વધારે ગૌરવભર્યું પ્રેમાનંદ પ્રીત્યર્થે પ્રેમાનંદ સાહિત્ય મંદિર સરખું કાર્ય સભાએ ઉપારી લેવું એમ આ સભા ઠરાવે છે. ”

આ ઠરાવ પ્રમાણે તા. ૧-૧-૧૯૪૪ થી વડોદરા સાહિત્ય સભાનું નામ ‘ પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા ’ રાખવામાં આવ્યું છે.

“ ગુણ સુન્દરી ”

પ્રાસ વિભાગ

તત્ત્વી : નાગરદાસ ઈ. પટેલ, મલાડ

સુરજદેવ

આભને બારણે ઉગ્યા, સુરજદેવ !
મંદિરે ઘંટનાદ વાગ્યા, સુરજદેવ !
અરુણ ઘોડે ચડી આવ્યા, સુરજદેવ !
સોનેરી કિરણો લાગ્યા, સુરજદેવ !

સાત સાત અશ્વોની ગાડી, સુરજદેવ !
વારણા લેતી શક્તિ માડી, સુરજદેવ !
ઐક ઐક ચક્રે રથ હોડે, સુરજદેવ !
ધરતીના અધકાર કાળે, સુરજદેવ !

પંખિડા ફરતાં કદલોહ, સુરજદેવ !
કુલડાં જુલે હિન્ડોલ, સુરજદેવ !
તેજની સરિતા છલકે, સુરજદેવ !
દેખી માતવ સહુ મલકે, સુરજદેવ !

ધીમેથી રથને હંકારળે, સુરજદેવ !
પગલાં સોનેરી પાડળે, સુરજદેવ !
વંદ' છુ આશીષ આપળે, સુરજદેવ !
કુબુદ્ધિ અધકાર કાપળે, સુરજદેવ !

આમંત્રણ પછી મોકલ્યું હતું. પરંતુ આપના નેચા હિલોગી આરિસ્ટર સાહેબને વખત ક્યાંથી મળે ? ”

‘ અમારાં સુન્દરમતિ ! ’ એ શબ્દોએ જ તારું મગજ અને હૃદય ધ્રુમવાી નાંખ્યાં...શું સુન્દરતું લગન થોડા દિવસ ઉપર જ થયું ?- ખરે જ, એણે તો પોતાનું વચન પાળ્યું હતું. મારા વગનના ચોક્કસ સમાચાર મળ્યા પછી જ એણે આ ગોઠવણ કબૂલ કરી હતી, અને તે પણ ઘણા દિવસ પછી જ !.....

ઓ હતભાગ્ય મનુ ! તેં કુસુમની સાથેનાં તારું સગપણ તુ’તાંથી સાથે જ સૌને ખબર આપી દીધી હોત તો ?-ઓ દૂર ભાવિ ! તારું એવું મેં શું જાગાડ્યું હતું કે મને તેં એટલું પણ ન સૂઝાડ્યું ?..... આ વિચારો અત્યારે મારાં હૃદયને અતિરાય દૂરતાથી બધિત કરી રહ્યા હતા. પડિતજ્યો બોલ્યે જતા હતા: એમણે શું કહ્યું તેય થોડી- ૨ તો હું સમજીપણ ન શક્યો. અંતે હાંક બાન પાણું આવડું, -અને એમનાં છેલ્લાં વચન સંભળાયા.

“ ત્યારે, આપ આવતી કાલે જરૂર અમારે ત્યાં પધારશો. અમે બંને આપનાં બહુ આભારી થઈશું. આપણે મેળાપ વધે, એ હું ખૂબ ઇચ્છું છું. ” એમણે પોતાના સરનામાનું કાડું મને આપ્યું.

હું ચમક્યો, “ આ વખત મને માફ કરશો, સરદાર સાહેબ, ” મેં કહ્યું: “ હવે

પછી હું દિલ્હી આવીશ ત્યારે આપને અને સુન્દરમતિને મળીશ. આવતી કાલે સવારે તો મારે મુંઝાણ જવાનું છે, તેથી હું નાહવાનું છું. ”

“ બરે, કાલે નહીં તો હવે પછી ” પડિતજ્યો હસીને બોલ્યા: “ આરિસ્ટર સાહેબને હજાર કામ હોય; તેથી રાષ્ટ્રી રાખવા વાનગી નહિ પણ સાહેબ, હવે દિલ્હી પધારો ત્યારે તો જરૂર અમારે મકાને જ આપે મુકામ રાખવાનો છે, એટલું યાદ રાખશો. સુન્દર- મતિ ! આ આમક મનુમાઈ સાહેબને તો તમારે કરેલો જોષ્ઠ્યો. ”

“ હાજી, ” સુન્દરે નીચે જોઈ, જરા અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું: “ મનુમાઈ સધળું ભટિત હશે તે કરશે; એમને કહેવું પડે એમ હોય નહિ. ”

પડિતજ્યોએ એને ફરીથી પૂછ્યું: “ હવે, આપણે જઈશું ? ”

સુન્દરે માથું હલાવી સંમતિ આપી. બંનેએ મને નમન કયું, મેં પણ એમને નમસ્કાર કર્યો.

જતાં જતાં સુન્દરની અશુભીની દષ્ટિ ફાણેક મારા તરફ ફરી. મારાંય સમજી નયન અને પીડિત હૃદય પૂરેપૂરાં બેનાઈ ગયાં; અને હતભાગી હું એ મુંગસને જણું જોઈ જ રહ્યો!

‘ મેવું વિષમ ભાવિ ! હું અને સુન્દર એક બીજાનાં દિલ્લમાં તો એક જ હતાં: પણ હવે, કેટલાં બધાં દૂર, દૂર ! ”

(સંપૂર્ણ)

વડોદરાની સાહિત્ય સભા ઉવેથી પ્રેમાનંદસાહિત્ય સભા તરીકે ઓળખાશે

શ્રી. વડોદરા સાહિત્ય સમાજી તા. ૧૮-૧૧-૧૯૪૩ ની અસાધારણ સમગ્ર મનામાં નીચે પ્રમાણે દગવ જાહેરનીથી પમાર થયો હતો.

“ વડોદરા સાહિત્ય સમાજને, ‘ પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા ’ નામ તા. ૧-૧-૧૯૪૪ આપી એ આપેલા નામને આપણે પાન નીવડીએ એવું વધારે ગૌરવબધુ” પ્રેમાનંદ પ્રોત્યયે પ્રેમાનંદ સાહિત્ય મંદિર સરખું કાર્ય સભાએ ઉપારી લેવું એમ આ સભા ઠરાવે છે. ”

આ ઠરાવ પ્રમાણે તા. ૧-૧-૧૯૪૪ થી વડોદરા સાહિત્ય સમાજ નામ ‘ પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા ’ રાખવામાં આવ્યું છે.

આપણા ગુજરાતમાં છેક ઉત્તરે ગુજરાતને છેડે ને માળવાને મોખરે પાલણપુર નજીક કેવડાનાં પુષ્કળ ઝાડ છે.

કેવડો તો ગરીબતું ઝાડ છે. એનાં પાતરાંના રેશામાંથી ઝૂંપડાંનાં છાપરાં સાદડી વગેરે બને છે. રેશા કેવા મજબૂત આવતા હશે ? દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં એના રેશામાંથી શિકારીની બળ ને માછલીની બળ તાણવાનાં ઢોરડાં બનાવે છે. વળી ગુણો પણ આમાંથી જ બનાવાય. પછી કોઈક ગુણમાં ખાંડ તો કોઈકમાં ઘઉં, ને કોઈકમાં કાપી ભરી વહાણે ચઢાવે. દરેક ઝાડનાં પાતરાંના રેશામાંથી એ ગુણી શૂંઘાય.

મૂળીઆમાંથી ટોપલીઓ બનાવે. આ મૂળીઆંને ટીપીટીપી પાતળાં બનાવે, અને યદી એમાંથી ચિત્ર ચીતરવાની પીંછીની પૂંછ બનાવે છે, ભીંત પર રંગ ઘોળવાની પીંછીની પૂંછ પણ બનાવે છે, અને ટીપીટીપીને બાટલીના બુચ તરીકે પણ વાપરે છે. દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં તો એમાંથી છત્રીઓ પણ બનાવે છે, અને અછતના વખતમાં એ લોકો એનો ગર ખાય છે. ગુલાબજળની માફક કેવડાજળ પણ કેવડામાંથી બને છે.

કેવડામાંથી ' કેવડાનો અર્ક ' નામનું તેલ ઊતારે છે. એ દવામાં અને અત્તર તરીકે વપરાય છે.

બિચારા કેવડાને ક'ઈ વાચા છે ? વાચા હોત તો તમને આટલી બધી વાતો કહેત. મૂંગોમૂંગો મંત્ર લાગે છે. એ દેખાય છે તેવો ઉજાડ નથી જ.

આમ કેવડાની વાતો કરતાં વરસ વીતી ગયું. મેં બહુ રાહ જોઈ પણ ન આવી ગુલાબચાય કે ન આવી બકુલબીજ. બિચારાં આ ફૂલોએ શું પાપ કર્યો હશે કે એમનો એક પણ દિવસ નહિ ?

કપિલા હાકોર બી. એ.

છ

લેખકોને આમંત્રણ

બાલકન-૭-બારી (અખિલ ભારત બાળક સંઘ) તરફથી બાળકો માટે ગુજરાતી શ્રેય ગીતોનો એક સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. ગુજરાત-ભરના સર્વે બાલસાહિત્યના કવિઓને પોતાનાં ગીતો-ગીતોના ઢાળ કે રાગ-પોતાની દૂંક પીછાન અને પૂરા સરનામા સાથે નીચેને સરનામે મોકલવા વિનંતી છે—

ભાતુશંકર પુ. પંડ્યા. C/o દાદા, શુલીસ્તાન, ખાર (મુંબઈ ૨૧)

ગાય લાવો ને ગોતી

ગાય લાવો ને ગોતી

ગાય લાવો ને મારી ગોતી રે વૃજવાસી ગોવાળીઆ,
ગાય લાવો ને મારી ગોતી રે.

નંદના ગોવાળીઆ તમને ભળાવી'તી,
કેમ કહો છો કે ગાય નો'તી રે—ગાય.

આંખે છે આંજણું ને મોઢે છે મુંઝણી,
હૈયા સમાણી ગાય હો'તી રે—ગાય.

સોના શીંગડી એને રૂપાની ખરીઓ,
હીરલાની દોરીએ હો'તી રે—ગાય.

હાથમાં છે ચુડલો ને ગોઠણમાં ઘોંઘીઓ,
લટકે શું ગાવડી દોતી રે—ગાય.

માળાણનો પીંડો હું તો મોટો બિતારતી,
હળવે શું મહીડાં વલોવતી રે—ગાય.

ગોઠુળ બેથું રે વનરાવન બેથું,
જમુના તીરે ગાય નો'તી રે—ગાય.

ગાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના ગુણ,
વરન આપતી સાચાં ગોતી રે—ગાય.

કાળીઆરની કહાણી

(જુન ૧૯૪૩ ના અંકથી ચાલુ)

‘ આપને અગાઉ જણાવ્યું એ મુજબ શિકારી માણસો અને હિંસક પ્રાણીઓ આપણી જાતના પરમ શત્રુ હોવાથી આપણે બચાવના માર્ગ એમની નજરથી દૂર થવું એ જ છે. અને એ માર્ગ સરળ થાય માટે આપણા પગની ખરીઓ ઇશ્વરે બહુ જ મજબૂત બનાવી છે. એને લઈને આપણે અતિશય ઝડપથી નારી શકીએ છીએ. એટલું જ નહિ પણ ઊંચાઊંચા ટેકરા ઉપર પણ આસાનીથી ચડી દુશ્મનોથી આપણે છપાઈ શકીએ છીએ.

‘ આપણે દુશ્મનોના લયમાં સદા કાળ માટે રહેવું પડતું હોવાથી ઇશ્વરે આપણને દોડવાની શક્તિ ઉપરાંત ખૂબ લાંબે નજર કરી લયને સહેલાઈથી પારખી શકે એવી આંખો, વાસ પરથી દુશ્મનોને પારખવાની શક્તિ અને ખૂબ દૂરથી આવતો અવાજ આસાનીથી સાંભળવાની શક્તિ આપી છે.

‘ આપણી ચામડીનો રંગ પણ આપણા બચાવને અનુરૂપ ધર્મ પડે એવો છે. ભર જંગલની સૂકી જમીનમાં પીળચટા રંગ વગેરેની સાથે આપણી ચામડીના રંગનો સુમેળ સધાયો છે. જિંદગીભર આપણે મોતથી બચવા પ્રયત્નો કરવા પડે છે પણ આપણે આપણી જિંદગી મોજથી ભોગવી શકીએ છીએ. આવું આપણું જીવન છે!’

‘ એક બીજી બાબત પણ જાણવા જેવી છે. પહેલી તજરે કોઈને એમ લાગે કે આવી રીતે કાચમને માટે મોતના લયમાં રહેવાથી આપણી જિંદગી બહુ જ ઠંડ-માં જતી હશે, અને આપણને ભારે વિપત્તિ પડતી હશે. પરંતુ ખરી રીતે એવું નથી. જ્યારે પ્રાણી ઉપર રોજની આફત તોળાઈ રહેલી હોય છે ત્યારે એ આફતની વચ્ચે પણ પોતાના બચાવ ઉપર સુસ્તાક રહી એ આરામથી જીવનની મોજ માણી શકે છે. તેમાં જ આપણા આટલા દુશ્મનો છતાં આપણી સંખ્યા પ્રમાણમાં ઓછી ગણાય એવી નથી. ’

‘ અને મોતનો બહુ લય આપણને શી રીતે હોય ? જ્યારે હિંસક પશુ આપણા ઉપર હુલ્લો કરે છે, અને આપણે સંપડાઈ જઈએ છીએ ત્યારે એ દૂર પ્રાણીના એક જ ફટકે આપણા દેહમાંથી શુદ્ધસાન જતી રહે છે. આપણે બહુ જલદીથી બેલાન બની જઈએ છીએ. એ પછી જે મરણ આવે છે એની વેદનાઈ લાન એ અલાગી મરનાર હરણને હોઈ નથી, આ રીતે મોત આવે છે ત્યારે પણ

હરમનના હુમલાથી જો એ થવાનું હોય તો તેની વેદના આપણને બહુ વખત મારે વેઠવી પડતી નથી.

‘આ રીતે હરણનું જીવન વીતે છે. મારી પોતાની વાત હવે વિશેષ કરવાની ચોક્કસ છે. મેં આપને કહ્યું તેમ ગુજરાત-કાઠીઆવાડ વગેરેમાં અમારી કાળીઆર મૃગની વસ્તી બહુ સારા પ્રમાણમાં હોય છે. અને અમારી જ જાતને મળતી જરા વધારે નવુંબુક અને સીધાં વળદાર શિંગડાંવાળી એક હરણની જાત પણ અહીં આ બાજુ વસે છે ગામડાના લોકો એને છીંકાઈ કહે છે.

‘અમારી જાતની ચોક્કસ વધુ જોખખાણુ આપી હવે હું આપની રજા લઈશ. કાળીઆર મૃગની ઉંચાઈ આશરે ૨૫ થી ૩ ફૂટની હોય છે. માદાને એકી વેતરે એક જ ખરચાતો જન્મ થાય છે. અમારી કાયા આટલી ઊંચી હોય છે છતાં અમારી પૂંછડી તો તદ્દન નાની-આશરે એકાદ વેંતની-હોય છે.

‘અમારામાંના પુખ્ત વયના કાળીઆરના શરીરનું વજન ૪૫૦ કિલો હોય તો આશરે ૭૦ મણુ થાય. તમે જુઓ છો તે મુજબ અમારી પીઠ, ગરદન, મોં તથા કપાળનો ભાગ ઘેરા તપખીરીઆ અથવા તો કાળા રંગનો હોય છે. અમારા પેટ તથા ગાંધી નીચેનો ભાગ ઘોળા રંગનો હોય છે. અમારી આંખ તરફ નજર કરો. એની આજુબાજુનો ભાગ ઘોળાં ચકરડાં જેવો સફેદ હોય છે.’

‘અમારાં શિંગડાં પોલાં હોય છે. સાબર જાતનાં હરણનાં શિંગડાં નક્કર હોય છે. એ દર વર્ષે ખરી પડી બીજા વર્ષે નવાં ઊગે છે, જ્યારે અમારાં શિંગડાં એ રીતે દર વર્ષે નવાં ઊગતાં નથી અને એકનાં એક કાયમ રહે છે. અમારામાં પુખ્ત ઉંમરના કાળીઆર મૃગનાં શિંગડાં બેથી અઢી ફૂટ ઊંચાં હોય છે. એ વળદાર અને જરાક વળાંકવાળાં હોય છે. આ શિંગડાની શોલા પણ અમારા મોતનું કારણ થઈ પડે છે એ વાત મેં આપને ઉપર જણાવી છે જ.

‘અમારાં શિંગડાં શરુઆતમાં તો સીધાં હોય છે, પણ ધીમેધીમે એને વળ ચડતા જાય છે, અને ત્રણ વર્ષની અમારી વય લગી આ રીતે એને આમળા ચડ્યા કરે છે.

‘અગાઉ આપને હરણની દોઢ વિશેની વાત તો મેં કહેલી જ છે. વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે જણાવું કે હરણની જાતોમાં અમારી જાતની સ્વરક્ષણ અર્થે દોઢવાની શક્તિ અસાધારણ સરસ હોય છે. સપાટ મેદાનમાં દોડવાનું હોય તો યાકયા વગર દેટલાથે કલાકો લગી અમે વધુમાં વધુ ૪૦ થી ૪૫ માઈલની ઝડપે દોડી શકીએ.

માણસોની સાધારણ આગગાડીની ઝડપ કરતાં પણ કાંઈક વધુ ઝડપે અને આમ દોડી શકીએ છીએ, અને એની સાથે અમારા જ વર્ગના છીંકાડું સિવાય બીજું કોઈ પ્રાણી અમારી હરીફાઈ કરી શકે એમ નથી. અને જોકેકે કેકેડો મારીએ તે જ ૨૦ થી ૨૨ ફુટનો હોઈ શકે. આ જ કારણથી કોઈક ચોટી નહીનો પટ કોઈ જગાએ નાનો હોય તો એ પ્રવાહના પટને હરણુક્ષણ પટ કહેવામાં આવે છે. નર્મદા નહીનો પર બહુ જ વિશાળ છે, છતાં પણ કોઈક વાર એનો સંકડો પટ થઈ જાય છે. તેવી જગાને હરણુ-ક્ષણ કહેવામાં આવે છે.

‘આપણી આખી જાતની માફક અમારો પણ મુખ્ય આહાર ઘાસનો છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે. હવે હું મારી જ જાતને મળતા છીંકાડુંની ચોડીક વાત કરી લઉં.’

‘આ છીંકાડું બધી રીતે અમારી જાતને જ મળતું આવે છે. એ થોભા અને ફેપછટામાં અમારાથી ચડી જાય એ વાત સાચી, પણ એનાં શિંગડાં એકથી દોઢ ફૂટ લાંબાં હોય છે. વળી શિંગડાં અમારા માથા ઉપર જે રીતે વળાંક લે છે તે રીતે એમ ન માથે વળાંક લેતાં નથી. આમળા ખરા પણ એમનાં શિંગડાં સ્ત્રીધાં અને આમળાવાળાં હોય છે. કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે એ શિંગડાં પણ અંદરથી અમારી માફક પોલાં જ હોય છે. આખી હરણુની જાતમાં કાળીઆર મૂગની આંખ સુંદર ગણાય છે, પણ આ છીંકરાની આંખ તો અમારાથી પણ વિશેષ સુંદર હોય છે. અંગ્રેજીમાં છીંકરાને ગેઝલ (Gazelle) કહે છે, અને એ મૂળ અરબસ્તાન બાબુનો પાત્રી ગણાય છે.

‘છીંકારાની ઉંચાઈ પણ લગભગ અમારા જેટલી જ—૨૫-૨૭ ઈંચ—હોય છે. વજન જરા એણું. આશરે ૫૦) રતલ. છીંકરાની ગરદનનો ભાગ અમારા કરતાં વધારે પાતળો હોય છે. વળી એમના પગ તદ્દન પાતળા—સૂકા સોટા જેવા—હોય છે. પણ પગની ખરી ખૂબી જ ત્યાં છે. એ આટલા બધા પાતળા છે માટે જ છીંકરાં એની મદદથી બહુ જ ઝડપથી દોડી શકે છે.

‘છીંકારાનાં શિંગડાં વિશે બીજી પણ એક વાત જણાવવા-જેવી છે. નર છીંકારાને માથે સ્ત્રીધાં પણ કડીવાળાં શિંગડાં હોય છે એ વાત મેં ઉપર કરી; પણ અમારી માદાઓને જ્યારે માથે શિંગડાં નથી હોતાં ત્યારે છીંકારાની માદાઓને માથે તદ્દન સ્ત્રીધી, સપાટ, અણીદાર ગોળાટવાળી નાનીનાની શિંગડીઓ હોય છે. એ શિંગડીઓ ભાગ્યે જ કડીવાળી હોય છે.

‘છોકરાની ભેવાની, સૂંગવાની અને સાંભળવાની શક્તિ અમારા જેવી જ અસાધારણ સરસ હોય છે. એનું છોકાઈ જેવું હલકું નામ શાથી પડ્યું એ ખબર નથી, પણ એ અમકે છે ત્યારે છીં...છીં...છીં...એવો અવાજ કરે છે. તે ઉપરથી એ પ્રાણી છીંકો ખાય છે એમ સમજી માણસોએ એનું નામ છોકાઈ પડ્યું હશે !’

‘છોકાઈ અમારી માફક ૧૫-૨૦ ના ટોળામાં રહેતું નથી, પણ માત્ર ચાર-પાંચની ટોળકીમાં રહે છે. એ બહુ નાબુક સ્વભાવનું અને મજતાવડું પ્રાણી છે, અને માણસજાત સાથે એક વાર હુળી જાય તો પછી એ માણસની પાસે જ છૂટથી રૂંધા કરે છે અને નાસી જતું નથી.’

‘જસ, હવે અમારી ઝોળખ પૂરી થઈ, અને હું આપની રજા લઉં છું. વંદન.’

કાળીઆર મૃગ એમ બોલી ત્યાંથી વિદાય થયો.

રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

(સંપૂર્ણ)

બાળકોને રસ પડે તેવી વાતોનો સુંદર સંગ્રહ
અંદ્રજાંકર ભટ્ટ કૃત સચાલ બાળજ્ઞાનમાળાનાં નવાં પુસ્તકો

પંચતંત્રની વાતો ભાગ ૧-૨

મૂલ્ય દરેક ભાગનાં આના આઠ

જે હજાર વર્ષ પહેલાંની વાર્તાઓનો સંગ્રહ

બુદ્ધ ભગવાનની વાર્તાઓ

રાજપાટ છોડી સાધુ બનેલ, શુદ્ધ ભગવાને ખાસ કરીને ૪૫ વર્ષ સુધી લોકોને ઉપદેશ આપ્યો, એ ઉપદેશોથી કેટલાક માણસોના જીવન પલટાઈ ગયા. વગેરે જાણવા માટે આ પુસ્તક ખાસ ઉપયોગી છે:

કિંમત રૂ. ૦-૬-૦

—બાળકોને જ્ઞાન સાથે ગરમત આપતા પુસ્તકો જરૂર વસાવી આપો—

આને જ લખો:—

ધિ હુહાણામિત્ર પ્રિં. મેસ, રાવપુરા, વડોદરા.

